

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

ORGANİZASYONEL CEVAT ÇOBANLI'NIN ASKERÎ FAALİYETLERİ

DOKTORA TEZİ

SELÇUK OSMANOĞLU

İSTANBUL 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

ORGANİZASYONEL CEVAT ÇOBANLI'NIN ASKERÎ FAALİYETLERİ

DOKTORA TEZİ

SELÇUK OSMANOĞLU

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. ALİ SATAN

İSTANBUL 2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	V
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: MEŞRUTİYET DEVRİ'NDE CEVAT ÇOBANLI.....	7
1.1. 31 Mart Hâdisesi	7
1.1.1. 31 Mart Hâdisesi'ni Ortaya Çıkaran Nedenler	7
1.1.2. 31 Mart Hâdisesi'ni Hazırlayan Bazı Öncül Hareketler ve Cevat Paşa'nın Tavrı	9
1.1.3. 31 Mart Hâdisesi'nde Cevat Paşa	11
1.2. Balkan Savaşları ve Miralay Cevat Bey.....	18
1.2.1. Balkan Savaşları'nın Başlaması	18
1.2.2. Miralay Cevat Bey ve Ordu Komutanlarının Ordunun Durumu Hakkındaki Görüşleri	21
1.2.3. İkinci Abdülhamit'e İkâmet Yeri Arayışları ve Geçici Olarak Miralay Cevat Bey'in Konağında İkâmeti Meselesi	27
1.2.4. Balkan Savaşları'nda Şark Ordusu ve Miralay Cevat Bey'in Görev ve Faaliyetleri.....	30
1.2.5. Birinci Dünya Harbi Başlamadan Evvel 9. Fırka Bölgesinde Alınan Tedbirler	37
1.2.6. Şark Ordusu Komutanları Abdullah Paşa ve Cevat Bey'in Yargılanmaları	39
2. BÖLÜM: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA CEVAT PAŞA VE ASKERÎ FAALİYETLERİ	44
2.1. Osmanlı Devleti'nin Harbe Girmesi	44
2.2. Cevat Paşa'nın Çanakkale Muharebelerindeki Askerî Faaliyetleri	48
2.2.1. Miralay Cevat Bey'in Müstahkem Mevki Komutanlığına Atanması.....	48
2.2.2. Goeben ve Breslav'ın Boğaz'a Girişleri ve İngiliz Ablukası	49
2.2.3. Çanakkale'de Alman Nüfûzu ve Cevat Bey'in Görüşleri	57

2.2.4. Çanakkale Boğazı Savunması	60
2.2.4.1. Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı.....	60
2.2.4.2. Çanakkale'de Komuta Kademesi	62
2.2.4.3. Çanakkale Boğazı'nı Savunma Planı	64
2.2.4.3.1. Amiral Schack'ın Raporu	64
2.2.4.3.2. Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Bey'in Savunma Planı	66
2.2.4.4. Çanakkale Müdafasında Alınan Başlıca Tedbirler	70
2.2.4.4.1. Mayınlar	70
2.2.4.4.2. Denizaltılara Karşı Alınan Tedbirler	72
2.2.4.4.3. Kara Tahkimâtında Yapılan Düzenlemeler	73
2.2.5. Boğaz Muharebeleri Başlamadan Önceki Olaylar	76
2.2.5.1. 3 Kasım Bombardımanı	76
2.2.5.2. Mesudiye Zırhlısının Batırılışı.....	78
2.2.6. Çanakkale Cephesi'nin Açılması	83
2.2.6.1. Amiral Carden'in Planı	86
2.2.7. Giriş İstihkâmlarının Düşürülmesi	88
2.2.7.1. Çanakkale Boğazı'na Saldırı (19 Şubat)	88
2.2.7.2. 25 Şubat Bombardımanı	94
2.2.8. Çanakkale Boğazı'nı Geçme Teşebbüsleri.....	98
2.2.8.1. 26 Şubat – 18 Mart Hareketleri.....	98
2.2.8.2. 18 Mart Çanakkale Deniz Zaferi	111
2.2.8.2.1. Harekât Planı	111
2.2.8.2.2. Cevat Paşa'nın Teftiş Amacıyla Gelibolu'ya Geçmesi	112
2.2.8.2.3 İtilaf Filosunun Taarruzu ve 18 Mart Deniz Zaferi.....	114
2.2.8.2.4. Dardanos'un Hasan – Mevsûf Bataryası Olması.....	124
2.2.8.2.5. Nusret Mayın Gemisi'nin Döktüğü Mayınlar	126
2.2.8.2.6. İngiliz Planlarının Değişmesi	131
2.2.9. Cevat Paşa'nın Kara Savaşlarındaki Faaliyetleri	133
2.2.9.1. 18 Mart Sonrası Müstahkem Mevki Bölgesindeki Olaylar.....	133
2.2.9.2. Cevat Paşa'nın 18 Mart Sonrası Savunma Planı	134
2.2.9.3. Kara Savaşları Sırasında Müstahkem Mevki Komutanlığı	140
2.3. Galiçya Cephesi'nde Cevat Paşa.....	146
2.3.1. Cevat Paşa'nın 15. Kolordu Komutanlığına Atanmasına Kadar Cephenin Durumu	146

2.3.2. Cevat Paşa'nın Galiçya Cephesi'ndeki Askerî Faaliyetleri.....	151
2.4. Sina – Filistin Cephesi'nde Cevat Paşa.....	157
2.4.1. İngilizlerin Gazze ve Kudüs'ü İşgalleri	157
2.4.2. Nablus Muharebesi'ne Kadar Cephede Gelişen Olaylar	161
2.4.3. Nablus Muharebesi ve Suriye'nin Kaybı.....	162
3. BÖLÜM: MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE CEVAT PAŞA	172
3.1. Mondros Mütârekese ve Cevat Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisliğine Atanması	172
3.2. Mondros Mütârekese Tatbikâtı	176
3.2.1. Orduların Tahliyesi.....	178
3.2.1.1. Adana ve Civarının Tahliyesi	178
3.2.1.2. Musul'un Tahliyesi	185
3.2.1.3. Elviye-i Selâsenin Tahliyesi.....	188
3.2.1.4. Hicaz, Asir ve Yemen'in Tahliyesi	191
3.2.2. Ordunun Terhisi ve Silahsızlandırılması	193
3.3. Cevat Paşa'nın Millî Mücadele Dönemi'nde İçinde Yer Aldığı Cemiyetler ve Heyetler	198
3.3.1. Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti.....	198
3.3.2. Heyet-i Nasihalar	199
3.3.3. Vahdet- i Milliye Cemiyeti ve Cevat Paşa'nın Mandacılığı.....	203
3.4. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Gönderilmesinde Cevat Paşa'nın Rolü .	207
3.5. Yunan İşgalleri Karşısında Cevat Paşa	212
3.6. Mustafa Kemal Paşa'yla İlişkiler	221
3.7. Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın ve Erkânı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa'nın İstifaları	225
3.8. İstanbul'un İşgali ve Cevat Paşa'nın Malta Sürgünü	229
3.9. Cevat Paşa'nın El Cezire Cephesi Komutanlığı.....	235
3.9.1. Cevat Paşa'nın Cephe Komutanlığına Atanmasından Önce Bölgede Yaşanan Gelişmeler.....	235
3.9.2. Özdemir Bey'in Revandiz Harekâtı Ve Elcezire Cephesi Komutanı Cevat Paşa'nın Desteği	237
4. BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİNDE CEVAT PAŞA'NIN SİYASİ VE ASKERİ FAALİYETLERİ.....	245
4.1. Cevat Paşa'nın Mebusluğu.....	245
4.2. Cevat Paşa'nın Musul Tahkik Komisyonu'ndaki Görev ve Faaliyetleri	248

4.3. Hususî Hayatı	254
4.3.1. Ailesi	254
4.3.2. Konakları	255
4.3.2.1. Çobanlı Konağı (Arapgir)	255
4.3.2.2. Cevat Paşa Köşkü (Kadıköy)	256
4.3.2.3. Cevat Paşa Köşkü (Ihlamur / Nişantaşı)	256
4.3.3. Yaptırdığı Eserler	256
4.3.4. Karakteri	258
4.3.5. Düşünceleri	261
4.3.6. Vefatı ve Basına Yansımaları	263
SONUÇ	267
KAYNAKLAR	272
EKLER	288
EK 1: Vesikalar	288
EK 2: Fotoğraflar	302
EK 3: KRONOLOJİ	317
EK 4: NİŞAN VE MADALYALARI	321
ÖZGEÇMİŞ	322

ÖNSÖZ

Cevat Çobanlı Paşa'nın askerî faaliyetleri üzerine olan bu çalışma Millî Mücadele'nin önemli komutanlarının biyografilerine katkıda bulunmak amacıyla hazırlanmıştır. Cevat Paşa'nın Çanakkale Boğazı Muharebeleri'nde, Millî Mücadele'de önemli görevler üstlenmesi ve üzerinde yeterli çalışmanın olmaması bizi böyle bir çalışma yapmaya yönelten sebepler olmuştur.

Çalışmamız süresince Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi ve Atatürk Kitaplığı Arşivi'nden, yayınlanmış arşiv belgelerinden, gazetelerden, tetkik eserlerden ve makalelerden faydalanılmıştır. Genelkurmay ATASE Arşivi'ndeki Balkan Harbi ve Birinci Dünya Harbi Koleksiyonları'nın tasniflenip belgeye rahat erişimlerinin sağlanması bundan sonraki çalışmalar için kolaylık olacaktır. Cevat Çobanlı'nın bir hatırasının bulunmaması, yaşayan ailesinin kendisi hakkında ihtiyaç duyduğumuz bilgiye sahip olmaması çalışmayı tamamlayacak unsurların eksik kalmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Cevat Paşa özelinde yazılmamış pek çok konu çalışmada yer almıştır.

Girişte, Cevat Çobanlı'nın kısa bir biyografisi vardır. Birinci bölümde 31 Mart Hâdisesi ve Balkan Savaşları'ndaki görev ve sorumlukları açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde Birinci Dünya Savaşı'nda görev aldığı Çanakkale, Galiçya ve Filistin-Suriye Cepheleleri'ndeki faaliyetleri incelenmiştir. Çanakkale Boğazı Muharebeleri'ndeki faaliyetleri burada kazanılan zaferdeki rolünden ötürü daha ayrıntılı ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Cevat Çobanlı'nın Millî Mücadele'ye katkılarıyla, dördüncü bölümde de Cumhuriyet Dönemi'ndeki bazı askerî ve siyasî faaliyetleriyle ilgili bilgiler verilmiştir.

Çalışmamız ulaşabildiğimiz, görebildiğimiz bilgi ve belgeler ışığında hazırlanmıştır. Yeni bilgi ve belgeler bu çalışmanın tamamlayıcısı ve sonraki çalışmaların konusu olacaktır.

Hazırlamış olduğum Orgeneral Cevat Çobanlı Paşa'nın Askerî Faaliyetleri konulu tez çalışmam süresince desteklerini gördüğüm, üzerimde emekleri bulunan kıymetli hocalarım; başta tez danışmanım Prof. Dr. Ali Satan olmak üzere Prof. Dr. Vahdettin Engin'e, Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu'na, Prof. Dr. Bülent Bakar'a ve Doç. Dr. Şerafettin Can Erdem'e çok teşekkür ederim.

ÖZET

Cevat Çobanlı Paşa; Balkan Savaşları'nda, I. Dünya Savaşı'nda ve Millî Mücadele'de önemli görevler üstlendi. 31 Mart Hâdisesi esnasında Saray'a bağlı II. Fırka Komutanlığı görevindeydi. İsyan hâdisesinden önce bazı askerî disiplinsizliklerin sert bir biçimde bastırılmasında etkisi olduğundan isyancılar tarafından hedef alındı. Balkan Savaşları'nda miralay rütbesiyle Şark Ordusu Kurmay Başkanlığı yapan Cevat Çobanlı, Şark Ordusunun hezimetinin sorumlularından biri görülerek tahkikâta maruz kaldı. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla özel bir önem arzeden Çanakkale'ye Müstahkem Mevki Komutanı olarak atandı. Müstahkem Mevki Komutanlığının hazırladığı plan 18 Mart Çanakkale Deniz Zaferi'nin kazanılmasında önemli bir rol oynadı. Galiçya Cephesi'nde büyük kayıplar veren 15. Kolordu O'nun komutasında Ruslara karşı başarılı bir savunma yaptı. Suriye Cephesi'nde 8. Ordu Komutanı iken yaptığı öneriler Yıldırım Orduları Grup Komutanı Liman Von Sanders tarafından kabul görmedi. Nablus Muharebesi'nde komutasındaki 8. Ordu kısa sürede dağıldı. Osmanlı orduları Halep'in kuzeyine kadar çekilmek zorunda kaldı.

Cevat Paşa Millî Mücadele Dönemi'nde erkân-ı harbiye-i umûmiye reisliği ve harbiye nâzırlığı görevlerinde bulundu. Mondros Mütârekkesi'nin hükümlerine sadık kalmaya çalıştı. İtilaf Devletleri'nin yurdu işgal etme emelleri üzerine silahlı mücadele fikrini benimsedi. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gönderilmesinde, Yunanların Anadolu'daki işgallerine karşı bir direniş oluşturulmasında, Kuvâyı Milliye'nin desteklenmesinde katkıları oldu. Anadolu'daki millî hareke desteği nedeniyle İstanbul'un işgalinin ardından İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. Sürgün dönüşü İstiklâl Harbi'nin El Cezire Cephesi Kumandanlığına atandı.

Cevat Paşa 3. Ordu Müfettişi iken aynı zamanda meclisin ikinci yasama döneminde Elazığ mebusluğu yaptı. Ancak siyaseti değil askerliği tercih ederek mebusluktan istifa etti. Ardından Askerî Şûra üyeliğine atandı ve bu görevini emekliliğine kadar sürdürdü.

ABSTRACT

Cevat Çobanlı Pasha undertook important duties in the Balkan Wars, World War I and the War of Independence. During the 31 March Incident, he was in charge of the 2nd Party Command, affiliated with the Palace. He was targeted by the rebels because he had an impact on the harsh suppression of some military indiscipline before the insurrection. Cevat Çobanlı, who was the Chief of Staff of the Oriental Army with the rank of colonel in the Balkan Wars, was held responsible for the defeat of the Oriental Army and was subject to investigation. He was appointed as the Commander of Fortified Position in Çanakkale, which has a special importance with the start of the World War I. The plan prepared by the Fortified Location Command played an important role in winning the Çanakkale Naval Victory on March 18. The 15th Corps, which suffered great losses in the Galician Front, made a successful defense against the Russians under his command. His suggestions when he was the 8th Army Commander on the Syrian Front were not accepted by the Lightning Armies Group Commander Liman Von Sanders. In the Battle of Nablus, the 8th Army under his command quickly disbanded. Ottoman armies had to retreat to the north of Aleppo.

During the War of Independence, Cevat Pasha served as the chief of the military and the chief minister of the war. He tried to stick to the provisions of the Mondros Armistice. He adopted the idea of an armed struggle on the ambitions of the Entente States to occupy the country. He contributed in sending Mustafa Kemal Pasha to Samsun, creating a resistance against the Greeks' occupations in Anatolia, and supporting the National Forces. After the invasion of Istanbul, he was deported to Malta by the British because of his support for the national movement in Anatolia. He was appointed Commander of the Al Jazeera Front of the War of Independence.

While Cevat Pasha was the 3rd Army Inspector, he also served as Elazığ deputy in the second legislative period of the assembly. However, he resigned from the Deputy Department by choosing military service rather than politics. Then, he was appointed as a member of the Military Council and continued this duty until his retirement.

KISALTMALAR

AAM	Atatürk Araştırma Merkezi
AAMD	Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
Agt.	Adı geçen tez
Akt.	Aktaran
ATAD	Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi
ATASE	Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
ATBD	Askerî Tarih Belgeleri Dergisi
ATAZB	ATASE Arşivi Atatürk Koleksiyonu
AÜTİTED	Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BDH	ATASE Arşivi Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu
BDHTH	Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi
BDSÇC	Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi
BEO	Bâbîâli Evrak Odası
bkz.	Bakınız
BLH	ATASE Arşivi Balkan Harbi Koleksiyonu
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DH	Dâhiliye Nezâreti
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DUİT	Dosya Usulü İrâde Tasnifi
DVN	Divan Kalemi Evrakı
EUM	Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti
HR	Hariciye Nezâreti
HTVD	Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
hızl.	Hazırlayan
İ.	İrâde
İSH	ATASE Arşivi İstiklal Harbi Koleksiyonu
KLU	Kalem-i Umûmî

MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MV	Meclis-i Vükelâ Mazbataları
MKL	Mukâvelenâmeler
MKT	Mektûbî Mühimme Kalemi
MSB	Milli Savunma Bakanlığı
MV	Meclis-i Vükela
nşr.	Neşreden
s.	Sayfa
S.	Sayı
ŞFR	Şifre Kalemi
ŞOIÇMŞÇ	Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması
TAL	Taltifat
TCTA	Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
TİH	Türk İstiklal Harbi
TTK	Türk Tarih Kurumu
Y.	Yıldız Sarayı Arşivi

GİRİŞ

Cevat Çobanlı 14 Eylül 1870'te İstanbul'da doğdu. Arapgirli Çobanlı ailesinden Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Müşiri Mehmet Şakir Paşa'nın oğludur. Eşi Hadiye Hanım, çocukları Hasan Feridun ve Ayşe Faika'dır.¹ Sıbyan mektebinden sonra Galatasaray Sultanisi'ne giderek ortaöğretimini tamamladı. Cevat Çobanlı daha sonra aile mesleği olan askeriyeye yönelerek 19 Haziran 1888'de Harp Okulu'na girdi ve 1891'de bu okuldan teğmen olarak mezun oldu. Harp Okulu'ndaki başarısından dolayı Harp Akademisi'ne devam etme hakkı kazandı. Harp Akademisi'ndeyken 1892'de üsteğmenliğe yükseldi. 20 Mart 1894'te akademiği birincilikle bitirerek Erkân-ı Harp Yüzbaşısı (Kurmay Yüzbaşı) oldu. 22 Şubat 1894'te Padişah Yâveri ünvanıyla 1909'a kadar sürdüreceği saray kurmaylığına (Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyesi) getirildi. 17 Kasım 1894'te Kurmay Kıdemli Yüzbaşı (Kolağası) rütbesini aldı. Kolağası olarak 1894 büyük İstanbul depreminde tahrip olan kışlaların onarımında görevlendirildi. Askerî binaların onarımında gösterdiği gayret ve başarıdan ötürü Gümüş Liyakat Madalyası aldı.² 13 Mayıs 1895'te Kurmay Binbaşı oldu. Aynı yılın 26 Ağustos'unda Orleans'da yapılan Fransız ordusunun sonbahar askerî manevralarında hazır bulunmak üzere Paris'e gitti.³ 5 Temmuz 1896'da Üçüncü Dereceden Mecidi Nişanı almaya hak kazandı. 27 Ocak 1898'de kurmay yarbay oldu. 6 Şubat 1899'da babası Müşir Şakir Paşa ile birlikte Bulgaristan'a gitti. 15 Nisan 1899'da Bulgaristan Prensinden Liyakat Nişanı aldı.⁴ Yine aynı yıl içerisinde Şakir Paşa ile birlikte hükümet tarafından askerî görevle Berlin'e gönderildi.⁵ 1 Mayıs 1899'da "konferansa memur komiserlerin refakat kâtipliği" göreviyle Hollanda'nın Lahey şehrinde silahların yasaklanması ve savaş suçlarının görüşülmesi amacıyla yapılan uluslararası Tensik-i Teslihat Konferansı'na katıldı.⁶ 17

¹ Ayşe Faika Hanım'ın (ölüm: 1954) mezarı Cevat Paşa'nın ilk mezar yeri olan İstanbul Erenköy'deki Sahra-yı Cedit Mezarlığı'nda Cevat Paşa'nın nâşi nakledilmeden önceki mezarının hemen yanındadır. Mehmet Zeki Pakalın eserinde, Cevat Çobanlı Paşa'nın kızının adını sehven Şaika Hanım olarak verir. Doğrusu Ayşe Faika'dır. Oğlunun adı Hasan Cevat değil Hasan Feridun'dur (ölüm: 1961). Eserdeki diğer yanlış bilgi de emeklilik tarihidir. Yaş haddinden 1926'da değil 14 Eylül 1935'te emekli olmuştur. Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, Cilt: V, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s. 31-33.

² Hülya Toker, *Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 148. Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, (TBMM II. Dönem), C.III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 265.

³ Fransa'da yapılan askerî operasyonlara katılan Cevat Bey aynı manevralara katılan Esat Bey'le birlikte (Bülkat) dönüşlerinde bunları rapor halinde takdim etmişlerdir. BOA, Y.MTV, Dosya No: 131 Gömlek No: 18, 15 Ca 1313 (3 Kasım 1895).

⁴ BOA, BEO, İ.TAL, Dosya No: 172 Gömlek No: 1316 (Bulgaristan Prensi tarafından verilen Üçüncü Rütbeden Liyakat Nişanı'nın Cevat Bey'e takdimi, 17 Nisan 1899).

⁵ BOA, BEO, Dosya No: 1484, Gömlek No: 111526, 10 M 1318 (10 Mayıs 1900).

⁶ BOA, BEO, Dosya No: 1302 Gömlek No: 97618, 20 Z 1316 (1 Mayıs 1899).

Ocak 1900'de kurmay albaylığa (miralay)⁷, 5 Aralık 1901'de tuğgeneralliğe (mirliva) yükseldi.⁸ 24 Mayıs 1902'de İkinci Rütbeden İzabella Katolik Nişanıyla (İspanya hükümeti tarafından) 4 Ocak 1904'te yine ikinci rütbeden Kron de Prus Nişanıyla (Almanya hükümeti tarafından) ödüllendirildi. 2 Ağustos 1904'te Hamidiye-Hicaz Demiryolu'nun Şam'dan Maan'a ulaşması dolayısıyla yapılan törene katıldı.⁹ 17 Temmuz 1905'te Köstence telgraf hattının resmî açılışında bulundu.¹⁰ 1905'te Edirne'nin tahkimi için Tophane-i Âmire'de oluşturulan kurulda görevlendirildi. 26 Aralık 1906'da tümgeneral (ferik) oldu.¹¹ 1907 yılına gelindiğinde Rumeli'de savaş ihtimali doğduğundan ordunun eğitimi ve yeniden örgütlenmesi için 4 Nisan 1907'de 2. Ordu emrine verildi.¹² Cevat Paşa bu görevi sırasında geniş ölçüde tatbikatlar, manevralar yaptırarak eğitim amaçlı konferanslar düzenledi.¹³ 2. Ordunun tâlim ve teftişine dair görevi 9 Ağustos 1907'de sona erdi.¹⁴ Görevin bitimini takiben aynı ay içerisinde İstanbul'a döndü. Aynı zamanda Hicaz Demiryolu Komisyonu azalığı görevini yürüten Cevat Paşa 31 Ağustos 1908'de Hicaz Demiryolu'nun Medine kısmının resmî açılışına katılmak üzere Medine'ye gitti.¹⁵ Hicaz Demiryolu Nâzırı ve Meclis-i Ayan azasından

⁷ Hülya Toker, Nurcan Aslan; *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, C. I, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 141, Hülya Toker, *Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 148, Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgeye göre terfi tarihi 12 Şubat 1900'dür. BOA, İ.TAL, Dosya No: 201, Gömlek No: 1317 11 L 1317

⁸ BOA, BEO, İ.TAL, Dosya No: 265, Gömlek No: 1319, 23 Ş 1319 (5 Aralık 1901).

⁹ Hülya Toker, *Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s.150. Osmanlı Devleti için son derece önemli olan Hicaz Demiryolu'nun gerekliliği üzerinde görüş bildirip rapor sunanlardan biri de Cevat Çobanlı Paşa'nın babası Mehmet Şakir Paşa'dır. İzzet Paşa 1892'de henüz Cidde Evkaf Müdürü iken Sultan II. Abdülhamit'e demiryolu hattı yapıldığı takdirde devletin bölgedeki ve İslam dünyasındaki otoritesinin artacağına dair bir lâyiha sunar. Sultan'ın isteğiyle lâyiha'yı inceleyen Şakir Paşa İzzet Paşa'nın görüşlerine ek olarak hattın güzergâhını ve maliyet hesabını içeren yeni bir rapor yazar. Murat Özyüksel, *Hicaz Demiryolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.80. Şakir Paşa arazinin maliyet ve inşaatı uygunluğunu gözeterek hattın Şam'dan başlatılması ve Medine'ye kadar uzatılması fikrindeydi. Ufuk Gülsöy, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 37. Hicaz Demiryolunun inşasına ancak 1 Eylül 1900'de başlanabildi. 4 yıl sonra demiryolu hattı Maan'a kadar ulaştı. Cevat Paşa hattın Maan'a kadar ulaşması üzerine yapılan törene katıldı. Cevat Paşa'nın bu törene katılmış olması Hicaz Demiryolu İdaresinde muhtelif görevlerde bulunması dolayısıyladır. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Cevat Paşa Hamidiye-Hicaz Demiryolu İşletme Müdür Muaviniği (İttihatçıların iktidarıyla Hamidiye-Hicaz Demiryolu adı Hicaz Demiryolu olarak değiştirilmiştir) BOA, İ.TAL, Dosya No: 430 Gömlek No: 1325 28 B 1325 (6 Eylül 1907), ile padişahın başkanlığındaki Hicaz Demiryolu Komisyonu üyeliği görevlerini yürüttü. BOA, BEO, Dosya No: 3445, Gömlek No: 258813, 7 Za 1326 (1 Aralık 1908). Komisyon-ı Âli padişahın başkanlığında çeşitli üyelerden oluşan Hicaz Demiryolunun takibini, idaresini yürütmek için teşkil edilen padişahın başkanlığında muhtelif nazırlardan oluşan bir kuruluştur. Cevat Paşa bu mühim komisyonun azalarından biriydi.

¹⁰ BOA, BEO, Dosya No: 2623, Gömlek No: 196724, 14 Ca 1323 (17 Temmuz 1905).

¹¹ BOA, BEO, İ.TAL, Dosya No: 412 Gömlek No: 1324, 10 Za 1324 (26 Aralık 1906) (Bir derece rütbe alarak ferikliğe yükselmiştir.).

¹² BOA, Y. MTV, Dosya No: 296, Gömlek No: 160, 20 S 1325 (4 Nisan 1907) 2. Ve 3. Ordulara Esat ve Rıza Paşaların yerine Cevat Paşa ile Rahmi Paşa gönderilmiştir.) , Cevat Paşa'nın 2. Ordu kıtalarını tâlim için görevi 10 Temmuz 1907'de sona ermiştir. BOA, Y. MTV, Dosya No: 299 Gömlek No: 213, 29 Ca 1325 (10 Temmuz 1907).

¹³ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, s.34. İsmet Bey (İnönü) bu sıralarda yüzbaşısıdır ve Cevat Paşa'nın yaptırdığı askerî tatbikatlarda yakınında bulunan, onunla birlikte çalışan subaylardan biridir. İnönü hatıralarında Cevat Paşa'yla bu dönemde başlayan dostluklarının ölünceye kadar devam ettiğini söylemektedir. İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 35.

¹⁴ BOA, BEO, Y.MTV, Dosya No: 299, Gömlek No: 213, 29 Ca 1325 (9 Ağustos 1907).

¹⁵ BOA. DH.MKT, Dosya No: 1287, Gömlek No: 21, 3 Ş 1326 (31 Ağustos 1908).

olan Zihni Paşa'nın istifasının ardından 18 Nisan 1909'da Hicaz Demiryolu Nezâretine tayin oldu.¹⁶ 1894'te padişah yâveri ünvanıyla saray kurmaylığına getirilmiş olan Cevat Paşa II. Meşrutiyetin ilanı ve 31 Mart Hâdisesi esnasında yine hassa ordusunda görevli olarak bu orduya bağlı II. Fırka Kumandanlığı yaptı. 7 Ağustos 1909'da İttihat ve Terakki yönetiminin çıkardığı Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu ile rütbesi geri alınarak 19 Ağustos 1909'da rütbesi yarbaylığa (kaymakam) düşürüldü. 28 Ağustos 1909'da Harp Akademisi Komutanlığına atandı.¹⁷ 28 Ağustos 1909 – 9 Ocak 1911 tarihleri arasında Harp Akademisi Komutanlığı görevini yürüttü.¹⁸ Bu görevi esnasında yeniden terfi alarak 29 Eylül 1910'da tekrar miralaylığa yükseldi. Yine aynı dönem içerisinde Temmuz 1910'da Alman ordusunun yaptığı manevra ve resmigeçitte bulunmak üzere Berlin'e gitti.¹⁹ 15 Ocak 1911'de I. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na (I. Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harbiye Reisliği) atandı. 4 Mayıs 1911'de İngiltere Kralı'nın taç giyme törenine katılmak üzere Veliaht Yusuf İzzeddin Bey'in maiyyetinde Londra'ya gitti.²⁰ 27 Temmuz 1912'de vekâleten genelkurmay ikinci başkanlığına (erkân-ı harbiye-i umûmiye reis-i sânis) getirildi. Kısa bir süreliğine vekâleten bu görevi yürüttü.²¹ 31 Temmuz'da I. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı oldu.

Cevat Çobanlı'nın fiilen yer aldığı ilk savaş Balkan Savaşları'dır. Balkan Savaşları öncesinde I. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığını yürüten Miralay Cevat Bey Osmanlı ordularına genel seferberlik emrinin verilmesinden birkaç gün önce 29 Eylül 1912 tarihinde Şark Ordusu (I. Ordu) Kurmay Başkanlığına (Şark Ordusu Erkân-ı

¹⁶ BOA. BEO, Dosya No: 3529, Gömlek No: 26415, 15 Ra 1327 (6 Nisan 1909).

BOA. BEO, Dosya No: 3537, Gömlek No: 265239, 27 Ra 1327 (18 Nisan 1909).

BOA. İ.TFN, Dosya No: 19, Gömlek No: 1327, 27 Ra 1327 (18 Nisan 1909).

¹⁷ Nusret Baycan, "Orgeneral Cevat Çobanlı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: VII, Sayı: 20, s. 369.

¹⁸ Kurmay subaylar yetiştiren "Erkân-ı Harbiye" sınıfları Pangaltı'daki Mekteb-i Harbiye'nin bir bölümü iken, meşrutiyetten sonra müstakil bir hale getirildi. Mekâtib-i Askeriye Nezareti'nin uhdesinden çıkarılarak Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'ne bağlandı. Erkân-ı Harbiye Mektebi adıyla 3 Kasım 1909'da Yıldız Sarayı'nın Şehzadegâh Dairesi'nde ileri gelen devlet adamlarının katılımıyla açılışı yapıldı. Mektebin müdürlüğüne getirilen ve ilk müdürü olan Erkân-ı Harp Kaymakamı Cevat Bey, o gün devlet adamlarının huzurunda bir açılış konuşması yapmıştır. Cevat Bey açılış konuşmasında şunları söylemiştir : "... Mektebimiz henüz tıflı nevzattır. Fakat teşekkülâtı bedeniyesi kavi, binaenaleyh müstakbel için ümitbahıştır. İşte bu ümide tutunarak önümüzde me'mun ve mahrus bir sahai tekâmül fûshatı feyiz efzasiyle açılan şu fezayı mesaiye bugün ilk adımı atıyor ve rehğüzarı azmimizde henüz birçok nevakısa tesadüfetmekle beraber himmeti hükümetle bunların az zamandan ikmal olunacağı, bahusus herhangî bir meslek ve maksat da olursa olsun yol yürümekle alınacağını bildiğimiz için noksan levâzım gibi hailerle bakmayarak yürümek istiyoruz." Cevat Bey konuşmasının devamında askerî fennin gerekliliğine dikkat çekmiş ve şu sözleriyle konuşmasına son vermiştir : " Bana gelince; hiçbir değerim olmadığı halde mücerret bir eseri teveccüh olarak müdüriyetine tayin buyurulduğum bu darülfünunu askerinin temini intizamına bütün mevcudiyetimi vakf ve hasretmeğe, bu darı kemali Avrupa'daki mümasillerine gıpta etmeyecek bir hali tekemmüle getirmek için ne yapmak lazımsa yapmağa çalışarak bu hususta bir saniye kaybetmemeğe azimim." Alaettin Avcı, *Türkiye'de Askerî Yüksek Okullar Tarihçesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1963, s. 51.

¹⁹ BOA, BEO, Dosya No: 3776, Gömlek No: 283136, 28 C 1328 (7 Temmuz 1910).

²⁰ BOA, BEO, Dosya No: 3889, Gömlek No: 291651, 5 Ca 1329 (4 Mayıs 1911).

²¹ BOA, BEO, Dosya No: 4066, Gömlek No: 304916, 12 Ş 1330 (27 Temmuz 1912); Hülya Toker, *Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri*, s. 150.

Harbiye Reisi) atandı.²² Şark Ordusu'nun Pınarhisar-Lüleburgaz Savaşları'nda kısa sürede bozgun halinde geri çekilmesiyle dağılan ordu Çatalca önlerine çekildi. Burada bir savunma hattı ile beraber orduda yeni bir düzenlemeye gidildi. Başkomutanlıkça çıkarılan 7 Kasım 1912 tarihli emre göre Miralay Cevat Bey Çatalca Ordusu'nun kuruluş düzeninde Çatalca Müstahkem Mevki ve Genel Topçu Komutanlığı Kurmay Başkanlığına getirildi.²³ Birinci Çatalca Muharebesi'ni bitiren mütâreke hükümleri gereği 4 Aralık 1912'de tarafsız bölgeyi belirlemek amacıyla bir komisyon oluşturuldu. Cevat Bey bu komisyonda Türk tarafını temsilen görev aldı.²⁴ 4 Şubat 1913'te İkinci Çatalca Muharebesi'nde 9. Fırka Kumandanlığına getirildi. Bu görevi esnasında iki kere Osmanlı-Bulgar Sınır Komisyonu Başkanlığı yaptı.²⁵ 10 Ağustos 1914'te I. Dünya Savaşı'nın en stratejik cephesi olan Çanakkale'nin Müstahkem Mevki Komutanlığına getirildi. Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı iken 29 Kasım 1914'te yeniden mirlivalığa yükseldi. 18 Mart'ta Çanakkale Deniz Muharebesi büyük bir zaferle sonuçlanırken Cevat Çobanlı Paşa daima bu zaferle anıldı. Çanakkale Cephesi'ndeki başarılarından ötürü 23 Şubat 1915'te Gümüş Muharebe İmtiyaz Madalyası, 31 Mart 1915'te Altın Muharebe Madalyası ile 14 Nisan 1915'te Alman Hükümeti tarafından Birinci Dereceden Croix de Fer Nişanı ile ödüllendirildi.²⁶ 11 Kasım 1915 tarihli irade-i seniyye ile 9 Ekim 1915'ten itibaren 14. Kolordu Komutanlığına (ve Güney Grubu Komutanlığına) getirildi.²⁷ Çanakkale Savaşları'ndaki bu görevlerinden sonra 10 Kasım 1916'da Galiçya Cephesi'nde Ruslar'a karşı 15. Kolordu Komutanlığına atandı ve 18 Kasım'da bu ordudaki görevine başladı.²⁸ Aynı ay içerisinde Alman İmparatoru tarafından İkinci Dereceden Kırmızı Kartal Nişanı ve İkinci Dereceden Aigle Rouge Nişanı ile ödüllendirildi.²⁹ 19 Ağustos 1917'de yeniden 14. Kolordu Komutanlığına getirildi.

²² İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, TTK, Ankara 1993, s. 23. Cevat Bey'in Şark Ordusu Erkân-ı Harbiye Reisliği görevine getiriliş tarihlerinde bazı farklı bilgiler mevcuttur. Mehmet Zeki Pakalın'ın verdiği bilgiye göre tarih 1 Eylül 1328 (14 Eylül 1912)'dir. Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmani Zeyli*, V. Cilt, TTK Ankara 2008, s. 29. Miralay Pertev Bey, umûmi seferberlik emrinin verildiği 1 Ekim günü Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesi'nde genel karargâhın teşekkülü konusunda konuşulduğu ve buna dair tayinler yapıldığı bilgisini verir. Miralay Cevat Bey'in Şark Ordusu Kurmay Başkanlığı'na atandığı tarih Pertev Bey'in burada verdiği bilgiye göre 1 Ekim günüdür. Miralay Pertev, *Balkan Harbi'nde Büyük Karargâh-ı Umûmi*, Erkân-ı Harbiye Harbiye Matbaası, İstanbul 1927, s. 3. Ancak Milli Savunma Bakanlığı Arşivindeki Cevat Paşa'nın şahsi dosyasında Şark Ordusu Kurmay Başkanlığına atanma tarihi 29 Eylül 1912'dir. Birinci Ordu 17 Ekim 1912'den itibaren Şark Ordusu adını alacaktır.

²³ Mahmut Belig Uzdil, *Balkan Savaşı'nda Mürettep I. Kolordunun Harekâtı*, ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 29. İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, TTK, Ankara 1993, s. 28.

²⁴ Mehmed Nihad, *Balkan Harbi'nde Çatalca Muharebesi*, İstanbul 1341, s. 64.

²⁵ Nusret Baycan, "Orgeneral Cevat Çobanlı", s. 369.

²⁶ Hülya Toker, *Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri*, s. 153-154.

²⁷ BOA, İHB, Dosya No: 176 Gömlek No: 1334, 03 M 1334 (11 Kasım 1915); *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri*; İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 82.

²⁸ Hülya Toker, *a.g.e.*, s.153; Nusret Baycan, *a.g.m.*, s. 380.

²⁹ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, (TBMM II. Dönem), C.III, s. 266; Hülya Toker, *Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri*, s. 154.

Ardından 8 Kasım 1917’de -İngilizlerden Irak’ı geri almak için oluşturulan- Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına bağlı 8. Ordu Komutanlığına atandı.³⁰ 28 Temmuz 1918’de ferik rütbesini aldı.³¹ Cevat Paşa 8. Ordu Komutanlığı görevinde iken I. Dünya Savaşı’nın bitmesini müteakip erkân-ı harbiye-i umûmiye reisliğine (genelkurmay başkanlığı) atandı.³² 19 Aralık 1918’de atandığı harbiye nâzırlığı görevini 13 Ocak 1919’a kadar sürdürdü.³³ 14 Mayıs 1919’da tekrar erkân-ı harbiye reisi oldu.

Cevat Paşa mütâreke imzalanmasından sonra gerek harbiye nâzırlığı gerek genelkurmay başkanlığı görevlerini yürütmüş bu görevleri esnasında Millî Mücadele’yi destekleyen faaliyetlerde bulunmuştur. Nitekim bu faaliyetlerinden dolayı 16 Mart 1920’de İstanbul’un İngilizler tarafından işgalinde tutuklanıp Malta’ya sürülmüştür. Malta sürgününün ardından 15 Ocak 1922’de Mersin’e gelmiş TBMM Hükümeti tarafından 9 Şubat 1922’de El-Cezire Cephesi Komutanlığına atanarak Millî Mücadele’ye katılmıştır. 30 Nisan 1923’te vekâleten Diyarbakır Valiliğine atanmıştır.³⁴ El-Cezire Cephesi’nde yaptığı hizmetlerine karşılık 5 Ağustos 1923’te TBMM tarafından Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası ile taltif edilmiştir.³⁵ Org. Cevat Çobanlı Paşa; Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminde çeşitli askerî görevlerde bulunmuş Cumhuriyet döneminde askerî görevlerinin yanı sıra devlet adamı olarak muhtelif görevler almıştır.

21 Ekim 1923’te 3. Ordu Müfettişliğine atanmış aynı dönemde II. Dönem Elazığ milletvekilliği görevinde bulunmuştur.³⁶ TBMM’de asker-milletvekili olamayacağının açıklanması üzerine 31 Ekim 1924’te 3. Ordu Müfettişliği görevinden ayrılmıştır. Atatürk’ün isteğine uyarak 22 Aralık 1924’te Elazığ milletvekilliğinden istifa etmiştir.³⁷ Milletvekilliğinden istifa eden Cevat Paşa 25 Aralık 1924’te Şûra-yı Askerî azalığına

³⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlarında 8. Ordu Komutanlığına atanma tarihi 1 Aralık 1917’dir.

BOA, İ.DUİT, Gömlek No: 156 Dosya No: 1, 16 S 1336 (1 Aralık 1917), MSB Arşivinde bulunan şahsi dosyasında atanma tarihi 8 Kasım’dır. 8 Kasım’da göreve atandığı 1 Aralık 1917’de görevine başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim Von Kress’den görevi teslim alma tarihi 1 Aralık’tır. Von Kress, *Son Haçlı Seferi Kuman Gömülen İmparatorluk*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s.333. 24 Kasım 1917’de 8. Ordu kumandanı iken çok kısa süreli 2. Ordu Kumandanlığı Vekilliğine getirilmiştir. Nusret Baycan, “Orgeneral Cevat Çobanlı”, s.370. Ordu kumandanları padişah iradesiyle atanırdı. Arşiv kayıtlarında atanma ve göreve başlama tarihlerinde farklılık olduğu gibi iradenin tarihiyle harbiyeden çıkan yazının tarihleri de farklılık göstermektedir.

³¹ Millî Savunma Bakanlığı Arşivi kayıtlarına göre ferik rütbesini aldığı tarih 28 Temmuz 1918’dir. Baycan’ın verdiği tarih 11 Ağustos 1918’dir.

³² BOA, BEO, Gömlek N: 4541 Dosya No: 340509, 28 M 1337 (3 Kasım 1918).

³³ BOA, İ.DUİT, Gömlek No: 9 Dosya No: 47, 6 Ra 1337 (20 Aralık 1919).

³⁴ BCA, Fon No: 30 18 1 1 Kutu No: 7 Dosya Gömleği No: 17 Sıra No: 17 (30 Nisan 1923).

³⁵ BCA, Fon No: 30 18 1 1 Kutu No: 7 Dosya Gömleği No: 27 Sıra No: 5 (5 Ağustos 1923).

³⁶ Seçim mazbatasını 12 Ağustos 1923’te alan Cevat Paşa’nın 3. Ordu Komutanı olduğu süre içerisinde izinli sayılması meclis genel kurulunun 1 Ocak 1924 tarihli toplantısında kabul edilmiştir. Bu nedenle yasama faaliyetlerine katılamamıştır. Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, (TBMM II. Dönem), C.III, s. 266.

³⁷ BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No: 4 Dosya Gömleği No: 23 Sıra No: 43 (23 Aralık 1924), Belgeye göre 22 Aralık’ta mebusluktan istifası kabul edilerek istifasıyla boşalan mebusluk için seçim yapılması kararı alınmıştır.

tayin olmuştur.³⁸ 7 Ocak 1925'te Musul meselesini yerinde incelemek üzere Milletler Cemiyeti'nin memur ettiği üç kişilik komisyona refakat etmiş, sınır meselesinin görüşülmesi için Milletler Cemiyeti'ne giden heyette Askerî Müşâvir olarak görev yapmıştır. 30 Ağustos 1926'da orgeneral rütbesini almıştır. 12 Mart 1928'de Cenevre'de yapılan Silahsızlanma Konferansı'na temsilci olarak katılmıştır. 14 Eylül 1935'te Âli Askerî Şûra üyesi iken yaş haddinden emekliye ayrılan Org. Cevat Çobanlı Paşa 13 Mart 1938'de İstanbul'da Nişantaşı'ndaki konağında vefat etmiştir.³⁹ Cevat Paşa ilk olarak İstanbul Erenköy'deki Sahrayı Cedid Mezarlığı'na defnedilmiş naaşı 27 Eylül 1988'de Ankara Atatürk Orman Çiftliği içerisinde bulunan Devlet Mezarlığı'na nakledilmiştir.

³⁸ BCA, Fon No : 30 11 1 0 Kutu No: 9 Dosya Gömleği No: 35 Sıra No:3 (25 Aralık 1924).

³⁹ Cevat Paşa önce 28 Eylül 1935'te yaş haddinden emekli edilmiş daha sonra tarihlerde bir hata olduğu anlaşıldığından doğum tarihi teyid edilerek emeklilik tarihi 14 Eylül 1935 olarak düzeltilmiştir. BCA, Fon No: 30 11 1 0 Kutu No: 99 Dosya No: 35 Sıra No: 14.

1. BÖLÜM: MEŞRUTİYET DEVRİ'NDE CEVAT ÇOBANLI

1894'te Saray Kurmaylığı'na giren Cevat Paşa 31 Mart Hâdisesi esnasında Saray'ı korumakla görevli I. Orduya bağlı II. Fırka Kumandanlığı yapmıştır. Trablusgarp Savaşı'nda herhangi bir görevi olmamıştır. Görev yaptığı ilk savaş Balkan Savaşları'dır. Balkan Savaşları'nda sırasıyla Şark Ordusu Kurmay Başkanlığı, Çatalca Müstahkem Mevki ve Genel Topçu Komutanlığı Kurmay Başkanlığı ve son olarak 9. Fırka Kumandanlığı görevlerinde bulunmuştur.

1.1. 31 Mart Hâdisesi

1.1.1. 31 Mart Hâdisesi'ni Ortaya Çıkaran Nedenler

Sultan II. Abdülhamit'in meşrutiyeti kaldırıp merkezîyetçi bir siyaset izlemesiyle, meşrutiyetin ilk ilânından önce var olan muhalefet hareketi yeniden doğdu. Siyasî, etnik, dinî vb. farklılıklarına karşın muhalefeti birleştiren ortak nokta meşrutiyetin ilân edilmesini sağlamaktı. Muhalefetin ağırlığını İttihat ve Terakki Cemiyeti oluşturuyordu. Cemiyet bilhassa 3. Ordunun genç subayları arasında hızla yayılmıştı. Nihayetinde Rumeli'de başlayan isyan hareketi engellenemeyince Sultan Abdülhamit meclisin açılmasını kabul etmek zorunda kaldı. 23 Temmuz 1908'de meclis Osmanlı tarihinde ikinci kere açıldı.

“İlân- ı Hürriyet” olarak telakkî edilen meşrutiyetten beklenti yüksekti.⁴⁰ Meclis açılınca tüm anâsır eşit olacak, ortak menfaatlerle hareket edilecek, Avrupa devletlerinin iç işlerimize karışmaları için bir sebep kalmayacaktı.⁴¹ Meşrutiyetin bu husûsiyetleriyle parçalanmayı engellemesi öngörülürken İttihat ve Terakki'nin iktidarı elinde tutacak tecrübede ve devletin sorunlarını çözecek bir vaziyette olmaması nedenleriyle siyasî boşluğu fırsat bilen Bulgaristan bağımsızlığını, Avusturya, Bosna- Hersek'i ilhâk ettiğini, Girit meclisi de Yunanistan'a katıldığını ilan etti.⁴² Dış politikadaki kopmalar, içerideki siyasî istikrarsızlık basının İttihat ve Terakki'ye muhalefetini şiddetlendirdi. Meşrutiyetin ilanından sonra iyimser hava giderek dağılmaya başladı.⁴³ İttihat ve Terakki

⁴⁰ Gerçekleşmesi istenen her türlü olumlu şeyin “hürriyet” ve “meşrutiyet” olduğuna inananlar vardı. Meşrutiyetten beklenti o kadar abartılıydı ki meselâ bazı yerlerde halk vergi vermemeyi dahi bir tür “hürriyet” olarak telakkî etmişti. “Hürriyet” ve “Meşrutiyet”ten abartılı beklentiler konusunda bkz. Necmettin Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 54-62.

⁴¹ Stanford Shaw- E. K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, E Yayınları, İstanbul 1983, s. 323. Şükrü Hanioglu'na göre meşrutiyet devrinde içi Türkçülükle doldurulmuş bir Osmanlılık siyaseti, Balkanlar'daki sorunlara çözüm üretmedi. Ayrıca Balkan milletlerinin aşırı talepleri bu çözümsüzlüğün bir başka nedeniydi. Taha Akyol, *Rumeli'ye Veda 100. Yılında Balkan Bozgunu*, Doğan Kitap, İstanbul 2013, s. 37.

⁴² Ahmet Eyicil, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *Türkler*, C. 13, Ankara 2002, s. 422; Melek Öksüz, “Girit Meselesi'nin Belirsizlik Yılları”, *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar 2010, S. 25, s. 98.

⁴³ Azmi Özcan, “Otuzbir Mart Vakası”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 34, s. 10.

Cemiyeti'ne muhalefeti belirginleştiren diğer bir husus meşrutiyetin ilânına öncülük etmesine rağmen meşrutiyetten sonra cemiyet olarak varlığını bir süre daha sürdürmesiydi. Cemiyet, devleti yönetecek kadrolardan mahrum olduğundan bir süre fırka olarak siyâsette yer almayıp siyâseti dışarıdan yönlendirme yolunu izledi. Temel desteği kara ve deniz kuvvetlerindeki düşük rütbeli subaylar olan cemiyet, 1 Ağustos'ta harbiye ve bahriye nâzırlarının tayin yetkisini yeniden padişaha veren hattı hümayunun hazırlanmasından rahatsız oldu ve bundan Sait Paşa'yı* sorumlu tuttu.⁴⁴ Cemiyetin siyâsete gizli, illegal yollarla müdahalesi basında sert tepkilere neden oldu. Sait Paşa Kabinesi dışarıdan müdahaleler neticesinde istifa etti. Yerine 5 Ağustos 1908'de Kâmil Paşa** sadrazam oldu. Yapılan ilk seçimlerde İttihatçılar çoğunluğu elde ettiler. İttihatçılara muhalif Ahrar Fırkası başarılı olamadı. Ahrar Fırkası ile hareket eden Kâmil Paşa Hükümeti İttihatçıların desteğini çekmesiyle düştü. Yerine 14 Şubat 1909'da İttihat ve Terakki'ye yakın Hüseyin Hilmi Paşa*** Hükümeti kuruldu. Kâmil Paşa Kabinesi'nin düşürülmesinden sonra muhalefet İttihat ve Terakki aleyhine yoğunlaştı.⁴⁵

İttihatçılara karşı Ahrar Fırkası ile Derviş Vahdeti'nin İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti önde gelen muhalif kesimi oluşturuyordu. Basında Mîzan, Serbesti, Volkan, Yeni Gazete gibi gazetelerin son derece sert bir muhalefeti başlamıştı. Askerlik çağına gelip imtihanda başarı gösteremeyen talebelerin askere alınmasını öngören düzenleme İttihatçılarla medreselileri karşı karşıya getirmişti. Bunun yanı sıra İttihatçıların yönetime hâkim olmalarıyla başlayan geniş çaplı tensîkat hareketi İttihatçı aleyhtarı yeni bir kesimin daha oluşmasına sebep olmuştu.⁴⁶

31 Mart Hâdisesi'ne yol açan en mühim sebeplerden biri alaylı-mektepli ayrımı olmuştur. Meşrutiyet mektepli subayların zaferiyle ilân edilmişti. Mektepli subaylar

* **Sait Paşa (Küçük):** 1838'de Erzurum'da doğdu. Sultan II. Abdülhamit döneminde Mâbeyn Başkâtipliği ve Hazîne-i Hâssa Nâzırlığı görevlerinde bulundu. II. Meşrutiyet Devri'nin ilk sadrazamıdır. 31 Mart Hâdisesi patlak verdiğinde Meclis-i Ayân Reisliği görevindeydi. Zekeriya Kurşun, *Küçük Mehmed Said Paşa*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1991.

** **Mehmet Kâmil Paşa:** 1832'de Kıbrıs'ta doğdu. Anamur'dan Kıbrıs'a göç etmiş bir Türk ailesindendir. İlk 1885'te olmak üzere dört kere sadrazam oldu. Son sadrazamlığına Mahmut Şevket Paşa Hükümeti'nin istifası üzerine 29 Ekim 1912 tarihinde gelmiştir. 23 Ocak 1913'teki Bâbiâli Baskını'yla istifa ettirilmiştir. İstanbul'da ikâmetine müsaade edilmediğinden Kıbrıs'a gitmiştir. 14 Kasım 1913'te Kıbrıs'ta vefat etmiştir. İsmail Şen, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa (1832-1913)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995.

*** **Hüseyin Hilmi Paşa:** Adını Rumeli Vilayetleri Müfettiş-i Umûmiliğindeki hizmetleriyle duyurdu. Hareket Ordusu'nun 31 Mart isyan hareketini bastırması üzerine ikinci kere sadrazam oldu. 1912'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nde Adliye Nâzırlığına getirildi. Aynı yıl Viyana Sefirliğine tayin edildi. 1923'te Viyana'da vefat etti. Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, (hızl.) Göktürk Ömer Çakır, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2019; Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, C. IX, TTK, Ankara 2008, s. 112-125.

⁴⁴ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*, Sander Yayınları, İstanbul 1971, s. 42.

⁴⁵ Sina Akşın, *31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi, İstanbul 2015, s. 51.

⁴⁶ Ali Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", *Türkler*, C. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 336.

meşrutiyetle birlikte kendilerine imtiyazlı bir mevki elde etmişlerdi. Alaylıların mevkilerini ve itibarlarını kaybetmeleri isyan hareketinde rol oynadı. Zira 31 Mart Hâdisesi pek çok gayri memnun toplumsal kitleyi içinde barındıran bir hâdisiye idiye de neticede askerî bir isyandı ve ordudaki bu ikilik isyan hareketine tesir etmişti.

Askeri huzursuz ettiği anlaşılan ve isyana neden olan bir başka etken, askerinin dinî hassasiyetlerini rencide eden bazı muamelelerle karşılaştığına dair iddialardı.⁴⁷ Sultan Abdülhamit kendisine kadar ulaşan, tâlimlerin çokluğu nedeniyle askerinin yıkanmadan, abdest almadan ve namaz kılmadan men edildiğine dair şikâyetlerin katıyetle önüne geçilmesini emretmişti. Nezâret askerinin dinî değerlerine aykırı muamelelere karşıydı.⁴⁸ Ancak mektepli subayların askerlerinin dinî hassasiyetlerine dikkat etmedikleri dönemin hatıralarına ve gazetelerine yansımıştır.⁴⁹ İttihat ve Terakki'ye muhalefetiyle tanınan Mevlânzâde Rıfat'a göre isyan eden askerler, subaylarını ve komutanlarını dinsiz ve şeriat düşmanı olarak görüyorlardı.⁵⁰

1.1.2. 31 Mart Hâdisesi'ni Hazırlayan Bazı Öncül Hareketler ve Cevat Paşa'nın Tavrı

31 Mart Hâdisesi'nden önce bu isyanın ortaya çıkacağına işaret eden bazı öncül olaylar meydana gelmişti. Bunlardan biri 1908 Ekim ayında yaşanan Taşkışla İsyanı'dır. İsyan Cevat Paşa'nın kumandanlığını yaptığı Hassa Ordusu İkinci Fırka-i Hümayununa mensup olup terhislerini bekleyen 87 erin Cidde'ye sevk edilmelerine karşı çıkmalarıyla başladı. Terhis sebebiyle isyanlar zaman zaman yaşanabilen olası hâdiselerdi. Ancak askerler bu defa karşılarında yine aynı kışlaya Selânik'ten getirilen Avcı taburlarını ve onların pek de müsamahası olmayan zâbitlerini bulmuşlardı.⁵¹ Avcı taburları Rumeli'de eşkiya hareketlerini bastırmada tecrübeli askerlerden oluşuyordu. İttihatçılar

⁴⁷ Sadi Borak, “31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Bir Makalesi”, AAMD, C. VIII, Mart 1992, S. 23, s. 358.

⁴⁸ Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın II. Abdülhamit'e verdiği cevap: “Asker tarafından şikâyet vukubulduğunu ben de duydum. Fakat askerinin namazdan ve hamamdan men edildiğinin aslı olmasa gerektir. Mamañih... ferman-ı hümayunları veçhile bir kat daha dikkat ve itina ederiz.” Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, TTK, Ankara 2014, s. 62.

⁴⁹ Süleyman Şefik Paşa (İttihatçı karşıtıdır) hatıralarında Taşkışla'daki Avcı taburuna mensup zabıtların askere iyi muamelede bulunmadıklarını ve dine dair ne varsa küçümseyici tavırlarda bulunduklarından askerlerinin heyecana gelerek isyan ettiklerini anlatmaktadır. Süleyman Şefik Paşa dönemin tanıklarından biridir. İsyan esnasında Üsküdar Ciheti Kumandanıdır. Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım*, Arma Yayınları, İstanbul 2004, s. 170. İsyanından birkaç gün önce zabıtlar tarafından askerlere “Hocalarla katıyyen görüşmeyeceksiniz. Askerlikte diyanet meselesi aranmaz. Allah'tan başka kimse tanılmaz.” cümleleri sarfedilmiş, bunu duyan bazı kimselerin şikâyetleri sadrazama kadar uzanmıştır. “Hâdisenin Esbâbı”, *İkdam*, 14 Nisan 1909. 31 Mart Hâdisesi'nin vukua geldiği gün isyancıların ele başlarından Hamdi Çavuş da mektepli zâbitlerin dine hürmetsiz davranışlarının asker arasında infiala yol açtığından şikâyet etmişti. Süleyman Kâni İrtem, *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamit*, Temel Yayınları, İstanbul 2003, s. 117.

⁵⁰ Mevlânzâde Rıfat, *İnkılâb-ı Osmani'den Bir Yaprak*, Kahire 1329, s. 37.

⁵¹ Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Cedit Neşriyat, Ankara 1992, s. 81.

İstanbul'daki güçlerini artırmak ve padişaha bağlı olup Yıldız Sarayı'nı koruyan İkinci Fırkaya karşı denge kurmak amacıyla Avcı taburlarını kullandılar.⁵² Taşkıışla'da İkinci Fırkada çıkan isyan avcı taburlarınca bastırıldı. 3 çavuşun öldüğü çok sayıda yaralının olduğu bu isyanın ardından Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa, İkinci Fırka Kumandanı Cevat Paşa'ya isyanda öldürülen 3 çavuşun naaşlarının saray civarında münasip yerde kurulacak darağaçlarında ibret için asılmasını ihtiva eden bir emir verdi. Fırka kumandanlığının emri doğrudan yerine getirmeyip saray başkâtipliğine bildirmesi üzerine padişahın emriyle Sadrazam Kâmil Paşa, Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa ve Mahmut Muhtar Paşa saraya çağrıldı. Mahmut Muhtar Paşa'ya saraya çağrılma nedeninin İkinci Fırkaya gönderdiği emir olduğu söylendi. Mahmut Muhtar Paşa'nın kararında direktmesine hatta istifa edeceği tehdidinde bulunmasına rağmen isyancıların naaşlarına yapılacak saygısızlığın asker üzerindeki menfî tesiri hesap edilerek isteği reddedildi. Mahmut Muhtar Paşa bunun üzerine isteğinden vazgeçmek zorunda kaldı.⁵³ 31 Mart Hâdisesi öncesinde ortaya çıkan diğer bir mesele de Yıldız Sarayı'nı koruyan Arnavut ve Arap taburlarının yerine Anadolu'dan askerlerin yerleştirilmesi üzerine yaşandı. Arnavut ve Arap askerler bu uygulamayı kabul etmeyip Anadolu'dan getirilen askerleri darp edip kışladan dışarı attılar. Bu disiplinsizliği karşılıksız bırakmak istemeyen Cevat Paşa İkinci Fırka emrine atanan Süleyman Kâni Bey'i (İrtem) alınacak tedbirleri görüşmek üzere Mahmut Muhtar Paşa'ya gönderdi. Fırkanın verdiği kararları onaylayan I. Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa, isyanvâri hareketleri görülen Arnavut ve Arap askerleri kuşatma altına aldı.⁵⁴ Hatta daha ileri giderek herhangi bir hareketlerinde İkinci Fırka Kumandanı Cevat Paşa'ya üzerlerine ateş açılması emrini verdi.⁵⁵

1909 Nisan ayına girildiğinde İttihatçılar ile muhalifleri arasındaki siyasî ortam son derece şiddetlenmişti. İttihatçılara muhalefetiyle bilinen Serbesti gazetesi yazarı Hasan Fehmi 6 Nisan gecesi Galata Köprüsü'nde yürürken şahitlere göre "Al sana Mevlân" diyen birisi tarafından öldürüldü. Hasan Fehmi'nin yanında bulunan Şakir Bey katilin İttihatçı fedaisi olduğunu ima eden bir ifade vermişti.⁵⁶ Cemiyet zaten muhaliflerini yıldırma ve öldürmeyle itham ediliyordu.⁵⁷ Kamuoyu katilin İttihatçı olduğu noktasında hemfikirdi. Hasan Fehmi'nin cenazesi tüm İttihat ve Terakki

⁵² Ali Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", s. 345.

⁵³ Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 25.

⁵⁴ Süleyman Kâni İrtem, *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamit*, s. 119.

⁵⁵ Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 59.

⁵⁶ Osman Selim Kocahanoğlu, *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid*, Temel Yayınları, İstanbul 2009, s. 230.

⁵⁷ Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1999, s. 19.

karşıtlarını bir araya getirdi. İttihatçıların fedaileriyle yürüttüğü komitacı tarzı siyaset halkta büyük bir nefret uyandırdı. İsyan hâdisesine halkın meyletmesinde bu cinayetin tesiri oldu.⁵⁸ Halk Hasan Fehmi'nin öldürülmesine öyle üzüldü ki Ayasofya Camisi'nde kılınan cenaze namazının bir ucu Sirkeci Garı'na kadar uzanmıştı. Cenaze İttihatçılara karşı bir mitinge dönüşmüştü.

İttihat ve Terakki'nin meşrutiyetin ilânından sonra oluşturduğu siyasî ortam halk, basın ve bazı cemiyetler nezdinde kabul görmemiş İttihatçılara karşı sert bir muhalefet başlamıştı. Huzursuzluk sadece toplumsal ve siyasal kesimlere değil orduya da sirâyet etmişti. Nitekim büyük hâdiseden önce kışlalarda bazı huzursuzluklar ortaya çıkmış bunlar sert biçimde bastırılmıştı. Son olarak Taşkışla'daki 3. ve 4. Avcı Taburuna mensup askerlerin subaylarını esir almasıyla başlayan isyan hareketi tarihe 31 Mart Hâdisesi olarak geçmiştir.

1.1.3. 31 Mart Hâdisesi'nde Cevat Paşa

Harbiye Nâzırı Rıza Paşa'nın* Meclis-i Vükelâda anlattığına göre dışarıdan gece yarısı Mekteb-i Harbiye'nin Süvari Dairesine gelen bir asker 3. Avcı Taburunun şeriat isteğiyle karşı tarafa geçeceği haberini vermişti. Nöbetçi subay isyan haberini alınca durumu üstüne yazıyla bildirdi. Silsile yoluyla dolaşan yazı sonunda harbiye nâzırına ulaştı. Gedikpaşa'da ikâmet eden Ali Rıza Paşa nöbetçi yâver Mustafa Bey'i 2. Fırka Kumandanı Ferik Cevat Paşa'ya gönderdi. Cevat Paşa'nın konağı İhlamur ile Nişantaşı arasındaydı. Yazı Cevat Paşa'ya ulaştırıldı. Cevat Paşa "Nâzır Paşa hazretlerine hürmetler ederim, böyle bir şey olamaz" cevabını verdi. Ancak yâver Mustafa Bey gece yarısı Tophane'den geçerken isyancı askerlerin Galata istikâmetine gittiklerini gördü. İsyancılardan evvel köprüyü geçerek şahit olduğu vaziyetin aslını gün ağarmaya yakın bir vakitte harbiye nâzırına bildirdi. Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'ya göre Cevat Paşa ancak birkaç saat sonra yeni bir tezkireyle vakanın doğru olduğunu kendisine bildirmişti.⁵⁹

⁵⁸ Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 510.

***Ali Rıza Paşa:** 1860'da İstanbul'da doğdu. 1886'da Harbiye'den mezun oldu. 1888'de kolağası 1889'da binbaşı, 1890'da kaymakam, 1895'te miralay, 1898'de mirliva rütbelerini aldı. 1901'de ferik rütbesiyle Üsküp'te 5. Nizamiye Fırkası Kumandanlığına atandı. 1905'te Birinci Ferik olarak Yemen Kuvâyı Askeriye Kumandanlığı'na getirildi. 1905'te müşir oldu. 1908'de Kâmil Paşa ve 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa kabinelerinde Harbiye Nâzırlığı görevlerinde bulundu. 31 Mart Hâdisesi nedeniyle kabineyle birlikte istifa etti. 1912'de Balkan Harbi'nde Garp Ordusu Kumandanı olarak görev yaptı. Millî mücadele döneminde muhtelif kabinelerde yer aldı. Damat Ferit Paşa'nın Sivas Kongresi'ni müteakiben istifasıyla kabine kurmakla görevlendirildi. Sadrazamlığı döneminde Anadolu'daki millî kuvvetler desteklendi. Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, C. III, TTK, Ankara 2008, s. 48-54; BOA, BEO, 4593 – 344454.

Meşrutiyeti korumak için Selânik'ten getirilerek Taşkışla'ya yerleştirilen Avcı taburu efrâdı kendi zâbitlerini esir alarak isyan hareketi başlatmışlardı. Başlarında rütbeli askerlerin değil sadece çavuşların bulunduğu isyan hareketi Yıldız ve Topçu Kışlaları ile Kılıç Ali Kışlası askerlerinin katılımıyla genişledi.⁶⁰ Taşkışla'dan Dolmabahçe'ye inen isyancı askerler buradan Meclis-i Mebusânın ve Harbiye Nezâretinin bulunduğu Ayasofya Meydanı istikâmetine doğru yürüdüler. Galata Köprüsü'ne geldiklerinde burada kendilerine telkinde bulunmak isteyen İlyas Efendi adında bir mülâzımı öldürerek Sirkeci'den Ayasofya'ya doğru yürüyüşlerine devam ettiler. Ortalık bu sıralarda henüz yeni aydınlanmaya başlıyordu.⁶¹ Cevat Paşa sabahleyin vapura binmek üzere Beşiktaş iskelesine gitmişti. Yanında iskelede karşılaştığı Galip Paşa* vardı. Vapurda ve iskelede herkesin bir telaş içerisinde olduğu görülüyordu. Cevat Paşa iskelede rastladığı sonradan 31 Mart Hâdisesi'ne katıldığı anlaşılan Tiranlı Fazıl Paşa'dan durumu öğrenmek istedi. Fazıl Paşa müstehzi bir tavırla ne olduğunu önce kendisi sordu. Cevat Paşa “biz sizden soracağız, bizim bir şeyden haberimiz yoktur” dedi. Cevat Paşa ve Galip Paşa vapurdan indiklerinde Galata Köprüsü'nün Yeni Cami yönündeki başında İlyas Efendi adında bir zâbitin isyancılar tarafından öldürüldüğü haberini aldılar. Galip Paşa hatıralarında durumun vahâmetini isyancıların bir zâbiti öldürdüğünde anladığını söylemektedir.⁶² Askerlerin zâbitleri olmaksızın kışlaları terk edip Ayasofya Meydanı'nda toplanmakta olduğu daha önceden haber alınmıştır. Ancak durumun ciddiyeti yeni anlaşılabilmiştir.

İsyanın ilk ortaya çıktığı zamanlar silah sesleri etraftan işitilmiş bir olay çıktığı anlaşılmıştı. Ne var ki bunun büyük bir askerî isyan olduğunun anlaşılabilmesi ilk etapta mümkün olmamıştı. Aynı şekilde Cevat Paşa'nın gece yarısı askerî hareketlilikten haberdar olmakla birlikte büyük bir isyan hareketinin farkında olmadığı görülmektedir. Cevat Paşa'nın uyarısıyla ikisi de cesedin yanında durmadan oradan uzaklaştılar. Galip Paşa olayların aslını öğrenmek merakıyla Ayasofya Meydanı'na gitmek istiyordu. Fakat ortalık ikisi için de güvenli değildi. Cevat Paşa O'nu muavinliğini yaptığı Hicaz

⁵⁹ Abdurrahman Şeref, *Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, (hızl.) Bayram Kodaman-M. Ali Ünal, TTK, Ankara 1996, s. 150; Ali Birinci, “31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu”, s. 346.

⁶⁰ “Dünkü Hâdiseler-i Askeriye”, *İkdam*, 14 Nisan 1909.

⁶¹ Osman Selim Kocahanoğlu, *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid*, s. 239.

* **Galip Paşa (Pasiner)** : 1868'de Trabzon'da doğdu. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında İstanbul'da Jandarma Teşkilâtının düzenlenmesiyle görevlendirilmişti. 31 Mart Hâdisesi nedeniyle İstanbul'da bozulan asayişin temin amacıyla Jandarma ve Polis Müfettiş-i Umûmiliğine getirildi. Balkan Savaşları'nda 13. Selânik Nizâmiye Tümen Komutanı ve I. Dünya Harbi'nde Hicaz Vali ve Komutanı olarak görev yaptı. Cumhuriyet döneminde Erkân Divân-ı Harp Başkanlığı ve Askerî Temyiz Mahkemesi İkinci Başkanlığı görevlerinde bulunmuş 1931'de emekliye ayrılmıştır. 1939 senesinde vefât etmiştir. Remzi Çavuş, *Galip Paşa (Pasiner)'nin Askerî ve Siyasî Hayatı (1868 – 1939)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Tokat, 2015, s. 35; Hülya Tokur, Nurcan Aslan; *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, C. I, , s. 66.

⁶² “Galip Paşa'nın Hatıraları, 31 Mart Vakası”, *Hayat Tarih Mecmuası*, İstanbul 1966, Sayı: 7, s. 20.

Demiryolu İdarehânesi'ne soktu. Bir saat kadar orada beraber oturdular. Galip Paşa'nın daha önceleri hizmetinde bulunmuş olan Yakup Ağa kendileri idarehânede otururken Ayasofya ve Beyazıt'a çıkarak vaziyeti öğrendi. Yakup Ağa'nın anlattıklarından her ikisi de büyük bir askerî isyanla karşı karşıya olduklarını anladılar. Bir aralık Galip Paşa Bâbiâli'ye gitti. Duruma şahit olduktan sonra Cevat Paşa'nın yanına Hicaz Demiryolu İdarehânesi'ne geri döndü. Cevat Paşa evlere gidilmesi gerektiği ikazında bulundu. Galip Paşa ise jandarma dairesine giderek durumu kontrol etmek istegindeydi. Cevat Paşa “ – Budalalığın lüzumu yok, kumandaya memur değiliz, haydi evlerimize gidelim.” uyarısında bulunarak O'nu biraz da zorla oradan uzaklaştırdı. Beraber kayıkla Karaköy'e geçtikten sonra ayrıldılar.⁶³

Süleyman Kâni İrtem'in 31 Mart Vakası'ndan evvel İkinci Fırka Erkân-ı Harbiyesine tayin edilen Binbaşı Remzi Bey'in hatıra defterinden naklettiği bilgiler biraz daha farklıdır: İkinci Fırka Kumandanı (Cevat Paşa) hâdisе gecesі Remzi Bey'i Nişantaşı'ndaki evine çağırdı. Dördüncü Avcı Taburunun isyan ederek Adliye Dairesi önünde, Sultanahmet ve Ayasofya meydanlarında toplandığını ve Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın kendilerini çağırıldığını söyledi. Cevat Paşa İkinci Fırkaya tayin olunmadan evvel Üçüncü Avcı Taburunun kumandanlığını yapmış olan Remzi Bey'le birlikte Taşkışla'ya gitti. Üçüncü taburun her türlü teşvik ve tacize rağmen isyana katılmadığı anlaşıldı. Taşkışla'dan ayrılarak Ali Rıza Paşa'nın Gedikpaşa'daki evine gidildi. Harbiye Nâzırı, avcı taburlarının isyanından haberdar olmadıklarından Cevat Paşa'yı ve Remzi Bey'i bundan mesul tutacaklarını söyleyerek tehdit etti. Onlardan gidip isyanı önlemelerini istedi. Ancak Ayasofya Meydanı'na yanaşmak mümkün olmadığından hiç olmazsa Yıldız'daki fırka karargâhına dönerek oradaki kıtaların intizâmını sağlamaya çalıştılar. Cevat Paşa mabeyn dairesine çıkarak padişah tarafından verilecek emirleri bekledi. İsyancıların Cevat Paşa ile birlikte Remzi Bey'i de öldürmek istedikleri haber alınınca Remzi Bey kendisi gibi yer arayan jandarma kumandanı Galip Paşa ile birlikte bir akrabasının evine sığındı. Cevat Paşa bir müddet daha Saray'da kaldı.⁶⁴

Avcı taburları zâbitlerinin telkinleriyle şeriat gelecek diye canlarını bile tehlikeye atarak meşrutiyetin ilânına katkıda bulunmuşlardı. Meşrutiyetin ilânından sonra şeriata

⁶³ “Galip Paşa'nın Hatıraları, 31 Mart Vakası”, *Hayat Tarih Mecmuası*, İstanbul 1966, Sayı: 7, s. 21.

⁶⁴ Süleyman Kâni İrtem, *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamit*, s. 148-150. Galip Paşa isyanın mahiyetini öğrendikten sonra kendisi hakkında suikast ihbarı almış üç gün boyunca evinden çıkamamıştı. 17 Nisan'da bazı subay arkadaşlarıyla görüşerek Selânik'e gitmeye karar verdi. Ahmet İzzet Paşa'nın ayarladığı hususî bir trenle Sirkeci'den yola çıkmışken Küçükçekmece Tren İstasyonu'nda Mahmut Şevket Paşa'yla karşılaştı ve onunla birlikte Yeşilköy'e dönerek İstanbul'da asayişin sağlanması için vazife aldı. Remzi Çavuş, *a.g.t.*, s. 39 – 40.

aykırı işler yapıldığını düşündüklerinden şeriat talebiyle isyan ettiler. İsyân eden askerler Ayasofya Meydanı'nda toplandılar. Hem Meclis– i Mebusan hem Harbiye Nezâreti buradaydı. Hâdiseyi duyan halk meydana doğru gelmeye başladı. Ulema, Sultan Mahmut Türbesi önünden tekbirler getirerek ilerlerken isyancı askerler de gördükleri talebeleri ayaklanmaya davet ediyordu. Harbiye Nezâreti, Hassa Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa ile bazı devlet adamları müzâkerede bulunduktan sonra nezâret önüne toplar ve mitralyözler yerleştirildi. İstanbul yönüne asker geçmemesi için Galata Köprüsü'ne mitralyözler gönderilerek bazı tedbirler alındı.⁶⁵ Ancak Sultan II. Abdülhamit isyancılara karşı zor kullanma taraftarı değildi. Kabine de aynı fikirdeydi. İsyân eden askerlerin taleplerinin dikkate alınması ve nasihatla sorunların çözülmesi yoluna gidildi. Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi isyancılara gönderildi. İsyancıların başlıca talepleri şunlardı: Kabinenin topyekûn istifası, Sadrazam Hilmi Paşa'nın, Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın, Meclis-i Mebusân Reisi Ahmet Rıza Bey'in, Bahaeddin Şakir'in, Hüseyin Cahid'in, Rahmi ve Talat Beylerin, Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa ile İkinci Fırka Kumandanı Cevat Paşa'nın görevden alınmaları, ahkâm-ı şeriiyenin tatbiki, alaylı zâbitandan açığa çıkarılarak mağdur edilenlerin görevlerine iadeleri.⁶⁶ Hüseyin Hilmi Paşa telgrafla Saray'a isyancıların taleplerini ilettili. Aynı telgrafta İkinci Fırka Kumandanıyla (Cevat Paşa) ayaklanan birliklerin kumandanlarını nasihat için isyancı askerlere yolladığını bildirdi. Ancak kumandanların askerlerle görüştüğüne dair bir belge yoktur.⁶⁷ Cevat Paşa'nın hem isyancıların hedefindeki bir kumandan olması hem de isyancılardan kaçarak Saray'a sığınmış olması göz önüne alındığında askerlerle görüşmeye gitme ihtimali düşüktür.

Başta Sultan II. Abdülhamit, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve Meclis-i Mebusân, isyan hareketi karşısında askere zor kullanma niyetinde değillerdi. Askerin birbirine kırdırılmaması için isyancıların talepleri dikkate alınarak ve onlara nasihatlerde bulunarak olayların yatıştırılabileceği düşünöldü. Sadrazamın istifası ve kabine değışikliğı kısa sürede gerçekleşti. İsyânın ilk günü Hüseyin Hilmi Paşa ve Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza istifa ettiler. Ertesi günü Hariciye Nâzırı Ahmet Tefik Paşa sadrazam oldu. O'nun sadrazamlığında şeyhülislam, hâriciye, ticaret ve nafia, maarif, orman ve ziraat nâzırlıkları aynı kalmak suretiyle yeni bir kabine teşekköl etti.

⁶⁵ "Harbiye Nezâretinde", *İkdam*, 14 Nisan 1909.

⁶⁶ "Evvelki Günkü Vekayi", *İkdam*, 15 Nisan 1909; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, TTK, Ankara 2011, s. 88; Osman Selim Kocahanoğlu, *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid*, s. 259.

⁶⁷ Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi, İstanbul 2015, s. 54.

İttihatçıların tepkisine aldırmadan harbiye nezâretine Müşir Edhem Paşa, bahriye nezâretine Emin Paşa getirildi. Edhem Paşa'nın harbiye nâzırı olması isyancıları memnun etmiş, bazılarının kışlalara çekilmesini sağlamışsa da isyan hâdisesi devam etmişti.⁶⁸

İsyancıların peşinde olduğu Meclis Reis Vekili Talat Paşa, Hüseyin Cahid, Dr. Nâzım, Cavid, Bahaeddin Şakir gibi İttihatçıların ileri gelenleri isyanın ilk günlerinde kendileri için güvenli yerlerde saklandılar. Hüseyin Cahid ve Cavid Bey sonradan Selânik'e kaçtılar. Ortalıkta dolaşmak İttihatçılar ve isyancı askerlerin peşindeki kişiler için güvenli değildi. Hüseyin Hilmi Paşa, Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi İzzet Paşa Saray'a sığınmışlardı. İsyancıların aradığı Mahmut Muhtar Paşa ise ortalıkta yoktu. Son ana kadar isyanı bastırabilmek için emir bekledi hatta hazırlıklar yaptı. Beklediği emir gelmeyince isyancı askerlerin ilk hedeflerinden biri olduğundan vazifeyi bırakmak zorunda kaldı. Yapacak bir şeyi kalmadığından Moda'daki konağına gitti. İsyanın ikinci günü askerler konağın etrafını sardılar. Mahmut Muhtar Paşa denizci kıyafeti giyerek İngiliz komşusunun evine sığındı ve oradan da deniz yoluyla Selanik'e kaçtı.⁶⁹

Evler hiç de güvenli yerler olmadığından Cevat Paşa, Galip Paşa'dan ayrıldıktan sonra Saray'a sığınmak mecburiyetinde kalmıştı. Ancak Hassa Ordusunun İkinci Fırkasına mensup askerleri Saray'ın önüne yığılmış kumandanları Cevat Paşa'nın teslim edilmesini istemişlerdi. Cevat Paşa Saray'da Başmabeyincinin odasında bir masanın önüne oturmuş kıpkırmızı gözlerle düşünceler içerisindeydi. Saray'ı kuşatmış askerlere Saray'a sığınan kimselerin asla kellesinin istenemeyeceği söylenerek bin bir güçlkle dağıtılmışlardı.⁷⁰ Cevat Paşa o geceyi diğer önemli zevâtlarla birlikte Saray'da geçirdi. Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey'e göre İkinci Fırka Kumandanı Cevat Paşa ile yine aynı firkadan Miralay Şevki Bey isyandan iki gün sonra yani 15 Nisan 1909 Perşembe günü Saray'a sığınmışlardı. Onların Yıldız'ın en üst katında muhafazaları emrini kendisi vermişti ve katiyetle teslim edilmeyeceklerini söyleyen de kendisiydi. Ali Cevat Bey'e Saray'ı kuşatarak Cevat Paşa'nın kellesini isteyen askerlerin zorla Saray'a girmeleri durumunda –ki böyle bir ihtimal mevcuttu- Cevat Paşa ve Şevki Bey'in Saray'dan çıkarılmaları gerektiği bildirilmişti. Ali Cevat bunun bir irâde olup olmadığını bilmediğini söylemektedir.⁷¹ Sina Akşin'e göre padişaha yakın görünen Ali Cevat'ın

⁶⁸ Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, s. 28.

⁶⁹ Osman Selim Kocahanoğlu, *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid*, s. 274, 294.

⁷⁰ İsmail Hami Danişmend, *31 Mart Vakası*, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1961, s. 31.

⁷¹ Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, s. 79.

böyle bir şüpheyi dillendirmesi mânîdardır. Akşin bunun doğru olma ihtimalini hem Ali Cevat'ın Sultan'a yakınlığına rağmen ortada olmayan bir irâdeden bahsetmesine hem de bombardıman tehlikesi geçiren Sultan'ın bu tehlikeden etkilenmiş olabileceğine bağlamaktadır.⁷²

31 Mart Hâdisesi'nden önce askerinin bazı talepleri neticesinde ortaya çıkan olaylar Hassa Ordusu Kumandanlığınca şiddetle ve acımasızca bastırılmış, askerinin üzerine hışımla gidilmişti. Büyük isyan hâdisesinde askerlerin Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa ile bu orduya bağlı İkinci Fırka Kumandanı Cevat Paşa'nın kellesini istemeleri önceki bu hâdiselerle ilişkilidir. Akşin'e göre de 31 Mart isyanı sırasında Mahmut Muhtar Paşa, Cevat Paşa ve Taşkışla Kumandanı Esat Bey'in bizzat isimleri söylenerek isyancılarca azledilmelerinin istenmesi Taşkışla Olayı'nın bastırılmasındaki rolleri nedeniyledir.⁷³

İsyancıların istekleri yerine getirilmeden isyan ateşinin sönme imkânı yoktu. Mahmut Muhtar Paşa ve Cevat Paşa'nın yerleri hemen dolduruldu. Mahmut Muhtar Paşa'nın yerine Hassa Kumandanlığına Yâver Paşa, Cevat Paşa'nın yerine de o sırada Edirne'de bulunan Memduh Paşa getirildi. Memduh Paşa 16 Nisan Cuma günü yani Cevat Paşa Saray'a sığındıktan bir gün sonra İkinci Fırka Kumandanlığını teslim aldı.

İstanbul'daki askerî isyan İttihat ve Terakki'nin merkezi olan Selânik'te tepkiye neden oldu. Cemiyet miting tertipledi. Selânik aynı zamanda meşrutiyeti ilân ettiren Üçüncü Ordunun da merkeziydi. Meşrutiyetten sonra Üçüncü Ordu kumandanı olan Mahmut Şevket Paşa isyan hareketini bastırmak için İkinci Ordudan takviye ettiği birliklerle Hareket Ordusu adı verilen bir ordu tesis etti. Hareket Ordusu'nun ilk birlikleri 16 Nisan Cuma günü Çatalca'ya geldiler.⁷⁴ Buradaki topçu birlikleri meşrutiyete halel gelip gelmediğini merak ettiklerinden İstanbul'a gitmişlerdi. 600 kadar asker harbiye nezâretine uğramış ardından Hassa Kumandanı Nâzım Paşa ile görüşmüşlerdi. Nâzım Paşa onlara şahit oldukları üzere meşrutiyete halel gelmediğini gelme ihtimalinin de olmadığını söylemişti.⁷⁵ Topçu birliklerinin İstanbul'da bulunduğu sırada Çatalca'ya gelen Hareket Ordusu'nun öncü birlikleri Çatalca mevzilerini ele geçirdiler. İstanbul'da

⁷² Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, s. 113.

⁷³ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 250.

⁷⁴ Hareket Ordusu'nun mevcudu 18 Nisan günü 15.000 olarak tahmin edilmektedir. Sonraki günlerde meşrutiyeti korumak düşüncesiyle gönüllülerin de katılımıyla ordunun mevcut artmıştır. 20 Nisan 1909 tarihli Sabah'a göre ordunun mevcudu 20.000, gönüllüler 16.000 idi. 21 Nisan'daki İkdâm Gazetesi'ne göre ordunun mevcudu 50.000'e ulaşmıştı. Zekerîya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, s. 54.

⁷⁵ "Çatalca Askeri", *İkdâm*, 18 Nisan 1909.

endişeye neden olan bu durum karşısında Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesini engellemek için Çatalca'ya Hurşit Paşa başkanlığında bir heyet gönderildi. Ancak bu çabadan ve daha sonra gönderilen heyetlerden bir sonuç çıkmadı. 22 Nisan'da Hareket Ordusu Kumandanlığını Hüseyin Hüsnü Paşa'dan devralan Mahmut Şevket Paşa ertesi gün İstanbul'a giriş emrini verdi. İlk çatışma Davutpaşa Kışlası'nda oldu. Kışlada bulunan askerler Cuma selâmlığında bulunduğundan "Hürriyet Ordusu" askerleri tarafından kolayca işgal edildi.⁷⁶ Askerler geri döndüklerinde kışlayı geri almak isteseler de başarılı olamadılar.⁷⁷ Asıl çatışmalar 24 Nisan Cumartesi günü Taksim ve özellikle Taşkılla'da cereyan etti. Akşama kadar süre çatışmalar sonunda Hareket Ordusu hâkimiyeti ele geçirdi. 25 Nisan günü Yıldız dışında her isyan noktası susturulmuştu. Yıldız Sarayı'nı koruyan ve sayıları 4000'i bulan İkinci Fırkaya mensup askerler Hareket Ordusu'na karşı koymak istediler. Hiç çatışmaya girmeden öldürüleceklerinden korkan askerler cephaneliklerden silahları alarak savunma durumuna geçtiler. Sultan Abdülhamit fırkanın mukavemetiyle çok kan döküleceği endişesiyle askerin karşı koymamasını istiyordu. Sultanın emri askere tebliğ edildi ve çatışma olmaması için tedbirler alındı. Sultan, sadrazam ve harbiye nâzırı askerin silah bırakması için çaba gösterdiler. Fırkanın çavuşları Saray'a çağrılarak onlara Sultan'ın "ilk önce beni vursunlar sonra diğer asker kardeşlerine kurşun atsınlar" sözleri iletilti. Padişahın irâdesiyle fırka askerleri silahlarını teslim ettiler ve çatışmaya girmediler.⁷⁸ Mahmut Şevket Paşa isyanı bastırdıktan sonra İstanbul'da sıkıyönetim kurdu. İttihat ve Terakki hâkimiyetini yeniden tesis etti. Bir süre sonra Sultan II. Abdülhamit meclis kararıyla tahttan indirildi.

Cevat Paşa 31 Mart Hâdisesi'nden önce vuku bulan isyanlarda askerin üzerine büyük bir hışımla gidilmesi nedeniyle isyancıların hedefindeki kişilerden biriydi. Saray'a sığınmak zorunda kalan Cevat Paşa, isyancıların talepleri ve isyan ateşinin söndürülmesi maksadıyla İkinci Fırka Kumandanlığı görevinden alındı. Ancak isyanın kısa sürede basıtırılmasına rağmen aynı göreve getirilmedi. Hâdisedeki ihmalinin bunda etkili olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Cevat Paşa hâdisе zuhur ettiğinde kendisine kadar ulaşan ihbarı ciddiye almamış ve isyanın gerçekliğinden çok geç haberdar olmuştu. Böylelikle Cevat Paşa, 20 Mart 1894'te kurmay yüzbaşı olarak girdiği Saray Kurmaylığı'ndan ayrılmış oldu. 19 Ağustos 1909'da Tasfiye-i Rütbe Kanunu ile ferik olan rütbesi kaymakamlığa indirildi. Ancak Cevat Çobanlı bu dönemde görevden alınmasına ve rütbesinin

⁷⁶ "İlk Müsademe", *İkdam*, 26 Nisan 1909.

⁷⁷ Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, s. 218.

⁷⁸ Ali Cevat, *İkinci Meşrutîyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, TTK, Ankara 2014, s. 97.

indirilmesine rağmen gözden çıkarılan bir kumandan olmamış tasfiyeden hemen sonra 28 Ağustos 1909 – 9 Ocak 1911 tarihlerinde Erkân- ı Harbiye Mektebi Müdürlüğü yapmıştır. 29 Eylül 1910'da miralaylığa yükseldikten sonra 15 Ocak 1911'de Birinci Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harbiye Reisliğine tayin oldu.⁷⁹ Balkan Harbi patlak verdiğinde bu vazifedeydi.

1.2. Balkan Savaşları ve Miralay Cevat Bey

Cevat Çobanlı Paşa nispeten daha genç subayların gönderildiği Trablusgarp Savaşı'na katılmamıştır. Miralay rütbesiyle merkezde Birinci Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harbiye Reisi olan Cevat Çobanlı'nın fiilen yer aldığı ilk savaş Balkan Savaşları'dır. Osmanlı ordularının genel seferberliğe geçmesinden hemen önce 29 Eylül 1912'de Balkan Savaşları'nın en stratejik bölgesi olan Trakya'daki Şark Ordusu Kurmay Başkanlığı'na getirilmiştir. 17 Ekim 1912'den itibaren I. Ordu, Şark Ordusu adını almış komutanlığına Abdullah Paşa (Kölemen)* getirilmiştir. Balkan Savaşları'nın ilk devresinde Şark Ordusu bozguna uğrayacak, Çatalca'da yeni bir müdafaa hattı oluşturulacaktır. Miralay Cevat Bey Çatalca Savaşları'nda Çatalca Müstahkem Mevki ve Topçu Komutanlığı ve 9. Fırka Kumandanlığı görevlerinde bulunacaktır.

1.2.1. Balkan Savaşları'nın Başlaması

Fransız İhtilâli, Almanya ve İtalya'nın ulusal birliklerini tamamlamaları Balkan milletlerini Ortaçağ'da kurdukları devletleri yeniden kurabilme amacına yöneltmişti.⁸⁰ Ayastefanos Antlaşması ile millî ülkülerini bir nebze karşılayan Balkan devletleri, Rusya dışındaki büyük güçlerin Berlin Antlaşması'nda bölgeye yeni bir düzen getirmesiyle daha evvel kazandığı sınırsal avantajları kaybetmişti. Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Romanya ve son olarak Bulgaristan'ın bağımsızlıklarını kazanmalarıyla Balkanlar'da sorunlar bitmemişti.

Bağımsızlıklarını kazanan devletler kendi soydaşlarının bulunduğu topraklara göz dikerek topraklarını genişletmek, tarihsel emellerini millî birlik ve irredentist politikalarıyla birleştirerek gerçekleştirmek istiyorlardı. Ne var ki her devlet başka bir devletin çıkar alanına girdiğinden bu durum Balkanlar'da çatışmayı kaçınılmaz hale

⁷⁹ MSB Arşivi, Zat İşleri Dairesi, Cevat Paşa Şahsi Dosyası.

* **Abdullah Kölemen Paşa (1846-1937):** 1904'te Mâbeyn Erkân-ı Harbiye Reisi olarak müşirlik rütbesi aldı. Meşrutiyetin ilanından sonra 2. ve 4. Ordular kumandanlığına getirildi. Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanlığı yaptı. Ardından emekliye sevk edildi. Birinci Dünya Savaşı'nın mütârekesinde Tevfik Paşa Hükümeti'nde 6 hafta harbiye nâzırlığı görevini yürüttü. İbrahim Alâettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul 1945, s. 4.

⁸⁰ Richard C. Hall, *Balkan Savaşları*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 2.

getiriyordu.⁸¹ Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhâkıyla Adriyatik'e çıkma olanağı kalmayan Sırbistan için denize ulaşan en kestirme yol, Makedonya üzerinden Ege'ye açılmaktı. Avusturya da Selânik üzerinden Ege'ye açılmayı düşündüğünden Sırbistan'ın Avusturya'yı etkisiz hale getirmesi ancak olası bir Bulgar-Sırp ittifakıyla Osmanlı Devleti'nin Makedonya'da devre dışı bırakılmasıyla mümkündü.⁸² Tâcını Ortaçağ'daki Bulgar Krallığı'na atfen Tırnova'da giyen Bulgar Kralı Ferdinand Ayastefanos'ta kendilerine bahşedilen sınırlara erişmeyi hayal ediyordu. Aynı sınırlara ulaşmak Makedonya'yı elde etmekten geçiyordu.⁸³ Yunanistan ise bağımsızlığını kazandığı tarihten beri sınırlarını kuzeye doğru (Makedonya) genişletmek arzusundaydı.⁸⁴ Dolayısıyla Balkan devletlerinin çatışma alanı ve harbin başlıca nedeni bir Osmanlı toprağı olan, Balkan devletlerinin üzerinde tarihsel, etnik, dinsel gerekçelerle hak iddia ettiği Makedonya idi.⁸⁵ Emelleri birbirleriyle çelişen bu devletleri Osmanlı'ya karşı birleştiren devlet, güneye inme politikasını Balkanlar'ın küçük devletleri eliyle gerçekleştirmek isteyen Rusya'ydı.

Tarihî amaçları Akdeniz'e ulaşmak olan Ruslar'ın Balkanlar'daki küçük Slav devletlerini desteklemeleri güneye inmenin politik bir yoluydu.⁸⁶ Rusya, 1905'te Japonya'ya yenildikten sonra Uzakdoğu'dan ümidini kesmişti. İngiltere'ye karşı Orta Asya'da üstünlük sağlaması da yakın bir ihtimal değildi.⁸⁷ Bu sebeple dikkatini Balkanlar'a çevirmişti. Balkan devletlerinin Osmanlı'ya saldırmasıyla nüfûzunu Akdeniz'e kadar genişletme amacındaydı. İngiltere, Ortadoğu'daki nüfûzunu tedricen artıran Almanya'ya karşı bir denge unsuru olarak Rusya'yı gördüğünden onu Balkanlar'daki politikalarında kısmen serbest bırakıp kaybetmeye niyeti olmadığını gösteriyordu.⁸⁸ Aslında büyük devletler Balkanlar'da çıkacak muhtemel bir savaşta

⁸¹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, TTK 1999 Ankara, s. 652.

⁸² Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 653.

⁸³ Bulgar Kralı Ferdinand daha sonra yayınlanan hatıratında Balkan Savaşları'na hiçbir zaman isteyerek girmedğini Bulgar halkının ve parlamentosunun baskısıyla bu savaşa girdiğini yazacaktır. İlhan Bardakçı, *İmparatorluğun Yağması*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 62.

⁸⁴ Burhan Yener, "Balkan Harbi ve Alınacak Dersler", *Stratejik Araştırma ve Etüt Bülteni*, Ankara 2001, Sayı 1, s. 53

⁸⁵ Jacob Gould Schurman, *The Balkan Wars (1912-1913)*, Princeton University Press, 1914, s. 28.

⁸⁶ Mahmut Belig, "Balkan Harbi'nde Çatalca ve Sağ Cenah Ordularının Harekâtı, Harbin Siyasi ve Psikolojik Tetkikatı", *Askeri Mecmua*, İstanbul, 1931, Sayı: 23, s. 2.

⁸⁷ Yılmaz Öztuna, *Avrupa Türkiyesi'ni Kaybımız*, BKY Yayınları, İstanbul 2006, s. 82

⁸⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, Kısım:II, TTK, Ankara 1983, s. 23 – Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 664.

Osmanlı'nın Balkan devletlerini hezimete uğratacağına inandığından statükonun devamından yanaydı.⁸⁹ Savaşın sonucu herkes için şaşırtıcı olacaktı.⁹⁰

Rusya'nın öncülüğünde önce 13 Mart 1912'de Bulgar-Sırp daha sonra 29 Mayıs 1912'de Bulgar-Yunan gizli ittifak antlaşmaları imzalandı. Bu ittifaklara sonradan Karadağ da katıldı.⁹¹ Oysa bu devletlerin Osmanlı'ya karşı ittifakla bir araya gelmeleri ancak kendi aralarındaki mühim sorunların çözülmesiyle mümkün olabilirdi. Aralarında muhtelif sorunlar olan Balkan devletlerinin en önemli ihtilâfını 3 Temmuz 1911'de çıkardığı Kiliseler Kanunu ile çözen İttihat ve Terakki yönetiminin Balkan ittifakını hızlandırarak devletin bu dönemde harbe girmesine neden olduğu yaygın bir kanaattir.⁹² Said ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümetlerinin Balkan ittifakına inanmayıp gerek Fransız hükümetinin gerekse Atina'daki elçimizin uyarılarına itimat etmemeleri, Girit meselesinin çözümüne yanaşarak Yunanistan'ı ittifak dışı tutamamaları devleti hazırlıksız bir dönemde savaşa sürükleyen diplomasi hataları olmuştur.⁹³ Öte yandan ordunun savaşa hazır olmadığına inanan Ahmet Muhtar Paşa hükümetinin –ki nâzırların çoğu savaşa karşıydı- İttihatçıların halkı savaş lehine kışkırtmasına rağmen barışı korumaya çalıştığını, hatta buna yönelik olarak iç politikada kamuoyunun tepkisi pahasına 1880'de rafa kaldırılan Vilâyetler Kanunu'nu uygulamaya koyduklarını ve bunu 6 Ekim'de büyük devletlerin İstanbul'daki elçilerine bildirdiklerini belirtmek gerekir.⁹⁴ Hükümetin bu geç kalınmış manevraları harbi engellemeye yetecek kudrette değildi. Hükümetlerini yönlendiren Balkan milletlerinin mutlak surette harp isteği dikkate alındığında savaşın önüne geçebilmek bu noktadan sonra kolay değildi. 1912 Ağustos ayı

⁸⁹ Ömer Turan, "II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı Diplomasisi", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, TTK, Ankara 1999, s.248 Mahmud Muhtar Paşa, Almanya ve diğer Avrupa devletlerinin Osmanlı'nın askeri gücünü olduğunun üzerinde gördüklerini bu durumun da Osmanlı'nın felaketine neden olduğunu yazmaktadır. Avrupalı bazı diplomatların konuyla ilgili görüşlerini de içeren bu bölüm için bkz. Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, Matbaa-i Ahmed İhsan, İstanbul 1341, s. 172-173.

⁹⁰ Jacob Gould Schurman, *a.g.e.*, s. 6; Fahir Armaoğlu, *a.g.e.* s. 668. Buna mukabil Balkan devletleri halkları savaşı desteklemekte ve zafer kazanacaklarına inanmaktaydılar. R.C. Hall, *Balkan Savaşları*, s. 18. Sadece sosyalistler savaşa karşıydılar. Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 200.

⁹¹ Yapılan bu ittifaklarda toprak paylaşılmasına dair esaslar yoktu. Bu nedenle I. Balkan Savaşları sonunda yapılan Londra Antlaşmasının üzerinden daha iki ay geçmeden Balkan devletleri kendi aralarında anlaşmazlığa düşecek, Osmanlı Devleti çıkan savaştan yararlanarak Edirne'yi geri almayı başaracaktır.

⁹² Necmettin Alkan'a göre kanun Balkan devletlerinin bir araya gelmesini kolaylaştırmakla birlikte ittifakın asıl etkeni değildir. Necmettin Alkan, *Ve Selanik Düşti 1912-1913 Balkan Savaşı ve Hezimet*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s.99. Kiliseler ve Mektepler Kanunu'nun Balkan İttifakının oluşumunda fazla etkisi olmadığına, İttifakın asıl sebebinin Trablusgarp Harbi'nin ve Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasi karışıklıklardan faydalanma isteği olduğuna dair bir değerlendirme için bkz. Salim Aydın, *Balkanlar'ın Acı Yüzü*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013, s. 79-80.

⁹³ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 388; Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, s. 169. Raymond Poincaré'nin Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı olduğu dönemde Fransız meclisinde yaptığı Osmanlı Devleti'ni yaklaştırmakta olan tehlike karşısında uyarın konuşması için bakınız Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Balkan Harbi'nde Neden Münhezim Olduk?*, Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, İstanbul 1329, s. 41. Avusturya hükümetinin savaşı en azından tehir edebilecek, devlete zaman kazandırabilecek Makedonya'da idari özerklik teklifi de reddedilmiştir. Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, s. 189-190.

⁹⁴ Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, s. 203.

ortalarında Bulgar kamuoyu açıkça savaş istemekteydi.⁹⁵ 12 Ağustos'ta Sofya'da savaş lehine yapılan dev bir mitingde halk şöyle bağıırıyordu: “Eğer kral kendini millet için feda etmezse, millet onu feda eder !”⁹⁶ İstanbul'da durum farklı değildi. 7 Ekim'de İstanbul'da harp lehine benzer bir miting yapıldı. Bir gün sonra 8 Ekim 1912'de Karadağ Prenslığı Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti. 16 Ekim'de Bulgar ve Sırp ordularının sınırdaki taarruzlarına karşı Osmanlı ordusuna taarruz emri verildi. 18 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan hemen sonrasında Yunanistan'ın Osmanlı'ya savaş ilân etmesiyle Rumeli topraklarını kaybetmemize neden olan Balkan Savaşları başlamış oldu.

Balkan Savaşları'nda Şark ve Garp orduları adıyla iki kısımda teşkilâtlanan Osmanlı ordusu Şarkta (Trakya) Bulgarlarla, Garpta (Makedonya ve Arnavutluk) ise tüm Balkan müttefikleriyle savaştı. Osmanlı ordularının başında başkomutan vekili olarak Nâzım Paşa bulunuyordu. Osmanlı Sultanı başkomutan kabul edildiğinden Nâzım Paşa başkomutan vekili ünvanıyla Osmanlı ordularının başındaydı. Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa (Kölemen) idi. Cevat Çobanlı Paşa, Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Erkân-ı Harbiye Reisi (Şark Ordusu Kurmay Başkanı) ünvanıyla Abdullah Paşa'nın kurmay başkanlığını yapacaktır.⁹⁷

1.2.2. Miralay Cevat Bey ve Ordu Komutanlarının Ordunun Durumu Hakkındaki Görüşleri

Said Paşa Hükümeti iç ve dış karışıklıklar nedeniyle istifa etmek zorunda kalınca Balkan Harbi arefesinde iktidara eski sadrazamların kabinede yer almasından ötürü “büyük kabine” adı verilen Gazi Ahmet Paşa Hükümeti geldi. İttihat ve Terakki Fırkası muhalefette olmasına karşın mecliste nüfûz sahibiydi ve savaş yönünde propagandalar yaparak hükümeti savaşa kışkırtmaktaydı. İttihat ve Terakki Fırkası siyasal sorunların harp yoluyla çözülebileceğine inandığı gibi olası bir mağlubiyetten de iktidar olma amacıyla siyasal bir hesap çıkarma düşüncesindeydi. Bu amaçla sarayda ve Bâbiâli'de Darülfünun talebelerine “harp isteriz” nidalarıyla nümayişler, Sultanahmet Meydanı'nda da aynı amaca yönelik büyük bir miting tertiplemişlerdi.⁹⁸ Bunlar aynı zamanda savaş meşru görecekt ve savaşa destek verecek bir kamuoyu oluşturma teşebbüsleriydi.⁹⁹ İktidar, Balkan İttifakını önleyecek en azından tehir edecek yetenekten yoksundu. Muhalefet ise

⁹⁵ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985, s. 363.

⁹⁶ Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 190.

⁹⁷ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 17-18.

⁹⁸ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, s. 386.

⁹⁹ Mehmet Beşikçi, “On Yıllık Harp ve Topyekün Seferberlik”, *Osmanlı Askeri Tarihi*, (ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 292.

savaş propagandası yapmaktaydı. Gerek Balkan gerek Osmanlı kamuoyunun tutumu ve gelişen siyasal olaylar savaşı kaçınılmaz hale getirmişti. Oysa ordu kurmaylarına göre bu ortamda çıkabilecek bir savaşa Osmanlı ordusu henüz hazır değildi.

Erkân-ı Harbiye Reisi Hâdi Paşa 29 Eylül 1912’de Bâbîâlî’ye ordunun noksanlarının giderilmesi için iç ve dış sorunlardan uzak beş yıllık bir zamanın gerektiğini, ordunun yalnız başına birkaç düşmanla birlikte savaşmaması için diplomasinin kullanılmasını rapor etmişti.¹⁰⁰ Ancak Hâdi Paşa ordunun savaşa hazır olmadığını ve bir savaşın çıkmasının an meselesi olduğunu gördüğünden en azından orduyu savunmaya hazır etmek maksadıyla düşman saldırısının 15 gün daha geciktirilmesi için Bâbîaliye sözlü ricada bulundu.¹⁰¹ Balkan Savaşları’nın başlamasından iki ay önce Arnavutluk isyanını bastırmakla görevli İsmail Fâzıl Paşa ordu için benzer bir tablo çizmiş “Bu ordu ile harp edilmez, ne yapacaksınız diplomasi yoluyla yapın.” demişti.¹⁰² Çünkü siyasetin içindeki Osmanlı ordusunun savaştan başarıyla ayrılması zordu. Sayısal olarak Balkan ordularının üzerinde bir güce sahip olsa bile savaş yeteneğini yitirmiş bir durumdaydı. Nitekim Osmanlı ordusunun hezimetinde ordudaki siyasî propaganda ve gruplaşmaların önemli etkisi oldu.¹⁰³ Şüphesiz bunu en yakından görenler ordu komutanlarıydı.

Ordunun savaşa hazır olmasını engelleyen nedenlerden biri de savaştan önce yapılan terhislerdi. Balkan Savaşları öncesinde Rumeli’de 120 tabur asker terhis edilmişti. Terhis olayı her ne kadar terhis zamanı gelen askerlerin isyanını önleme, Arnavutluk’taki isyanın yayılmasına karşı tedbir alma gibi bir gereklilikle yapılmış olsa bile ordunun harp öncesi durumunu zayıflatmıştı. Ellerindeki asker mevcudu azalan komutanlar seferberliğin ilânıyla telaşa düşmüştü.¹⁰⁴ Terhis işlemlerinin ertelenmesi için I. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Miralay Cevat Bey Abdullah Paşa tarafından genelkurmay başkanlığına gönderilmiş ayrıca bizzat harbiye nâzırına başvurularak terhis işlemlerinden kaynaklanan karışıklığın düzeltilmesi rica edilmişti. Bunun üzerine nizâmiye taburlarının mevcudunun artırılması ile Rumeli redif tümenlerinin seferber edilmesi sağlanmıştı. Alınan bu tedbirlerle terhis olayı “nispeten daha az zararlı” atlatılmıştı.¹⁰⁵

¹⁰⁰ *Balkan Harbi I*, Genelkurmay Basımevi Ankara, 1970, s. 272.

¹⁰¹ *Balkan Harbi I*, , s. 53 (Hâdi Paşa ve Pertev Bey’in tahkik evrakından).

¹⁰² İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 1983, s. 94.

¹⁰³ Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Cedit Neşriyat, Ankara 1992, s. 163-164.

¹⁰⁴ Ömer Zeki Çobanoğlu, *Balkan Harbi ve Şark Ordusunun Hezimet*, (nşr. Tüccarzâde İbrahim Hilmi), Dersaadet, 1332, s. 6.

¹⁰⁵ *1328 Balkan Harbi’nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa’nın Hatıratı*, İstanbul 1336, s. 15.

Savaş hazırlıklarına erkenden başlayan Balkan devletleri Osmanlı ordusunun 22 Eylül'de Rumeli'de yaptığı askerî manevraları bahane ederek 30 Eylül'de genel seferberlik ilân ettiler. Balkan Harbinde Karargâh-ı Umûmide 2. Kurmay Başkan Yardımcılığı yapan Miralay Pertev Bey'in hatıralarında anlattığına göre Balkan devletlerinin seferberliğinin gazetelerde okunduğu 1 Ekim günü sabahı 1. Ordu Müfettişliği Dairesinde Ordu Müfettişi Abdullah Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Reisi Vekili Hadî Paşa, 1. ve 2. Ordu Müfettişlikleri Erkân-ı Harbiye Reisleri Miralay Cevat ve Miralay Cemal Beylerle bir toplantı yapıldı. Rumeli'de tesis edilecek redif teşkilâtını görüşmek için önceden kararlaştırıldığı üzere yapılan bu toplantıda Balkan devletlerinin seferberlik meselesi görüşüldü. Toplantıdan ordunun harbe hazır olmadığı, hızlı bir seferberlikle harbe hazır hale getirilmesi sonucu çıkmış olacak ki Hâdi ve Abdullah Paşa hemen bir otomobille Bâbîâlî'ye giderek toplantı halinde olan Heyet-i Vükelâya ordunun hemen seferber edilmesi gerektiğini anlattılar. Aynı gün "1. ve 2. Ordu Müfettişlikleri dâhilinde nizamiye ve redif ve müstahfızlardan müteşekkil umum kıtaat-ı askeriye ile 3. Ordu Müfettişliği dâhilinde bulunan ve 1. , 2. Müfettişliklere müretteb olan kıtaat-ı askeriye'nin hâl-i seferberiyeye vaz olunması" için bir İrâde-i Seniyye yayınlandı.¹⁰⁶ Yine aynı gün Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesinde Karargâh-ı Umûmi ve Şark Ordusunun kuruluş şekli konuşuldu. Hâdi Paşa Karargâh-ı Umûmi Erkân-ı Harbiye Reisi, Ziya Paşa Birinci Erkân-ı Harbiye Reis-i Sânisî olurken Şark Ordusu komutanlığına Abdullah Paşa kurmay başkanlığına da Miraliva Cevat Bey getirildi.¹⁰⁷

Karadağ'ın Osmanlı'ya harp ilan ettiği gün 8 Ekim 1912'de aralarında Karargâh-ı Umûmi Erkân-ı Harbiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Hâdi Paşa, Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa ve Şark Ordusu Kurmay Başkanı Cevat Bey'in de olduğu özel bir kabine toplantısında, Hâdi Paşa'nın ordunun durumuna dair verdiği izahattan sonra komutanlar "Osmanlı ordusunun değil taarruz, savunma yeteneğini dahi sağlamak gücü" görüşüne vardılar ve ortak imza ile Bâbîâlî'ye şu görüşleri bildirdiler:

" Karadağ harb ilan etmiştir. Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın da harb ilan etmeleri kuvvetle muhtemeldir. Bu sebeple İtalya ile harbin devamına ordu kuvvetinin yeter olup olmadığına dair Bakanlar Kurulunda sorulan soruya bugün kuvvet ve duruma göre Balkan devletlerine karşı savunma imkanı güç iken İtalya ile harbe devam etmenin mümkün olmadığı bildirilmiş olduğu maruzdur."¹⁰⁸

¹⁰⁶ Miralay Pertev Bey, *Balkan Harbi'nde Büyük Karargâh-ı Umûmi*, Erkân-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 1927, s. 2.

¹⁰⁷ Miralay Pertev Bey, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁰⁸ *Balkan Harbi I*, Genelkurmay Basımevi Ankara, 1970, s. 53 (Hâdi Paşa'nın tahkik evrakından).

Cevat Bey'in de yer aldığı toplantıdan çıkan bu görüşleri teyid edecek gelişmeler kısa sürede ortaya çıktı. 13 Ekim 1912'de Balkan müttefikleri Bâbîâli'ye karşılanması zor isteklerle seferberliğin geri alınmasını içeren ağır bir nota verdiler. Bâbîâli bu durum karşısında alelacele 15 Ekim 1912'de İtalya ile sulh tesis etti. Bulgar ve Sırp ordularının sınırındaki saldırılarına karşı başkomutanlık 16 Ekim'de taarruz emri verdi. 18 Ekim'de de Balkan devletleri tüm cephelerde taarruza geçtiler.¹⁰⁹

Komuta kademesine göre Osmanlı ordusu Balkan devletlerinin taarruza geçtiği sırada böyle bir harbi kaldıracak düzeyde değildi. Ordunun ikmali, nakliyesi, tam anlamıyla seferber duruma gelmesi zaman almaktaydı. Seferberliğin tamamlanabilmesi için ne şark ne de garp ordusuna ait esaslı ikmal merkezleri oluşturulamamıştı.¹¹⁰ Askerlerin birliklerine teslim olmaları, iaşenin yerine ulaşması ciddi bir organizasyon işiydi. Levâzımattan sorumlu askerî birlikler yiyecek, içecek gibi birinci dereceden ikmal malzemelerini bile giderecek beceriye sahip değildi.¹¹¹ Başlıca sorun nitelikli insan ve organizasyon eksikliğiydi. İhtiyaçlar yokluktan değil düzensizliktendi.¹¹² Ayrıca askerin, cephanenin, iaşenin nakli için gerekli ulaştırma hizmetlerini karşılayacak araçlar mevcut değildi. Şark Ordusu Kurmay Başkanı Miralay Cevat Bey ordunun hızla seferber olması için en mühim unsurlardan biri olan ulaştırma hizmetlerindeki eksikliklere şu şekilde dikkat çekmişti:

“Kıtaların taşıt araçları elbette yeterli derecede değildi. Bunların seferberlikle tedariki taşıt aracı komisyonlarınca sağlanarak gerekli seviyeye çıkartılması kararlaştırılmıştı. Kolorduların erzak ve cephane kollarının da aynı şekilde halktan alınacak beygir ve öküz arabalarından teşkili tasarlanmıştı.”¹¹³

Malzeme, donanım ve topçu cephanesi bakımından da eksiklikler vardı.¹¹⁴ Gerçi meşrutiyetin ilânından sonra Mahmud Şevket Paşa'nın gayretleriyle orduya epey harcama yapılmış top, tüfek, savaş teçhizatı anlamında iyileştirmeler olmuştu. İstanbul'daki fabrikalarda yeterli miktarda piyade mermisi üretiliyordu.¹¹⁵ Hatta Ziya Paşa, Abdullah Paşa ve Miralay Cevat Bey piyade cephânesinin Balkan Harbi'nde yeterli

¹⁰⁹ *Balkan Harbi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979, s. 39.

¹¹⁰ Ali Bal, “Balkan Harbi'nde Türk Ordusunun Lojistik Durumu”, *XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi, On Dördüncü Askeri Tarih Kongresi Bildirileri II*, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara 2014, s. 500.

¹¹¹ Ali Bal, “Balkan Harbi'nde Türk Ordusunun Lojistik Durumu”, s. 494.

¹¹² Suat Zeyrek, *Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 192.

¹¹³ *Balkan Harbi I*, Genelkurmay Basımevi Ankara, 1970, s. 145-146.

¹¹⁴ *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı*, s. 10.

¹¹⁵ Ali İhsan Sabis, “Balkan Savaşı'nda Neden Bozguna Uğradık?”, *100. Yıl Anısına Balkan Savaşları*, Alfa Yayınları, İstanbul 2012, s. 62.

derecede olduğunu belirtmişlerdi.¹¹⁶ Ancak bunlar Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın Balkan Harbi hezimetini anlattığı eserindeki ifadesiyle “*cansız birer makine*”ydiler ve savaşta başarıyı kendi kendilerine sağlayamazlardı. Bunları iyi kullanan tâlimli askerlere ihtiyaç vardı.¹¹⁷ Üstelik askerin eğitiminin ne derece kötü olduğu 1910 sonbaharında Edirne’de yapılan büyük manevralarda ve Japon Mareşal Noki’nin İstanbul’a geldiği zaman Kağıthane civarında yapılan askerî manevrada alenen görülmüştü.¹¹⁸ Abdullah Paşa hatıralarında düzenli eğitimin tüm orduda yapılamadığından, nispeten bu imkâna sahip 1. ve 2. Orduların bile iç isyanlarda kullanıldığından, orduların önemli birliklerinin Yemen, Arnavutluk, İtalya Muharebeleri nedeniyle dağıldığından bahseder.¹¹⁹ Miralay Cevat Bey de benzer bir görüşle ordunun eğitim olarak iyi bir durumda olmadığı fikrindedir. O’na göre:

“ 1. Müfettişlik kıtaları harb edecek halde değildi. Eğitimi ve subay mevcudu noksandı. Seferberlik sözleri çıktığı zaman 1. Ordu Müfettişliğinin barış mevcudu, bütçeye göre 40000-50000 olması gerekirken 16000-17000 arasında idi. Gene bu sırada 1908 duhullülerin terhisi ordunun eğitim görmüş eratını, özellikle astsubayını elden çıkarmıştı. Bundan başka ordunun birçok kıtaları Yemen’de idi. Bütünüyle garnizonda bulunan hiçbir tümen yoktu.”¹²⁰

Aynı şekilde Miralay Pertev Bey (Demirhan) de tüfek tutmasını bilmeyen askerlerin varlığından bahisle ordunun eğitim eksikliklerine dikkat çekmiştir.¹²¹

Aralarında Miralay Cevat Bey’in de olduğu pek çok komutan ordunun harbe hazır olmadığı görüşünü Heyet-i Vükelâ önünde açıklamışlardı. Osmanlı ordusu an itibariyle onlara göre değil Balkan ittifakını sadece Bulgarlarla bile bir savaşı kaldıracak düzeyde değildi. Abdullah Paşa savaşı önlemesi için padişaha yalvardığını kendisine verilen görevi “muhakkak olan yenilgiden zavallı vatan ve milleti en az zararla kurtarmaktan emin olmak gibi kutsal bir duygu”yla kabul ettiğini yazmaktadır.¹²² Özetle ordu kurmayları ordu seferberliğini tamamlamadan yapılacak bir savaşa karşıydı. Başkumandan Vekili Nâzım Paşa da karşı olmasına rağmen ordunun bu savaşta zafer kazanacağına sıkı sıkıya inanan belki de tek komutandı.

¹¹⁶ *Balkan Harbi I*, Genelkurmay Basımevi Ankara, 1970, s. 139.

¹¹⁷ Ali İhsan Sabis, *a.g.e.*, s. 53.

¹¹⁸ Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Balkan Harbi’nde Neden Münhezim Olduk?*, Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, İstanbul 1329.

¹¹⁹ *1328 Balkan Harbi’nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa’nın Hatıratı*, s. 6.

¹²⁰ *Balkan Harbi I*, Genelkurmay Basımevi Ankara, 1970, s. 130.

¹²¹ Miralay Pertev Bey, *Balkan Harbi’nde Büyük Karargâh-ı Umûmi*, 1927, s. 111.

¹²² *1328 Balkan Harbi’nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa’nın Hatıratı*, s. 11-12.

Balkan Harbi uzun yılların getirdiği siyasî olayların kaçınılmaz bir sonucuydu.¹²³ Hükümetin tüm gayretine rağmen harbi engellemesinin mümkün olmadığı bir ortamda hiç olmazsa ordunun seferber edilmesi için zaman kazanılması gerekiyordu. Miralay Cevat Bey ve Osmanlı ordusu kurmayları 1 Ekimde yapılan toplantı sonrası harp tehlikesi karşısında ordunun acilen seferber hale getirilmesini istemiş aynı gün padişah buyruğuyla seferberlik ilân edilmişti. 8 Ekim 1912 tarihli kabine toplantısında ordunun savunma dahi yapacak gücü olmadığı görüşü ağırlık kazanmış, şayet 25 gün içerisinde bir savaş çıkarsa ordunun ancak 400.000 askeri harp meydanında olacağı hesap edilmişti. Toplantı, ordunun 750.000 askerinin hazır olana dek savaşın ertelenmesi kararıyla sonlanmıştı. Nâzım Paşa bunun üzerine Hâriciye Nezâretinden savaşın ertelenmesi için gerekli teşebbüslerin yapılmasını istemişti.¹²⁴ Mevcut durumda ordunun genel seferberliğini tamamlaması için gerekli şey zamandı. Hükümet zaman kazanmaya yönelik artık bir şey yapamadığı gibi 16 Ekim 1912’de ordu daha seferberliğini tamamlayamadan Bulgaristan’a ve Sırbistan’a savaş ilân etti. Bu çelişkili durumu Balkan Harbi’nden sonra yapılan Dîvân-ı Harp sorgulamalarında zamanın Hâriciye Vekili Noradunkyan’ın 13 Mayıs 1914’teki ifadesi izah etmektedir:

”Başkomutan Vekili ve Savunma Bakanı Nazım Paşa ilkin, Genelkurmay Başkanı Hadi Paşa ile birlikte, ordunun hazırlığı için dışişleri bakanlığınca mümkün olabildiğince çok zaman kazanılması gerektiğini bakanlar kurulunda belirtmişse de, sonradan 15 Ekim 1912 günü bakanlar kurulu toplantısında Trakya’da yeteri kadar askerimizin bulunduğunu ve bütünlemenin yeterli olduğunu söyledi. Bu sebeple düşmana vakit bırakmaksızın taarruza geçilmesinin uygun olduğunu belirterek derhal harp ilan edilmesini istedi.”¹²⁵

Balkan Savaşları’na savaş muhabiri olarak katılan Ellis Ashmead Bartlett harp hatıralarında Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa ile harbin ilânından birkaç gün önce yaptığı bir mülâkatta Nâzım Paşa’nın kendisine “İki ay daha güzel havalarda savaşabiliriz, sonrasında Balkanlar’ın soğuğu kış harekâtlarına müsaade etmeyecek, lakin bize hududu geçerek Sofya’yı almamız için yeterli zamanı tanıyacaktır!”¹²⁶ dediğinden bahseder. Yine Nâzım Paşa’nın savaşa giden subaylara Sofya’ya girerken yapılacak törende kullanacakları üniformaları yanlarına almalarını söylemesi meşhurdur. Nâzım Paşa’nın

¹²³ Suat Zeyrek, a.g.t., s. 180.

¹²⁴ Edward J. Erickson, *Büyük Hezimet Balkan Harpleri’nde Osmanlı Ordusu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013, s. 106.

* **Stephane Lauzanne:** *Matin* Gazetesi muhabiri. 1945 yılına kadar Fransız gazetelerinde yazıları yayınlandı. Ermeni meselesinde Türkleri destekleyici yazılar yazmıştır. İlhan Bardakçı, *İmparatorluğun Yağması*, s. 67.

¹²⁵ *Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı: Balkan Harbi I. C. ‘den Akt.* İbrahim Artuç, *Balkan Savaşları*, Kastaş Yayınları, s. 92-93.

¹²⁶ Ellis Ashmead Bartlett, *Türkler’in Rumeli’ye Vedası*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 94

zafer kazanılacağına olan inancıyla harp planlarının savunma tedbiri için verdiği ihtiyâtı da bir kenara bırakarak orduya taarruz emri vermesi Balkan Harbi'nde hezimetin başlıca nedeni olacaktır.¹²⁷ Stephane Lauzanne* Balkan Harbi'ni anlattığı hatıralarında Başkumandan Vekili Nâzım Paşa ile yaptığı görüşmede Paşa'nın kendisine saldırı hareketini benimsediğini bunun doğruluğuna inandığını söylemektedir.¹²⁸ Fakat Nâzım Paşa'nın bu inancı, ordu kumandanlarının görüşlerini dikkate almadan seferberliğini tamamlayamamış bir orduya harp emri -üstelik taarruz emri- vermesi, Osmanlı ordusunu felakete sürükleyecektir. Zira seferberlik planına göre toplanacak asker sayısı 812.663 iken savaş başladığında ancak 290.000 asker savaşa hazır halde getirilebilmişti.¹²⁹

1.2.3. İkinci Abdülhamit'e İkâmet Yeri Arayışları ve Geçici Olarak Miralay Cevat Bey'in Konağında İkâmeti Meselesi

Sultan II. Abdülhamit 31 Mart Hâdisesi'nden sonra tahttan indirilmiş İstanbul'da kalması uygun görülmediğinden kontrol altında tutulabileceği İttihat ve Terakki'nin kuruluşundan itibaren merkezi konumundaki Selânik'e gönderilmişti. II. Abdülhamit sürgün günlerini Selânik'teki Alatini Köşkü'nde geçirirken Balkan Harbi başlamış artık kendisinin burada ikâmet etmesi tehlikeli bir hal almıştı. Tehlikenin farkında olan hükümet ikâmet yeri arayışlarına başlamış kendileri için münâsip bir yer olarak İstanbul'daki Beykoz Kasrı, Beylerbeyi Sarayı, Çırağan Sarayı gibi yerler düşünülmüştü.¹³⁰ Bu yerlerin hâlihâzırda ikâmete uygun durumda bulunmaması ve biraz da Sultan'ın İstanbul'da bulunmasının mahzurları nedeniyle Meclis-i Vükelâ II. Abdülhamit'in Bursa'ya nakline karar vermişti. Hatta Selânik'ten Bursa'ya geliş planı bile hazırlanmış, Bursa Valiliğinden II. Abdülhamit'in naklinin gizli tutulmasına özen gösterilerek oradaki Kasr-ı Hümayun'un hazırlanması istenmişti.¹³¹ Ancak öncelikle II. Abdülhamit'in Selânik'ten nakli konusunda ikna edilmesi gerekmektedir.

¹²⁷ Bulgar Genelkurmay Başkanı General Fichev uzayacak bir savaşta nüfus üstünlüğü bulunan Osmanlı ordusunun Anadolu'dan takviye edilebileceği ihtimalinden hareketle savaşta kısa sürede sonuca ulaşmak için savaş planlarını taarruz üzerine kurmuştu. R. Hall, *Balkan Savaşları*, s. 31. Fichev'in çekincesinde olduğu gibi seferberliğini tamamlayamayan Osmanlı ordusu yapacağı bir müdafâ savaşında Anadolu'dan takviye kuvvetlerin gelmesi için zaman kazanabilirdi. Ancak Hadi Paşa'nın zaman kazanmak yönündeki istekleri dikkate alınmamış, seferberlik kadrolarının yarısını dahi tamamlayamamış, iaşe ve teçhizat eksiği bulunan orduya Başkumandan Vekili Nâzım Paşa tarafından taarruz emri verilmiştir. Hem mevcut plana uyulmadığından kaynaklanan aksaklıklar hem de Bulgar ordusu karşısında Türk ordusunun sayıca yetersiz kalması Kırklareli ve Lüleburgaz Savaşları'nda büyük bir bozgun yaşanmasına sebep olmuştur. Ender Korkmaz, *Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, s. 395.

¹²⁸ Stephane Lauzanne, *Balkan Acıları*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1990, s. 24. R. Hall'a göre Nâzım Paşa mutlak surette taarruzla sonuç almayı hedefleyen Fransız St. Cyr Askeri Akademisinin tesiri altındaydı. R. Hall, *a.g.e.*, s. 33.

¹²⁹ Necmettin Alkan, *Ve Selânik Düştü 1912-1913 Balkan Savaşı ve Hezimet*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 175.

¹³⁰ Aydın Çakmak, *Sürgünde Bir Hakan*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2014, s. 160-161.

¹³¹ BOA, BEO, A.MKT.MHM. Dosya No: 742 Gömlek No: 6 -3.

BOA, BEO, A.MKT.MHM. Dosya No: 742 Gömlek No: 6 -1.

Harbin başlangıcından yaklaşık bir hafta sonra evvela Alatini Köşkü Muhafız Kumandanı Rasim Bey sonra da Mevki Kumandanı Muhiddin Paşa II. Abdülhamit'e resmî durumu arz etmelerine rağmen onu iknaya muvaffak olamamışlardı. II. Abdülhamit bizzat köşke kadar gelerek kendisiyle konuşan Vardar Ordusu Kumandanı Ali Rıza Paşa'ya da “ Ben hayatımı buradaki halkın mukadderatına bağladım. Ne olacaksam onlarla beraber olmak isterim. Hiçbir yere gitmek niyetinde değilim.” diyerek olumsuz cevap vermişti.¹³² Fakat harbin henüz başları olmasına karşın Bulgar orduları Selânik-İstanbul yolunu kapatmış, Sırp ve Yunan orduları Selânik üzerine yürümeye başlamıştı.¹³³ Durumun vahâmeti hükümeti tedbir almaya yöneltmişti. II. Abdülhamit'in nakli güvenlik nedeniyle ancak denizyoluyla mümkündü. Osmanlı sancağı taşıyan bir gemi sakıncalı olduğundan hükümet çözümü tarafsız bir devlete ait gemi tahsis etmekte bulmuştu.¹³⁴ O da bir Alman gemisi olan Lorelei idi. Sadece vapurun tahsis edilmesi yeterli değildi. II. Abdülhamit'i ikna etme sorunu henüz çözülmemişti. Kâmil Paşa'nın önerisiyle Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Damat Şerif Paşa'ya II. Abdülhamit'i ikna ve beraberinde İstanbul'a getirme görevini teklif etti. Damat Şerif Paşa cevâben veliahtın eniştesi olduğunu II. Abdülhamit'in bundan vehme düşebileceğini O'na güven telkin etmek için eniştesi olan Arif Hikmet Paşa'nın da kendisiyle gelmesinin doğru olacağını söyledi.¹³⁵ Arif Hikmet Paşa'nın da görevi kabul etmesiyle yola çıkan Damat Şerif Paşa ve Arif Hikmet Paşa'lar 29 Ekim 1912'de Selânik'e vardılar.

Şerif Paşa, II. Abdülhamid'e kendisine İstanbul'dan başka bir yer tahsis edilmeyeceğine dair tezkereyi gösterir.¹³⁶ Harbin kötü bir vaziyet aldığını Selânik-İstanbul demiryolu hattının kesildiğini, kendilerini İstanbul'a götürmek üzere Alman İmparatoru'nun emriyle Lorelei vapurunun tahsis edildiğini, artık burada bulunmasının doğru olmadığını söyler.¹³⁷ Başlangıçta Selanik'ten ayrılmaya olumsuz bakan II. Abdülhamit: “Madem ki İstanbul'a gitmemi istiyorlar pekâlâ giderim... Ben zaten Çırağan'da doğdum.” diyerek İstanbul'a götürülmesine onay verir.¹³⁸

¹³² Vâsıf Bey, “ Sultan Hamid'in Muhafızıydım – Düşman Selanik Kapılarında- ”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 12, İstanbul 1967, s. 78.

¹³³ Vâsıf Bey, a.g.m, s. 79.

¹³⁴ Celalettin Yavuz, “Abdülhamid'in Selanik'ten İstanbul'a Alman Gemisi İle Nakli”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 31, Ankara 2000, s. 169.

¹³⁵ Semih Mümtaz S. “ Evvel Zaman İçinde Selanik'ten İstanbul'a 1 ”, *Akşam Gazetesi*, 21 Şubat 1949, s. 4.

¹³⁶ Tezkereye göre Sultan II. Abdülhamit İstanbul'daki Çırağan Sarayı'nda ikâmet ettirilecekti.

BOA, BEO, A. MKT.MHM., Dosya No: 742, Gömlek No: 6 -32.

¹³⁷ Vâsıf Bey, “ Sultan Hamid'in Muhafızıydım – Düşman Selanik Kapılarında- ”, s. 79-80.

¹³⁸ Semih Mümtaz S. “ Evvel Zaman İçinde Selanik'ten İstanbul'a 2 ”, *Akşam Gazetesi*, 24 Şubat 1949, s. 4.

II. Abdülhamit'in, İstanbul'da Çırağan Sarayı'nda ikâmet etmesi düşünülmüş hatta ikna için bizzat kendisine resmî bir taahhütte bulunulmuştu. Ancak Çırağan Sarayı'nın ikâmete hazır bir halde bulunmaması nedeniyle yeni bir ikâmet yeri sorunu doğdu ve bu durum hükümeti ivedi olarak yeni bir ikâmet yeri arayışına yöneltti. İlk akla gelen yer merhum Müşir Şakir Paşa'nın oğlu Miralay Cevat Bey'in İhlamur (Nişantaşı) 'daki konağı olmuştur. Bizzat eski sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından konağın eşyasıyla beraber hükümet tarafından kiralanmasına Miralay Cevat Bey'in muvafakat edip etmeyeceğinin kendilerine sorulması telefonla emredilmiş, bunun üzerine Cevat Bey'e telgraf çekilerek kendisinden cevap istenmişti. Cevat Bey müsaade etmediği gibi kendisinden bu istekte bulunulmasını da eleştirmiştir:

“Rey ve muvafakatim istihsal edilmeden hanemin mevilesiyle beraber isticârına kalkışılması mucib-i teessüfdür. Düşmana karşı vatanını müdafaaya çalışan bir askerin onun kimsesiz bıraktığı ailesini dışarı atarak hanesinin işgaline teşebbüs edilmesi hükümetinin şan ve adaleti ile kabil-i telif değildir. Bu muameleye katiyen muvafakat edemeyeceğimi beyân ederim.”¹³⁹

Cevat Bey'in muvafakati alınamayınca Çerkezköy'de Başkumandan Vekili Nâzım Paşa'dan acilen muvafakat alınması konusunda yardım istenmiştir.¹⁴⁰ Sonuçta Cevat Bey'in muvafakati alınamamıştır. II. Abdülhamit o sıralarda Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti yerine yeniden iktidara gelen Kâmil Paşa Hükümeti'nin Meclis-i Vükelâ'da aldığı kararla Beylerbeyi Sarayı'na nakledilmiştir.¹⁴¹

II. Abdülhamit'in ikâmet yerinin belirlenmesi hususunda Miralay Cevat Bey'in Nişantaşı'ndaki konağı da dâhil olmak üzere Beykoz'daki kasır, Beylerbeyi Sarayı, Çırağan Sarayı, Bursa Kasr-ı Hümayunu gibi çokça yerin adının geçmesi ve ikâmetin bu denli bir sorun haline gelmesi şüphesiz II. Abdülhamit'in önemli siyasî kişiliğinden kaynaklanmıştır.¹⁴² Cevat Bey'in, II. Abdülhamit'in ikâmetine müsaade etmemesi her ne kadar ailevî sebepler ileri sürülmüş olsa da II. Abdülhamit'in siyasî kişiliğiyle ilgilidir. Eski sultanın İstanbul'a getirilecek olması kamuoyunda heyecan uyandırmış, karşıtlarınca hoş karşılanmamıştı. İttihatçıların güçlü olduğu bir dönemde Cevat Bey'in II. Abdülhamit'i misâfir etmekten çekinmiş olma ihtimali yüksektir.¹⁴³

¹³⁹ BOA, BEO, A.MKT.MHM Dosya No : 742 Gömlek No : 22 -3, 16 Teşrin-i Evvel 1328 (29 Ekim 1912).

¹⁴⁰ BOA, BEO, A.MKT.MHM Dosya No : 742 Gömlek No : 22 -1, 17 Teşrin-i Evvel 1328 (30 Ekim 1912).

¹⁴¹ Aydın Çakmak, *Sürgünde Bir Hakan*, s. 176.

¹⁴² Necmettin Alkan, “ II. Abdülhamid'in Selanik'ten İstanbul'a Nakli ve İkamet Yeri Arayışları “, *Mehmet İpşirli Armağanı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 104-105.

¹⁴³ Ayrıca Cevat Bey'in o tarihlerde Kadıköy Göztepe'de bir köşkü daha bulunmaktadır. Kadıköy konakları üzerinde çalışması bulunan Müfid Ekdal'ın aktardığı bilgiye göre Göztepe'deki köşk Cevat Bey'in babası Mehmet Şakir Paşa

1.2.4. Balkan Savaşları'nda Şark Ordusu ve Miralay Cevat Bey'in Görev ve Faaliyetleri

Balkan Savaşları başladığında Osmanlı ordusu Şark ve Garp orduları adıyla iki kısımda teşekkül etti. Her iki ordunun sevk ve idaresini sağlamak için Başkumandan Vekili ve aynı zamanda Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa'nın başkanlığında Büyük Genel Karargâh (Büyük Karargâh-ı Umûmî) oluşturuldu. Garp Ordusu Kumandanı Ali Rıza Paşa, Kurmay Başkanı Miralay Cemal (Mersinli) Bey idi. Dört kolordudan oluşan Şark Ordusu Kumandanlığına Abdullah Paşa, kurmay başkanlığına da Miralay Cevat Bey getirildi.¹⁴⁴ Savaş öncesinde ordu kumandanları ordunun mevcut durumunu gözeterek savaşın mümkün olduğunca tehir edilmesini istemişti. Ancak siyasî gelişmelerin savaşa doğru gidişi ve genel seferberlik ilânı, komutanları savaşın ne surette cereyan edeceği tartışmasına götürdü. Böyle bir ortamda Cevat Bey görüş alışverişinde bulunmak üzere 11 Ekim 1912 (28 Eylül 1328) 'de Büyük Karargâh-ı Umûmî'ye gitti. Cevat Bey Büyük Karargâh-ı Umûmî Kurmay Başkan Yardımcısı Ziya Paşa ile birlikte Şark Ordusu'nun yapacağı yığınağa ve savaşa dair görüş alışverişinde bulundu. Böylece Şark Ordusu'nun sevk ve idaresinde genel karargâhla fikir birliği oluşturmaya çalıştı.¹⁴⁵ Ne var ki devlet savaşın eşiğinde olmasına rağmen ordu komutanlarının üzerinde mütabakat sağladığı belirli bir savaş planı mevcut değildi. Mutlak surette taarruz taraftarı olan Nâzım Paşa ile ordu komutanları arasında fikir birliği yoktu. Bu şartlar altında Abdullah Paşa Nâzım Paşa'nın zorlamasıyla birliklerini dahi toparlayamamışken 21 Ekim'de taarruz emrini verdi.¹⁴⁶ 22 Ekim'de Türk ve Bulgar ordularının karşılaşmasıyla başlayan Kırkkilise (Kırklareli) Savaşı Türk ordularının tam bir bozgunuyla sonuçlandı. 22/23 Ekim gecesi Bulgar ordusunun gece baskınıyla büyük bir panik yaşayan ordu şuursuzca dağılarak birliklerini terk ederek kaçmaya başladı. Bozgun halinde dağılan orduyu toparlayarak yeni bir savunma hattı oluşturmak isteyen Abdullah Paşa 23 Ekim 1912 saat 13:30'da bir

tarafından 1912'de yaptırılmıştır. Köşkün Mehmet Şakir Paşa tarafından yaptırılma ihtimali güçlü olmakla birlikte tarihte bir vardır. Mehmet Şakir Paşa 29 Aralık 1904'te vefât etmiştir. Köşkün Mehmet Şakir Paşa'nın sağlığında yapıldığı ve burada ikâmet ettiği düşümlürse yapımı daha eskidir. Müfid Ekdal, *Kapalı Hayat Kutusu Kadıköy Konakları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s.298; Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill – i Osmani Zeyli*, Cilt XVII, Ankara 2009, s. 63.

¹⁴⁴ Balkan Savaşları'nda Osmanlı ordusunda görevli Alman subay Gustav Von Hochwachter harbe dair tuttuğu günlüklerinde Abdullah Paşa'dan azim ve gayretli, askeri alanda bilgili ve inisiyatif alabilen bir komutan olarak bahsedildiğini söylemektedir. Hochwachter sözü Albay Cevat Bey'e getirerek onu da Abdullah Paşa gibi “ yetenekli ve yorulmak bilmeyen” biri olarak tasvir eder. Gustav Von Hochwachter, *Balkan Savaşı Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s. 8.

¹⁴⁵ Miralay Pertev, *Balkan Harbi'nde Büyük Karargâh- Umûmî*, Erkân-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 1927, s. 32-33

¹⁴⁶ Richard C. Hall, *Balkan Savaşları*, s. 33. Ali İhsan Paşa ordunun çok geniş bir cepheye dağıldığı ve hiçbir noktada düşmana üstünlük sağlayacak bir durumda olmadığı bir zamanda taarruz emrinin verildiği düşüncesindedir. Ali İhsan Sabis, *Balkan Savaşı'nda Askeri Yenilgimizin Sebepleri*, s. 158.

ordu emri hazırlandı. Ordunun Kırklareli-Yenice hattında toplanma imkânı kalmadığından daha geride bulunan Pınarhisar-Lüleburgaz arasındaki Karaağaç Deresi gerisinde yeni bir toplanma hattı oluşturmak amacındaydı.¹⁴⁷ Ordu emriyle kolordulara mevzileneceği yerler bildirildi.¹⁴⁸ 4. Kolorduya telgrafla ordu emri ulaştırılamadığından Cevat Bey ordunun Pınarhisar-Lüleburgaz hattına çekileceği emrini -3. Kolorduda görevli Kurmay Yüzbaşı Ali Rıza Efendi'nin ifadesine göre- 4. Kolordu'ya sözlü olarak verdi.¹⁴⁹ 25 Ekim'de Çorlu'da Şark Ordusu Karargâhında bulunan Cevat Bey ordu emrine göre Karaağaç Deresi hattına çekilmesi emredilen 2. Kolorduya bu emrin daha sonra yerine getirileceğini bildirdi.¹⁵⁰ Aynı gün akşam saat sekizde Büyük Karargâh-ı Umûmî İstanbul'dan Çerkezköy'e geldi. Cevat Bey ordunun durumunu arz etmek üzere Çerkezköy'e gitti.¹⁵¹ Ertesi gün Cevat Bey Çorlu'dan 1. Kolordu Komutanlığına gönderdiği telgrafta birliklerin durumu hakkında bilgi istedi.¹⁵² Abdullah Paşa'nın hatıralarına baktığımızda aynı gün 2. ve 4. Kolordulardan gelen raporlar görülmektedir. Kolordulardan acilen mevcut durum hakkında raporlar istenmiştir. Yine aynı gün Abdullah Paşa Çerkezköy'deki karargâha giderek Nâzım Paşa'ya şifahen ordunun durumu hakkında bilgi verir ve iki komutan ordunun Ergene hattına çekilmesini kararlaştırırlar.¹⁵³ 26/27 Ekim gece saat 1:55'te Nâzım Paşa'dan Çorlu'da bulunan Abdullah Paşa'ya çok ivedi bir telgraf gönderilir. Nâzım Paşa; Mahmut Muhtar Paşa'dan alınan telgrafta göre düşmanın Pınarhisar taraflarına ilerlediğinin hissedildiğini bu sebeple Karaağaç civarında bulunan 2. Kolordunun Vize civarındaki 3. Kolorduya yaklaştırılmasını, bu iki kolordunun gözetiminde diğer kolorduların da tedricen Ergene hattına doğru çekilmesini, Çorlu'daki cephanenin Çerkezköy ve Hadımköy'e nakledilmesini emreder.¹⁵⁴ Abdullah Paşa gelen bu emir üzerine 27 Ekim 1912'de Nâzım Paşa'ya bir telgraf göndererek ordu birlikleri ekseriyetle Çorlu'dan geçeceğinden muhacirlerin de bu yolu kullanması sebebiyle sevkıyatta aksama olmaması için hiç olmazsa 4. Kolordunun donanma himayesinde denizden sevk edilmesini bu amaçla

¹⁴⁷ Abdullah Paşa, Pınarhisar –Lüleburgaz hattını bir toplanma bölgesi olarak belirledi. Asıl amacı orduyu daha geriye Ergene hattı gerisine alarak orada bir savunma hattı oluşturmaktı. Mahmud Muhtar, *Balkan Harbi (Üçüncü Kolordunun ve İkinci Doğu Ordusunun Muharebeleri)*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1979, s. 63.

¹⁴⁸ 1328 *Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı*, s. 122-123.

¹⁴⁹ 1328 *Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı*, s. 130.

¹⁵⁰ Ömer Zeki Çobanoğlu, *Balkan Harbi ve Şark Ordusunun Hezimet-i*, s. 92. Karaağaç hattı geniş cephele kesin sonuçlu bir muharebe yapılacak bir yerdi. Böyle bir savaştan başarılı bir sonuç beklenmediğinden savunma mevzisi oluşturma adına daha gerideki Ergene hattına çekilmesi kararı verildi. Abdullah Paşa savunmanın daha geride bulunan Ergene hattı gerisinde yapılması taraftarıydı. 1328 *Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı*, s. 149.

¹⁵¹ 1328 *Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı*, s. 134.

¹⁵² Ömer Zeki Çobanoğlu, *Balkan Harbi ve Şark Ordusunun Hezimet-i*, s. 95.

¹⁵³ Miralay Pertev, *Balkan Harbi'nde Büyük Karargâh-ı Umûmî*, s. 92-93.

¹⁵⁴ Miralay Pertev, *a.g.e.*, s. 94-95.

Erikli’de yeterli miktarda gemi ve binek aracı bulundurulmasını ister.¹⁵⁵ Bunun üzerine Şark Ordusu Kurmay Başkanı Cevat Bey ile Karargâh-ı Umûmi’den Pertev Paşa telgraf başında haberleşirler. Pertev Paşa Nâzım Paşa’nın emrini naklederek denizden sevkîyâtın mümkün olmadığını buna neden gerek duyulduğunu, kolordularının durumunun ne olduğunu sorar. Cevat Bey ise kolorduların Ergene hattına hareketlerinin emredildiğini denizden sevkîyât isteğinin ise tedbir amaçlı olduğunu belirtir.¹⁵⁶ Aynı telgraflaşma içerisinde Nâzım Paşa’dan Abdullah Paşa’ya gönderilen genel olarak ordunun Ergene hattına çekilmesini içeren ve kolorduların nerelerde mevzileneceğini bildiren bir telgraf emri de vardır. Ancak 1. 2. ve 4. Kolordu komutanları ordunun geri çekilme esnasında çok mesafe katettiğinden yorgun olduğu, yeni bir geri çekilmeyle orduyu firar gibi nedenlerle toparlamanın mümkün olmadığını öner sürerek Ergene hattına geri çekilmeyi uygun bulmadılar. Başkomutanlıktan Çorlu’da bulunan Şark Ordusu Komutanlığına gelen 27 Ekim tarihli yazıyla “kolorduların hareket gücü olmadığı anlaşıldığından bulundukları mahalde kalmaları”nın kabul edilmesi Abdullah Paşa’nın orduyu Ergene gerisinde toplama düşüncesine aykırı olduğundan Abdullah Paşa bunun üzerine görevden alınmayı talep etmiştir.¹⁵⁷ Ancak Nâzım Paşa bunu kabul etmeyerek Abdullah Paşa’dan Şark Ordusu Komutanlığı’na devam etmesini istemiştir. Abdullah Paşa Çorlu’dan Çerkezköy’e giderek Nâzım Paşa ile görüşmüştür. Görüşlerini yinelemiş ancak bir sonuç alamamıştır. Kolordu komutanlarının isteği ve başkomutanlığın onayıyla 1. 2. ve 4. Kolordular Abdullah Paşa’nın orduyu daha gerideki Ergene’de toplama düşüncesine rağmen düşmana karşı Karaağaç hattında Lüleburgaz civarında mevzilenmişlerdir.

Pınarhisar–Lüleburgaz Savaşı 28 Ekim’de başladı. 30 Ekim’de ordu Kırkkilise Savaşı’ndan sonra geriye çekiliş esnasında farklı yerlerde mevzilendiğinden idarenin kolaylaştırılması amacıyla 1. ve 2. Şark Orduları olarak iki kısma ayrıldı. Abdullah Paşa 3 kolordudan oluşan (1. 2. ve 4. Kolordular) 1. Şark Ordusu Komutanlığını yaparken kurmay başkanlığına yine Cevat Bey getirildi.¹⁵⁸ 28 Ekim’de hafif çatışmalarla başlayan savaş 29 Ekim’de şiddetlendi. 29 Ekim’de 3. Bulgar ordusu Pınarhisar–Lüleburgaz istikâmetinde taarruza geçti.¹⁵⁹ Abdullah Paşa Karaağaç tarafında şiddetlenen harbi bizzat gözlemlemek amacıyla 29 Ekim’de kurmay başkanı Cevat Bey ve birkaç subayıyla

¹⁵⁵ Miralay Pertev, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁵⁶ Miralay Pertev, *a.g.e.*, s. 95-96.

¹⁵⁷ *1328 Balkan Harbi’nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa’nın Hatıratı*, s. 152.

¹⁵⁸ Richard C. Hall 2. Kolordunun 2. Şark Ordusu emrinde olduğunu yazmaktadır. Şevket Turgut Paşa komutasındaki 2. Kolordu 1. Şark Ordusu emrindedir. Doğrusu 1. Şark Ordusu olmalıdır. Richard C. Hall, *Balkan Savaşları*, s. 39.

¹⁵⁹ Richard C. Hall, *a.g.e.*, s. 39.

beraber Karaağaç'a gitti. Karaağaç'ta bulunan 2. Kolordunun 4. ve 5. Tümenlerinin muharebe hattını terk ettiklerini ve geriye doğru firar ettiklerini gördü. Maiyetindeki kurmay subaylarla beraber askerin bir kısmını geri çevirerek tekrar muharebe hattına sevk etti. Fakat büyük bir kısmı havanın kararmasından faydalanarak firar etti. Daha sonra muharebe hattından uzaklaşarak Sakızköy'de bulunan karargâha döndüler.¹⁶⁰ Sonraki gün Cevat Bey haber alınamayan 2. Kolorduyla irtibat ve fikir alışverişi sağlamak amacıyla tekrar Karaağaç'a gitti.¹⁶¹ 2. Kolordudaki çözümlerinin yanı sıra toplarının çoğunu geri çekilmede yitiren 1. Kolordu Komutanı Yâver Paşa savunmaya devam edemeyeceğini bildiriyordu.¹⁶² 4. Kolordu da benzer durumdaydı. 30 Ekim'de sol kanadının çevrilmesinden korkarak kendiliğinden geri çekildi.¹⁶³ 1. Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa dört gün süren harpte birliklerin yerleri ve hareketleri hakkında doğru dürüst bir bilgiye sahip olamamıştı.¹⁶⁴ Mukavemet imkânı kalmayan Abdullah Paşa orduya çekilme emri verdi. Ordu yeniden panik halinde çekilmeye başladı. 2 Kasım'da da Karargâh-ı Umûmi Çatalca hattına geri çekilme emrini verdi. Bütün kuvvetlerin Çatalca hattına gelmeleri 13 Kasım'ı buldu.¹⁶⁵ Bulgar ordusunun takip etmediği Şark Ordusu'na ait dağınık haldeki birlikler toparlanarak, Anadolu'dan gelen takviye birliklerle beraber, Çatalca'da yeni bir savunma hattı kuruldu.¹⁶⁶ Bulgarlar da aynı tarihte Çatalca önlerine kadar geldiler. İki kez karşısında hezimete uğranılan Bulgarlar'ın Çatalca'ya kadar gelmesi İstanbul'un Bulgarlar'ın eline geçeceği endişesini doğurdu. Her tarafa bir kaygı ve korku havası hâkim oldu.¹⁶⁷ Karargâhını Hadımköy'e taşıyan Başkumandanlık ordunun bir kez daha hezimete geri çekilmesinden sonra çıkabilecek yeni bir savaştan umutlu değildi. 1 ve 2 Kasım 1912 tarihlerinde sadârete gönderdiği telgraflarda Nâzım Paşa harbe bir son verilmesi isteğinde bulundu. Sadâretten 2 Kasım'da gönderilen cevapta düşmana karşı başarılı bir savunma yapılmadıkça siyasî yolla başarılı

¹⁶⁰ *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı*, s. 167-168. Aram Andonyan, Şevket Turgut Paşa'nın önce büyük bir başarıyla taarruz hareketi yaptığını fakat sonra bu taarruzun kırılıp geri çekilmenin başladığını söylemektedir. Aram Andonyan, *a.g.e.*, s. 476. Mahmud Muhtar Paşa da yakın bir görüşle 4. ve 5. Tümenler başlangıçta zor anlar yaşasa da 3. Tümenin başarılı bir taarruz yaptığını daha sonra düşmanın taarruzu üzerine geri çekilmeye mecbur kaldığı bilgisini verir. Mahmud Muhtar, *Balkan Harbi (Üçüncü Kolordunun ve İkinci Doğu Ordusunun Muharebeleri)*, s. 65. Abdullah Paşa'ya göre ise 4. ve 5. Tümen askerlerinin firarıyla kolordu daha ilk günden çözülmüştür. Miralay Pertev Bey'e göre ise Şevket Turgut Paşa ile Abdullah Paşa'nın aralarında eskiden beri ihtilaf vardı. Miralay Pertev Bey, *Balkan Harbi'nde Büyük Karargâh-ı Umûmi*, s. 98.

¹⁶¹ *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı*, s. 177.

¹⁶² İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*, s. 142.

¹⁶³ *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı*, s. 186.

¹⁶⁴ Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, s. 477.

¹⁶⁵ Mehmed Nihad, *Balkan Harbi'nde Çatalca Muharebesi*, İstanbul 1341, s. 21.

¹⁶⁶ Edward J. Erickson- Mesut Uyar, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul İstanbul 2017, s. 456.

¹⁶⁷ *Şark Ordusu Birinci Çatalca Muharebesi I*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 3.

bir sonuç alınmasının mümkün olmadığı bertildi.¹⁶⁸ Başkumandanlık görüşünü yineleyerek 5 Kasım'da sadârete gönderilen bir tezkereyle, Çatalca'da yapılacak bir savaşta ordunun dağılıp Bulgarların İstanbul'a girme ihtimallerinin bulunduğu belirtilerek diplomatik tedbirlerin alınmasını istedi.¹⁶⁹ Ancak aynı gün İngiltere ve Avusturya dışişleri bakanları Balkan devletlerinin başarıları karşısında statükoyu muhafaza etmenin artık mümkün olmadığı açıklamalarında bulundular.¹⁷⁰ Diplomatik yollar da devlet için iç açıcı değildi. Bu durumda hükümete göre mutlaka Bulgarlara karşı bir savunma muharebesi yapılmalıydı. Hükümet başkomutanlıkla yapılan yazışmalar sonrası geniş katılımlı bir toplantı yaptı. Toplantıya katılanların çoğunluğu düşmana mukavemet etmeden yapılacak bir antlaşmanın devletin mahvolması anlamına geleceği görüşünden hareketle Çatalca'da savunma yapılmasını savundu. Hükümet alınan kararları bir mazbatayla başkumandanlığa bildirerek görüş istedi. Başkomutanlık hükümet gibi düşünmüyordu. Yapılacak bir savaşın sonucunun meçhul olduğunu düşünüyor olabilecek yeni bir hezimetin daha vahim sonuçlara yol açabileceğinden diplomasi yolunun takibini öneriyordu. Başkumandanlık açıkça Çatalca'da bir savunma yapılmasına karşıydı. Hükümete cevâben resmî olarak sunulan bu görüşlerin altında Miralay Cevat Bey de dâhil olmak üzere başta Nâzım, Hâdi, Ziya ve Ali Rıza Paşa'ların imzaları vardı.¹⁷¹

Kâmil Paşa Hükümeti diplomasiden ümitli değildi. Ancak karargâhın Çatalca'da yapılacak bir savunmanın meçhûliyetine dair görüşleri hükümeti zorunlu olarak diplomatik yolları denemeye götürdü. 7 Kasım'da büyük devletler nezdinde yapılan girişimden bir sonuç alınamadı. Büyük devletler harpten önceki görüşlerini değiştirerek artık statükoyu muhafazanın mümkün olmadığı fikrindeydiler. Bunun üzerine 12 Kasım'da hükümet zorunlu olarak –Sofya'daki Rus temsilcisi aracılığıyla- Bulgar hükümetine ateşkes için başvuruda bulundu.¹⁷² Hükümet diplomatik yol ararken öte yandan ihtimali çok yüksek bir savaşa karşı Başkumandanlığa Çatalca savunmasına önem verilerek savunmanın güçlendirilmesine dair emirler verdi.¹⁷³ İstanbul'a ulaşma hayali kuran Bulgarlar mütâreke isteklerine olumlu cevap vermeyerek 17 Kasım 1912'de taarruza geçtiler.

¹⁶⁸ Mehmed Nihad, *Balkan Harbi'nde Çatalca Muharebesi*, İstanbul 1341, s. 27; *Şark Ordusu Birinci Çatalca Muharebesi I*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 4.

¹⁶⁹ Mehmed Nihad, *Balkan Harbi'nde Çatalca Muharebesi*, s. 28.

¹⁷⁰ *Şark Ordusu Birinci Çatalca Muharebesi I*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 5.

¹⁷¹ Mehmed Nihad, *Balkan Harbi'nde Çatalca Muharebesi*, s. 30.

¹⁷² Richard C. Hall, *Balkan Savaşları*, s. 46; İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*, s. 165.

¹⁷³ BOA, MV, Dosya No: 171 Gömlek No: 15, 6 Z 1330 (16 Kasım 1912).

Lüleburgaz hezimetiiyle Çatalca önlerine kadar gelen I. ve II. Şark Ordularında yeni bir düzenlemeye gidildi. Başkomutan Vekili Nâzım Paşa'nın 7 Kasım 1912 tarihli emriyle Şark orduları lağvedilerek yerine Çatalca Ordu Komutanlığı adıyla yeni bir ordu kuruldu.¹⁷⁴ Başkumandan Vekili yine Nâzım Paşaydı.¹⁷⁵ Miralay Cevat Bey yeni teşekkül eden bu orduda Ali Rıza Paşa'nın komutanlığında Çatalca Müstahkem Mevki ve Topçu Komutanlığı Kurmay Başkanlığına getirildi.¹⁷⁶ 17-21 Kasım arasında cereyan eden 1. Çatalca Muharebesi'nde Bulgar ordusu geri püskürtüldü. Osmanlı topçusu yapılan başarılı savunmada önemli rol oynadı.¹⁷⁷ Daha önce mütârekeye yanaşmayan ve Çatalca'da birçok kayıplar veren Bulgarlar mütâreke teklifine olumlu cevap verdiler. Mütâreke şartları ağır olmasına rağmen Kâmil Paşa Hükümeti görüşmelere başladı. 26 Kasım'da başlayan müzakereler 3 Aralık'ta yapılan mütârekeyle sonuçlandı.¹⁷⁸ Mütâreke, barış görüşmeleri yapılana kadar devam edecek bu arada mütâreke hükümleri gereğince iki ordu güçlerini ayıran tarafsız bir bölge oluşturulacaktı. Tarafsız bölgeyi belirlemek için Türk başkomutanlığı Miralay Cevat Bey başkanlığında Binbaşı Asım (Gündüz) ve Binbaşı Ali İhsan (Sabis) Beyler'i Bulgar başkomutanlığı da Albay Papa Dopof, Yarbay Lukof ve Binbaşı Radsof'u seçerek bir komisyon oluşturdu.¹⁷⁹ Türk tarafının başkanlığını Cevat Bey'in yaptığı komisyon çalışmalarına 4 Aralık'ta başladı. 8 Aralık'ta komisyon çalışmalarını tamamlayarak tarafsız bölgenin belirlenmesine dair bir protokol yaptı.

Mütâreke yapıp Çatalca hattında tarafsız bir bölge belirlenmesine rağmen Gelibolu'da bulunan iki ordu güçleri arasında ayırıcı bir bölge tesis edilmemişti. Bu

¹⁷⁴ Mahmut Belig Uzdi, *Balkan Savaşı'nda Mürettep 1. Kolordunun Harekâtı*, ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 25.

¹⁷⁵ Nâzım Paşa mütâreke başlarında İstanbul'a gidince yerine Ahmet Abuk Paşa getirildi. Nâzım Paşa Bâbüali Baskını'nda öldürülünce yerine 31 Ocak 1913'te Başkumandan Vekili ve harbiye nâzırı olarak Ahmet İzzet Paşa atandı. İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, TTK, Ankara 1993, s. 28.

¹⁷⁶ Balkan Savaşları'nda Osmanlı ordusunda görev yapan Alman subay Hochwachter günlüğüne; 16 Kasım'da Ali Rıza Paşa ve Cevat Bey'in kolera olduklarından İstanbul'a döndüklerini –duyduklarını-, 17 Kasım'da da yine Osmanlı ordusunda görevli Alman subay Lossow'dan Ali Rıza Paşa'nın öldüğünü ve Cevat Bey'in de durumunun ağır olduğunu duyduğunu yazmaktadır. Hochwachter, *a.g.e.*, s. 91, 95. Kolera savaş sırasında hem Türk hem Bulgar ordusunda çok fazla ölüme neden oldu. Ancak Hochwachter'in Cevat Bey'in kolera nedeniyle durumunun ağır olduğuna dair Albay Lossow'dan duydukları doğru değildir. Çünkü kısa bir süre sonra 3 Aralık'ta iki taraf arasında mütâreke yapılacak Cevat Bey görevinin başında olarak tarafsız bölgenin belirlenmesine dair komisyona başkanlık edecektir. İsmet Görgülü, Ali Rıza Paşa'nın Alaiye baskınında yaralandığından dolayı görevden alındığı bilgisini vermektedir. Görgülü, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁷⁷ Richard C. Hall, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁷⁸ BOA, A.DVN.MKL., Dosya No: 53 Gömlek No: 36 (Belge No: 3 Fransızca, Belge No: 4 Türkçe) (Mütâreke evrakıdır.) Yanya ve İşkodra'da savaş devam ettiğinden Yunanistan ve Karadağ bu mütârekeye katılmadılar. Yapılan mütârekeye göre Osmanlı Devleti muhasara altındaki Edirne'ye yardım gönderemeyecekti. Barış andlaşması ise Londra'da düzenlenecek bir konferansta yapılacaktı. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 366.

¹⁷⁹ Mehmed Nihad, *Balkan Harbi'nde Çatalca Muharebesi*, s. 64,

Mahmut Belig Uzdi, *Balkan Savaşı'nda Mürettep 1. Kolordunun Harekâtı*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 189.

sebeple burada bulunan kuvvetlerin mütârekeden sonraki karşılıklı hareketleri sınırsal sorunlara neden olmaktaydı. Türk ve Bulgar kuvvetlerinin karşılıklı güç gösterisi ve protestolarına müdahale eden başkomutanlık siyasî çözüm yolu istediğinden Gelibolu’da bulunan Türk kuvvetlerine Bulgar işgalinde olan yerlere müdahale edilmemesi emrini verdi.¹⁸⁰ Çatalca’daki tarafsız bölgenin belirlenmesinde Türk tarafının başkanlığını yapan Cevat Bey maiyetindekilerle birlikte 22 Aralık 1912’de Gelibolu’ya giderek burada da tarafsız bölgenin oluşturulması için Bulgar delegeleriyle müzakerelerde bulundu. Yapılan müzakereler sonucunda 25 Aralık 1912’de iki ordu güçlerini ayıracak tarafsız bölgeyi belirleyen bir protokol imza edildi.¹⁸¹

16 Aralık’ta başlayan Londra Barış Konferansı Osmanlı Devleti’nin Ege adalarını ve Edirne’yi vermek istememesinden dolayı 8 Ocak 1913’te kesintiye uğradı. Aynı tarihlerde toplanan Londra Büyükelçiler Toplantısı’nda alınan karar gereğince büyük devletler Osmanlı hükümetine nota verdiler. Edirne’yi düşmana veriyorlar diyerek hükümetin sıkıştığı bu dönemi iktidara gelmek için kullanan İttihat ve Terakki 23 Ocak’ta Bâbîâli baskınıyla iktidarı ele geçirdi. Londra Barış Konferansı bu gelişme üzerine sonuçsuz dağıldı. Bunun üzerine 3 Şubat 1913’te kuşatma altındaki İşkodra, Yanya, Edirne ve Trakya’nın doğusunda savaş yeniden başladı.¹⁸²

İkinci Çatalca Muharebesi’nde (3 Şubat- 13 Nisan 1913) Cevat Bey Çatalca Ordusu’nda 9. Tümen komutanı olarak görev yaptı.¹⁸³ Osmanlı Devleti bu savaşta kahramanca savunulmasına rağmen Edirne, Yanya ve İşkodra’yı kaybetti. 30 Mayıs 1913’te yapılan Londra Barış Antlaşması’na göre Midye-Enez hattı sınır kabul edildi. Bulgarlar Dedeağaç ve Kavala’yla birlikte bütün Trakya’ya sahip oldu. Ege adalarının geleceği büyük devletlerin insafına bırakılarak kaybedilmiş oldu.¹⁸⁴ Londra Barış Antlaşması’nda Bulgaristan’ın sınırlarını oldukça genişletmesi diğer Balkan devletlerini rahatsız ettiğinden barış kalıcı olmadı. Bulgaristan’ın diğer Balkan devletleriyle savaşmasını fırsat bilen Osmanlı Devleti, Bulgarlar Edirne’yi terk etmek zorunda kaldığından hiçbir çatışmaya girmeden 21 Temmuz’da Edirne’yi geri aldı.¹⁸⁵ Bulgarlarla yapılan İstanbul Antlaşması’na göre Meriç Nehri sınır kabul edildi. Cevat Bey Çatalca ve Bolayır’dan Edirne’nin geri alınması için yapılan bu ileri harekâta yine 3. Kolorduya

¹⁸⁰ *Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1981, s. 33.

¹⁸¹ *Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, s. 35.

¹⁸² Richard C. Hall, *a.g.e.*, s. 104

¹⁸³ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 29.

¹⁸⁴ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 368.

¹⁸⁵ Cevdet Küçük, “Balkan Savaşı”, *DİA*, C. 5, s. 24; Richard C. Hall, *a.g.e.*, s. 158.

bağlı 9. Tümen Komutanı olarak görev yapmıştır.¹⁸⁶ Miralay Cevat Bey Balkan Savaşları'ndan sonra bir müddet daha yine -Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığına atandığı 10 Ağustos 1914 tarihine kadar - 9. Fırka Kumandanlığı görevini yürüttü.

1.2.5. Birinci Dünya Harbi Başlamadan Evvel 9. Fırka Bölgesinde Alınan Tedbirler

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Harbi öncesinde 2 Ağustos 1914'te Almanlarla bir ittifak antlaşması yaptığı gün genel bir seferberlik kararı almıştı. Ancak 9. Fırka mıntıkasında seferberlik vaziyeti daha önce alınmıştı. Ordunun genel seferberlik ilânından önce 15 Haziran'da Çanakkale Boğazı'na yönelik kısmî seferberlik emri verilmişti.¹⁸⁷ Seferberliğin sınırlı oluşu siyasî ilişkilerdeki gerginliğin o an itibariyle yalnızca Yunan Hükümetiyle olmasından ileri gelmekteydi.¹⁸⁸ Balkan Savaşları'ndan sonra yapılan antlaşmalar Yunanistan'la adalar sorununu çözmeye yetmemişti. Adalar sorununun devamı olarak Yunanistan, Makedonya'daki Türklere baskı kurup onları göçe zorlama ve yerlerine Rumları iskân etme politikası izledi. Makedonya'daki Yunan tutumuna karşı Ayvalık'ta Rumlara reaksiyoner bir hareket oldu. Yunan hükümeti bunun üzerine 12 Haziran 1914'te Osmanlı hükümetine bir nota verdi. İki ülke arasında gerginleşen siyasî ortamda Çanakkale Boğazı ve kıyı mevkilerinin güvenliği için kısmî bir seferberlik gerekti. Henüz dünya savaşı patlak vermediğinden 15 Haziran'daki kısmî seferberlikle kıyı mevkilerinde bazı önlemler alındı. Seferberlik, Müstahkem Mevki ile onun seyyar kuvveti olan 9. Fırka ve jandarmayla sınırlı tutuldu. 9. Fırka ve jandarma birliklerinin görevi düşmanın karaya çıkmasına yönelik teşebbüslere, sahil bataryalarının ele geçirilmesine engel olmaktı. Yunanların Boğazlar'a taarruzu düşük bir ihtimal olduğundan seferberlik basit tutulmuştu. 28 Temmuz'da savaşın başlaması üzerine Harbiye Nezâreti daha kapsamlı seferberlik ihtiyacı duymuş Çanakkale Boğazı için özel bir seferberlik ilan etmişti. Seferberliğe göre ihtiyat erleri geri çağrılacak, Boğaz silahlandırılacaktı. Seferberlik emriyle Draç, Akhisar, Musul ve Kütahya torpidoları keşif ve Boğaz'ın güvenliğinde kullanılmak üzere Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı emrine verildi. Savaşın başlaması ve 31 Temmuz'da Boğazlar'da özel seferberlik ilânıyla beraber 9. Fırka bölgesinde bazı sıkı tedbirler alınması gerekti. Harbiye Nezâreti 9.

¹⁸⁶ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 33.

¹⁸⁷ Selahaddin Adil Paşa 16 Haziran'da boğazlarda kısmî seferberlik kararı alındığı bilgisini verirken genelkurmayın resmi harp tarihinde kısmî seferberlik tarihi 15 Haziran olarak geçmektedir. Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar Hatıralar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 21.

¹⁸⁸ BDHTH, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 48.

Tümene Saros Körfezi'nden Bolayır ve Karaçalı arasındaki sahilin merkezi Kadıköy'de bulundurulacak bir piyade müfrezesi ile süvari ve jandarmayla gözetleneceği emrini verdi.¹⁸⁹ Bu tarihten itibaren 9. Fırka Kumandanı Cevat Bey Avrupa'daki harp durumu nedeniyle özellikle önem arz eden Saros Körfezi ve Çanakkale sahillerinin güvenliği için çeşitli tedbirler aldı. Cevat Bey sahili güvenlik bölgelerine ayırarak vazifelendirmelerde bulundu. Sahil mıntıkasının tarassutu için sahili üç bölüme ayırdı: Birinci bölüm Karaçay-Baklaburun, Despot Limanı-Saz Limanıdır. Bu mıntika Gelibolu'nun kuzeyinde bulunan sahillerden ibarettir. İkinci bölüm Gelibolu'nun yine kuzey sahilinde bulunan Ece Limanı'ndan boğaz girişindeki Seddülbahirdir'e kadardır. Üçüncü bölüm ise Çanakkale'nin Kumkale-Geyikli sahilleridir. Cevat Bey üç kısma ayırdığı sahil mıntıkasının gözetimiyle ilgili olarak piyade ve jandarma bölüklerini vazifelendirmiştir.¹⁹⁰ Edremit ile Gedikli İskeleyi arasındaki sahil mıntıkasının tarassutu görevini jandarmaya vermiş jandarma postalarının merkez ve Ezine bölüklerinin takviyesi için önlem almıştır.¹⁹¹ 15 Haziran'daki kısmî seferberlikle sahilin gözetlenmesi ve savunması görevini almış olan 9. Tümen Komutanı Cevat Bey, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte çalışmalarını hızlandırmış, kendisinden istenen düzenlemelere ait raporu 1 Ağustos'ta Müstahkem Mevki Kumandanlığına bildirmiştir.

2 Ağustos'ta Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması'nın imzalandığı gün bir sonraki günden başlamak üzere umûmî seferberlik ilân edildi. Müstahkem mevkiiler silahlandırıldı.¹⁹² Umûmî seferberlik ilânıyla Cevat Bey'in Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığına atandığı tarihe kadar geçen süre sadece bir haftadır. Ancak gerek umûmî seferberlik gerek daha evvelki kısmî seferberlik esnasında Cevat Bey'in buradaki varlığının ve almakta olduğu güvenlik tedbirlerinin ileride Çanakkale'ye yapılması düşünülen çıkarma planlarına dahi yansıdığı görülmektedir. Şöyle ki; Çanakkale'ye yapılacak bir taarruzda temel tartışma donanmanın yanında kara ordusunun kullanılıp kullanılmayacağıydı. Çanakkale'ye asker çıkarmadan başarılı olunamayacağını düşünenlerden biri de Fransızların Mısır'daki birliklerini komuta eden Yarbay Maucorps'du. Bu konuya kafa yoran Maucorps'a göre mutlak surette karaya asker çıkarılmalıydı ve bunun için en ideal yer Besika (Beşige) idi. Maucorps, Gelibolu ve

¹⁸⁹ BDSÇC, V. Cilt, I. Kitap, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 39.

¹⁹⁰ ATASE Arşivi, Koleksiyon: İSH, Klasör: 4611, Dosya No: 9, Fihrist: 7-2, 1 Ağustos 1914, 19/5/1330.

ATASE Arşivi, Koleksiyon: İSH, Klasör: 4611, Dosya No: 9, Fihrist: 7-3, 1 Ağustos 1914, 19/5/1330.

¹⁹¹ ATASE Arşivi, Koleksiyon: İSH, Klasör: 4611, Dosya No: 9, Fihrist: 7-4, 4 Ağustos 1914, 22/5/1330.

¹⁹² 3. Kolorduya bağlı 9. Tümen 3 Ağustos'taki genel seferberlik sırasında, 138 subay, 1666 takviyeyle birlikte 3427 er, 3 piyade ve bir topçu alayından oluşmaktaydı. BDSÇC, V. Cilt, I. Kitap, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 41.

Bolayır çevresine bir saldırının burada alınan savunma tedbirlerinden dolayı tehlikeli olduğu görüşündeydi.¹⁹³

9. Tümen I. Dünya Savaşı öncesinde merkezi İstanbul'da bulunan 1. Orduya bağlı 7. 8. ve 9. Tümenlerden oluşan 3. Kolordunun kuruluşunda yer almaktaydı. 5 Ağustos'ta genel seferberlik kuruluşunda yapılan değişikliklerle 9. Tümen Müstahkem Mevkiye bağlanırken Müstahkem Mevki de aynı düzenlemeyle başkumandanlığa bağlandı. Cevat Bey 9. Fırka kumandanı olarak sahil kısmının güvenliğine yönelik tedbirler aldığı bir sırada 10 Ağustos'ta Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı gibi önemli bir göreve atanmıştır. Avrupa'da genel bir harbin başladığı ve Boğazlar'ın mutlak surette önem kazandığı bir sırada böyle kilit bir göreve getirilmesi kuşkusuz Osmanlı harbiye nezâretinin O'na güven duyduğunun göstergesiydi. Balkan Savaşları'ndaki hezimetten sorumlu tutularak pek çok komutanın görevden el çektirilmesine rağmen Cevat Bey görevine devam eden komutanlardan biri olmuştur.

1.2.6. Şark Ordusu Komutanları Abdullah Paşa ve Cevat Bey'in Yargılanmaları

Balkan Savaşları kuşkusuz Türk tarihinin en ıstırap verici hâdiselerinden biridir. Osmanlı ordusunun Kırkkilise ve Lüleburgaz Savaşlarında bozgun halinde geri çekilmesi, Bulgarların haftalar içinde Çatalca önlerine kadar gelmeleri, İstanbul'un işgal tehlikesi, kaybedilen topraklar, göçler... Kısaca Osmanlı Devleti Balkan devletleri karşısında kısa sürede büyük bir hezimete uğramıştır.

Ordunun kısa sürede Bulgarlar karşısında dağılması, harp planlarındaki hatalar, komutanların harbi sevk ve idaredeki ihmal ve kusurları harpten sonra tahkikata neden oldu. Yargılamalar için Balkan Savaşları'ndan sonra başkanlığını Müşir Osman Paşa'nın (Tatar) yaptığı Dîvân-ı Harb-i Mahsûs adıyla özel bir harp mahkemesi kuruldu. Bu özel harp mahkemesinin kararları kesindi. Kararları temyiz imkânı yoktu.¹⁹⁴ Hezimetin nedenlerini araştırıp kusuru görülenlerin mahkemeye sevk edilmesi amacıyla bir tahkik heyeti oluşturularak Dîvân-ı Harb-i Mahsûsa memur edildi.¹⁹⁵ Tahkik Heyeti Başkanı

¹⁹³ George H. Cassar, *Çanakkale ve Fransızlar*, Milliyet Yayınları, 1974, s. 129. Cassar, eserinde Albay Maucorps'un Gelibolu'yu çıkarma yapmak için tehlikeli bulan görüşünü aktardıktan sonra Cevat Paşa'nın "*enerjik ve başarılı bir subay*" olarak Gelibolu'da yaklaşık 30000 kişilik bir garnizonu yönettiği bilgisini vermektedir. Cassar, *a.g.e.*, s. 129.

¹⁹⁴ BOA, MV. Dosya No: 235, Gömlek No: 1.

¹⁹⁵ 19 Mart 1330 tarihinde Divân-ı Harb-i Mahsus'a gönderilen yazıda "*Divân-ı Harb-i Mahsus refakatine me'mur Heyet-i Tahkikiye*" nin yaptığı tahkikat sonucu hazırladığı mazbata üzerine Şark Ordusu kumandanlarının "*icra-yı muhakeme*" edilmeleri yer almaktadır. Anlaşılacağı üzere Divân-ı Harb-i Mahsusa bağlı olarak kimlerin ne sebeple sorgulanacağı hususunda rapor hazırlamak üzere bir tahkik heyeti oluşturulmuştur. ATASE, BLH, Klasör: 100, Dosya: 28, Fihrist: 13

Kurmay Albay Hilmi Bey Üyeler: Fahrettin Bey (Altay), İsmet Bey (İnönü) ve Kara Vasıf Beylerdi.¹⁹⁶ Yargılamalar özellikle bozgunun yaşandığı Şark Ordusu üzerinden yapıldı. Hâdi Paşa, Pertev Paşa gibi Şark Ordusu'nda genel karargâhta görevli komutanlar hatta dönemin Hariciye Nâzırı Noradunkiyan Efendi bu yargılamalarda yer aldı.

Tahkik heyeti yaptığı çalışmada Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa ile kurmay başkanı Miralay Cevat Bey'i hezimetten sorumlu tutarak yargılanmalarını rapor etti. Heyetin raporu üzerine yargılanmaları hususunda 30 Mart 1914 tarihinde bir İrâde-i Seniyye çıktı.¹⁹⁷ Sonraki gün sadâretten harbiye nezâretine Müşir Abdullah Paşa ile Miralay Cevat Bey'in yargılanmalarının tatbiki için yazı gönderildi.¹⁹⁸ Harbiye Nezâretine gönderilen İrâde-i Seniyye yargılamanın nedenlerini açıklamaktadır:

“Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Birinci Ferik Abdullah Paşa'nın taarruz kararının verilmesinden ve karar-ı mezkûrun tarz ve sûret-i tatbikinden dolayı mes'uliyetine ve Erkân-ı Harbiye Reisi Miralay Cevat Bey'in dahi medhaldar olduğuna kanaat hâsıl olduğu Heyet-i Tahkikiyece bâ-rapor bildirilmesine mebni müşarileyh Abdullah Paşa ile Miralay Cevat Bey'in Müşir Osman Paşa'nın riyâsetinde müteşekkil Divân-ı Harb'de maznûn-ı aleyh olarak icrâ-yı muhâkemeleri...”¹⁹⁹

Taarruz meselesi sonraki eserlerde sıklıkla vurgulandığı ve yargılamaların esasına konu olduğu üzere daima yenilginin temel sebebi olarak görüldü.²⁰⁰ Şark Ordusunun taarruzu ve bu taarruzun tatbikinden Cevat Bey ve ordu komutanı Abdullah Paşa yargılanan diğer komutanlarla birlikte sorumlu tutuldu. Halbuki Şark Ordusu komutanları ordu hazır olmadığından devletin savaşa girmesine karşı olduğu gibi bu vaziyette yapılacak bir taarruza da karşıydı. Abdullah Paşa henüz seferberliğini tamamlayamamış ordunun başkomutanlıkça Kırklareli-Hasköy hattı gibi ileri bir mevzide toplanmasını uygun bulmamıştı. Ordunun daha gerideki Ergene'de toplanması taraftarıydı.²⁰¹ Taarruz konusunda Nâzım Paşa'nın peş peşe emirleri karşısında hiç olmazsa orduyu geride

¹⁹⁶ Fahrettin Altay, *On Yıllık Savaş ve Sonrası*, Eylem Yayınları, Ankara 2008, s. 72.

¹⁹⁷ ATASE, Koleksiyon: BLH, Klasör: 100, Dosya: 28 Fihrist: 12-1, 17 Mart 1330.

¹⁹⁸ ATASE, Koleksiyon: BLH, Klasör: 100, Dosya: 28 Fihrist: 12-2, 18 Mart 1330.

¹⁹⁹ ATASE, Koleksiyon: BLH, Klasör: 100, Dosya: 28 Fihrist: 12-3, 18 Mart 1330.

²⁰⁰ Edward J. Erickson'a göre Osmanlı ordularının taarruzu savunma hatları terk edilerek düşüncesizce yapılmış bir harekât değildi. Taarruz; düşman ordularını çembere almak için stratejik bir plandı. Ne var ki Şark Ordusu bu plan için yeterli sayıya sahip değildi. Bulgar ordusunun gücü hakkında doğru istihbarat yapılamamıştı. Çevirme harekâtını yapacak Mahmut Muhtar Paşa kumandasındaki 3. Kolordu sayıca çok üstün Bulgar ordusuna saldırmak durumunda kaldı. Edward J. Erickson, *Büyük Hezimet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 132.

²⁰¹ Mahmud Muhtar Paşa'nın ve Pertev Paşa'nın hatıraları ve Pertev Paşa'nın yargılamalardan naklen verdiği bilgiler Abdullah Paşa'nın hatıralarını teyid etmektedir. Pertev Bey, Abdullah Paşa'nın kendisine seferberlik savaşla sonuçlandığı takdirde “*pek fena*” olacağını bu sebeple düşüncesinin “*orduyu hemen Ergene gerisine çekmek ve muharebeyi orada kabul etmek*” fikrinde olduğunu söylemektedir. Miralay Pertev, *Balkan Harbi'nde Büyük Karargâh-ı Umûmî*, Erkân-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 1927, s. 14; Mahmud Muhtar, *Balkan Harbi (Üçüncü Kolordunun ve İkinci Doğu Ordusunun Muharebeleri)*, s. 14.

kurarak hazır bir orduyla taarruz yapmak istedi. Şark Ordusu Komutanlığı taarruz fikrinde olan Başkomutanlık Vekâletine 5 Ekim 1912'de yazdığı yazıda seferberliğin seyriyle ilgili bilgiler vererek ordunun Ergene gerisine çekilmesini sayıca üstünlük sağlandıktan sonra taarruz edilmesi görüşünü bildirdi. Cevat Bey başkomutanlığa giderek bu sırada Nâzım Paşa Meclis-i Vükelâdaki görevinden ötürü karargâhta bulunmadığından Hâdi Paşayla görüştü. Hâdi Paşa Dîvân- Harb-i Mahsûstaki sorgulamalarında verdiği ifadede bu görüşmede orduyu Ergene gerisinde toplamak fikrinde Şark Ordusu Komutanlığıyla mutabık olduğunu ve Nâzım Paşa'yı bu konuda ikna etmeye çalışacağını şifahen Cevat Bey'e söyledi.²⁰² Hareket tarzı hususunda Cevat Bey hemen her gün başkomutanlığa gittiği halde cevap ancak 12 Ekim'de geldi. Cevâbi yazıda başkomutanlık ordunun Kırklareli-Yenice-Kabac hattında toplanması emrini yineledi.²⁰³ Başkomutanlıktan gelen yazıda Şark Ordusunun hangi hatta toplanacağı emredildiği gibi kolorduların hatta tümenlerin bile ne surette hareket edecekleri yazılmıştı. Şark Ordusu komutanı bu durumu kendi görev ve yetkilerine bir müdahale görerek, başkomutanlığa bunun olumsuz sonuçlara neden olabileceği eğer Şark Ordusu karargâhına güvenilmiyorsa Şark Ordusunun Genel Karargâha bağlanarak kolordulara emirlerin doğrudan verilmesi görüşlerini arz eden bir yazı gönderdi. Aynı görüşleri içeren tâlimatla Cevat Bey Genel Karargâha gitti.²⁰⁴ Abdullah Paşa'nın verdiği bilgiye göre bu görüşmede Hâdi Paşa, Cevat Bey'e kendisinin Şark Ordusu Komutanlığıyla aynı fikirde olduğunu, bundan böyle yetki alanına müdahalede bulunulmayacağını söyledi.²⁰⁵ Abdullah Paşa, Nâzım Paşa'nın taarruz konusundaki kesin kararlılığından ötürü orduyu hiç olmazsa daha geride Ergene'de toplayıp buradan bir taarruz hareketi başlatmak amacındaydı. 5 Ekim tarihli yazısında bu görüşünü gerekçeli olarak bildirdi. Başkomutanlıktan olumlu bir cevap gelmediği gibi gelen cevap da 12 Ekim gibi geç bir tarihteydi. Zaten bu arada ordu başkomutanlığın emri gereğince Kırklareli-Hasköy hattında toplanmaya devam etti. Pertev Bey'in anlattığına göre Cevat Bey 11 Ekim'de Genel Karargâha gelerek Hâdi Paşa ile yaptığı görüşmede ordunun toplanması konusunda görüş birliğine vardı. Şark Ordusunun nerede toplanacağı ve ne surette hareket edeceği bu görüşmede karar altına

²⁰² Miralay Pertev, *Balkan Harbi'nde Büyük Karargâh-ı Umûmi*, s. 21.

²⁰³ *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı*, s. 36. Hafız Hakkı Paşa savaşa dair hatıralarında taarruz emrinin yanı sıra ordunun Kırklareli-Edirne-Havsa hattında toplanmasının da hata olduğunu Ergene gerisine çekilmesinin daha doğru olacağını anlatmaktadır. Pertev Bey'in aktardığına göre 5 Ekim'de Şark Ordusu Komutanlığından gönderilen yazıdan Hâdi Paşa da haberdar olup Hâdi Paşa Divân-ı Harb-i Mahsûsta verdiği ifadede ordunun Ergene gerisinde toplanması konusunda Nâzım Paşa'yı ikna edemediği ifadesini vermiştir. Miralay Pertev, *Balkan Harbi'nde Büyük Karargâh-ı Umûmi*, s. 20.

²⁰⁴ *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı*, s. 41.

²⁰⁵ *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı*, s. 41-42.

alındı. Ordu, Genel Karargâhın isteği ve emri doğrultusunda Kırklareli gibi ileri bir hatta taarruz esasına göre yığınağını yapacaktı. Abdullah Paşa ise hatıralarında bu görüşme hakkında bir bilgi vermemektedir. Şark Ordusu komutanlarının ordunun toplanma yeri ve taarruzu konusunda Nâzım Paşa'nın etkisiyle hareket ettiği başkomutanlığın kesin taarruz kararının tesiriyle verilen emirlere daha fazla direnemediği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Kırkkilise'den ordunun bozgun halinde geri çekilmesi sonrasında Şark Ordusu Komutanlığının ordunun toplanacağı yer konusundaki isteklerine rağmen ordu Ergene gerisinde değil bir kez daha ileri bir hatta Lüleburgaz'da düşmanla temas kurmuş bu da Osmanlı ordusunun ikinci kere hezimetine neden olmuştu.

Pertev Bey'in, Abdullah Paşa'nın ve Mahmut Muhtar Paşa'nın hatıra mahiyetindeki eserlerinde bozgunun asıl sebebi olan taarruz konusu - tüm hatıralarda olduğu gibi- kendi bakışlarını yansıtan bir tür savunma biçiminde aktarılmıştır. Hatıraların içeriği ve özellikle Abdullah Paşa'nın eserine aldığı Şark Ordusu Komutanlığı ile başkomutanlık arasındaki yazışmalar incelendiğinde, Şark Ordusu Komutanlığının, konuyla ilgili harp tarihi eserlerinde vurgulandığı gibi taarruz ve ordunun toplanma yeri meselesinde başlangıçtan itibaren kat'i bir karara sahip Başkomutan Nâzım Paşa'nın emriyle hareket ettiği Nâzım Paşa'nın düşüncesine tesir edemediği görülmektedir.

Balkan Savaşları'ndan bir müddet sonra gerek Cevat Bey gerek Abdullah Paşa açıklamaya çalıştığımız “taarruz konusu ve tatbiki” hususunda yargılandılar. Tahkik Heyeti üyelerinden Fahrettin Paşa hatıratında heyetin hazırladığı ve mahkemeye sunduğu raporlara dair bilgiler vermektedir. Fahrettin Paşa'nın anlattıklarına göre Tahkik Heyeti daha ilk toplantısında belgelerden hareketle Nâzım Paşa'nın savaştaki tutumu üzerinde bir müzakerede bulunmuş ve karara varmıştı. İsmet Bey heyet toplantısından birkaç gün sonra Nâzım Paşa'nın sorumluluğunu delillerle ortaya koyarak bu kararları bir rapor haline getirdi. Öyle ki rapor üzerinde oynama dahi yapılmadan heyetin imzasıyla mahkemeye gönderildi. Tahkik Heyeti ikinci raporunu ise Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa için hazırlamıştı. Fahrettin Paşa ikinci raporu Vâsıf Bey'in hazırladığını, raporun İsmet Bey'in raporundan farklı ve uzun bir rapor olduğunu söyler. İkinci raporun sadece Abdullah Paşa'yı ilgilendirmediği açıktır. Çünkü Tahkik Heyeti Abdullah Paşa'nın yargılanması hususunda mahkemeye sunduğu raporda Cevat Bey'i de yargılamaya dâhil etmişti. Fahrettin Paşa ikinci rapor hakkında bilgi verirken Cevat Bey'den ve raporun sonucundan bahsetmez. Fahrettin Paşa tarafından hazırlanması gereken üçüncü rapor vardır. Sıra tam bu raporun hazırlanmasına gelmişken harp sonrası

tesis edilen özel harp mahkemesiyle tahkik heyeti lağvedilir.²⁰⁶ Balkan Savaşları'ndaki hezimetini sorgulamak, sorumluları yargılamak amacıyla oluşturulan harp mahkemesi hiçbir sonuca ulaşmadan böylece ortadan kalkar.²⁰⁷

²⁰⁶ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, Eylem Yayınları, Ankara 2008, s. 73.

²⁰⁷ Mahmut Muhtar Paşa'nın ifadesiyle : “*Muharebeden bir sene sonra Divan-ı Harb teşkil etmek oyunu oynandıysa da, bu mahkeme doğduğu gibi ölmüştü.*” Mahmut Muhtar Paşa, *Acı Bir Hatıra*, Kahire 1932, s. 87.

2. BÖLÜM: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA CEVAT PAŞA VE ASKERÎ FAALİYETLERİ

Cevat Paşa 9. Fırka Kumandanlığını müteakip genel harbin en kritik askerî görevlerinden birine Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığına atanmıştır. Buradaki faaliyetleriyle Türk tarihindeki önemli bir askerî zafer olan 18 Mart Çanakkale Deniz Zaferi'nin kazanılmasında mühim bir rol oynamıştır. Cevat Paşa, Çanakkale Muharebeleri'nden sonra Enver Paşa'nın önemseydiği seçme kumandan ve askerlerin gönderildiği Galiçya Cephesi'ne gönderilmiş buradaki Türk birliklerinin kumandasını üstlenmiştir. Birinci Dünya Harbi'nin son safhasında Filistin ve Suriye'de 8. Ordu Kumandanı olarak görev yapmıştır.

2.1. Osmanlı Devleti'nin Harbe Girmesi

19. Yüzyıl'da sıcak denizlere inmek, Karadeniz'de ve Boğazlar'da hâkimiyet sağlamak isteyen Rusya'ya karşı İngiltere bir engeldi ve Osmanlı Devleti genel olarak bu yüzyıldaki avantajlarını İngiltere'nin bu politikasıyla elde etmişti. 20. Yüzyıl'ın başlarına gelindiğinde ise Avrupa'daki bloklaşmaların bir sonucu olarak İngiltere, Ortadoğu'daki nüfûzunu kaybetmemek için Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruyan geleneksel politikasını terk etmişti. İngiltere'nin Üçlü İtilafla müttefiki haline gelen Rusya'ya karşı değişen politikası, Rusya'yı Osmanlı Devleti için özellikle Boğazlar konusunda daha tehditkâr bir devlet haline getirmişti. Ortadoğu'daki Osmanlı topraklarının paylaşılması, bölgede nüfûz sağlanması artık değişen İngiliz politikasının hedefleri olmuştu. İngiltere'nin bu genişleme politikasına engel teşkil edebilecek yegâne devlet; Üçlü İttifak'ın merkez devleti Almanya'ydı. Osmanlı Devleti doğal olarak bu konjonktürde bir denge unsuru olarak Almanya'ya yanaştı.²⁰⁸ Bu yaklaşmayı kolaylaştıran ise benzer bir stratejik denge unsurunun Almanya için de geçerli olmasıydı.²⁰⁹ Çünkü Balkan Savaşları'ndan sonra birbiriyle iyice yaklaşan İtilaf Devletleri'ne karşı Almanya Osmanlı Devleti'ni yanına çekmeyi kendi güvenliğine katkıda bulunacak bir girişim olarak görüyordu. Her haliyle Osmanlı Devleti'nin kendi yanında olması ve ordusunun güçlendirilmesi Almanya'nın menfaatineydi.²¹⁰ Bu amaçla Alman askerî misyonunun başkanı olarak General Liman Von Sanders 14 Aralık 1913'te İstanbul'a geldi.²¹¹

²⁰⁸ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 373.

²⁰⁹ Mehmet Saray, *Türk Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, MEB Yayınları, İstanbul 1998, s. 162.

²¹⁰ Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004, s. 292.

²¹¹ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 9.

Balkan Savaşları'yla iyice zayıflayan mühimmatsız, parasız, silahsız kalan Osmanlı Devleti²¹² savaş sonrası ordusunun ve ekonomisinin durumu nispetinde diplomaside de güçsüz bir duruma düşmüştü.²¹³ İttihatçılar böyle bir ortamda devletin yalnızlık içerisinde bulunduğu müddetçe büyük devletler tarafından parçalanacağına inanmaktaydı.²¹⁴ Almanya'yla ittifak yollarını arayan Enver Paşa'ya göre Ruslar Osmanlı topraklarına saldıracaklardı.²¹⁵ Üstelik böyle bir durumda Rusya'ya karşı İngiltere ve Fransa'dan yardım almak mümkün değildi.²¹⁶ Cemal Paşa'nın büyük devletler nezdindeki teşebbüsleri başarılı olamamıştı. Osmanlı'nın siyasî yalnızlıktan kurtulmak için ittifak yapabileceği büyük devlet sadece Almanya'ydı.²¹⁷

Avusturya Arşidükü Ferdinand'ın 28 Haziran'da öldürülmesini takiben temmuz ayı boyunca gerek Enver Paşa gerek Sait Halim Paşa Almanya ile ittifak girişimlerine hız verdiler. Almanya, Türk devlet adamlarının genel bir harp eşiğindeyken Almanya ile ittifak arayışlarına başlangıçta pek istekli görünmedi. Dışarıdan bir bakışla öngörülen siyasî olayların her iki ülkeyi yakınlaştırdığı bir ortamda Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni kendi yanına çekme heveslisi olmasıydı. Ancak Almanya'nın İstanbul'daki büyükelçisi Wangenheim Osmanlı Devleti'nin Almanya için bir kazanç değil bir yük olduğu kanaatindeydi.²¹⁸ Wangenheim bu görüşünden harekete Enver Paşa'nın ittifak istekleri karşısında önce Almanya'yı Osmanlı'yla ittifaktan uzak tutmaya bu arada da Osmanlı'nın tarafsızlığını sağlamaya gayret etmişti.²¹⁹ Avusturya Arşidüküne yapılan suikastten önce Enver Paşa'nın ittifak teklifi geri çevrilmişti. Almanya'nın siyasetini değiştiren savaşın aniden patlak vermesi oldu.²²⁰ Türk devlet adamlarının Almanya'yla ittifak yapılmaması durumunda İtilaf Devletleri'ne yanaşacağı yolunda izlenim vermeleri belki de blöfleri Almanya'nın asla kabul edemeyeceği ve riske atamayacağı bir durum arz ettiğinden böyle bir olasılık Almanları Türklerle ittifaka bir bakıma mecbur da bırakmış oldu. Türklerin

²¹² Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, s. 228.

²¹³ Pierre Renouvin, *a.g.e.*, s. 292.

²¹⁴ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*, Sander Yayınları, İstanbul 1971, s. 222.

²¹⁵ Daha savaştan önce Petersburg'da yapılan “Özel Konferans”ta Rusya Osmanlı'ya saldırı planı hazırlamıştı. Ali Satın, *100 Soruda Birinci Dünya Savaşı*, Rumuz Yayınları, İstanbul 2014, s. 45.

²¹⁶ Stanford- Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, E Yayınları, İstanbul 1983, s. 372. Mahmud Şevket Paşa da benzer bir görüşle Osmanlı Devleti'nin yalnızlıktan kurtularak büyük devletlerden Almanya veya İngiltere'yle bir ittifak yapması gerektiği fikrindeydi. Hurşit Tolon, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol”, *Onbirinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri I*, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 92.

²¹⁷ Stanford- Ezel Kural Shaw, *a.g.e.*, s. 373.

²¹⁸ Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, s. 229.

²¹⁹ Mustafa Aksakal, *Harb-i Umûmî Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi?*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 111.

²²⁰ Orhan Koloğlu, “İttihat ve Terakki Partisinin Dış Politikası”, *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, TTK, Ankara 1999, s. 238.

geri çevrilmesinin onları Rus ve Fransız ittifakına yöneltebileceğinden endişelenen (Böyle bir olasılık Almanların Ortadoğu'daki nüfûzunun büyük bir darbe yemesi demektir.) Alman İmparatoru II. Wilhelm 24 Temmuz'da Wangenheim'a Türklerin ittifak taleplerinin hiçbir surette geri çevrilmemesi tâlimatını verdi.²²¹ 28 Temmuz'da Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a, 1 Ağustos'ta Almanya'nın Rusya'ya savaş ilân ettiği, 2 Ağustos'ta Almanların Belçika'yı işgal ettiği –ve bir gün sonra da Fransa'ya savaş ilân edeceği- genel bir savaş ortamında karşılıklı müzâkereler sonucunda 2 Ağustos 1914'te gizli olarak sadece Sadrazam ve Hariciye Nâzırı Said Halim Paşa ile Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın bilgisi dâhilinde Türk-Alman İttifak Antlaşması yapıldı. İttifak antlaşması Almanya'nın Rusya'ya savaş ilânından bir gün sonra yapılmıştır. 1 Ağustos'ta Almanya'nın Rusya'ya saldırması Osmanlı'nın doğrudan Almanya'nın yanında savaşa girmesini gerektirmiyordu. Antlaşmaya göre Rusya'nın Avusturya'ya fiili müdahalesiyle ortaya çıkacak bir Alman- Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa girecekti (2. Madde). Oysa Rusya sadece seferberlik ilân etmişken ve fiilen askerî harekâta girişmemişken Almanya Rusya'ya savaş ilân etmişti.²²² Ancak Almanya cephelerde sıkıntıya düştükçe Osmanlı'nın savaşa girmesi için baskı yapmaya başlayacaktı. Osmanlı Devleti savaşa girmediği gibi gizli antlaşmanın deşifre olmasından ötürü oluşan iç ve dış baskıyı azaltmak için 4 Ağustos'ta bir saldırıya maruz kalmadığı müddetçe tarafsızlığını sürdüreceğini ilân etti.²²³ İtilaf Devletleri Osmanlı'nın tarafsızlığı durumunda Boğazlar yoluyla Rusya'ya yardım edebileceğinden tarafsızlık ilânını memnuniyetle karşıladılar ve tarafsızlığın savaş müddetince devamı önerisinde bulundular. Osmanlı Devleti tarafsızlık teklifine karşı İtilaf Devletleri'ne toprak bütünlüğünün garantisi, Ege Adaları'nın iadesi, kapitülasyonların kaldırılması ve Mısır sorununun çözülmesi şartlarını sürdü. Taleplerinin kabul edilmemesi Osmanlı'yı zaten ittifak antlaşmasından sonra savaşa girmesi noktasında baskısını artıran Almanya'ya daha da yaklaştırdı.²²⁴ Almanya Marn, Galiçya, Sırbistan'da uğradığı başarısızlıklardan sonra Osmanlı üzerindeki baskılarını iyice artırdı.²²⁵ Beklemediği yenilgiler alan Almanya, Osmanlı Devleti'nin kendi yanında savaşa girmesiyle; Rusya'nın kuvvetlerinin bir

²²¹ Mustafa Aksakal, *a.g.e.*, s. 114.

²²² Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum-Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 46. Antlaşmanın 2. maddesinde Osmanlı'nın savaşa girmesi belirli koşullar altındaydı. Doğrudan savaşa girmeyi gerektiren bir zorunluluk yoktu. Maddenin Fransızca orijinali ve Almancadan Türkçeye çevrilmiş hali için bkz. Edward J. Erickson, *a.g.e.*, s. 47.

²²³ Yavuz Özgüldür, “Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi Goeben ve Breslau Olayı”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, S. 4, s. 107.

²²⁴ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 382.

²²⁵ Cemal Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi*, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 221.

kısmını doğuya kaydırmayı, İngiltere'ye sömürgelerini korumak için yeni cepheler açtırmayı, Rusların müttefikleriyle ilişkisini kesmeyi amaçlamaktaydı.²²⁶ Buna mukabil Osmanlı Devleti henüz savaşa hazır değildi. Ordu savaşa hazır olmadığından Sadrazam Sait Halim Paşa devleti bir müddet savaştan uzak tutmaya gayret etti. Bunda nispeten başarılı oldu.²²⁷ Almanya'nın türlü baskılarına karşın ordunun durumu ve siyasi gelişmeler gözetilerek diplomatik manevralarla Almanya üç ay kadar oyalandı.²²⁸ Yine de Osmanlı yöneticilerinin tarafsızlık politikasını uzun süre devam ettirmeleri mümkün görünmemekteydi. Ruslar savaşı kazanan tarafta olacaklarına inandıklarından savaş sonrası Boğazlar konusunun kendileri lehinde çözüleceklerine emindiler.²²⁹ Türklerin tarafsız oluşu Rusların Türk toprakları üzerindeki emellerini yumuşatıcı bir etken değildi.²³⁰ Bu da Osmanlı Devleti'ni taraf olmaya iten en önemli nedendi. İngiltere ve Fransa'nın güçlerine ihtiyaç duydukları Rusların rıza göstermeyeceği bir taahhüt içine girmeyecekleri belliydi.²³¹ Zaten kamuoyunda satın alınan Sultan Osman ve Reşadiye adlarındaki muharebe gemilerini teslim etmeyen İngiltere'ye büyük bir tepki oluşmuştu.²³² Nihayetinde Osmanlı Devleti Rus tehdidine karşı Almanya'nın yanında savaşa girmek zorunda kaldı. Savaşa girmesine hız veren özel olay ise Akdeniz'de bulunan iki Alman savaş gemisinin Çanakkale Boğazı'na gelmeleri oldu. Enver Paşa tarafından Akdeniz'de İngiliz takibinde bulunan Goeben ve Breslau adlı savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan geçmelerine izin verildi.²³³ Tarafsızlık gereği bu gemilere el konulması gerekirken Osmanlı Devleti gemilerin satın alındığını bildirdi. İsimleri Yavuz ve Midilli olarak değiştirilen bu gemiler 29 Ekim'de Karadeniz'deki Rus limanlarını bombaladılar. Bu olay üzerine 2 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da müttefikleri İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ettiler. Osmanlı Devleti 11 Kasım'da resmî harp ilânıyla böylece tarihin o ana kadar gördüğü en büyük savaşa girmiş oldu.

²²⁶ Rıfat Uçarol, *a.g.e.*, s. 384.

²²⁷ Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum-Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, s. 50.

²²⁸ Ali Satın, *100 Soruda Birinci Dünya Savaşı*, s. 26.

²²⁹ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 239.

²³⁰ Ruslar, Osmanlı Devleti tarafsız olduğu halde İstanbul boğazını kontrol altında tutmaktaydılar. "Amiral Dönitz'in Hatıraları", *Hayat Tarih Mecmuası*, İstanbul 1966, Sayı: 1, s. 10

²³¹ Said Halim Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 29.

²³² Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, TTK, Ankara 2014, s. 548.

²³³ Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine sebebiyet veren iki Alman gemisinin Enver Paşa'nın isteği üzerine Çanakkale önlerine geldiğine dair Alman kaynaklı bilgiler için. bkz. Mustafa Aksakal, *a.g.e.*, s. 118.

2.2. Cevat Paşa'nın Çanakkale Muharebelerindeki Askerî Faaliyetleri

2.2.1 Miralay Cevat Bey'in Müstahkem Mevki Kumandanlığına Atanması

Fransızların Afrika'daki nakliyatını engellemek için Akdeniz'de bulunan iki Alman savaş gemisi olan Goben ve Breslau, Fransızlar ve İngilizler için bir tehdit kaynağıydı. İki gemi Kuzey Afrika'daki Fransız limanlarını bombaladıktan sonra bu süreçte harbe girmiş olan İngilizler tarafından takibe alındılar. İngiliz ve Fransızların Akdeniz'deki güçleri arasında sıkışıp kalan bu gemiler Türk-Alman ittifakı gerçekleşmiş olduğundan Almanlar tarafından siyasî hesaplar ihtimal dâhilinde olmakla birlikte öncelikle bir güvenlik mecburiyeti icâbı Çanakkale'ye gönderildiler.²³⁴ Her iki geminin Çanakkale'ye varmasından evvel Başkumandanlık Vekâletinin emriyle 4 Ağustos'ta Boğaz, yalnız bir geçit yeri bırakılarak mayınlanmak suretiyle kısmen kapatıldı. Devlet harp durumunda olmadığından Boğazlar'ın tamamen kapatılmasına ihtiyaç duyulmadı. Bununla birlikte sadece ticaret gemilerinin kılavuzla geçebilmelerine müsaade edildi. Kılavuz hizmeti için vazifelendirilen Kılavuz Heyeti ve dört römorkörün Boğaz'a varışına kadar Akhisar ve Kütahya torpidobotları bu hizmet için tahsis edildi.²³⁵ Verilen emre göre kılavuz olmadan Boğaz'ı geçmek isteyen gemilere ateş edilecekti. Aynı gün başkumandanlıktan Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığına gelen telgrafla "Alman ve Avusturya merkakib- i Harbiyelerinin boğazdan duhulüne müsaade edilecektir. Derhal buraya haber veriniz"²³⁶ denilerek Boğaz'a hareket edecek olan Alman savaş gemilerinin girişine müsaade edildi. Müstahkem Mevki, Başkumandanlık Vekâletine geçişlerine izin verilen savaş gemilerinin İstanbul yönüne gidecek şekilde Boğaz sınırını geçmeleri halinde ne yapılacağını sordu.²³⁷ İstanbul yönüne gitmelerinin de serbest bırakılması gerektiği cevabı verildi.²³⁸ Aynı doğrultuda Alman Askerî Heyeti Başkanı olan Liman Von Sanders 7/8 Ağustos'ta Çanakkale Müstahkem Müfettiş-i Umûmisi Weber Paşa'ya gönderdiği yazıda Goben ve Breslau'ın Boğaz'dan geçmeleri halinde her türlü yardımın yapılması tâlimatını verdi. Bu emirleri müteakip herhangi bir yanlışlığa meydan vermemek için titizlikle hareket ettiği görülen başkumandanlık 7/8 Ağustos'ta Müstahkem Mevki Kumandanlığına gönderdiği yazıda düşmanla muharebe halinde olan Almanya'ya ait Goben ve Breslav adlı savaş gemilerinin Boğaz'a geldikleri

²³⁴ Durmuş Akalın, "Dünya Savaşı Öncesinde Goeben ve Breslau'ın Akdeniz'deki Faaliyetleri ve Çanakkale'ye Gelişleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2015, Sayı: 65, s. 155.

²³⁵ Fevzi Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, Deniz Matbaası, İstanbul 1935, s. 7.

²³⁶ Fevzi Kurtoglu, *a.g.e.*, s. 8.

²³⁷ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 4611, Dosya No: 10 Fihrist: 1-5; Cemal Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi*, s. 197.

²³⁸ Fevzi Kurtoglu, *a.g.e.*, s. 8.

takdirde girişlerine izin verilmesi hakkında bir emir daha verdi.²³⁹ Yine başkumandanlığın 9 Ağustos'taki emrine göre Alman ve Avusturya savaş gemileri Boğaz'dan içeri alınacak diğer yabancı savaş gemilerinin zorla girme teşebbüsüne karşı ateşle mukavemet edilecekti. Tüm ticaret gemilerinin geçişi serbest olmakla birlikte Boğaz'dan çıkacak gemiler İstanbul Liman Başkanlığının bir gün önceki belgesini bulunduracaklardı.²⁴⁰

4 Ağustos'ta Boğaz'ın kısmen kapatılmasıyla ticaret gemileri ancak kılavuz eşliğinde Boğaz'dan geçebileceklerinden Boğaz önünde birçok ticaret gemisi birikmişti. Bu gemiler arasında 3000 ton kömür ve 300 ton cephane yüklü olan Rodosta adlı Alman gemisi de vardı. 8 Ağustos'ta Müstahkem Mevki Kumandanı Mirliya Emin Paşa Başkumandanlık Vekâletine, Boğaz girişindeki vapurların arasında Osmanlı hükûmetine ait cephane yüklü bir Alman vapuru olduğunu bildirerek bu vapurun Boğaz'dan geçmesi gerekli ise diğerlerinden ayrılıp geçmesinin uygun olmayacağını bu konuda emir beklediğini bildirdi.²⁴¹ Cevabî yazıda geminin şimdiye kadar bekletildiği eleştirilmekteydi. Bu sebeple 9 Ağustos'ta Rodosta adlı cephane yüklü Alman gemisinin içeri alınmasına izin vermeyerek geminin bekletilmesine sebep olduğu için bu olayda ihmali görülen Emin Paşa görevden alındı ve emekliye sevk edildi.²⁴² 10 Ağustos'ta Goben ve Breslav'ın Çanakkale Boğazı'na girmesinden hemen önce Emin Paşa'nın yerine Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığına o sırada 3. Kolorduya bağlı 9. Tümen Kumandanı olan ve Çanakkale sahilinin gözetlenmesi vazifesini yürüten Miralay Cevat Bey atandı.

2.2.2. Goeben ve Breslav'ın Boğaz'a Girişleri ve İngiliz Ablukası

Cevat Bey'in Müstahkem Mevki kumandanı olarak göreve başladığı gün Başkumandanlıktan Alman savaş gemilerinin Boğaz'dan geçmesi hususunda yeni bir emir daha geldi. Bu emir önceki emirlerin tekrarı mahiyetinde olup göreve yeni başlayan Cevat Bey'e bir aksilik yaşanmaması için tekrar gönderilmiştir.²⁴³ Goeben ve Breslav

²³⁹ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 4611, Dosya No: 10, Fihrist: 1-22, 25-26 Temmuz 1330.

²⁴⁰ BDH, Cilt VIII, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 97.

²⁴¹ ATASE Arşivi, Koleksiyon : BDH, Klasör : 89, Dosya No : H-26, Fihrist : 26-8 ; Cemal Akbay, a.g.e., s. 198.

²⁴² BDH, Cilt VIII, s. 96; Cemal Akbay, a.g.e., s. 198.

²⁴³ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 4669, Dosya No: H-5, Fihrist: 1-13. Başkumandanlıktan Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Bey'e gönderilen emir şöyledir : *"Hiçbir şüpheye meydan bırakılmamak için size şunu tekrar tebliğ ederim. Alman ve Avusturya sefain-i harbiyesinin boğazlardan içeri girmesine müsaade edildiğine fakat diğer bilumûm hükûmetde mensub sefain-i harbiyenin duhûlü kat'iyen memnudur. Sefain-i ticariye hangi devlete mensub olursa olsun boğazlardan içeri girebilirler. Fakat boğazdan dışarıya ancak Liman Riyâsetinin bir gün evvelki vesikasını haiz olan sefain-i ticariyeye çıkarılacaktır. Bu babda daimi iştibah bir hal vukûunu telgrafla Dersaadet'e Liman Riyâseti'nden iştibah keyfiyet ediniz. Başkumandan Vekili Enver. "(28 Temmuz 1330).*

kruvazörleri Çanakkale Mutasarrıflığından verilen bilgiye göre ezani saat on ikide Müstahkem Mevki iskelesi önüne varmıştır.²⁴⁴ Bir müddet Boğaz önünde bekleyen gemiler öğleden sonra saat beşte Boğaz'a doğru hareket etmiştir. Gemilerin Goeben ve Breslau oldukları anlaşıncı Boğaz girişinde karakol vazifesi gören Kütahya torpidosu kılavuzluğunda Boğaz'dan içeri alınmıştır. Cevat Bey saat 18:50'de gayet acil kaydıyla başkumandanlığa gönderdiği şifrede gemilerin Boğaz'dan içeri girdiklerini bildirmiştir.²⁴⁵ Cevat Bey'in eşlik ettiği gemiler saat 19:30'da Çanakkale'nin kuzey ucundaki Nara Limanı'na demirlediler. Gemilerin kömür ihtiyacının öğrenilmesi üzerine Cevat Bey kömür tedariki için Nara kömür deposuna emir vermiş ve durumdan başkumandanlığı haberdar etmiştir.²⁴⁶ Bunun üzerine başkumandanlıktan Müstahkem Mevki Kumandanlığına gemilerin Marmara'da bulunan Karabiga civarında bulunarak buradan kömür almalarını ve emir beklemelerini bildiren bir yazı gönderilmiştir.²⁴⁷ Gelen emirle birlikte Alman gemileri Marmara'ya hareket etmiştir. 11 Ağustos sabahı limana giren Goeben'e ait bir tekne Fransızların Saghalien adlı ticaret gemisine yanaşarak telsizine el koydu. Henri-Fraissinet adındaki başka bir Fransız gemisine de benzer bir muamelede bulunuldu.²⁴⁸ Saghalien'deki yolcular harp tutsağı olarak tutuklandılar. Başkumandanlık geminin derhal serbest bırakılması emrini verdi. Başkumandanlıkla Cevat Bey arasındaki haberleşmeden bu işin Müstahkem Mevkinin haberi olmadan Breslav Alman gemisi tarafından gerçekleştirildiği anlaşıldı. Tarafsız bir devlet olan Osmanlı Devleti'nin deniz sahasında olan bu olaydan ötürü Fransız, İngiliz ve Rus konsolosları olayı protesto ettiler. İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'deki konsolosları başta İngiliz konsolosu Palmer olmak üzere Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Bey'e koştular. Cevat Bey'den Alman gemilerinin tekrar Akdeniz'e gönderilmesini talep ettiler. Birkaç gün sonra gemilerin İstanbul'a yola çıktığını duyan Palmer büyük bir öfkeye kapıldı. Hatta Cevat Bey'i İngiltere Kralı'nın adını kullanarak korkutmak bile istedi. Cevat Bey konsolosu gülümseyerek nazik bir üslupla İstanbul'a havale etti.²⁴⁹

Alman gemilerinin sorumsuzca hareketi üzerine Osmanlı Devleti, gemilerin Almanlar tarafından kendilerine satılmasına karar verildiğinden Boğaz'dan geçişlerine müsaade edildiğini, gemilerin bayrağının değiştirileceğini, böyle bir durumdan haberi

²⁴⁴ BOA, DH. EUM. Dosya No: 91 Gömlek No: 7 , 28 Temmuz 1330 (10 Ağustos 1914).

²⁴⁵ Cemal Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi.*, s. 200.

²⁴⁶ Recep Dündar, *Çanakkale Deniz Muharebeleri ve Orgeneral Cevat Çobanlı Paşa*, Bilsam Yayınları, Malatya 2015, s. 30.

²⁴⁷ Fevzi Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart*, s. 13.

²⁴⁸ A. Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, s. 4.

²⁴⁹ Paul Schweder, *Çanakkale Cephesinde Türklerin Genel Karargâhında*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012, s. 246.

olmayan kaptanların davranışlarından dolayı üzüntü duyduklarını, devletin tarafsızlık hukukuna riayette sâbit olduklarını ilgili konsolosluklara bildirdi.²⁵⁰ Saghalien gemisine telsizi iade edilerek sonraki gün ayrılmasına izin verildi. Bir mayın gemisi mayın hattı çıkışına kadar ona eşlik etti.²⁵¹ Limanda ikmal için bulunan Alman gemilerinden Breslau kömür ihtiyacı için bir gün daha limanda kalırken Goeben, Bahr-i Sefid Boğazı Kumandanlığının başkumandanlığa bildirdiği üzere 11 Ağustos'ta İstanbul'a gitmek üzere Marmara'ya doğru hareket etti.²⁵²

11 Ağustos saat 16:30'da yani Goeben ve Breslav'ın Boğaz'a girişinden 24 saat sonra iki direk ve dört bacalı bir İngiliz kruvazörünün Boğaz önüne geldiği görüldü. Boğaz girişine yaklaşıp içeri girmek için kılavuz isteyen İngilizlere Boğaz'ın kapalı ve içeri girişin yasak olduğu bildirildi. Alman gemilerini takipteki İngilizler Alman bandıralı harp gemilerinin Boğaz'dan içeri girip girmediklerini sordular. Kendilerine kısaca "evet" cevabı verildi. Bunun üzerine İngiliz kruvazörü İmroz civarına çekilerek Boğaz'ı gözlemeye başladı. Durum Cevat Bey tarafından başkumandanlığa bildirildi.²⁵³ Ayrıca İngiliz gemilerine karşı tedbir icabı geçidin kapatılması için Selânik Mayın Gemisi ve torpedo filosu teyakkuza geçirildi.²⁵⁴ 12 Ağustos sabahı medhaldeki 5. Alay Komutanı bandırası henüz görülemeyen dört bacalı ve ikişer direkli iki savaş gemisinden birinin Selânik hattı üzerinden İmroz'un Kömür Burnu istikâmetine, diğerinin ise Dedeagaç istikâmetinden Boğaz'a doğru gelmekte olduğunu bildirdi. İngiliz gemisinin Boğaz önüne gelmesi üzerine başkumandanlıktan Müstahkem Mevki Kumandanı Cevad Bey'e; Boğaz'a giren zırhlıların Almanya hükümetinden satın alınan Yavuz Sultan Selim ve Midilli olarak adlandırılan zırhlılar olduğunun İngiliz zırhlısına cevâben bildirilmesi tâlimatı verildi. Aynı emirle tehlike hissedildiği anda mayın hattında açık bulunan yerin kapatılması yani kısmen kapalı olan Boğaz'ın tamamen kapatılması Müstahkem Mevkiye bildirildi. Müstahkem Mevki Kumandanlığı mayın geçitlerinin kapatılma hazırlıklarını süratle tamamladı.²⁵⁵ 5. Alay Kumandanı Macit Bey sabah medhalden gözlenen iki kruvazöre iki direkli üç bacalı başka bir savaş gemisinin daha katıldığını ve bu üç İngiliz zırhlısının medhale yaklaşmakta olduğunu haber verdi. Sabah başkumandanlıktan alınan

²⁵⁰ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör No: 4611, Dosya No: 10, Fihrist: 1-24, 30 Temmuz 1330 (12 Ağustos 1914)

²⁵¹ Thomazi, *a.g.e.*, s. 4.

²⁵² ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör No: 4611, Dosya No: 10, Fihrist: 1-23, 29 Temmuz 1330 (11 Ağustos 1914).

²⁵³ Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 8.

²⁵⁴ Fevzi Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart*, s. 14.

²⁵⁵ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 121, Dosya No: 279, Fihrist: 10-3.

emir gereği telefonla Macit Bey'e, yaklaşmakta olan İngiliz gemilerine Goben ve Breslav zırhlılarının Osmanlı hükümeti tarafından satın alındığı ve Yavuz Sultan Selim ve Midilli isimlerinin verildiği bilgilerinin iletilmesi emredildi. Akhisar torpidosu bu amaçla kullanılmak üzere Macit Bey'in emrine verilmek üzere Seddülbahir'e gönderildi. Macit Bey'in Müstahkem Mevki Kumandanlığına gönderdiği rapora göre; Başkumandanlık emrini bildirmekle görevlendirilen projektör memuru Mülâzım Hasan Efendi, Akhisar torpidosuyla medhale yanaşan ve adının Weymouth olduğu sonradan öğrenilen bir zırhlıya giderek verilen emri tebliğ etti. Kendisine yaptığı tebligattan sonra iyi davranıldığı gibi gemilerin fiyatı da soruldu. Mülâzım Hasan bu konuda bir bilgi sahibi olmadığını beyan etti. İngiliz zırhlısının kumandanı kendisine eğer Goben ve Breslav gemileri Alman bandırasıyla Boğaz'dan çıkacak olursa Boğaz'ı bombardıman edecekleri uyarısında bulundu.²⁵⁶ Macit Bey'in raporunu alan Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Bey raporda olduğu gibi başkumandanlığa, sabah 11'de Boğaz önünde toplanan üç İngiliz kruvazöründen Weymouth'a Alman gemilerinin hükümetçe satın alındığının tebliğ edildiği, İngilizler tarafından da şayet söz konusu gemiler Alman bandırasıyla Boğaz'dan çıkarlarsa Boğaz'ın bombardıman edileceği cevabının verildiği bilgisini ilettiler.²⁵⁷ İngilizlerin tehdidi Alman gemilerine karşı olmasına rağmen gerek başkumandanlık gerek Müstahkem Mevki Kumandanlığı her ihtimali gözeterek Boğaz'daki güvenlik tedbirlerini artırmaya yönelik teşebbüste bulundular. Çünkü Boğaz önündeki İngiliz ablukası Türk sularındaki egemenliği sınırlandırır nitelikteydi. İngilizler sadece Alman gemilerinin olası bir çıkışına karşı Boğaz'ı kontrol altında tutmuyor öte yandan Boğaz'dan çıkan ticaret gemilerini de gözetim ve muayeneden geçiriyordu.²⁵⁸ Saat dörtte Enver Paşa'dan Cevat Bey'e gelen "torpido filosu yerine Bahr-i Sefid Boğazının müdafaasına büyük gemiler tahsis olunacaktır"²⁵⁹ emriyle Başkumandanlık Boğaz'ın müdafası için büyük gemiler tahsis etti. Büyük gemilerin vazifelendirileceği kararıyla Berkisatvet torpido kruvazörü ile Taşöz sınıfı dört muhrip İstanbul'a gönderildi. Müstahkem Mevki emrindeki filo savunma için yetersizdi daha çok tarassud ve keşif hizmeti yapmaktaydı. Başkumandanlıkça gönderilecek büyük gemiler ise Boğaz'ın zorlanmasına karşı müdafa amaçlıydı. 13 Ağustos'ta Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Bey birliklerine İngilizlerin sahildeki bir teşebbüsüne karşı ateşle karşılık verilmesini, ağır topçu birliklerinin ve mayın müfrezesinin hazır olmalarını, torpidoların

²⁵⁶ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 4669, Dosya No: H 5, Fihrist: 1-17.

²⁵⁷ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 4669, Dosya No: H 5, Fihrist: 1-18.

²⁵⁸ *BDHTH*, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 98.

²⁵⁹ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 4611, Dosya No: 10, Fihrist: 1-42.

Boğaz'ın güvenliği için geceleri keşiflerine devam etmelerini emretti.²⁶⁰ Aynı gün verdiği diğer bir emirle torpidoların gözetleme konusunda dikkatli olmaları için uyarıda bulunarak ihmali görülen kişilerin en ağır biçimde cezalandırılacağını bildirdi.²⁶¹

Filo kumandanlığının hazırladığı tâlimatnameyle hareket eden torpido filosu Boğaz'ın müdafa ve gözetiminden sorumluydu. Başkumandanlık tâlimatnamede keşif görevinin ihmal edilerek torpido filosunun sadece Boğaz önünü gözetlemekle yetinmesini doğru bulmadı. 16 Ağustos'ta Müstahkem Mevkiye hiçbir devletle savaş halinde olunmadığından serbestçe keşif hizmetinin yapılması emri verildi.²⁶² Başkumandanlığın emri doğrultusunda keşif faaliyetleri hızlandı. Cevat Bey bizzat Seddülbahir'e giderek Boğaz çevresinde yaptığı gözlem sonucunda biri İmroz'un güneyinde diğer ikisi Bozcaada önünde üç İngiliz harp gemisinin olduğunu, ayrıca Bozcaada'da bir Yunan muhribinin varlığını tespit etmiştir. Boğaz filosu da aynı tarihte Saros Körfezi ve Beşigi'de keşif vazifesinde bulunmuştur.²⁶³ Torpidolar vasıtasıyla yürütülen keşif hizmetleri ile İngiliz gemilerinin cinsi ve miktarları hakkında bilgi edinilirken İngiliz filosuyla yakın temasa neden olabilecek bir gelişme yaşandı. İngiltere'nin Çanakkale konsolosu Palmers, Müstahkem Mevki Kumandanlığına müracaat ederek İngiliz filosu kumandanlığından aldığını belirttiği bir yazıyı tebliğ etti. İngiliz filosu kumandanı bu sırada Amiral Troubridge'di. Amiral Troubridge 15 Ağustos'ta, iki Alman gemisinin Boğaz'dan çıkışına ve Avusturya savaş gemilerinin Boğaz'a girmesine engel olmak için Boğaz'ı ablukaya alan İngiliz filosunun kumandanı olan Amiral Milne'in görevini almıştı.²⁶⁴ Amiral Troubridge'e verilen tâlimat Alman gemileri hangi bayrağı taşırlarsa taşırsınlar Boğazlar'dan çıkışlarına izin vermemekti.²⁶⁵ Troubridge, Palmers aracılığıyla Miralay Cevat Bey'e göndermiş olduğu yazıda iki sorunun cevaplanmasını istemiştir: Bunlardan birincisi; Goben ve Breslav adlı Alman gemilerinin şu an Osmanlı Devleti'ne

²⁶⁰ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 4669, Dosya No: H -1, Fihrist: 1-41. ; *BDSÇC*, V. Cilt, I. Kitap, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 75.

²⁶¹ Müstahkem Mevki Kumandanlığı tarafından daha evvel tüm torpidolar medhal kumandanı Macit Bey'in emrine verilmiş, iki torpidonun geceleri boğaz dışına gözetleme amaçlı çıkmaları ve gündüzleri Seddülbahir- Kumkale hattında kalmaları ve bunların nöbet değişimi esnasında bazı torpidoların giriş kısmında hazır bulundurulması emredilmişti. Ancak 13 Ağustos'ta medhalde bulunan bir torpidonun yabancı harp gemilerini gördükten sonra bazı ihtiyaçlarını bahane ederek emir almadan geri dönmesi Cevat Bey'in tepkisine neden olmuştur. Bu ve benzeri bir olayın yaşanmaması için ağır ceza öngören bir ikazda bulunmuştur. ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 4669, Dosya No: H -1, Fihrist: 1-42. ; *BDSÇC*, V. Cilt, I. Kitap, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 75.

²⁶² “ Biz kimseyle harpte değiliz. Torpidolarımız münavebe ve kemal-i serbesti ile Midilli ve Limni adalarına kadar ilerleyerek boğaz önünde bulunan üç harp gemisi ile bir torpidodan başka bunların arkasında Mondros veya Sığır'da sair sefain-i harbiye-i ecnebiye bulunup bulunmadığını tahkik etmelidirler.”

ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 4611, Klasör No: 10, Fihrist: 1-62, (16 Ağustos 1914).

²⁶³ *BDH*, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 100.

²⁶⁴ *BDH*, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 99.

²⁶⁵ A. Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı*, s. 6.

ait olup olmadıkları, ikincisi ise Çanakkale'ye giren bu gemilerdeki Alman subay ve mürettebatının nerede bulundukları ve onlar için hangi kararlar alındığıdır. Cevat Bey kendisine cevabının kısa zamanda verilmesi ricasıyla gönderilen yazıyı “gayet acil” koduyla Harbiye Nezâretine bildirdi. İngilizlerden gelen tebligata Cevat Bey'in hemen cevap vermesi kendisinin de söylediği gibi pekâlâ mümkün ise de özellikle ikinci suale verilecek cevabın siyasî maksat taşıması sebebiyle durumu Harbiye Nezâretine arz etmeyi uygun bulmuştur.²⁶⁶ Bu durum Cevat Bey'in Goben ve Breslav'ın gelişiyile değişen siyasî olayları iyi takip ettiğinin de bir göstergesidir. Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa ile Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Bey arasındaki yazışmadan sonra Cevat Bey, İndomitabel kruvazöründe bulunan Troubridge'e şu cevabı vermiştir:

“ Kumandan Efendi! İngiltere hükûmetinin Çanakkale konsolosu vasıtasıyla tarafıma vaki olan dünkü tebligatınıza ber vech-i ati itayı cevapla şerefya oluyorum: Goben ve Breslav gemileri Devlet-i Âliyye aittirler. Mürettebatı tedricen Osmanlı mürettebatıyla tebdil olunmaktadır. Sultan Osman'ın mürettebatını teşkil etmek için İngiltere'ye gönderilmiş olan zabitan ve efradı- bahriyeye İstanbulca intizar olunuyor. Bunlar bakiye kalan Alman mürettebatını tebdilde istihdam edileceklerdir. Kumandan Efendi! Bundan sonra vaki olacak tebligatınızı İngiltere hükûmet- i kraliyesinin İstanbul sefiri vasıtasıyla hükûmetime ifa ederseniz pek minnettarınız olurum. İhramat-ı faikamı lütfen kabul buyurunuz.”²⁶⁷

Karargâhça görevlendirilen bir zâbit Akhisar torpidosuna binerek Limni ve Midilli adaları arasında bulduğu amiral gemisine bu yazıyı ulaştırmıştır. Akhisar torpidosuyla Cevat Bey'in cevabî yazısı gönderilirken bu torpido aynı zamanda keşif hizmeti de görmüştür. Akhisar yaptığı keşifte Indomitable ve Indefatigable kruvazörleri haricinde üç kruvazör ve Grampus sınıfından 12 muhribin varlığını tespit etmiştir.²⁶⁸ Akhisar'ın keşfinden bir gün önce Boğaz dışındaki hareketlilik Cevat Bey'in dikkatindedir. İngiliz filosunun herhangi bir saldırısına karşı şiddetle karşı konulacağı, sahil mıntikasını savunmakla görevli 9. Fırkanın ve ağır topçu kıtalarının hazır bulunmaları emrini verir.²⁶⁹ Başkumandanlık da 21 Ağustos'ta Müstahkem Mevki Kumandanlığına gönderdiği bir yazıyla Boğazlar'a yönelik herhangi bir taarruz

²⁶⁶ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 4669, Dosya No: H- 6, Fihrist: 1-9, (19 Ağustos 1914).

²⁶⁷ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 4669, Dosya No: H- 6, Fihrist: 1-11, (20 Ağustos 1914).

²⁶⁸ *BDHTH*, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s.101. Fevzi Kurtoglu, Akhisar'ın keşfinde toplam üç kruvazörün var olduğu bilgisini vermektedir. Bunlar Indomitable, Indefatigable ve Weymouth'dur. Fevzi Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart*, s. 19.

²⁶⁹ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 4669, Dosya No: H- 1, Fihrist: 1-52, Akt. Recep Dündar, *a.g.e.*, s. 34.

karşısında Bandırma ve Tekirdağ'da bulunan 3. ve 4. Kolordulardan derhal kuvvet istenmesini ve gerekirse Boğaz'ı tamamen kapatmaya yetkili olduğunu bildirdi.²⁷⁰

Alman gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan girişiyle Boğaz önünde fiilî bir İngiliz ablukası zaten başlamıştı. Ablukaya rağmen Türk bandıralı gemiler uzun bir süre tarafsızlık hukuku gereği Boğaz dışına çıkıp tarassut ve keşif görevlerini ifa edebildiler. Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Bey'in Boğaz önünde her gün keşif yaptırarak bunların sonuçlarını Başkumandanlığa bildirdiği görülmektedir. Başkumandanlığa sunulan raporlarda Boğaz önündeki gemilerin cinsleri, hangi sistemde oldukları, günlük hareketleri hakkında bilgiler vardır. 1 Eylül'de yapılan keşiflerde Boğaz'a civar Merkep, Bozcaada, İmroz adaları arasında 2-3 zırhlı kruvazör, 6 torpido, 1 nakliye gemisi, 2 kömür gemisi görüldüğü rapor edilmiştir. Zırhlı kruvazörler akşam Limni Adası'na sabahları Merkep Adası'na gitmektedirler. Merkep Adası arkasında demirleyen kömür şileplerinden gemiler her gün kömür almaktadır.²⁷¹ Torpidoların hepsi aynı şekil ve hacimde olup aynı sistemdedirler (basiliski). Savaş gemilerine üç milden fazla yaklaşamadığından daha ayrıntılı bilgi almak zordur.²⁷² Torpidoların günlük gözetim görevlerinin yanı sıra keşif görevinde bir de uçak kullanılmıştır. 5 Eylül'de Cevat Bey'in başkumandanlığa bildirdiğine göre ilk kez uçakla keşif yapılmıştır.²⁷³ 14 Eylül'de iki denizaltı ile bir hastane gemisi İngiliz filosuna katılmıştır.²⁷⁴ 15 Eylül'de İsa Reis Gambotu, İmroz ve Bozcaada civarında beş zırhlı ve kruvazör ile on iki torpido, dört denizaltı gemisi, üç şilep görüldüğünü bildirmiştir. Edirne Valiliğinin Gelibolu Mutasarrıflığından aldığı bilgiye göre 18 Eylül'de Bozcaada'da iki İngiliz zırhlısıyla üç torpido gemisi bulunmaktaydı.²⁷⁵ 26 Eylül sabahı ilk kez Fransız harp gemileri görüldü. Fransızlar Bouve ve Republic sınıfından iki büyük gemi getirmiştir.²⁷⁶ 1914'ün Eylül ayında tarassut ve keşif faaliyetleri oldukça yoğun geçmiştir. Cevat Bey keşiflerle ilgili raporlarını doğrudan başkumandanlığa gönderirken 6 Eylül'de başkumandanlık, Boğaz önündeki gemiler hakkında verilen bilgilerin Donanma Komutanlığına da bildirilmesine

²⁷⁰ BDHTH, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 101.

²⁷¹ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör No: 121, Dosya No: 573, Fihrist: 13-2, (1 Eylül 1914).

²⁷² ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör No: 121, Dosya No: 279, Fihrist: 17-2, (1 Eylül 1914).

²⁷³ Nieuport tipi bir deniz uçağı 25 Ağustos'tan itibaren Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı emrine verilmişti. Pilot Üsteğmen Fadıl Bey'in İstanbul'dan uçarak getirdiği deniz uçağı kanat ve pervanelerindeki arıza yüzünden bir müddet kullanılamadı. İstanbul'dan gelen ustaların tamirinden sonra ilk kez 5 Eylül'de uçurulabildi. Fevzi Kurtoglu, *aynı eser*, s. 22. Deniz uçağı Müstahkem Mevki emrinde keşif hizmetinde kullanıldı. Özellikle Fadıl Bey'in 5, 10 Eylül ile 2 Ekim tarihlerindeki Bozcaade ve Limni üzerindeki keşif uçuşları İtilaf donanması hakkında önemli bilgiler sağladı. Elde edilen bilgiler Müstahkem Mevki Kumandanlığına bildirildi. Zekeriya Türkmen, *Çanakkale 1915*, Berikan Yayınları, Ankara 2010, s. 100.

²⁷⁴ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör No: 121, Dosya No: 279, Fihrist: 23, (14 Eylül 1914).

²⁷⁵ BOA, DH. EUM. 3. Şb. Dosya No: 1, Gömlek No: 49, (18 Eylül 1914).

²⁷⁶ Fevzi Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart*, s. 27.

dair bir yazı göndermiştir.²⁷⁷ 18 Eylül'de Boğaz önünde İngiliz filosunun top atış tâtîmi yaptığı görüldü. Müstahkem Mevki Kumandanlığı da bir gün sonra Boğaz'ı zorla geçme teşebbüsüne karşı bir savunma tatbikatı yaptı. Bunu 23 Eylül'de merkez tabyalarının atış tâtîmi izledi.²⁷⁸ Boğaz önünü gözetleyen ve İmroz ve Bozcaada civarlarında keşif faaliyetlerinde bulunan torpido ve gambotlar 26 Eylül'e kadar hizmetlerine devam edebildiler.

26 Eylül günü öğleden sonra Boğaz önünde Türk sularında karakol görevi yapan Akhisar torpidobotu bir İngiliz destroyeri tarafından durduruldu. Motorbotla gelen bir İngiliz yüzbaşı Akhisar torpidosu kumandanı Hilmi Bey'e amiralden İngiliz hükûmeti adına gelen tebligâtı ilettili. Tebligâta göre bundan sonra hiçbir Osmanlı savaş gemisi Boğaz hâricine çıkamayacaktı. Boğaz hâricine çıkan gemilere ateş açılacağı ihtar edilmekteydi.²⁷⁹ Boğaz'ın Akdeniz'e kapatılması anlamına gelen bu hareketi İngilizler Türklerin tarafsızlık hukukuna riayet etmediklerine dayandırdılar.²⁸⁰ İstihkâm Müfettişi Weber Paşa bu olayı fırsat bilerek hiçbir emir gözetmeden 27 Eylül'de Boğaz'ı tamamen geçişlere kapattı. Bahr-i Sefid Boğazı Kumandanlığı Boğaz'ın sabah itibariyle kapatıldığını duyurdu.²⁸¹ Robert Rhodes, Almanların Çanakkale Boğaz Kumandanını (Cevat Bey) Boğaz'ın kapatılması hususunda ikna ettiklerini O'nun da Akhisar'ın durdurulması olayından sonra bu teklife direnmediğini yazmaktadır.²⁸² Miriliva Sedat'a göre ise Amiral Merten ve Cevat Bey sorumluluğu üzerlerine alarak Boğaz'ı tamamen geçişlere kapatmak suretiyle Türk genel karargâhını bir oldubitti karşısında bırakmışlardı.²⁸³ Müstahkem Mevki Kumandanlığı devletler hukukuna aykırı İngiliz tehdidinden sonra Boğaz'ın herhangi bir saldırıya uğramaması için Boğaz'ın tamamen kapatılacağını başkumandanlığa bildirdi.²⁸⁴ İngiliz gemileri Boğaz girişini terk edene ve Türk gemileri serbestçe dolaşana kadar Boğaz ihtiyâten kapatıldı.²⁸⁵

²⁷⁷ BDHTH, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 103.

²⁷⁸ BDHTH, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 104.

²⁷⁹ BOA, DH. EUM. 3. Şb. Dosya No: 1, Gömlek No: 72; Sayhan Bilbaşar, *Çanakkale 1915*, İstanbul 1971, s. 33.

²⁸⁰ Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 15.

²⁸¹ BOA, DH.EUM. 3. Şb. Dosya No: 1 Gömlek No: 71, (27 Eylül 1914).

²⁸² Robert Rhodes, *Gelibolu Harekatı*, Belge Yayınları, 1965, s. 17.

²⁸³ Miriliva Sedat, *Boğazlar Meselesi ve Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi*, Phonenix Yayınevi, Ankara 2007, s. 126. Merten Paşa'ya göre Boğaz önündeki İngiliz filosu ani bir baskınla Boğaz'dan geçebilirdi. İstanbul bu nedenle tehdit altındaydı. bu sebeple Boğaz'ın tamamen kapatılması fikrindeydi. Türk genel karargâhı bu fikre karşıydı. Akhisar'ın durdurulması ve yapılan tebligat Merten Paşa'ya Boğaz'ın tamamen kapatılması fırsatını verdi. Boğaz açık bırakılan geçit mayınlanarak ticaret gemileri dâhil her türden gemilere kapatılmış oldu. Miriliva Sedat, *a.g.e.*, s. 126. Cevat Paşa 21 Temmuz 1936'da Tan Gazetesi'ne verdiği mülâkatta 1914 sonlarında Boğaz'ı kapadıklarını ve hükûmete bilgi verdiklerini, hükûmetin de müstahkem mevkinin bu kararını uygun bulduğunu söylemiştir. Cevat Paşa'y göre Boğaz'ın kapatılma kararı müstahkem mevkiye aittir. "O Zamanki Mevkii Müstahkem Kumandanı G. Cevat Anlatıyor", Tan Gazetesi, 21 Temmuz 1936.

²⁸⁴ Fevzi Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart*, s. 28.

²⁸⁵ BOA, DH. EUM. KLU. Dosya No: 2, Gömlek No: 38, 8 Za 1332 (28 Eylül 1914).

Boğaz'ın tamamen kapatılmasıyla Boğaz'a yeni mayınlar döşendi, fenerler söndürüldü, geçişin yasak olduğuna dair uyarılar yazıldı. 26 Eylül'den sonra tarassut ve keşif imkânı kalmayan üç torpido Akhisar torpidosu müstesnâ olmak üzere Kumandan Cevat'ın emriyle donanmaya iltihak ettiler.²⁸⁶

2.2.3. Çanakkale'de Alman Nüfûzu ve Cevat Bey'in Görüşleri

Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa'dan beklediğini bulamamış bilhassa Rus tehdidine karşı Almanya'ya yanaşmıştı. 2 Ağustos'ta Almanya'yla yapılan ittifak antlaşmasına rağmen başta Sadrazam Sait Halim Paşa ve kabine üyeleri devletin harbe girmesine taraftar değillerdi. Zaman kazanma, harbe geç girme, hatta harbe girmeden felâketi atlatma peşindeydiler.²⁸⁷ Bu sebeple Alman gemilerinin Çanakkale'den girişlerine günlerce tereddüitten sonra ancak müsaade edilmişti.²⁸⁸ Gemilerin satın alındığı bildirilerek tarafsızlık hukukuna aykırı davranmamaya çaba gösterildi. Osmanlı Devlet adamlarının gemilerin satın alınması gibi bir formülasyonla da olsa tarafsızlık hukukunu sürdürme çabası devleti yakın zamanda savaştan uzak tutma isteğiyle ilgilidir. Nispeten bu politikada başarılı olundu. Almanlar türlü stratejilerle yaklaşık üç ay kadar oyalandı.²⁸⁹

Türk-Alman İttifakı ve Goben'in Boğaz'a girişini takip eden günlerde Almanya için Osmanlı'nın savaşta tarafsız kalması yeterliydi. Osmanlı'yı bazı destek ve taahhütlerle savaşa sokmak Almanlara ek bir yük getirecekti. Savaşın başlangıcından itibaren Almanya Türklerin tarafsızlığını sağlamak yönünde bir politika izlerken Enver ve Talat Paşalar harbin eşiğinde Almanya'ya yanaşarak bir ittifak antlaşması yaptılar. Savaşı kısa sürede kazanacağına inanan Almanların taarruzu Eylül ayı başlarında Marne Muharebesi'nde durdurulunca Almanya'nın Osmanlı'ya bakışı değişti. Artık Almanya'nın müttefiklere ihtiyaç duyduğu savaşın pek de kısa sürmeyeceği gerçeği ortaya çıktı. Almanya eylül, ekim aylarında savaşa girmesi yönünde Osmanlı Devleti üzerindeki baskısını artırdı. Osmanlı Devleti halifenin nüfûzu, Rusya'nın İngiltere ve Fransa'yla irtibatının kesilmesi, Müslümanların yaşadığı İngiliz sömürgelerinde isyanların çıkarılması gibi stratejik noktalarda Almanya için kilit bir devlet durumuna geldi.²⁹⁰ Daha Türk sularına girer girmez “*egemen*” gibi hareket eden²⁹¹ Fransız ticaret gemilerinin telsiz aygıtlarına el konulması gibi davranışlarda bulunan Amiral Souchon,

²⁸⁶ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör No:4611, Dosya No: 10, Fihrist: 1-148, (7 Ekim 1914).

²⁸⁷ İbrahim Artuç, *1915 Çanakkale Savaşı*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2015, s. 26.

²⁸⁸ Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı*, s. 3.

²⁸⁹ Ali Satın, *100 Soruda Birinci Dünya Savaşı*, s. 26.

²⁹⁰ Sinan Avcı, “Çanakkale Savaşlarında Alman Komutanlar”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2015, Sayı: 65, s. 714.

²⁹¹ Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı*, s. 4.

Türklerin savaşa girmesinin kendileri için elzem olduğunun anlaşılmasından itibaren Türkiye’de bulunan diğer Alman subaylarla birlikte Osmanlı’yı savaşa sokmak misyonu ile hareket etmeye başladı. Alman subaylar eğer Türkler hemen harbe girmezse bunu kendilerinin yapacağını söylemekten çekinmiyorlardı.²⁹² Siyasî gelişmeler, Osmanlı’da Alman askerî nüfuzunun artması, İngiltere’ye sipariş edilen Sultan Osman ve Reşâdiye adlı gemilere el konulması gibi faktörlerle kamuoyunda İngiliz aleyhtarlığının artması üzerine Amiral Limpus ve İngiliz deniz subayları ağustos ayı ortalarında Türkiye’den ayrıldı. Amiral Souchon 9 Eylül 1914’te Donanma Birinci Komutanlığına atandı.²⁹³ Almanlar Türk kara ordusu üzerinde elde ettikleri nüfuzu böylece deniz kuvvetlerinde de sağlamış oldular.²⁹⁴ Souchon hem Akdeniz’deki Alman Donanmasının Komutanı hem de Osmanlı Donanması Birinci Komutanı oldu. Souchon’un donanma komutanlığına getirilmesiyle Osmanlı Devleti’nin savaşa giriş süreci hızlandı. Bir taraftan Almanya’dan gelen subaylarla diğer taraftan harbiye nezâretinin atamalarıyla artmakta olan Alman nüfuzu Osmanlı’yı harbe sürüklemekteydi. Harbiye nezâreti Alman komutanların faaliyetlerine dikkat çekme gereği duymuş olacak ki bir taraftan Türk komutanlarını uyarma ihtiyacı hissetti. 17 Ağustos’ta Enver Paşa Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Bey’e Weber Paşa²⁹⁵ tarafından verilecek emirlerin olumsuz sonuçlar doğurabilmesi ihtimaline karşı emirlerin uygulanmasının geciktirilmesi ve kendisinin hızlı bir biçimde haberdar edilmesi hususunda uyarıda bulundu.²⁹⁶

Alman ordularının eylül ayında Marne’da durdurulması onları Türklerin tarafsızlığını bozacak teşebbüslere yöneltti. Zira Türkiye’de bulunan Alman subaylar Türk nâzırların büyük bir kısmının tarafsızlığın korunmasından yana olduklarından haberdardılar.²⁹⁷ Osmanlı’nın savaşa girmesi onlar açısından ancak kendilerinin askerî zorlamasıyla veya siyasî - askerî bir oldubittiyle mümkün olabilirdi. Alman komutanlar böyle bir ortamda başına buyruk hareket etmeye başladılar.

27 Ağustos’ta Amiral Souchon yanında Weber Paşa ile birlikte Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Bey’i ziyaret etti. Birkaç güne kadar Boğaz’a gönderilecek Alman subay ve askerleri hakkında bir görüşme yapıldı. Siyasî vaziyetin

²⁹² Alan Moorehead, *Çanakkale Geçilmez*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, s. 38.

²⁹³ *BDHTH*, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 52.

²⁹⁴ Sayhan Bilbaşar, *Çanakkale 1915*, İstanbul 1971, s. 32.

²⁹⁵ İstihkâm uzmanı olan Eric Poul Weber, Almanya’da 15. İstihkâm Kolordusu Komutanı iken Çanakkale Savaşları’nın başlamasından evvel İstihkâm Kolordusu Genel Müfettişliği ve harbin başlamasıyla Çanakkale’de Güney Grubu Komutanlığı görevlerinde bulundu. Hatice Işıldak Kara, “Çanakkale Savaşları’na Katılan Alman Generaller ve Çanakkale Savaşları’ndaki Faaliyetleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2015, Sayı: 65, s. 685.

²⁹⁶ *BDSÇC*, V. Cilt, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 76.

²⁹⁷ Liman Von Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 38.

konusulduğu anlaşılan bu görüşme neticesinde Cevat Bey Alman komutanlardan devletin harbe sürüklendiği izlenimi edindiğini başkumandanlığa uyarı mahiyetinde bildirdi.²⁹⁸ Cevat Bey 30 Ağustos'ta Enver Paşa'ya gönderdiği uyarı yazısında; vatanın menfaatleri gözetilerek hükümetin içinde bulunduğu kritik durumda tarafsızlığa uymak için tedbirler alınması gerektiğini, tarafsızlığa zarar verecek davranışlardan kaçınılmasına yönelik emirlere rağmen Alman personelin buna riayet etmediğini belirtmiştir. Cevat Bey, Weber Paşa, Amiral Souchon ve Merten Paşa ile yaptığı görüşmelerde onlardan Osmanlı hükümetinin tarafsızlık kararına katılmadıkları, diğer hükümet temsilcileriyle ilişkilerin kesilmesi fikrinde oldukları izlenimini edinmiştir. Cevat Bey uyarılarına Alman komutanlarla ilişkilerin bozulmadan hangi surette cereyan edeceğine dair emirler beklediğini ilave etmiştir.²⁹⁹ Cevat Bey'in yerinde uyarılarına rağmen Alman komutanların tarafsızlığa aykırı ve Osmanlı hükümetini zor durumda bırakacak faaliyetleri engellenememiştir veya engellenmemiştir.

Almanlar daha harbin başında Karadeniz'de Ruslar'a karşı bir saldırıyı gerekli gördüğünden Amiral Souchon geldiği günden beri donanmasının Karadeniz'de Ruslar'a taarruzunu hayal ediyordu. Marmara'da yaptırdığı eğitimden sonra Souchon Marmara'daki eğitim faaliyetlerini yeterli bulmayarak Karadeniz'e açılmak için fırsat aradı. Souchon'un donanmayla Karadeniz'e açılma talebine sadece birkaç gemiyle açılabilmesi şartıyla izin verildi. Çünkü Sadrazam Sait Halim Paşa ve bu sırada onunla aynı görüşteki Talat Paşa Türkiye'nin tarafsızlığını ortadan kaldıracak teşebbüslerden uzak durmak gayretindeydi.³⁰⁰ Birkaç gemiyle Karadeniz'e açılmayı yeterli görmeyen Souchon'un donanmanın tümüyle Karadeniz'e açılabilmesi için izin isteğine başlangıçta olumlu cevap verilmesine karşın sadrâzam ve kabine üyelerinin tepkisi nedeniyle bu izin iptal edildi. Ancak Enver Paşa kabine üyeleri mütabık olmadığı halde donanmanın savaşa neden olmamak koşuluyla Karadeniz'e açılmasına izin verdi.³⁰¹ Gerçekteyse Enver Paşa Souchon'u Karadeniz'de Ruslara karşı saldırıda serbest bırakmıştı.³⁰² Beklediği fırsatı

²⁹⁸ Saim Besbelli, *Çanakkale'de Türk Bahriyesi*, Deniz Matbaası, İstanbul 1959, s. 5.

²⁹⁹ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör No:4669, Dosya No: H73, Fihrist: 1-4 Akt. Recep Dündar, *Çanakkale Deniz Muharebeleri ve Cevat Çobanlı Paşa*, Bilsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 42,43. Cemal Akbay, *Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 223.

³⁰⁰ Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum-Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 59.

³⁰¹ Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 14.

³⁰² Mustafa Aksakal'ın Alman kaynaklarından aktardığı bilgilere göre; Enver Paşa Souchon'a Ruslara saldırı emri taşıyan mühürlü bir zarf vermişti. Souchon tatbikat bahanesiyle denize açıldığında Enver Paşa kabinenin tavrına göre kendisine yazılı emri açmasını veya açmamasını telsizle bildirecekti. Enver Paşa karar değiştirerek Souchon'a tâlimat göndermedi ve böylece saldırı konusunda sorumluluğu Alman amiral Souchon'a yüklemiş oldu. Mustafa Aksakal, *Harb-i Umûmî Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi?*, s. 205.

elde eden Souchon 27 Ekim’de 11 gemiden oluşan bir donanmayla Karadeniz’e açıldı. Ruslar’ın hiçbir mukâvemetiyle karşılaşmadığı halde Rus müdahalesini bahane ederek 29 Ekim’de komutasındaki Osmanlı donanmasıyla Odesa, Sivastopol, Novorosiski ve Feodosya limanlarını bombaladı.³⁰³

Osmanlı Devleti’nin fiilen harp ilânı sayılabilecek Karadeniz olayı üzerine bazı kabine üyeleri istifa ettiler. 31 Ekim’de Rus, 1 Kasım’da İngiliz ve Fransız büyükelçileri İstanbul’dan ayrıldı. Bu devletlerin yanı sıra Belçika, Sırbistan, Japonya ve Karadağ hükümetleri de Osmanlı Devleti’yle siyasî ilişkilerini kesti. 1 Kasım sabahı Ruslar Kafkasya sınırını aşarak taarruza geçtiler. Aynı gün İngilizler Kızıldeniz’deki Akabe limanını bombalayıp, İzmir’de iki Osmanlı gemisini batırdılar.³⁰⁴ 3 Kasım’da İngiliz ve Fransız gemilerinden oluşan bir filo Çanakkale giriş istihkâmlarını bombaladı. Fiilen harp hali başlamış olmasına rağmen İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti’ne resmen 5 Kasım’da savaş ilân ettiler. Osmanlı Devleti ise resmen 11 Kasım’da savaş ilân etmiştir.

2.2.4. Çanakkale Boğazı Savunması

2.2.4.1. Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı

Müstahkem Mevkide seferberlik hareketi diğer tüm birliklerden önceydi. Balkan Savaşları sonunda Yunanistan’la sorunlar devam ettiğinden Boğazlar bölgesinde 16 Haziran’da kısmî bir seferberlik yapılmıştı. Sadece Müstahkem Mevkinin 9. Tümeni ile seyyar jandarma seferberliğe dâhil edilmişti. Boğaz’a tek başına Yunan taarruzu zor bir ihtimal olduğundan seferberlik sınırlı tutulmuştu.³⁰⁵ Ancak büyük harbin başlaması Boğazlar bölgesinde durumu değiştirdi. Osmanlı Devleti için savaşın en kilit noktası olan Boğazlar’ın savunulması son derece elzemdi.

Osmanlı Devleti’nin tarafsızlığına rağmen Boğazlar’ın güvenliği stratejik açıdan önemli olduğundan özel konumundan ötürü Müstahkem Mevki Kumandanlığı harbin başlamasından kısa süre sonra başkumandanlığa bağlandı. 10 Ağustos’ta bu komutanlığa Miralay Cevat Bey atandı. Cevat Bey’in böyle kilit bir mevkiye üstelik karacı bir asker olmasına rağmen atanması kuşkusuz Enver Paşa’nın O’na güven duyduğunu

³⁰³ Souchon, Rus gemilerinin müdahalesi nedeniyle Rus limanlarını bombaladığını iddia etse de Rus müdahalesini kanıtlayan herhangi bir belge mevcut değildir. *BDHTH*, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 64.

³⁰⁴ Cemal Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi*, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 245.

³⁰⁵ Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar Hatıralar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 21.

göstermektedir. Daha üst rütbeli kumandanlar yerine Cevat Çobanlı bu mevkiye miralay iken atanmıştır.

Cevat Çobanlı Paşa, genel harp başladığında 3. Kolorduya bağlı 9. Fırka Kumandanıydı. Buradaki görevi Gelibolu sahillerinin gözetimi, düşmanın çıkarma yapma ihtimaline karşı güvenliği sağlamaktı. 5 Ağustos'ta 9. Fırka, Müstahkem Mevkiye bağlandı. 10 Ağustos'ta da Cevat Bey Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa tarafından Emin Paşa'nın yerine Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığına atandı.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Osmanlı Devleti umûmî seferberlik ilân etmişti. Umûmî seferberlikten evvel Osmanlı'nın kara ordusu ordu müfettişlikleri şeklinde teşkilatlanmıştı. Çanakkale bölgesinin sorumluluğu merkezi İstanbul'da bulunan 1. Ordu Müfettişliğine aitti. 1. Ordu Müfettişliği emrinde; 1. Kolordu (İstanbul ve çevresi), 2. Kolordu (Edirne ve çevresi), 3. Kolordu (Tekirdağ ve çevresi) ve 4. Kolordular (İzmir ve çevresi) bulunmaktaydı. Çanakkale Boğazı'nın savunulması 1. Ordu Müfettişliğine bağlı 3. Kolordu Komutanlığının göreviydi. 3. Kolordu Komutanlığı; Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı, 7., 8. ve 9. Tümenlerden oluşmaktaydı. 31 Temmuz'da kısmî seferberlik ve 2 Ağustos'ta harple birlikte umûmî seferberlik ilân edildi. Birkaç gün sonra 5 Ağustos 1914'te orduda yeni bir düzenlemeye gidildi. Ordu kuruluşlarında değişiklikler yapıldı. Ordu müfettişlikleri ordu komutanlıklarına dönüştürüldü. 5 Ağustos tarihli başkumandanlık emriyle Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı başkumandanlığa bağlandı.

Temelini topçu birliklerinin oluşturduğu Müstahkem Mevkinin sefer kuruluşunda 9. Piyade Tümeni, 2. Ağır Topçu Tugayı, istihkâm inşaat taburu yer almıştı.³⁰⁶ 9. Piyade Tümeni 4 Kasım'da tekrar 3. Kolorduya bağlandı. 9. Tümen dâhil olmak üzere Müstahkem Mevki 804 subay, 78 askerî memur ve sanatkâr, 591 astsubay, 34.577 erden oluşan personeliyle İtilaf donanmasının yapacağı taarruzlara ve Müstahkem Mevki bölgesindeki çıkarmalara karşı koyacak güçteydi. Büyük harpten önce 3. Kolorduya bağlı olan Müstahkem Mevki önemine oranla artan birlikleriyle beraber kolordu komutanlığı düzeyinde bir askerî mevki haline gelmişti.

Müstahkem Mevkinin karargâhı umûmî seferberlik esnasında Çimenlik'teydi. 25 Şubat bombardımanlarında dış istihkâmlarımızın düşmesinden sonra karargâh

³⁰⁶ BDSÇC, V. Cilt, 1. Kitap, s. 24.

Çanakkale'ye 3 km mesafedeki Hacıpaşa Çiftliği'ne taşındı. Karargâh deniz zaferinden bir gün sonra 19 Mart 1915'te Hacıpaşa Çiftliği'nden Sarıcaeli'ne taşınacaktır.

2.2.4.2. Çanakkale'de Komuta Kademesi

Çanakkale'de umûmî seferberlikten itibaren birliklerin görev alanlarında, emir – komuta düzeninde birtakım değişiklikler yapılmıştır. Müstahkem Mevkinin 3. Kolordu emrinden alınarak 5 Ağustos'ta doğrudan başkumandanlığa bağlandığı yukarıda belirtilmişti. Bununla kalınmayarak Çanakkale'ye herhangi bir saldırı karşısında Müstahkem Mevki Kumandanlığına doğrudan 3. ve 4. Kolordudan takviye birlikler isteyebilme yetkisi tanındı. Fakat Ekim ayı sonlarında Müstahkem Mevki başkumandanlığın emriyle yeniden 1. Orduya bağlı 3. Kolordu Kumandanlığına bağlandı. Yapılan değişiklik artık bağımlı hale gelen Cevat Bey'in pek hoşuna gitmedi. 3. Kolordu Kumandanı Esat Paşa değişiklik sonrası maiyetindeki kurmay başkanı Fahrettin Bey'le (Altay) birlikte Müstahkem Mevkiyi ziyaret etti. Fahrettin Altay Paşa hatıralarında Cevat Bey'in belli etmemeye çalışsa da değişiklikten memnun olmadığını yazmaktadır. O'na göre Cevat Bey Müstahkem Mevkinin 3. Orduya bağımlı olmasından rahatsızlık duymuştur. Esat Paşa, Miralay Cevat Bey ve Kurmay başkanları Selahaddin Adil ve Fahrettin Beyler hep beraber akşam yemeğindeyken Esat Paşa, Cevat Bey'e bu düzenlemenin bir şekilden ibaret olduğunu Müstahkem Mevkinin eskisi gibi serbestiyet içerisinde olacağını ve beraber vatan savunması için mücadele edileceğini söyledi. Cevat Bey bu sözlere güzel sözlerle karşılık verdi.³⁰⁷ Kısa bir süre sonra Müstahkem Mevki tekrar Başkumandanlık Vekâletine bağlandı.

Cevat Bey'i sıkıntıya sevkeden konu bir yere bağımlı olup olmamanın ötesinde görev alanlarının birbirine karışmasının getirebileceği problemlerdi. 15 Ağustos'ta Alman Amiral Souchon'un Türk donanmasının başına geçmesiyle başlayan süreçte Çanakkale'de komuta kademesinde karışıklıklar ortaya çıktı.³⁰⁸ Liman Von Sanders'e göre de Çanakkale'deki emir – komuta zinciri çok net değildi. Gelibolu'nun güneyindeki ve Anadolu sahillerindeki birlikler Cevat Bey'in emrinde iken Gelibolu'nun orta ve kuzey kısımlarındaki birlikler Esat Paşa kumandasındaki 3. Kolorduya bağlıydı.³⁰⁹ Ancak asıl karışıklık Alman kumandanların Çanakkale'de görevlendirilmesiyle başladı. Amiral Von Usedom önce kıyı topçularının ve mayıncılığın genel müfettişliğine atanmış sonra

³⁰⁷ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, Eylem Yayınları, Ankara 2008, s. 85.

³⁰⁸ Recep Dündar, *Çanakkale Deniz Muharebeleri ve Orgeneral Cevat Çobanlı Paşa*, s. 41.

³⁰⁹ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 73.

makamı İstanbul'da olmak üzere Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın kumandanlığına getirilmişti. Oysa bu iki boğazın müstahkem mevkiilerinin asıl komutanları Türktü.³¹⁰ Weber Paşa İstihkâm Müfettişiydi. Çanakkale'de başkumandanlığın temsilcisi olarak bulunuyordu. 17 Ağustos'ta Enver Paşa Weber Paşa'nın başkumandanlığın bir delegesi olduğunu dolayısıyla O'nun vereceği emirlere uyulması gerektiğini Cevat Bey'e bildirmişti. 30 Ağustos'ta Çanakkale'ye tahkimât amacıyla Almanya'dan Amiral Merten komutasında 160 kişilik kıyı topçusu ve teknik personelden oluşan bir askerî grup geldi. Amiral Merten, Weber Paşa'nın yerini alarak Başkumandanlık Vekâletinin temsilcisi oldu. Enver Paşa 1 Eylül'de Cevat Bey'e Weber Paşa'nın yerini alan Amiral Merten'in başkumandanlığın delegesi olarak gerektiğinde kendilerine emir verebileceğini tekrar hatırlattı.

Çanakkale'de emir – komuta düzeninde iç içe geçmişliği açığa çıkaran bir durum 22 Ekim'de yaşandı. Muavenet ve Gayret Muhripleri 22 Ekim'de Çanakkale'ye gelmiş Müstahkem Mevkiye haber etmeden Boğaz'dan çıkmışlardı. Cevat Bey bu hareket karşısında açıklama istemiş, başkumandanlık cevaben Amiral Von Usedom'un ayrıntılara ait konularda başkumandan vekili adına emir verebileceğini bildirmişti.³¹¹

Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın Çanakkale'de komuta düzeyindeki karışıklıklardan haberdar olmaması mümkün değildir. Enver Paşa, Alman kumandanlardan ve onların teknik personelinden istifade etmeye gayret etmiş bununla birlikte inisiyatifi Alman kumandanlara bırakmayacak tedbirleri almıştır. Cevat Bey'e başkumandanlığın temsilcisi olan Weber Paşa'nın emirlerini dinlemesini emretmiş ancak aynı emrinde vahim neticeler doğurabilecek durum görürse emri erteleyerek kendisine haber edilmesini istemiştir. Enver Paşa Müstahkem Mevki Kumandanına 4 Şubat'ta denizde, nöbet, güvenlik, mayın, torpido ve kılavuzluk görevlerinin Merten Paşa'ya ait olduğunu sevkıyat işlerinde kullanılan araçların Müstahkem Mevkide kaldığını bildiren bir yazı göndermiştir. Enver Paşa yazısında Amiral Merten'in tüm yaptığı işlerden Müstahkem Mevki Kumandanını haberdar edeceği uyarısında bulunmuştur.³¹² Enver Paşa Alman kumandanlara Çanakkale'de üst düzey görevler vermekle birlikte onları Türk kumandanlara verdiği direktiflerle dengelemek kontrol altında tutmak istemiştir. Mehmet Nihat Bey'e göre asıl sorun Alman komutanların Çanakkale'de hâkimiyet kurmak

³¹⁰ Liman Von Sanders, *a.g.e.*, s. 54.

³¹¹ *BDHTH*, Cilt VIII, s. 106.

³¹² *BDSÇC*, V. Cilt, 1. Kitap, s. 79.

istemeleri Enver Paşa'nın ise buna karşı çıkmasından kaynaklanmıştır.³¹³ Alman komutanların kilit görevlere atanması Enver Paşa'nın irâdesini etkileyebilirdi. Çünkü Alman komutanlar kendilerini Türk başkumandanlığının değil Alman karargâhının temsilcileri olarak görüyorlardı.³¹⁴

Müstahkem Mevki Kumandanlığı doğrudan başkumandanlığa bağlıydı ve gerektiğinde başkumandanlık temsilcileri olan Weber Paşa ve sonra yerine gelen Amiral Merten'den emir almaktaydı. Harp ceridelerine bakıldığında Müstahkem Mevkinin doğrudan başkumandanlıkla yazıştığı görülmektedir. Enver Paşa bu suretle Müstahkem Mevki ile Çanakkale'de bulunan Alman kumandanlar arasında gevşek hiyerarşik bir bağ kurmuş her ikisini de doğrudan başkumandanlığa bağlayarak Çanakkale'deki tüm hareketler üzerinde bizzat kontrol oluşturmayı amaçlamıştır.

2.2.4.3. Çanakkale Boğazı'nı Savunma Planı

2.2.4.3.1. Amiral Schack'ın Raporu

Balkan Savaşları Osmanlı ordularının durumunu görmek açısından acı bir örnek teşkil etmişti. Avrupa'da sömürgecilik yarışı, bloklaşmalar ve silahlanma yarışı ile savaşın eşiğine gelindiğinde Osmanlı ordusunun düzenlenmesi kaçınılmaz bir hale gelmişti. Üstelik devletin henüz bir ittifakı dahi yoktu. Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlı ordularının düzenlenmesine hız verildi. 1870'den beri Avrupa'da bir efsane haline gelen Alman askerî ekolünden faydalanıldı. Alman askerî misyonunun Osmanlı'ya girişi hem Alman ordularının askerî gücünün örnek alınmasından hem de iki ülke arasındaki yakınlaşmadan ileri geliyordu. Almanya II. Wilhelm'den sonra Ortadoğu'da İngiltere'ye karşı üstünlük sağlamak için Osmanlı ile yakınlaşma sürecine girmişti. Alman askerî misyonu bu siyasî yakınlaşmanın sonucu olarak Osmanlı ordusunda yer almaya başlamıştı. Osmanlı'ya gönderilen son askerî heyet Liman Von Sanders'in başkanlığındaki heyet olmuştur.³¹⁵

Alman Askerî Misyonu Liman Von Sanders'in başkanlığında 14 Aralık 1913'te İstanbul'a geldi.³¹⁶ Gelen heyet içerisinde Çanakkale Boğazı'nın tahkimâtını yapmak üzere İstihkâm Müfettişi General Weber ile Topçu Müfettişi Posselt ve deniz uzmanı

³¹³ Maurice Larcher, "1915 Çanakkale Seferi", *Çanakkale 1915 Boğaz Harekâtı*, (içinde), E Yayınları, İstanbul 2008, s.74.

³¹⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1978, C.III, s.68.

³¹⁵ Muzaffer Tepekaya, "Osmanlı – Alman İlişkileri (1870 – 1914)", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, Cilt 13, s. 61.

³¹⁶ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 9.

Amiral Schack görevlendirilmişti. Amiral Schack yapmış olduğu incelemeler neticesinde 28 Haziran 1914'te Harbiye Nezâretine Çanakkale Boğazı'nın tahkimâtı hakkında bir rapor sundu.³¹⁷

Amiral Schack raporunda denizde üstünlük sağlayabilmek için üç konuya ağırlık vermiştir. Birincisi Boğaz girişinde ağır toplara sahip tabyaların bulunmasıdır. Schack düşmanı uzakta tutmak, onları bataryalarımıza zarar verecek mesafeye yaklaştırmadan ateş altına almak için uzun menzilli topların girişteki tabyalara yerleştirilmesini teklif etmiştir. Raporundaki ikinci savunma tertibâtı Boğaz'ın içinde gözetleme ve haberleşme için filo oluşturulmasıdır. Amiral, Boğaz içerisinde mayınları gereksiz bulduğundan gözetleme ve haberleşme amacıyla kullanılması için savaş kudretine sahip olması gerekmeyen bir filonun varlığını daha faydalı görmüştür. O'na göre mayınlar Boğaz savunmasına elverişli değildir. Her gün muayene edilmeleri ve bunun için sürekli su yüzüne çıkarılmaları gerektiğinden güvenli değildir. Denize yerleştirilmeleri zaman alan bir iştir. Ayrıca kendi filomuza ait gemilerin hareket alanını sınırlamaktadırlar. Schack mayınların faydadan çok zarar getireceği düşüncesindedir. Üçüncü savunma aracı ise Boğaz kıyılarına kurulacak olan torpido bataryalarıdır. Mayınları gerekli görmeyen Amiral Schack bunun yerine torpido bataryalarına ağırlık vermektedir.

Amiral Schack'ın raporunun tatbiki mümkün değildi. Zaman açısından ve Boğaz'ın özellikleri dikkate alındığında daha iyi bir savunma planının hazırlanması gerekiyordu. Schack'ın raporuna Selahaddin Adil Bey'in eleştirileri önemlidir.³¹⁸ Çünkü bu eleştiriler Schack'ın planındaki eksiklikleri ortaya koyduğu gibi Müstahkem Mevki Kumandanlığının Boğaz savunmasıyla ilgili planında nelere öncelik verileceğini de açıklar niteliktedir. Selahaddin Adil Bey'e göre projenin tatbiki için uzun bir zamana ihtiyaç vardı. Almanya'dan gelecek topların, savunmanın esasını oluşturacak Boğaz girişine kısa vadede yerleştirilme olanağı yoktu. Üstelik Boğaz girişindeki istihkâmlar sonraki olayların da ispatladığı gibi düşman bombardımanından bir müddet sonra düşecek, Boğaz içi savunma kabiliyetinden yoksun kalacak ve mayınlardan yeterince faydalanılamayacaktı. Kısa vadede yapılacak işler ise faydadan çok zarar getirici nitelikteydi. Plana göre Boğaz'daki 32 topçu bölüğü 22'ye indiriliyor birçok eski top Boğaz girişine naklediliyordu. Planın bu kısmı kısmen uygulandı. Eğer genel seferberlik emri gecikmiş olsaydı Schack'ın planına göre bataryaların bir kısmı kadro dışı kalacaktı.

³¹⁷ Amiral Schack'ın raporunun tam metni için bkz. *BDHTH*, Cilt VIII'in 21 Numaraları eki.

³¹⁸ Amiral Schack'ın raporuna yine benzer bir eleştiri için bkz. Mehmet Şevki Yazman, *Cephaneniz Yoksa Süngünüz Var Bir Subayın Kaleminden "Türk Çanakkale"*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008, s. 38-41.

Seferberlik başladığında henüz nakliyat başlamadığından bütün bataryalar yerlerinde kalmışlardı. Ancak asker ve subaylar yerlerinden gönderilmişlerdi.³¹⁹ Sadece boşalan bataryaların personel ihtiyacı giderilecekti.

2.2.4.3.2. Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Bey'in Savunma Planı

Cevat Bey Müstahkem Mevki Kumandanlığına atandığında, cephan ve savunma araçlarının eksikliğinin yanında mühim bir sorun da o zamana kadar Amiral Schack'ın uygulanması mümkün olmayan planı dışında herhangi bir savunma planının bulunmamasıydı. Schack'ın raporu dışında Türk ordusunun elinde Boğaz'ın savunmasına ait hiçbir plan yoktu. Cevat Bey önceki plan ve tecrübelerden hareketle yeni bir plan hazırlamaktan mahrumdu. Göreve gelir gelmez Çanakkale Boğazı'nın savunmasını ve bu savunma planı doğrultusunda gerekli olan tahkimâtı baştan hazırlamak zorunda kaldı. Cevat Bey ve Kurmay Başkanı Selahaddin Adil Bey, Schack'ın raporunu tatbik etmenin olanaksız olduğunu erkenden tespit ettiler. 20 Eylül günü Cevat Bey, Müstahkem Mevkinin Boğaz'da yaptığı tatbikattan bir gün sonra başkumandanlığa savunma planı mahiyetinde bir rapor sundu.

Cevat Bey'in raporuna göre asıl savunma hattı Çanakkale - Kilitbahir bölgesi idi. En önemli savunma araçları ise mayınlar ve kıyı bataryalarıydı. Cevat Bey'in raporu Amiral Schack'tan tamamen farklıydı. Schack girişi asıl savunma hattı yapmış mayınlara yer bile vermemişti.

Cevat Bey'in öngörüsüne göre Boğaz'a yapılacak taarruz iki şekilde cereyan edebilirdi. Birinci görüşe göre düşman girişteki istihkâmları susturduktan sonra Boğaz'a girip mevzileri teker teker susturup mayınları temizleyerek Boğaz'ı geçebilirdi. Sahil bataryalarını susturduktan sonra mayın hatları temizlenebilecek bu suretle güvenle Boğaz geçilebilecekti. Ancak bu uzun zaman gerektiren ve sonucu belli olmayan topçu muharebesi doğurabilecek bir hareketti. Cevat Bey'in ikinci görüşü donanmanın bir kısmı giriş istihkâmlarını bombalarken diğer kısmının Boğaz'ı zorlayarak geçebileceği yönündeydi. Düşman mayınlar ve iç istihkâmlar karşısında oylanmadan bir geçit oluşturmak suretiyle Boğaz'ı geçmeye çalışabilirdi. Cevat Bey buna pek ihtimal vermiyordu. Düşmanın mayınları ve istihkâmları dikkate almadan Boğaz'ı zorlama yoluyla geçmesi O'nun beklediği bir hareket değildi. Cevat Bey yine de her iki ihtimali gözetererek tertibât aldı. Cevat Bey giriş istihkâmlarının düşmanın uygulayacağı her planda

³¹⁹ Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar Hatıralar*, s. 24.

mutlak surette düşeceği kanaatindeydi. Uzun menzilli toparla her türlü manevra alanına sahip açık denizden gelecek bir saldırı girişimiyle girişi tutabilmek O'na göre mümkün değildi. Üstelik bunun başka bir sakıncası daha vardı. Düşman eğer bir kara harekâtına giriştiği takdirde giriş istihkâmlarının ele geçirilmesi tehlikesi vardı. Şayet savunma tertibatının esası burada oluşturulursa düşmanın başarılı bir çıkarma hareketiyle savunma büsbütün çökebilirdi. Cevat Bey'e göre güvenlik açısından uygun olan savunmanın esasının içeride kurulmasıydı. Dardanos, Hamidiye ve Soğanlı, Mecidiye arası esas savunma tertibatı için uygun olan yerlerdi. Özetle Boğaz'ın girişinde hafif bir savunma olabilirdi ancak esas savunma tertibatı içeride kurulmalıydı.

Cevat Bey'in raporunda dikkat çektiği yer Karanlık Liman'dı. Düşman O'na göre girişten her türlü içeri girme imkânına sahipti. Karanlık Liman, Boğaz'dan içeri girildiğinde geniş bir yerde olması nedeniyle düşman gemilerinin sığınacağı bir alan olabilirdi. Topçu ateşinden korunabilecek manevra yapılabilecek bir mıntıkaydı. Bunun için top ateşi menzili içinde bırakılarak mayınlamak suretiyle düşman gemileri için rahat bir alan olmaktan çıkarılmalıydı. Böylece girişten giren İtilaf gemilerinin manevra alanı kapanacak, top ateşi ve mayınlardan dolayı durmak zorunda kalacak gemilere arkadan ateş edilebilecekti. Karanlık Liman'ı boş bırakılmış haliyle tehdit gören Cevat Bey planında bu mıntıkayı ihmal etmedi. Düşman gemilerinin Nara–Dardanos–Anadolu sahil bataryalarının ateşinden korunmuş biçimde merkez istihkâmlarını bombalamasına engel olmak için Edirne ve İstanbul'dan getirdiği topçu birliklerini Erenköy ve Halileli sırtlarına yerleştirme kararı aldı. Girişle merkez arasına yerleştirilen obüslerle düşman donanmasının merkez istihkâmlarını rahatça bombardıman etmeleri önlenmek istendi.

20 Eylül'de başkumandanlığa gönderilen rapordan başka bir de Cevat Bey tarafından Boğaz'daki savunmada bazı değişiklikler yapılması için bir yönerge hazırlandı. 7 Ekim'de Enver Paşa merkez tabyalarının 3. Eğitim atışlarını izleyip İstanbul'a dönmüştü. Yönerge Enver Paşa'nın tahkimâtta bazı değişiklikler yapmasıyla ilişkilidir. Değişiklikler nedeniyle 7 Ekim 1914'te Kumandan Cevat adıyla *Boğaz Tahkimâtında Bazı Değişiklikler Meydana Gelmesi Üzerine Yeniden Düzenlenen Genel Yönerge* hazırlandı. Yönergede rapordaki gibi savunmanın esası Çanakkale – Kilitbahir hattı üzerinde oluşturuluyor yine mayınlar ve kıyı bataryaları savunma aracı olarak öne çıkıyordu. Ayrıca yine Karanlık Liman ve bu arada Erenköy'ün de topçu ateşinin mevzisinde olmasına dikkat edilmiştir. Çanakkale Boğazı savunma bakımından dört bölgeye ayrıldı. Birinci bölge giriş bölgesiydi. Görevi düşman gemilerini boğaz

girişinden uzak tutmak, Boğaz'a girse dahi ateşe devam etmekte. İkinci bölge obüs bölgesiydi. Görevi Boğaz'a girmeyi başaran gemileri, Çanakkale – Kilitbahir hattının ateş menzili dışında tutmaktı. Raporda olduğu gibi Halileli sırtlarına obüsler yerleştirildi. Üçüncü bölge Kepez – Soğanlı bölgesiydi. Bölgenin görevi küçük çaplı toplarla geceleri torpidolara karşı mayın hatlarını savunmak ve büyük toplarla Boğaz'dan geçen düşman gemilerini ateş altına alarak obüs bölgesinin ateşlerine yardımda bulunmaktı. En dar yer olan Çanakkale – Kilitbahir bölgesi ise her türlü vasıta ile Boğaz'ı kapayacaktı.³²⁰ Tüm bu savunma tertiplerinin yanına, gece savunmasında kullanılan ışıldaklardan (projektör) en iyi şekilde faydalanmak için, gerek raporda gerek yönergede ayrıntılı tedbirler alınmıştı.

22 Ekim 1914'te Başkumandan Vekili Enver Paşa, Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığına Çanakkale savunma planının hazırlanacağını bildirdi. Enver Paşa yazısında planı hazırlamakla görevli bir heyet oluşturmuştu. Heyet başkanı Merten Paşa, azalar Miralay Cevat Bey, Kaymakam Vosidlo ve Müstahkem Mevki Kurmay Başkanı Selahaddin Adil Bey'di. Heyet her türlü taarruza karşı eldeki araçlarla ne suretle savunma yapacağını, bataryaların ve diğer savunma araçlarının ne şekilde hareket edeceğini bir tâlimatla açıklamakla görevliydi. Heyet emri aldıktan sonra işe başlayacak ve sonucu Sahil İstihkâmâtı ve Torpil Kıtaatı Umûm Müfettişi aracılığıyla Enver Paşa'ya bildirecekti.³²¹ Enver Paşa'nın emrinden sonra çalışmasına başlayan heyet 8 Kasım 1914'te *Muharebe-i Bahriyeye Karşı Mevki-i Müstahkemin Müdafaa Planını* hazırladı. Plan başkumandanlığa gönderildi ve birliklere tebliğ edildi.

Heyetin hazırladığı savunma planında Çanakkale savunma açısından dört bölgeye ayrıldı. Birinci bölge Anadolu'da Kumkale ve Orhaniye, Rumeli'de Seddülbahir ve Ertuğrul tabyalarından oluşuyordu. Dış tabyaların görevi düşmanın içeri girmesini engellemekti. Boğaz'a girmek için düşman filosunun ya bir plan dâhilinde tabyaları düzenli atışlarla susturacağı ya da zorla geçmeye çalışacağı düşünülmüş ve tabyaların her iki durumda nasıl hareket edecekleri belirlendi. İkinci bölge Boğaz'a giren İtilaf gemilerinin toplarımızın ateşinden etkilenmeden Erenköy Koyu'na sığınmalarını engellemek için oluşturulan obüs bataryalarından oluşuyordu. Üçüncü bölgede mayın hatlarını savunan set bataryaları bulunuyordu. Bataryalar düşmanın rahat hareketini engelleyerek onları mayınların toplanması gibi uzun süren bir işe zorlayacak veya

³²⁰ BDHTH, Cilt VIII, s. 519.

³²¹ ATBD, Sayı: 132, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2014, Belge No: (1).

mayınlardan bir yol açmak isteyen gemilere engel olacaktı. Dördüncü savunma bölgesi Çanakkale'nin gerçek savunma gücünü oluşturan tabyaların bulunduğu Çanakkale–Kilitbahir arasındaki dar yerd. Planda bunların yanı sıra bölgelerdeki savunma araçlarının ne şekilde harekete edeceklerine, gece ve gündüz nasıl tertibât alınacağına dair bilgiler yer aldı.³²²

Çanakkale Boğazı'nın savunulması için başkumandanlığın emriyle Cevat Bey'in de olduğu bir komisyon marifetiyle 8 Kasım 1914'te hazırlanmış olan plan incelendiğinde bu planın 20 Eylül'de Cevat Bey'in hazırladığı planın bir devamı olduğu görülmektedir. Cevat Bey'in 20 Eylül tarihli raporunda giriş hafif bırakılmış, savunmanın ana tertibatı Çanakkale–Kilitbahir arasında alınmıştı. Schack'ın raporunda ihmal ediln mayınlara ağırlık verilmiş Boğaz'ın savunması mayın hatlarıyla kuvvetlendirilmişti. Cevat Bey Boğaz'ı geçmeyi başaracak düşman gemilerinin sığınma ve manevra alanlarına dikkat çekmiş, raporunda kıyılara yerleştirilecek obüslerle Karanlık Liman'a tedbir almayı uygun görmüştü. Nitekim 7 Ekim'de hazırlanan yönergede Karanlık Liman ve Erenköy Koyu bu özelliklerinden ötürü ihmal edilmedi. Halileli sırtlarına yerleştirilen topçularla düşman gemilerinin manevra alanlarına karşı önlem alındı. Cevat Bey'in bilhassa düşmanın manevra alanlarına karşı aldığı tedbirler harbin seyrini değiştirecektir. 8 Kasım'da heyetin hazırladığı rapor genel hatlarıyla Cevat Bey'in savunma planına sadık kalındığını göstermektedir. Boğaz savunmasında ağırlığın dar geçitte olması, mayınlara ağırlık verilmesi ve Erenköy Koyu'na alınan tedbirler bu görüşü doğrulayan başlıca benzerliklerdir.

Schack'ın raporu uygulama imkânı bulmadı. Sonraki olaylar gösterdi ki şayet Schack'ın raporu uygulansaydı Çanakkale yalnızca donanmayla bile geçilebilirdi. Müstahkem Mevkinin hazırladığı plan Çanakkale savunmasının temelini oluşturdu. Enver Paşa'nın oluşturduğu komisyon Müstahkem Mevkinin savunma anlayışını devam ettirdi. Almanlar Çanakkale'de teknik, cephane ve komuta düzeyinde yardımda bulundular. Ancak Çanakkale Boğazı Muharebeleri'nde uygulanan plan Türk kurmaylarının hazırladığı plandır. Müstahkem Mevki Kumandanlığının hazırladığı rapor bu savunmanın esasını teşkil etmiş daha sonra nihai olarak komisyon 8 Kasım'da planın esasını değiştirmemek suretiyle savunmaya son şeklini vermiştir. Cevat Bey'in

³²² ATBD, Sayı: 132, Belge No : (1-8).

hazırladığı savunma planı Türk ve dünya tarihi bakımından çok önemli sonuçları olan Çanakkale Boğazı Muharebeleri'nin kazanılmasını sağlayan plandır.

2.2.4.4. Çanakkale Müdafasında Alınan Başlıca Tedbirler

2.2.4.4.1. Mayınlar

Önceden muhtelif savaşlarda kullanılan ve daha da geliştirilen mayınların bilhassa Rus-Japon Savaşında ne derece etkili bir savunma silahı olduğu görülmüştü. Çanakkale'deki müstahkem mevkiilerin korunması gereği ile harpteki cephane ihtiyacı göz önüne alındığında mayınların önemi bir kat daha artmıştı. Amiral Schack'ın planında yeri olmadığı halde Cevat Bey'in savunma planında mayınlara mühim bir rol biçilmişti.³²³ Mayınlar ana istihkâmların yanında obüs ve set bataryalarıyla birlikte savunma tertibatını oluşturmaktaydı.

Mayın dökme kararı ve mayın hatlarının yerlerinin belirlenmesinde Müstahkem Mevki Kumandanlığının yetkisi olmasına karşın mayınlar, mayın dökme gemileri ve bunların tedariki Bahriye Nezâretinin uhdesindeydi. Çanakkale'deki torpil müfrezesi de yine nezârete bağlıydı.³²⁴ Seferberlik başladığında Boğaz'ın savaş gemilerine kapanması, mayınlarla savunmanın pekiştirilmesi gerektiğinde Bahriye Nezâretinin elinde yeterli sayıda mayın yoktu. Boğaz'a dökenecek mayınların büyük bir kısmı Rusların Goben'in Karadeniz'e açılması endişesiyle İstanbul Boğazı önlerine döktüğü mayınlardan, yine Trabzon sahillerinden toplanan Rus mayınlarından ve İzmir açıklarında batan bir Fransız gemisinden toplanan mayınlardan karşılanmıştı. Bunların yanı sıra Alman mayınlarından ve elde bulunan az miktarda mayından faydalanılmıştır.³²⁵ Mayın dökme için Nusret, Selânik, İntibah ve Samsun adlı gemiler kullanıldı. Bu gemilerden yalnız Nusret bir mayın gemisi olarak inşa edilmişti. Diğer gemiler sonradan mayın dökme özelliği kazandırılan gemilerdi. Giresun adındaki gemi ise mayın depo gemisi haline getirilmişti.

4 Ağustos 1914'te Havuzlar-Kepezburnu arasına Selânik gemisi tarafından dökülen 22 mayınla ilk mayın hattı kuruldu. Diğer mayın hatları şu şekilde tesis edilmiştir:

³²³ Mayınlar Amiral Schack'ın planında ihmal edilmiş iken daha sonra Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Bey'in etkisiyle hazırlanan savunma planında önemli bir savunma tertibatı haline gelmişti. Başlangıçta mayınlar pek önemsenmemiş ancak boğazın savunma planının hazırlanmasıyla beraber başta Von Usedom olmak üzere Alman kumandanlar Müstahkem Mevki Kumandanlığıyla beraber mayın hatlarının tesisine ağırlık vermişlerdi.

³²⁴ Çanakkale Deniz Savaşları 1915, Hazırlayan: Çanakkale Boğaz Komutanlığı, İstanbul 2008, s. 82.

³²⁵ Figen Atabey, Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 164; İbrahim Artuç, 1915 Çanakkale Savaşı, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2015, s. 54.

İkinci hat; 6 Ağustos 1914'te Selânik tarafından birinci hattın 800 metre kadar kuzeyinde,

Üçüncü hat; 15 Ağustos 1914'te İntibah tarafından 40 mayınla Dardanos-Baykuşburnu arasında,

Dördüncü hat; 24 Eylül 1914'te İntibah tarafından 29 mayınla 3. hattın güneyinde,

Beşinci hat; 1 Ekim 1914'te İntibah tarafında 29 mayınla Anadolu ve Rumeli Hamidiye tabyaları arasında,

Altıncı hat; 9 Kasım 1914'te yine İntibah tarafından 16 mayınla 3. hattın kuzeyinde,

Yedinci hat; 17 Aralık 1914'te Nusret tarafından 50 mayınla Kepez – Havuzlar güneyinde,

Sekizinci hat; 17 Aralık 1914'te Samsun tarafından 5. hat güneyinde,

Dokuzuncu hat; 30 Aralık 1914'te Nusret tarafından 30 mayınla 2. Ve 8. Mayın hatları arasında,

Onuncu hat; 27 Şubat 1915'te Nusret tarafından 53 mayınla Çimenlik - Değirmenburnu arasında,

Bazı yerlerdeki geçitleri kapatmak için bu hatların haricinde muhtelif zamanlarda mayınlar döküldü. Seferberlik başlarında elde yalnız 26 adet mayın mevcut iken 8 Mart 1915'te dökülen ve 11. hattı oluşturan mayınlarla birlikte 18 Mart deniz zaferine kadar toplam 403 mayın döküldü.³²⁶

11. mayın hattı savaşın seyrini değiştirmiştir. Boğaz'ın savunmasına dair hazırladığı savunma planında Boğaz'ın en geniş yeri olan Karanlık Liman bölgesinin öneminin farkında olan Cevat Paşa yanına gelen mayın zâbitine elde kalan son mayınları Karanlık Liman'a dökmesi emrini verdi. Nusret'in 8 Mart gecesi döktüğü mayınlar (Erenköy Koyu'na dökülmüştür) düşman tarafından fark edilemedi. Mayınların kıyıya paralel döşenmesi ve bu bölgede düşmanın mayınlama faaliyetini tahmin edememiş olması mayınların fark edilmemesinde etkili oldu. Düşmana fark ettirmeden kıyıya

³²⁶ Saim Besbelli, *Çanakkale'de Türk Bahriyesi*, Deniz Matbaası, İstanbul 1959, s. 7.

paralel olarak döşenen mayınlar 18 Mart günü üç düşman gemisini savaş dışı bırakarak deniz zaferinin kazanılmasında mühim bir rol oynadı.

19-25 Şubat bombardımanı ile giriş istihkâmları susturulunca İtilaf donanması için halledilmesi gereken başlıca sorun mayınlardı. Boğaz'dan içeri giren düşman donanmasının mayınları temizleyebilmesi mutlak surette Erenköy – Kepez Burnu ve Rumeli sahillerine yerleştirilen bataryaların etkisiz hale getirilmesi ile mümkün olabilirdi. Türk savunma planının bu kısmında Boğaz'ın birinci boğumunda donanmayı karşılamak için sahillere obüsler yerleştirilmişti. Buradaki bataryaların işlevi hem donanmanın uzun menzilden rahatça merkez istihkâmlarını dövmesini hem de mayın hatlarının temizlenmesini engellemekti.

İtilaf güçleri giriş istihkâmlarının düşürülmesinden 18 Mart'a değin mayınları temizleme faaliyetlerinde bulundular. Ancak mayınları temizleyemediler. Gece mayınları temizlemek amacıyla arama-tarama faaliyetinde bulunan İtilaf gemileri mayın hatlarına fazla sokulunca ışıldaklara (projektör) yakalanıyor, kıyıdaki bataryaların ateşine maruz kalarak insan ve mayın tarama gemilerini kaybederek geri çekiliyorlardı. İtilaf donanmasında başlangıçta mayınları etkisiz hale getirme işinde siviller kullanıldı, siviller kıyıdan yapılan ateşlerden ürkmeleri gibi nedenlerle başarısız olunca yerlerini gönüllü personeller aldı. Yine de İtilaf donanması mayınları temizleme işinde başarılı olamadı. İtilaf güçleri günlerce süren mayın tarama işi başarılı olamayınca ve Amiral Carden'in planı gerek hava şartları gerek Türk savunmasının başarısı gibi etkenlerle gecikince planın ikinci safhası bitmeden Boğaz'ı büyük bir harekâtla yararak geçme teşebbüsünde bulundular. Bu durum İtilaf güçlerinin hezimetine sebep olmuştur. Mayınlar Cevat Paşa'nın savunma planının en önemli kısmını teşkil etmiştir.³²⁷ Kazanılan zaferde en büyük pay mayınlara aittir.³²⁸ Oysa seferberliğin ilanıyla İstanbul'a hükümet tarafından getirilen Alman heyeti tarafından hazırlanan savunma planında Boğaz'ın mayınla savunulmasından vazgeçilmişti.

2.2.4.4.2. Denizaltılara Karşı Alınan Tedbirler

Mayınlar gibi denizaltılar da I. Dünya Savaşı sırasında etkili bir harp vasıtası haline gelmeye başlamıştı. Müstahkem Mevki Kumandanlığı başlangıçta denizaltılar karşısında yeterince bilgi sahibi değildi. Denizaltıların Boğaz'ı geçebileceği

³²⁷ BDHTH, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 519.

³²⁸ Muhammet Erat, "Çanakkale Savaşlarında Deniz Harekâtı", *Çanakkale Tarihi*, C.4, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 2048.

öngörülemediğinden Mesudiye zırhlısının batırılışına kadar onlara karşı tertibât alınmamıştı.³²⁹ 13 Aralık'ta Mesudiye zırhlısının B -11 adlı İngiliz denizaltısı tarafından batırılması ile denizaltıların oluşturduğu tehlikeye acı bir biçimde şahit olunmuştu. Mesudiye'nin batırılmasından sonra birtakım tedbirler alınmaya başlandı.

Mesudiye zırhlısının kurtarılan personelinden oluşan 120 kişilik bir ekiple Boğaz'ın iki yakasında gözetleme postaları kuruldu. Bunun yanında torpidobot, gambot, mayın gemileri ve toplara sahip bazı araçlarla yine Boğaz bölgesinde denizaltı karakol hizmeti kuruldu. Gerek bunlar gerek bu amaçla kıyılarda oluşturulan bataryalar bir denizaltının periskopunun yüzeyde görüldüğü zaman veya denizaltı yüzeye çıktığı zaman ateş ediyorlardı. Denizaltıların batırılması ya da derinlerde tutulması suretiyle engellenmeleri amaçlanıyordu. Denizaltıların geçmesini engelleyecek araçlar mevcut değildi. Her ne kadar mayınlar denizaltılar için bir engelmiş gibi görünse de denizaltılar daha derinlere inerek onlardan kurtulabiliyordu. Müstahkem Mevki Kumandanlığı denizaltıların geçişini engellemek için bir yöntem olarak balık ağlarından faydalanmayı denedi. 5-7 Şubat 1915 tarihlerinde birinci mayın hattının önüne üç ağ konuldu. Bunların faydalı olmayacağı görülerek kaldırıldı. Sonradan Marmara'ya geçişleri engellemek için Nara'da büyük bir ağ engeli kuruldu. Ağ maniaları denizaltıların geçişlerini engelleyememiş olsa bile onlara büyük zararlar verdiler. Ayrıca yine bir tedbir olarak denizaltıların geçişleri esnasında onlara seyir kolaylığı sağlayabilecek ışıldaklar, şamandıralar, baca ve top gibi unsurlar Müstahkem Mevki Kumandanlığı tarafından kaldırıldılar. Bazılarının yerleri değiştirilerek denizaltılar için kolaylık oluşturmalarının önüne geçildi.

2.2.4.4.3. Kara Tahkimâtında Yapılan Düzenlemeler

Boğaz'ın ilk savunma planını hazırlayan Schack'a göre mevcut istihkâmlar ve savunma araçları düşman filosunun Boğaz'ı geçmesini engelleyemezdi. O'na göre tabyalar birbiriyle uyumsuz ve eski toplardan oluşmaktaydı. Bataryalar bir plan dâhilinde ateş etme imkânından yoksundu. Bir faydası olmayan bataryaların kuruluştan kaldırılması buradaki subay ve erlerin etkili olacak bataryalara verilmesi gerekiyordu. Schack aynı cins toplardan oluşan bataryaların oluşturulmasını rapor etmişti.³³⁰ Plan uygulanmaya

³²⁹ Recep Dündar, *Çanakkale Deniz Muharebeleri ve Orgeneral Cevat Çobanlı Paşa*, Bilsam Yayınları, Malatya 2015. s. 63.

³³⁰ Türkiye'ye gelen Alman deniz heyetinde kurmay başkanlığı yapan korvet kaptanı Schineider seferberlik başlarında müstahkem mevkinin savaşa hiçbir şekilde hazır olmadığını söylemektedir. Onun müstahkem mevkinin elinde bulunan toplar hakkında verdiği bilgiler Schack ile paralellik gösterir. Ona göre "...toplar çap, sistem ve diğer açılardan dikkate alınmaksızın gelişigüzel bir şekilde bataryalar halinde toplanmıştı. Bu dikkatsizlik öncelikle bir savaş esnasında ateş

başlanmış 32 bölükten oluşan Müstahkem Mevki topçusu 22 bölüğe indirilmişti. Pek çok batarya kadro dışı kalmış subay ve erler nedeniyle eksik bir vaziyetteydi. Seferberlik ilân edildiğinde Müstahkem Mevki eskisinden daha da zayıftı. 10 Ağustos 1914'te Müstahkem Mevki Kumandanlığına atanan Miralay Cevat Bey şartlar karşısında hiçbir zaman karamsarlığa düşmemiş, ümidini daima korumuştur.³³¹ Dışarıdan teçhizat ve cephâne getirmenin imkânsız olması ve bunların ülke içinde üretilmemesi nedeniyle sadece eldeki kaynaklardan yararlanıldı.³³² Almanya'dan sipariş edilen ağır toplar ile diğer harp malzemeleri; Bulgaristan ve Romanya'nın tarafsızlığından, Sırbistan'ın ise Almanya ve Avusturya'ya karşı savaşmasından ötürü getirilememişti.³³³ Cevat Bey teçhizat eksikliği nedeniyle eldeki bütün araçlardan yararlanma yoluna gitti. O'nun emriyle kadro dışı bırakılan bütün bataryalar subay ve erlerle doldurularak yeniden aktif hale getirildi. Eski bataryalar harbe hazır hale getirildiği gibi yeni bataryaların teşekkülüne başlandı.³³⁴ Osmanlı Devleti'nin henüz savaşa girmemiş olması Müstahkem Mevkiye bu süreçte hazırlanma fırsatı vermişti.

Boğaz'dan içeri girecek düşman gemileri merkez istihkâmlarının ateşine maruz kalmadan buradaki istihkâmları tahrip edebilirdi. Topların menzilinın kısa oluşu düşmana uzaktan tahrip avantajı sağlamaktaydı. Müstahkem Mevki bu tehlikenin farkında olarak düşmanın Boğaz girişinden itibaren ateşe alınabilmesi için Erenköy ve İntepe arasına yerleştirmek için İstanbul'dan obüs bataryaları istedi.³³⁵ 19 Eylül'de Müstahkem Mevki emrine gönderilen 8. Ağır Topçu Alayı ile Ağır Obüs Taburu bu bölgeye gönderildi.³³⁶ Erenköy sırtlarına 20 adet 15'lik obüs, batısında bulunan İntepe sırtlarına 8 adet 12'lik muhasara topu ve daha sonra 4 obüs daha yerleştirildi. Burada bulunan topçular 18 Mart Zaferi'nin kazanılmasında önemli görev üstlendiler.

Mayınlar Kepez Burnu önlerinden Çanakkale – Kilitbahir merkez grubuna kadar 10 hat boyunca uzanmaktaydı. Müstahkem Mevki tarafından mayın hatlarının torpido ve savaş gemilerine karşı korunması için yeni kıyı bataryaları oluşturuldu. Bunlar düşmanın 3 Kasım saldırısından sonra 1915'in Ocak, Şubat ve Mart aylarında çeşitli savaş

idaresinde topçuluk kurallarının uygulanması, yedek parçaların ve cephanenin değiştirilmesini güçleştiriyordu. Bu durum esasen çok büyük olmayan savaş kabiliyetini bir kat daha azaltıyordu.” Mirliva Sedat, Boğazlar Meselesi ve Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi, s. 121.

³³¹ Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar Hatıralar*, s. 24.

³³² *BDSÇC*, V. Cilt, 1. Kitap, s. 68.

³³³ İbrahim Artuç, *1915 Çanakkale Savaşı*, s. 56.

³³⁴ Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar Hatıralar*, s. 25.

³³⁵ Selahaddin Adil Paşa, *a.g.e.*, s. 26.

³³⁶ Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Esenkaya, “Çanakkale Cephesinde Anadolu Yakası Topları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 2012, Sayı, 12, s. 7.

gemilerinden sökülen toplarla (Mesudiye, Muin- i Zafer, Berk- i Satvet, Ertuğrul vb.) oluşturulmuş ve gemilerinin adlarıyla anılan bataryalardı. Genellikle Kepez- Soğanlıdere- Akyarlar civarına yerleştirilmişlerdi.³³⁷ Mayın hatlarını korumanın yanında obüs bölgesi ateşine yardım etmek görevini de üstlenmişlerdi.³³⁸

Harbiye Nezâretinden Ağustos 1914'te Müstahkem Mevki Kumandanlığına yeni atanan Miralay Cevat Bey'e gelen emir gereğince ağır topçu ikmal erleri fazla geldiğinden bu erlerden Müstahkem Mevkide bir depo taburu teşkil edilmesi gerekti. Depo taburlarının teşkilinden sonra dahi fazla er kalacağından bunların mayın hatlarının kurulmasından sonra mayın hatlarını korumak için tesis edilecek set bataryalarına aktarılması düşünüldü. Cevat Bey Harbiye Nezâretine 1600 kadar fazla ikmal eri geldiğini ve emir gereğince bir depo taburu ile her alay bölgesinde depo bölükleri oluşturulacağını bildirdi. Alaylardaki farklı tipteki topların kullanılması konusunda erlerin eğitilmesi öngörülüyordu. Cevat Bey fazladan erlerle boş bataryaların doldurulmasına teşebbüs etmiş ise de topçu subayı eksikliğinden buna muvaffak olamamıştı. Nezâretten subay ihtiyacının giderilmesi talebinde bulundu.³³⁹ Cevat Bey 2. Liva Kumandanlığına depo taburunun merkezinin Nağra'da olacağını, 2. Liva Kumandanlığınca alaylardan seçilecek subaylar tarafından topçuluk eğitiminin verileceğini bildirdi. Aynı yazıya göre eksik kalacak eğitim subayı ihtiyacının giderilmesi için emekli subaylardan faydalanılacaktı.³⁴⁰

Savaştan önce Türkiye'ye gelen Alman askerî heyetinin misyonu Türk subaylarının eğitime dayanıyordu. Türk subayları kendi görevlerini yapabilecek duruma gelinceye kadar Alman uzmanlar tarafından eğitileceklerdi.³⁴¹ Alman subay ve erlerinin Çanakkale'ye gelmesini müteakip Merten Paşa örnek batarya oluşturulması teklifinde bulundu. Diğer bataryalarda bulunan Türk subay ve erler sırayla örnek bataryaya gelerek Alman subaylardan eğitim alacaklardı. Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Bey örnek batarya teklifini doğru bulmadı. Cevat Bey'e göre Türk subay ve erler kendi bataryalarında eğitim görmeliydi. Boğaz'da farklı durum ve görevde bataryaların bulunduğu göz önüne alındığında kendi bataryalarının işleyişini öğrenmeleri daha doğru olurdu. Üstelik subay ve erler kendi bataryalarının hâricine çıkmak zorunda

³³⁷ *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, Hazırlayan: Çanakkale Boğaz Komutanlığı, İstanbul 2008, s. 106; Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, s. 61.

³³⁸ Recep Dündar, *Çanakkale Deniz Muharebeleri ve Orgeneral Cevat Çobanlı Paşa*, s. 59.

³³⁹ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 4669, Dosya No: H5, Fihrist: 1-22, (14 Ağustos 1914).

³⁴⁰ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 4669, Dosya No: H5, Fihrist: 1-23, (14 Ağustos 1914).

³⁴¹ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 31.

kalmayacaklardı. Cevat Bey Alman subay ve erlerden oluşan bir numûne bölüğü tesis edilmesi, numûne bölüğünün her mıntıkada onar gün kalmak suretiyle o mıntıkanın vereceği hizmete dair eğitim vermesi önerisinde bulundu. Cevat Bey'in önerileri kabul görmedi. Enver Paşa 5 Ekim 1914'te Cevat Bey'e gönderdiği bir yazıda numûne bataryası teşkil edileceğini, Anadolu Hamidiyesi'nin numûne bataryası olarak seçildiğini ve mükemmel bir batarya örneği haline getirileceğini bildirdi. Bataryanın mürettebâtı Alman Tâlim Heyeti'nden oluşacaktı. Alman kumandanlar tarafından idare edilecek olan numûne bataryası tüm emirlerini Ferik Merten Paşa'dan alacaktı.³⁴²

2.2.5. Boğaz Muharebeleri Başlamadan Önceki Olaylar

2.2.5.1. 3 Kasım Bombardımanı

Souchon'un donanmayla Rus limanlarını bombalamasıyla harp fiilen başladı. Ruslar, 1 Kasım'da Kafkasya'dan taarruza geçti. Rusların müttefiki İngilizler Karadeniz olayına misillemede bulunmak amacıyla Fransa hükûmetiyle anlaşarak Çanakkale Boğazı önünde bulunan filonun komutanı olan Amiral Carden'e Boğaz girişindeki tabyaların bombalanması emrini verdi. 3 Kasım sabahı 06:40'ta iki İngiliz muharebe kruvazörü, iki Fransız muharebe gemisi, dört kruvazör ve sekiz muhripten kurulu birleşik filo boğaz önlerinde görüldü.³⁴³ En baştaki iki zırhlı İngiliz gemileri Indefatigable ile Inflexible sonra gelenler de Fransız gemileri Suffren ve Verite idi. Gemiler yönlerini Çanakkale'deki istihkâmlara çevirdikten sonra saat 06:50'de ateşe başladılar. Dört muharebe zırhlısı Çanakkale'deki istihkâmları bölüşmüşlerdi.³⁴⁴ Indefatigable ile Inflexible Gelibolu'daki Seddülbahir ve Ertuğrul tabyalarını Suffren ve Verite adlarındaki Fransız savaş gemileri de Anadolu tarafında bulunan Kumkale ve Orhaniye tabyalarını 13-16 bin metre menzilden bombardıman ettiler.³⁴⁵ 07:10'a kadar devam eden kısa harekâtta İngilizler 48 Fransızlar 30 mermi harcadılar. Türk tabyaları menzil uzak kaldığından bu taarruza karşılık veremedi. Sadece Ertuğrul ve Orhaniye tabyalarından on bir mermiyle karşılık verilebildi.³⁴⁶ Cevat Bey'in başkumandanlığa saat 07:45'de gönderdiği günlük rapora göre; düşman 16 km'den ateş açmış, buna yalnız Ertuğrul

³⁴² ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 4669, Dosya No: H3, Fihrist: 1-26; Recep Dünder, *Çanakkale Deniz Muharebeleri ve Orgeneral Cevat Çobanlı Paşa*, s. 69. Hamidiye tabyasında Alman subay Vosidlo tarafından Türk subay ve erlere topçuluk eğitimi verildi. Mirliya Sedat, *Boğazlar Meselesi ve Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi*, s.125.

³⁴³ BDH, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 107.

³⁴⁴ Şemsettin Çamoğlu, *Çanakkale Boğazı ve Savaşları*, Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1962, s. 83.

³⁴⁵ Müstahkem Mevki Kumandanlığı tarafından tutulan ilk harp raporlarına göre Çanakkale giriş tahkimatı 6 düşman gemisi tarafından bombardıman edilmişti. Ancak sonraki raporlarda 4 geminin ateş ettiği rapor edilmiştir. ATB, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2014, Belge No: 2 (1:11), Yıl:63, Sayı: 132. BOA, DH. EUM. 3. Şb. Dosya No:2 Gömlek No:48, 21 Teşrinievvel 1330 (3 Kasım 1914).

³⁴⁶ BDH, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 107.

tabyasından birkaç mermiyle karşılık verilebilmişti. Düşman gemilerinden birinden çıkan duman nedeniyle hasar almış olabileceği bildirilirken Seddülbahir'deki Merkez Cephaneliğinin çöktüğü ve zayıatın araştırıldığı rapor edildi.³⁴⁷ Cevat Bey'in harp raporu zayıatın tespitinden önce tutulmuştu. Bu sebeple zayıatın gerçek boyutu raporda yer almadı. Kısa süren bombardımana rağmen zayıat büyüktü. Müstahkem Mevki Kumandanlığı Kurmay Başkanı Selahaddin Adil Paşa'ya göre Müstahkem Mevki muharebe boyunca bile bu kadar hasara uğramamıştı.³⁴⁸ Bombardımandan sonra yapılan tahkikatla verilen zayıat hakkında daha doğru bilgiler elde edildi. Cevat Bey'in 3 Kasım akşamı saat 19:30'da çeşitli tahkikatlardan sonra Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği rapora göre: Bombardımanda Ertuğrul tabyası iki isabet aldı ancak malzeme ve insan kaybı yaşanmadı. Seddülbahir'e ardı ardına isabet eden iki mermi sonucu Merkez Cephaneliği ateş aldı. Cephaneliğin patlamasıyla 5 subay ve yaklaşık 80 er şehit oldu. Bazı toplar kullanılamaz hale geldi. Cevat Bey bizzat yaptığı teftiş sonucunda Kumkale'ye atılan mermilerden sadece dördünün tabyaya isabet ettiği, Kumkale ve Orhaniye tabyalarında hiçbir hasara neden olmadığı bilgisini edindi.³⁴⁹

3 Kasım bombardımanı ağır hasarına rağmen her bakımdan uyarıcı oldu. Cevat Bey bu bombardımanın kendisini uyardığını bu tarihten itibaren tüm zamanını savunmayı düzenlemeye ayırmak gerektiğini anladığını belirtmiştir.³⁵⁰ Bombardımanın en ağır hasarı Seddülbahir'deki cephâneliğin havaya uçması nedeniyleydi. Tabyadaki toplarda kullanılan siyah barutun merkez cephanelikte bol miktarda bulunması faciaya neden oldu. Cephanelik kârgir olduğundan isabet eden mermilere dayanamadı ve havaya uçtu. Bu hatadan ders alınarak gerekli tedbirler alındı.³⁵¹ Müstahkem Mevki Kumandanlığı hasar gören tabyaların eski haline döndürülmesi emrini verdi. Hasar gören Kumkale ve Seddülbahir tabyaları kısa zamanda eskisinden daha iyi bir hale getirildi.³⁵² Kısa süren bombardımanın Çanakkale Boğazı'nın dış savunma mevzilerinde yaptığı çabuk ve beklenenin üzerindeki tahribât Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Bey'i yeni bir savunma tertibâtına yöneltti. Savunma merkezinin ağırlığı orta ve iç mevzilere kaydırıldı. Yeni savunma tertibâtında dış istihkâmlar ve toplar yerini korumakla beraber savunma ağırlığını iç mevzilere ve mayınlara bıraktı.³⁵³ 3 Kasım saldırısından 19 Şubat'a kadar

³⁴⁷ ATBD, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2014, Belge No: 2 (1:11), Yıl: 63, Sayı: 132.

³⁴⁸ Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 29.

³⁴⁹ ATBD, Sayı: 132, Belge No: 2-7.

³⁵⁰ BDSÇC, V. Cilt, I. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012, s. 83.

³⁵¹ Mirliha Sedat, *Boğazlar Meselesi ve Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi*, s. 131.

³⁵² Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, s. 30.

³⁵³ Robert Rhodes, *Gelibolu Harekatı*, Belge Yayınları, 1965, s. 21.

birleşik filonun toplu bir saldırısı olmadı. Bu dönemde İtilaf Devletleri Çanakkale’de bir cephe açılıp açılmaması konusunu müzâkare ederken Türk tarafı Boğaz’daki savunmanın pekiştirilmesi hususunda çalışmalarda bulundu.

Osmanlı Devleti ile 3 Kasım bombardımanının ardından diplomatik ilişkiler kesildi, Ruslar doğudan taarruza geçerken İngilizler, Akabe ve Çanakkale limanlarını bombaladılar. Osmanlı Devleti bunları gerekçe göstererek İngiltere, Fransa ve Rusya’ya harp ilân etti.³⁵⁴ Harbin ilânından iki gün sonra Osmanlı sultanı halife ünvanıyla Cihâd-ı Ekber ilân etti. Halife bu ilânıyla ehl-i İslâm üzerinde zalim bir yönetim kurduğunu belirttiği Rusya, İngiltere ve Fransa’yı savaşa girilmesine sebebiyet vermekle suçladı ve “menafi-i meşruamızı müdafaa için silaha sarılmaya mecbur olduk” diyerek tüm Müslümanları cihâda çağırdı.³⁵⁵

2.2.5.2. Mesudiye Zırhlısının Batırılışı

3 Kasım bombardımanı, İngiltere ve Fransa’nın Osmanlı Devleti’ne harp ilânı demekti. Harbin başlamasıyla Çanakkale Boğazı’nın savunması için alınan tedbirlerin artırılması gerekti. Bataryaların takviye edilmesi, yeni mayın hatlarının tesisi gibi çalışmalar devam ederken Boğaz’ın savunulmasına dair alınan önlemlerden biri de Mesudiye zırhlısının bir batarya olarak kullanılmasıydı.

Mesudiye 1874 yılında İngiltere’de yapılmış olan eski bir gemiydi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşına ve Balkan Savaşları’na katıldı. Balkan Savaşları’nda iki ağır topu hasar gördüğünden savaştan sonra hasar gören parçalarının değiştirilmesi amacıyla İngiltere’ye gönderilmişti. I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte Mesudiye iki ağır topunun onarımı gerçekleşmeden geri dönmek zorunda kaldı. En önemli silahından yoksun olan Mesudiye zırhlısının donanmada bir işe yaramayacağını düşünen Alman Amiral Souchon 1 Eylül 1914’te Karargâh-ı Umûmiye gönderdiği yazıda sâbit batarya olarak kullanılmasını teklif etti.³⁵⁶

Souchon’un önerisine Enver Paşa olumlu yanaşarak Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Bey’e Souchon’un önerilerini destekleyen bir emir gönderdi.

³⁵⁴ “Hâl-i Harbin İlânı”, *İkdam*, 31 Teşrinievvel 1330 (13 Kasım 1914).

³⁵⁵ “Cihad-ı Ekber”, *Tasvir-i Efkar*, 31 Teşrinievvel 1330 (13 Kasım 1914).

³⁵⁶ Amiral Souchon’un Başkumandanlığa teklifi: “Mesudiye zırhlısının büyük topları mevcut olmamasından ve makinesinin köhneliğinden dolayı filoda istimali mümkün değildir. Barbaros filoya iltihak edince Mesudiye’yi Bahrisefit boğazı kumandanlığı maiyetine göndereceğim. Orada bu sefine boğazın müdafaasını ehemmiyetli surette takviye edecektir. Mesudiye bir cihetteki toplarile boğaz methalini yalayıcı ateşle dövecek vaziyette demirleyecektir. Diğer cihetteki topları karaya çıkarılarak boğazın müdafaasında kullanılabilir.” Fevzi Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, s. 42.

Mesudiye gemisi Müstahkem Mevki Kumandanlığına gelen emre göre, yüzen bir batarya olarak kullanılacaktı. Deniz tarafına bakan topları Boğaz girişinin savunmasına yardım edecek karaya bakan tarafındaki toplar ise çıkarılarak kıyı bataryası olarak kullanılacaktı. Enver Paşa'nın Cevat Bey'e gönderdiği “ Mesudiye bir tarafındaki toplarıyla boğaz girişini yalayıcı ateşle dövecek vaziyette demirleyecektir.” emri Souchon'un karargâha gönderdiği öneriyle birebir aynıydı.³⁵⁷ Mesudiye'nin yüzen bir batarya olması Souchon'un fikridir.

Souchon, Mesudiye'yi Boğaz'ın savunmasına katkıda bulunabilmesi amacıyla Müstahkem Mevki Kumandanlığı emrine vererek Çanakkale'ye gönderdi. Mesudiye 5 Eylül 1914'te Çanakkale'ye gelerek Müstahkem Mevki Kumandanlığı emrine girdi. Burada Hamidiye ve Namazgâh tabyalarıyla birlikte çalışma görevi aldı.³⁵⁸ Cevat Bey ile Başkumandanlık temsilcisi Merten Paşa arasındaki görüşmeden sonra geminin Kepez Burnu yakınındaki Sarısığlar mevkiinde demirlemesi ve karaya bakan yönündeki toplarının çıkarılması kararlaştırıldı. Geminin herhangi bir sebeple batması durumunda sığ bir mevkide demirlediğinden sadece dibe oturacağı ve sâbit bir batarya olarak ateşe devam edebileceği düşünülmüştü.³⁵⁹ Ancak gemi düşünüldüğünün aksine yan yatmayacak alabora olacaktır.

7 Eylül 1914'te Mesudiye'nin zâbitleri bir harp gemisi hüviyetindeki Mesudiye'nin sâbit bir istihkâm olarak kullanılmasının uygun olmayacağını bir rapor halinde Cevat Bey'e bildirdiler. Rapora göre; gemi ya gezici bir kale olarak bütün topları üzerinde kullanılmalı ya da kara bataryası olarak düşünülüyorsa düşmana karşı uzun müddet karşı koyabilmesi için tüm topları karaya çıkarılmalıydı. Bir harp gemisinin onlara göre yarı silahından yoksun bırakılarak sâbit bir istihkâm olarak harp hattında vazife görmesi beklenemezdi.³⁶⁰ Bu teşebbüsten bir sonuç çıkmayınca Mesudiye zırhlısı Kumandanı Arif Bey 11 Eylül 1914'te Cevat Bey'e bir yazı gönderdi. Yazıda Cevat Bey'e harp esnasında karşılaşılabilecek sorunlara ilişkin bazı sorular yöneltti. Arif Bey geminin bir koyda demirleyip batırılmayı beklemesi yerine çarpışmasını daha doğru buluyordu.³⁶¹ Şu haliyle Mesudiye'nin denizde sâbit bataryaya çevrilmesi onu tedirgin etmişti.

³⁵⁷ Oğuz Otay, *Efendi Kaptan Kurtar Bizi*, Denizler Kitabevi, İstanbul 2005, s. 176.

³⁵⁸ Saim Besbelli, *Çanakkale'de Türk Bahriyesi*, s. 10.

³⁵⁹ Sayhan Bilbaşar, *Çanakkale 1915*, s. 40.

³⁶⁰ Fevzi Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, s. 43.

³⁶¹ Oğuz Otay, *Efendi Kaptan Kurtar Bizi*, Denizler Kitabevi, İstanbul 2005, s. 178.

Arif Bey'e göre gemideki cephane en fazla bir saatlik harbe yetecek kadardı. Cephane bittiğinde gemi ne yapacaktı? Hangi mesafeden düşmana ateş edilecekti? Şayet düşman donanması Mesudiye'nin menzili dışından isabetli atışlar yaparsa Mesudiye'nin içeri girmesine müsaade var mıydı? Arif Bey boşlukta bırakılan bu hususları sorduğu yazısının sonunda Mesudiye'nin Nara Burnu'ndaki Kömürlük civarında bulunması önerisinde bulundu. Arif Bey'e göre geminin düşmana en fazla hasar verebileceği yer Kömürlük civarıydı.

Cevat Bey, Arif Bey'in yazısına 16 Eylül'de verdiği cevabında; Mesudiye gemisinin Nara civarında bulunarak Kilitbahir-Çanakkale arasından geçmek isteyecek düşman donanmasına ateş açmasının ateş tesirini dağıtarak azaltacağını öne sürerek önerisini reddetti.³⁶² Kumandanlık emir vermediği takdirde gemi mevkisini terk etmeyecek, eldeki cephane nispetinde hareket edilecekti. Cevat Bey'e göre kıyı bataryalarımız nedeniyle düşman donanması Mesudiye'nin menzili dışından etkili olamazdı.

Müstahkem Mevki Kumandanlığının fikri değişmeyince Mesudiye gemisi 17 Eylül'de Cevat Bey'in deniz muharebelerinde karargâhının bulunduğu Hacıpaşa Çiftliği önündeki Sarısığlar Koyu'nda demirledi. Mesudiye, mayın hatlarını savunmak, torpido hücumlarını defetmek ve 15'lik toplarıyla uzak mesafeden muharebeye katılmak görevlerini aldı.³⁶³ Ancak Mesudiye zırhlısının sâbit bir batarya olarak kullanılması düşüncesi acı bir sonla bitecek 13 Aralık'ta Mesudiye B11 adındaki bir İngiliz denizaltısı tarafından batırılacaktır.

Mesudiye'nin yüzen batarya olması onu denizaltıların hedefi haline getirmişti. Birçok kez İngiliz ve Fransızlarca torpillenmek istenmişti.³⁶⁴ Boğaz'ın denizden ablukası ve aynı zamanda Yavuz ve Midilli gemilerinin Boğaz'dan çıkışlarına karşı taarruz görevinde bulunan denizaltılar Mesudiye'nin batırılması olayından önce de Boğaz'ı geçme teşebbüslerinde bulunmuşlardı. 24 Kasım'da Boğaz'a ilk girme teşebbüsünde bulunan Fransız Faraday denizaltısı Türk bataryalarından açılan ateş sonucunda geri dönmüştü.³⁶⁵ Bu sefer 13 Aralık'ta dalışa geçen B11 İngiliz denizaltısı Çanakkale

³⁶² *Çanakkale Deniz Savaşları*, (hızl.) Erdoğan Şimşek, Aynur Güner, Deniz Basımevi, İstanbul 2010, s. 49.

Sayhan Bilbaşar, *a.g.e.*, s. 41. 24 Eylül'de Mesudiye'nin bütün toplarının sökülerek karaya çıkarılması Başkumandanlık'tan Kıyı İstihkam ve Torpil Kıtaatı Müfettişliğine bildirilmişse de gemi olduğu yerde bırakılmıştı. *BDHTH*, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 109.

³⁶³ Saim Besbelli, *Çanakkale'de Türk Bahriyesi*, s. 11.

³⁶⁴ A. Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı*, s. 11.

³⁶⁵ Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 144.

Boğazı'ndan içeri girerek su yüzüne çıkmadan ve nerede olduğunu bilmeden 10 mil mesafe aldı. Yerini keşfetmek amacıyla su yüzüne çıktığında Sarısığlar Koyu'nda olduğu ve mayın hatlarının geride bırakılarak Mesudiye ile karşılaşıldığı anlaşıldı. İki bacasından ve bayrağından tanınan Mesudiye'ye 800 metre mesafeden iki torpil fırlatıldı.³⁶⁶ Mesudiye Zırhlısı Kaptanı Fazıl Bey'in³⁶⁷ Müstahkem Mevki Kumandanlığına bildirdiğine göre; 13 Aralık 1914 günü saat 11:55'te bir denizaltının attığı torpille Mesudiye gemisi yan yatmıştır. Bazı subay ve erler kurtarılmıştır. Bazıları ise geminin bölmeleri arasında kaldıklarından kurtarılmalarına çalışılmaktadır. Söz konusu denizaltının gemiden uzaklaşıp gittiği görülmüş olsa da halen boğazda olması ihtimaline karşı dikkatli olunması gerektiği bildirilmiştir.³⁶⁸ Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Bey Mesudiye'den gelen çeşitli raporlardan hareketle olayın nasıl cereyan ettiğini ve zayıat durumunu ayrı bir rapor halinde düzenleyerek Başkumandanlık Vekâletine göndermiştir. Cevat Bey'in başkumandanlığa gönderdiği rapora göre olayın cereyan tarzı ve zayıat durumu şöyledir: 13 Aralık 1914 günü Boğaz'a giren bir denizaltı Soğanlı ve Havuzlar arasından ve Rumeli'ye yakın taraftan Mesudiye'yi torpilledikten sonra geri dönmüş ve Boğaz dışına çıkmıştır. Torpil isabet eden Mesudiye buna birkaç top mermisiyle cevap vermiş ancak aldığı hasar sonrası 8-10 dakika içinde sol tarafına yatmıştır. Yardımlar neticesinden erler ve subayların büyük kısmı dışarıya çıkarılmıştır. Güvertenin tamamı su içinde kaldığından içeride mahsur kalanların kurtarılması için zırhlının dıştaki saçları sökülüş ve 36 saatlik bir çalışmadan sonra 5 subay ve 3 er daha kurtarılmıştır. Rapora göre gemideki 598 erden 574'ü kurtarılmış, 24'ü şehit olmuştur. Şehit olan erlerin 10'u makinede 14'ü güvertededir. Gemideki 63 subaydan 48'i hemen 5'i mahsur kalanlar arasından kurtarılmıştır. 10 subay şehit olmuştur. Subayların tamamı çarkçıdır. Mesudiye mürettebatından 100 erle 2 subay Baykuş'ta kurulmakta olan Mesudiye Bataryası için, 60 er ve 1 subay gözetleme ve karakol bölüğü görevi yapmak için, 3 subayla 40 er de çıkarma çalışmalarına katılmaları için Çanakkale'de bırakılmış kalan subay ve erler İstanbul'a gönderilmiştir.³⁶⁹

Alabora olmasından sonra Cevat Paşa ve Merten Paşa bir istimbotla geminin yanına geldiler. Beraberlerinde getirdikleri ameleler ile keski, balta, balyoz, dinamit gibi

³⁶⁶ Thomazi, *a.g.e.*, s. 12.

³⁶⁷ Mesudiye zırhlısı Çanakkale'ye geldiğinde geminin kaptanı Arif Bey 'di. Daha sonra kaptan değişikliği yapılarak geminin kaptanlığına Fazıl Bey getirildi. Mesudiye'nin torpillenmesinden önce gemi kaptanı Fazıl Bey'dir.

³⁶⁸ ATBD, Sayı: 132, Belge No: 3(1).

³⁶⁹ ATBD, Sayı: 132, Belge No: 3(3-5).

araçlarla kurtarma çalışmalarına başlandı.³⁷⁰ Cevat Paşa gemiden kurtarılmış olanların Çanakkale Merkez Hastanesi'nde istirahat ve tedavilerini emretti. Her birini ayrı ayrı ziyaret ederek ayrı ayrı hatırlarını sordu. Bakımlarının en iyi şekilde yapılmasını sağladı.³⁷¹

Mesudiye'nin yüzen bir batarya olarak kullanılması yanlış bir düşünceydi. Gerçi o zamana kadar normal gemilerin bile kılavuzluğa ihtiyaç duyduğu yerden bir denizaltının beş mayın hattını geride bırakarak geçmesi pek mümkün görünmemekteydi. Ancak tüm ihtimaller gözetilerek bazı tedbirler almak mümkündü. Mesudiye'nin Müstahkem Mevki emrine girdiğinde kaptanı olan Arif Bey geminin şıpka ile korunması için tertibat aldırılmıştı. Fazıl Bey ise bu tertibatı uygun görmemiş Kepez Burnu'nda silahlı bir filika bekletmek suretiyle gözetleme konusunu ön plana almıştı.³⁷² Saim Besbelli bir şıpka ağının bile gemiyi kurtarabileceği fikrindedir. O'na göre bu tür bir savunma tertibinin alınmayışı denizaltıların böyle riskli bir yola giremeyeceği kanaatinden ileri gelmiştir.³⁷³ Selahaddin Adil Paşa “*bu hususta cahil bulunuyorduk*” diyerek bir itirafta bulunmuştur. Müstahkem Mevki Kumandanlığı Mesudiye olayından sonra mayın hatlarının denizaltılara karşı bir savunma aracı olmadığını görerek denizaltılara karşı mayın hatlarının ilerisine ağlar yerleştirmiştir.³⁷⁴

Mesudiye'nin batırılışında bir dizi hatanın olduğu görülmektedir. Geminin kaptan ve subaylarının aksi yöndeki görüşlerine rağmen gemi ısrarla yüzen bir batarya olarak kullanılmıştır. Gemi ya bir harp gemisinin gerçek hüviyetiyle seyyar bir kale olarak kullanılmalıydı ya da bütün topları çıkarılarak sâbit bir istihkâma dönüştürülmeliydi. Böylelikle geminin tüm toplarından faydalanılması mümkün olacak düşmanın atış menziline girmesiyle diğer tabyalarla beraber ateşe katılacaktı. Nitekim 18 Mart 1915'te Baykuş'a yerleştirilen Mesudiye topları Bouvet'ye epey zarar vermişti.³⁷⁵ Mesudiye'nin batırılmasına harp mütehassısı Fevzi Kurtoglu'nun eleştirileri önemlidir. O'na göre bir harp gemisi hiçbir zaman sâbit bir istihkâm olamaz. Harp gemisinin vasfı seyyar bir kale olmasıdır. Mesudiye, merkez bataryalarının ilerisinde demirlemekle batmaya mahkûm edilmiştir. Kurtoglu, denizaltı batırmasa bile harpte mevcut durumda Mesudiye'nin

³⁷⁰ Oğuz Otay, *Efendi Kaptan Kurtar Bizi*, Denizler Kitabevi, İstanbul 2005, s. 240.

³⁷¹ Oğuz Otay, *Efendi Kaptan Kurtar Bizi*, s. 279.

³⁷² *Çanakkale Deniz Savaşları*, (hızl.) Erdoğan Şimşek, Aynur Güner, Deniz Basımevi, İstanbul 2010, s. 53.

³⁷³ Saim Besbelli, *Çanakkale'de Türk Bahriyesi*, s. 11.

³⁷⁴ Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, s. 31.

³⁷⁵ *BDHTH*, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 110.

Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, s. 31.

birkaç isabetle batacağını söylemektedir. O'na göre gemi seyyar kalsaydı en azından düşman ateşine karşı manevra yapabilecekti.³⁷⁶

Yapılan diğer bir ihmal geminin kıyı tarafına bakan ve çıkarılması gereken altı toptan sadece üçünün çıkarılmış olmasıdır. Diğer üçü çıkarılmadan gemi torpillenmiştir. Mesudiye'nin batırıldığı gün tutulan vukuat kaydında dördüncü topun çıkarılması için gerekli hazırlıkların tamamlanmasının o sabah Mesudiye Kumandanlığına emredildiği yazmaktadır.³⁷⁷ Mesudiye torpillendikten sonra tutulan vak'a kaydının başında bu hususun yer alması dikkat çekicidir. Deniz Kuvvetleri Komutanlığının resmi yayınına göre Mesudiye'nin Boğaz'da yüzer bir batarya olarak kullanılması gerek Başkumandanlık Vekâletinin gerek Müstahkem Mevki Kumandanlığının konuya vâkıf olamamasından ileri gelmiştir.³⁷⁸

Mesudiye zırhlısının seyyar bir bataryaya dönüştürülmesi fikri Amiral Souchon'a aittir. Başkumandanlık bu teklifi kabul etmiş Müstahkem Mevki Kumandanlığı da emri yerine getirmiştir. Mesudiye'nin seyyar batarya olarak kullanılması fikrine sadece gemi kumandanı ve zabıtları karşı çıkmış, sakıncalarını Cevat Paşa'ya bildirmişlerdir. Ancak bu sadece onların fikriyle sınırlı kalmıştır. Müstahkem Mevki başkumandanlıktan aldığı emrin mahsurlarını görmemiş olacak ki herhangi bir öneri getirmeden tatbik etmiştir.

Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Paşa ve Kurmay Başkanı Selahaddin Adil Bey karacı kumandanlardı. Denizaltılar dâhil olmak üzere denizcilik usulleri üzerinde çok malumat sahibi olmadıkları göz ardı edilmemelidir. Ayrıca emrin başkumandanlıktan gelmesi ihmal ve sorumluluğu doğal olarak aynı makama yüklemektedir.

2.2.6. Çanakkale Cephesi'nin Açılması

Birinci Dünya Savaşı başladıktan bir müddet sonra, ağustos ayı sonlarına doğru daha Osmanlı Devleti savaşa girmediği halde Yunanistan hükümeti İtilaf Devletleri'ne Çanakkale'ye yapılacak bir harekâta karadan destek olma teklifinde bulundu. Aynı tarihte İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Louis Mallet, Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir

³⁷⁶ Fevzi Kurtoğlu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, s. 43.

³⁷⁷ ATBD, Sayı: 132, Belge No: 3.

³⁷⁸ Çanakkale Deniz Savaşları, (hızl.) Erdoğan Şimşek, Aynur Güner, Deniz Basımevi, İstanbul 2010, s. 53. Gıyas Yetkin, "Emektar (Mesudiye) zırhlımız hemen Çanakkale yakınında (Sarı sığlık) mevkiî önündeki küçük koya demirlemiş, sabit bir batarya gibi kullanılmak istenmişti ki Almanların isteğiyle ve mevkiî müstahkemin itirazlarına rağmen alınan bu kararın ne kadar hatalı olduğu (3-12-1914) günü meydana çıktı. Bu tarihi gemimizi maalesef kaybettik." diyerek sorumluluğun müstahkem mevkiyi dinlemeyen Almanlara ait olduğunu vurgulamaktadır. Ancak müstahkem mevki kumandanlığının Mesudiye'nin sabit bir batarya olarak kullanılması fikrine karşı çıkıp direndiğine dair bir kanıt yoktur. Bu fikre karşı çıkan ve hatta bu teşebbüsü engellemek için müstahkem mevkiye başvuran eldeki bilgilere göre Mesudiye'nin kaptanı Arif Bey ve subaylarıdır. Gıyas Yetkin, *Yaratanların Ağzından 18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi*, Türkiye Eski Muharipler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1965, s. 104.

telgrafta Çanakkale Boğazı'nın harpteki kilit rolünden bahsederek dikkatleri Boğazlar'a çekiyordu. Mallet Boğazlar'ın stratejik öneminin ve geçilmesindeki zorluğun farkındaydı. Boğazlar'ı hedef gösterdiği gibi uyardı da ihmal etmedi. O'na göre Boğazlar donanmayla zorlansa bile karadan yardım yapılmadığı müddetçe başarı şansı oldukça düşüktü.³⁷⁹ İtilaf Devletleri bu sıralarda Osmanlı'nın tarafsız kalacağına dair ümitlerini muhafaza ediyorlardı. Onlar için Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığı Yunanistan'ın dostluğundan daha önemli olduğundan Yunan teklifine itibar edilmedi. Zira Boğazlar yürürlükteki antlaşma gereğince Osmanlı Devleti tarafsız olduğu müddetçe ticaret gemilerine tamamen açıktı. İtilaf Devletleri Boğazlar yoluyla müttefikleri Rusya'yla bağlantı kurabilmekteydi. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi dengeleri tamamen değiştirdi. İngiltere ve Fransa'nın müttefikleri Rusya'yla bağlantıları büyük ölçüde koptu. İngiltere ve Fransa Rusya'yla ancak çok uzak olan Viladivostok Limanı'yla veya yılın büyük bir bölümünde buzlarla kaplı olan Kuzey Denizi'ndeki Arkangel Limanı'yla ıkmal yapabildi.³⁸⁰ Dolayısıyla savaşın seyri ve Rusya'nın kurtuluşu Boğazlar'ın yeniden açılmasıyla ilişkili bir hale geldi.³⁸¹

İngiltere Bahriye Nazırı Winston Churchill erken bir tarihte eylül ayında Çanakkale Boğazı'nın donanmayla zorlanarak geçilmesi planı yapmıştı.³⁸² Osmanlı Devleti savaşa resmen girmemişti. Ancak Churchill, Osmanlı'nın Almanya'yla birlikte harbe girmesinin ağırlık kazandığı andan itibaren planlarını Çanakkale üzerine kurmuştu.³⁸³ Kasım ayında Churchill Çanakkale Boğazı'na yapılacak bir harekât konusunda hem fikir olduğu İngiltere Deniz Kurmay Başkanı Amiral Fischer'la birlikte Harp Konseyi'ne, Türk kuvvetlerinin Süveyş'e saldırılarını engellemek, Boğazlar'ı yeniden ticaret gemilerine açmak amacıyla Gelibolu'ya bir çıkarma yapmak önerisinde bulundular.³⁸⁴ Harp Konseyi (Savaş Meclisi) savaş başladıktan sonra oluşturulmuştu. Başbakan Asquith, Başyargıç Haldane, Maliye Bakanı Lloyd George, Dışişleri Bakanı Edward Grey ve Bahriye (Denizcilik) Bakanı Winston Churchill'den oluşan konseyin sekreteri Yarbay Hankey'di. Genelkurmay Başkanı Murray ve Amiral Fischer ise bazen fikir bildirmek için toplantılara katılıyordu. Harp Konseyi'nin en etkili ismi Harbiye

³⁷⁹ General C.F. Aspinall – Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı*, Cilt I, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 61.

³⁸⁰ Maurice Larcher, *1915 Çanakkale Seferi*, s. 51.

³⁸¹ Maurice Larcher, *a.g.e.*, s. 52.

³⁸² Ellis Ashmead Bartlett, *Bir İngiliz Savaş Muhabirinin Kaleminden Çanakkale Gerçeği*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 25.

³⁸³ Robert Rhodes, *Gelibolu Harekâtı*, Belge Yayınları, 1965, s. 45.

³⁸⁴ Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Cephesi Açılışı ve 18 Mart 1915 Zaferi", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2015, Sayı: 65, s. 170.

Bakanı Lord Kitchener idi.³⁸⁵ Konsey Churcill'in teklifini reddetti. Konsey Sekreteri Hankey yıl sonuna doğru Çanakkale'yi yeniden gündeme getirecek bir öneri daha sundu. Batıda Fransa cephesinde İtilaf Devletleri bir milyon kadar kayıp vermişti. Hava şartlarının da etkisiyle çok kayıpların verildiği siper savaşına dönen cephenin artık bir sonuca ulaşması gerekiyordu. Bununla birlikte resmî çevreler kış şartlarının gelmesiyle birlikte yapılacak herhangi bir taarruzun verilecek zayıyata nispeten başarılı olabileceğine şüpheyi yaklaşıyorlardı.³⁸⁶ Nihai sonucun batı cephesinde alınacağına inanılıyordu. Ancak iyice statikleşen bu cepheden bir sonuç alınabilmesi için Hankey Türkiye'yi de içine alacak bir çevirme harekâtını gündeme getirdi. Osmanlı ve Avusturya üzerinde baskı oluşturarak Balkanlar'da yeni müttefikler elde etmeyi amaçlayan bu planla İttifak Devletleri doğuda meşgul edilecek ve bu suretle bir ilerleme sağlanacaktı.³⁸⁷ Batı cephesindeki İngiliz ve Fransız komutanlar bu cepheden bir askerin bile başka yerlere gönderilmesine karşıydı. Onlara göre İtilaf Devletleri'nin doğuda yeni bir cephe açması güçlerin bölünmesi demektir. Batı cephesinde Fransa'yı ve dolayısıyla İngiltere'yi tehlikeye düşürecek böyle bir hareketten kaçınılmalıydı. Kitchener'in da başlangıçta düşüncesi bu yöneydi.³⁸⁸ Kitchener'ı etkileyen 2 Ocak'ta İngiltere'nin Petrograd Büyükelçisi'nden gelen telgraf oldu. Rus orduları başkomutanı Grand Dük Nikola İngilizlerden Türklere karşı denizden veya karadan bir gösteri harekâtı yapıp yapamayacaklarını soruyordu. Telgrafa göre Ruslar 27 Aralık'ta Kafkasya'daki çevirme harekâtından endişe duymaktaydı. İngilizlerin gösteri harekâtı ile Türkler Kafkasya cephesindeki askerlerinin bir kısmını geri çekmek zorunda kalacaktı. Müttefik Rusya'yı rahatlatacak harekât fikri Kitchener ve Churchill tarafından hemen müzakere edildi. Belirli bir plan hazırlanmamış olsa da Petrograd'a gönderilen telgrafla Grand Dük Nikola'ya Türklere bir harekât yapılacağı teminatı verildi. Harekâtın şekli konusunda tartışmalar başladı. Fischer'in düşüncesi eski bazı harp gemileriyle boğazın zorlanmasını aynı zamanda karaya asker çıkarılmasını öngörmekteydi. Kitchener kat'i surette Çanakkale'ye asker gönderilmesine taraftar değildi. Yapılacak harekâtın hiçbir cepheden asker ikmalini gerektirmeyen bir deniz harekâtı olması gerektiğini düşünüyordu. Churchill ise Fischer'in yaşlı gemilerle boğazın zorlanması fikrini olumlu buldu. Ona göre eski bazı gemilerin Alman donanmasına karşı pek bir şansı olmasa da Çanakkale'de

³⁸⁵ Alan Moorehead, *Çanakkale Geçilmez*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, s. 52.

³⁸⁶ General C.F. Aspinall – Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı*, Cilt I, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 68.

³⁸⁷ Robert Rhodes, *a.g.e.*, s. 37.

³⁸⁸ Alan Moorehead, *a.g.e.*, s. 43.

kullanılabilirlerdi.³⁸⁹ Eski zırhlılar dahi Çanakkale istihkâmlarını darmadağın edebilirdi.³⁹⁰ Churchill, vakit kaybetmeden Grand Dük Nikola'dan gelen telgrafi aldıktan bir gün sonra 3 Ocak'ta Fischer'ın da bilgisi dâhilinde Çanakkale önlerindeki donanmanın komutanı olan Amiral Carden'a şu telgrafi çekti:

“Boğazın yalnız gemilerle zorlanmasını mümkün görüyor musunuz? Eski gemilere, mayınlara çarpıp patlatmak için tertibat konacaktır. Bu gemilerin önünde de mayınları taramak ve patlatmak için kömür gemileri bulunacaktır. Elde edilecek olan netice, ağır kayıplı göze aldirtacak kadar mühimdir. Görüşlerinizi bildiriniz.”³⁹¹

Carden 5 Ocak tarihinde gönderdiği cevabında Çanakkale Boğazı'nın yapılacak bir taarruzla zorla geçilebileceğine inanmadığını geniş ölçüde bir harekâta ve çok sayıda gemiye ihtiyaç duyulacağını bildirdi. Carden Boğaz'ın bir plan dâhilinde istihkâmların bombardımanlarla düşürülerek geçilebileceğini düşünüyordu.³⁹² Planını da bu düşüncesine göre oluşturacaktır.

2.2.6.1. Amiral Carden'in Planı

Churchill'in ilk düşüncesi boğazın baskın şeklinde geçilmesi idi. Carden'a göre ise boğaz ancak bir planla aşama aşama geçilebilirdi.³⁹³ Churchill Carden'a düşüncesinin kabul gördüğünü bildirerek kendisinden bir plan hazırlamasını istedi. Amiral Carden dört safhadan oluşan bir plan hazırladı. Plana göre evvela Boğaz girişindeki tabyalar ve set bataryaları susturulup mayınlar temizlenecekti. İkinci aşamada arama-tarama gemilerinin muhafazasındaki harp gemilerinin Dardanos Bataryasına kadar ilerlemeleri, üçüncü aşamada boğazın en dar yerinde bulunan merkez tabyalarının tahrip edilmesi, dördüncü ve son aşamada ise mayınların temizlenmesiyle birlikte harp gemilerinin Marmara'ya girmeleri öngörülmüştü.³⁹⁴ Carden boğazın geçilmesi planında başarıya ulaşmak için donanmadan 12 harp gemisi, 3 kruvazör, 16 destroyer, 6 denizaltı, 4 deniz uçağı, 12 mayın tarama gemisi ve başka yardımcı gemilerden oluşan bir filo talep etti. Planın süresi havalının durumuna bağlıydı. Bununla birlikte Carden bir ay içinde Marmara'ya geçmeyi ümit ediyordu.³⁹⁵ Carden planını 11 Ocak'ta Londra'ya gönderdi.

³⁸⁹ Fikret Günesen, *Çanakkale Savaşları*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1986, s. 16.

³⁹⁰ Frank Knight, *Çanakkale Savaşı*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1971, s. 4.

³⁹¹ General C.F. Aspinall – Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı*, Cilt I, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 81.

³⁹² Fikret Günesen, *a.g.e.*, s. 17.

³⁹³ Robert Rhodes, *Gelibolu Harekatı*, s. 44.

³⁹⁴ *BDHTH*, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s.150. General C.F. Aspinall – Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı*, s. 82.

³⁹⁵ Fahri Belen, *Çanakkale Savaşı'ndan Alınan Dersler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s. 13.

Harp planı 13 Ocak'ta Harp Konseyi'nin toplantısına konu oldu.³⁹⁶ Harp Konseyi'nin 13 Ocak tarihli toplantısı Rusya'ya yapılacak yardım ve Bulgaristan'ın merkezi devletlere katılmasının engellenmesi konularında neler yapılacağına ilişkin tartışmalarla geçti.³⁹⁷ Toplantının başında General John French batıda Almanya'ya yeni bir taarruzda ısrar ettiyse de teklifi kabul görmedi. Churchill Çanakkale planında kararlıydı. Hatta Carden'a planı Fischer'in haberi olmaksızın yaptırmıştı. Lord Kitchener Çanakkale'ye asker çıkarmadan donanmayla yapılacak bir taarruzu denemeye değer buluyordu. Batı cephesinden askerin sevkine karşıydı ancak böyle bir gerekliliğe ihtiyaç duymadan yapılacak bir harekât kendileri için mühim sonuçlar ortaya çıkarabilirdi. Üstelik bir başarısızlık durumunda istedikleri zaman geri çekilmeleri mümkündü.³⁹⁸ Sonuç olarak savaşta cephelerde dengeleri değiştirecek bir hamle olarak Çanakkale Boğazı'nın donanmayla geçilmesi kararı alındı. Donanmaya "Hedefi İstanbul olmak üzere, Gelibolu Yarımadası'nı topa tutmak ve almak için, şubatta bir sefer yapılmaya hazırlanması"³⁹⁹ emredildi. Queen Elisabeth, Lord Nelson ve Agammenon harp gemileri Carden'ın emrindeki filoya dâhil edildi. Amiral Carden'ın planından haberdar edilen Fransızlar bir filo göndermeyi taahhüt ederek Carden'ın birleşik filo komutanlığını kabul ettiler. Harp Konseyi Çanakkale'yle ilgili nihai kararını 28 Ocak'ta verdi. Bu toplantıda Fischer açıkça Çanakkale çıkarmasına karşı çıkmıştı. Fischer'a göre kara desteği olmadan başarılı olunması mümkün değildi. Gemi kaybı olmasa bile mürettebat kaybının yeri doldurulamazdı. Fischer'ı tarihte bu konuda haklı kılacak bir örnek vardı. 1807'de Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'ya yardım etmek amacıyla Çanakkale Boğazı'nı geçen Amiral Duckworth dönüşte pek çok mürettebatını kaybetmişti. O tarihten beri harp silahlarında ve topçuluk alanındaki gelişmeler boğazın gemilerle geçilebilmesini denizciler arasındaki kanaate göre neredeyse imkânsız hale getirmişti. 1906'da İmparatorluk Savunma Komitesinin yaptığı bir araştırma sonucuna göre hem denizciler hem de karacılar Çanakkale'ye yalnız deniz yoluyla yapılacak bir saldırıyı doğru bulmamaktaydı. Harp gemilerinin tek başlarına karadaki istihkâmlara karşı başarılı

³⁹⁶ Mithat Atabay'a göre Harp Konseyi'nin 13 Ocak'taki toplantısında Rusya'yla kurulacak bağ göz ardı edilerek İngiltere'nin Çanakkale harekâtıyla elde edeceği kazanımlar tartışılmıştı. Ayrıca İngiltere parlamentosundaki tartışmalarda Rusya'nın Boğazlar'da hâkimiyet kurmasının kabul edilemeyeceği düşüncesi ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla İngiltere'nin asıl amacı Çanakkale'yi geçip Rusya'yla bağ kurmak değildi. Ruslardan önce İstanbul ve Çanakkale Boğazları'na yerleşmekti. Mithat Atabay, "Çanakkale Savaşları Sırasında Devletlerin Stratejileri", *Çanakkale Tarihi*, C. 4, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 1883.

³⁹⁷ BDHTH, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 151.

³⁹⁸ Alan Moorehead, *Çanakkale Geçilmez*, s. 49.

³⁹⁹ General C.F. Aspinall – Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı*, Cilt I, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 85.

olamayacağı bir doktrin haline gelmişken Carden'in planı buna rağmen kabul gördü.⁴⁰⁰ Fischer'in düşüncesi hatta istifası Harp Konseyi'nin düşüncesini değiştirmede etkili olmadı. Fischer, Churchill'in ikna çabasıyla istemeyerek de olsa plana katılmak zorunda kaldı.⁴⁰¹ İşin ilginç yanı Fransız Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Aubert'in de Carden'in planına karşı olması ve Fransa Bahriye Nâzırı Augagneur'un onun görüşüyle hareket etmemesidir.⁴⁰² Burada siyasilerin askerî görüşleri dikkate almadıkları görülmektedir.

2.2.7. Giriş İstihkâmlarının Düşürülmesi

2.2.7.1. Çanakkale Boğazı'na Saldırı (19 Şubat)

3 Kasım bombardımanından sonra İngiliz ve Fransız gemilerinden oluşan birleşik filo boğazı gözetleme pozisyonuna geçtiler. Bozcaada'da bulunan 12-16 torpido, 3-4 denizaltı ve 3 kruvazörden oluşan birleşik filo boğaz civarında keşif ve gözetleme vazifesi yaptılar.⁴⁰³ Boğaz gündüzleri 2-3 torpido ve 1-2 denizaltıyla gözetlenirken geceleri 2 torpido İmroz-Merkep Adası arasını ayrıca 2 torpido da Merkep Adası ile Anadolu kıyıları arasını kontrol altında tutmaktaydı.⁴⁰⁴ 19 Şubat'a kadar herhangi bir taarruz hareketi yaşanmadı. Ancak birleşik filonun gözetleme ve keşif faaliyetleri esnasında boğazın güvenliğinin tehlikeye düştüğü durumlarda bazı küçük hâdiselerin cereyan ettiği anlaşılmaktadır. 23 Aralık'ta Cevat Paşa'nın Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği rapora göre bir Fransız torpidosunun sahile yaklaşması nedeniyle tarassut postası tarafından üzerine ateş açılmıştır. Torpidonun karşı ateşinin hasar vermediği buna mukabil torpidoya yapılan ateşte birinin yaralanmış ve ölmüş olma ihtimalinin bulunduğu bildirilmiştir.⁴⁰⁵ 3 Kasım bombardımanından 19 Şubat'a kadar olan dönemde Çanakkale Boğazı'na Mesudiye zırhlısına yapılan denizaltı saldırısı müstesna olmak üzere ve yukarıda aktarılan basit bazı hâdiseler dışında bir saldırı hareketi olmamıştır. İngilizler için bu dönem Çanakkale'ye bir saldırı hareketi yapıp yapılmayacağı tartışmalarıyla geçerken Türk tarafı bu sakin dönemi savunmayı güçlendirme çalışmalarıyla geçirmiştir.⁴⁰⁶ Lorey'e göre bu süreçte Müstahkem Mevki Kumandanlığının yaptırdığı

⁴⁰⁰ A. Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı*, s. 18.

⁴⁰¹ Alan Moorehead, *Çanakkale Geçilmez*, s. 63.

⁴⁰² George H. Cassar, *Çanakkale ve Fransızlar*, s. 135

⁴⁰³ Fevzi Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, s. 70.

⁴⁰⁴ BDSÇC, V. Cilt, I. Kitap, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 94.

⁴⁰⁵ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör No: 121, Dosya No: 900/570, Fihrist: 23.

⁴⁰⁶ BDH, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 153.

tâlim ve terbiye askerî kabiliyetleri yükseltmiş, gerek tâlimler gerek top ve ışıldak mürettebatının durumu Cevat Paşa ve Amiral Merten tarafından olumlu karşılanmıştı.⁴⁰⁷

İngilizlerin Çanakkale'ye taarruz konusunu kesinleştirmedeği bir dönemde İtilaf donanmasının Çanakkale'ye saldıracağı konusunda hariciye nezaretinin dış sefirliklerce bilgilendirildiği görülmektedir. 1914 Aralık ayında Sofya Sefiri Fettahi Bey'in Selânik'ten telgrafla aldığı istihbarata göre müttefik donanma Çanakkale'ye taarruz edecekti. Verilen bilgiye göre itilaf filosu 6 dretnot, 3 kruvazör, 20 denizaltı, 20 torpido ve birçok nakliye gemisinden oluşmaktaydı. Yine aynı günlerde Atina'da gazeteler büyük kuvvetlerle Çanakkale önlerinde bulunan İtilaf donanmasının yakında taarruza geçeceğiyle ilgili haberler yazmaktaydı.⁴⁰⁸ Şubatın 15'inde Avusturya filosu komutanı İngilizlerin Malta'dan ayrılıp doğuya gittiklerini muhtemelen Çanakkale'ye büyük bir taarruza girişileceğini bildiriyor, bazı Avrupa şehirlerinden gelen haberler de bu bilgiyi doğruluyordu.⁴⁰⁹ Başkumandanlık aynı gün Cevat Paşa'ya Çanakkale'ye bir taarruz yapılacağını doğrulayan Selanik ve Atina gazetelerine atfen şifreli bir telgraf gönderdi.⁴¹⁰ Yine aynı gün Cevat Paşa Müstahkem Mevkiye bağlı birliklere savunma hazırlıklarının bitirilmesi hususunda bir emir gönderdi. Cevat Paşa medhal ilerisinde bulunan İngiliz donanmasının takviye edilmekte olduğunu, yakında donanmaya büyük savaş zırhlılarının katılacağını, düşmanın deniz yoluyla taarruz edeceğini ve Saros'a çıkarma yapacağını bildiriyordu.⁴¹¹ Müstahkem Mevki Kumandanlığı Kilitbahir'in tepesine kurulmuş olan Goncasuyu'ndaki telsiz istasyonundan⁴¹², Başkumandanlık Vekâleti ve Sahil Müfettişliğinden gelen bilgilerle Boğaz önündeki olağandışı durumdan haberdardı.⁴¹³ Alınan istihbari bilgiler ve Boğaz önündeki hareketlilik Çanakkale'ye taarruz ihtimali istikâmetinde olduğundan savunma tedbirleri aynı nispette hızlandırıldı.

⁴⁰⁷ Hermann Lorey, *Türk Sularında Deniz Hareketleri*, Deniz Basımevi, İstanbul 1946, s. 42.

⁴⁰⁸ BOA, HR.SYS, Dosya No: 2322 Gömlek No: 9, 12 Aralık 1914.

BOA, HR.SYS, Dosya No: 2322 Gömlek No: 10, 20 Aralık 1914.

⁴⁰⁹ Herman Lorey, *Türk Sularında Deniz Hareketleri*, s. 42.

⁴¹⁰ BDSÇC, V. Cilt, I. Kitap, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 94.

⁴¹¹ Recep Dünder, *Çanakkale Deniz Muharebeleri ve Orgeneral Cevat Çobanlı Paşa*, s. 94.

⁴¹² Seferberliğin başladığı tarihte Müstahkem Mevkinin elinde Gonvasuyu'nda bulunan bir telsiz istasyonu vardı. Burası hem haberleşme hem de istihbarî amaçlı kullanıldı. İtilaf donanmasına ait gemilerin geldiği telsiz haberleşmelerinden öğreniliyordu. Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 46. Goncasuyu Telsiz İstasyonu'nda görev yapan teknik elemanların yanında, yabancı dillerinden istifade edebilmek için yurtdışında eğitim gören ancak savaş başlayınca burada hizmete çağrılan doktora öğrencileri vardı. *Elektrik Mühendisi Tevfik Rıza Bey'in Günlüğü*, Kırklareli Üniversitesi Yayınları, Kırklareli 2012. Akt. Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Cephesi Açılışı ve 18 Mart 1915 Zaferi", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2015, Sayı: 65.

⁴¹³ ATBD, Yıl: 63, Sayı: 132, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2014, Belge No: (5-18),

Carden'ın 15 Şubat'ta planladığı saldırı hava şartlarının elvermemesi nedeniyle 19 Şubat'ta başlayabildi.⁴¹⁴ İngiliz ve Fransız subaylar bombardımanın 19 Şubat'a kadar tehir edildiği dönemi Boğaz girişindeki istihkâmları daha yakından incelemekle geçirdiler.⁴¹⁵ Carden'ın planının birinci aşaması gereği yapılan bu ilk taarruzun amacı boğaz girişindeki tabyaları tahrip etmektir. Boğaz girişindeki Orhaniye, Kumkale, Seddülbahir ve Ertuğrul tabyalarının uzak mesafeden yapılacak aşırı atışlarla susturulması hedeflenmişti. Planın ilk bölümünde muharebe gemilerinin hasara uğramamasına özellikle dikkat edildiğinden Türk tabyalarının atış menzillerine girilmemesine özen gösterildi. Zaten Ertuğrul tabyası dışındaki tabyalarda uzun menzilli toplar mevcut değildi. Diğer tabyalar menzilleri kısa ve eski model toplardan ibaretti. Çanakkale önlerine gelen İngiliz ve Fransız gemileri Quenn Elizabeth hariç son sistem gemiler olmamakla birlikte yine de Türk tabyalarındaki toplara karşı kesin bir üstünlüğe sahipti. Ancak burada mesele harp gemilerinin uzak mesafeden yapacağı atışların tabyalar üzerinde ne derece tesir edeceği idi.⁴¹⁶ Carden planını tatbik etmek üzere 19 Şubat'ta filosuyla taarruza geçti. Birleşik filoyu üç kısma ayırdı. Birinci kısımda; Inflexible, Agamemnon, Quenn Elizabeth, İkinci kısımda; Vengeance, Albion, Cornwallis, Irresistible, Triumph, Üçüncü kısımda ise; Suffren, Bouvet, Charlemagne ve Gaulois olmak üzere dış istihkâmların bombalanması amacıyla gemiler saldırı pozisyonu aldılar. Uzun menzilli bombardımanla tabyalar tahrip edilecek ardından orta ve kısa menzilli ateşle tabyalar susturulacaktı. Bombardımanla birlikte Boğaz'ın geçilmesinde kritik bir önem taşıyan mayın tarlalarının temizlenmesi amaçlanıyordu.⁴¹⁷

19 Şubat sabahı şafak vaktinde birleşik filoya ait Cornwallis sisteminde bir zırhlı, Topas sisteminde bir kruvazör İmroz'dan Teke Burnu'na doğru, Gray sisteminde iki torpedo İmrozla Merkez Adası arasında, bir kruvazör Bozcaada arkasında hareket halinde gözlemlendi. Nakliye gemileri olduğu düşünülen ve sistemi tespit edilemeyen yedi gemi de Bozcaada arkasında bulunmaktaydı. Saat 7:20'de Inflexible, Triumph, Vengeance, Agamemnon ve Bouvet sisteminde zırhlılar ile sekiz torpedo ve Weymouth ve Edgar sistemindeki iki kruvazör İmroz'a doğru geldi. 7:45'te İtilaf filosuna ait iki torpedo

⁴¹⁴ 19 Şubat İngiliz Amirali Duckworth'un 1807'de Ruslar'a yardım etmek üzere Çanakkale'yi geçtiği gündü. Duckworth boğazı geçmeyi başarmış ancak dönüşte pek çok personelini kaybetmişti. Genelkurmayımızın harp tarihinde boğaza yapılacak büyük bir taarruz için 19 Şubat gününün bilinçli bir seçim olduğu yer almaktadır. *BDHTH*, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 159. Oglander'e göre ise bu garip bir tesadüften ibarettir. General C.F. Aspinall – Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı*, Cilt I, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 106.

⁴¹⁵ Fevzi Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, s. 70.

⁴¹⁶ Sayhan Bilbaşar, *Çanakkale 1915*, s. 65.

⁴¹⁷ Sayhan Bilbaşar, *Çanakkale 1915*, s. 65.

Orhaniye Bataryası'nın menziline girince Orhaniye'den ateş açıldı. Atılan dört mermi kısa düştü ve isabetli olmadı. İki kruvazör ateş üzerine uzaklaştılar. Saat 9:20 de yapılan gözlemlere göre; İmrozla Teke Burnu arasında 5 zırhlı, 2 kruvazör 8 torpido Muarız tarafında 1 zırhlı, 1 kruvazör ve 7 şilep İmroz-Merkep Adası arasında 1 zırhlı 2 torpido Bozcaada-Merkep Adası arasında 4 zırhlı, 8 torpido, 1 şilep İmroz adası önünde de 2 denizaltı bulunmaktaydı. Saat 9:36'da birleşik filoya ait gemiler bombardımana başladı.⁴¹⁸

19 Şubat'ta muhtelif aralıklarla Cornwallis Orhaniye tabyasını, Truimph Ertuğrul tabyasını, Suffren Kumkale'yi bombardıman etti. Cornwallis'in yerini alan Vengeance Orhaniye'ye bombardımanı devam ettirdi.⁴¹⁹ Inflexible, Ertuğrul ve Seddülbahir tabyalarını bombaladı. Diğer zırhlılar bombardımanın bu safhasına iştirak etmediler. Sadece nişan onayı yaparak bombardıman eden gemilere yardımcı oldular.⁴²⁰ 13:30'a kadar süren ve bir saat ara verilen bombardımanın ilk safhasında Türk tabyaları 14-16 km uzaktan atışla menzil dışında kaldıklarından düşman gemilerinin bombardımanına karşılık veremediler. Orhaniye bataryası kumandanı Teğmen Woerman, Cevat Paşa'ya öğlen saatlerinde verdiği raporda bataryaya sadece bir isabet olduğunu bataryada bir hasar olmadığını atışların isabetli olmadığını bildiriyordu.⁴²¹ İtilaf filosu için uzak mesafeden bombardımanın istihkâmlara isabet ve tesir derecesini anlamak kolay değildi.⁴²² Tespit için keşif uçakları kullanıldı. Carden hava keşiflerinde tabyaların hala sağlam kaldıklarını gördüğünden daha yakın bir mesafeden tabyaları ateş altına alarak susturmak amacıyla bir müddet aradan sonra bombardımanın ikinci safhasını başlattı. Plana göre daha yakın ateşle tabyalar ve tabyalardaki toplar kullanılamaz hale getirilecek bir yandan da Boğaz girişindeki mayınlar temizlenecekti.⁴²³ Bombardımanın ikinci safhası 14:30'da başladı. Önce Inflexible 10-11 bin metre mesafeden Seddülbahir'i ardından Suffren ve Vengeance Kumkale'yi bombaladılar. Tabyalarımızdan menzil dışında kaldıklarından düşman gemilerine karşılık verilemedi. Bunun üzerine saat 16:10'da Vengeance ve Cornwallis gemilerine sahile daha çok yaklaşmaları emredildi. İki zırhlı önce Kumkale ve Seddülbahir'i akabinde Orhaniye ve Ertuğrul bataryalarını bombaladılar. İstihkâmlarımız suskun kalmaya devam edince Amiral Carden yaptıkları bombardımanın tesirini tespit

⁴¹⁸ ATBD, Sayı: 132, No: (5-18).

⁴¹⁹ *Çanakkale Deniz Savaşları*, (hızl.) Erdoğan Şimşek, Aynur Güner, Deniz Basımevi, İstanbul 2010, s. 99.

⁴²⁰ Fevzi Kurtoglu, *Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale'de Türk Donanması*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 51.

⁴²¹ Herman Lorey, *Türk Sularında Deniz Hareketleri*, s. 44.

⁴²² Fevzi Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, Deniz Matbaası, İstanbul 1935, s. 73.

⁴²³ BDSÇC, V. Cilt, I. Kitap, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 97.

etmek amacıyla Suffren'e kıyıya yaklaşma Vengeance'a da ateşi keserek tabyaları gözleme emrini verdi. Suffren emri yanlış anlayarak Orhaniye tabyasını tahrip edebileceği konumunu terk ederek Inflexible'a yaklaştı. Bu sırada yalnız kalan ve aldığı emir gereği giriş istihkâmlarını gözetlemek için Boğaz'a doğru ilerleyen Vengeance'a Helles Burnu'na (İlyas) 5 bin metre yaklaştığı esnada o ana dek sessiz kalan Ertuğrul ve Orhaniye'den ateş açıldı. Vengeance'ın donanımı bu ateşten zarar gördü. Suffren, Gaulois, Inflexible ve sonradan gelen Agamemnon ve Cornwallis zırhlıları bu baskın bombardımanın üzerine Vengeance'a yardıma gittiler.⁴²⁴ Agamemnon Ertuğrul ve Orhaniye'yi bombaladı ancak bu bombardımandan bir sonuç alamadı. Nihayet saat 17:30'da Carden havanın kararmaya başlaması üzerine ve gemilerinin daha ilk taarruzda hasara uğramaması için harekâta son verdi. Cevat Paşa'nın Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği rapora göre; 19 Şubat bombardımanına İtilaf filosu 12 zırhlı ve kruvazörüyle katılmış binin üzerinde mermi atmıştır.⁴²⁵ Bombardıman sonucunda bir Alman zâbiti ölmüş bir zâbitimizle ve iki neferimiz şehit olmuştur. Biri ağır olmak üzere 12 yaralı vardır. Kumkale bataryasına yapılan bombardımanda buradaki dört top kullanılamaz hale gelmiştir. Cevat Paşa Kumkale tabyasının siperlerinin yıkıldığını ve bu sebeple sabaha kadar toprakların kaldırılmasına çalışılacağını bildirmiştir. Rapora göre diğer tabyalarda bir zayıat yoktur.⁴²⁶ Ancak kışlalar büyük hasara uğramış ve içerideki askerî mühimmat harap olmuştur.

Enver Paşa 19 Şubat'ta Cevat Paşa'ya gerektiğinde Anadolu tarafındaki birliklerin savunma amacıyla çekilebilecekleri kesin hattı Ulupınar sırtlarıyla Nara'nın bitişiğindeki Karacaviran olarak belirlemiş ve bu hattın eldeki kuvvetlerle savunulabilecek şekilde tahkimini emretmiştir. Cevat Paşa tahkimatın hemen başlatılması için gerekli teşebbüste bulunmuştur. Müstahkem Mevki Kumandanlığının aynı gün akşama doğru verdiği emirle Kirte'de bulunan inşaat istihkâm taburlarına ait bölükler Seddülbahir ve Ertuğrul'a, Halileli'ndeki bölükler ise Kumkale ve Orhaniye'ye hareket ettiler. Düşman gemileri boğazı terk ettikten sonra inşaat istihkâm bölükleri sabaha kadar durmadan yaptıkları bir çalışmayla tabyaların yeniden savunmaya hazır hale getirilmesine çalıştılar. Hasara uğrayan siperler düzeltildi, mazgallar ve bonetler temizlendi, yıkılan şevler kum torbalarıyla dolduruldu. Ancak Kumkale'deki toplar kullanılamaz haldeydi.⁴²⁷

⁴²⁴ A. Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı*, s. 25.

⁴²⁵ 19 Şubat bombardımanına Queen Elizabeth son anda katılmış ancak herhangi bir atış yapmamıştır.

⁴²⁶ ATBD, Sayı: 132, Belge No: 5-22.

⁴²⁷ ATBD, Sayı: 132, Belge No: 5-23 ve 5-24.

Cevat Paşa'nın 19 Şubat bombardımanı için yaptığı değerlendirmeye göre bombardıman müddetince verdiğimiz hasar ve kayıplar çok azdır. Ancak giriş istihkâmlarımızın yandan bir ateşle dövülebilmesinin sakıncaları bombardımanda kendini göstermiştir. Düşman 3-4 savaş gemisiyle Teke Burnu ve İmroz arasından Ertuğrul'a kadar sokulup bombardıman etmiş, Yeniköy ilerisine gelen gemiler de benzer şekilde Orhaniye'yi bombalamıştır. Bataryalarımız bunlara karşılık veremediği gibi 14-16 km'den atış yapan gemilere de karşılık verememiştir. Seddülbahir ve Kumkale tabyalarının topları kısa menzilli olduğundan suskun ve tahribe açık bir halde kalmıştır. Düşmanın atışları özellikle toplar civarındaydı ve isabetliydi. Bombardıman keşif uçaklarıyla takip edilmekteydi. Cevat Paşa'ya göre yoğun ateş karşısında istihkâmlarımızın soğukkanlılıkları takdire şayandı. İstihkâmlarımız düşman ateşine karşılık veremediği zamanlarda sipere çekilmiş, düşman atış menziline girdiğinde yoğun bombardıman karşısında dahi topları başında vazifesini yerine getirmiştir. Ateşe ara verildiğinde ise toprak altında kalan toplarını yeniden ateşe hazır bir hale getirmeye çalışmışlardır. Bataryalarımızın atışları gayet güzel idare edilmiştir. Bilhassa mermi sarfiyatı memnuniyet verici olmuştur.⁴²⁸

19 Şubat'ta düşmanı karşılamak ve Boğaz'dan geçişlerini geciktirmekle görevli 5. Alay uhdesindeki bataryalar görevlerini layıkıyla yerine getirdiler. Cevat Paşa'nın yaptığı değerlendirmede belirttiği gibi istihkâmlarımız düşmanın menzil dışında bulunduğu esnada bataryalardaki topçular siperlerine çekilmiş, düşman gemileri atış menziline girdiğinde yoğun bombardımana rağmen karşılık vermiş hatta atış aralarında bile toprakla kapanan toplarını temizleyerek hazır hale getirmişlerdir.⁴²⁹ Başkumandan Vekili Enver Paşa Cevat Paşa'ya gönderdiği yazıda giriş istihkâmlarının düşmanın şiddetli ateşi karşısında gösterdiği metanet ve gayretten memnun kaldığını, 5. Alay zâbit ve erlerinin ödüllendirilmeleri için gayretlerini ve kahramanlıklarını padişah hazretlerine bildireceğini dile getirmiştir. Enver Paşa'nın memnuniyeti Cevat Paşa tarafından birliklerine tebliğ edilmiştir.⁴³⁰

⁴²⁸ ATBD, Sayı: 132, Belge No: 5-24. Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Paşa'nın kurmay başkanlığını yapan Selahaddin Adil Paşa'nın hatıralarında 19 Şubat taarruzuna dair değerlendirme daha farklıdır. Selahaddin Adil Paşa'ya göre 19 Şubat bombardımanı ile "Müstahkem Mevkinin kapısı açık kalmış" Morto ve Karanlık Liman arası düşman gemileriyle dolmuştur. Girişteki istihkâmlarımız ve bunlara ait toplar artık tamiri mümkün olmayacak şekilde harap olmuştur. Bu nedenle giriş istihkâmlarının gözetlenmesi Müstahkem Mevkiye bağlı piyade birlikleri tarafından yapılmak zorunda kalmıştır. Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar Hatıralar*, s. 62.

⁴²⁹ BDSÇC, V. Cilt, I. Kitap, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 100.

⁴³⁰ Halis Ataksor, *Çanakkale Raporu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 65.

İtilaf filosu için 19 Şubat bombardımanının pek başarılı olduğu söylenemez. Hatta Rhodes'e göre bu tam bir "*askeri fiyasko*" ydu.⁴³¹ Harcanan cephane ölçüsünde alınan sonuç yeterli değildi. Gemiler bir tehlike altında olmadan pek çok mermi atmasına rağmen girişteki dört bataryadan üçüne bir hasar verememişlerdi. Bunda özellikle 3 Kasım bombardımanından sonra Cevat Paşa'nın aldığı tedbirlerin önemli bir etkisi oldu. Gereksiz cephane geri taşındığından yeniden olabilecek büyük bir facianın önüne geçildi.⁴³² 19 Şubat taarruzu hareket halindeki gemilerin demir atmadan uzun mesafeden giriş istihkâmlarına tesir edemediğini gösterdi. Bataryalara yaklaşıp doğrudan atışlarla ancak etkili olunabileceği anlaşıldı.⁴³³ Taarruzda başarılı olunabilmesi için sadece tabyaların susturulmasının yetmeyeceği bunun yanında topların da yok edilmesi gerektiği ortaya çıktı.⁴³⁴ Tabyalara yapılacak isabetli atıştan öte toplara direkt isabet önemliydi. Carden bir sonraki saldırıda kıyıya daha fazla yaklaşp kesin sonuç almayı deneyecektir. Ancak planını uygulamak için 25 Şubat'a kadar beklemek zorunda kalmıştır. Şiddetli rüzgâr ve fırtına erken bir taarruza izin vermedi. Carden acil sonuç bekleyen Londra'ya gönderdiği telgrafta hava şartları elverdiğinde giriş istihkâmlarının bir günde susturulabileceğini bildirdi.

2.2.7.2. 25 Şubat Bombardımanı

19 Şubat saldırısı her ne kadar İtilaf donanması için başarı sayılmasa da bu saldırı savaş gemilerinin daha yakın bir mesafeden yapacağı direkt atışlarla giriş istihkâmlarını susturabileceğini göstermişti. Giriş istihkâmlarının susturulması düşman gemilerinin Boğaz'a girmesi demekti. Nitekim Başkumandanlık 19 Şubat akşamına doğru sona eren bombardımandan sonra yeni bir taarruzla giriş istihkâmlarının düşebileceği ihtimalinden hareketle Cevat Paşa'yı uyarmayı ihmal etmedi. Başkumandanlıktan Müstahkem Mevki Kumandanlığına 21/22 Şubat tarihinde gönderilen emre göre eğer düşman tüm savunmaya rağmen Boğaz'ı geçmeyi başarırsa Müstahkem Mevki Kumandanlığı denizden ve karadan boğazın savunma ve korunmasına aynen devam edecekti. Müstahkem Mevki Boğaz'ı geçen gemilerin tekrar Boğaz dışına çıkmasına çalışacağı gibi arkalarından gelen ve Boğaz'ı geçmeye çalışan harp ve nakliye gemilerinin Boğaz'ı geçmesine engel olacaktı. Gemilerin geçmeyi başardığı mayın hatları yeniden düzenlenecek ve tahribe uğrayan bataryalar tamir edilecekti. Başkumandanlık ayrıca

⁴³¹ Robert Rhodes, *Gelibolu Harekati*, s. 60.

⁴³² Mehmet Şevki Yazman, *Cephaneniz Yoksa Süngünüz Var Bir Subayın Kaleminden Türk Çanakkale*, s. 49.

⁴³³ A. Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı*, s. 25. Alan Moorhead, *Çanakkale Geçilmez.*, s.70., Sayhan Bilbaşar, *Çanakkale 1915*, s. 67.

⁴³⁴ İ. Kayabalı- C. Arslanoğlu, *Çanakkale Zaferi 1915*, Ankara 1975, s. 43.

düşmanın karaya asker çıkarması karşısında Müstahkem Mevki Kumandanlığına ve 3. Kolordu Kumandanlığına vazifelerini hatırlatarak birbirleriyle irtibat halinde olmalarını istedi.⁴³⁵ Başkumandanlık 22 Şubat'ta bir amfibi harekâtına karşı tedbir amaçlı olarak 19. Tümenin Müstahkem Mevki Kumandanlığı emrine verilmek üzere Maydos'a (Eceabat) gönderileceğini bildirdi ve bölüğün yerleştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istedi.⁴³⁶

Carden havanın iyi olduğu ilk fırsatta giriş istihkâmlarını bir günde düşürmeyi amaçlamıştı. Ancak 19 Şubat'tan sonraki şiddetli fırtına 25 Şubat'a kadar yeni bir harekâtı engelledi. Hiç bir taarruzî hareketin yaşanmadığı bu arada Müstahkem Mevki Kumandanlığının gayretiyle -tamamen harap olan Kumkale tabyasındaki toplar hariç olmak üzere- 19 Şubat'taki duruma geri dönüldü. 25 Şubat sabahı duran fırtınayla birlikte İtilaf filosu taarruz için hazırды. Carden planının birinci aşamasını gerçekleştirerek Boğaz'a girmeyi hedefliyordu. Bu amacın gerçekleşmesi için tabyalara daha fazla yaklaşmak ve topları susturabilmek için gemilerin sâbit bir halde yapacağı atışla toplara direkt isabet kaydetmesi gerekliydi.

24 Şubat akşamı alınan istihbarata göre 8 İngiliz, 4 Fransız gemisi, 3 hafif kruvazör, 18 torpidobot, 2 denizaltı ve 17 nakliye gemisinden oluşan filo Boğaz'a taarruz için hazırlık yapmıştı. Fırtına diner dinmez 25 Şubat sabahı harekete geçen filo Queen Elizabeth, Agamemnon, Irresistible, Vengeance, Cornwallis, Goliath, Lord Nelson, Triumph, Albion, Dublin, Gaulois, Suffren, Charlemagne gemilerinden meydana gelmişti.⁴³⁷ 19 Şubat'taki bombardımanda istihkâmlara yapılan atışların topları zayi etmediği anlaşıldığından filodaki gemilere her topun ayrı ayrı isabetle tahrip edilmesi emredilmişti.⁴³⁸ Ayrıca yukarıda belirtildiği gibi uzak mesafeden ve hareket halindeki atışların beklenen sonuçları vermemesi daha yakından bombardımanı gerekli kılmaktaydı. Artık Carden'in amacı yakın mesafeden yapılacak bombardımanla dış tabyaları düşürerek Boğaz'a girmek ve Boğaz girişindeki mayınları temizlemektir. Queen Elizabeth⁴³⁹ ve Irresistible gibi büyük zırhlıların katılımıyla daha da güçlenen birleşik filo 25 Şubat sabahı Boğaz önlerinde görüldü. Agamemnon'un sabah saat 10:00'da Seddülbahir'e yaptığı atışla bombardıman başladı. Ertuğrul'dan ve Orhaniye'den karşılık

⁴³⁵ BDSÇC, V. Cilt, I. Kitap, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 101.

⁴³⁶ BDSÇC, V. Cilt, I. Kitap, s. 102.

⁴³⁷ Sayhan Bilbaşar, *Çanakkale 1915*, s. 68.

⁴³⁸ Fevzi Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart*, s. 77.

⁴³⁹ Queen Elizabeth İngiliz ve Fransız kaynaklarına göre ilk defa muharebeye 25 Şubat bombardımanında katılmıştır.

verildi. Ertuğrul atışlarıyla Agamemnon'a üç isabet kaydedildi. Agamemnon aldığı emir üzerine Merkep Adası'na doğru geri çekildi. Agamemnon'un geri çekilmesi üzerine yerini Queen Elizabeth aldı. Saat 11:00'da filoya bağlı tüm gemiler Ertuğrul, Seddülbahir, Kumkale ve Orhaniye tabyalarını ateş altına aldılar. Saat 11:45'te içi toprakla dolan Ertuğrul bataryasındaki topların hareketi güçleştiğinden ateşe ara verilerek temizlik çalışmaları yapıldığı bir sırada iki isabet aldı ve topları kullanılamaz hale geldi. Ertuğrul'un sükûtu Müstahkem Mevki Kumandanlığınca başkumandanlığa bildirildi. Bir saat sonra bombardımanın şiddetini merak ettiği anlaşılan Başkumandan Vekili Enver Paşa Cevat Paşa'ya gönderdiği bir yazıda bombardımanın seyrinden derhal haberdar edilmesini özellikle dış bataryalarımızın düştüğü ve düşman gemilerinin Boğaz'a girdiği zamanın bildirilmesini istemiştir. Cevat Paşa Ertuğrul bataryasının sustuğu ve emredilen konularda derhal bilgilendirme yapılacağı cevabını vermiştir. Bu arada öğleden sonra Müstahkem Mevki Kumandanlığının karargâhı Çanakkale'nin 3 km güneydoğusunda bulunan Hacıpaşa Çiftliği'ne taşınmıştır.⁴⁴⁰ Saat 15:00'a kadar devam eden bombardıman sonucunda tabyaların sustuğuna kanaat getiren Carden mayın arama ve tarama gemileriyle ve bunları koruyacak olan Albion ve Triumph gemilerine tabyalara yaklaşmalarını söyledi. Boğaz'dan içeri giren Albion'a Orhaniye'den ateş edilince Irresistible ve Agamemnon atışlarını Orhaniye'ye çevirdiler. Bu sırada Suffren Orhaniye'yi Charlemagne'da Kumkale'yi bombardıman etti. Saat 16:00'da Türk bataryalarının yoğun bir bombardımanla düşmesinden sonra Carden mayın tarama gemilerine Albion, Triumph ve Vengeance zırhlılarının korumasında Boğaz'a girme emri verdi. Bir yandan mayın taraması yapılırken öte yandan boğazdan içeri giren harp gemileri burada bulunan orta bataryaları bombaladılar. Bombardıman saat 17:30'a kadar devam etti. Cevat Paşa bombardımanın bittiğini ve giriş istihkâmlarımızın susturulduğunu başkumandanlığa bildirdi.⁴⁴¹ Aynı günün akşamı saat 21:30'da Cevat Paşa'nın başkumandanlığa verdiği rapora göre Orhaniye, Ertuğrul ve Seddülbahir tabyalarının tamamı harap olmuştur. Cephane kullanılabilecek durumdadır. Kullanılabilme ihtimali görülen Kumkale'deki iki topun tamirine çalışılacaktır. Rapora göre bombardımanda 5 şehit ve 14 yaralımız vardır.⁴⁴² Müstahkem Mevki Kumandanlığı daha sonra gelen raporlar doğrultusunda 25 Şubat günü yapılan bombardıman sonucunda 13 şehit, 18 yaralı ve 1 kayıp olduğu bilgisini vermiştir.

⁴⁴⁰ BDHTH, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 162.

⁴⁴¹ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 497, Dosya No: 1945A, Fihrist: 1-32, (25 Şubat 1915).

⁴⁴² ATBD, Sayı: 132, Belge No: (6-9).

25 Şubat bombardımanında giriş istihkâmlarının susması İtilaf filosunun Boğaz'ı geçme ihtimalini doğurduğundan başkumandanlık İstanbul'un güvenliğini tehlikeye düşürecek böyle bir olasılığa karşı erkenden önlem alma ihtiyacı hissetmiştir. Enver Paşa eğer düşman donanması Boğaz'ı geçmeyi başarırda İstanbul'da bazı tedbirler alınması gerektiğinden ve bu tedbirler için en az 12 saatlik bir zamana ihtiyaç duyulduğundan Cevat Paşa'ya düşman donanmasının dış istihkâmları susturup iç istihkâmları dövmeye başladığında veya doğrudan Boğaz'ı geçmeye çalıştığında Karargâh-ı Umûmiyeye ve 1. ve 2. Ordu Kumandanlıklarına doğrudan bilgi vermesini emretmiştir.⁴⁴³ Anlaşılmaktadır ki hükümet Boğazlar'ın geçilmesini ihtimal dâhilinde görmektedir. Padişahın ve saray halkının İstanbul'dan Anadolu'ya sevki için gerekli tedbirler alınmıştı.⁴⁴⁴ Öyle ki Enver Paşa ve hükümetin endişesi dış basına bile yansımıştır. Hükümetin İstanbul'un güvenliğiyle ilgili kaygı duyduğuna dair 26 Şubat'ta New York Times'ta "Panic On Constantinople" başlığıyla bir haber yayınlanmıştır. Hükümetin acil önlemler almaya kadar varan endişelerine rağmen İstanbul basınının daha iyimser olduğu ve o günlerin haberlerinde herhangi bir panik havasından söz edilmediği görülmektedir. Aslında bu durum devlet ricalinde ve toplumda bir endişenin olmamasıyla değil basına uygulanan sıkı bir sansürle ilişkilidir.

Cevat Paşa giriş istihkâmlarının düştüğünü öğrendiğinde Karatepe ve Erenköy'de bulunan iki bataryayı İntepe'ye gönderdi. Cevat Paşa savunmasız kalan yerlere düşman çıkarmasının engellenmesi için 9. Fırka ve Yarbay Mustafa Kemal'in (Atatürk) komutanlığını yaptığı 19. Fırka Kumandanlığına savunmasız bölgelerin işgal edilmesini emretti.⁴⁴⁵ 19. Fırkaya Seddülbahir, Morto Limanı civarına çıkarma yapılma ihtimaline karşı tertibat alınması görevini 9. Fırkaya da Kumkale ve Erenköy arasındaki Karanlık Liman sahilinin korunması görevini verdi.⁴⁴⁶ 9. Fırka Müstahkem Mevkinin Anadolu yönünü 19. Fırka da Rumeli tarafını komuta edecekti.⁴⁴⁷ Müstahkem Mevki bölgesindeki çıkarmalara karşı 19. Fırka'nın iki piyade taburu ile tümen ve alay karargâhları Gelibolu'nun savunma ve korunması amacıyla 25 Şubat akşam saat 18:30'da Maydos'a gelmişti. Cevat Paşa Gelibolu'ya gelen 19. Fırkaya özetle; Gelibolu'ya çıkarma teşebbüslerine karşı 9. Fırkanın Rumeli'deki kuvvetlerinin komuta edilmesi, Boğaz'ın

⁴⁴³ ATBD, Sayı: 132, Belge No: (6-10).

⁴⁴⁴ General C.F. Aspinall – Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı*, Cilt I, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 138.

⁴⁴⁵ Sayhan Bilbaşar, *Çanakkale 1915*, s. 71.

⁴⁴⁶ ATBD, Sayı: 132, Belge No: (6-10).

⁴⁴⁷ Halis Ataksor, *Çanakkale Raporu*, s. 74.

arka tarafına yapılacak çıkarma hareketlerinin taarruzla püskürtülmesi, eğer düşman karaya çıkarma yapmayı başarır sahilde bulunan bataryalarımızın arkasına yapacağı ileri yürüyüşü mümkün olduğu kadar geciktirmek, Gelibolu'nun korunması için düşmanla çarpışmak görevlerini verdi.⁴⁴⁸ Artık Boğaz girişindeki toprakların kullanılamayacak duruma gelmesiyle topçuların işi bitmiş yerlerini bu bölgelerin korunması için piyadelere bırakmışlardı.⁴⁴⁹ Cevat Paşa 25 Şubat taarruzunda giriş istihkâmlarının düşürülmesi sonucu çıkarma hareketlerine karşı kullanılmak üzere piyade birliklerini karadaki mevzileri savunmak üzere vazifelendirdi.

Müstahkem Mevki Kumandanlığı 25 Şubat bombardımanı için 19 Şubat'a göre zayıfın çok daha fazla olduğu ve bütün topraklarımızın kullanılamaz duruma geldiği değerlendirmesini yapmıştır. Toprakların imhası ve giriş istihkâmlarımızın susturulması ile İtilaf filosu için artık boğazın kapıları açılmıştı. Boğaz'ın savunma planında savunmanın asıl noktası iç istihkâmlara kaydırılmıştı. Giriş istihkâmlarının görevi asıl savunmanın yapılacağı iç istihkâmlarımıza zaman kazandırmaktı. 19 ve 25 Şubat taarruzu istihkâmlarımızın susturulması ve Boğaz'ın İtilaf filosuna açık hale gelmesine rağmen giriş istihkâmlarımız görevlerini layıkıyla yerine getirdiler.⁴⁵⁰

2.2.8. Çanakkale Boğazı'nı Geçme Teşebbüsleri

2.2.8.1. 26 Şubat – 18 Mart Hareketleri

Carden'in planının birinci aşaması 25 Şubat'ta başarıya ulaştı. Boğaz'ın girişindeki dört bataryanın tahrip olmasıyla Boğaz İtilaf filosuna açıldı. Bundan sonra yapılacak olan Boğaz'ın iç kesimlerindeki batarya ve tabyalarla mücadele etmektir.⁴⁵¹ Carden, orta bölgedeki Türk topçusunun susturulmasını ve mayınların temizlenmesini amaçlayan planının ikinci safhasına geçmiş oldu.⁴⁵² Giriş tabyalarının susturulmasından Çanakkale deniz zaferinin kazanıldığı 18 Mart'a kadar olan dönemde İtilaf güçleri; girişte bulunan mevzileri ele geçirme, Boğaz'daki bataryaları yıkma ve mayın hatlarını temizleme faaliyetlerinde bulundular.⁴⁵³ Tüm bu çalışmaların nihai amacı merkezdeki tabyalara ulaşmak ve onları düşürmektir. Boğaz'ın ilk bölümündeki mücadele önceki

⁴⁴⁸ ATBD, Sayı: 132, Belge No: (6-13).

⁴⁴⁹ Mirliva Sedat, *Boğazlar Meselesi ve Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi*, s. 148.

⁴⁵⁰ Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 35. Mirliva Sedat'a göre "Giriş savunması eşi görülmemiş yiğitlik destanları içinde yer alabilecek bir kahramanlık hikayesidir." Mirliva Sedat, *Boğazlar Meselesi ve Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi*, s. 149.

⁴⁵¹ BDHTH, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 163.

⁴⁵² Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, s. 83.

⁴⁵³ *Çanakkale Muharebâtı, Cihan Harbinde Osmanlı Harekât-i Tarihçesi*, (hızl.) Bülent Özdemir, Abdülmecit Mutfak, TTK, Ankara 2012, s. 15.

safhaya göre daha zorluydu. Boğaz'ın savunmasındaki ağırlık merkezi Boğaz'ın girişinden iç bölgelere alındığından bu bölgeler yoğun bir çarpışma alanı haline geldi. Deniz zaferine kadar devam eden süreçte hemen her gün bir iki düşman zırhlısı Boğaz'ın ilk boğumuna girip bataryaları bombalarken, zırhlıların korumasındaki mayın tarama gemileri ise mayınların temizlenmesine çalıştı. İşildakların yardımıyla kıyı bataryaları onlara karşılık verdi.

26 Şubat sabahı İtilaf filosu Boğaz girişinde görüldü. Cevat Paşa saat 9:00'da düşmanın 3 zırhlısının girişin dışından aralıklı olarak dış istihkâmlara ateş etmekte olduğunu, 3 torpido ile 5 mayın arama gemisinin beraberinde olduklarını ve 6 zırhlının da boğazın girişine doğru yaklaşmakta olduğunu başkumandanlığa bildirdi.⁴⁵⁴ Queen Elizabeth, Albion, Majestic Boğaz'dan içeri girdiler.⁴⁵⁵ Dardanos'a kadar ilerlemekle görevlendirilen gemiler bir önceki gün giriş istihkâmları susturulmasına rağmen bir tehlike ihtimaline karşı ihtiyaten buraları yeniden bombardıman ederek Boğaz'a girdiler.⁴⁵⁶ Albion zırhlısı Seddülbahir'i Majestic zırhlısı da Orhaniye'yi bombaladı. Mayın tarama gemileri bu esnada Boğaz'dan girerek Karanlık Limanı taradılar. 26 Şubat'ta başlıca hedef Boğaz'ın ilk büyük boğumunun sonlarında, Boğaz'ın ilk dar geçidi olan Kepez Burnu'na giden kilit bir noktada bulunan Dardanos Bataryasıydı. Dardanos'u tahrip etme görevi Albion ve Majestic'e verilmişti.⁴⁵⁷ Cevat Paşa'nın başkumandanlığa gönderdiği harp raporları özellikle Dardanos'un hedef seçildiğini ve ağır bir şekilde bombardıman edildiğini göstermektedir.⁴⁵⁸

Saat 16:00'da Majestic zırhlısı Karanlık Liman'a girip Türk bataryalarının menziline girince o ana kadar sessiz duran Halileli sırtlarındaki bataryalardan ateş açıldı. Majestic bordasına aldığı isabetten sonra oradan uzaklaştı. Bir müddet sonra Halileli sırtlarındaki sahte bataryalara ateş açınca bu sırtta bulunan obüs bataryasından yapılan atışla Majestic iki isabet daha aldı ve gemi su almaya başladı. De Robeck'in emriyle Majestic geri çekildi. Saat 17:00'da filoya ait gemiler Boğaz girişindeki Seddülbahir-Kumkale hattına çekildiler. 18:30'da torpidolar aynı hatta kalırken diğer gemiler Boğaz girişinden uzaklaşmıştır.⁴⁵⁹ Bombardımanın sonucunda 3 şehit 18 yaralı verilmiştir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁴ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör No: 497, Dosya No: 335/1945A, Fihrist: 1:34, (26 Şubat 1915).

⁴⁵⁵ Figen Atabey, *a.g.e.*, s. 83.

⁴⁵⁶ *Çanakkale Deniz Savaşları*, (hızl.) Erdoğan Şimşek, Aynur Güner, Deniz Basımevi, İstanbul 2010, s. 111.

⁴⁵⁷ *BDSÇC*, V. Cilt, I. Kitap, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 108.

⁴⁵⁸ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 497, Dosya No: 1945A, Fihrist: 1-31, (26 Şubat 1915).

ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 497, Dosya No: 1945A, Fihrist: 1-39, (26 Şubat 1915).

⁴⁵⁹ *BDSÇC*, V. Cilt, I. Kitap, s.110. *Çanakkale Deniz Savaşları*, s. 113.

⁴⁶⁰ Genelkurmayın yayınına göre zayıat 3 Şehit 18 yaralıdır. Tasvir-i Efkarın 14 Şubat 1330 tarihli haberine göre 5 şehit 14 yaralıdır. Bkz. *BDSÇC*, V. Cilt, I. Kitap, s.111. "Tebliğ-i Resmî", *Tasvir-i Efkar*, 14 Şubat 1330.

Müstahkem Mevki Kumandanlığının yaptığı değerlendirmeye göre Birleşik Filo 26 Şubat bombardımanında boğazın ilk boğumunun orta mevzilerine tekabül eden Erenköy-Tenker hattına kadar olan bölgenin mayın taramasını yapmış, bölgenin temiz olduğuna kanaat getirildikten sonra bombardıman harekâtına başlanmıştır.⁴⁶¹

26 Şubat günü İtilaf gemileri bir yandan Boğaz'ın içinde Türk istihkâmlarını ateşe alıp mayın arama-tarama çalışmaları yaparken diğer taraftan De Robeck'in Carden'dan aldığı izinle deniz piyadeleri Seddülbahir ve Kumkale bölgesinden karaya çıkarma yaptılar. Amaç piyadelerin sahile çıkarma yaparak susturulan tabyaların tümünü yok etmesiydi.⁴⁶² Plana göre Seddülbahir-Kumkale hattında bulunacak muharebe gemilerinden Vengeance'dan Kumkale'ye Irresistible'dan Seddülbahir'e birer müfreze çıkarılacak Cornwallis'den ve bazı yardımcı torpidolardan da denizden destek verilecekti. Çıkarma emri saat 14:00'te verildi.⁴⁶³ Tahrip müfrezesi çıkarma harekâtında Türk kaynaklarına göre Kumkale'deki bir top ile Seddülbahir'deki dört topu tahrip etmiştir. Ertuğrul bataryasına yönelen müfreze gördüğü mukâvemet karşısında başarısız kalmış ve geri çekilmiştir.⁴⁶⁴

27 Şubat günü hava sisli ve rüzgârlı olduğundan İtilaf donanması orta mevzilere yönelik geniş çaplı bir bombardımana girişemedi. 27 Şubat'ta İtilaf filosunun hareketi tahribe yönelik bir çıkarma hareketi olmuştur. Cevat Paşa'nın 27 Şubat günlü raporuna göre sabah saatlerinde İtilaf filosunun 10 kişiden oluşan bir keşif kolu Seddülbahir'e çıkmış ancak karşı ateş sonucu iki yaralı vererek geri çekilmiştir. Sis in açılmasından sonra Seddülbahir aralıklı olarak düşman donanması tarafından bombalanmıştır.⁴⁶⁵ ilk çıkarma ve tahrip hareketi başarılı olamamıştır. Ancak saat 18:00'da Irresistible'dan çıkan 2 subay ve 78 er aynı geminin top ateşi himayesinde Seddülbahir'e çıkmayı başarmış ve burada tahrip hareketinde bulunmuştur. İtilaf donanmasının 27 Şubat'taki çıkarma harekâtı Cevat Paşa'yı yeni bir çıkarma harekâtına karşı ek tedbirler almaya sevk etmiştir. Boğaz girişinin piyadeler vasıtasıyla daha sağlam tutulması gerektiğinden Müstahkem Mevki Kumandanlığı kıyı kesiminin savunmasını üstlenen 5. Ağır Topçu Alayının 1. ve 2 taburlarına ait mevzileri 9. ve 19. Tümen Komutanlıklarına bırakmıştır. 1. ve 2. taburlar giriş tabyalarında işe yarar her türlü malzemeyi geriye taşımakla

⁴⁶¹ BDSÇC, V. Cilt, I. Kitap, s. 111.

⁴⁶² İ. Kayabalı - C. Arslanoğlu, *Çanakkale Zaferi 1915*, Ankara 1975, s. 45.

⁴⁶³ BDSÇC, V. Cilt, I. Kitap, s. 110.

⁴⁶⁴ İngiliz kaynaklarında herhangi bir direnişle karşılaşmadığı bilgisi için bkz. Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 84.

⁴⁶⁵ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 497, Dosya No: 1945A, Fihrist: 1-46 , (27 Şubat 1915).

görevlendirilmiştir.⁴⁶⁶ Cevat Paşa'nın 27 Şubat'ta başkumandanlığa gönderdiği rapor 19 Şubat'tan beri süregelen taarruz ve bombardıman hareketlerinin özeti mahiyetindedir. Cevat Paşa'nın raporuna göre; düşman giriş istihkâmlarını tahrip ettiği güçlü gemilerini geri çekmiş yerlerine boğaz içindeki savunma mevzilerini tahrip için Albion, Vengeance, Cornwallis, Majestic ve Triumph isimli gemileriyle birkaç torpido ve mayın arama işinde kullanılan balıkçı gemisi tahsis etmiştir. Gemiler eski sistem olduğundan cephe sarfiyatından çekinmemektedirler. Düşman önce bir gemiyi ileri sürmekte, tabyalarımızdan bir karşılık geldiğinde ise öndeki gemi diğer gemiler tarafından himaye edilmektedir. Obüs bataryalarımızla Dardanos bataryasının atışları isabetli olmasına karşın tesirli olamamaktadır. Bu nedenle biraz hasar gören düşman gemileri az bir onarımla sonraki gün muharebeye katılabilmektedir. Düşman geriden ve yandan yaptığımız atışları susturmak için geriye çekilerek bataryaları tahribe çalışmaktadır. Giriş istihkâmlarının mevcut olanaklarla tutulabilmesi mümkün olamamıştır. Cevat Paşa ayrıca raporunda cephe ihtiyacının ortaya çıkacağı görüşünde bulunmaktadır.⁴⁶⁷

Hava şartlarının kötüleşmesi ne deniz ne de karadan bir harekâta elverişli olmadığından 18 Mart Çanakkale Deniz Zaferi'ne kadar ki süreçte İtilaf donanması gösteri harekâtlarıyla yetinmek zorunda kaldı. İtilaf donanması daha az zararlar yavaş yavaş bir ilerleme stratejisiyle hareket etti. Amaç bataryaları büyük bir bombardımanla ortadan kaldırmaktan çok toplarını teker teker tahrip etmektir.⁴⁶⁸ Kumkale ve Seddülbahir çıkarmalarındaki tahrip hareketlerini yeterli bulmayan Amiral Carden kesin bir sonuç almak üzere Anadolu ve Rumeli'ye daha kuvvetli bir çıkarma yapma düşüncesindeydi. Fakat 1 Mart sabahı havanın müsait olmaması nedeniyle Visamiral De Robeck kumandasında 4 zırhlı mayınları koruyan sahil bataryalarıyla muharebe etmek üzere görevlendirildi.⁴⁶⁹ 1 Mart günü öğleden önce Kumkale ve Seddülbahir'i arkadan ateşe alan Albion, Triumph, Ocean ve Majestic mayın arama gemilerinin ardından Karanlık Limana gelerek Anadolu ve Rumeli'de bulunan bataryalarla muharebeye başladı. Dardanos ve Tenger sırtları ateşe alındı. Uçaklar bu esnada bataryaların mevzilerini tespit etmeye çalıştılar. Kıyı bataryalarımızın karşı ateşiyle özellikle Albion ve Triumph mayın hatlarının son bölümünde zor durumda bırakıldılar.⁴⁷⁰ Gün içinde Seddülbahir'e yapılan bir çıkarma hareketi başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak akşama doğru Irresistible'dan çıkan

⁴⁶⁶ BDSÇC, V. Cilt, I. Kitap, s. 114.

⁴⁶⁷ Recep Dünder, *Çanakkale Deniz Muharebeleri ve Cevat Çobanlı Paşa*, s. 112.

⁴⁶⁸ Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 85.

⁴⁶⁹ Sayhan Bilbaşar, *Çanakkale 1915*, s. 72.

⁴⁷⁰ BDHTH, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 165.

50 deniz piyadesi Kumkale'ye çıkmayı başardı. Burada bulunan dokuz toptan yedisini kullanılamaz hale getirdiler. Aynı tabyanın biraz ilerisinde bulunan terk edilmiş bir sahra bataryası ile dört Nordenfild ve bir ışıldağı tahrip ettiler.⁴⁷¹ Çıkarma hareketinin kısmen başarılı olması sonraki gün yeni bir harekât için Amiral Carden'ı ümitlendirdi. Ne var ki 2 Mart'ta şiddetli fırtına yeni bir müfrezenin kıyıya çıkarılmasına engel oldu. Carden 2 Mart'ta Churchill'e dış tabyaların başarıyla tahrip edilmesine rağmen Dar Geçit'te ilerlemede zorluklar yaşandığını yine de havalar iyi gittiği takdirde 14 güne kadar İstanbul'da olunacağını bildirdi.⁴⁷² Haber İngiltere'de büyük bir sevinçle karşılandı. Daha önceki tereddütler kaybolduğu gibi artık herkes olacak büyük bir başarıda söz sahibi olmak istiyordu. Fisher bile harekâtın ikinci kısmını bizzat idare etmekten bahsediyordu.⁴⁷³ 2 Mart'ta hava çıkarma harekâtına müsait değildi. O gün iki filo Carden tarafından iki görev verildi. Birincisi Boğaz'da mayın bölgelerine yönelik bir harekâtı. İkincisi ise Bolayır'ın bombardımanı, Gelibolu'daki Kavak Köprüsü'nün tahribi ve kıyıların çıkarmaya elverişli olan yerlerinin keşfedilmesiydi.⁴⁷⁴ Birinci görevi yerine getirmek üzere Carden'ın emriyle 2 Mart'ta Canopus ve Swiftsure zırhlıları dış bataryaları ve özellikle Dardanos'u bombalamak göreviyle Boğaz'a girdiler.⁴⁷⁵ Boğaz'da seyreden iki zırhlıdan Canopus'un saat 14:20'de ateşiyle bombardıman başladı. Dardanos önce düşman gemileri menzil dışı olduğundan suskun kaldı. Cevat Paşa'nın başkumandanlığa bildirdiğine göre iki zırhlının Dardanos'un menziline girmesiyle karşı ateş başladı. Obüsler de ateşe iştirak ettiler.⁴⁷⁶ Canopus üç isabet alırken Dardanos'ta herhangi bir hasar olmadı. Havanın yine fırtınalı olduğu 3 Mart günü Albion, Prince George ve Triumph gemileri saat 13:00'ten itibaren yaklaşık bir saatlik bir süre boyunca Halileli bölgesindeki bataryaları bombaladılar. Halileli'ndeki topçu grubundan Prince George'a etkili bir karşılık verildi. Harekâtın sonraki süreci Cevat Paşa'nın günlük harp raporuna göre şu şekilde cereyan etmiştir. Öğleden sonra saat 16:10'da İntepe'ye konulan 12 santimetrelik toplardan ve Tenker'de bulunan obüslerden kaçan düşman zırhlılarından ikisi 15 kilometre mesafeden Dardanos'u ateşe almıştır. Diğer zırhlı da İntepe'deki 12 santimetrelik topları bombalamıştır. Ancak her iki bombardımanda da bir zayıyatımız olmamıştır. Bombardıman saat 16:20'ye kadar devam ettikten sonra düşman gemileri

⁴⁷¹ General C.F. Aspinall – Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı*, Cilt I, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 110.

⁴⁷² Figen Atabey, "Belgelerle Çanakkale Muharebelerine Denizden Bakış", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2015, Sayı: 65, s. 438; Alan Moorehead, *Çanakkale Geçilmez*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, s. 71.

⁴⁷³ Alan Moorehead, *Çanakkale Geçilmez*, s. 71.

⁴⁷⁴ *BDSÇC*, V. Cilt, I. Kitap, s. 117.

⁴⁷⁵ İ. Kayabalı- C. Arslanoğlu, *Çanakkale Zaferi 1915*, Ankara 1975, s. 46.

⁴⁷⁶ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 497, Dosya No: 1945A, Fihrist: 1-70, (2 Mart 1915).

ateşi keserek geri çekilmişlerdir.⁴⁷⁷ 3 Mart harekâtından sonra Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Paşa İtilaf filosunun 19 Şubat'tan sonraki ve bilhassa son birkaç günlük hareketlerini dikkate alarak bir durum tespiti yapmış ve yeni düzenlemelere ihtiyaç duymuştur. Cevat Paşa'nın yeni aldığı tedbirlere göre;

1) İtilaf filosu sıkça Tenker-Obüs hattına kadar gece ve gündüz girip çıktığından Boğaz içerisindeki sahilin gözetlenmesine ve müdafaasına ihtiyaç vardır.

2) Rumeli sahili her ne kadar çıkarmaya elverişli olmasa bile çıkarma yapılması muhtemel olan Kerevizdere, Domuzdere, Tenker deresi ve Soğanlı mansabı gibi bölgeler 19. Fırka tarafından gözetlenecek, piyade kuvvetleriyle geceleyin kuvvetli bir şekilde tutulacak ve gündüz daha hafif kuvvetlerle gözetleme yapılacaktır.

3) Anadolu mıntıkası 9. Fırka tarafından Karantina'nın⁴⁷⁸ kuzeydoğusundan Kumkale'ye kadar gözetlenecek ve müdafa edilecektir.

4) Son birkaç gün düşman torpidolarının ve mayın arama gemilerinin mayın hatlarına yaklaştıkları görüldüğünden bunlara ani bir baskın ateşi yapmak amacıyla Rumeli-Tenkerderesine geceleyin mevziye sürülecek gündüzleri geriye çekilecek iki obüs topuyla seri atışlı iki dağ topu gönderilecektir.⁴⁷⁹

9. Fırkanın düşmanın sahile çıkarma yapması ihtimaline karşı hangi sahilden girilirse girilsin düşman gemilerine ateş açılarak Boğaz'dan girişine engel olunmaya çalışılması hususunda dikkati çekilmiştir.

İtilaf filosunun giriş istihkâmlarını susturmasının üzerinden 10-15 gün geçmiş olmasına rağmen planın ikinci aşamasında herhangi bir ilerleme sağlanamamıştı. Henüz orta mevzilerdeki bataryalar susturulamamış, mayınlar temizlenememişti. Mayınlar temizlenmeden harp gemileri yakın mesafeye giremiyorlardı. Dolayısıyla bataryaları susturmaları mümkün olmuyordu. Gezici bataryaların yerini tespit etmek hava şartlarından ötürü pek mümkün olmadı. Bu nedenle bilhassa mayın tarayıcı gemiler projektörlere yakalandıktan sonra gezici bataryaların açık hedefi haline gelmişti. Kara desteği olmadan Boğaz'da ilerlemenin zorluğu her geçen gün ortaya çıkmaktaydı. Carden için plan oldukça ağır ilerliyordu. 4 Mart günü havanın harekât için müsait olmasını fırsat bilen Carden kıyı istihkâmlarının susturulması için her iki kıyıya da

⁴⁷⁷ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 497, Dosya No: 1945A, Fihrist: 1-78, (3 Mart 1915).

⁴⁷⁸ İntepe ve Dardanos bataryası arasındaki sahilde bulunan bugünkü Güzelyalı Köyü.

⁴⁷⁹ BDSÇC, V. Cilt, I. Kitap, s. 121.

çıkarma yapılmasını emretti.⁴⁸⁰ Seddülbahir ve Kumkale’ye çıkarma yapması beklenen düşmana karşı tedbir olarak Müstahkem Mevki Kumandanlığı Seddülbahir’deki 9. Fırkaya bağlı birliklerden 26. Alayın 3. Taburunu Morto Limanı ve çevresinin gözetleme ve savunmasında, 27. Alayın 3. Taburunu da Seddülbahir Tabyası- Tekke Burnu kıyı kesiminin gözetleme ve savunmasında görevlendirmiştir.⁴⁸¹ 4 Mart günü Cevat Paşa’nın emri ve isteğiyle Kilitbahir’de 19. Fırka Kumandanı Yarbay Mustafa Kemal’le bir görüşme gerçekleşti. Yarbay Mustafa Kemal’in “*Arıburnu Muharebeleri Raporu*”nda görüşmenin içeriği hakkında bir bilgi yoktur. Görüşmeden sonra Cevat Paşa kendisiyle birlikte gelmiş olan Sahiller Müfettişi Usedom Paşa ile birlikte Rumeli sahil bataryalarını gezmek ve bir sahra bataryası için mevzi belirlemek üzere Mustafa Kemal’i refakatlerine aldılar. Mustafa Kemal, Cevat Paşa’dan Kilitbahir’de ayrılarak Maydos’a dönerken düşmanın Seddülbahir’e asker çıkardığını öğrendi. Seddülbahir düşman çıkarmasına karşı 9. Fırka Kumandanlığının savunma alanıydı. Mustafa Kemal derhal önce alay karargâhının bulunduğu Kirte’ye oradan da Seddülbahir’e geçti.⁴⁸² Müstahkem Mevki Kumandanlığının harp ceridesine ve Cevat Paşa’nın başkumandanlığa gönderdiği rapora göre 4 Mart günü muharebe şu şekilde cereyan etmiştir. Saat 10:45’e gelindiğinde Boğaz girişinde 7 zırhlı, 3 kruvazör ve 7 torpido toplandı. Saat 11:30’da düşman filosu Kumkale, Yenişehir ve Seddülbahir civarını iki buçuk saat süreyle bombaladı. 14:45’te 1 torpido, 5 zırhlı ve kruvazörün Seddülbahir’i şiddetli bombardımanı altında düşman askeri Seddülbahir iskelesinden sahile çıkarıldı. 27. Alayın 10. Bölüğü ile sahile çıkarma yapan düşman kuvveti arasında 3 saatlik şiddetli bir çatışma oldu. Saat dörde doğru Kumkale ve Orhaniye’nin uzun süre bombalanmasının ardından düşman buraya iskele tarafından çıkarma yapmaya çalışmış ancak piyadelerimizin şiddetli ateşi karşısında sahilde ilerleyememişlerdir. Düşman gemilerinin çıkarma yapan müfrezelerini korumak için yaptığı şiddetli bombardıman karşısında Müstahkem Mevkiye bağlı birlikler fedakârca savunma yaparak Kumkale civarını kayıplar verdirerek düşmandan temizlemişlerdir.⁴⁸³

4 Mart günü düşmanın gerek Seddülbahir gerek Kumkale ve Orhaniye’ye yaptığı çıkarma harekâtları başarılı olamamıştır. 9. Fırka Kumandanı Halil Sâmî Bey’in ve 19. Fırka Kumandanı Mustafa Kemal Bey’in Cevat Paşa’ya raporları Anadolu ve Gelibolu’ya

⁴⁸⁰ Sayhan Bilbaşar, *Çanakkale 1915*, s. 74.

⁴⁸¹ *BDSÇC*, V. Cilt, I. Kitap, s. 123.

⁴⁸² Mustafa Kemal ATATÜRK, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 6.

⁴⁸³ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 497, Dosya No: 1945A, Fihrist: 1-95, (4 Mart 1915).
ATBD, Sayı: 132, Belge No: (7-2 ve 7-3).

çıkarma yapan düşmanın başarıyla geri püskürtüldüğünü göstermektedir. Müstahkem Mevki Kumandanlığına Seddülbahir’de düşmanın süngü hücumuyla püskürtüldüğü bildiren 19. Fırka Kumandanı Mustafa Kemal’e göre 27. Alayın 10. Bölüğünden Mehmet Çavuş’un bu başarıda payı büyük olmuştur. Mehmet Çavuş komutasındaki askerlere örnek olacak şekilde silahı çalışmadığı halde düşmana taşla saldırmış ve bu kahramanca hareketi esnasında yaralanmıştır. Mustafa Kemal Bey O’nun bu kahramanca hareketinin taltif edilmesini Cevat Paşa’ya arz etmiştir. Cevat Paşa bir gün sonra Başkumandanlık Vekâletine düşman müfrezelerine yapılan başarılı mukâvemeti rapor ederken Mehmet Çavuş’un kahramanlığından da bahsetmiş ve uygun bir şekilde ödüllendirilmesini arz etmiştir.

27 Şubattan 5 Mart’a gelinceye değin İtilaf filosunun Boğaz’ı geçme teşebbüsleri kendileri açısından olumlu bir sonuç vermedi. Dış istihkâmlar 19-25 Şubat bombardımanlarında açıkta istediği noktadan atış yapan gemiler tarafından susturulabilmişti. Boğaz içinde ise durum farklıydı. Nerede oldukları kestirilemeyen bataryalardan yapılan atışlar İtilaf gemilerine zarar verebiliyordu.⁴⁸⁴ Mayınları temizlemek için kıyıya yanaşmak da kıyılarda gizlenmeyi başaran Türk topçusu sayesinde mümkün olmuyordu. Boğaz’ın basit gemilerle geçilemeyeceği anlaşılmıştı. Yine de İtilaf güçleri kara desteğini sağlamak yerine inatla Boğaz’ı denizden zorlayarak geçmeyi denediler.⁴⁸⁵ Lord Kitchener 4 Mart’ta General Birdwood’a gönderdiği mektupta donanmanın Marmara’yı geçebileceği ümidinde olduğunu söylüyordu. O’na göre ancak Boğaz’dan geçebilmenin imkânsız olduğu görüldüğü takdirde kara kuvvetleri kullanılmalıydı. Yoksa böyle bir hareket lüzumsuzdu.⁴⁸⁶

İtilaf donanması gece-gündüz devam eden faaliyetlerine rağmen planın ikinci aşamasını geçerek merkez istihkâmlarına ulaşamamıştı. Bu sebeple bir yandan mayın set bataryaları ve obüs bataryalarıyla uğraşılırken öte yandan merkez tabyalarını ateşe alacak yeni bir stratejiyle hareket edildi.⁴⁸⁷ İtilaf donanması 5 Mart’tan sonra merkez (iç) tabyalarına yöneldi. 5 Mart günü 38 cm’lik dönemin en güçlü toplarına sahip Queen Elizabeth gemisi Gelibolu’nun batı sahilindeki Kabatepe’nin 2,5 km açığından indirekt (aşırma) Rumeli Mecidiyesi’ni dövmeye başladı. Prince George ve Carden’in sancak gemisi Inflexible’in korumasındaki Queen Elizabeth’in açıktan yaptığı atışları

⁴⁸⁴ General C.F. Aspinall – Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı*, Cilt I, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 114.

⁴⁸⁵ BDSÇC, V. Cilt, I. Kitap, s. 127.

⁴⁸⁶ General C.F. Aspinall – Oglander, *age*, s. 115.

⁴⁸⁷ Fevzi Kurtoglu, *Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale’de Türk Donanması*, s. 54.

engellemek, karşılık vermek üzere Kumtepe’te bulunan sahra bataryasına emir verildi. Bu batarya ateşin bir kısmını üzerine çektiği gibi Queen Elizabeth’e 17 isabet kaydetti. Ağır bir hasar vermese de atışları oldukça caydırıcı oldu. Queen Elizabeth’in indirekt atışlarını boğaz içinde konumlanan Irresistible, Canopus ve Cornwallis yönlendiriyordu. Ayrıca iki uçak aynı vazifeyle atışları gözetliyordu. Uçaklardan birinin arızalanıp düşmesi ve diğerinin Türk piyadesinin isabetli ateşiyle geri dönmesi üzerine atışları yönlendirme görevini Karanlık Liman’a girmiş bulunan bu üç gemi yürüttü. Cevat Paşa indirekt atışlara karşı tedbir olarak Queen Elizabeth ile boğazda bulunan gemiler arasındaki telsiz haberleşmesinin bozulması emrini verdi. İtilaf donanması arasındaki telsiz haberleşmesi başarılı bir şekilde bozuldu.⁴⁸⁸ Böylelikle İtilaf donanmasının isabetli atışlarının önüne geçildi. 5 Mart günü neredeyse hiçbir zayıat verilmedi. Cevat Paşa İtilaf filosunun 5 Mart günü hareketine bakarak, Türk tabyalarını cepheden dövmenin bir sonuç vermeyeceğini anlayan düşmanın yine indirekt atışla sonuç almayı deneyeceği düşüncesindeydi. 5 Mart akşamı 19. Fırka Kumandanlığına gönderdiği emirde aşırma atışlarının yeniden süreceği ihtimaline karşı onlara uyarıda bulundu⁴⁸⁹. Aşırma atışların engellenmesi için 8. Ağır Topçu Alayının Tenker’deki 3. Obüs Bataryasının 5/6 Mart gecesi Kumtepe’ye mevzilenmesini emretti. Batarya 6 Mart sabahı ateşe hazır vaziyete getirildi. Müstahkem Mevki Kumandanlığının aldığı diğer tedbir Kabatepe açıklarından endakt eden Queen Elizabeth’e karşı Nara’da bulunan Barbaros Hayrettin muharebe gemisinin Eceabat’a getirilmesi oldu. Cevat Paşa’nın aldığı bu tedbirler İtilaf donanmasının 6 Mart’taki saldırısında etkili oldu. Gerek Barbaros Hayrettin’den gerek obüs bataryalarından atılan mermiler Queen Elizabeth’in rahat atış yapmasını engelledi. Daha açığa gitmek zorunda kalan Queen Elizabeth’in atışları etkisini yitirdi. Öğleden önce boğaza giren Albion, Majestic, Prince George, Vengeance gemileri şiddetli topçu ateşiyle karşılandılar. Bu gemiler Erenköy, Halileli bölgesini ve Dardanos’u ateş altına almalarına rağmen atışlarının kısa düşmesinden ötürü bir zayıata neden olmadılar. İtilaf donanmasının 6/7 Mart gecesi yaptığı mayın temizleme hareketi mayın hatlarını koruyan kıyı bataryalarının etkili ateşiyle başarısızlıkla sonuçlandı. Sonuç olarak 5-6 Mart tarihlerinde İtilaf donanmasının Kabatepe açıklarından indirekt atışlarla merkez tabyalarını tahrip etme harekâtı istenilen sonuca ulaşmadı. Bu sebeple muharebe

⁴⁸⁸ İ. Kayabalı- C. Arslanoğlu, *Çanakkale Zaferi 1915*, Ankara 1975, s. 47.

⁴⁸⁹ *BDSÇC*, V. Cilt, I. Kitap, s. 130.

gemileriyle Boğaz'dan girerek Çanakkale-Kilitbahir hattındaki merkez istihkâmlarına yönelik bir taarruz planını uygulamaya koydular.⁴⁹⁰

Aşırtma atışların orta savunma mevzilerindeki tabyalar üzerindeki tahribatı beklenen tesiri yapmayınca Visamiral De Robeck Amiral Carden'a Queen Elizabeth'in Boğaz'dan içeri girmesi önerisinde bulundu. Carden ise Fransız Amiral Guepratte ile hazırladıkları planı uygulama kararındaydı. Plan Boğaz içerisine yönelik büyük gemilerle yapılacak bir harekâtı öngörüyordu. Bizzat Guepratte yönetimindeki 4 gemiden oluşan Fransız filosu saat 10:30'da Boğaz'a girdi.⁴⁹¹ Cevat Paşa'nın Başkumandanlık Vekâletine bildirdiği rapora göre muharebe 4 Fransız gemisinin saat 10:30'da obüs bataryalarımıza ateşiyle başlamıştır. Saat 12:40'ta Lord Nelson ve Agamemnon zırhlılarının da katılımıyla merkezdeki Kilitbahir bataryaları ateşe alınmıştır. 13 bin metre mesafeden topçumuz karşılıklıta bulunmuştur. Saat 13'ten 15'e kadar merkez mıntıkasındaki uzun menzilli toplar, obüsler ve Dardanos bataryasıyla 6 İtilaf gemisi arasında şiddetli bir savaş cereyan etmiştir. Düşman gemileri 23 ve 30 cm'lik toplarıyla yedi yüzün üzerinde mermi atmıştır. Fransız gemileri özellikle Dardanos'u tahribe çalışmışlardır. Saat 3'ten sonra düşman gemileri Karanlık Liman'a doğru uzaklaşarak merkez grubuna ve obüs bataryalarına doğru ateşe devam etmişlerdir. Saat 15:30'da ateş yarım saat kadar aralıklı olarak devam etmiştir. Cevat Paşa'nın raporuna göre 7 Mart günlü muharebe sonucunda 5 şehit ve 6 yaralı vardır. Merkez grubunun yalnızca kışkıları hasar görmüştür. Obüs toplarından birinde de tamiri mümkün hafif bir hasar olmuştur.⁴⁹² Buna karşın Agamemnon ve Lord Nelson muhtelif yerlerinden isabet almıştır. İtilaf gemileri Dardanos ve merkez bataryalarına hayli mermi attıysa da çok yaklaşamadıklarından tahribat yapamadılar. En çok dövdükleri Dardanos bile ertesi gün ki muharebeye hazır bir haldeydi.⁴⁹³ Birleşik Filo yedi yüzün üzerinde atışına rağmen başarılı olamadı. Cevat Paşa o gün birliklerinin olağanüstü gayretini şu sözlerle övmüştür:

“Düşmanın şiddetli ateşi altında bataryalarımız sükûnetle ve düzenle görevlerini yaptılar. Subay ve erlerin gösterdikleri vazife aşkı ve özveri duygusu her türlü takdir ve övgünün üstündedir. Tümüne teşekkür ederim.”⁴⁹⁴

⁴⁹⁰ Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 91.

⁴⁹¹ Sayhan Bilbaşar, *Çanakkale 1915*, s. 77.

⁴⁹² ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 497, Dosya No: 1945A, Fihrist: 1-108, (7 Mart 1915).

⁴⁹³ Abidin Daver, “18 Mart Zaferini Nasıl Kazandık?”, *Cumhuriyet*, 18 Mart 1948.

⁴⁹⁴ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 118, Dosya No: 555, Fihrist: 16-4; Ahmet Esenkaya, “Çanakkale Cephesinde Anadolu Yakası Topları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 2012, Sayı, 12, s. 16.

Saldırıların başarısızlığı üzerine 8 Mart'ta Queen Elizabeth'in Boğaz'a girerek iç mevzilerin daha fazla zorlanarak netice alınmasına karar verildi.⁴⁹⁵ Vengeance, Conapus, Cornwallis, ve Irresistible'in korumasında Queen Elizabeth Boğaz'a girerek merkez tabyalarından Anadolu Hamidiyesi, Çimenlik ve Namazgâh tabyalarını bombaladı. Görüş şartları kötü olduğundan ancak 11 adet mermi atabildi. Saat 15:30'da görüş koşullarının daha da kötüleşmesi üzerine geri dönmek zorunda kaldı. Müstahkem Mevkiye bağlı birliklerin mühim bir zayıyatı olmadı.

İşler Carden'in planladığı gibi gitmedi. Havaalar iyi gittiği takdirde Boğaz'ı bir ayda geçebileceğini planlayan Carden, 2 Mart'ta Churchill'e yine havaaların iyi gitmesi halinde iki haftada Boğaz'ı geçebileceğini müjdelemişti. Carden'in Boğaz'ı geçmek için öngördüğü dört haftadan üçü geride kaldığı üstelik pek çok cephane sarfiyatı yapıldığı halde planının ikinci safhasını bile tamamlayamamıştı.⁴⁹⁶ Carden 9 Mart'ta Admiraltiye hava kuvvetlerinin takviye edilmemesi durumunda bir şeyler yapamayacağını bildirdi. Ayrıca boğazın her iki yakasındaki bataryaların yerlerinin tespit edilmesi gerektiğini yoksa bir sonuç alınamayacağını rapor etti.⁴⁹⁷ Türk topçusunun susturulması atışların ancak yakın mesafeden yapılmasıyla mümkün olabilirdi. Uzaktan aşırma atışlar sonuç vermediği gibi cephane israfına yol açıyordu. Gemilerin kıyıya yaklaşabilmeleri ise mayınların temizlenmesine bağlıydı. Müttefiklerin düşüncesi gemileri yakın mesafeye sokabilmek için mayın arama tarama faaliyetlerine öncelik verilmesi yönündeydi.⁴⁹⁸ 9 Mart'ta Boğaz'a giren gemiler doğrudan doğruya merkez bataryalarını hedef aldılar.⁴⁹⁹ Prince George Ertuğrul, Harapkale ve Seddülbahir'i bombaladı. Bununla birlikte mayın arama tarama amaçlı 5-6 balıkçı gemisi Boğaz'dan içeri girerek Erenköy'e yöneldi. 4. Ağır Topçu Taburunun ateşiyle geri çekildiler. Bugünkü muharebede zayıyat olmadı. 10 Mart'ta harekât bölgesi Bolayır idi. Harekâtın amacı çıkarmaya elverişli kıyı kesimlerinin keşfiydi. Bu amaçla ilk kez Arc Royal adlı uçak gemisi Gelibolu önlerine geldi. Ancak hava koşulları uçakların keşif yapmaları için müsait olmadı. Harekâta Cornwallis, Irresistible ile Dublin kruvazörü katıldı. Harekâta katılan gemiler Bolayır ve çevresini bombardıman ettiler. Boğazdaysa sabah iki muharebe gemisinin Seddülbahir, Kumkale ve Ertuğrul ile Tekke burnundaki mevzileri bombalamasının ardından Boğaz'a giren bir

⁴⁹⁵ General C.F. Aspinall – Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı*, Cilt I, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 117.

⁴⁹⁶ General C.F. Aspinall – Oglander, *a.g.e.*, s. 117.

⁴⁹⁷ *BDHTH*, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 169. General C.F. Aspinall – Oglander, *a.g.e.*, s. 117.

⁴⁹⁸ *Çanakkale Deniz Savaşları*, (hızl.) Erdoğan Şimşek, Aynur Güner, Deniz Basımevi, İstanbul 2010, s. 143.

⁴⁹⁹ Fevzi Kurtoglu, *Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale'de Türk Donanması*, s. 54.

torpido Morto Limanındaki obüs bataryasının ateşi üzerine geri döndü. Aynı şekilde Tenker bölgesine kadar ilerleyen bir muharebe gemisi de obüslerimizin ateşiyle geri dönmeye mecbur kaldı.⁵⁰⁰ Cevat Paşa'nın başkumandanlığa gönderdiği günlük harp raporuna göre bugünkü bombardımanda hasar ve zayıat olmadı.⁵⁰¹ 10/11 Mart gecesi Roger Keyes mayın tarama gemileriyle boğaza girdi. Işıldakların aydınlatması altında bataryalardan yapılan atışlar sonucu başarılı olamadılar. Mayın tarama işini muhriplerin korumasındaki balıkçı gemileri yapıyordu. Bu insanlar sivildi ve kendileri sadece mayın tarama işi için oraya gelmişlerdi. Kıyıda yapılan ateşlerden fazlasıyla korktuklarından görevlerini yerine getirememişlerdi. 11 Mart'ta daha yüksek bir cüretle yeniden bir teşebbüse giriştilerse de yine mayınları temizlemede bir başarı elde edemediler. Gemi kaptanları bunun üzerine artık yapabilecekleri bir şeyleri olmadığını bildirdiler. Mayın hatlarının temizlenememesi İngilizlerin canını fazlasıyla sıkıyordu. Churchill 11 Mart'ta Carden'e gönderdiği telgrafta mümkün olduğunca az zayıatın verilmesini öngören evvelki emrinin dışına çıkarak elde edilecek başarının verilecek zayıata değer olduğunu söyledi. Churchill harekâtın bir noktasında zayıatı göze alacak bir karar verilmesinin gerekliliğinden bahsederek Carden'e bu noktaya gelinip gelinmediğini sordu.⁵⁰² Anlaşılan hükümet hala bir sonuç alınamamasından, Boğaz'daki bombardımanın uzamasından rahatsızdı. Çünkü 11 Mart'a gelindiğinde Çanakkale'de işler istedikleri gibi gitmiyordu. Orta ve iç savunma mevzilerine hasar verilmiş olmasına karşın mayınlar temizlenememiş gizli obüslerin yerleri tespit edilememişti.⁵⁰³ Bu halde büyük muharebe gemilerinin merkez istihkâmlarını geçebilmesi oldukça zor görünüyordu.

Bolayır bölgesine yapılan harekât 11 Mart günü devam etti. İtilaf filosunun bombardımanı istenen sonucu vermedi. Boğazdaysa 2 Fransız gemisi saat 15:00'dan itibaren yarım saat süreyle Kumkale'yi bombaladı. 11/12 Mart gecesi mayın arama tarama çalışmaları Mesudiye bataryasının ateşiyle etkisiz kılındı. Bolayır bölgesine yapılan harekât kısmen 12 Mart'ta da devam etti.⁵⁰⁴ Öğleden önce Boğaz'a giren bir denizaltı Soğanlıdere ağzındaki bir istimbota isabetsiz bir atışta bulundu. 12/13 Mart gecesi mayın tarama işine devam eden filo bir sonuç alamadı. Kesin sonuç almak için Boğaz'ı geçme harekâtına girişmeden hemen önceki bu dönemde İtilaf güçleri mayınların

⁵⁰⁰ *BDSÇC*, V. Cilt, I. Kitap, s. 138.

⁵⁰¹ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 497, Dosya No: 1945A, Fihrist: 1-128, (10 Mart 1915).

⁵⁰² Alan Moorehead, *Çanakkale Geçilmez*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, s. 74.

⁵⁰³ Robert Rhodes, *Gelibolu Harekâtı*, Belge Yayınları, 1965, s. 70.

⁵⁰⁴ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 121, Dosya No: 572, Fihrist: 1-52; Klasör: 4669, Dosya No: H-12, Fihrist: 1-89; *BDSÇC*, V. Cilt, I. Kitap, s. 43.

temizlenmesi için teşebbüslerini yoğunlaştırdı. Bataryaların tahribinden çok bu noktada mayınların temizlenmesi önem taşımaktaydı. Boğaz'ı geçmek amacıyla yapılacak deniz harekâtı için mayınlardan temizlenmiş bir alan açmak gerekliydi. Roger Keyes bu sefer mayın tarama gemilerine gönüllü deniz erlerini aldı. Yoğun ateş karşısında 4 balıkçı gemileri ve 2 istimbotları hasara uğradı. Hemen arkalarında destek olarak bulunan Ametist kruvazörüne atılan mermilerle 27 ölü ve 43 yaralı zayıat verdiler. Buna mukabil birkaç mayını etkisiz hale getirdiler.⁵⁰⁵ Gece yapılan teşebbüslerin bir faydası görülmedi. Ağır kayıplar verdiklerinden artık mayın tarama faaliyetlerine gündüzleri devam etme kararı aldılar. 14 Mart'ta Churchill Amiral Carden'e yeniden bir telgraf çekti. Mayınların temizlenmesi için acele edilmesini tekne ve insan kaybı ne olursa olsun bunun yapılmasını söyledi. Alman subaylarının raporlarından cephane sıkıntısını öğrenen İngilizler, Avusturya ve Alman denizaltılarının Çanakkale'ye gönderilmesinin düşünüldüğü bir zamanda daha erken hareketle Boğaz'ı geçmeyi düşündüler. Carden'in mart ayı boyunca yaptığı teşebbüsler başarılı olamamıştı. Boğaz'ı geçme harekâtı için öncelikli olan mayınlar temizlenememişti. Admiralty ise Carden'i Amiral W. Birdwood'un Boğaz'da kara harekâtı olmadan başarılı olmanın mümkün olmadığını öngören 5 Mart tarihli raporuna rağmen hızlı hareket etmeye zorluyordu.⁵⁰⁶ Öte yandan Müstahkem Mevki Kumandanlığı çeşitli kaynaklardan gelen haberlerden İtilaf filosunun bir çıkarma yapabileceği bilgisine sahipti. Bundan hareketle çıkarmadan bir gün önce 17 Mart'ta Müstahkem Mevki Kumandanlığı önceki tedbirlere ilave olarak Boğaz savunmasını kuvvetlendirecek yeni tedbirler aldı. 17 Mart'ta İstanbul'dan gönderilen bir obüs bataryası Tenker bölgesine yerleştirildi. Başkumandanlığa 26., 72. ve 77. Piyade Alaylarına birer ağır makineli tüfek bölüğü verilmesi önerildi. İki Erenköy, birisi de Tenker bölgesine olmak üzere 3 ışıldak hazırlandı. 6 adet nordenfield ve 4 adet 37 mm'lik top gönderilmesi 2. Topçu Tugay Komutanlığına emredildi. 1 obüs bataryası ile 1. Obüs Taburunun, düşman gemilerini de ateş altına almak suretiyle Seddülbahir'e yapılabilecek bir çıkarmaya karşı mevzi alması sağlandı. Yine kıyıda çıkarmaya karşı vazifeli koşulu obüs bataryalarına düşman denize dökülünceye kadar 9. ve 19. Tümen Komutanlıkları emrinde oldukları bildirildi.⁵⁰⁷

⁵⁰⁵ BDHTH, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 171. Bazı kaynaklarda bu olay 13 Mart gecesi geçmektedir.

⁵⁰⁶ 10 Mart'ta Kitchener, İngiltere'de bulunan ve harbe katılmamış olan 27. Tümenin Çanakkale'ye gönderileceğine karar verdi. Ancak bu tümenin boğazı denizden geçmeye yönelik bir harekâta deniz kuvvetlerinin yanında bir kara gücü olarak kullanılması yönünde bir gelişme yoktu.

⁵⁰⁷ BDSÇC, V. Cilt, I. Kitap, s. 153.

2.2.8.2. 18 Mart Çanakkale Deniz Zaferi

2.2.8.2.1. Harekât Planı

Boğazın dış savunma tertibâtı tahrip edilmiş ancak ara savunma tertibâtının tahribinde ve buradaki mayın hatlarının temizlenmesinde başarılı olunamamıştı.⁵⁰⁸ 19 Şubat'tan beri devam eden geceli gündüzlü faaliyetlere karşın planın ikinci aşaması tamamlanamamıştı. Carden kendisinden acele etmesini isteyen Churchill'e 14 Mart'ta verdiği cevapta kara ordusunun gerekliliğini bildirmişti. Fakat ortada ordu yoktu. Donanmaya karadan yardıma ilişkin plan da söz konusu değildi.⁵⁰⁹ Carden Boğaz'ın yalnız donanmanın gayretiyle geçilemeyeceği fikrindeydi.⁵¹⁰ Carden gerek tüm bu olumsuzluklardan gerek Savaş Konseyi'nin bir an evvel sonuç bekleyen baskılarından sonra rahatsızlandı. İçinde bulunduğu müşkül durum Carden'in sağlığını bozmuştu. Yapılan muayenesinde donanmayı komuta edemeyeceği anlaşıldı. Harbin en kritik döneminde Carden görevden çekildi. Carden'in görevden çekilmesiyle onun planını devam ettirmek üzere kurmay başkanlığını yapan Amiral De Robeck görevi devraldı.

16 Mart'ta De Robeck'in başkanlığında Queen Elizabeth gemisinde bir toplantı yapıldı. Burada yapılacak olan taarruz planı görüşüldü. Plan ilgili tüm komutanlara açıklandı. 17 Mart akşamı bir sonraki gün havanın iyi olacağı anlaşıldığından harekâtın 18 Mart'ta yapılmasına karar verildi. 17 Mart'ta Ark Royal uçak gemisinden kalkan keşif uçakları Karanlık Liman üzerindeki keşiflerinde hiçbir mayın olmadığını bildirdiler. Ayrıca saat 22:00'dan saat 02:00'a kadar 3 muhrip ile 7 İngiliz ve Fransız mayın gemisi Karanfil Burnu ile Akyarlar bölgesini tarayarak ve bölgede mayına rastlanmadığı raporunu verdiler.

18 Mart günü yapılacak taarruz iki hat üzerinde planlanmıştı: 1. Deniz Piyade Tümeninin 4 gemisinin yer aldığı A hattındaki Queen Elizabeth, Agamemnon, Lord Nelson ve Inflexible muharebe gemileri merkez tabyalarını dövecekti. Sahra bataryalarına karşı A hattındaki gemileri kuzeyden Prince George ve güneyden Triumph koruyacaktı. B hattını Fransız Amiral Quepratte komutasındaki 3. Tümen oluşturmaktaydı. Suffren, Bouvet, Gaulois ve Charlemagne adlarındaki Fransız gemileri birinci hattın hemen gerisinde yer alacaklardı. Plana göre A hattındaki gemilerin ateşleri merkez tabyalar üzerinde etkili olunca B hattındaki gemiler A hattı gemilerinin arasından

⁵⁰⁸ General C.F. Aspinall – Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı*, s. 110.

⁵⁰⁹ A.Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı*, s. 34.

⁵¹⁰ General C.F. Aspinall – Oglander, *a.g.e.*, s. 122.

girerek aynı hedefleri bombalayacaktı. Mayın hatlarını savunmakla görevli bataryaların susturulması görevi ise ikinci hattaki gemilerle her iki hattın kanat gemilerine verilmişti. Taarruz harekâtının başlamasından yaklaşık iki saat sonra (çünkü mayın hatlarını koruyan set bataryalarının 2 saatte susturulacağı hesaplanmıştı) mayın arama taraması yapılarak boğazdan geçiş için bir kanal açılması planlanmıştı.⁵¹¹ Planın esasını mayınsız bir geçit oluşturularak merkez tabyalarının susturulması ve bu suretle Boğaz'ın geçilmesi oluşturmaktaydı. Kepez bölgesindeki mayınların temizlenmesi boğazdaki savunma tabyalarının susturulmasıyla mümkündü. Bu başarıldıktan sonra İtilaf filosu diğer istihkâmları Marmara'ya geçene kadar ateş altına alacaktı.⁵¹² Gelibolu'nun batı kıyılarına bir deniz tümeninin gösteri amaçlı çıkarılması ve atışların Arc Royal'den her saat başı kalkacak uçaklar vasıtasıyla kontrol edilmesi planın diğer unsurlarıydı.

2.2.8.2.2. Cevat Paşa'nın Teftiş Amacıyla Gelibolu'ya Geçmesi

18 Mart sabahı ılık ve güneşli bir hava vardı. Sabahın ilk ışıklarıyla De Robeck'in emriyle muharebe gemileri Boğaz'a doğru yol aldılar. Cevat Paşa'ya göre Müstahkem Mevki Kumandanlığı düşmanın yapacağı taarruza karşı ateşe hazır bir durumdaydı.⁵¹³ Düşmanın taarruzu bekleniyordu ve tüm istihkâmlar buna hazırlıklıydı. Ne var ki ne zaman kesin bir taarruz edileceği noktasında bir bilgi yoktu. O sabah Cevat Paşa Kilitbahir'deki kıtaları teftişe gidecekti. Gece geç yatmasına karşın her zamanki gibi erken kalktı. Sabahleyin ileri gözetlemedeki bir subaydan Bozcaada önlerinde düşman gemilerinin bazı faaliyetlerde bulunduğu raporunu aldı. Bunun üzerine kurmay başkanı Selahaddin Bey'i bularak bir hava keşfi yaptırmasını söyledi. Kendisi de bu arada teftiş için Kilitbahir'e doğru yola çıktı. Binbaşı Schneider ve Kıdemli Yüzbaşı Zernov adlarındaki iki Alman pilot Bozcaada'ya doğru bir Alman uçağıyla havalandılar.⁵¹⁴ Schneider gemilerin anormal hareketlerini not alarak o sıralarda uçaklarda telsiz kullanılmadığından telefonla keşif dönüşünde durumu Müstahkem Mevki Kumandanlığına bildirdi. Selahaddin Adil Bey Gelibolu'ya geçmiş olan Cevat Paşa'ya telgrafla vaziyeti arz etti.⁵¹⁵ Ayrıca Harbiye Nezâretine bilgi verildi. Gelen cevabı

⁵¹¹ BDHTH, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 176.

⁵¹² İ. Kayabalı- C. Arslanoğlu, *Çanakkale Zaferi 1915*, Ankara 1975, s. 49.

⁵¹³ “İki Eski Kumandan O Günün Hatıralarını Anlatıyor”, *Cumhuriyet*, 18 Mart 1937.

⁵¹⁴ 18 Mart sabahı keşif için havalanan Binbaşı Schneider 'in gözlemleri için bkz. Fevzi Kurtoglu, *Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale'de Türk Donanması*, s. 59.

⁵¹⁵ Enver Ziya Karal, Cevat Paşa'nın 18 Mart günü teftiş amaçlı Gelibolu'ya geçişini anlatırken “ *Karargâh Komutanı Albay Cevat, 18 Mart'tan önce Bozcaada'da düşman savaş gemilerinin toplanmakta olduğunu haber almıştı. 18 Mart sabahı da bir araştırmacı uçağımız Bozcaada'da büyük bir kaynaşma olduğunu haberini getirmişti. Ne var ki, komutanlık bu haberleri büyük bir saldırının ilk işaretleri olarak kabul etmedi. O kadar etmedi ki, Komutan Albay Cevat, 18 Mart sabahı karargâhtan ayrılıp Kırte'deki birlikleri teftişe gitmiş ve ancak 16:30'da dönmüşü.*” bilgilerini vermektedir. Cevat Çobanlı Paşa 18 Mart günü “albay” yani miralay değildir. Rütbesi “mirliva”dır. 29 Kasım

telgrafta her on dakikada bir düşmanın ve Müstahkem Mevkinin durumunun bildirilmesi emredildi.⁵¹⁶ İtilaf filosunun daha Çanakkale'yi ilk bombardımana başladığı zamanlarda hükümet boğazın geçilmesi tehlikesine karşı tedbir olarak başkentin İstanbul'dan Anadolu'ya, Eskişehir'e taşınmasını düşünmüştü.⁵¹⁷ Boğazlar'ın geçilmesi İstanbul için çok kritik olduğundan Müstahkem Mevkinin sürekli bilgi vermesi istenmekteydi.

Cevat Paşa hatıralarını yazmamıştır. Ancak özellikle 18 Mart Çanakkale deniz zaferine dair daha sonraki yıllarda kendisine yöneltilen sorulara verdiği hatıra mahiyetindeki cevaplardan o güne ait bilgileri öğrenmemiz mümkün olmuştur. 18 Mart sabahının nasıl cereyan ettiğini Cevat Paşa şöyle anlatır:

“O sabah Kilitbahir'deki tabyaları gezdim. O esnada 19. Fırka Kumandanı olan Kaymakam Mustafa Kemal Bey (Atatürk) 'le beraberdik. Kirte'ye gittik. Bu sırada düşman donanmasının boğazlara doğru ilerlemekte olduğunu gördük. Gemilerin almış olduğu tertibata nazaran bunun alelade bir hareket olmadığına kâni olarak hemen Alçıtepe'ye doğru geri döndük. Bu anda ilk taarruz mermisi başımızın üzerinden geçerek Alçıtepe'ye saplandı. Hemen Maydos'a hareketle Mustafa Kemal Bey'den ayrılarak Çanakkale'ye döndüm.”⁵¹⁸

Cevat Paşa 18 Mart sabahı Çanakkale'den Gelibolu'ya geçmişti.⁵¹⁹ Gelibolu'daki mevzileri ve istihkâmları teftiş ettiği esnada İtilaf filosu Boğaz'ı geçme teşebbüsünde

1914'te mirlivalığa yükselmiştir. O sırada Cevat Çobanlı “paşa”dır. Cevat Paşa hatıralar dikkate alındığında teftiştten saat 16:30'da dönmemiştir. Fevzi Kurtoglu da Cevat Paşa'nın karargâha döndüğü saati 16:30 olarak vermektedir. Ancak Cevat Paşa hatıralara göre Bouvet'nin batışından birkaç dakika sonra karargâha gelmiştir. Gerek Cevat Paşa'nın gerek kurmay başkanı Selahaddin Adil Bey'in verdiği bilgiler bu yöndedir. Bouvet, harp raporlarına göre 14:00'da batmıştır. Enver Ziya Karal'ın verdiği diğer bir bilgi Cevat Paşa'nın hava keşfinden sonra kendisine gelen raporlara rağmen karşıya geçtiği yönündedir. Oysa Cevat Paşa yukarıda aktarıldığı gibi hava keşfinin yapılmasını Selahaddin Bey'e söyleyip planladığı üzere Gelibolu'ya teftişe gitmiştir. Keşif uçaklarının raporları ise daha sonra gelmiştir. Cevat Paşa raporlara rağmen karşıya geçmemiştir. Raporları beklemeden karşıya geçmiştir. Aşağıda aktarıldığı gibi Gelibolu'daki teftiş esnasında düşmanın harp vaziyetini gören ve bunun sıradan bir bombardıman olmadığını anlayan Cevat Paşa vakit geçirmeden Çanakkale'deki karargâhına dönmek üzere yola çıkmıştır. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt IX, TTK, Ankara 2011, s. 440; Fevzi Kurtoglu, *Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale'de Türk Donanması*, s. 63.

⁵¹⁶ Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, s. 67.

⁵¹⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt III, TTK, Ankara 1991, s.73. Şubat ayında başlayan bombardıman İstanbul halkı üzerinde korku uyandırmıştı. Meclis Başkanı Halil Bey (Menteşe) bile İtilaf filosunun boğazı geçebileceğini düşünüyordu. Enver Paşa ise sadece denizden yapılacak bir hareketin başarılı olmasının mümkün olmadığına inanıyordu. Ona göre bu korku yersizdi. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt IX, TTK, Ankara 2011, s. 433.

⁵¹⁸ Gıyas Yetkin, *Yaratılanın Ağzından 18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi*, Türkiye Eski Muharipler Cemiyeti Yayınları, s.120. 18 Mart sabahı Cevat Paşa ve 19. Fırka Kumandanı Mustafa Kemal Bey beraberlerdi. Atatürk'ün Çanakkale'ye dair hatıralarında o günün sabahı Cevat Paşa'nın anlatımıyla paralellik gösterir: “18 Mart günü sabahı, Maydos'taki karargâhıma gelen Müstahkem Mevki Komutanı Tuğgeneral Cevat Paşa ile birlikte kendilerine Seddülbahir sahilini muhafaza için yaptığım düzenleme ve aldığım tedbirleri arazi üzerinde göstermek amacıyla Kirte'ye hareket ettik. Oraya ulaştığımızda ayrıntıları, konuyla ilgili belgelerde anlatıldığı şekilde düşman donanmasının özel maksatla Boğaz'a yaklaşarak girişi bombardımana başladığını gördük. Düşman donanmasının Kirte ve Alçıtepe istikâmetlerine yönelttiği atışlarının altında kaldık. Bunun üzerine, söz konusu bölgenin muhafazasıyla görevlendirilen 26'ncı Alay Komutanına dikkatli olması konusunda şifahi talimatlar verdikten sonra, Cevat Paşa'nın görevi başında bulunabilmesi için Maydos'a döndük. Düşmanın yenilgisiyle sonuçlanan bugünkü muharebe yalnız denizden cereyan etmiş, karada düşmanın bazı gemileriyle sahili ateş altında bulundurmasından başka dikkate değer bir olay olmamıştı.” Mustafa Kemal ATATÜRK, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 7.

⁵¹⁹ 18 Mart'a doğru Müstahkem Mevki Kumandanlığına gelen istihbari bilgiler Boğaz'a bir saldırı ihtimalini kuvvetlendiriyordu. Ancak Cevat Paşa'nın Gelibolu'ya teftişe gideceği esnada böyle bir hareketin ne zaman olacağı

bulundu. Bu harekât Cevat Paşa'nın da söylediği gibi alelâde bir harekât değildi. Düşman donanmasının harp tertibatını gören Cevat Paşa komutayı ele almak üzere Çanakkale'ye doğru yola çıktı. Bir motora binerek Çanakkale'ye geçti ve doğruca tarassut yerine gitti.⁵²⁰

2.2.8.2.3 İtilaf Filosunun Taarruzu ve 18 Mart Deniz Zaferi

Sabah yapılan keşif uçuşunda pruva hattı düzeninde Boğaz yönünde ilerledikleri gözlemlenen gemiler Agamemnon'un rehberliğinde saat 10:30'da, 6'sı ileride 4'ü geride olmak üzere Boğaz'dan içeri girdiler. Bu gemilerden Triumph, Anadolu yakasında bulunan güney sahillerini, Pr. George ise Rumeli sahillerini izlemekte iken diğer 4 harp gemisi Queen Elizabeth, Inflexible, Agamemnon, Lord Nelson harp düzeninde A hattını oluşturdular. Muharebe saat 11:15'te Triumph'ın Halileli sırtlarını bombalaması ve İntepe bataryalarından karşılık görmesiyle başladı. Sonrasında 1. Fırka'yı oluşturan gemilerden Queen Elizabeth Anadolu Hamidiyesi'ni, Agamemnon Rumeli Mecidiye Tabyası'nı, Lord Nelson Namazgâh Tabyasını, Inflexible muharebe kruvazörü Rumeli Hamidiyesini hedef aldılar. Kanat gemilerinden Triumph Dardanos'u Pr. George ise Tenker ve Baykuş bataryalarını ateşe aldılar. Birkaç torpido Boğaz'ın ortasında ilerleyen 4 muharebe gemisini mayınlara karşı korumaya aldı. Müstahkem Mevki Kumandanlığı kanat gemilerinin (Pr. George ve Triumph) obüsleri ateşe alıp ortadaki güçlü gemilerle merkez istihkâmlarının bombalanacağını hesap ettiğinden obüs bataryalarının Boğaz'ın ortasındaki gemilere ateş açmasını ve bu suretle isabetli atış yapmalarının engellenmesini emretti.⁵²¹ Bu amaçla saat 11:40'ta Mesudiye ve Dardanos bataryaları ateşe başladı. Saat 11:45'te Queen Elizabeth'in attığı bir mermi Çanakkale'deki gümrük binasının arkasına düşerek burada yangına sebep oldu. Saat 12'de Müstahkem Mevkiye isabet eden bir mermi karargâhla diğer istihkâmlar arasındaki muhabere irtibatını kesti. Telefonla haberleşme ancak akşama doğru sağlanabildi. Queen Elizabeth'in attığı başka bir mermi saat 12:20'de Çimenlik Tabyası'na isabet etti. Çimenlik Tabyası'ndaki cephanelik yandı. 5 dakika sonra da Anadolu Hamidiyesi'nin kışlası tahrip oldu.

hususunda kesin bir bilgi mevcut değildi. Kesin tarih içeren istihbari bilgi sonradan gelmiş ise de bu bilgi kumandanlığa çok geç bir zamanda ulaşmıştı. Selahaddin Adil Bey "18 Mart'ta bir taarruz olacağına dair Müstahkem Mevki ayrıca bir istihbarat ile malumat almış ise de yalnız bu malumat yazık ki 12 saat tehirle gelmişti. Bazı istihbarat, muharebe muvaffakiyetle neticelendikten sonra gelmişti. Aksi takdirde müteessif olacaktık." sözleriyle konuya açıklık getirmektedir. Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar Hatıralar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 39.

⁵²⁰ "İki Eski Kumandan O Günün Hatıralarını Anlatıyor", *Cumhuriyet*, 18 Mart 1937.

⁵²¹ *BDSÇC*, V. Cilt, I. Kitap, s. 181.

Saat 12 civarında Amiral De Robeck kısa mesafeden atış yapmanın zamanı geldiğine ve yeterince tahribât yapıldığına hükmederek Fransız Filosu Komutanı Amiral Guepratte'a gemilerini ileri sürmesi emrini verdi. İkinci hattaki, B hattındaki Guepratte komutasındaki 4 Fransız gemisi, Gaulois ve Charlemagne Rumeli, Bouvet ve Suffren Anadolu yönünde olmak üzere, A hattındaki İngiliz gemilerinin arasından geçerek onların atışlarını engellemeyecek şekilde yarım mil kadar onların önlerinde yer aldılar.⁵²² Birinci hattın hemen önüne yerleşen Fransız gemileri merkez tahkimatındaki Türk topçularının menziline girdiler. Merkez tahkimatın hemen güneyindeki iki yakada bulunan Dardanos ve Mesudiye (Baykuş) tahkimatına 3-4 km mesafeye kadar yaklaştılar.⁵²³ Bu zamana kadar büyük tabyalar başta Queen Elizabeth olmak üzere İtilaf filosunun yoğun ateşine sessiz kaldılar. Sadece obüsler ve set bataryaları karşılık verdiler.⁵²⁴ Savaşı izleyen İngiliz Times Gazetesi harp muhabiri Smith, Queen Elizabeth'in ateşinin başlamasından saat 12:20'ye değin Türk tarafının bombardmana sessiz kaldığını ve bunun kendilerinde şaşkınlık uyandırdığını aktarmaktadır. Asıl müdafa mevkiimizdeki istihkâmlar menzillerinin yetersizliğinden düşman ateşine karşılık veremediler. Düşman gemilerinin yaklaşmasını beklediler. 12:20'de tüm bataryalar ateşe başladı.⁵²⁵ Fransız gemilerinin merkez istihkâmlara yaklaşmasıyla başlayan yoğun bombardıman saat 14:00'a kadar sürdü. Savaşın en kritik dönemi bu dönemdi.⁵²⁶ Sessizlik sona erip Türk topçusunun ateşi başladığında ilk olarak Inflexible zırhlısı hasar gördü. Gemiye yapılan isabetli atışlarla geminin pruva direği yıkıldı ve gemi güvertesinde yangın çıktı. Inflexible 14:30'a kadar muharebe dışı kaldı. Amiral Guepratte'ın bulunduğu kaptan gemisi Suffren 14 dakika içinde 14 isabet aldı. Agamemnon, Lord Nelson, Albion ve Charlemagne muharebe gemileri de Türk topçusunun ateşiyle bazı hasarlar aldılar. Fransız gemileri istihkâmlara fazla yaklaştığından hasar gördüler. Türk topçusu İtilaf donanmasına karşı başarılı atışlar yaptı. Fakat eski model topların çoğu şişmiş bir vaziyetteydi. Bir kısmı da enkaz altında kalmıştı. Toprak altında kalan topların yeniden temizlenerek atışa hazır hale getirilmesi için birkaç saate ihtiyaç vardı.⁵²⁷ İtilaf gemilerinin yoğun bombardımanında lodosun etkisiyle Türk istihkâmlarına yönelen duman istihkâmlardaki görüşü engellediğinden atış tanzimini yapmak giderek zorlaşıyordu.⁵²⁸ Bu sebeplerle saat 14:00'a doğru Türk

⁵²² Fevzi Kurtoglu, *Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale'de Türk Donanması*, s.60; Sayhan Bilbaşar, *Çanakkale 1915*, s. 88.

⁵²³ İbrahim Artuç, *1915 Çanakkale Savaşı*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2015, s. 72.

⁵²⁴ Fevzi Kurtoglu, *Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale'de Türk Donanması*, s. 60.

⁵²⁵ Fikret Günesen, *Çanakkale Savaşları*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1986, s. 52.

⁵²⁶ Fevzi Kurtoglu, *Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale'de Türk Donanması*, s. 61.

⁵²⁷ Fevzi Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart*, s. 122.

⁵²⁸ Sayhan Bilbaşar, *Çanakkale 1915*, s. 89.

tabyalarının ateşinde bir azalma oldu.⁵²⁹ Saat 14:00'da tabyalardaki top ateşi azalınca De Robeck Türk savunmasının zayıfladığına hükmederek mayın tarama gemilerinin ilerlemeleri ve B Hattındaki gemilerin geri çekilmesi emrini verdi.⁵³⁰ Amiral, hasar gören Fransız gemilerinin yerine Ocean, Albion, Irresistible, Triumph ve Majestic'ten oluşan İngiliz filosunu öne sürdü. Planladığı üzere Boğazın en dar yerinden mayın tarayıcılarıyla bir geçit açma suretiyle Boğazı geçmeyi amaçladı.⁵³¹ Robeck'in emrinden sonra o ana kadar atışlarında yavaşlama görülen Türk tabyalarından Rumeli Mecidiyesi ve Anadolu Hamidiyesi yoğun bir bombardımana başladı. Bu esnada Rumeli Mecidiyesi'nin ateşiyle isabet alan Gaulois zırhlısının bacası ve direkleri parçalandı. Amiral Guepratte Dublin kruvazörünü Boğaz'dan içeri sokarak yardıma gönderdi. Geminin mürettebatı Dublin'e nakledildi. Gaulois aldığı hasarla savaştan çekildi. Türk topçusunun fedakârca savunmasına karşın saat 14:00'a kadar İtilaf filosunun Gaulois dışında ciddi bir hasarı yoktu. Personel kaybı ciddi boyutta değildi. Gemiler atış üstünlüğü kurmuştu.⁵³² Selahaddin Adil Bey mayınlardan bir fayda gelmediği takdirde savaşın istikâmetinin ancak harp talihine bağlı olduğunu söylüyordu.⁵³³ Durumun endişe verdiği bir zamandı. Harbin bu hassas zamanında üzerindeki sorumluluğun ağırlığını taşımaya çalışan Selahaddin Adil Bey hatıralarında anlattığı üzere bir yandan aldığı sorumluluğu yerine getirmeye çalışıyor öte yandan henüz Gelibolu'da bulunan Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Paşa'nın dönüşünü bekliyordu.⁵³⁴

Fransız gemileri Robeck'in emri ve o sırada Türk topçusunun yoğun bombardımanı sonrasında hızla geri çekilmeye başladılar. Fransız zırhlıları Robeck'in emrini müteakip İngiliz zırhlılarıyla yer değiştirmek, geriden gelen bu gemilere yer açabilmek için geniş bir çark hareketiyle geriye dönerek Boğaz'ın en geniş yeri olan Erenköy Koyu'na doğru yöneldiler. Gemilerin bir kavisle dönüş yaptığı esnada Erenköy Koyu'nda seyreden Bouvet zırhlısında büyük bir patlama duyuldu. Gemi birkaç dakika içinde alabora oldu.⁵³⁵ Bouvet saat 14:00'da Boğaz'ın sularına gömüldü.⁵³⁶ Bouvet'nin

⁵²⁹ BDHTH, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 179.

⁵³⁰ Robert Rhodes, *Gelibolu Harekatı*, Belge Yayınları, 1965, s. 17. ; İbrahim Artuç, *1915 Çanakkale Savaşı*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2015, s. 26. Thomazi'ye göre De Robeck'in emri 13:45'tedir ve Robeck, Fransız gemilerinin geri çekilme emrini gemilerin fazla hasar almasından dolayı vermiştir. Thomazi, *a.g.e.*, s. 37. Thomazi'yle aynı görüşü paylaşan Selahaddin Adil Paşa, De Robeck'in 2. Grup gemilerini öne sürme emrini Fransız gemilerinin fazla hasara uğramalarına bağlamaktadır. Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, s. 71.

⁵³¹ Yaşar Semiz, "18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14, s. 241, Konya, 2003.

⁵³² Thomazi, *a.g.e.*, s. 37.

⁵³³ Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, s. 70.

⁵³⁴ Selahaddin Adil Paşa, *a.g.e.*, s. 42.

⁵³⁵ Robert Rhodes, *Gelibolu Harekatı*, Belge Yayınları, 1965, s. 90.

⁵³⁶ BOA, HR. MA, Gömlek No : 1123 Dosya No : 66, 5 Mart 1331 (18 Mart 1915).

batıldığı esnada Türk istihkâmlarından sadece Anadolu Hamidiyesi ve Rumeli Mecidiyesi aktıftı. Genelkurmayımızın harp tarihlerine göre Bouvet, Anadolu Hamidiyesi'nden yapılan birkaç isabetli atış sonrasında batmıştır.⁵³⁷ Pek çok kaynak ise Bouvet'nin Nusret Mayın Gemisinin 8 Mart'ta döşediği mayınlardan birine çarparak battığı bilgisini vermektedir.⁵³⁸ Sonuç itibariyle Bouvet'nin hangi sebeple battığı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Bouvet birkaç dakika içinde batmış, yardıma gelen torpido ve motorlara rağmen İngiliz raporlarına göre 639 kişilik mürettebatından sadece 5 subay 30 er kurtulabilmiştir.⁵³⁹

Saat 13:40'ta düşman ateşinin en yoğun anlarında Kilitbahır'den karşıya geçmek için motorla açılan Cevat Paşa Queen Elizabeth'in bomba yağdırdığı Çimenlikteki Paşa İskelesinden Anadolu yakasına indi. Harbin en sıkıntılı safhasıydı. Ancak Cevat Paşa gayet telaşsızdı. Hatta motoru yanaştıran bahriyeliye “ bununla kendinize helva alın çocuklar.” diyerek bir gümüş mecidiye verdi. Nizamiye kapsında bekleyen atını sevip okşadı. O sırada yanına gelen istihkâm binbaşı Osman Bey'e vaziyeti sorduktan sonra karargâha gitmek üzere atına bindi. Osman Bey Cevat Paşa'ya arka yoldan gitmesini tavsiye etti. Hamidiye Tabyası ve çarşı ateş altındaydı. Top ateşi isabet eden muhtelif yerlerde yangınlar vardı. Cevat Paşa, Osman Bey'in tavsiyesine tebessümle “Asker her zaman yolundan gider” diyerek karşılık verdi ve atına binerek yola çıktı.⁵⁴⁰ Cevat Paşa'nın yola çıkışından hemen sonra büyük bir patlama sesi duyuldu. Fransız zırhlısı Bouvet batmıştı. Selahaddin Adil Bey'in anlatımıyla Cevat Paşa talihini “Anadolu'ya ayak bastığı zaman” göstermişti.⁵⁴¹ Cevat Paşa, Bouvet'nin batışından birkaç dakika sonra tarassut mevkiine vardı. Bouvet'nin batması ve hemen o dakikalarda Cevat

⁵³⁷ BDHTH, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 179. ; BDSÇC, V. Cilt, I. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012, s.183.; *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2014, s. 55.

⁵³⁸ Fevzi Kurtoglu, *Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale'de Türk Donanması*, s. 61. ; İbrahim Artuç, *1915 Çanakkale Savaşı*, s.76. ; İ. Kayabalı- C. Arslanoğlu, *Çanakkale Zaferi 1915*, s.53. ; *Çanakkale Deniz Savaşları*, (hızl.) Erdoğan Şimşek, Aynur Güner, s. 167. ; Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, s.119. İngilizlerin 18 Mart Çanakkale bombardımanı hakkında yayınladığı 19 Mart 1915 tarihli resmi tebliğe göre Bouvet yüzen bir mayına çarparak batmıştır. Gemiden kurtulan 48 subay ve askerin ifadesiyle düzenlenen Fransız resmi raporunda geminin bir mayına çarparak battığı bilgisi yer almaktadır. General C.F. Aspinall – Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı*, Cilt I, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s.129. Sayhan Bilbaşar'ın verdiği bilgiye göre Bouvet'yi batıran Rumeli Mecidiyesinden yapılan ateşlerdir. Bkz. Sayhan Bilbaşar, *Çanakkale 1915*, İstanbul 1971, s. 91.

⁵³⁹ The National Archives, ADM I/116/3491, Akt. Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s.119; İ. Kayabalı- C. Arslanoğlu, *Çanakkale Zaferi 1915*, Ankara 1975, s.53. Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki kayıtlardan Bouvet'den Çanakkale kıyılarına kimsenin çıkmadığı anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, HR. SYS. Dosya No: 2216 Gömlek No 51 , (1 Mayıs 1915) ; BOA, HR. SYS. Dosya No: 2221 Gömlek No: 2, (28 Mart 1916).

⁵⁴⁰ Gıyas Yetkin, *Yaratanların Ağzından 18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi*, s. 129.

⁵⁴¹ Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, s. 43.

Paşa'nın gelişi, o zamana dek harbin sevk ve idaresini yürüten Selahaddin Adil Bey'i rahatlatmıştı.⁵⁴²

Bouvet'nin batışı 18 Mart Çanakkale Deniz Zaferi'nin dönüm noktalarından biri olmuştur. İşte bu dönüm noktası Cevat Paşa'nın Gelibolu'dan dönerek karargâha ulaştığı zamana rastlamıştır. Cevat Paşa “Bouvet'nin batışı ve Fransız filosunun perişan vaziyeti bütün kale mensuplarının maneviyatını yükseltti. Onlara yeni bir kuvvet ve kudret verdi.” sözleriyle Bouvet'nin batışının harbin gidişatı ve Türk askerinin maneviyatı üzerinde mühim bir etki ettiğine işaret etmiştir.⁵⁴³

Bouvet'nin batışından sonra karargâha varan Cevat Paşa hemen idareyi ele aldı. Saat 14:10'da telefonla Çanakkale'ye yapılan bombardımanlardan en fazla etkilenen tabya olan Çimenlik'i aradı. Her zaman telefondaki ilk sesiyle “Mevki-i Müstahkem karargâhı Mirliva Cevat” diyerek kendini tanıttı. Telefonda önceki santral memuru şehit olduğu için onun yerini alan Edremitli İnzibat Başçavuşu Mehmet İsmail Bey ile görüştü. Ondan Çimenlik'e isabet eden mermilerin verdiği zayiata dair bilgiler aldı. Konuşma esnasında Çimenlik'e yeni bir mermi düştü. Bunu duyan Cevat Paşa gürültüyü sordu. Cevat Paşa'nın az önce kıyıya yanaştığı Çimenlikteki Paşa İskeleyi yok olmuştu. Telefonda buna bizzat şahit olan Cevat Paşa, tabya santralinde tek başına görev yapan Mehmet İsmail Bey'e orayı terk etmesini, ateş kesilinceye dek güvenli bir yer bulmasını öğütledi. Telefon konuşmasından kısa bir zaman sonra Cevat Paşa beyaz atıyla dörtlü Çanakkale'nin yanmakta olan kapalı çarşısı tarafından Çimenlik'e vardı. Kaleyı dolaştı, askerlere moral verdi, yaralı bir erin yüzündeki kanı temizleyip mendiliyle sardı. Gerekli emirleri verdikten sonra oradan ayrıldı.⁵⁴⁴

Bouvet zırhlısı nereden geldiği belli olmayan bir ateşle alabora olarak bir-iki dakika içinde batmıştı. Bir panik havası yaşayan öndeki Fransız gemileri geri çekilmelerini harp tertibatına aykırı biçimde yaptılar. Diğer gemiler ateşlerini keserken sadece Queen Elizabeth ve Agamemnon ateşe devam edebildi. Saat 14:30'da 6 mayın tarama gemisi Bouvet'nin battığı mıntıkada mayın taradı. Burada üç mayın patlattılar. Çalışmalarına devam eden mayın tarama gemileri bir mayını patlatıp iki mayını da su üstüne çıkarmayı başardılar. Yarım saat aradan sonra saat 15:00'da İtilaf filosunun ateşi

⁵⁴² Selahaddin Adil Bey o ânı şöyle anlatır : “Sabahtan beri taşımakta olduğum manevi mesuliyet yükünü, birkaç dakika sonra gözetleme mevkiine gelmiş olan Cevat Paşa'ya müjdeli haber vererek devretmiş olmakla hem rahatlamış hem de genel durumun ümit verici bir hal aldığını, vazifemin de hafıflemiş olduğunu görmüş olmakla ayrıca memnun olmuş idim.” ⁵⁴² Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, s. 72.

⁵⁴³ Gıyas Yetkin, *Yaratanların Ağzından 18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi*, s. 129.

⁵⁴⁴ Gıyas Yetkin, *a.g.e.*, s. 138.

şiddetlendi. 15:15'te Namazgâh Kışlasına düşen bir mermi burada yangına sebep oldu. Anadolu Hamidiyesi önce Agamemnon daha sonra Iresistible üzerine ateşini yöneltti.

Saat 16:00'a doğru Bouvet'nin battığı yerin yakınlarında Inflexible zırhlısı sancak tarafından bir mayına çarptı. Pruva kısmı su altında kaldı. Batma tehlikesi olduğundan gemi mürettebatı hemen filikalar vasıtasıyla tahliye edildi. Inflexible gemisi yeni inşa edilmiş bir gemiydi. İngilizlerin kaybetmek istemediği bu son sistem gemi aldığı yara neticesinde Boğaz'dan çıkarak Bozcaada'da demirledi. Inflexible'in mayına çarpmasından 10 dakika sonra merkez istihkâmlarından uzaklaşmak üzere olan Iresistible gemisi makine dairesinin altından mayına çarptı. Hafifçe yana yatan gemi kısa sürede su aldı ve hareketsiz kaldı. Iresistible, Dardanos'a 4 km mesafede hareketsiz durmaktaydı. O ana kadar düşmana yoğun ateşiyle karşılık veren Dardanos'un Iresistible'a karşılık vermemesinin sebebi sonra anlaşıldı. Dardanos'un komutanı Hasan Bey ve Topçu Subayı Mevsuf Bey şehit olmuşlardı. Cevat Paşa bataryanın ateş açması için genç bir zâbit olan Ali Bey'i Dardanos'a gönderdi. Cephane sınırlı olduğundan Iresistible'a yeterince atış yapılamadı. Ancak Cevat Paşa'nın anlattığına göre bu sırada obüslerin büyük faydası oldu.⁵⁴⁵ Obüslerin şiddetli ateşine rağmen gemide bulunan subay ve erler Wear muhribi tarafından Queen Elizabeth'e nakledildiler.

Büyük zırhlıların muharebe dışı kalması Erenköy Koyu'nun mayınlardan temizlendiğini düşünen De Robeck'i dehşete düşürmüştü.⁵⁴⁶ De Robeck yeni mayın hattının varlığından haberdar olmadığından tüm aksiliklerin akıntıda yüzen serseri mayınlar veya sahilden atılan seyyar torpidolar olduğunu düşünmekteydi.⁵⁴⁷ Amiral beklemediği tehlike karşısında gemilerinin Boğaz içinde bulunmasını sakıncalı bularak daha fazla zayıt vermeden harekâtı durdurmaya karar verdi. De Robeck'in emriyle gemiler saat 16:30'da Boğaz'ı terk ederken Müstahkem Mevki rahat bir nefes aldı.⁵⁴⁸ Iresistible'ı kurtarmak isteyen De Robeck, Ocean'ı yedeğine almak üzere Iresistible'ın yanına gönderdi. Ocean birçok kez Iresistible'ı çekmeyi denemesine rağmen akıntı onları Anadolu yakasına doğru sürükledi. Başarılı olunamayınca Iresistible'dan ayrılan Ocean da diğer gemilerin akıbetine uğradı. Beş dakika sonra Bouvet'nin battığı yerde mayına çarptı.

⁵⁴⁵ "İki Eski Kumandan O Günün Hatıralarını Anlatıyor", *Cumhuriyet*, 18 Mart 1937.

⁵⁴⁶ Robert Rhodes, *Gelibolu Harekatı*, s. 91.

⁵⁴⁷ General C.F. Aspinall – Oglender, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı*, Cilt: I, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 129.

⁵⁴⁸ Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar Hatıralar*, s. 73.

Ocean'ın mayına çarpıp tahliye edildiği ve düşman ateşinin devam ettiği sıralarda Cevat Paşa beyaz atına binerek Çanakkale'ye gitti. Bir motora binerek karşıdaki istihkâmlardaki durumu yerinde görmek için tekrar Kilitbahir'e geçti.⁵⁴⁹ Oradan doğruca cephaneliği havaya uçan ve 14 şehitle birlikte en büyük zayıtın verildiği Rumeli Mecidiyesini görmeye gitti. Burada bir askerle arasında kendisini duygulandıran bir diyalog yaşandı. Cevat Paşa yaralı vaziyette ağacın altına uzanmış bir askere durumunu sordu. Yerinden fırlayan asker konuşuyor ama Cevat Paşa'ya bakmıyordu. Paşa onun gözlerinden rahatsız olduğunu anlamıştı. Komutanının üzüntüsünü hisseden asker: "Merak etmeyin, üzölmeyin efendim... Ben gözlerimi, göreceğimi gördükten sonra kaybettim." dedi. Bu sözler Cevat Paşa'yı ağlatmıştı.⁵⁵⁰ Cevat Paşa buradan tekrar karargâha döndü.

Iresistible ve Ocean obüslerin ateşi altında tahliye edilmişti. İki gemi battığından akşamdan sonraki arama çalışmaları sonuçsuz kaldı. Büyük kayıplar veren İtilaf filosu daha fazla kayıp vermemek için Robeck'in emriyle Bozcaada'ya çekilirken öte yandan İtilaf filosunun boğazdan çekildiğini seyreden Müstahkem Mevki askerleri o gün kazandıkları zaferden emin olarak kumandanları Cevat'ı tebrik ediyordu.⁵⁵¹ O gemilerin geri dönüşünü görmek Cevat Paşa için en kıymetli andı. Kendisine 18 Mart'ın en kıymetli anı hangisidir diye sorulduğunda "O gün güneşin son ışıklarıyla boğazdan perişan halde çıkmakta olan düşman filosunun görünüşü idi." cevabını vermiştir.⁵⁵²

Churchill'in zoraki planıyla sadece donanmayla Boğaz'ı geçme arzusu İtilaf Devletleri için tam bir hezimetle sonuçlandı. İngilizler Iresistible ve Ocean, Fransızlar Bouvet zırhlılarını kaybederken Inflexible, Agamemnon, Suffen ve Gaulois zırhlıları savaştan çekildi. Donanmasının üçte birini kaybetmesine rağmen De Robeck hezimetini kabullenme taraftarı değildi. Filonun taarruza hazır olduğunu ancak serseri mayın

⁵⁴⁹ Cevat Paşa çok büyük bir tehlikeyi göze alarak etrafa isabet eden mermiler altında Kilitbahir'e geçebilmişti. Onunla aynı motorda bulunan Başçavuş Mehmet İsmail Efendi'ye göre Cevat Paşa ile maiyetindeki Osman Zati Bey arasında şu konuşmalar geçmiştir:

- Şimdi bize bir mermi isabet etse ne yaparsınız?
- Önce sizi kurtarmaya çalışırım paşam.
- Teşekkür ederim. Ben yüzerim.
- O halde buradakilere faydalı olmaya çalışırım. Paşam.
- Güzel...

Bu konuşma esnasında bir merminin serpintisi motora kadar gelince Osman Zati Bey, Paşa'yı korumak amacıyla motorun tentesini O'na siper etti. Cevat Paşa, bu hareket üzerine:

" - Teşekkür ederim oğlum. Yardıma şimdiden başladın. Ancak merak etme biz davamızda haklıyız. Cenabı Hak bizi muhafaza buyuracak. Düşman bize saldırıyor. Biz yurdumuzu muhafazaya gayret ediyoruz." dedi.

Gıyas Yetkin, *Yaratanların Ağzından 18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi*, s. 147.

⁵⁵⁰ Gıyas Yetkin, *Yaratanların Ağzından 18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi*, s. 147.

⁵⁵¹ Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar Hatıralar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 73.

⁵⁵² Gıyas Yetkin, *a.g.e.*, s. 155.

tehlikesi sebebiyle planın yeniden ele alınması gerektiğini bildiriyordu.⁵⁵³ Genel olarak İngiliz siyaseti bombardımanın başlangıcından itibaren Çanakkale'deki başarısızlığın üzerini örtme eğilimindeydi. Bunun başlıca iki sebebi vardı: Birincisi başta Churchill'in sonuç alınmaya kadar Boğaz'ı zorlama isteği. İkincisi ise İngilizlerin tarafsız bazı devletleri Çanakkale'de elde edeceği başarıyla yanına çekmeyi amaçlamasıydı. İkdâm gazetesinin 11 Mart tarihli haberine göre Neue Freie Presse gazetesinin deniz uzmanı muhabiri makalesinde, Çanakkale Mevki Kumandanının (Cevat Paşa) yabancı gazetecilerin Türk istihkâmlarını ziyaretlerine izin vermesini önemli buluyordu. O'na göre gazetecilerin Türk istihkâmlarından savaşı takip etmelerine müsaade edilmesi İngilizlerin henüz bu istihkâmlara yeterince nüfûz edemediklerinin bir göstergesiydi.⁵⁵⁴ Yabancı gazetecilerin savaşı ayrıca Türk cephesi tarafından takip etmeleri yani Cevat Paşa'nın buna müsaadesi İngilizlerin yanıltıcı yayınlarının önünde bir engeldi.⁵⁵⁵

18 Mart günü İtilaf donanmasının cephane sarfiyatı Türk tarafıyla kıyaslanamayacak derecede fazlaydı. Sadece Dardanos Tabyasına 4000'den fazla top mermisi atılmıştı. Müstahkem Mevki topçusu cephanesini 18 Mart'ta hem tasarruflu kullanmış hem de düşmanın olanca cephane sarfiyatına karşın oldukça az bir zayıat vermişti. Cevat Paşa'nın 19 Mart'ta Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği vukuat raporuna göre Türk istihkâmlarında bir zâbit ve bir nefer kasabaya (Kilitbahir) düşen mermiler sebebiyle olmak üzere toplam 4 zâbit ve 21 er şehit olmuştur. 2 zâbit ve 59 er yaralanmıştır. Aynı rapora göre Hamidiye'de görev yapan Almanlardan 14 erle 1 zâbit yaralanmış, 3 er ölmüştür. Anadolu ve Rumeli Hamidiyesi ile Rumeli Namazgâh ve Çimenlik tabyalarındaki bazı toplar hasar görmüş, Çimenlikteki ve Halileli sırtlarındaki cephanelikler isabet almıştır.⁵⁵⁶ İtilaf filosu ise önemli zırhlılarının yanı sıra 700'ün üzerinde insanını kaybetmişti. İngilizlerin 3 Kasım günü giriş istihkâmlarını bombardımanında büyük bir zayıat verilmiş iken 18 Mart günü tüm filonun ortak harekâtında verilen zayıat son derece azdı. 18 Mart günü Türk tarafı için kesin bir zaferdi. O akşam Müstahkem Mevkinin zâbit ve erleri kazandıkları zaferin mutluluğu içindeydiler. Ancak yine de Müstahkem Mevki Kumandanlığı bir sonraki gün belki de

⁵⁵³ General C.F. Aspinall – Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı*, Cilt: I, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 130. İngilizler keşfedemedikleri yeni bir mayın hattının varlığından haberdar değildi.

⁵⁵⁴ “Gazete Muhabirlerinin Çanakkale İstihkâmâtını Ziyaretleri”, *İkdâm*, 11 Mart 1915.

⁵⁵⁵ İngilizlerin savaş boyunca basına uyguladıkları sansür hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmet Türkmen, “Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basına Yönelik Sansür Uygulamalarına Dair Bir Değerlendirme”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt 4, Sayı 10, 2015.

⁵⁵⁶ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 4669, Dosya No: H13, Fihrist: 1-17A, (19 Mart 1915).

daha büyük bir kuvvetle düşmanın taarruzunu beklemekteydi. O sebeple gece boyunca bir sonraki güne hazırlanıldı. Cevat Paşa'nın sözleriyle:

“ O gece hiç kimse gözlerini yummadı. Tarif edilmez bir azim ve gayretle ertesi gün devam etmesi muhtemel mücadeleye hazırlandık. Böylece uykusuz geçen gecenin sabahında yani 19 Mart gün doğarken Mehmetçik gene topun başında bekliyordu. “⁵⁵⁷

Müstahkem Mevkide herkes Cevat Paşa'nın anlattığı gibi düşmana karşı koymak için gece boyu çalıştı. Ancak düşmanın sonraki gün muharebeye katılamayacak kadar büyük bir zayıat verdiği sonradan anlaşıldı.⁵⁵⁸ Müstahkem Mevki Kumandanlığı 19 Mart günü 176 top ve 22600 atımlık cephanesiyle yeni bir taarruza hazırды. Bununla birlikte elindeki cephane ancak bir saldırıyı daha karşılayabilecek kadardı. Sonuç olarak Cevat Paşa'nın emrindeki Müstahkem Mevki, toplarının sınırlı cephanesine ve kısa menzillerine rağmen İtilaf filosunun ateşine karşı sonuna kadar direnmiş yıkılan tabyaları ve bataryaları onararak yeniden harbe hazır olmayı başarmıştır.⁵⁵⁹

19 Mart'ta Cevat Paşa Müstahkem Mevkiye bağlı birliklere gönderdiği emirde düşman donanmasını hezimete uğratan kahraman askerleri kutlamıştır. Şehit olan askerlerin ruhlarına da Cuma ve Pazartesi günleri Yasin ve Feth süreleri okutmuştur. Cevat Paşa'ya göre Çanakkale'de şehit olan insanların kahramanlık hikâyeleri nesilden nesile aktarılacak lâyık oldukları saygıyla hafızalarda yer edinecektir.⁵⁶⁰ Aynı saygıyla tarihteki yerini alacak olanlardan biri de kuşkusuz bu sözlerin sahibi Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Paşa'dır. Nitekim dönemin basını onu artık muzaffer bir kumandan olarak takdim ediyordu.⁵⁶¹ Zaferin şeref ve başarısı Cevat Paşa'yla birlikte anılıyordu.⁵⁶² Cevat Paşa, Alman tahkim heyetinin Boğaz girişini güçlü tutma esasına dayanan planlarının aksine savunmanın ağırlığını Boğaz'ın içinde oluşturarak obüslerin yardımıyla Boğaz'ın durumuna en uygun tedbirleri aldırması.⁵⁶³ Çanakkale deniz muharebelerindeki savunması ve kazanılan 18 Mart Deniz Zaferi Cevat Paşa'nın şahsı hayatına haklı bir şöhret kazandırmıştır.

Cevat Paşa Çanakkale savunmasını devletin istikbâliyle özdeşleştirmişti. Çanakkale'yi savunmanın aynı zamanda başkenti savunmak olduğuna inanıyordu. Cevat

⁵⁵⁷ “İki Eski Kumandan O Günün Hatıralarını Anlatıyor”, *Cumhuriyet*, 18 Mart 1937.

⁵⁵⁸ Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 75.

⁵⁵⁹ *BDSÇC*, V. Cilt, I. Kitap, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 189.

⁵⁶⁰ *ATBD*, Sayı: 132, Belge No: 9 (1:39).

⁵⁶¹ Cevat Paşa, *Tasvir-i Efkar*'ın 5 Nisan 1915 (R. 23 Mart 1331) tarihli nüshasında “Zişan ve Asalet Kumandanı” başlığıyla, iki farklı fotoğrafı verilerek muzaffer bir kumandan olarak takdim edilmiştir.

⁵⁶² Maurice Larcher, *1915 Çanakkale Seferi*, s.69.

⁵⁶³ Fahri Belen, *Çanakkale Savaşı'ndan Alınan Dersler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s. 23.

Paşa'ya göre Çanakkale düşerse İstanbul da düşecekti. Bu konuda Enver Paşa ile arasında görüş farklılığı vardı. Enver Paşa meclis kürsüsünde yaptığı bir konuşmada görüşlerini şöyle açıklamıştır:

“ Çanakkale’de mevkimiz sağlamdır. Bununla beraber, en fena bir ihtimali kabul ederek, burasının günün birinde, düşeceğini farzetsek bile, İstanbul’u, Çanakkale’nin düştükten sonra da müdafaa etmek mümkündür. Bunun için birtakım ihtiyat tedbirleri de alınmıştır. İcap eden yerlere toplar konularak, buraları takviye edilmiştir.”⁵⁶⁴

Enver Paşa Çanakkale düştüğü takdirde dahi İstanbul’u savunulabilmenin mümkün olduğunu düşünüyordu. Ali Haydar Mithat’ın hatıralarında aktardığı bilgiler bize Cevat Paşa’nın bu konuda Enver Paşa aynı fikirde olmadığını göstermektedir.

Ali Haydar Mithat, Enver Paşa’nın davetiyle ne olup bittiğini yakından görebilmeleri için beraberinde Müşir Fuat Paşa, Adliye Nazırı İbrahim Bey, Amerikan Sefiri Morgentau, Şerif Cafer Paşa ile Çanakkale’ye davet edildi. Yürük adlı vapurla Çanakkale’ye doğru yola çıkıldı. Enver Paşa ve İsmet Bey (İnönü) Bandırma’da teftişe çıktılar. Kalanları yola devam etti. Cevat Paşa kendilerini Çanakkale’de karşılayarak Kumandanlık Dairesine götürdü. Bazı istihkâmlar gezilip kumandanlık dairesinde yemek yenildikten sonra Cevat Paşa, Müşir Fuat Paşayla Ali Haydar Bey’i odasına davet etti. Onlara bir Çanakkale haritası açarak mayın hatlarını gösterdi ve Çanakkale’deki güçlerimizin neler olduğunu anlattı. Burada kendilerine Enver Paşa’ya iletilmesi için şunları söylemiştir:

“ Denizden müdafaa vasıtamız işte bu torpil hatlarıdır. Toplarımızın her birinin başında dörder mermi kalmıştır. Enver Paşa, Meclisi Mebusandaki nutuklarında, düşman Çanakkaleden geçerse, mücadelenin bitmiyeceğini, İstanbulun bundan sonra dahi müdafaası mümkün olacağını ve bu maksatla, her bir tedbirin alınmış bulunduğunu söylüyor. (Fuat Paşa’ya dönerek) Siz, hepimizin hörmet ettiği vatansever büyük bir müşirsiniz. Sonra bana hitapla, siz de fikrinde istiklâl sahibi olan bir meb’ussunuz. Enver Paşa’ya söyleyiniz, eğer fazla top ve cephanesi varsa buraya göndersin. Ben ve arkadaşlarım hayatımızın sonuna kadar düşmanı geçirmemeğe ve burada kalarak, kanımızı son damlasına kadar akıtmağa ahtettik. Lâkin, kader yardım etmez düşman gene de geçecek olursa, İstanbulun müdafaasına imkân yoktur. Enver Paşa, İstanbulu boş yere yakmağa kalkışmasın.”⁵⁶⁵

Cevat Paşa’nın sözleri Ali Haydar Bey’i çok etkiledi. Aynen Enver Paşa’ya söylemeye karar verdi. İstanbul’a dönüşte İstanbul Kulübü’nde karşılaştığı Talat Paşa’ya Cevat Paşa’nın sözlerini tekrar etti. Talat Paşa bu sözlerin Enver Paşa’ya söylenmemesi

⁵⁶⁴ Ali Haydar Mithat, *Hatıralarım*, Akçit Yayın, İstanbul 1946, s. 286.

⁵⁶⁵ Ali Haydar Mithat, *Hatıralarım*, s. 288.

uyarısında bulundu. Çünkü O'na göre Enver Paşa, Cevat Paşa'yı askerî sırları bir sivile veriyor durumuna düşürebilirdi. Nitekim Ali Haydar Bey gazetelerde çıkan bir mülâkatı nedeniyle benzer bir nedenle uyarıldı. Cevat Paşa'nın sözlerini Enver Paşa'ya söylemenin Cevat Paşa'yı zor duruma düşürmenin dışında bir işe yaramayacağını gören Ali Haydar Bey Cevat Paşa'nın görüşlerini Enver Paşa'ya bildirmekten vazgeçti.⁵⁶⁶

Enver Paşa'ya göre karadan bir çıkarma olmadığı müddetçe düşman başarılı olamazdı. Denizden geçseler bile alınan tedbirler nedeniyle İstanbul'u ele geçiremezlerdi. Cevat Paşa ise onunla aynı görüşte değildi. Cevat Paşa'ya göre Çanakkale'nin düşmesi demek İstanbul'un düşmesi demekti!

2.2.8.2.4. Dardanos'un Hasan – Mevsûf Bataryası Olması

Dardanos Bataryası 25 Şubat'ta Boğaz girişindeki istihkâmların düşürülmesinden sonra Boğaz'a giren harp gemilerinin ana hedeflerinden biriydi. Hem Boğaz'a giren düşman gemilerini karşılıyor hem de mayın tarama gemilerinden mayınları koruyordu. Dardanos, merkez istihkâmlara geçişteki boğum üzerinde tepede hâkim bir noktadaydı. Stratejik bir mevkide bulunması sebebiyle İtilaf filosu tarafından en yoğun atış yapılan batarya olmuştu. Sadece 18 Mart günü 4000 mermi düşmüştü. Aynı zamanda bu batarya Cevat Paşa'nın da itiraf ettiği gibi 18 Mart günü düşmanla en fazla uğraşan bataryaydı. Dardanos Bataryasının komutanı Üsteğmen Hasan Hulûsi Bey ve gözetleme subayı (takım subayı) teğmen Mehmet Mevsuf Bey idi. Dardanos'ta Asar- ı Tevfik ve Muin-i Zafer savaş gemilerinden çıkarılan 5 adet seri atışlı 15 mm'lik İngiliz Vickers topları bulunmaktaydı.

18 Mart günü Bouvet'nin batımından bir müddet sonra Dardanos bataryası Queen Elizabeth'in toplarına hedef olmuştu. Personel zayıyatı olmadı ancak bataryanın topları toprağın altında kalmıştı. Kısa sürede toplar temizlendi ve ateşe hazır hale getirildi. Bu zaman zarfında Dardanos'la karargâh arasındaki haberleşme kesilmişti. Durumdan endişe duyan Cevat Paşa bataryanın ateşe hazır olduğunu öğrenince batarya komutanı Hasan Bey'e “Sağol kahraman evladım. Cenab-ı Hak hepinizi bu millete bağışlasın” diye iltifatta bulunmuştu. Ne var ki bir müddet sonra Dardanos bataryasının tekrar sustuğu görüldü. Dardanos'un suskunluğu Müstahkem Mevki karargâhı tarafından toplarının tahrip edildiğine yorulmuştu. 16:00 civarında mayına çarpan Iresistible gemisi Dardanos'un 4 km açığında yan yatmıştı. Dardanos'un bu zamanda ateşini Iresistible'a

⁵⁶⁶ Ali Haydar Mithat, *Hatıralarım*, s. 290.

yöneltmesi gerekiyordu. Cevat Paşa bataryada ne olduğunu anlamak maksadıyla Kurmay Yüzbaşı Ali Bey’i Dardanos’a gönderdi. Yoğun ateşe rağmen Ali Bey bataryaya varmayı başardı. Bataryadaki suskunluğun sebebi anlaşılmıştı. Tarassut noktasına düşen mermi nedeniyle kullanılmaz hale gelen telefon tamir edildikten sonra Teğmen İsmail Hakkı Bey (Ustumar) karargâhı arayarak Cevat Paşa’ya durumu bildirdi. Batarya kumandanı Hasan Bey ve gözetleme subayı Mevsuf Bey şehit olmuşlardı. Haberi öğrenen Cevat Paşa çok üzülmüştü. O kadar ki “ Ben Hasan’ı bir Bouvet zırhlısına değişmem.” demişti.⁵⁶⁷ “Şimdi geliyorum evladım” diyerek telefonu kapadı. Cevat Paşa yine beyaz atına binerek Dardanos bataryasına gitti. Gördüğü askerlere başsağlığı verdikten sonra şehitlerin bulunduğu tarassut mahalline gitti. Üzerleri örtülmüş şehitleri görünce birden toparlandı. Kahraman askerleri selamladı. Sonra yüzlerini açarak onlara: “ - Kahraman evlatlarım. Büyük rütbeyi aldınız. Ruhunuz şad olsun.” dedi. Gözlerinden yaşlar boşaldı. Örtüyü şehitlerin yüzlerine yavaşça örttükten sonra doğrularak onları tekrar selamladı. Gözyaşları içinde tüm şehitlere ayrı ayrı bakıp onları saygıyla selamladıktan sonra şehit ve yaralıları için gerekli tertibatı aldı. Tabyaya giderek buradaki askerlere de başsağlığı verdi. Bu esnada bir er düşmanın son gemisinin boğazdan çıktığı haberini getirdi. Bu dakikaları Dardanos’un 2. Takım Subayı Teğmen İsmail Hakkı Bey şöyle anlatmaktadır:

“Düşmanın son gemisi de boğazdan çıkıyor. Bu haberi paşaya bildirdik. Yanımızdaki yüksekçe bir tepeye yürüdü. Güneşin son ışıkları boğazdan perişan bir halde çıkan sabahki mağrur düşman filosunun son gemisini ve bu korkunç armadayı mağlup eden kahraman Türk topçularının kumandanını aydınlatıyor. Bu manzara karşısında Cevat Paşa’nın – Gittiler. Geçemediler... Geçemeyecekler de... diye konuştuğunu duyduk.”⁵⁶⁸

Şehit Hasan Hulûsi Bey’in babasına verilen bilgiye göre olay şöyle olmuştu. Bouvet’nin batısından sonra Tabur Komutanı Nihat Bey telefonla bataryayı arayarak batarya komutanı Hasan Bey’le görüşmek istedi. Telefonun bulunduğu yer gözetleme yerinin biraz dışında düşman mermilerinin fazlasıyla düştüğü bir noktadaydı. Hasan Bey telefona giderken Mevsuf Bey de peşinden gider. Hasan Bey niçin geldiğini sorunca çok susadığını söyler. Telefonun bulunduğu sipere vardıklarında siperin önüne isabet eden bir düşman mermisi buradaki toprağı kaldırır. Hasan ve Mevsuf Beyler’in üzerine yığılan toprak ne kadar çabuk kaldırılrsa da artık ikisi de şehit olmuşlardır.⁵⁶⁹ 19 Mart günü çok sayıda askerin ve halkın katıldığı bir törenle Çanakkale şehitleri Çanakkale Değirmenlik

⁵⁶⁷ *Çanakkale Savaşları Anlatıyor*, (hızl.) Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2006, s. 18.

⁵⁶⁸ Gıyas Yetkin, *Yaratanların Ağzından 18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi*, s. 153.

⁵⁶⁹ Fikret Güneşen, *Çanakkale Savaşları*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1986, s. 77.

Mezarlığında toprağa verilirken Cevat Paşa Hasan Hulûsi Bey'in mezarı başında yaptığı konuşmasını şu sözlerle noktalıyordu:

“ Askerler!... Burada Hasan adında bir arkadaşınız yatıyor. Fani mevcudiyetinden daha çok işler beklenirken, şehitlik mertebesine erişerek ebediyete intikâl etti. Elbette bu zaferler bizi şerefli bir sulha kavuşturacak, hepiniz birer gazi olarak evlerinize döneceksiniz. Komutanınız ve silah arkadaşınız olarak sizlerden talep ediyorum: İlk doğacak oğlunuzun adını “Hasan” koyun ki onun içimizde yaşayan kahraman ruhu ile beraber ismini de ebediyen yaşatalım.”⁵⁷⁰

Hasan ve Mevsuf Beyler'in ve diğer dört şehidin naaşları üç yıl sonra bu mezarlıktan alınarak Dardanos'un bulunduğu tepenin arkasına defnedildi ve buraya Hasan-Mevsuf Şehitliği adı verildi. Cevat Paşa 7 Nisan 1915'te Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği bir yazıyla şehit olan Hasan ve Mevsuf Beyler'in ulu vazifelerine ve fedakârlıklarına karşılık olmak üzere onların isimlerini ölümsüzleştirmek, gelecek nesillere kahramanlıklarıyla örnek olabilmeleri amacıyla isimlerinin Dardanos bataryasına verilmesini önerdi.⁵⁷¹ Başkumandanlık Cevat Paşa'nın teklifini olumlu bulmuş bu tarihten itibaren Dardanos Bataryasının adı Hasan-Mevsuf Bataryası olmuştur.

2.2.8.2.5. Nusret Mayın Gemisi'nin Döktüğü Mayınlar

Dış istihkâmların düşürülmesinden itibaren İtilaf donanması Boğaz içine yerleştirilmiş mayınları temizlemek suretiyle planın son aşamasına geçmeyi hedeflemişti. Mayınlar deniz muharebeleri boyunca belki de İngilizlerin canını en çok sıkan konuydu. İngiltere'deki tartışma konularının başında bir türlü temizlenemeyen mayınlar geliyordu. Mayınların temizlenmesi için gece- gündüz tarama faaliyetlerine rağmen istediği neticeyi alamayan İngilizler mayınlar tamamen temizlenmeden ve iç istihkâmlar düşürülmeden 18 Mart'ta Boğaz'ı geçme teşebbüsünde bulunmuşlardı. 18 Mart günü mayınlar yine önemli bir rol oynadı. Bilhassa Nusret mayın gemisinin döktüğü mayınlar o gün önemli bir vazife ifa ederek boğaz muharebelerinin seyrini değiştirdi.

20 Eylül 1914'te Müstahkem Mevki Kumandanı Miralay Cevat Bey Başkumandanlık Vekâletine Boğazın savunma esaslarını içeren bir rapor sunmuştu.⁵⁷² Cevat Bey raporunda Karanlık Liman'ın Boğaz girişinden gelecek düşman gemilerinin sığınma yeri olmaması için top ateşi menzilinde bırakılması ve mayınlarla döşenmesi

⁵⁷⁰ Fikret Günesen, *a.g.e.*, s. 78.

⁵⁷¹ *ATBD*, Yıl: 38, Sayı: 88, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989, Belge No: 2130.

⁵⁷² Raporun tam metni için bkz. *BDHTH*, VIII. Cilt, s. 509.

gerektiğini bildirmişti. Gıyas Yetkin'in aktardığı hatıralara göre 17 Mart gecesi Cevat Paşa, Mayın Grup Komutanı Binbaşı Nazmi Bey'i yanına çağırarak O'na:

“ – Bu akşam Karanlık Limanda yine aynı pandomima cereyan etti. Hatlara sokulamadılar. Patlayan mayın ilerde infilak ettiğine göre fırtına ile oralara sürüklenmiş olacak. Yalnız bu gemilerin Karanlık Limanda böyle pervasız dolaşmaları asap bozuyor.”⁵⁷³

demişti. Hatıralarla Cevat Paşa'nın raporu örtüşmektedir. Gıyas Yetkin'in derlediği hatıralara devam edersek bu cümlelerin ardından Cevat Paşa bir müddet sonra kalemiyle masaya aralıklı bir şekilde vurarak Nazmi Bey'e elde kaç mayın kaldığını sordu. 26 mayın kaldığını öğrenince elde kalan bu mayınların Nara'dan getirttiği Nusret ile Karanlık Liman'a dökülmesi emrini verdi. Yüzbaşı Tophaneli Hakkı Bey komutasındaki gemi Mayın Grup Komutanı Nazmi Bey'in de yardımlarıyla 26 adet mayını denize başarıyla yerleştirdi. Müstahkem Mevkiye başarı işareti olarak geminin sancağından üç yeşil bir kırmızı ışık aralıklı olarak yakılıp söndürüldü. Nusret'ten gelecek haberi sabırsızlıkla bekleyen Cevat Paşa başarı haberini kendisine getiren gözcüye bir Mecidiye bahşiş verdi.

Nusret'in mayınları harbin seyrini değiştirdiğinden hatıralarda sıklıkla anlatılır. Cevat Paşa Çanakkale zaferinden bahsederken Nusret mayın gemisini ihmal etmez. “Elimizde fazla kalıp ta Karanlık limana döktüğümüz sekiz mayının de bu müthiş cidalde bize tarif edilmez yardımı dokunmuştu.”⁵⁷⁴ diyerek ona özel bir önem atfeder.

Cevat Paşa'nın anlattığına göre bir mayın zâbiti 17 Mart günü elde kalan son sekiz mayını ne yapacaklarını sormuş kendisi de onları Karanlık Liman'a paralel bir şekilde dökmeleri emrini vermişti. O'na göre mayınların kıyıya paralel döküleceğine ihtimal veremeyen düşman, manevralarını ateşten korunmak için daha çok bu sahada yaptığından mayınların hedefi olmuştu.⁵⁷⁵

Yukarda aktarılan hatıralarda mayın sayısı her ikisinde farklı verilmekle birlikte mayınların 17 Mart günü Karanlık Liman'a döküldüğü bilgisi yer almaktadır. Kaynaklarda Nusret mayın gemisinin mayınları ne zaman, nereye döktüğü ve kaç mayın

⁵⁷³ Gıyas Yetkin, *Yaratanların Ağzından 18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi*, s. 113.

⁵⁷⁴ “İki Eski Kumandan O Günü Hatıralarını Anlatıyor”, *Cumhuriyet*, 18 Mart 1937. Cevat Paşa burada mayın sayısını yanlış hatırlamaktadır.

⁵⁷⁵ Cevat Çobanlı, “Çanakkale ve Mehmetçik”, *Kemalizm*, Cilt: 16, Sayı: 188, İstanbul, Mart 1976, s. 23.

döktüğü bilgileri farklılık göstermektedir. Bazı kaynaklarda mayınların 18 Mart deniz zaferinden bir gece önce döküldüğü bilgisi verilir.⁵⁷⁶

Belgelere göre Nusret mayın gemisi mayınlarını 8 Mart günü dökmüştür. Bu konuda başlıca iki belgeye itibar etmek gerekir. Bunlardan biri Müstahkem Mevki Kumandanlığı tarafından tutulan harp ceridesidir. 8 Mart'ta Hacıpaşa Çiftliğinde bulunan karargâhta tutulan raporda “Torpil Gemisi Nusret, Karanlık Liman’a gidib yüzer metre fâsıla ile bilâ hadise 36 torpil dökdü.”⁵⁷⁷ bilgisi yer almaktadır. Diğer önemli kaynak ise Müstahkem Mevki Mayın Grup Komutanı Nazmi Bey’in günlüğüdür. Cevat Paşa, Mayın Grup Komutanı Nazmi Bey ve Nusret’in Komutanı Tophaneli Hakkı Bey’i makamına çağırılmış mayınları düşmanın manevra sahası olan Erenköy Koyu’na dökmeyi kararlaştırmışlardı.⁵⁷⁸ Nusret’in mayınlarını dökme hadisesi Nazmi Bey’in günlüğünde şöyle geçmektedir:

“Murahaslıktan alınan emir üzerine 05:30’da Nusret Vapuru ile akıntı üzerinde ve Paleo Kastro’dan başlayarak Erenköy hizasında bitmek üzere 26 karbonik mayın ile bir hat oluşturulmuş ve yerleştirilmiştir. Düşman görememiştir. Mayınların aralıkları 100 ile 150 metre, umkları dört buçuk metredir. Düşman, istihkâmları hafifi şekilde bombardıman etmiştir.”⁵⁷⁹

Nazmi Bey’in 17 Mart tarihli günlüğünde Nusret’in herhangi bir hareketi görülmemektedir. Eğer o gün mayın dökme gerçekleşseydi, olayları günü gününe kaydeden Nazmi Bey’in günlüğünde ve Müstahkem Mevkinin harp raporlarında olması gerekirdi. Dolayısıyla Nusret’in mayınları 17 Mart’ta değil 8 Mart’ta döktüğü anlaşılmaktadır. Müstahkem Mevkinin raporu ve Nazmi Bey’in günlüğü Nusret’in mayınlarını 8 Mart sabahı döktüğünü kanıtlamaktadır.

Nusret mayın gemisi mayınlarını 8 Mart günü döktüğü halde gerek Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Paşa gerek kurmay başkanı Selahaddin Adil Bey, Nusret’in mayınlarını deniz zaferinden bir gece evvel döktüklerini söylemektedirler. Aslında zaferi

⁵⁷⁶ Fahri Belen’e göre mayınlar deniz zaferinden bir gün önce Erenköy Körfezi’ne dökülmüştür. Fahri Belen, *Çanakkale Savaşı’ndan Alınan Dersler*, s.21. Selahaddin Adil Paşa’ya göre mayınlar 17 Mart günü ekserisi Karanlık Liman olmak üzere Karanlık Liman ve Morto Koyu’na dökülmüştür. Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, s.66. İhsan Ilgar’ın verdiği bilgi 17 Mart günü 26 mayının Karanlık Liman - Erenköy hattına döküldüğüdür. İhsan Ilgar, *Çanakkale 1915*, Baha Matbaası, İstanbul 1969, s. 14. Thomazi’ye göre 17 Mart akşamı Erenköy Koyu’na 50 kadar mayın dökülmüştür. Thomazi, *a.g.e.*, s. 36. Mehmet Şevki Yazman mayınların 17 Mart’ta döküldüğü bilgisini verir. Mehmet Şevki Yazman, *Cephaneniz Yoksa Süngünüz Var Bir Subayın Kaleminden Türk Çanakkale*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008, s. 83.

⁵⁷⁷ *ATBD*, Sayı: 132, Belge No: 8-5. Harp ceridesinden hareketle genelkurmayın eserlerinde mayın sayısı 26 olarak verilmiştir. *BDHTH*, VIII. Cilt, s. 174 ve *BDSÇC*, V. Cilt, I. Kitap, 153.

⁵⁷⁸ *Çanakkale Deniz Savaşları*, (hızl.) Erdoğan Şimşek, Aynur Güner, Deniz Basımevi, İstanbul 2010, s. 136.

⁵⁷⁹ *Çanakkale Deniz Savaşları*, s. 94.

kazandırmada etkin olan mayınları Nusret'in döktüğünü ve bu işlemin Müstahkem Mevkinin emriyle yapıldığını teyit etmekle birlikte her iki komutan tarih vermede hataya düşmektedir. Elbette her iki komutanın bunu bilememesi şaşırtıcı bir durumdur. İki sebepten ötürü olabilir: Birincisi yıllar sonra iki komutanın tarihleri yanlış hatırlama ihtimalleri, ikincisi de hatıralarını daha erken bir tarihte yazmış olan Winston Churchill'in mayınların bir gece evvel döküldüğünü söylemesidir. Churchill böylelikle 18 Mart günü yaşadıkları felaketten on gün önce dökülen mayınların bir türlü fark edilememiş olmasının getirdiği siyasî sorumluluğu üzerinden atmak istemiştir.⁵⁸⁰

Kaynaklarda bilgi farklılığı gösteren diğer bir konu da mayınların nereye döküldüğüdür. Nusret mayınlarını Müstahkem Mevki kayıtlarına ve Cevat Paşa'nın bizzat kendisinin verdiği bilgiye göre Karanlık Liman'a dökmüştür.⁵⁸¹ Oysa mayınlar Karanlık Liman'a değil Erenköy Koyu'na bırakılmıştır. Nazmi Bey'in günlüğünde ve genelkurmayın resmî harp tarihinde yer alan bilgi bu yöndedir. Müstahkem Mevkinin harp kayıtlarında Erenköy Koyu yerine yanlışlıkla Karanlık Liman yazılmıştır.⁵⁸²

Karanlık Liman ile Erenköy Koyu top ateşinden korunma, mayın tarama faaliyetleri ve bombardımanlar esnasında düşmanın sıklıkla kullandığı manevra alanlarıydı. İki mıntıka Boğaz'ın en geniş yerindeydi. Nitekim muhtemelen bu gibi benzer hususiyetleri nedeniyle gerek hatıralarda gerek resmî belgelerde iki mıntikanın zaman zaman karıştırıldığı görülmektedir. Oysa Erenköy Koyu ile Karanlık Liman birbirlerine yakın olmakla birlikte farklı mıntikalardı. Erenköy Koyu, Karanlık Liman'ın birkaç kilometre doğusundaydı.

Sonuç itibariyle bu mıntikalar manevra alanları olma özellikleriyle Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Paşa'nın daha erken zamanlarda dikkatini çekmiştir. Türk ateşi dışında kalan sahanın mayınlanması gereği doğmuştur. Cevat Paşa tedbir olarak düşmanın Türk istihkâmlarını bombaladıktan sonra geniş bir çark çizerek hiçbir mukavemet görmeden geçtiği noktaların mayınlanması emrini vermiştir.⁵⁸³ Cevat

⁵⁸⁰ Ayrıca Nusret'in 17 /18 Mart gecesi mayın döküleceği duyulmuş ancak mayınlar o gün dökülmemiştir. Bu duyumun kumandanların hafızasını yanıltma ihtimali de vardır.

⁵⁸¹ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 495, Dosya No: 595, Fihrist: 94, (18 Mart 1915).

“Başkumandanlık Vekâletine, Bouve Zirhlisi Karanlık Liman'da batmıştır., Bahri Sefid Boğazı Kumandanı Miriliva Cevat, 5 Mart 1331.”.

⁵⁸² BDH, VIII. Cilt, s. 174.

⁵⁸³ Alman kaynaklarına göre mayınların Erenköy Koyu'na dökülmesi fikri Von Usedom'a aittir. Amiral Souchon O'nun isteği üzerine Yüzbaşı Tophaneli Hakkı komutasındaki Nusret'i tahsis etmiştir. Erol Mütercimler, *Gelibolu 1915*, Alfa Yayınları, İstanbul 2005, s. 152-153.

Paşa'nın emriyle dökülen mayınlar boğaz muharebelerinde 18 Mart günü kazanılan zaferin baş aktörü olmuştur.

Nusret'in mayınlarını nasıl döktüğüyle ilgili çokça anlatılan bir menkıbe vardır. 25 Şubat'ta Seddülbahir, Kumkale, Orhaniye, Ertuğrul tabyaları düşman ateşiyle kullanılamayacak derecede tahrip olmuşlardı. Müstahkem Mevki Topçu Kumandanı Albay Talat Bey, Cevat Paşa'ya "bataryaları terk ediyoruz komutanım" demek zorunda kalmıştı. Cevat Paşa o gece yorgun ve huzursuz olarak geç vakit yatağa girdi. Hemen uykuya daldı. Rüyasında Allah tarafından kendisine şöyle buyruldu:

"Ey Cevat, sen Müslüman Türk topraklarının kumandanısın. Bu topraklar üzerinde yaşayan sizler, benim kelâmıma hürmet ve tazim edersiniz. Size müjdelersun ki: yakında zafere müyesser olacaksınız. Deniz üzerine bak."

Cevat Paşa denizin üzerine baktı ve nurla kaplı dalgaların arasında çiçeklerle bezenmiş kef ve vav harflerini gördükten sonra uyandı. Cevat Paşa rüyasını etrafına açıkladı. Ancak kimse rüyayı tabir edemedi. Dış istihkâmlar düşünce Cevat Paşa Tenger, Soğanlıdere ve Baykuş bataryalarının durumunu görmek ve takviye etmek için teftişe çıktı. Dönüşte Kilitbahir'den istimbota binmeden evvel yedi yıl önce veremden ölen ve Cahidi Sultan Hazretleriyle aynı mezarlıkta yatan kızı Bedile Hanım'ın mezarını ziyaret etti. Zaman zaman oruç tutan ve daima abdestli gezen Cevat Paşa, kızı Bedile Hanımın mezarı başında dua etti. Ayağa kalkacağı esnada rüyasında duyduğu sesi tekrar duydu: "Ey Cevat, depolardaki 26 mayını denize döse, Türk'e Türk'ten başka dost yoktur." Sonra karşısına nur yüzlü bir zat çıktı. Heyecanı daha da artan Cevat Paşa'nın koluna girerek bir derdi olup olmadığını sordu. Cevat Paşa gördüğü rüyayı anlattı. Nur yüzlü zât rüyayı şöyle yorumladı:

"Kâfirler hiçbir zaman bu topraklara hâkim olmayacaklardır. Deniz üzerindeki nur zaferin nişanesidir. Bu nişaneyi hazırlayan (Kef) ve (Vav) harfleridir. Ebced hesabında gördüğün ve tarif ettiğin (Kef) harbi 20, (Vav) ise 6 rakamını bildirir. Bu iki sayıyı topladığımız zaman 26 rakamı ortaya çıkar. Bu 26 mayını hemen denize döse ki, zaferinize sebep olsun."⁵⁸⁴

Cevat Paşa bunun üzerine 6 Mart günü Nusret Mayın Gemisi Komutanı Yüzbaşı Hakkı Beyle Nazmi Bey'i makamına çağırarak elde kalan 26 mayının dökülmesi emrini verdi. 7/8 Mart gecesi hazırlıkların tamamlanmasıyla mayınlar döküldü.

18 Mart günü deniz zaferinin kazanılmasında büyük rolü olan Nusret'in mayınları yukarıda anlatılan menkıbeye konu olmuş, mayınların dökülmesi hâdisesi Cevat Paşa'nın

⁵⁸⁴ Mehmet İhsan Gençcan, *Çanakkale Savaşları ve Menkıbeler*, İstanbul 2010, s. 13.

gördüğü bir rüyayla ilişkilendirilmiştir. Anlatılan menkıbede yer alan; dış istihkâmların 25 Şubat'ta düştüğü, Nusret'in mayınlarının 8 Mart'ta döküldüğü bilgileri doğru bilgilerdir. Ancak Cevat Paşa'nın Bedile Hanım adında bir kızı yoktur. Rüya hâdisesi Cevat Paşa tarafından anlatılmamıştır. Cevat Paşa'yla yapılan ve yayınlanan mülâkatlar vardır. Mülâkatlarda Nusret mayın gemisinden ve mayınlardan özellikle bahsettiği halde rüyayla ilgili bir bilgi vermemiştir. Menkıbe Çanakkale'deki maneviyatı ön plana çıkarmak için anlatılmaktadır.

2.2.8.2.6. *İngiliz Planlarının Değişmesi*

18 Mart Çanakkale Deniz Zaferi I. Dünya Savaşı'nın seyrini değiştiren mühim bir hâdiseydi. Uzun zamandır denizlerde yenilgi yüzü görmeyen donanmanın hezimetini İngilizler için moral bozucu olmuştu. İngiliz sömürgelerinde yaşayanlar için kurtuluş ümidi verecek “değerli bir örnek” olarak görülmüştü.⁵⁸⁵

Yusuf Hikmet Bayur, Cevat Paşa'nın düşmanı hem maddi hem de manevi olarak yenerek kesin bir zafer kazandığı fikrindedir.⁵⁸⁶ Gerçekten sonrasındaki gelişmeler dikkate alındığında 18 Mart deniz zaferiyle İngiltere'de bu işi donanmanın başarabileceğine inanç sarsılmıştır. Denizciler her ne kadar cesaretlerinin kırıldıklarını kabullenmiyorlarsa da askerler durumdan hiç ümitli değillerdi.⁵⁸⁷ Gelinek noktasında Churchill'in yalnız donanmayla Boğazlar'ı aşır Osmanlı Devleti'ni saf dışı bırakma planı 18 Mart'ta iflas etmişti. İngilizler tek başına donanmanın zaferine dayanan planı değiştirmek zorunda kaldı.

Churchill ve Amiral Robeck 18 Mart'taki hezimete rağmen bunu kabullenme eğiliminde değillerdi. Churchill zayıfları harekâtın bir parçası olarak görüyor harp dışı kalan zırhlıların yerine yapılacak takviyelerle harekâtın devam edeceğini düşünüyordu. De Robeck başlangıçta harekâtın devamından yanaydı. Sadece saldırı planında değişiklik öngörüyordu. O'na göre bunca zayıfların nedeni serseri mayınlardı. Serseri mayınları dikkate alarak harekât planının yeniden gözden geçirilmesi gerekiyordu. Mayın tarama gemileri 25 Şubat'tan beri yapılan faaliyetlerde bir işe yaramamışlardı. Sivillerden oluşan mürettebat kıyı bataryalarının ateşi altında başarısız olduklarından De Robeck 20 Mart'ta Londra'ya bazı muhriplere mayın cihazları konulduğunu ve yeni bazı tedbirler alındığını bildirdi. Esasen De Robeck'in planında, harekâtın yeniden gözden geçirilmesini gerekli

⁵⁸⁵ Muhammet Erat, “Çanakkale Savaşlarında Deniz Harekâtı”, *Çanakkale Tarihi*, C. 4, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 2039.

⁵⁸⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi*, III. Cilt, II. Kısım, TTK, Ankara 1991, s. 92.

⁵⁸⁷ Robert Rhodes, *Gelibolu Harekâtı*, s. 94.

gördüğü halde, mayın tarama işinin cihazla takviye edilmiş muhriplere bırakılması dışında bir değişiklik yoktu.⁵⁸⁸ Churchill ve Robeck arasındaki yazışmalar donanmayı dışarıda bırakan bir planı değil donanmanın ne tür hareket edeceğini içermekteydi. Başka bir plan söz konusu değildi. Oysa 18 Mart'tan birkaç gün sonra Admiralti'de ağır basan düşünce artık donanmanın tek başına Çanakkale Boğazı'nı geçemeyeceği yönündeydi.

18 Mart günü Çanakkale'de İtilaf gemilerinin batışını ve harp dışı kalmasını seyreden Ian Hamilton 19 Mart'ta Kitchener'e gönderdiği bir yazıda artık donanmanın zorlamasıyla boğazın geçilebileceğine inanmadığını söyledi. Üstelik kendisine bağlı kara birliklerinin üstleneceği rolün ikinci derecede olmayacağını, ordunun rolünün sadece tabyaları tahrip etmenin çok ötesinde olduğunu belirterek kapsamlı bir kara harekâtı öngörüyordu.⁵⁸⁹ Türkler Boğaz'ın tahkimatı için yeterli zamanı kazandığından yapılacak kara harekâtı donanmaya destek mahiyetinde ikinci dereceden bir harekât değil, yarımadanın çıkarmayla kuşatılmasını amaçlayan asıl bir harekât olmalıydı.

22 Mart'ta De Robeck'in Limni'de Ian Hamilton'la yaptığı görüşme İngilizlerin Çanakkale planında dönüm noktası oldu. 18 Mart'taki hezimetine rağmen bunu nihai bir savaş olarak görmeyen Robeck, planı gözden geçirerek bazı takviyelerle harekâta devam etme niyetindeyken Hamilton'la görüştüktan sonra fikrini tamamen değiştirdi. Robeck artık “Sadece donanma ile boğaza yüklenmek, daha iyi ve daha kapsamlı bir harekâtı tehlikeye sokabileceğinden, hata olacaktır” diyerek kapsamlı bir kara harekâtını destekliyordu.⁵⁹⁰ Keyes eğer donanma bu işi başarırorsa orduya göre daha az zararlı büyük bir zafer elde edebileceğinden donanmanın devam etmesi düşüncesindeydi. Türklerin toparlanmasına fırsat verilmemeli bu konuda acele edilmeliydi. O'na göre ordunun kara harekâtına hazırlanması Türklere hazırlıklarını tamamlama fırsatı veriyordu. Ancak tüm çabasına rağmen De Robeck'in fikrini değiştiremedi. Keyes donanmanın 3-4 Nisan gibi hazır olacağını söylerken Hamilton 14 Nisan'da ordunun hazır olacağını söyleyince De Robeck aradaki bu on günlük fark için kara harekâtını riske atmayı uygun bulmadı.⁵⁹¹

Harp sahasındaki iki komutanın kara harekâtı fikrinde birleşmeleri İngiltere'deki havayı değiştirdi. Churchill değişen planları üzüntüyle karşılayıp durumu kabineye bildirince Lord Kitchener 23 Mart'ta derhal bundan sonraki harekâtı ordunun yapacağını duyurdu. Harp Konseyi ve Kabinede alınan bir resmi karar henüz yoktu. Harp alanındaki

⁵⁸⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi*, III. Cilt, II. Kısım, TTK, Ankara 1991, s. 83.

⁵⁸⁹ Alan Moorehead, *Çanakkale Geçilmez*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, s. 112.

⁵⁹⁰ Alan Moorehead, *a.g.e.*, s. 114.

⁵⁹¹ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 88.

iki komutan ve onları destekleyen Kitchener'in etkisiyle İngilizler geniş bir çıkarma harekâtı kararına varmış oldular.⁵⁹²

2.2.9. Cevat Paşa'nın Kara Savaşlarındaki Faaliyetleri

2.2.9.1. 18 Mart Sonrası Müstahkem Mevki Bölgesindeki Olaylar

18 Mart'tan sonra yeniden büyük bir taarruz beklenmiş ancak yukarıda belirtildiği gibi kazanılan zaferin boyutu düşmanın sonraki günlerde topyekûn gelememesinden anlaşılabilmişti. Bu arada durumdan istifadeyle Müstahkem Mevki bölgesinde onarım çalışmaları yapılmış yıkılan tabyalar ve hasar gören topraklar bakıma alınmıştı. Müstahkem Mevki Kumandanlığının karargâhı da 19 Mart günü Hacıpaşa Çiftliği'nden Çanakkale yakınlarındaki Sarıcaeli'ne taşınmaya başlanmıştı⁵⁹³ 22 Mart'ta İtilaf Kuvvetleri komutanları Queen Elizabeth'de bir toplantı yaptılar. Donanma Komutanı Amiral De Robeck ile Çıkarma Kuvvetleri Komutanı General Hamilton Boğaz'da sadece donanmayla başarılı olunamayacağı görüşünde birleştiler. Aynı toplantıda kara ve deniz kuvvetlerinin beraber harekâtı kararı çıktı.⁵⁹⁴

19 Mart'ta başlayan fırtına 24 Mart'a kadar sürdüğünden İtilaf filosu gemileri bir harekette bulunamadı.⁵⁹⁵ 26 Mart'ta Charlemagne, Lord Nelson, Agamemnon ve Askold savaş gemileri İntepe, Tekeburnu ve Tekekoyu dolaylarını bombaladı. Türk tarafı buna karşılık vermedi. Ancak gece boğaza giren 4 mayın arama-tarama gemisi Domuzdere ve Erenköy'den yapılan ateşle uzaklaştırıldı. 27 Mart'ta Kirte ve Kemikli kısa süreli olarak bombalandı. 28 Mart'ta 9. Fırkadan Müstahkem Mevkiye gelen habere göre bir zırhlı ve birkaç torpido Harapkale ve Ertuğrul arasındaki piyade siperlerini aralıklı surette bombaladı.⁵⁹⁶ Aynı şekilde İtilaf Kuvvetleri kara savaşlarının başladığı 25 Nisan'a kadar hava keşiflerinde bulunmuş zırhlılarıyla muhtelif tarihlerde bazı mevkiileri bombalamayı sürdürmüştü. Düşmanın bu hareketleri sonuç almaya yönelik kapsamlı bir harekât olmadığından fazla tahribat vermedi. Zaten De Robeck kara kuvvetleri çıkarma yapana dek ciddi bir harekâta girmeme düşüncesindeydi.⁵⁹⁷

İtilaf donanması için bu dönemde Boğaz'ın gemilerle geçilmesi mümkün olmadığından en verimli faaliyet 18 Mart hezimetinin nedeni olan mayınlardan bölgenin

⁵⁹² Robert Rhodes, *Gelibolu Harekâtı*, s. 99.

⁵⁹³ BDSÇC, V. Cilt, I. Kitap, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 207.

⁵⁹⁴ Enis Şahin, "Çanakkale Savaşları Kronolojisi", *Çanakkale Tarihi*, C. 4, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 1849.

⁵⁹⁵ A. Thomazi, *Çanakkale Deniz Savaşı*, s. 50.

⁵⁹⁶ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör No: 4669, Dosya No: H-14, Fihrist: 1-1A, (28 Mart 1915).

⁵⁹⁷ Enis Şahin, *a.g.m.*, s. 1849.

temizlenmesi olabilirdi. Nitekim mayın tarama gemileri bu dönemde sıkça Boğaz'a girdiler. Cevat Paşa mayınlar temizlenmeden düşmana ait büyük savaş gemilerinin Boğaz'dan içeri girmeyeceği kanaatindedir. Mayınların korunması bu sebeple çok önem taşımaktadır. Onun için mayın tarama gemilerinin çalışmalarına engel olmaya yönelik bataryaları güçlendirici tedbirler aldırılmıştır.⁵⁹⁸

25 Nisan'a kadar en kayda değer olay Boğaz'ı geçme teşebbüsünde bulunan E-15 İngiliz denizaltısının Kepez açıklarında karaya oturması olmuştur. Cevat Paşa'nın başkumandanlığa gönderdiği rapordaki bilgiye göre bir gece önce uçak keşfi esnasında Gelibolu civarında görülen fakat cinsi belirlenemeyen bir harp gemisini batırmak maksadıyla E-15 denizaltısı Boğaz'a girdi.⁵⁹⁹ 17 Nisan günü Boğaz'ı geçerken güçlü akıntı nedeniyle Kepez feneri önünde karaya oturdu. Su yüzüne çıkan kumanda kulesinin projektörlerimiz vasıtasıyla görülmesi üzerine Hasan-Mevsûf bataryasından yapılan şiddetli topçu ateşiyle su üzerindeki kule kısmında büyük bir yarık oluştu.⁶⁰⁰ E-15 İngilizlerin son sistem denizaltılarından biriydi.⁶⁰¹ Geminin Türklerin eline geçmemesi için Majestic ve Triumph zırhlıları ile bir denizaltı gemiyi imha etmek istemiş ise de teşebbüsleri başarılı olamamıştır. Karaya oturan gemiden atlayan mürettebât sandallarla yardıma giden Türk askerleri tarafından kurtarılmış yaralılar hastaneye gönderilmiştir. Esir olarak ele geçenlerden biri de İngiltere başkonsolosu Palmer'dir. Palmer yakalandığı zaman kendisinin ihtiyat subayı olduğunu söylemiştir.⁶⁰² Kim olduğunun anlaşılabilmesi için batık gemiye birkaç kere girip çıkılmış kim olduğu anlaşıldıktan sonra Çanakkale'ye Cevat Paşa'nın yanına götürülmüştür. Cevat Paşa, ıslak bir vaziyette karşısına gelen Palmer'in elini sıkarak üşütüp üşütmediğini sormuş kendisini gayet kibar bir biçimde karşılamıştır.⁶⁰³

2.2.9.2. Cevat Paşa'nın 18 Mart Sonrası Savunma Planı

Cevat Paşa 18 Mart'ta düşmanın uğradığı hezimetten sonra bu sefer deniz destekli karadan büyük bir harekâta girişeceğini öngörüyordu. Boğaz'daki mayınların varlığı, ana istihkâmların susturulamaması ile Boğaz'da verilen epey bir zayıt İtilaf güçlerini kara çıkarması yapmaya mecbur bırakıyordu. Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Paşa düşmanın karaya asker çıkarma ihtimalini yüksek gördüğünden savunma tertibâtını buna

⁵⁹⁸ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör No: 4669, Dosya No: H-14, Fihrist: 1-7A,(6 Nisan 1915).

⁵⁹⁹ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör No: 4669, Dosya No: H-14, Fihrist: 1-14.

⁶⁰⁰ Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 156.

⁶⁰¹ "E 15'in Garkı Etrafında", *Tasvir-i Efkar*, 19 Nisan 1915.

⁶⁰² "En Son Haberler", *İkdam*, 18 Nisan 1915.

⁶⁰³ Paul Schweder, *Çanakkale Cephesinde Türklerin Genel Karargâhında*, s. 247.

göre oluşturdu. Türk genelkurmayı da gelen istihbarî bilgilerden Mısır'da İngiliz birliklerinin tâlim gördüğü, Midilli ve İmroz'da yığınaklar yapıldığını öğrendiğinden bir kara harekâtının olacağı düşüncesindeydi.⁶⁰⁴ Dolayısıyla bundan sonra alınacak tedbirler daha ziyade denizden karaya yapılacak bir çıkarma harekâtını içereceğinden kara gücünün güçlendirilmesine öncelik verildi. O zamana dek sadece Müstahkem Mevki emrindeki 9. Tümeden ibaret olan kara gücü, merkezi Gelibolu'ya alınan 3. Kolordunun 11. Tümeni (Beşige sahillerinin korunması için merkezi Ezine'ye nakledildi) ve 19. Tümeniyle (yeni kurulan 72., 77., ve 57. Alaylardan oluşuyordu ve merkezi Eceabat oldu) güçlendirildi.⁶⁰⁵ Ayrıca Çanakkale'nin karadan savunmasını güçlendirmek kaçınılmaz olduğundan eldeki birlikleri düzenleyerek tek merkezde toplamak amacıyla 24 Mart 1915'te 5. Ordu kuruldu.

Cevat Paşa ve Çanakkale'deki diğer Türk komutanların savunma düzenleri çıkarmaya elverişli sahillerin gözetlenmesi ve kıyı kesimlerinin kuvvetlice savunulmasına dayanıyordu. Liman Von Sanders'in 5. Ordu Komutanı olarak Çanakkale'ye gelmesine kadar savunma tertibâtı bu yönde alındı. Cevat Paşa 20 Mart 1915'te Başkumandanlığa Gelibolu'daki birliklerin düzenlenmesi ile Anadolu ve Rumeli'deki birliklerin takviyelerini kolaylaştırabilecek bir dizi tertibât teklifi sundu. Cevat Paşa'nın önerisi kara çıkartmasına karşı savunmayı tamamlayan ve kıyıları güçlü tutma esasına dayanan bir değişiklik içermekteydi. Cevat Paşa'nın önerisine göre Eceabat'taki 19. Tümen ile Ezine civarındaki 11. Tümen derhal gözetleme ve savunma pozisyonu almalı, her iki tümenin karargâhı Eceabat'ta olacak şekilde, Eceabat-Kabatepe hattının kuzeyi 9. Tümene, güneyi 19. Tümene verilmelidir. Ayrıca Erenköy'den Kumkale ve Beşige'ye kadar olan Anadolu kıyı hattının seyyar jandarma alaylarıyla takviye edilerek 11. Tümen tarafından gözetlenip savunulması gerekmektedir. Başkumandanlıktan Cevat Paşa'nın önerisine 22 Mart'ta cevap geldi. Cevat Paşa başkumandanlıktan gelen emir doğrultusunda 23 Mart 1915'te Müstahkem Mevki dâhilinde düşman çıkarmasına tedbir olarak yeni bir düzenlemeye gitti. Yeni düzenlemeye göre Rumeli'deki 9. Piyade tümeni kıyı bataryalarından ve obüslerden faydalanarak Koyun Limanı'ndan Kemikliburnu – Kabatepe – Kumtepe – Seddülbahir - Morto Limanı–Kerevizdere-Tenker Deresi ağzına kadarki kıyı kesiminde düşmanın

⁶⁰⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt IX, TTK, Ankara 2011, s.455. Cevat Paşa ve Türk genelkurmayı 18 Mart'tan sonra kara harekâtı olacağı tahmininde bulunurken Amiral Von Usedom ise bir çıkarma harekâtının olmayacağı görüşündeydi. Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 84.

⁶⁰⁵ Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, s. 77.

çıkarma hareketine engel olacaktı. Anadolu bölgesinde Albay Refet komutasındaki 11. Tümen Kumkale–Yeniköy-Beşige mıntkasını kuvvetli birliklerle gözetlerken, Beşige’den Akçay iskelesine kadar olan Anadolu kıyılarını ise zayıf birliklerle gözetleyecekti. Eceabat’ta toplu olarak bulunacak 19. Piyade Tümeni gerektiğinde çıkarma birliklerine karşı hem Anadolu hem de Rumeli bölgelerinde kullanılacaktı. Düzenlemeye göre 11. Tümen karargâhıyla Çiftlik ve Tefikiye civarında kalacak Karantina ile Menderes Çayı ağzından başlayarak Kumkale civarıyla Yeniköy civarı bir nizamiye alayıyla gözlenip müdafaa edilecektir. Beşige’den itibaren güney sahil kısmı ise jandarma ile gözetlenecektir. 9. Piyade tümeni kıtalarının Maydos’a (Eceabat) nakli sevkîyâtla görüşülerek mevcut vasıtaların elverdiği ölçüde kısa zamanda izdihama meydan vermeden hızla gerçekleştirilecektir.⁶⁰⁶ Cevat Paşa’nın bu emri derhal uygulanmış 9. Tümen birlikleri 24 Mart akşamı Eceabat’a ulaşmıştır. 9. Tümen 25 Mart’ta Eceabat bölgesinin komutanlığını 19. Tümeden devralmıştır.⁶⁰⁷ 9. Tümenin görevi Koyun Limanından başlayarak Kemikli Burnu – Kabatepe – Kumtepe – Seddülbahir-Morto Limanı–Kerevizdere-Tenker ağzına kadar ki kıyı kesimine İtilaf güçlerinin yapacağı çıkarma girişimini engellemektir. 9. Tümen Komutanlığı Müstahkem Mevkinin savunma planının odak noktasını oluşturan kıyılara çıkarma ihtimalini gözetken savunma tertibâtını esas almak kaydıyla 31 Mart tarihinde birtakım değişikliklere gitti.⁶⁰⁸ Ancak 9. Tümenin savunma tertibâtı görüleceği üzere Liman Von Sanders’in emriyle tamamen değişecektir.

Türk komutanların amfibi harekâtına karşı koymak üzere aldığı savunma düzeni Liman Von Sanders’in 5. Ordu Komutanı ünvanıyla Çanakkale’ye gelmesiyle değişikliğe uğradı. Başkumandanlık özellikle Mısır’dan gelen istihbarî bilgilerle düşmanın kara harekâtına teşebbüsünü yüksek bir ihtimal gördüğünden Çanakkale’deki kara kuvvetlerini bir komuta altında toplamak ve kara ordusunun gücünü artırmak için 5. Orduyu kurdu. Enver Paşa 24 Mart’ta 5. Ordu Komutanlığını Liman Von Sanders’e teklif etti. O sırada 1. Ordu Komutanı olan Liman Paşa Çanakkale savaşlarını idare etmek maksadıyla görevini Von Der Goltz’a teslim ederek 26 Mart’ta Çanakkale’ye gitti.⁶⁰⁹

⁶⁰⁶ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 4669, Dosya No: H-13, Fihrist: 1-22, (23 Mart 1915).

⁶⁰⁷ *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 61.

⁶⁰⁸ *BDSÇC*, V. Cilt, I. Kitap, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 191.

⁶⁰⁹ Liman Von Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 87.

Liman Paşa ilk iş olarak Çanakkale’de Türk komutanların aldığı savunmayı değiştirdi.⁶¹⁰ Çünkü onun savunma anlayışı ile Türk komutanların savunma anlayışı birbirinden oldukça farklıydı. Cevat Paşa da dâhil olmak üzere Türk komutanlar kıyı savunmasını güçlü tutma esasını benimsemişlerdi. Düşman kıyıda karşılanacak asıl savunma sahilde yapılacaktı. Kuvvetin sadece yeterli bir kısmı içeride ihtiyatta bulunacaktı. Liman Paşa böyle bir savunmayı eski zamanlara özgü ilkel bir savunma olarak görüyordu. O’na göre kıyılarda değil iç bölgelerde güçlü ve toplu vaziyette olunmalıydı. Düşmanın pek geniş sahil şeridinde nereye çıkacağı belli olmadığından böyle bir savunma anlayışını uygun gördü. Düşman asıl çıkarmasını nereye yaparsa kıyıdaki zayıf kuvvetler onları oyalayacak iç kesimlerdeki ihtiyatlar karşı bir taarruzla düşmanı püskürtecekti.⁶¹¹

Bu amaçla tümenlerin kuvvetlerini bir arada tutmasını, sahile sadece çok gerekli kuvvetlerin gönderilmesini emretti.⁶¹² Türk komutanların savunma planlarına ters olan yeni savunma anlayışına Enver Paşa başta olmak üzere hiçbir komutan cephe almadı. Sadece 9. Tümen Komutanı Albay Sâmi Bey, Sanders’in savunmasını eleştiren bir rapor yazdı.⁶¹³ 9. Tümen 31 Mart’ta Müstahkem Mevki Komutanlığının emrine göre düzen alırken Liman Von Sanders’in emriyle 1 Nisan tarihinde yeni bir düzene geçti. İki tertibât arasındaki fark yukarıda açıklanmaya çalışılan savunma anlayışındaki farklılıkla ilgilidir. Liman Paşa kıyı kesimlerin zayıf kuvvetlerle gözetlenmesini yeterli buluyor, düşmanı iç kesimlere çekerek taarruzu burada yapmayı amaçlıyordu. Çok uzun bir sahil şeridinde nereye çıkacağı belli olmayan düşmana karşı içeride güçlü kalmayı tercih etmişti. Cevat Paşa ise diğer Türk komutanlar gibi asıl müdafanın kıyılarda yapılmasını gerekli görmekteydi. Müstahkem Mevki Komutanlığı bu amaçla çıkarma ihtimali bulunan sahil kısımları boyunca siperler kazdırmış, kumsalları tel örgülerle kapatarak topçu mevzileri hazırlatmıştı.⁶¹⁴ Ancak Türk komutanların aksi istikâmetteki görüşlerine rağmen Liman Paşa’nın savunması tatbik edildi. Ne var ki O’nun planındaki sakıncalar kara savaşlarında ortaya çıkacak Türk ordusu ağır kayıplar verecektir.⁶¹⁵

⁶¹⁰ Muzaffer Albayrak, “ 100. Yılında Çanakkale Muharebelerini Hatırlamak”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara 2015, Sayı: 65, s. 228.

⁶¹¹ İbrahim Artuç, *1915 Çanakkale Savaşı*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2015, s. 111.

⁶¹² Liman Von Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 91.

⁶¹³ Muzaffer Albayrak, *a.g.m.*, s.228. Albay Sami Bey’in 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa’ya sunduğu harp tarihimiz için kıymetli bu rapor için bkz. *BDSÇC*, V. Cilt, I. Kitap, s. 198-200.

⁶¹⁴ Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, s. 79.

⁶¹⁵ Zekeriya Türkmen, *Çanakkale 1915*, Berikan Yayınları, Ankara 2010, s. 41.

Savunma planı kadar hayati diğer bir mesele düşmanın nereye çıkarma yapacağıydı. Düşmanın çıkarma yapacağı noktanın tespiti savunma planlarını değiştirecek kadar önemliydi. Nerelerde güçlü durulacağı, sıklet merkezlerinin nerelerde kurulacağı çıkarma noktalarının tespitiyle mümkündü. Fakat düşmanın çıkarma yapacağı yer kesinlik içermediğinden bu ancak bir tahminden ibaret olabilirdi. Liman Von Sanders'in çıkarma konusundaki tahminleri şöyledir: O'na göre Boğaz'a hâkim olan en önemli istihkâmlar Anadolu yakasındadır. Hemen karşısındaki Bozcaada düşmanın elindedir. Anadolu sahilindeki Büyük ve Küçük Beşige Limanları çıkarma yapmak için çok müsaittir. Buraya kısa zamanda büyük birlikleri çıkarmak mümkündür. Ulaşım olanağı da vardır. Çıkarma yapmak için en tehlikeli yer burasıdır. Liman Paşa'ya göre Gelibolu tarafında çıkarma yapmak için üç yer bulunmaktadır. Birincisi Gelibolu'nun güneyindeki Seddülbahir'dir. Burası düşman gemilerinin üç taraftan ateş desteğine açıktı. Düşman eğer buraya çıkarma yaparsa Alçıtepe'yi alıp buradan Boğaz'daki istihkâmları ve bataryaları ateş altına alabilir. İkinci tehlike arz eden yer Kabatepe'dir. Kabatepe'den Maydos'a doğru yapılacak bir taarruz hareketi Arıburnu tepelerine hâkim olma ve Çanakkale bataryalarını susturma anlamını taşımaktaydı. Sanders'in çıkarma yapılabilecek alan olarak gördüğü diğer bir mevki de Saros Körfezi'nin yukarı kısmından Bolayır'a kadarki 5-7 km'lik sahil kısmıydı.⁶¹⁶ Liman Von Sanders yukarıda belirtildiği gibi çıkarma yapılacak sahil alanı çok geniş olduğundan ve nereye çıkarma yapılacağı bilinmediğinden güçlü birlikleri içeride kullanmayı uygun görmüş bağlı birliklerini çıkarma yapılabilecek alanlara göre konuşlandırmıştı.

Liman Paşa'nın 5. Ordu Komutanlığı emrinde, Esat Paşa'nın komutanlığındaki 3. Kolordu ile Anadolu yakasındaki kara gücünü teşkil eden Alman Weber Paşa'nın komutasındaki 15. Kolordu bulunmaktaydı. 3. Kolordu; Saros bölgesindeki 5. Tümen (Yarbay Hasan Basri komutasında), Bolayır bölgesindeki 7. Tümen (Albay Halil komutasında), Seddülbahir bölgesindeki 9. Tümen (Albay Halil Sâmi komutasında) oluşmaktaydı. 15. Kolordu bölgesinde ise Kumkale'de Alman Albay Nicolai komutasında 3. Tümen ile Beşige'de Albay Refet komutasında 11. Tümen bulunmaktaydı. 5. Ordunun tertibâtına bakıldığında Saroz, Seddülbahir ve Anadolu bölgelerindeki savunma ağırlığının birbirine yakın olduğu görülmektedir.⁶¹⁷ İki tümen

⁶¹⁶ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 90.

⁶¹⁷ Liman Von Sanders kendisinden önce sahillerin korunmasını esas alan savunma planını eski zamanlardaki hudut muhafızlığına benzeterek geldikten sonra ilk iş olarak bu planı değiştirmiş birliklerin dağıtımını da hazırladığı yeni plana göre yapmıştı. Teğmen Mehmet Şevki Yazman, birliklerin konuşlandırılmasında Liman Von Sanders'in eleştirdiği hataya kendisinin düştüğü fikrindedir. Ona göre birlikler zayıf görülen bölgelere eşit ağırlıkta dağıtılmıştır.

Saroz'da iki tümen Anadolu tarafında bir tümen de Seddülbahir'dedir. 19. Tümen de ihtiyat olarak gerektiğinde Seddülbahir'de kullanılacaktır. Başkomutanlık bunu sakıncalı bulmuştur. Başkomutanlık, Liman Paşa'nın harp bölgesindeki güçleri doğru dağıtmadığı fikrindedir. Saroz'a düşmanın çıkarma yapması için çok büyük kuvvetlere ihtiyacı olduğunu ancak ellerinde bu derece kuvvet olmadığından Seddülbahir ve Kumkale sahillerine ağırlık verilmesini Liman Von Sanders'e bildirmiştir. Ancak Liman Paşa yine de kendi planını uygulamıştır.⁶¹⁸ Bu konuda Türk komutanlarla Liman Paşa görüş ayrılığı içindedir. Selahaddin Adil Paşa'nın hatıralarına bakıldığında Cevat Paşa'nın çıkarma yapılacak yer konusunda Liman Paşa'dan farklı düşündüğü görülmektedir. Müstahkem Mevki Komutanlığına göre düşmanın amacı Müstahkem Mevkinin gerisini ele geçirerek Boğaz'ı donanmaya açmak olduğuna göre çıkarma yapmaları için en uygun yer Seddülbahir-Kabatepe sahil kısmıdır. Müstahkem Mevki düşmanın Beşige ve Bolayır sahillerine yapacağı harekâtın Boğaz müdafaasını etkileyebilmesi için çok uzun zaman gerektiği zaten bu süreçte bölgeye yetiştirilecek kuvvetlerle düşmanın durdurulabileceği düşüncesindedir. Nitekim Müstahkem Mevki Komutanlığı kendi emri altında olduğu sırada 9. Tümenin yarımadaadaki yerleşimini aynı anlayışa göre yapmıştır.⁶¹⁹

Başkomutanlık yukarıda açıklandığı gibi çıkarma yapılacak yerler konusunda Liman Paşa ile aynı fikirde değildi. Doğal olarak güçlerin dağıtımını dengeli biçimde yapmadığı kanısındaydı. Çıkarma yapılma riski yüksek Seddülbahir bir tümen ve bir ihtiyatla bırakılırken Anadolu yakasının savunması 15. Kolordunun 3. ve 11. Tümenine verilmişti. Liman Paşa Anadolu sahillerine çıkarma beklediğinden bu yakaya iki tümen ayırmıştı. Ancak Anadolu tarafının güçlü tutulmasını sadece buraya çıkarma ihtimaline bağlamamak gerekir. Anadolu tarafının güçlü tutulmasının bir nedeni de buradaki Müstahkem Mevki istihkâmlarının önemidir. Anadolu, Boğaz savunmasının en mühim noktasını teşkil etmekteydi. Bu sebeple Müstahkem Mevkinin topçu gücünün büyük bir kısmı ile karargâhı burada bulunmaktaydı. Anadolu'dan etkili bir çıkarma ile İntepe, Erenköy, Kepez, Çanakkale istihkâmlarının ele geçirilmesi Boğaz savunmasını çökertebilirdi.⁶²⁰ Çıkarma ihtimali yanında bölgenin önemi de savunmanın güçlü kurulmasını gerektiriyordu.

Düşmanın asıl çıkarma alanının karşısında güçlü duracağı bir sıklet merkezi oluşturmamıştır. Mehmet Şevki Yazman, *Cephaneniz Yoksa Süngünüz Var – Bir Subayın Kaleminden "Türk Çanakkale"*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008, s. 110.

⁶¹⁸ Fikret Günesen, *Çanakkale Savaşları*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1986, s. 102.

⁶¹⁹ Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, s. 79.

⁶²⁰ Melike Bayrak, "1915 Çanakkale Cephesinde Anadolu Yakası Muharebesi", *Çanakkale Savaşı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 196.

2.2.9.3. Kara Savaşları Sırasında Müstahkem Mevki Komutanlığı

İtilaf filosunun Boğaz muharebelerinde hezimete uğramasıyla Çanakkale'nin geçilebilmesi için kara gücünün kullanılması kaçınılmaz hale gelmişti. Çanakkale'de bulunan Akdeniz Seferi Kuvvetleri Komutanı Ian Hamilton ve O'nun düşüncesine iştirak eden De Robeck'in kara harekâtı yönündeki ısrarları İngiltere'deki Çanakkale planlarını değiştirdi. Plana göre kara gücüyle istihkâmlar ele geçirilecek, donanmaya yol açılacaktı. Vakit sınırlı olduğundan harekâta kullanılacak askerî gücün acilen düzenlenmesi ve planı uygulamak üzere seferber edilmesi gerekti. İlk iş olarak Boğaz önündeki adalara düzensiz olarak yerleşen kara güçleri kendilerine katılacak diğer birliklerle beraber Mısır'a nakledildi. Tüm birlikler burada kısa zaman içinde seferberlik düzeni aldılar. 10 Nisan'da Hamilton ve karargâhı Mondros'a döndü ve Queen Elizabeth'de bir toplantı yapıldı. Toplantıda birkaç istisna dışında 23 Mart'ta hazırlanan planda mutabık kalındı.⁶²¹

İki taraf için hayati nokta asıl çıkarmanın nereye yapılacağı idi. İtilaf Devletleri'nin harekât planında asıl çıkarma yeri Seddülbahir bölgesiydi. 29. Tümen başta olmak üzere nitelikli İngiliz tümenleri bu bölgeye verilmişti. Seddülbahir'e birkaç noktadan çıkarma yapılacaktı. Bunun için çıkarma yapılacak sahiller ve birliklerin hareket tarzı ayrıntılı olarak düzenlendi. Seddülbahir'e çıkarma yapan birlikler ilk olarak 7 km içerideki hâkim bir tepe olan Alçıtepe'yi ele geçirecekti. Alçıtepe'nin alınması merkez istihkâmların çökertilmesi için çok önemliydi. Burada sağlanacak bir üstünlükle merkez istihkâmları susturulabilecekti. İtilaf güçlerinin çıkarma yapmayı düşündüğü ikinci kritik nokta Kabatepe'ydi. İngilizler buraya Anzac güçlerinden oluşan iki tümen ayırdı. Hedef sahile çıkarma yaptıktan sonra Conkbayırı ve Kocaçimentepe'ye hâkim olmak buradan Maltepe'ye ilerlemektir. Yarımada'nın kuzeyle bağlantısı kesildikten sonra Kilitbahir'e doğru bir taarruz başlatılacaktı. Her iki asıl çıkarma planının amacı hâkim tepeleri ele geçirmek suretiyle Kilitbahir'e taarruz ederek Müstahkem Mevki savunmasını çökertmekti.⁶²² Böylece takviye edilmiş donanmaya Marmara'nın yolu açılacaktı. Diğer bir çıkarma alanı Kumkale idi. Anadolu'ya çıkarma yapılması Hamilton'un ilk planında yoktu. Başlangıçta Fransız general D'amade'ın güçleri Seddülbahir çıkarmasının ihtiyatı olarak düşünülmüştü. Planda değişiklik yapıp

⁶²¹ General C.F. Aspinall – Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı*, Cilt: I, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 166.

⁶²² Şükrü Erkal, *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 65.

Ertuğrul Koyu'na (V Koyu) River Clyde adlı geminin çıkarma yapması kararı alınınca planda yeni bir değişiklik daha gidildi. Seddülbahir'in doğu sahillerine yapılacak olan bu çıkarmaya Anadolu'dan ateş açılması ihtimaline karşı tedbir amaçlı bir çıkarma harekâtı öngörüldü. Seddülbahir'e 29. Tümenin çıktığı sırada bir Fransız alayının da Kumkale'ye çıkarılması kararlaştırıldı.⁶²³ Kumkale çıkarmasının diğer bir önemli amacı Anadolu yakasında bulunan iki tümenlik asker gücünü oyalamaktı. Kumkale'ye yapılacak bir harekât buradaki birliklerin Seddülbahir'e yardımını engelleyecekti. Kumkale çıkarması tedbir amaçlı olduğu gibi taktik amaçlı da bir hareket idi. Hamilton'ın planında tamamen aldatmacadan ibaret iki harekât vardı. Düşmanı oyalamak daha fazla gücü yanlış noktalara yığması için düşünülmüş bu hareketlerin Bolayır ve Beşige sahillerine yapılması planlandı.⁶²⁴ General Hamilton hazırlanmış olan bu planlar doğrultusunda kara birliklerini 3 kısma ayırdı. Kuzey grubu Avustralya tümeni ile Yeni Zellanda tümeninden oluşmaktaydı. Çıkarma yapacakları yer Kabatepe'ydi. Güney çıkarma grubu 29. İngiliz tümeni, 1. Kraliyet İngiliz tümeni ile 1. Fransız tümeninden oluşuyordu. Bunların çıkarma alanı Seddülbahir civarıydı. Ordu ihtiyatı olarak 29. Hint piyade tugayı bulunmaktaydı. Kara ordusunun yanı sıra çıkarma yapılacak sahillerin karşısında orduya yardımcı olmak üzere 6 filoluk bir deniz gücü getirilmişti.⁶²⁵

Liman Von Sanders kara çıkarması öncesinde başlıca iki noktaya ağırlık vererek ikişer tümeni buralara yerleştirmişti. Bu noktalar düşmanın gösteri ve taktik hareketlerde bulunacağı Beşige-Kumkale sahili ile Bolayır dolaylarıydı. Müstahkem Mevki Kumandanlığı ise Kabatepe-Seddülbahir hattını tehlikeli görüyordu. Bolayır'a ve Beşige'ye çıkarma hareketinin yukarıda da açıklandığı gibi Boğaz istihkâmlarını düşürmesi zaman alacağından Müstahkem Mevki önceliğin bu bölgelere değil Kabatepe-Seddülbahir'e verilmesi fikrindeydi. Başkumandanlık da yarımadanın güneyine ağırlık verilmesini Liman Von Sanders'e telkin etmesine karşın o kendi planında değişikliğe gitmedi. Düşman aynı anda başlayan harekât sırasında Bolayır'a gösteri harekâtı yaptığı sırada düşmanı bu bölgede bekleyen Liman Paşa bunu asıl çıkarma zannetmişti. O'nun bu düşüncesi daha ilk çıkarma anında Türk ordusuna zaman kaybettirmiştir.

Müstahkem Mevki Kumandanlığının görevi düşmanın Boğaz'dan geçmesini engellemekti. 18 Mart'ta sadece harp gemileriyle Boğaz'ı geçmenin mümkün olmadığı görülünce İtilaf güçleri, Müstahkem Mevki Kumandanlığının tahmin ettiği gibi kara

⁶²³ General C.F. Aspinall – Oglander, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı*, Cilt: I, s. 170.

⁶²⁴ Fahri Belen, *Çanakkale Savaşı'ndan Alınan Dersler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s. 34.

⁶²⁵ Zekeriya Türkmen, *Çanakkale 1915*, Berikan Yayınları, Ankara 2010, s. 44.

harekâtı başlattı. Kara harekâtının aynı zamanda denizden yapılacak bir taarruz harekâtıyla birleşmesi muhtemel olduğundan Müstahkem Mevkinin tüm güçleriyle kara harekâtına destek vermesi mümkün olmadı.⁶²⁶ Bununla birlikte Seddülbahir gibi birinci dereceden çıkarma alanı dâhil olmak üzere geniş bir alanı savunmak zorunda bırakılan 9. Tümen Komutanlığı için bir destek oluşturdu. 3. Kolordu Komutanı ile muhabere imkânı olmayan, ihtiyat gücünden de ümidini kesen 9. Tümen Komutanlığı yardım ve ihtiyaçlarını Müstahkem Mevki Komutanlığından gidermek zorunda kaldı.⁶²⁷ Müstahkem Mevki elindeki 10, 5, 12 ve 15'lik obüs ve 12'lik Bulgar muhasara toplarını 9. Tümen Komutanlığı emrine verdi. Tümen komutanlığının emrine göre bu topçu gücü düşmanın denizden geçmeyi zorlaması halinde Müstahkem Mevki emrinde, Seddülbahir'e yapılacak çıkarma hareketlerinde ise 9. Tümen Topçu Komutanlığı emrinde olacaktı. Tümen komutanı 26 Nisan'da deniz yoluyla gelecek askerî yardıma (64. ve 33. Alayların nakli) zaman kazandırabilmek maksadıyla Kirte Köyü'nün birkaç yüz metre gerisinde bir savunma hattı (tahliyeye kadar yerinde kalacak Sığındere-Baklatepe hattı) oluşturdu. Müstahkem Mevkinin yardımıyla savunmaya katılan topçuların buradaki görevi düşmanın taarruz gücünü zayıflatmak ve savunma hattı üzerindeki birlikleri düşman gemilerinin yapacağı ateşten korumak idi. 9. Tümen emrine verilen kara bataryalarının top ateşiyle çıkarma güçlerine karşı koyması düşmanı oldukça rahatsız etti. Müstahkem Mevkinin Yıldız Telsiz İstasyonu'nda ele geçirilen bilgilere göre topçularımızın çıkarma güçlerini engellemesi üzerine gemilere topçu bataryalarımızı susturma emri verildi. Topçu ateşi sayesinde 27 Nisan'da ağır topçusunu karaya çıkaramayan düşman ilerleme imkânı bulamadı.⁶²⁸ Ancak 9. Tümen emrine verilmiş olan bataryalarımız faydalı olmasına rağmen etkin bir biçimde kullanılamadı. Bataryaların bir kısmı geniş bir alana yayılan piyade emrine verilmişti. Diğer kısmı ise genel anlamda direktiflerle hareket etmekteydi. Bu bölgelerde merkezî bir komuta birliği sağlanamamıştı.⁶²⁹

25 Nisan'da Seddülbahir'e yapılan çıkarma hareketlerine Müstahkem Mevkinin yardımının kısıtlı kalmasının diğer bir nedeni teçhizat ve cephane eksikliğiydi. Çıkarma esnasında Bulgar bataryalarının cephane eksikliği ile uzun menzilli topların bulunmayışı

⁶²⁶ *Birinci Dünya Harbi'nde Çanakkale Deniz Muharebeleri*, Harp Akademileri Yayını, 1926, s. 26. Akt. Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, s.213; Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar Hatıralar*, s. 48.

⁶²⁷ Selahaddin Adil Paşa, *a.g.e.*, s. 83.

⁶²⁸ Selahaddin Adil Paşa, *a.g.e.*, s. 85.

⁶²⁹ *BDSÇC*, V. Cilt, II. Kitap, s. 147.

Müstahkem Mevkinin katkısını azaltmıştı.⁶³⁰ Düşmanın Seddülbahir'e tutunma nedenlerinden biri de Müstahkem Mevki topçusunun çıkarma hareketlerine tüm unsurlarıyla karşı koyamaması oldu. Topçuların yardımı teçhizat ve cephane eksikliği nedeniyle kısıtlı kaldı. İntepe topçu bataryaları Seddülbahir kıyılarını yandan gören avantajlı bir konumdaydı. Seddülbahir civarından çıkarma bekleyen Müstahkem Mevki Kumandanlığının cephanesi bol ve uzun menzilli topları İntepe'ye yerleştirmesi çıkarmanın püskürtülmesi açısından etkili olabilirdi.⁶³¹

25 Nisan sabahı Morto Koyu'na yapılan çıkarmaya İntepe'den topçu ateşi ile karşılık verildi. Çıkarmada kullanılan kayıklardan bazıları batırıldı. Cornwallis, Agamemnon ve Lord Nelson zırhlılarının karşılık vermesiyle çıkarmaya katılan gerideki birlikler kurtulabildi. Çıkarma yeri daha ileri alınarak zırhlıların himayesi altında Hisarlık işgal edildi.⁶³² V kumsalı olarak adlandırılan Ertuğrul Koyu'na İngilizler River Clayde kömür gemisinden çıkarma yapmak istediler. Plana göre gemiye gizlenmiş yaklaşık 700 kadar asker karaya oturtulacak gemiden filikalarla ve gemi ile kara arasında köprü vazifesi görececek bir tekne vasıtasıyla karaya çıkartılacaktı. Müstahkem Mevkiye bağlı İntepe Topçu Grubu'ndan bir subayın günlüğüne göre River Clayde'nin karaya oturma sebebi İntepe'den yapılan topçu ateşiydi. Geminin ön tarafına yapılan isabetli atışlar neticesinde gemi batmamak için karaya oturtulmak zorunda kalınmıştı.⁶³³ İntepe Topçu Grubunun çıkarmadan sonraki zamanlarda da imkân dahilinde müdafaaya katkıda bulunduğu görülmektedir. Cevat Paşa'nın başkente gönderdiği bir rapora göre İntepe Grup komutanının Yenişehir'den idare ettiği ateşle Seddülbahir ihraç iskelesine çok tesirli endahat atışlar yapılmıştır.⁶³⁴

Müstahkem Mevki Kumandanlığı çıkarmadan itibaren 7-8 ay kadar süreyle Seddülbahir'i ateş altına alacak şekilde kara harekâtına karşı yeni bir savunma düzeni oluşturdu. Erenköy ile Menderes Çayı arasındaki tepelere 15'lik, 21'lik ve 34'lük bataryalar yerleştirildi. Büyük toplar geri mevzilerden Seddülbahir'i gören mevzilere yerleştirilerek müdafa oluşturulmuş, düşmana geriden getirilen toplar vasıtasıyla zayıat verdirilmiştir. Müstahkem Mevki Kumandanlığı kara harekâtına; bazı bataryaların 9.

⁶³⁰ Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar Hatıralar*, s. 48.

⁶³¹ İntepe Topçu Zabiti Mehmet Bey'in bu konudaki eleştirilerini içeren hatırları için bkz. Cumhuriyet, 18-22 Ağustos 1935.

⁶³² Mehmet Şevki Yazman, *Cephaneniz Yoksa Süngünüz Var Bir Subayın Kaleminden Türk Çanakkale*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008, s. 185.

⁶³³ Lokman Eldemir, "Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevkii İntepe Topçu Grubu'ndan Bir Subayın Günlüğü", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 11, Bahar 2013, Sayı: 14, s. 33-47.

⁶³⁴ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör No: 4669, Dosya No: H-21, Fihrist: 1-7, (16 Eylül 1915).

Tümene verilmesi, Seddülbahir çıkarmasına topçu ateşi ile karşılık verilmesi ile destek verdiği gibi tüm bu desteğinin yanı sıra bilhassa çıkarmanın yapıldığı 25 Nisan günü haberleşmenin sağlanması ve nakliye açısından katkıda bulundu. 25 Nisan çıkarma günü ordu komutanlığı, kolordu ve tümen komutanlıkları arasında haberleşmede sıkıntı yaşanmış üstelik bu sıkıntı birkaç gün sürmüştü. Müstahkem Mevki haberleşme ve nakliye ihtiyacını sağlama noktasında önemli bir vazife üstlenmiştir.⁶³⁵ Müstahkem Mevki askerî ve cephane nakliyatına yardımcı olduğu gibi sağlık hizmetlerinin karşılanması konusunda da önemli bir hizmet gördü. I. Kirte Muharebesi günlerinde 1-4 Mayıs tarihleri arasında yaralı sayısı çok fazla artmış, Boğaz'daki iskelelerde biriken yaralıların sevkiyatında sorunlar yaşanmıştı. İşte o günlerde Müstahkem Mevki Kumandanlığının yardımlarıyla bu sorunlar aşılmıştı.⁶³⁶

Müstahkem Mevki Kumandanlığı yukarıda anlatıldığı gibi düşmanın kara harekâtı gerçekleştirdiği bir sırada denizden zorlayarak Boğaz'ı geçme teşebbüsünde bulunma ihtimaline karşı elindeki tüm kuvvetlerini, cephanesini cepheye sevk edememişti. Karada muharebeler devam ederken artan cephane ihtiyacı üzerine Liman Paşa cephane ihtiyacını harbin aktif olarak içinde bulunmayan Müstahkem Mevkiden temin etmek istedi. III. Kirte Muharebesi'nden sonra cephane ihtiyacının hala giderilememiş olması Liman V. Sanders'ın canını sıkan bir sorundu. Liman V. Sandes, bu sıralarda İtilaf donanmasının kara harekâtı esnasında Boğaz'ı geçme teşebbüsünde bulunmayacağı fikrinde olduğundan Müstahkem Mevki cephanesinden faydalanmak istiyordu. Hatta Boğazlar Umum Komutanlığının savunmaya katkı vermediğini öne sürerek 5. Orduya bağlanmasını bile istemişti. Liman Paşa 21 Haziran'da Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği yazıda Müstahkem Mevkinin top ve cephanesinden faydalanmak isteğini yineliyordu. Gönderdiği yazıda; kara harekâtının başladığı 3 aydan beri Çanakkale'nin bir saldırıya uğramadığından, tüm harbin karada cereyan ettiğinden bahsediyor, ağır topçuların saldırıya uğramamış noktalarda değil kara savaşlarının içinde bulunmasının, topçu ateşi karşısında olmasının gerekliliğine işaret ediyordu. Ona göre düşman kilit tepeleri ele geçirdikten sonra Çanakkale'nin toplarının savunmaya bir faydası kalmamış olacaktı. Liman paşa taleplerinden bir sonuç alamayınca arasının pek iyi olmadığı Boğazlar Genel Komutanı Amiral Von Usedom'u atlayarak Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Paşa ile irtibata geçti. Cevat Paşa ile sağladığı

⁶³⁵ Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar Hatıralar*, s. 48.

⁶³⁶ *BDHTH*, V. Cilt, II. Kitap, s. 399.

irtibatın 5. Orduya büyük yararı oldu.⁶³⁷ Liman Paşa'nın emriyle Çanakkale Grup Komutanlığı ile Cevat Paşa arasında gerekli irtibat tesis edilerek Müstahkem Mevkinin cephane yardımı sağlandı.

Karşılıklı yazışmalarla kara ordusunun Müstahkem Mevkinin imkânlarından yararlanabilmesi sağlanmasına rağmen Liman Von Sanders, Müstahkem Mevkinin 5. Orduya bağlanması için çaba göstermiştir. Başkumandanlık L. V. Sandes'in talebini karşılıksız bırakmıştır. Ancak Enver Paşa'nın 3 Temmuz 1915 tarihli bir emriyle 5. Ordu ve Müstahkem Mevki arasında karşılıklı işbirliği sağlanmak istenmiştir. Buna göre ordunun top ve cephane isteği Müstahkem Mevki tarafından yerine getirilecekti. Ordunun isteği Müstahkem Mevkinin savunma görevine zarar verici durumda ise Boğazlar Umum Komutanlığı çekincelerini sıralayacak, ordunun sorumluluğu üzerine alıp isteğinde diretmesi halinde isteği yerine getirilecekti.⁶³⁸ Bu suretle Başkumandanlık Vekâleti Müstahkem Mevki Kumandanlığını 5. Orduya bağlamamış ancak muharebe süresince 5. Ordunun Müstahkem Mevki kaynaklarından istifade edebilmesi için gerekli adımları atmıştı.

Müstahkem Mevki Kurmay Başkanı Selahaddin Adil Bey'e göre ordu ile Müstahkem Mevki arasında koordinasyon ve uyumun sağlanabilmesi için Müstahkem Mevkinin 5. Orduya bağlanması, bağımsız değil tek bir kumanda altında birleşmesi daha doğru bir adım olurdu.⁶³⁹ Çıkarmalar esnasında Müstahkem Mevki kendi çabasıyla yaptığı yardımlarla bu eksikliği gidermeye çalışmıştı. Yukarıda görüldüğü gibi düşmanın Boğaz'dan geçme ihtimali ortadan kalktıktan sonra Müstahkem Mevkinin mevcut araçlarıyla kara harekâtına destek sağlaması bir zorunluluk haline gelmişti. Liman Paşa sıklıkla henüz saldırıya uğramamış Müstahkem Mevkinin cephanesinden faydalanılmadığından şikâyet ediyordu. Emir-komuta zinciri olmadığı halde iki komutanlığı inisiyatifiyle arada koordinasyon sağlandı. Liman Paşa ve Cevat Paşa'nın karşılıklı haberleşme ve iş birliği sayesinde Müstahkem Mevki Kumandanlığı 5. Orduya bağlanmadığı halde kara harekâtına destek vermiş oldu. Başkumandanlık Vekâleti birleşmeye onay vermemiş bu hususta Liman Paşa'nın isteğini yerine getirmemişti. Ancak iki komutanlık arasında iş birliğinin sağlanması ve devamı için çaba göstermiştir.

⁶³⁷ BDSÇC, V. Cilt, III. Kitap, s. 106.

⁶³⁸ BDSÇC, V. Cilt, III. Kitap, s. 108.

⁶³⁹ Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar Hatıralar*, s. 78.

İngilizler, 25 Nisan sabahı başlayan kara savaşlarında Arıburnu ve Seddülbahir cephelerinde tıkanmasıyla yeni bir cephe açmak istediler.⁶⁴⁰ Anafartalar önlerindeki Suvla Koyu'na çıkarma harekâtı ile Arıburnu'nun kuzeyden düşürülmesi hedeflendi. Anafartalar'a çıkarma yapılan 6 Ağustos günü Anzac birlikleri şaşırtma hareketiyle Kanlısirt'a saldırdılar. İngilizler burada kısmî bir başarı elde etmelerine karşın tepelerde hâkimiyet kuramadılar. 6 Ağustos'ta başlayan Suvla çıkarması 9-27 Ağustos tarihlerinde şiddetli muharebelerle (1. ve 2. Anafartalar Muharebeleri) devam etti. İngilizler büyük kayıplar verdiler. İngiltere'de kabine 7 Aralık'ta Anafartalar ve Arıburnu mıntıkasının tahliyesine karar verdi.⁶⁴¹ İngilizler gizlilik içerisinde 8-20 Aralık 1915 arasında bu bölgenin tahliyesini gerçekleştirdikten sonra 28 Aralık 1915-9 Ocak 1916 tarihlerinde Seddülbahir'den çekildiler.⁶⁴²

I. Kirte Muharebesi'nden sonra 5. Orduya bağlı olarak Saros, Anadolu, Kuzey ve Güney grup komutanlıkları kurulmuştu. 2. Ordunun güney grubundan ayrılması üzerine Mirliya Cevat Paşa 9 Ekim 1915'te 14. Kolordu Komutanlığına atanmış⁶⁴³ aynı zamanda Güney Grubu Komutanlığına getirilmişti.⁶⁴⁴ Cevat Paşa'nın Güney Grubu Komutanlığına getirilmesinden iki ay sonra İngilizler Çanakkale'nin tahliyesine karar verdiler.

5. Ordu komutanı Liman Von Sanders İngilizler'in Çanakkale'yi tahliyesini müteakip Çanakkale'de yeni bir savunma düzeni oluşturdu. Çanakkale'de bırakılan tüm birlikler Çanakkale Grubu Komutanlığına bağlandı. Grup komutanlığına Cevat Paşa getirildi. Çanakkale Grubu Komutanlığı Mirliya Cevat Paşa'nın komutasında 6. Kolordu (24. ve 26. Tümenler) ile grup karargâhının bulunduğu 14. Kolordudan (25. ve 42 Tümenler) oluşmaktaydı. Cevat Paşa bu görevi esnasında Galiçya Cephesi'ndeki 15. Kolordu Komutanlığına atanacaktır.

2.3. Galiçya Cephesi'nde Cevat Paşa

2.3.1. Cevat Paşa'nın 15. Kolordu Komutanlığına Atanmasına Kadar Cephenin Durumu

Dünya harbi başlar başlamaz Almanlar Lüksemburg ve Belçika üzerinden Paris'e doğru ilerlediler. Fransızlar üç ordu halinde ilerleyen Almanları 1914 Eylül ayı

⁶⁴⁰ *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, Hazırlayan: Çanakkale Boğaz Komutanlığı, İstanbul 2008, s. 196.

⁶⁴¹ Alan Moorehead, *Çanakkale Geçilmez*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, s. 442.

⁶⁴² Zekeriya Türkmen, *Çanakkale 1915*, Berikan Yayınları, Ankara 2010, s. 74.

⁶⁴³ Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Cevat Paşa Şahsi Dosyası.

⁶⁴⁴ *BDSÇC*, V. Cilt, III. Kitap, s. 437.

başlarındaki Marn Meydan Muharebesinde durdurmaya başardılar.⁶⁴⁵ Almanların geri çekilmesiyle batı cephesinde mevzi muharebeleri başladı. Doğuda ise Ruslar iki ordu halinde Alman topraklarına girdiler. Almanlar bu cepheye ayırdıkları tek orduyla (8. Ordu) Rus ordularından birini Tanenberg Meydan Muharebesinde yok ettiler. Diğer Rus ordusunu da eylül başlarında geri püskürttüler.

Müttefik Avusturya – Macaristan İmparatorluğu orduları Ağustos–Eylül aylarında Rus ordularına yenilerek Galiçya’nın büyük bir kısmını Ruslara bırakarak Karpatlar’a kadar çekilmek zorunda kaldı. 1915 Mayısında Almanların desteğiyle yapılan taarruzlarla Ruslar bu topraklardan geri çekildi.⁶⁴⁶ Ancak Rusların Galiçya’da 1916 Haziranının ilk günlerinde başlattığı Brosilov taarruzu Avusturya için tam bir felaket oldu. Rusların 50 km’lik yarma harekâtı Von Bothmer komutasındaki Alman–Avusturya askerlerinden oluşan Güney Ordusu tarafından zorlukla durdurulabildi. Ruslar ilk üç gün içinde 200 binin üzerinde Avusturya askerini esir aldılar. Yeni araştırmalara göre bu sayı 380 bini esir olmak üzere 750 bin askeri bulmaktadır.⁶⁴⁷ Ruslar insan kaybının altından kalkabilecek büyük bir orduya sahipti. Avusturya’nın ise önceki kayıpları da hesaba katıldığında bu derece asker kaybının üstesinden tek başına gelebilmesi mümkün değildi. Avusturya yeniden bir Alman yardımına ihtiyaç duydu. Almanya batıda Fransızlarla yıkıcı bir savaş verirken doğuda Brosilov taarruzu başlamış, ardından Romanya’nın savaşa girmesiyle yeni bir cephe daha açılmıştı. Almanya Galiçya’ya büyük kuvvetler gönderecek durumda olmadığından Alman Genelkurmay Başkanı Falkenhayn’ın önerisiyle 4 Haziran 1916’da, Brosilov taarruzunun ardından, Türklerden askerî yardım istendi.⁶⁴⁸

İtilaf kuvvetlerinin 1916’nın başlarına kadar Çanakkale’den çekilmesiyle Türk başkomutanlığı boşa çıkan güçlerini farklı cephelere gönderme imkânına kavuşmuştu. Öyle ki İngilizler Çanakkale’de boşa çıkan Türk güçlerinden çekindiklerinden bu güçlerin Mısır’a gönderilebileceği ihtimaliyle buradaki kuvvetlerini artırmışlardı. Enver Paşa

⁶⁴⁵ Almanlar savaşın hemen başında Schlieffen Planı’nı tatbik etmek istediler. Plan Rusya seferberliğini tamamlayana kadar Fransa’nın savaş dışı bırakılmasına dayanıyordu. Çünkü Almanya batı cephesinde Fransa’yı işgal edemezse doğuda Rusların katılımıyla iki cepheli bir savaşın içerisine girmek zorunda kalacaktı. Almanya’nın Belçika üzerinden ilerleyişi Liege şehrinde durduruldu. Liege’deki direniş Almanya’ya zaman kaybettirdi ve Almanya’nın Paris’i kısa sürede ele geçiremeyeceğini gösterdi. Schlieffen Planı Belçika’nın Liege’de ve Fransa’nın Marne’daki direnişiyle başarısızlığa uğradı. Oral Sander, *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918’e*, İmge Yayınevi, Ankara 2003, s. 359.

⁶⁴⁶ *Birinci Dünya Harbi VII, Avrupa Cepheleeri 1. Kısım Galiçya Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967, s. 20.

⁶⁴⁷ Holger W. Herwig, *The First World War Germany and Austria Hungary 1914-1918*, Londra 1997, s. 208-210. Akt. Edward J. Erickson, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 195.

⁶⁴⁸ Edward J. Erickson, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu*, s.195; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt IX, TTK, Ankara 2011, s. 498.

Çanakkale'den elde kalan birliklerin bir kısmını Avrupa'daki müttefik cephelere göndermeyi düşündü. Onun bu kararındaki etkenlerin neler olduğuna dair bir bilgi ve belge mevcut değildir.⁶⁴⁹ Fevzi Çakmak'ın 1916'da Türk Harp Akademisindeki bir konferansta verdiği bilgiye göre Enver Paşa savaşın kesin sonucunun Avrupa cephelerinde kazanılacağına inanıyordu. Enver Paşa bu düşünceyle, Türklerin ittifak antlaşmasında böyle bir yükümlülüğü olmadığı halde, Türk güçlerinin Avrupa cephelerinde kullanılmasını teklif ettiğinde Falkenhayn'dan "Siz sınırlarınızı savununuz, yalnız İngiliz kuvvetlerini bağlamak için Mısır'a bir taarruz yapılmasını kabul ediyorum." cevabını almıştı.⁶⁵⁰ Ancak batı cephesinde Almanlar durdurulup Galiçya üzerinden Rus taarruzu başlayınca Almanlar doğudan bir çevirme harekâtı tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar. Almanların Galiçya'ya yeni kuvvetler gönderememesi üzerine bu sefer Falkenhayn Enver Paşa'dan yardım istedi.⁶⁵¹ Enver Paşa Almanların talebine olumlu karşılık verdi. En seçme birliklerini bu cephelere göndermek için hazırladı. 19. Ve 20. Tümenlerden oluşan 15. Kolordu Galiçya için hazır edilirken, Romanya'nın savaşa girmesi ve Makedonya cephesinin zora girmesi ile bu cephelere de yardım istenmiş, 6. Kolordunun Romanya'ya 20. Kolordunun Makedonya'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştı.⁶⁵²

15. Kolordu Çanakkale Muharebeleri müddetince iki kere lağvedilmiş İtilaf güçlerinin Çanakkale'den çekilmesinin ardından 9 Ocak 1916'da 19. ve 20. Tümenlerle birlikte üçüncü kere kurulmuştu. Üçüncü kuruluşunda Kocaçimen'de bulunan kolordu karargâhı Keşan ve Şarköy bölgesine nakledilmiş 10 Temmuz'a kadar burada kalmıştı.⁶⁵³ 15. Kolordu Komutanı Miralay Yakup Şevki Bey'di.⁶⁵⁴ 15. Kolordu Kurmay Başkanı Yarb. Hayri Bey (Tarhan), 19. Tümen Komutanı Yarb. Mehmet Şefik Bey, 20. Tümen Komutanı Yarb. Yasin Hilmi Bey'di. 15. Kolordu Yakup Şevki Bey'e verildiğinde oldukça perişan ve eksik bir vaziyetteydi.⁶⁵⁵ Yakup Şevki Bey'in kişisel gayretiyle ve bilhassa kolordunun Avrupa cephelerinde kullanılacağının kesinleşmesi üzerine

⁶⁴⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1978, C.III, s. 322.

⁶⁵⁰ *Birinci Dünya Harbi VII, Avrupa Cepheleri 1. Kısım Galiçya Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967, s. 111.

⁶⁵¹ Türklerin Avrupa cephelerine asker göndermesi hem o dönemde hem sonrasında tartışma konularından biri haline gelmişti. Liman Von Sanders Türk birliklerinin kendi ülkeleri dışına çıkmasını doğru bulmamıştı. Ona göre Türklerin kendilerine yardım edebilecek bir durumda bile değilken dışarıya yardım etmeleri doğru değildi. Avrupa cephelerine gönderilen Türk güçlerinden sonra Türklerin kendi memleketlerindeki güçleri ancak kağıt üzerindeki bir güçten ibaret kalmıştı. Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 168.

⁶⁵² ⁶⁵² *Birinci Dünya Harbi VII, Avrupa Cepheleri 1. Kısım Galiçya Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967, s. 14.

⁶⁵³ *Birinci Dünya Harbi VII, Avrupa Cepheleri 1. Kısım Galiçya Cephesi*, s. 23.

⁶⁵⁴ 8 Ekim 1916'da mirliva rütbesini Galiçya'dayken alacaktır.

⁶⁵⁵ Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s. 16.

eksiklikler hızla tamamlandı. Kolordunun bazı birlikleri başka kolordu ve tümenlere dağıtılırken yeni topçu kıtalarıyla, teknik ve lojistik birlikleriyle 15. Kolordu güçlendirildi.⁶⁵⁶ Galiçya'ya gönderilecek 15. Kolordu subay ve askerlerin eğitimli ve askerlik bakımından en üstün özelliklere sahip olmasına dikkat edildi. 32 yaş altındaki sağlıklı askerler seçildi. Askerlerin yabancı asker ve komutanlarla uyumlu olabilmeleri dahi gözetildi. Enver Paşa'nın emirleriyle kısa zamanda eksiklikler giderilerek şartlar dâhilinde savaşa hazır bir hale getirildi. Öyle ki Osmanlı birlikleri içinde belki de en donanımlısı Galiçya'da savaşmak üzere hazırlanan 15. Kolorduydu. Çünkü Enver Paşa 15. Kolorduya fazlasıyla önem veriyordu. 28 Temmuz'da Uzunköprü'de ve 4 Ağustos'ta Avusturya'nın Zemlin Kasabası'nda kolorduyu bizzat teftiş etmişti.

Hazırlıklar gizlilik içerisinde yapıldı. Kolordunun nerede görev yapacağı bile ilk birliklerin yola çıktığı 11 Temmuz'dan ancak bir gün önce öğrenilmişti. Kolordunun sevkıyatı acele hareketten kaynaklanan bazı eksikliklere rağmen Ağustos ayının ortalarına kadar tamamlandı. Kolordu kumandanı Yakup Şevki bir müddet Zemlin'de kaldıktan sonra 30 Ağustos'ta karargâhın bulunacağı Podwokie'ye ulaştı. Bu sıralarda Rus taarruzlarının yavaşlaması Galiçya'ya ulaşan birliklere hazırlanma fırsatı verdi.

15. Kolordu plana göre Alman General Bothmer'in emrinde olmak üzere Dinyester Nehri'ne kuzey kısmından karışan Zlotalipa Deresi'nin batı yakasında kendilerine ait mevzileri iki tümenle savunacaktı.⁶⁵⁷ Gelen istihbaratlar Rusların yakın bir zamanda taarruz edecekleri istikâmetindeydi. Beklenen oldu ve Ruslar 2 Eylül'de taarruza başladılar. 2 Eylül'de başlayan Rus taarruzu karşısında Güney Ordusu Komutanlığı Rusların daha büyük güçlerle cepheyi yarmasından endişe ederek 5 Eylül'de geri mevzilere çekilme emri verdi. 15. Kolordu geri mevzilere çekilirken Alman ve Avusturya ordularının daha da geri mevzilere çekilmesi iki Türk piyade bölüğünün Ruslara esir düşmesine neden oldu.⁶⁵⁸ Ancak Yakup Şevki Bey'in Bothmer'i uyarısıyla tüm birlikler aynı hatta çekildi. 11 Eylül'de Alman ordularının resmi bildirisinde 7–8 Eylül'de Rusların yarma teşebbüsünün başarılı bir savunmayla önlendiği bildiriliyor ayrıca 15. Türk Kolordusuna da teşekkür ediliyordu. Türk kolordusu Rus ilerleyişini durdurmada fedakârca mücadele ederken çok kayıplar verdi. Bu sıralarda Alman İmparatoru II. Wilhelm kendisini ve doğu cephesini ziyarete gelen Enver Paşa'ya Türk

⁶⁵⁶ Muzaffer Taşyürek, *Hedefi Meçhul Cephe Galiçya*, İzmir 2008, s. 59.

⁶⁵⁷ Şefik Ertem, *Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1992, s. 104.

⁶⁵⁸ İki Türk piyade bölüğünün esir düşmesi zaten Çanakkale'den beri Alman komutanlarla anlaşılmayan Yakup Şevki Paşa'yı kızdırmıştı. Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, s. 24.

kolordusundan övgüyle bahsetti. 15. Kolordu kahramanca savaşmış ancak büyük kayıplar vermişti. Öte yandan Yakup Şevki Bey'in Alman komutanlarla arası iyi değildi. Enver Paşa'nın Galiçya cephesini ziyaretinde Yakup Şevki Bey Alman komutanlardan şikâyetini dile getirmiş aynı şekilde Alman komutanlar da Yakup Şevki Bey'den şikâyetçi olduklarını Enver Paşa'ya söylemişlerdi. Enver Paşa Yakup Şevki Bey'den Alman komutanların emri doğrultusunda hareket etmesini istemişti. Bunu kendisine de söyleyip geri döndü. Aslında Enver Paşa bu durumdan ötürü Yakup Şevki Bey'i görevden almayı düşünmüştü.⁶⁵⁹ Ancak 16 Eylül'de başlayan Rus taarruzu onun bu isteğini bir müddet daha ertelemesine neden oldu.⁶⁶⁰ 16–17 Eylül Rus taarruzunda 15. Kolordu Ruslarla birlikte büyük kayıplar verdi. Kolordu 16–17 Eylül itibarıyla Galiçya'ya gelene kadar 95 subayını ve 7000 askerini kaybetmişti. Rus saldırıları ekim ayında da devam etti. 5–6 Ekim tarihlerinde Rus saldırıları neticesinde 15 subay ve 3000 er daha kaybedildi. Galiçya'ya yardıma gelen kolordu kısa sürede asker yardımına muhtaç hale gelmişti. Yukarıdaki yoruma göre Yakup Şevki Bey'in Enver Paşa tarafından görevden alınmasının nedeni onun Alman komutanlarla yaşadığı anlaşmazlıklardı. Piotr Nykiel'e göre Cevat Paşa'nın cepheye atanmasını gerektiren husus Kurmay Albay Yakup Şevki komutasındaki 15. Kolordunun Galiçya'da girdiği ilk savaşlarda verdiği büyük zayıttı. Nykiel'e göre zayıtların başlıca iki sebebi vardı. Birincisi 15. Kolordunun Çanakkale'deki siper düzenini Galiçya'da devam ettirmesi idi. Diğer etken ise Yakup Şevki Bey'in geri çekilme emrine uymamasıydı. Galiçya'da siperler Çanakkale'deki gibi yakın değildi. Siperler birbirlerine uzak mesafede olduklarından ilk siperlere Alman ve Avusturya – Macaristan ordu komutanları az sayıda asker yerleştiriyorlardı. Rusların bombardımanında ilk siperlerde az sayıda asker bırakılırken asıl askerî güç topçu ateşinin yetişemediği geri mevzilerde bırakılıyordu. Nykiel, Türk komutanların ilk siperlere çok sayıda asker yerleştirmelerinin zayıtı artırdığı görüşündedir. Ona göre 2 - 9 Eylül muharebelerinde Yakup Şevki Bey geri çekilme emrine uymamış, bu sebeple mevzilerde kalan ordusu büyük zayıt vermiştir. 16–17 Eylül Muharebeleri'nde de zayıt tekrarlanmıştır. Osmanlı ordusu bu kayıplardan sonra destek vermek için geldiği muharebelerde Alman ve Avusturya - Macaristan ordusundan askerî yardım alacak duruma gelmiştir.⁶⁶¹ Eylül ayı ortalarında Enver Paşa önce Alman genel karargâhını

⁶⁵⁹ Selma Yel'e göre Enver Paşa 15. Kolordu Komutanı Yakup Şevki Bey'in görevden alınmasına Galiçya ziyaretinde Kayzer Wilhelm ile yaptığı görüşmede karar vermişti. Selma Yel, *a.g.e.*, s. 26.

⁶⁶⁰ Selma Yel, *a.g.e.*, s.24.

⁶⁶¹ Piotr Nykiel, "Osmanlı Ordusunun Galiçya'da Ne İşi vardı?", *Atlas Tarih Dergisi*, S. 30, 2014, s. 90.

sonra Galiçya cephesini ziyaret etti.⁶⁶² Kendisine bu ziyareti sırasında cephedeki kayıplar bildirildi. Enver Paşa büyük ihtimalle cephedeki komuta değişikliğine bu sıralarda karar vermiştir.

2.3.2. Cevat Paşa'nın Galiçya Cephesi'ndeki Askerî Faaliyetleri

Enver Paşa'nın emriyle Galiçya cephesine 10 Kasım 1916'da Çanakkale'de bulunan 14. Kolordu komutanı Cevat Paşa getirilmiştir. Cevat Paşa Yakup Şevki Paşa'yla becayiş yapılmıştır. Cevat Paşa'nın cepheye atanmasıyla Nykiel'e göre zayıatlar “*radikal bir biçimde*” azalmıştır.⁶⁶³ Zayıatların azalması yalnızca komuta değişikliğiyle açıklanamaz. Kış şartlarının yaklaşması ile taarruzların hafiflemesi ve Rusya'daki iç karışıklıkların cephelere savaşa karşı isteksizlik biçiminde yansması zayıatların azalmasında etkili olmuştur.

Yakup Şevki Paşa'nın görevden alınma nedeni Yel'e göre Alman komutanlarla anlaşamaması, Nykiel'e göre ise verilen aşırı zayıat idi. Cevat Paşa'nın Enver Paşa tarafından Galiçya'ya atanması üzerinde farklı değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. Yakup Şevki Paşa Çanakkale'den beri Alman komutanlarla anlaşmazlıklar yaşamıştı. Alman komutanlarla aynı cephede beraber olmak istemediği bir gerçektir. Galiçya'da da anlaşmazlıklar devam etti. Galiçya'da 15. Kolordunun komuta kademesindeki değişikliğin Yakup Şevki Paşa'nın Alman komutanlarla anlaşmazlığı ve verilen ağır zayıatlar olduğu düşünüldüğünde Cevat Paşa'nın hangi nedenlerle 15. Kolordu Komutanlığına atandığı daha iyi anlaşılacaktır. Cevat Paşa, Yakup Şevki Paşa gibi gayet iyi Almanca bilmekteydi. Ancak Cevat Paşa her ne kadar Alman komutanlarla Çanakkale'de zaman zaman anlaşmazlıklar yaşasa bile bunlar harp içerisindeki birtakım görüş ayrılıklarından ibaretti. Cevat Paşa'nın kategorik bir Alman karşıtlığı yoktu. Lisan bilgisi, yetiştirmişliği, muhtelif görevler için daha önce Avrupa'ya gitmesi, yabancı komutanlarla uyumlu çalışabilecek bir karaktere sahip olması ve tüm bu özellikleriyle beraber o anda Çanakkale'de boşa çıkan birliklerin başında bulunuyor olması Galiçya'ya atanmasının sebepleri olarak gösterilebilir. Galiçya'ya Cevat Paşa'nın atanmasının bir diğer nedeni de Enver Paşa'nın güvendiği bir komutan olmasıdır. Avrupa cephelerine önem veren ve en iyi birliklerini burası için hazırlayan Enver Paşa'nın Galiçya'ya herhangi bir komutanı göndermesi düşünülemezdi. Çanakkale'deki müstahkem mevkiye

⁶⁶² “Enver Paşa Alman Karargâh-ı Umûmisinde”, *İkdam*, 16 Eylül 1916.

⁶⁶³ Piotr Nykiel, *a.g.m.*, s. 90.

Cevat Paşa'yı atayan Enver Paşa yine çok mühim gördüğü başka bir cepheye, Galiçya'ya Cevat Paşa'yı atamıştır.

Cevat Paşa 18 Kasım'da Galiçya'ya geldi ve görevine başladı. O'nun Galiçya'ya gelmesiyle yukarıda belirtildiği gibi kış şartları başlamış Rus taarruzları hafiflemişti. Cevat Paşa kolorduyu teslim aldıktan sonra kış için tahkimât hazırlıkları yaptı. Askerlerin soğuktan korunması için önlemler aldı. Kolordunun eksikliklerinin giderilmesi için çeşitli takviyeler yapıldı. 30 Kasım'da Alman orduları başkomutanlığının emriyle Türk kolordusunun taburlarına üçer adet son model Alman hafif makineli tüfekleri verilerek bunlarla müfrezeler oluşturuldu. Yine ordu komutanlığı tarafından kolordunun Alman ve Avusturya birlikleri düzeyine çıkması için tahkimata yönelik yeni birlikler kuruldu. Türkiye'den gelen askerlerle kolordunun asker ihtiyacı giderildi. 1917 yılına gelindiğinde 15. Kolordu personel ve teçhizat yönünden takviye edilmiş bir haldeydi.

Teçhizat yönünden şikâyetle konu olan eksiklik piyade tüfekleriydi. Askerlerimizin kullandığı tüfekler Rus yapımıydı. Büyük bir kısmının nişangâhları bile Türkçeleştirilmediğinden kullanımlarında zorluklar yaşıyordu. 15. Kolordunun dönüşüne kadar bu eksiklik giderilemedi. Tüfeklerin çeliği adi olduğundan birkaç atımda şişme yapıyorlardı. 1916 Ekim ayında kolordunun bir kurula yaptırdığı incelemede kurul önemli bir aksaklık görmemiş sadece kullanıma yönelik bazı tavsiyelerde bulunmuştu. Türk askeri silahların harpteki performansından memnun değildi. 19. Tümen 4 Aralık 1916'da 15. Kolordu Komutanlığına yazdığı raporda Çekilâni Muharebesinde Türk askerlerinin Rus tüfeklerine güvenlerinin kalmadığını, silahların mutlaka değiştirilmesi gerektiğini bildirildi. 15. Kolordu Komutanlığı silahların değiştirilmesi için yaptıkları çabaların boşa gittiği cevabını verdi.⁶⁶⁴ Türk askerlerinin Galiçya'dan dönüşüne kadar bu yönde bir değişiklik olmadı.

Tanklar harpte ilk kez kullanılıyordu. Batı cephesinde tanklara karşı alınacak önlemlerle ilgili eğitimler verilmişti. Tankların Rus ordusunda az da olsa görülmesi ile Alman ordusunun tanklara karşı eğitim uygulamaları Güney ordusu ile 15. Kolordu eğitim programına dâhil edildi.⁶⁶⁵ Cevat Paşa ordu emri üzerine Galiçya'da mevzi içerisinde kalan köy ve kasabaların tahkimine çalıştı. Çoğu yer tahkime elverişli olmadığından birkaç yerde tesisler yapılabilirdi. Tahkime elverişli yerlerdeki eksikliklerin

⁶⁶⁴ *Birinci Dünya Harbi VII, Avrupa Cepheleeri 1. Kısım Galiçya Cephesi*, s. 102.

⁶⁶⁵ Şefik Ertem, *Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri*, s. 181.

tamamlanmasına önem verildi.⁶⁶⁶ 15. Kolordunun depo alayı ikmal ve eğitim merkezinin çalışmaları Cevat Paşa'nın teftişlerinden başarıyla geçtiği gibi çalışmalarıyla ordular grubunun ve güney ordusu komutanının da güvenini kazandı.

Kolordu savaşa hazır duruma getirilirken öte yandan Rusya'da 1917 yılı başlarında başlayan ihtilal hareketi cepheye yansıyor Galiçya'daki Rus askerlerinin savaşa karşı isteksizlikleri duyuluyordu. Bazı Rus askerleri siperler üzerinde savaşın kötü bir şey olduğuna dair propaganda yapıyor, bu yönde bildiriler atıyorlardı. Cevat Paşa Rus askerlerinin barış yönündeki propagandalarına temkinli yaklaştı. Yayınladığı emirle Rus askerlerinin “maksatlı ve yanıltıcı” niyetlerle hareket edebilecekleri konusunda kıta komutanlarını ve askerleri uyardığı gibi düşman askerlerine bildirgeler yollamak suretiyle müttefik ordularıyla birlikte karşı propagandalar yaptı. Rus topçuları ateş etmedikçe Almanlar ateş açmamışlardı. Cevat Paşa aynı şekilde muamele edilmesi konusunda birliklerine uyarıda bulundu.

4 Ocak 1917'de Şehzade Abdürrahim ve Osman Efendiler Galiçya'daki Türk askerlerine moral vermek için bir ziyarette bulundular. 15. Kolordu karargâhını ve 19. Tümeni ziyaret ettiler. 7 Ocak'ta Avrupa doğu cephesi karargâhına gitmek üzere kolordudan ayrıldılar. 22 Ocak'ta yapılan törenlerde güney ordusu komutanı, Alman İmparatoru adına savaşta kahramanlık gösteren Türk askerî personeline Alman Demir Salıp nişan ve madalyalarını taktı. Sonraki gün Cevat Paşa törenlerle padişah tarafından Çanakkale ve Galiçya'da birlik halinde başarı gösteren bütün Türk alaylarının sancaklarına madalya ve şeritler taktı.⁶⁶⁷

28 Ocak'taki Rus saldırısı cephedeki sakin dönemi sona erdirdi. Ruslar karşı taarruzla geri püskürtüldüler. Rus taarruzunun engellenmesinden hemen sonra Cevat Paşa 4 Şubat'ta Alman İmparatoru'nu ziyaret etti. Alman İmparatoru (II. Wilhelm) Cevat Paşa'ya iltifat ederek 15. Kolordunun kahramanlığını öven bir konuşma yaptı. Yararlılık gösterenlere nişanlar verdi. Cevat Paşa'yı yemeğe davet eden imparator, yemekte kendisine iltifatlarda bulundu. Cevat Paşa'nın rütbesinin daha evvel generallikten yarbaylığa düşürülmesini ve sonra tekrar generalliğe yükselmesini kastederek sofrada bulunanlara aralarındaki en şanslı kişinin Cevat Paşa olduğunu zira hayatında general olmanın tadını iki kere tattığını söylemiştir.⁶⁶⁸ İmparatorun bu konuşması istihza veya

⁶⁶⁶ *Birinci Dünya Harbi VII, Avrupa Cepheleeri 1. Kısım Galiçya Cephesi*, s. 59.

⁶⁶⁷ Şefik Ertem, *Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri*, s. 182.

⁶⁶⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill – i Osmani Zeyli*, Cilt V, Ankara 2008, s.33; Nusret Baycan, “Orgeneral Cevat Çobanlı”, AAMD, C.VII, Sayı: 20, Ankara 1991, s. 370. Cevat Paşa'nın bu anısı başka bir biçimde daha anlatılır.

övgü olarak değil sofrada yapılan bir latife olarak değerlendirilmelidir. Cevat Paşa'nın oldukça sıcak karşılandığı, iyi ağırlandığı anlaşılmaktadır. Cevat Paşa imparatorun övgülerini kolorduya ve İstanbul'a bildirmiştir.⁶⁶⁹

Rusların şubat ve mart ayındaki taarruzları bir sonuç vermedi. 10 Nisan'da ordu komutanlığından alınan emre göre Türk başkomutanlığı 15. Kolorduyu başka bir bölgede kullanmayı planlıyordu. Alman genelkurmayı bu teklifi uygun görmüştü. Emir şimdilik gizli tutulacak kolordu bir yandan savunma görevine devam ederken diğer yandan gerekli tedbirleri alacaktı. 18 Nisan 1917 günü Galiçya cephesine gelen Şehzade Ömer Faruk Efendi önce 15. Kolordu karargâhını ertesi gün de birlikleri ziyaret etti. Buradan 24 Nisan'da Berlin'e geçti. Padişahın tahta çıkış günü (27 Nisan) ve Avusturya – Macaristan İmparatoru'nun isim günü kolordu karargâh ve birliklerinde törenlerle kutlandı. Bir başka şehzade Abdürrahim Efendi 8 Mayıs'ta kolordu karargâhına gelerek staj görevine başladı. Avusturya–Macaristan İmparatoriçesinin doğum günü olan 9 Mayıs'ta Avusturya subayları tarafından kolordu karargâhında bir öğle yemeği verildi.

Mayıs ayı sonlarına doğru 15. Kolordunun Türkiye'ye dönüşüne dair bir emir alındı. Kolordu 12 Haziran'dan itibaren parça parça cepheden çıkarılacak, ayın onunda gelmeye başlayan Alman tümeni ile değişecekti. 20. Tümen bir süre daha mevzide kalacaktı. Nakliyat çizelgesine göre 19. Tümenin intikali 7 Temmuz'a kadar sürdü. 19. Tümen bölgeyi 15. Alman tümenine bırakarak yurda döndü. 19. Tümenin ardından 20. Tümenin ve 15. Kolordu karargâhının yurda dönebileceği başkumandanlık tarafından kolordu komutanlığına bildirildi. Kolordunun geri dönüşünde Alman ve Avusturya ordusu tarafından oluşturulan birliklerin ve teçhizatın ne olacağı tartışma konusu oldu. 15. Kolordu Komutanlığı ve Türk Başkomutanlığı harp müddetince kolorduya verilen birlikleri ve teçhizatı muhafaza etmek isteğindeydi. 15. Kolordu aynı birlik ve teçhizatı başka cephelerde kullanabilmek amacındaydı. Ancak kolordu komutanlığının çabası

Şefik Bakay, Haldun Taner'e yakını olduğu Cevat Paşa'dan dinlediği bir hatırayı anlatmıştır. Haldun Taner'in, 13 Şubat 1983 tarihinde Milliyet'te Yaşlı Dostlar adlı yazısında naklettiğine göre hatıra şu şekildedir: Generalliğe ilk terfi ettiği dönemde Cevat Paşa, İstanbul'a yaptığı seyahat sırasında Alman İmparatoru II. Wilhelm'e refakat etmişti. II. Wilhelm ziyareti esnasında O'nun çok iyi Almancasından ve müsafirpervergiliğinden etkilenmişti. O dönem paşa olan Cevat Paşa'nın rütbesi Tasfiye-i Rütep Kanunu ile düşürüldü. İttihat ve Terakki orduda yaptığı değişikliklerle pek çok kişinin rütbesini düşürmüş pek çok kişi de bunu onur meselesi yapıp tepki göstererek ordudan ayrılmıştı. Cevat Paşa ise rütbesinin düşürülmesine rağmen orduda kalmayı tercih etmişti. Rütbesi düşürüldükten sonra Almanya'ya silah almaya giden bir heyete tercüman olarak atanmıştı. Heyeti yemekte ağırlayan II. Wilhelm İstanbul'a geldiğinde kendisine mihmandarlık yapan ve masanın sonunda oturan genci tanıır gibi olmuş ancak rütbesi albay olduğu için emin olamamıştı. İmparator yâverine sorduktan sonra Cevat Paşa'nın rütbesinin düşürüldüğünü öğrenmişti. Yemekler yendikten sonra imparator içlerinde en mutlu kişinin kim olduğunu sordu. Yinelediği sorusuna cevap gelmeyince "Cevat'tır" diyerek "Her asker ömründe bir kere general olur. O, bu şerefe iki kere nail olacak." cevabını verdi. Hatıranın bu şeklinin doğru olma ihtimali, Cevat Paşa'dan dinlenilmesi ve verilen tarihsel bilgilerin doğruluğu dikkate alındığında daha yüksek görünmektedir. "Yaşlı Dostlar", Milliyet, 13 Şubat 1983.

⁶⁶⁹ Şefik Ertem, *Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri*, s. 182.

sonuç vermedi. Kolordunun 26 Haziran tarihli yazısına göre Avusturyalılar; tümenlerdeki 20'şer arabadan kurulu birer ağırlık kolu, 2 seyyar hastane, ersiz ve araç gereciyle birlikte 2 ekmekçi müfrezesi ve kolordu ekmekçi takımı, 10 dezenfekte makinesi, taşıtlarıyla beraber tümenlerin bomba topları vermeyi kabul etmişlerdi.⁶⁷⁰

Ruslar Nisan ayında yaptıkları taarruzlarda büyük kayıplar vererek geri çekildiler. Mayıs ayında cephe sakindi. Haziran ayındaki taarruzlarında da Ruslar bir başarı elde edemediler.⁶⁷¹ Haziran sonlarında Rusların Narajovka ve Zlotalipa arasındaki hazırlıklarından taarruz planladıkları anlaşıldı. Tahmin edilen taarruz 29 Haziran'da başladı. Ruslar Koniuchy, Lysonia ve 20. Tümen bölgesine şiddetli top ateşi ile saldırdıktan sonra taarruza geçtiler. Ordunun merkezine yapılan saldırı 20. Tümen ve bazı Alman tümenlerinin ağır zayıat verme pahasına yaptığı müdafaa ile geri püskürtüldü. 1 Temmuz'da Ruslar 20. Tümen bölgesine şiddetli top ateşi ile saldırıp Cevat ve Rıza Tepelere hücum ettiler. Amaçları 421 rakımlı tepeyi ele geçirmektir. Türk ve Alman topçularının başarılı ateşleriyle Rus taarruzu kesildi. 15. Kolordu Komutanlığı ve 20. Tümen stratejik öneme sahip olduğundan 421 rakımlı tepenin savunulmasına büyük önem verdi. Bu günkü muharebeler sonunda Ruslar Cevat ve Rıza Tepelerden atıldı. 421 tepesini ele geçirmeleri de engellendi.⁶⁷² Elde edilen bu başarı dönüş hazırlığındaki Cevat Paşa için "çok değerli bir ayrılış hediyesi" oldu.⁶⁷³ Cevat Paşa'nın 1 Temmuz günü kazanılan başarılarından ötürü 20. Tümene yazdıkları onların başarılarını onore edicidir. Aynı zamanda kendisinden sonra bir müddet daha Galiçya'da kalacak olan tümene vedadır (anlam olarak):

"Kahraman tümeniniz düşmanı gösterişli bir aylık hazırlıklardan sonra yaptığı büyük taarruzun üçüncü gününü de üstün cesaret ve direnme ile karşıladı. Görevini tam olarak yaptı. Üç gündür süregelen pek şiddetli topçu ateşi altında siperlerimizin ve engellerin hemen hepsi yıkıldığı halde, bugün saat 04:00'dan beri kahraman alaylarınızın hemen her biri beş, altı hücumu korkusuzca karşıladılar, cesaretle karşı taarruzlar yaptılar siperlerinizin karşısında bile düşmandan iz kalmadı. Türklerin tarihi şanı yükseltildi. Vatan, tümeninizin kahramanlıklarını sonsuzluğa kadar bağrında taşıyacaktır. Kıtalarımızdaki yiğitler gibi çocuklar sağ kaldıkça, düşmanlar hiçbir zaman Türkleri esir edemeyeceklerdir. Bütün subay ve erlere selâmlarımı, en içten teşekkür ve tebriklerimi bildiriniz. Şanlı sancağınızın sonsuzluğa kadar benzeri zaferlerle dalgalanmasını diler, hepinizi Allaha emanet eylerim."⁶⁷⁴

⁶⁷⁰ *Birinci Dünya Harbi VII, Avrupa Cepheleeri 1. Kısım Galiçya Cephesi*, s. 67.

⁶⁷¹ Edward J. Erickson, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, s. 200.

⁶⁷² *Birinci Dünya Harbi VII, Avrupa Cepheleeri 1. Kısım Galiçya Cephesi*, s. 71.

⁶⁷³ Şefik Ertem, *Avrupa'da Yüzbin Türk Askeri*, s. 190.

⁶⁷⁴ *Birinci Dünya Harbi VII, Avrupa Cepheleeri 1. Kısım Galiçya Cephesi*, s. 71.

Güney Ordusu komutanı General Bothmer 2-3 Temmuz'da 15. Kolordu karargâhını ve 20. Tümeni başarılarından dolayı ziyaret ederek takdir ve teşekkürlerini bildirdi. Aynı günlerde yapılan karşı taarruzlarda Ruslar tamamen geri püskürtüldüler.

5 Temmuz 1917'de Avusturya-Macaristan İmparatoru Karl Galiçya'dan ayrılmadan önce Cevat Paşa'ya başarılarının bir nişanesi olarak Birinci Rütbeden Front de Faire Nişanı verdi. Cevat Paşa kendisine verilen madalya dolayısıyla 15. Kolorduya şu mesajı yayınladı (anlam olarak):

“ Avusturya – Macaristan İmparatoru Karl hazretleri beni güven ve övgü ile kabul buyurdular. 1 nci Rütbeden Front de faire nişanını lütfettiler. 15 nci Kolordunun Galiçya harekâtı alanında pek kahramanca başardığı görevlerin büyük bir anısı saydığım bu yüksek nişan, kolordunun muzaffer sancağı altında toplanan ve savaştan Türk, Avusturya, Macar ve Alman silah arkadaşlarımla işbirliğinin bir ödülüdür. Bu sebeple gurur ve övünçte benimle birlikte hepsinin hakları bulunduğunu belirtirim. Muzaffer Kolordunun fedakârca kazandığı şan ve şeref sembolü olan bu yüksek nişanı taşımakla sonuna kadar mutluluk duyacağım.

“ 675

Başkumandanlığın emriyle daha önemli bölgelerde kullanılmak maksadıyla 15. Kolordunun tedricen yurda dönmesi emri 7 Temmuz'da Güney Ordusu Komutanlığına emredildi. Emirde kolordunun ayın 12'sinden itibaren cepheden alınacağı 19. Tümenin bir Alman tümeniyle yer değiştireceği ve 20. Tümenin bir müddet daha cephede kalacağı belirtildi. Cevat Paşa toplantı yaparak “gizli” ibareli bir emirle gelen emir doğrultusunda 19. Kolordunun yurda dönmeye başlayacağını bildirdi.⁶⁷⁶

15 Temmuz günü Cevat Paşa ve kolordu karargâhı trenle yurda döndüler. 20. Tümen, Rohatin bölge komutanlığının emrinde olmak üzere Galiçya'da bir süre daha görev aldı. Ruslar kolordunun yurda döndüğü tarihten sonra bir taarruz harekâtında bulunmadığı gibi doğu yönünde geri çekilmeye başladılar. Ruslar için önemli olan geri çekilme harekâtını kayıp vermeden tamamlayabilmektir. 20. Tümen de dâhil tüm güney ordusu Ruslar'ı takip harekâtına katıldılar. Taarruz harekâtıyla Zebra Nehri batısındaki Rus güçlerinin yok edilmesi amaçlandı. Cephe 10 Ağustos'tan sonra mevzi savaşlarına döndü.

Galiçya'daki son Türk kuvveti 20. Tümene ait topçu birlikleri 16 Ağustos 1917'de piyade birlikleri de 22 Ağustos'ta trenle yurda dönmek için yola çıktılar. 26 Eylül tarihine

⁶⁷⁵ *Birinci Dünya Harbi VII, Avrupa Cephesi 1. Kısım Galiçya Cephesi*, s. 96.

⁶⁷⁶ Hülya Toker, *Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi 15. Kolordu'nun Harekâtı*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016, s. 186.

kadar 20. Tümenin tüm birlikleri İstanbul'a dönmüş oldu. Türk birlikleri Galiçya'dan ayrıldıktan sonra burada çok büyük savaşlar cereyan etmese de çatışmalar devam etti. Ruslar ihtilâlin de tesiriyle Galiçya'da bir üstünlük kuramadılar. Galiçya cephesi Ruslarla 3 Mart 1918'de imzalanan Brest Litovsk Antlaşması ile kapandı.

Sonuç olarak Galiçya'da savaşan Türk kuvvetleri üzerine düşen görevi layıkıyla yerine getirerek Rusların yapmış olduğu en az beş taarruz harekâtını engellemiştir. Aynı şartlar altında Avusturya ordusu Ruslar karşısında çözülürken Türk kuvvetleri büyük kayıplar pahasına mevzilerini korumayı başardılar. Türk birliklerinin kahramanlığı müttefik ordu komutanları tarafından sıklıkla dile getirildi. Ancak Türk ordusu Avrupa cephelerinde savaşırken Kafkasya'da, Mezopotamya'da, Filistin'de kayıplara uğradı.⁶⁷⁷ Avrupa cephelerine asker gönderilmesi bu hususiyetiyle harp tarihinde daima bir tartışma konusu olmaya devam edecektir.

2.4. Sina – Filistin Cephesi'nde Cevat Paşa

2.4.1. İngilizlerin Gazze ve Kudüs'ü İşgalleri

İngilizler savaşın başlamasıyla Süveyş Kanalı ve Mısır'daki güçlerini artırdılar. Çünkü İngilizlerin sömürgelerinden gelen askerî sevkiyat kanal üzerinden yapıyordu. Almanlar Avrupa'daki cephelere bu bölgeden yapılacak sevkiyatın engellenmesini istiyor, kanala çıkarma yapılması konusunda Türklere baskı yapıyorlardı. Mısır, hukuken bir Türk toprağıydı. Üstelik İngilizlerin Çanakkale çıkarmalarındaki üs noktasıydı. Tüm bu sebepler kanala çıkarma yapmayı kaçınılmaz hale getirmişti. I. Kanal Seferi, IV. Ordu Kumandanı Bahriye Nazırı Cemal Paşa kumandasında (14 Ocak 1916 – 9 Şubat 1916) tarihlerinde, II. Kanal Seferi (IV. Orduya bağlı) Kuvve-i Seferiye Kumandanı Alman Von Kress kumandasında (16 Temmuz 1916 – 14 Ağustos 1916) tarihlerinde gerçekleşti. Kanal harekâtı istenilen sonucu getirmedi. Türk güçleri El- Ariş'e kadar geri çekildiler. Kanal harekâtı İngiliz kuvvetlerini burada tutmak bakımından Almanlara fayda sağladı.⁶⁷⁸ Ancak İngilizlerin bu tarihten sonra yapacağı ileri harekât pek geniş bir toprağın Türklerin elinden çıkmasına neden oldu.

Türklerin başarısız kanal seferleri üzerine İngilizler; yaptıkları tren yolu ve su borusunun Türklerin mevzilendiği El – Ariş'e 20 km kadar yaklaşması, Şerif Hüseyin'in Hicaz'da ayaklanması, Türklerdeki ikmal işlerinin sıkıntılı olması gibi durumlardan

⁶⁷⁷ Edward J. Erickson, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, s. 202.

⁶⁷⁸ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, TTK, Ankara 1993, s. 134.

istifadeyle 15 Aralık 1916'da Sina'ya doğru ilerlemeye başladılar. Kısa sürede Elarış'i (21 Aralık 1916), Magadaba'yı (22 Aralık 1916) ve Refahiye'yi (9 Ocak 1917) ele geçirdiler.⁶⁷⁹ İngilizler çölü de geçerek Suriye'yi işgal etme niyetindeydiler. Türk ordusu savunmayı daha geride kurmak için Gazze-Birrüsebi hattına kadar geri çekildi. Burası 2 piyade 1 süvari tümeninden oluşan 22. Kolordu tarafından tutuldu. 4. Ordunun diğer kolorduları (12. ve 8. Kolordular) İngilizlerin Suriye ve İskenderun'a çıkarma ihtimaline karşı Suriye'de konuşlanmıştı.

Beklenen İngiliz saldırısı General Murray'in komutasında 26 Mart'ta başladı. İngilizler üstün sayıda güçleriyle Gazze'yi kuşattılar. İngiliz kuvvetlerinin ancak yarısı kadar ve iyi mevzilenmiş olan Türk birlikleri Albay Von Kress'in komutasında, İngilizlere ağır kayıplar verdirdiler. Karşı taarruza uğrayan İngilizler geri çekildi. 26-27 Mart günlerinde vuku bulan I. Gazze saldırısında İngilizler 4000 kayıp verirken Türk tarafı ise 36 subay ve 1391 kayıp (şehit, esir ve kayıp) verdi.

I. Gazze Muharebesi'nden sonra yeni bir İngiliz saldırısına tedbir olarak Von Kress, Gazze'den doğuya doğru 20 km'lik bir alanı tahkim ettirdi.⁶⁸⁰ İngiliz ordusu 17 Nisan 1917'de 16 bine karşı 40 binlik askerî gücüyle Gazze'ye saldırdı. 3 gün süren II. Gazze Muharebesi'nde İngilizler mağlup oldular ve eski mevzilerine geri çekildiler. İngilizler 6500 kayıp verirken Türk ordusunun kaybı 2000 civarıydı. Her iki saldırı İngilizlerin açık bir hezimetle sonuçlandı. İngilizler üst üste iki saldırıdan sonuç alamayınca komuta kademesinde değişikliğe gidildi. Murray'in yerine İngiliz kuvvetleri komutanlığına 28 Haziran 1917'de General Edmund Allenby atandı.

Kazanılan iki Gazze muharebesi Filistin'den gelebilecek tehlikenin göz ardı edilmesine neden oldu ve Von Kress'in takviye istekleri yeterince dikkate alınmadı. General Allenby ordusunu yaz ayları boyunca savaşa hazırladı. İngilizler iyi bir hazırlık evresiyle Filistin'e saldırıyı planlarken, Filistin'deki tehlikeyi başlangıçta göremeyen Türk ve Alman başkomutanlıkları için öncelik II. Gazze Muharebesi'nden hemen önce kaybedilen Bağdat'ı geri almaktı. Bağdat'ın geri alınması aynı zamanda bölgede etkisi artan İngilizlere karşı kaybedilen prestijin de geri alınması anlamını taşımaktaydı.⁶⁸¹ Bağdat'ı İngilizlerden geri almak amacıyla Yıldırım Ordular Grubu teşkil edildi.⁶⁸²

⁶⁷⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt IX, TTK, Ankara 2011, s. 514.

⁶⁸⁰ Fahri Belen, *20. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 394.

⁶⁸¹ Almanlar, Bağdat'ın İngilizlerin eline geçmesini hiç istemediler. Hızla yeni bir ordunun teşkili ve Türklere buranın geri alınması konusunda yardımda bulunmayı taahhüt etmeleri, bölgenin petrol kaynakları açısından zengin olmasıyla ilişkilidir.

⁶⁸² Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 231.

Kumandanlığına Alman General Von Falkenhayn getirildi. Yıldırım Ordular Grubunun kuruluşunda (kuruluş tarihi 15 Temmuz 1917) Avrupa cephelerinden yurda dönen birliklerden faydalanarak Halep'te kurulacak 7. Ordu ile Irak'taki 6. Ordu yer aldı. Falkenhayn İngilizlerin Filistin'e saldırı tehlikesini görünce 7. Ordunun buraya naklini istedi. Enver Paşa'nın karşı çıkmasına rağmen istifa tehdidiyle de olsa 7. Orduyu Filistin'e naklettirmeyi başardı.⁶⁸³ Rus İhtilali'nin Doğuda ve Irak'ta kısmen bir rahatlama getirmesi, Arap isyanları ve İngilizlerin kuvvetlerini artırmaları Filistin'deki askerî gücü takviye etmeyi gerektirdi.⁶⁸⁴ 7. Ordu Filistin'e nakledilince Filistin'de bulunan 4. Ordu emrindeki Sina Cephe Komutanlığı 8. Orduya dönüştürüldü (30 Eylül 1917).⁶⁸⁵ 7. ve 8. Orduların dışındaki birliklerden Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanlığı kuruldu (30 Eylül 1917). Kumandanlığına 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa getirildi.⁶⁸⁶

III. Gazze saldırısı öncesinde, Gazze-Birüssebi hattı 7. ve 8. Ordulardan oluşan Yıldırım Ordular Grubunun savunmasına verilmişti. 8. Ordunun 22. Kolordusu Albay Refet'in (Bele) emrinde Gazze'de, 20. Kolordusu Albay Ali Fuat'ın (Cebesoy) emrinde En – Namus ve Kavuka arasında ve 3. Kolordusu Albay İsmet'in (İnönü) emrinde Birüssebi'de konuşlanmıştı.⁶⁸⁷ Fevzi Paşa komutasındaki 7. Ordu Şeria'nın doğusunda bulunmaktaydı. İngilizler uzun bir hazırlık dönemi ardından çok daha üstün sayıda güçleriyle 31 Ekim sabahı Birüssebi'deki 3. Kolordu bölgesine saldırdılar. Von Kress'in emriyle Albay İsmet (İnönü) mevzileri müdafaa etmeye çalıştı. Ancak birlikleri tutunamadı.⁶⁸⁸ İsmet Bey bile saldırıdan zorlukla kurtulabilmişti. Birliklerini geri çekmek zorunda kaldı. İlk gün saldırısında Birüssebi İngilizlerin eline geçmiş oldu.⁶⁸⁹ Kudüs'e

⁶⁸³ Fahri Belen, *20. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 396.

⁶⁸⁴ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 136.

⁶⁸⁵ İsmet Görgülü, *a.g.e.*, s. 148.

⁶⁸⁶ Cemal Paşa 1917 yılı sonunda İstanbul'a döndükten sonra bu kumandanlık Yıldırım Ordularına dâhil edildi. İsmet Görgülü, *a.g.e.*, s.149. Cemal Paşa bu görevlendirmeye aslında cepheden pasifize edilmişti. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C.III, s. 300.

⁶⁸⁷ Von Kress, *Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s.322. Erickson, III. Gazze saldırısında Falkenhayn'ın geri çekilme emrini Von Kress ve Mustafa Kemal Paşa'nın başarıyla uyguladıklarını yazmaktadır. Ancak Mustafa Kemal Paşa III. Gazze saldırısından önce Falkenhayn'la anlaşmazlığından ötürü 9 Ekim 1917'de istifa etmiştir. Yerine 7. Ordu Kumandanı olarak Fevzi Paşa atanmıştır. Birüssebi Muharebesi'nde ordunun başında Mustafa Kemal Paşa yoktur. Fevzi Paşa da henüz göreve başlamamıştır. Ordu komutanlığını Von Kress yürütmüştür. Bkz. Edward J. Erickson, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, s. 238; İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 145; Cemal Kemal, *Birinci Dünya Harbinde Filistin Cephesi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2004, s. 80.

⁶⁸⁸ Von Kress, *Son Haçlı Seferi Kuman Gömülen İmparatorluk*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 333.

⁶⁸⁹ Von Kress ve Albay İsmet Bey grup komutanlığına Birüssebi'nin düşmesiyle ilgili sorumluluğu birbirlerine yükleyen yazılar gönderdiler. bkz. Mehmet Fatih Tarım, *Birinci Dünya Savaşı'nda Yıldırım Ordular Grubu*, Yüksek Lisans Tezi, MKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 47-50.

doğru bir demiryolu hattı bulunan, lojistik açıdan değerli Birüssebi'nin düşmesi bir sonun başlangıcıydı.

Denizden top ateşiyle desteklenen İngiliz taarruzu Türkleri Gazze'yi boşaltmaya mecbur etti. Yıldırım Ordularının imhası tehlikesi karşısında Von Kress Falkenhayn'ın emriyle Gazze'yi boşaltmış ordunun çekilmesi emrini vermişti. İngilizler mukavemet görmeden 7 Kasım 1917'de Gazze'yi işgal ettiler. Türk ordusu için artık mühim olan imha edilmeden geri çekilmeyi başarmaktı. Türk ordusu geri çekilirken düşmana mukavemet edebileceği noktalarda mevzilendiğinden İngiliz ilerleyişi çok hızlı olmadı.⁶⁹⁰ Bununla birlikte verilen kayıplar Kudüs'ün savunmasını zayıflattı. 16 Kasım'da Yafa İngilizlerin eline geçti. Müdafaa hattı Yafa–Lut hattının daha kuzeyine çekildi. Bu arada Falkenhayn'ın yaptırdığı iki taarruz (25–30 Kasım) Kudüs'ün işgalini geciktirmekten başka bir işe yaramadı.

İngilizler Kudüs önlerine geldiğinde Türk ordusunun komuta kademesinde değişiklik yapıldı. Gazze – Birüssebi Muharebesi sonucunda her iki yerin İngilizler tarafından ele geçirilmesinin sorumlusu olarak Von Kress görüldü. O'nun yerine 8 Kasım 1917'de yani Gazze'nin düşmesinden hemen bir gün sonra 14. Kolordu Kumandanı Mirliva Cevat Paşa atandı. İstanbul'dan cepheye hareket eden Cevat Paşa 1 Aralık saat 10:30'da Tul- ü Kerem'e vararak saat 11:00'da Von Kress'den komutayı devraldı.⁶⁹¹ Von Kress 8. Ordu Kumandanlığını devrederken Cevat Paşa'dan övgüyle bahsetmişti:

“Cevat Paşa, çabuk kavrayışlı, kendi başına hüküm vermeye kadir ve mükemmel muamele bilen bir zattı. Büyük bir dürüstlikle devir muamelesini bana kolaylaştırmak için çok gayret sarfetmişti. Gelecekte kendi Alman müşavirleriyle yapacağı işbirliğinde, Almanca'yı iyi bilmesi çok faydalı olacaktı.”⁶⁹²

Cevat Paşa'nın 8. Ordu Kumandanlığını teslim aldığı günlerde İngilizler, Kudüs'e saldırı hazırlığı içerisindeydi. Yıldırım Orduları ile 7. Ordunun karargâhı Nablus'ta, 8. Ordunun ise Tul- ü Kerem'deydi. Kudüs şehrinin müdafaası 7. Ordunun Ali Fuat Paşa kumandasındaki 20. Kolordusu üzerindeydi. Ali Fuat Paşa Kudüs'e bir saldırı olacağını biliyor, ordu ihtiyatları gönderildiği takdirde Kudüs'ün savunulabileceğini düşünüyordu. İngilizlerin 7/8 Aralık 1917 gecesi üstün güçleriyle yaptığı saldırıya karşı koyan 20. Kolordu pek çok kayıp verme pahasına Kudüs'ü savundu. Kudüs şehrinde yapılacak muharebelerin şehri tahrip etme tehlikesi, eldeki kuvvetlerin yok olmasının önüne geçme

⁶⁹⁰ Mirliva Sedat, *Yıldırım Ordularının Bozgunu Filistin'e Veda*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s. 160.

⁶⁹¹ Cemal Kemal, *a.g.t.*, s. 94 ; BOA, İDUİT, Gömlek No : 156, Dosya No : 1, 16 S 1336 (1 Aralık 1917).

⁶⁹² Von Kress, *Son Haçlı Seferi Kuman Gömülen İmparatorluk*, s. 364.

ve yeterince takviye birliğin olmaması gibi nedenlerle Ali Fuat Paşa gelen emir üzerine Kudüs'ü boşaltmak zorunda kaldı ve birliklerini Kudüs'ün doğusuna çekti. İngilizler 9 Aralık'ta şehre hâkim oldular.⁶⁹³

2.4.2. Nablus Muharebesi'ne Kadar Cephe Gelişen Olaylar

Kudüs'ün alınmasından sonra İngilizlerin ilerleyişi şiddetli yağmurların etkisiyle ve Türk ordusunun direnişiyle kısa süreli bir durgunluk dönemine girdi. 1918'in ilk aylarında Türk ordusunda önemli değişiklikler oldu. Eylül 1917'de kurulan Suriye ve Batı Arabistan Umum Kumandanlığı kaldırıldı.⁶⁹⁴ Yerine 18 Ocak 1918'de 4. Ordu Kumandanlığı kuruldu. Komutanlığına Cemal Paşa (Mersinli) getirildi. Karargâhı Şam'daydı. Daha önemlisi Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı Falkenayn'ın görevden alınmasıydı. Türk komutanlarla bir türlü anlaşamaması, Gazze–Birüssebi hattının düşmesi, son olarak Kudüs'ün kaybedilmesi Falkenayn'ın sonunu hazırladı. Enver Paşa, Almanların karşı çıkmayacağı bir değişiklik yaparak onun yerine Liman Von Sanders'i Yıldırım Ordular Grubunun başına getirdi (24 Şubat 1918). 1 Mart'ta göreve başlayan L.V. Sanders'in emrinde 4. , 7. ve 8. Ordular vardı. 4. Ordu Şeria Nehri'nin doğusunda, 7. ve 8. Ordular nehrin doğusunda konuşlanmıştı. Ordu karargâhları eski yerlerinde kaldı. Ancak L. V. Sanders'in Yıldırım Grubunun başına geçmesi ile harp tarzında değişiklik oldu. Falkenayn gerektiğinde geri çekilme yoluna başvuran bir kumandandı. L. V. Sanders ise ne olursa olsun mevzilerin korunmasını istiyor, ricata müsaade etmiyordu. Aynı anlayışı Çanakkale'de de tatbik etmişti.

L.V. Sanders 2 Mart'ta Nablus'a vardı. L.V. Sanders gelene kadar Cevat Paşa komuta boşluğunda görevlendirilmiş olacak ki Akdeniz ile Şeria arasındaki tüm birlikler onun uhdesine verilmişti. Bu sebeple oryantasyon amacıyla Nablus'ta bulunuyordu. L.V. Sanders burada karşılaştığı ve Çanakkale'den tanıdığı Cevat Paşa ile uzun bir görüşme yaptı. Cevat Paşa daha sonra asıl görev yerine 8. Ordu karargâhının bulunduğu Tul– ü Kerem'e geri döndü.⁶⁹⁵ 5 Mart'ta beraber sahilleri ve Arap amelelerin yaptığı mevzileri teftiş ettiler. L.V. Sanders yaptıkları teftişin sonucunda sahil kesiminde savunmaya

⁶⁹³ Kudüs'ün İngilizler 'in eline geçmesi Hristiyan ülkelerde hatta Osmanlı'nın ittifak yaptığı Avusturya – Macaristan İmparatorluğu'nun başkenti Viyana'da bile sevinçle karşılanmıştı. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi*, Cilt, III., Kısım: III, s. 391. Osmanlı Devleti ise Kudüs'le birlikte büyük bir itibarı da kaybediyordu. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt IX, TTK, Ankara 2011, s. 517.

⁶⁹⁴ Cemal Paşa bilhassa Bağdat'a yapılacak sefer konusunda Enver Paşa'dan farklı düşünmekteydi. Bağdat seferi ona göre Filistin ve Suriye'de zaafiyet oluşturmaktı. Zaman Cemal Paşa'yı haklı çıkardı. Şevket Süreyya Aydemir'e göre Suriye ve Batı Arabistan Umum Kumandanlığı aktif cephesi olmayan içi boş bir kumandanlıktı. Bu kumandanlığın kurulmasıyla Enver Paşa Cemal Paşa'yı ustaca pasifize etmişti. Nitekim Cemal Paşa bir müddet sonra İstanbul'a döndü. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C.III, s. 299-301.

⁶⁹⁵ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 274.

elverişli mevzilerin olmadığını sadece Kermel tepelerinin savunma hattı oluşturabileceğini aktarmaktadır.⁶⁹⁶

İngilizler 1918'in Mart–Mayıs ayları içerisinde Şeria Nehri'nin doğusuna 4. Ve 7. Orduya ait birliklerin karşılayacağı iki önemli taarruzda bulundular. Tarihte Şeria Muharebeleri, Salt Muharebeleri veya Ürdün Muharebeleri adlarıyla anılacak olan bu muharebelerde İngilizler başarılı olamadılar. Amaçları; Şeria'nın doğusunda tutunabilecekleri bir mevki elde etmek⁶⁹⁷, henüz tereddütteki Arap kabilelerle bağ kurarak onları Osmanlı'ya karşı ayaklandırmak, isyancı Arapların Hicaz hattına hâkim olmalarını sağlamak ve Deraa'dan Şam'a kadar giden demiryollarını ele geçirmek suretiyle Türklerin kuzeyle irtibatlarını kesmekti.⁶⁹⁸ Her iki muharebede de İngilizler Şeria'nın doğusundan atıldılar. Neticede Türkler eski mevzilerini korudular. Ancak ihtiyat güçleri olmadığından düşmanın kovalanması ve Şeria'nın batısındaki önemli tepelerin ele geçirilmesi mümkün olmadı.⁶⁹⁹ İngilizler Şeria'nın doğusuna yaptığı iki büyük taarruzda kesin olarak mağlup edildi. Türklerden çok daha fazla zayıyat vererek geri çekildiler. Kuşkusuz Türk ordusu için bu basit bir başarı değildi. Ne var ki bu muharebeler sonucunda L. V. Sanders tüm dikkatini Şeria üzerine yoğunlaştırdı. L. V. Sanders Şeria'nın doğusunun kuvvetli tutulması fikriyle hareket etti.⁷⁰⁰ Bu bakımdan Türklerin Salt Muharebeleri adını verdiği muharebelerin harp stratejisine tesir eden ve ileride anlatılacağı gibi savaşın seyrini belirleyen ciddi sonuçları oldu.

2.4.3. Nablus Muharebesi ve Suriye'nin Kaybı

Bahar ve yaz aylarında Filistin cephesi sakin geçti. Fransa'daki büyük Ludendorff taarruzu nedeniyle İngilizler Filistin cephesindeki harekâtlarını bir süre ertelediler. Filistin'deki İngiliz ordusundan 2 piyade tümeni, 9 süvari alayı, 24 piyade taburu, 5 ağır topçu taburu ve 5 makineli tüfek bölüğü batı cephesine sevk edildi. Onların yerine daha eğitimsiz olan Mezopotamya'daki Hint birliklerinden takviyeler yapıldı. Allenby bu nedenle 1918'in yaz aylarını değişikliğe uğrayan ordusunun eğitimine ayırdı.⁷⁰¹ Haziran ayında benzer bir askerî sevkîyat Türk ordusunda gündeme geldi. Enver Paşa'nın L. V. Sanders'e gönderdiği 15 Haziran 1918 tarihli yazıya göre Alman Başkumandanlığı Avcı taburları hemen olmak üzere bütün Alman kuvvetlerini parça parça Filistin'den çekmeyi

⁶⁹⁶ Liman Von Sanders, *a.g.e.*, s. 276.

⁶⁹⁷ Edward J. Erickson, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, s. 264.

⁶⁹⁸ Mirliya Sedat, *Yıldırım Ordularının Bozgunu Filistin'e Veda*, s. 170.

⁶⁹⁹ Liman Von Sanders, *a.g.e.*, s. 311.

⁷⁰⁰ Mirliya Sedat, *Yıldırım Ordularının Bozgunu Filistin'e Veda*, s. 171.

⁷⁰¹ Edward J. Erickson, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, s. 265.

düşünüyordu. Sanders'e göre bu Filistin'in kaybı demekti. Sadece Alman taburlarının Filistin'den alınıp savaşın kesin sonucunu belirleyebilecek batı cephesine nakli böyle bir hareketi meşru gösterebilirdi. Onun istediği ve düşündüğü gibi olmadı. Filistin'deki Alman birliklerinin batı cephesine değil de Kafkasya cephesine nakledilmesi düşünülmüştü. Üstelik kendisine görüşü dahi sorulmamıştı. L. V. Sanders bu durumdan haberdar olduğuna inandığı Enver Paşa'ya 21 Haziran'da gönderdiği yazıda "Ekselanslarının kumandayı kime devredeceğimi hemen bildirmelerini rica ederim. Cevat Paşa, üç ordu kumandanının en yaşlısıdır. Kumandayı devredeceğimin Majesteleri Kayzer'e ve Kral'a bildirilmesini sağladım." diyerek istifa etti. Ancak Alman başkumandanlığından Kayzer ve Kral'ın istifayı kabul etmedikleri ve yeni bir emir gelinceye kadar görevinin başında olması gerektiğine dair emir gelince görevine devam etmek zorunda kaldı.⁷⁰²

Allenby ordusunu Şeria'daki muharebelerden beri kesin sonuçlu bir taarruz için hazırlamaktaydı. Bütün yazı hazırlıkla geçirdi. Türk tarafı için bu dönemdeki en hayati soru bu taarruzun nereye yapılacağı idi. L. V. Sanders İngilizlerin Şeria'nın doğusuna yeniden ve büyük bir saldırı yapacaklarını düşünüyordu. Bu düşünce onda sâbit bir fikir haline gelmişti.⁷⁰³ Oysa Allenby Şeria'nın doğusunda kesin ve çabuk sonuçlu bir muharebenin zorluğunu Salt Muharebeleri'nde görmüştü. Cepheyi güneyden kuzeye doğru değil yandan yaracak yeni bir imha planı üzerinde durdu. Allenby'nin imha planı sahil kesimini tutan Cevat Paşa komutasındaki 8. Ordu bölgesinden büyük bir taarruzla başlıyordu.

Cevat Paşa saldırının kendi bölgesinde başlayacağını tahmin etmişti. Edindiği bilgilere ve tahminlerine göre kendi ordu bölgesinin önünde 7. Hint piyade tümeni, 3. Hint tümeni, 75. Piyade tümeni, 10. Hint-İngiliz tümeni, 3. ve 75. Tümenler arasında bir Fransız müfrezesi, sahil ile dağlık arasında 2 süvari tugayı, , Yafa'nın kuzeydoğusunda bir piyade tümeni bulunuyordu. Cevat Paşa'nın bilgileri tam doğru olmasa bile O düşman ordusunun ağırlıklı olarak kendi ordu cephesinin karşısında olduğu düşüncesindeydi. İngilizlerin sahile yakın yerlerde yaptığı demiryolu ve diğer yol inşaatları onun düşüncesini destekler mahiyetteydi. Cevat Paşa istihbarî bilgileri teyid etmek için L.V. Sanders'ten ısrarla keşif uçakları istedi. Sanders, 8. Ordu bölgesi karşısında İngilizlerin yol inşaatı faaliyetlerinde bulunmalarının oradan taarruz anlamı taşımadığını, düşmanın

⁷⁰² Yazışmalar için bkz. Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 321-332.

⁷⁰³ Fahri Belen, *20. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016, s. 443.

cephenin tamamında aynı faaliyetleri yürüttüğünü, taarruzun nereden yapılacağını kimsenin bilmediğini Cevat Paşa'ya cevaben yazdı. Sanders cevabında kaba bir üslup kullandığı gibi yetki konusunda Cevat Paşa'ya uyarıda bulundu. Amacı yaptıracağı keşiflerle düşmanın ağırlık merkezini belirlemek olan Cevat Paşa, L. V. Sanders'in özellikle yetki konusundaki uyarısından üzüntü duydu. 6 Eylül 1918'de L. V. Sanders'e şu sözlerle istifasını sundu:

“ Grubun vazife ve yetkisini bildiğim kadar kendi mesuliyetimi de takdir ederim. Ordu halledemediğim konular için önemine göre Harbiye Nezareti'ne veyahut zat – ı devletlerine müracaat vazifemdir. Bundan dolayı kumandanlık sıfatıyla muvaffakiyet ve salahiyetimden Başkumandanlığa karşı aynı önemle mesul bulunduğum ordunun şu ihtiyaçlarını arz etmekle vazifem haricinde bir şey yapmış olduğumu zannetmiyorum. Ordunun selametine yönelik bir teklif ve istirhamımın daima saygı duyduğum zatınızın güvenini sarstığını gösteren kelimeleri içeren bir cevapla karşılanması görevime devam güç ve cesaretini benden almıştır. En ufak bir güvensizliğe tahammülü olmayan bu mevkinin bir dakika fazla işgalini zatınıza karşı beslediğim aşırı hürmete aykırı bulurum...”⁷⁰⁴

Cevat Paşa taarruzun yeri konusundaki görüşleri dikkate alınmadığından ve L. V. Sanders'in yetki konusundaki cevabından ötürü istifa etti. O'nun istifası nezâketen karşılıklı güven tazelemek için yapılmış bir istifa değildi. Nitekim 9 Eylül'de istifasının başkumandanlığa arzedilmesi için Ordular Grubundan tekrar ricada bulundu. Başkumandanlığa istifası bildirilmediği gibi istifası hususunda kendisine cevap dahi verilmedi. İstifası için işlem yapılmadığı halde 10 Eylül'de L. V. Sanders, Cevat Paşa'ya bildi vermeden 8. Ordu Kurmay Başkanı Binbaşı Zulker'in Almanya'ya dönmesi emrini verdi. Cevat Paşa, Sanders'in bu hareketini kendi istifasıyla ilişkilendirdi. Ordu Kumandanı maiyyetinde bulunanların sorumlu sayılamayacağını, kendisi varken maiyyetindeki memurlardan birine mesuliyet yüklemenin kendisini subayları karşısında küçük düşüreceğini bildirerek kurmay başkanından önce kendi istifasıyla ilgili işlemlerin bitirilmesini Sanders'ten rica etti. Cevat Paşa, gelen emre rağmen Kurmay Başkanı Zulker'i göndermeyerek kendi istifasının kurmay başkanının gönderilmesinden önce kabul edilmesinde ısrar etti. 12 Eylül'de L. V. Sanders'e bu konuda yeniden bir ricada bulundu. L. V. Sanders'in Cevat Paşa'ya cevap verip vermediği belirsizdir. Cevat Paşa'nın istifası kabul edilmeden İngiliz taarruzu başlayacağından Sanders'in şayet taarruz olmasaydı 8. Ordu Kumandanının istifası konusunda ne tür bir tepkide bulunabileceği de belirsizdir. İstifa bilgisini nakleden Sedat Doğruer'e göre Sanders,

⁷⁰⁴ Mirliva Sedat, *Yıldırım Ordularının Bozgunu Filistin'e Veda*, s. 215.

kendisine sürekli zorluk çıkaran ordu kumandanını mutlaka görevden alacaktı.⁷⁰⁵ Cevat Paşa'nın istifasında sadece L. V. Sanders'in yetki konusundaki üslubu etkili olmadı. Esasen Cevat Paşa'nın almak istediği tedbirler zaten karşılık görmemişti. Taarruzun kendi ordu bölgesinden başlayacağına inanan Cevat Paşa 8. Ordunun en sol ilerisindeki bir taburdan geride bir ihtiyat ulaştırarak ondan boşalan yere 7. Ordudan başka bir taburun gönderilmesi önerisinde bulunmuştu. Cevap gelmeyince 16. Tümenin bir kısmının cephe gerisine Acun civarına alınmasını istedi. Bu isteği de gerçekleşmedi. Cevat Paşa'nın almak istediği tedbirler Sanders tarafından onaylanmadı.⁷⁰⁶

İngilizler geceleri 8. Ordu önlerinde sahil kesimlerinde, gündüzleri Şeria'nın doğusunda inşa faaliyetlerinde bulunarak L. V. Sanders'in dikkatini asıl taarruz noktasından uzakta tutmaya çalışmışlardı. Şeria'da köprü yapmaları, keşiflerde bulunmaları, uyguladıkları türlü yanıltmalar saldırıyı bu bölgeden bekleyen Sanders'in bakışını başka yöne çekmesini engellemişti. Taarruz noktasının 8. Ordunun sahil kesiminden başlayacağı tahmininde bulunan Cevat Paşa'nın uyarıları ve almak istediği tedbirler gözardı edilmişti. Açıklandığı gibi neticesinde 8. Ordu Kumandanını istifaya kadar götüren bir süreç yaşanmıştı. Cevat Paşa'nın tahmini doğru çıktı. İngilizler 19 Eylül 1918'de 8. Ordu bölgesinden büyük bir taarruza başladılar.⁷⁰⁷ 8. Orduya sığınan bir Hintli, İngilizlerin 19 Eylül'de denizden büyük saldırı yapacaklarını haber vermişti. 22. Kolordu Kumandanı Refet Bey birliklerinin bataklıkların gerisine alınarak daha geride ve daraltılmış bir mevzide savunma yapmayı teklif etmişti. L. V. Sanders tüm bu gelişmelere ve önerilere aldırmış etmedi.⁷⁰⁸

İngiliz saldırısı başladığında Yıldırım Ordular Grubunun kuruluşu şu şekildeydi: Yıldırım Ordular Grubu: Komutanı, Mareşal L. V. Sanders. 8. Ordu: Komutanı, Ferik⁷⁰⁹ Cevat Paşa, 22. Kolordu: Komutanı, Albay Refet (Bele). Birlikleri: 7. ve 20. Tümenler ve kolordu bağlı birlikleri. Sol Kanat Grubu: Komutanı, Albay Oppen. Birlikleri: 16. ve 19. Tümenler, Alman Asya Kolu ve Kafkas Süvari Tugayı. 7. Ordu: Komutanı: Mirliwa Mustafa Kemal Paşa (Atatürk). 3. Kolordu: Komutanı Albay İsmet (İnönü). Birlikleri: 1.

⁷⁰⁵ Mirliwa Sedat, *Yıldırım Ordularının Bozgunu Filistin'e Veda*, s. 217.

⁷⁰⁶ Mirliwa Sedat, *Yıldırım Ordularının Bozgunu Filistin'e Veda*, s. 212.

⁷⁰⁷ Cevat Paşa'nın biyografik makalesini yazan Nusret Baycan, Allenby'nin 8. Ordu bölgesinden Türk ordusunu yarma hareketine girişeceğini Yıldırım Ordular Grubunun öğrendiğini ve gerekli tedbirleri aldığını, kuvvetlerin büyük bölümünü buraya yerleştirdiğini yazmaktadır. Nusret Baycan, *a.g.m.*, s. 386. Baycan'ın verdiği bilgiler mevcut kaynaklarla örtüşmemektedir. Sanders doğru tahminde bulunmamış, kendisine taarruz noktasının sahil kesimi olacağını bildiren Cevat Paşa'yı dinlememiştir. Üstelik almak istediği tedbirleri de onaylamamıştır.

⁷⁰⁸ Fahri Belen, *20. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, s. 443.

⁷⁰⁹ Cevat Paşa 8. Ordu Kumandanı iken 28 Temmuz 1918'de ferikliğe yükseldi. MSB Arşivi, Zat İşleri Dairesi, Cevat Paşa Şahsi Dosyası.

11. Tümenler ve kolordu bağlı birlikleri. 20. Kolordu: Komutanı, Mirliya Ali Fuat (Cebesoy). Birlikleri: 26. ve 53. Tümenler ve kolordu bağlı birlikleri. 4. Ordu: Komutanı, Mirliya Cemal (Mersinli). 8. Kolordu: Komutanı, Albay Ali Fuat (Erden). Birlikleri: 48. Mürettep Piyade Tümenleri ve kolordu bağlı birlikleri. Şeria Grubu: Komutanı, Albay Esat. Birlikleri: 24. Piyade ve 3. Süvari Tümenleri. 2. Kolordu: Komutanı, Albay Şefket. Birlikleri: 62. Tümen, Şam, Havran, Maan Komutanlıkları ile kolorduya bağlı birlikler. Filistin cephesini savunan Ordular Grubunun karşısında İngilizler üç misli kuvvete sahiptiler. 8. Ordu bölgesinde ise yedi misli üstünlük kurmuşlardı.⁷¹⁰

19 Eylül 1918 sabah saat 04:30'da sahil mıntıkası üzerinden topçu ateşinin desteği altında beklenen İngiliz saldırısı başladı. Önce 22. Kolordu hemen ardından 19. Tümen bölgesine denizden ve havadan yoğun topçu ateşiyle saldırdılar.⁷¹¹ Bombardıman sonucu 8. Ordu bölgesinde telefon haberleşmesi kesildi. Birlikler arasındaki irtibat kayboldu. Yarım saat boyunca cepheden bir haber alınamadı. İngiliz taarruzunun asıl mevkiinin ne olduğu öğrenilemedi. Sabah 08:50'de Cevat Paşa Ordular Grubuna ilk haberleri verdi. Cevat Paşa ordunun sağ cenahında durumun kötü olduğunu, 7. Tümenin savunma hattı dışına çıktığını, düşmanın 22. Kolordu hattına girdiğini bildirip, ordu grubunca imkân dâhilinde yardım yapılmasını istedi.⁷¹² Cevat Paşa'dan gelen ilk haberler ve 7. Ordunun Albay Oppen'den aldığı haberler, 8. Ordunun kritik bir halde olduğunu, cephenin sahil istikâmetinden yarıldığını gösteriyordu. Allenby'nin ordusunun cepheyi yarmasına birlikte süvari birlikleri Nasıra, Afule, Bisan ve Cenin ana ikmal yollarına hızlı hücumla bir çevirme harekâtına girişmişti. Mevzilenme imkânı vermeden Şeria'nın batısında Türk ordularının yok edilmesi amaçlanmıştı.

8. Ordu karargâhı Tul ü Kerem'den ayrıldı. Ordu dağınık vaziyette, panik halinde kuzeye doğru Nablus- Mesudiye- Cenin istikâmetinde çekiliyordu. Cevat Paşa arazi ve düşmanı dikkate alsaydı başka bir istikâmet belirleyebilirdi. Anlaşılan 7. Orduyu sıkıştırmamak için böyle bir güzergâh takip edilmişti. Güzergâh 8. Ordunun başıbozuk geri çekilen birlikleriyle firar eden askerlerle dolmuştu. 20 Eylül'de bir İngiliz süvari tugayı Yıldırım karargâhının bulunduğu Nasıra'yı kuşattı. L. V. Sanders zorlukla buradan çıkarak, Tiberiye-Samach yönüne hareket etti. Aynı günün akşamı 22. Kolordu yeni bir

⁷¹⁰ Cemal Kemal, "Nablus Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal", *AÜTTE Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara 2013, Sayı: 51, s. 628.

⁷¹¹ Taarruz Cevat Paşa'nın tahmin ettiği gibi gerçekleşti. 8. Ordu Kumandanlığı elde ettiği istihbari bilgileri değerlendirerek düşmanın 8. Ordunun 22. Kolordu cephesi ile demiryolu hattının doğusundaki 19. Tümen üzerinden saldıracağını öngörmüştü. Kumandanlığın tahminlerine göre saldırı yapılacak mevki müsait olduğundan İngilizlerin süvarilerini kullanma ihtimali vardı. Mirliya Sedat, *Yıldırım Ordularının Bozgunu Filistin'e Veda*, s. 212.

⁷¹² ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör: 3787, Dosya No: H-37, Fihrist: 1-14 ; Cemal Kemal, a.g.t., s. 145.

İngiliz taarruzuyla dağıldı. 21 Eylül'e gelindiğinde Yıldırım Orduları karargâhı Dera'ya nakledilmişti. 8. Ordu; karargâh, Alman Asya Kolu, 16. Ve 19. Tümenler dışında ortada yoktu. Ordu kuvveti dağınık, emir komutadan yoksun biçimde Nablus-Bisan yollarındaydı. 7. Ordu mecburen çevirmeye maruz kalmamak için Nablus doğusuna hareket etmişti. Aksi takdire imha edilebilirdi.

21 Eylül'de İngilizler Nablus'u havadan ateş altına aldılar. Cevat Paşa Nablus'tan çıkmak zorunda kaldı. Süvarilerin saldırılarından kurtulmak için bindiği otomobil Nablus-Ayn Sübyan yolunu geçemeyince 3. Kolordu tarafından temin edilen bir hayvan aracıyla araziden giderek son anda esir olmaktan kurtulabildi. Cevat Paşa maiyyetindeki subay ve erlerle birlikte 7. Ordu ve 20. Kolordu Karargâhlarının bulunduğu Bisan'ın güneyinde yer alan Um el Kart'a geldi. Burada Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fuat Paşa'yla görüştü. Mustafa Kemal Paşa, Bisan'ı zorlamadan vazgeçmek gerektiğini, en kısa yoldan Şeria'nın doğusuna geçmenin doğru olacağını sebepleriyle birlikte anlattı. Komutanlar bu konuda fikir birliğine vardılar. Bu arada Cevat Paşa Bisan'ın güneyinde 8. Orduya ait bazı birliklerin muharebe yapabilecek durumda olduklarına dair duyum aldı. Buraya gitmeden önce 22 Eylül sabahı Tubaz'a uğrayarak 3. Kolordu Kumandanı İsmet Bey'e alınan (Şeria'nın doğusuna geçilmesi konusunda) kararları bildirdi. Ardından birliklerini aramak üzere Bisan'a doğru hareket etti.

Cevat Paşa 16. ve 19. Tümenlerden kalma kuvvetlerle Albay Von Oppen'in komutasındaki kuvvetlerin Bisan istikâmetine gittiklerini öğrenince bu birliklerin başına geçerek 7. Ordunun sağ tarafında ortaya çıkan tehlikeyi bertaraf etmek istedi. 16. ve 19. Tümenlerin enkazı düşman tarafından çevrilmişti. Bir bakıma feda edildiler. Sadece Oppen'in Alman birliği Şeria'nın doğusuna geçebilirdi. Albay Oppen Bisan'la Şeria arasındaki İngiliz süvarisini yarıp kuzeye Semah'a doğru çıkmak istemişti. Hatta Cevat Paşa kendisini 22 Eylül akşam saat dokuzda Subaş Vadisi'nde yanına çağırdığında birliklerine emrini vermişti. Cevat Paşa bu emri iptal ettirerek Şeria'nın doğusuna çekilmesi emrini verdi. L. V. Sanders'e göre bu "sonucu vahim" bir emirdi. Oppen'in birlikleri Tiberiye'ye verecekleri destekle 4. ve 7. Orduların çekilişini rahatlatacaktı. Asya Kolordusu 23 Eylül'de Şeria'yı geçtiği halde 16. ve 19. Tümenler batıda İngilizlere esir düşmüştü.⁷¹³ Sanders'e göre bu sonuç da olmayacaktı. Cevat Paşa'nın emri harp tarihinde oldukça tartışmalıdır. Cevat Paşa'nın emri ayrıca; 8. Ordunun sol kanadındaki 16. ve 19. Tümenlerin tamamen imha ve esaretine neden olduğu, Almanları riske atmayıp

⁷¹³ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 389.

Türkleri feda ettiği, 7. Ordunun 3. ve 20. Kolordularına imha tehlikesi yaşattığı gerekçeleriyle de eleştirilmektedir.⁷¹⁴ Oppen İngiliz süvarilerini yenip İngilizlere geçitleri tıkamayı ve Türk ordularına ricat yolları açmayı amaçlamıştı. Belen'e göre "bu isteğin uygulanması derecesi kestirilemez"di. Bununla birlikte başarılı olunmasa bile nehri geçmek kolaylaşırdı.⁷¹⁵ Sedat Doğruer⁷¹⁶, Cevat Paşa'nın aldığı kararın pek de anlaşılmas, sebepsiz olmadığı kanaatindedir. Düşman Bisan'ın güneyinde güçlüdür. Oppen'in birliklerinin planı tatbik edecek gücü yoktur. Cevat Paşa emriyle Oppen'in birliklerini İngiliz süvarilerine karşı yok olmaktan kurtarmıştır. Ancak Doğruer'e göre Cevat Paşa yine de Oppen'in kararına müdahale etmemeliydi. Çünkü Oppen mağlup olsa bile 16. ve 19. Tümenlerin yok ve esir olmasının önüne geçilebilme ihtimali vardı. Hem 3. Kolordunun baskısı azalacaktı. O'na göre Cevat Paşa'nın emri bu bakımlardan tenkit edilebilirdi.

Bisan'ı işgal etmiş olan İngiliz süvari birliği Bisan'ın güneyine indi ve hem buradan hem de Şeria'nın doğusuna geçerek nehrin her iki yanından Türk ordularının geçiş yollarını tıkamaya çalıştı. Onları karşılayan Türk süvari bataryası ve süvari tümeni düşman ateşini üzerinde toplayarak 8. Ordu enkazıyla 7. Ordunun dağınık birliklerinin nehri geçmelerini sağladı. 23 Eylül şafak vakti Cevat Paşa atıyla nehri ilk geçen kişiydi. Cevat Paşa nehri geçmek için öne atılınca diğer kumandan, subay ve askerler onu takip ettiler. 23 Eylül'ün ilerleyen saatlerine kadar geçiş hareketi devam etti.⁷¹⁷ Süvari Tümeni geçiş tamamlanana kadar düşmanla mücadele halinde oldu. 3. ve 20. Kolordular da büyük bir mücadele neticesinde başka noktalardan nehri geçmeyi başardılar.

25 Eylül sabahı Cevat Paşa, 7. Ordu karargâh kıtalarıyla birlikte Evun'a kadar geldi. Bir gün sonra İngilizlerin keşif uçakları görüldü. Ancak Evun-Dera arasında faaliyetleri görülmediğinden birlikler düzene konulduktan sonra yola çıkarıldılar. Ordular Grubunca 7. Orduya El Muzayırp-Dera hattında toplanılması bildirildi. 25-26 Eylül gecesi Mustafa Kemal Paşa, Cevat Paşa ve Mersinli Cemal Paşa Dera'da toplandılar. Ordusu kalmayan Cevat Paşa'ya artık ihtiyaç kalmadığını düşünen L. V. Sanders, 8. Ordu Kumandanının karargâhıyla birlikte İstanbul'a gitmelerini emretti.⁷¹⁸ Cemal Kemal 8. Ordu Kumandanlığının 26 Eylül'de lağvedildiğini yazmaktadır. Ancak 8. Ordu kısa

⁷¹⁴ BDHTH, C.IV, Ks. 2, *Sina Filistin Cephesi*, s.674 ; Cemal Kemal, *a.g.t.*, s. 155.

⁷¹⁵ Fahri Belen, *20. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, s. 446.

⁷¹⁶ Sedat Doğruer Paşa Nablus Muharebesi'nde 7. Ordu Kurmay Başkanıydı. Harpte bilfiil bulunduğu gibi Filistin cephesi üzerine harp tarihimizin en mühim eserlerinden birini kaleme almıştır.

⁷¹⁷ Mirliya Sedat, *Yıldırım Ordularının Bozgunu Filistin'e Veda*, s. 315.

⁷¹⁸ BDHTH, C.IV, Ks. 2, *Sina Filistin Cephesi*, s. 681.

sürede dağılmasına ve sadece karargâhtan ibaret kalmasına rağmen ordu o tarihte değil 1918'in kasım ayı ortalarında lağvedilmiştir.⁷¹⁹

L. V. Sanders, Mustafa Kemal Paşa'yı kuvvet topladığı Rayak'a gönderdi. 7. ve 4. Orduların Şam'a kadar sâlimen çekilişi 4. Ordu Kumandanlığına bırakıldı. Aynı zaman diliminde İngilizler 25 Eylül'de Amman'ı işgal etmiş L. V. Sanders karargâhını Halep'e taşımıştı. İngiliz kuvvetlerinin kuzeye doğru tırmanışı ve Türk ordularının dağınık ricati sürmekteydi.

Ordular Grubundan gelen emre göre 4. ve 8. Ordu Kumandanlarıyla, Şeria'yı tutan Süvari Tümeni Şam'a gideceklerdi. Nakliye için tren ayarlandı. Bir taraftan da İngilizler Şam yönünde ilerleyişini sürdürüyorlardı. Şam'a yaklaşık 60 km kadar mesafedeki Kunaytara'yı geçtiklerine dair haberler gelmişti. Maiyyetindekilerle birlikte Cevat Paşa, karargâhıyla Mersinli Cemal Paşa ve 3.Süvari Tümeni 28 Eylül'de Ezra üzerinden trenle Şam'a doğru yola çıktılar. Trenin hareketi garip bir manzara arz ediyordu. Fırsatçıların, kaçakların tıka basa doldurduğu tren insan seli halinde hareket etmişti.⁷²⁰ Süvari tümeni, güneybatıdan Şam yönünde ilerleyen İngiliz kuvvetlerine karşı mücadele ederek Türk birliklerinin Şam'da toplanması için zaman kazandıracaktı. Tümen Şam'a varmadan Kisve'de indi. Cevat Paşa 4. Ordu karargâhıyla birlikteydi. 4. Ordu karargâhı yola devam ederek Şam'a vardı. Şam'da Victoria Oteli ordu karargâhı olarak kullanıldı.

L. V. Sanders, Mersinli Cemal Paşa'yı Şam, Mustafa Kemal Paşa'yı Rayak'ı savunmakla görevlendirmişti. Her iki ordu ricatte çok güç kaybetmişti. 4. Ordu Arap saldırılarıyla erimişti. Cemal Paşa son bir hamle olarak Şam'ın 15 km güneyinde Kuneytara ve Dera'dan gelen yolları tutan mevziin savunulmasını emretmişti. Kuneytara yönünden gelen İngiliz süvari kolordusu burayı tutmaya çalışan iki bin askeri esir aldılar.⁷²¹ Şam için yapacak bir şey kalmamıştı. İngilizler 30 Eylül-1 Ekim'de Şam'a girdiler. Şam'ın düşmesi uzun bir geri çekiliş demekti. Hatta hükümet ateşkes için teşebbüslere başladı. 3 Ekim'de L. V. Sanders Halep'in güneyine çekilme emrini verdi.⁷²²

⁷¹⁹ HTVD, Sayı: 31, Vesika: 768, Harbiyeden 2. Orduya gönderilen yazıda 8. Ordu karargâhının lağvedileceği yazmaktadır. Belgeye göre 8. Ordunun Eylül ayında lağvedilmediği kesindir. Mütâreke döneminde orduların tertibi hakkında kapsamlı bir çalışma yapan Zekeriya Türkmen'in aktardığı bilgiye göre 8. Ordu aynı isim ve karargâhla İzmir'e nakledilmiştir. Zekeriya Türkmen, *Mütâreke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK, Ankara Basımevi, Ankara 2001, s.30 ; Cemal Kemal, *a.g.t.*, s. 176.

⁷²⁰ Askerlerin komutanlarını yanında görmek istediği bir zamanda; birlikleriyle beraber yaya veya hayvanlarla gitmek zorunda olan pekçok subay ve komutanın önünde trenin ordu komutanlarıyla birlikte öylece gidişi olumsuz bir tesir bırakmıştı. Mirliva Sedat, *Yıldırım Ordularının Bozgunu Filistin'e Veda*, s. 321.

⁷²¹ Fahri Belen, *20. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, s. 448.

⁷²² Güneyden gelen düzensiz birlikleri toplamak ve yeniden harp sahasına koymak imkân dâhilinde değildir. Mustafa Kemal Paşa başka yapacak bir şey kalmadığından Halep'in kuzeyine çekilme konusunda L. V. Sanders'i ikna ettiğini anlatmaktadır. *"Benim ameli kararım şuydu: Ortada kalan 7. Ordu ünvanı ve birçok enkaz. Bunları Halep'te,*

Türk birlikleri yine düzensiz bir çekilişle Halep yönünde ilerlediler. Mustafa Kemal 5 Ekim’de, L. V. Sanders 6 Ekim’de Halep’e vardı. Hama’da bulunan 4. Ordu karargâhı 13 Ekim’de lağvedildi. 4. Ordunun geri çekilen birlikleri Mustafa Kemal Paşa’nın emrine verildi. Böylelikle 8. Ordudan sonra 4. Ordu karargâhı da kalmadı. Cevat Paşa ve Cemal Paşa’nın görevleri bitti. Geride sadece Halep’in güneyine çekilen Mustafa Kemal Paşa’nın 7. Ordusu kaldı. 7. Ordu sadece bir isimden ibaretti. Lağvedilen diğer orduların bazı birlikleriyle takviye edildiği halde sadece 2500 piyadesi olan bir orduydı.⁷²³ L. V. Sanders karargâhıyla birlikte Adana’ya gitmişti. Komuta Mustafa Kemal Paşa’ya kalmıştı. 25 Ekim’de Halep’in güneyinde yapılan muharebe sonucunda İngilizler ve Araplar şehre girdiler. Şehri savunma imkânı kalmamıştı. Mustafa Kemal Paşa karargâhını kuzeydeki Katma’ya çekildi. İskenderun ve Antakya Türk ordu sahası içerisinde kaldı ve mütârekeye öyle gidildi.⁷²⁴ Mütâreke imzalandığında Yıldırım Orduları Grubu karargâhı 2. Ordu karargâhıyla birlikte Adana’daydı.

L. V. Sanders’in harp stratejisi Suriye’nin akıbetinde fazlasıyla belirleyici oldu. Falkenhayn’dan sonra komutayı alan Sanders, Çanakkale’deki müdafaa anlayışının aynısını Suriye’de tatbik etmek istemişti. Daha komutayı devralmaya giderken Konya istasyonunda emri olmadan asla geri çekilme olmayacağı, her toprağın müdafaa edileceği emrini vermişti. Arazi yapısını, cephe ve personel durumunu gözetmeden planını ısrarla tatbik ettirme arzusu çokça eleştirildiği sâbit bir fikrin göstergesiydi. İngilizlerin her bakımdan üstün kuvvetleri karşısında geride yeniden bir savunma hattı oluşturabilecek esnek bir savunma anlayışı oluşturabilirdi. Liman Paşa plan konusunda esnek olmadığı gibi ordu komutanlarının önerilerine kulaklarını tıkamıştı. Kendi bölgesinden taarruz bekleyen Cevat Paşa’nın 16. Tümeni ihtiyata alma isteğini reddetmişti. Cephe aniden yarılıp felâkete yol açabileceğinden ordu komutanları cepheyi zayıf bırakıp geride ihtiyatlar oluşturmak istemişti. Kuşkusuz bu istekler Türk komutanlarla Sanders’in planda mütâbık olmamalarından ileri geliyordu. Ordu komutanlarının görüşleri dikkate alınmadı. Görüşleri kabul görmeyen Cevat Paşa istifa etmişti. İstifayla ilgili bir işlem olmadan 19 Eylül’de İngilizlerin büyük saldırısı başladı.

Suriye’nin müntehai şimalinde toplamak, ondan sonra yeni karar almak. Ve bunu bizzat ben yapacaktım. Liman Von Sanders müteselli bir vaziyette, bu teklifi kabul etti. Bahsettiğim kuvvetleri Halep’te topladım.” Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Cem Yayınevi, İstanbul 1976, s. 33. L. V. Sanders’in Türkiye hatıralarına baktığımızda Halep’e geri çekilme konusundaki görüşün kendisine ait olarak sunulduğunu görürüz. Liman Von Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, s.407-412. Mustafa Kemal, Nablus’ta durmanın imkânsız olduğunu görmüş erkenden yeni bir hat tesisi üzerinde durmuştu. Liman Paşa ise Çanakkale’de ve Suriye’de mutlak surette her mevzinin savunulması anlayışındaydı. Sanders’i geri çekilme konusunda Mustafa Kemal Paşa’nın ikna etme ihtimali daha yüksektir.

⁷²³ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Cem Yayınevi, İstanbul 1976, s. 34.

⁷²⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C.I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, s. 308.

8. Ordu kısa sürede dağıldı. Cevat Paşa'nın sadece karargâhı kaldı. Diğer birliklerden uzun süre haber alınamadı. Albay Oppen'in kolordusu dışındakilerin büyük kısmı düzensizce geri çekildi, firar etti, imha veya esir oldu. Cevat Paşa'nın 22 Eylül'de Albay Oppen'e Şeria'nın doğusuna çekilmesi için verdiği emir, L. V. Sanders ve Türk genelkurmayının resmi harp tarihine göre 16. ve 19. Tümenlerin imhasına sebebiyet verdiğinden büyük ve vahim bir hataydı. ;Ayrıca Suriye'nin kaybı konusunda 7. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın yoğun eleştirileri vardır. Mustafa Kemal Paşa, Şam'ın kaybindan birkaç gün sonra 7 Ekim 1918'de Halep'ten İstanbul'a gönderdiği telgrafta harbin nasıl cereyan ettiğini, kendi ordusunun neden ricat etmek zorunda kaldığını anlatmış ve başarısızlık nedeniyle diğer kumandanları suçlamıştır:

“Enver Paşa gibi bir ahmak müdir-i harekât-ı umumiye olmasa idi ve burada beş-on bin kişilik bir heyet-i askeriye'nin başında ilk top sadasında ordusunu bırakıp kaçan ve şahsını kurtarmak için şaşkın tavuk gibi öteye-beriye iltica eden kumandan -Cevad Paşa- bulunmasa idi, hiçbir vaziyet-i askeriye'yi takdir edemeyen bir dördüncü ordu kumandanı -Cemal Paşa- bulunmasa idi ve bunların başında muharebenin ilk gününden itibaren hiçbir tesir ve nüfuzu kalmayan bir grup karargâhı olmasa idi..”⁷²⁵

Mustafa Kemal Paşa'ya göre: “Artık barıştan başka yapacak bir şey kalmamıştır.”

⁷²⁵ Telgrafın tamamı için bkz. Murat Bardakçı, *Şahbaba*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2006, s. 90-93.

3. BÖLÜM: MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE CEVAT PAŞA

Cevat Paşa Millî Mücadele döneminde; 19 Aralık 1918 – 13 Ocak 1919 tarihinde I. Tevfik Paşa Hükümeti'nde harbiye nâzırlığı ile 3 Kasım 1918 – 24 Aralık 1918, 14 Mayıs 1919 – 2 Ağustos 1919, 9 Ekim 1919 – 16 Şubat 1920 tarihlerinde üç kere erkân – 1 harbiye-i umûmiye reisliği görevlerinde bulunmuştur.⁷²⁶ 1 Ağustos 1919'da Harbiye Nezâretinde teşkil olunan Şûra-yı Askerî azalığı görevine atanmıştır.⁷²⁷ Vahdet-i Milliye Cemiyeti'nin üyeleri arasındadır ve Heyet-i Nasihalar'da görev almıştır. Görevleri esnasında Millî Mücadele'yi destekleyen faaliyetlerde bulunmuştur. Millî Mücadele dönemindeki son erkân-ı harbiye reisliğinden istifa etmek zorunda kalmış, İstanbul'un işgalinden sonra İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürülmüştür. Malta sürgününden sonra İstiklâl Harbi'nin El Cezire Cephesi kumandanlığını yürütmüştür.

3.1. Mondros Mütârekesi ve Cevat Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisliğine Atanması

Bulgaristan'ın 26 Eylül'de savaştan çekilmesiyle Osmanlı'nın müttefikleriyle bağı kopmuştu. İngilizlerin Selânik'teki kuvvetleri Trakya ve İstanbul için daha tehditkâr bir hal almıştı. Güneyde İngilizlerin ilerleyişi bir türlü durdurulamamış, Suriye kaybedilmiş, Türk kuvvetleri Halep'in kuzeyine kadar çekilmişlerdi. Ali İhsan Paşa'nın Musul'daki 13. Kolordusu, Nuri Paşa'nın Kafkasya ve Bakü'deki birlikleriyle Yakup Şevki Paşa'nın 9. Ordusu İran'dan Kars'a kadar zayıf ve dağınık vaziyetteydi.⁷²⁸ Talat Paşa Hükümeti bunların sonucu olarak 8 Ekim 1918'de istifa etti.⁷²⁹ Ancak mütârekenin acilen yapılması elzemdi. Yeni kabine teşekkülüne kadar mütâreke teşebbüslerini aynı hükümet yürütmek zorunda kaldı. Amerika ve İspanya hükümetleri dâhil birtakım diplomatik temaslarda bulunuldu. Sonuç alınamadı. Sadece İngiltere'nin Atina elçisi Granveille Londra'ya ateşkes isteğini bildirmekle yetindi.⁷³⁰ İngilizler Akdeniz Donanma Kumandanı Calthorpe'ü Türklerin ateşkes taleplerini incelemek için yetkilendirdi.

⁷²⁶ Cevat Paşa olağan bir kabine değişikliği ile değil Harbiye Nâzırı Abdullah Paşa'nın istifası sonrasında harbiye nâzırlığına getirilmiştir. Abdullah Paşa Maarif Nâzırı Rıza Tevfik Bey'le aralarındaki görüş ayrılıkları nedeniyle istifa etmişti. İstifadan vazgeçirme teşebbüslerinden sonuç alınamayınca yerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa nâzırlığa atanmıştır. "Harbiye Nezâreti", *Vakit*, 19 Aralık 1918. İstiklâl Harbi dönemindeki Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reislerinin ve Harbiye Nazırlarının tam listesi için bkz. *HTVD*, Sayı: 3, E.U. Basımevi, Ankara 1953. s. 4.

⁷²⁷ BOA, BEO, Gömlek No: 4851, Dosya No: 343803, 4 Za 1337 (1 Ağustos 1919). Cevat Paşa Şûrayı Askerî azalığına ikinci kere Genelkurmay Başkanlığı görevindeyken atanmıştır. Cevat Paşa'yla birlikte Şûrayı Askerî azalıklarına eski harbiye nâzırları Şevket Turgut Paşa ve Ahmet Abuk Paşa atanmıştır.

⁷²⁸ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969, s. 2.

⁷²⁹ Talat Paşa : "Siyasetimiz mağlup oldu. Dolayısıyla bizim için artık iktidar mevkiini her ne şekilde olursa olsun muhafaza etmek mümkün olamaz." diyerek iktidardan uzaklaşmanın kaçınılmaz olduğunu ortaya koyuyordu. Hükümet gitmeden önce son olarak ilan ettiği prensipler dâhilinde bir mütâreke yapılması için Wilson'a başvuruda bulundu. Talat Paşa, *Hatıralarım ve Müdafaaam*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s. 191.

⁷³⁰ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.1, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 20.

General Townshend* görüşmelerde arabuluculuk yaptı. Nihayetinde İngilizlerle mütâreke görüşmelerinin kapısı aralanmış oldu.

Sultan Vahdettin murahhas olarak Damat Ferit Paşa'yı düşünmüştü. Vükelâ Heyeti, Damat Ferit ismine karşı çıkınca Rauf Bey, yanına hariciye uzmanı ve askerî murahhas verilmek suretiyle baş murahhas olmaya ikna edildi. Rauf Bey heyetiyle birlikte denizyoluyla İstanbul'dan Bandırma'ya oradan da trenle İzmir' gitti. Heyet burada görevden alınan Rahmi Bey'in yerine valiliğe vekâlet eden Nurettin Bey'le 8. Ordu Komutanı Cevat Paşa tarafından karşılandı. İkamet için beraberce otele geçildi. İzmir'in güvenliği konusunda bir görüşme yapıldı. Yapılan konuşmalar İzmir'e yapılacak bir çıkarmada müdafa imkânının olmadığını bu nedenle İzmir'in İstanbul kadar tehlikede olduğunu göstermişti. Buradaki görüşme harbe acilen son verme konusundaki kanaatleri güçlendirmişti.⁷³¹

14 Ekim'de kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti ateşkes hükümlerini kabul ederek Mondros Mütârekesi'ni imzaladı.⁷³² Mütârekenin ilk zamanları memlekette bir ferahlamaya neden oldu. Kamuoyu uzun yıllar süren harpten sonra mütârekeyi olumlu karşıladı. İyimser hava hükümetin vilayetlere, ordulara gönderdiği tamimlere de yansımıştı.⁷³³ Askerî cenah ise mütâreke maddelerinin ne gibi felaketlere yol açabileceğinin farkındaydı.⁷³⁴

İttihatçılar hala güçlüydü. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nde dahi İttihatçılığıyla bilinen kimseler vardı. Bununla birlikte Harb-i Umûmi'ye memleketi sürükleyen İttihatçı liderlerin savaşın kaybedilmesiyle yurtta kalabilmelerinin imkânı yoktu. Enver, Cemal ve Talat Paşalar 3 Kasım gecesi bir Alman denizaltısıyla yurdu terkettiler.⁷³⁵ İki gün sonra da İttihat ve Terakki Fırkası partililerin aldıkları kararla kapatıldı. Öte yandan yurtdışındaki İtilafçılar birer birer ülkelerine dönmeye başladılar.

Talat Paşa Hükümeti'nin istifasının ardından Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa'nın hükümeti kurmasını ve yeni kurulacak hükümette harbiye nâzırı olmayı

* General Townshend Kut'ülemare'deki İngiliz mağlubiyetinde esir düşmüştü. Esaret dönemini Adalar'da geçirmiş, kendisine burada üst düzey misafir nazarıyla bakılarak pek iyi davranılmıştı. Townshend, ateşkes görüşmelerinin başlatılması için kendi isteğiyle arabuluculuk yapmıştır. Temasların netice vermediği zor bir zamanda onun teşebbüslerinin faydası görülmüştür.

⁷³¹ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. I, s. 29 ; Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C.I, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 86.

⁷³² Mütâreke metni için bkz. HTVD Sayı: 31, Vesika No: 789; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. I, TTK, Ankara 1983, s. 12-14.

⁷³³ Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s.3.

⁷³⁴ Ordu kumandanlarının mütârekeyi değerlendirmeleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Zekeriya Türkmen, *Mütâreke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 37-60.

⁷³⁵ "Üç Paşa Daha Kaçtı", *İkdam*, 4 Kasım 1918 ; "Enver ve Cemal Paşaların Firarı", *Vakit*, 4 Kasım 1918.

istemmişti. Tevfik Paşa kabine kuramayınca Ahmet İzzet Paşa İttihatçı tarafı olan bir hükümet kurdu. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın beklediği gerçekleşmedi. Ahmet İzzet Paşa hem sadrazam hem de kendi kabinesinin harbiye nâzırı oldu. Genelkurmay başkanlığı görevi de üzerindeydi. Ahmet İzzet Paşa harbiye nâzırlığına Mustafa Fevzi Paşa'yı ve Mustafa Kemal Paşa'yı düşündüğünü yazmıştır.⁷³⁶ Şayet doğru da olsa kabinesi kısa sürdüğü için sonuç olarak bu atamalar gerçekleşmemiştir. İsteddiği kabine kuruldu. Ama Mustafa Kemal Paşa istediği görevi alamadı. Bundan dolayı bir hayal kırıklığı yaşadı. Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinin neden harbiye nâzırı veya genelkurmay başkanı yapılmadığı konusundaki sorusu üzerine İzzet Paşa güneyde kendisine ihtiyaç duyulduğu cevabını vermişti.⁷³⁷ Bu sırada Cevat Paşa 3 Kasım 1918'de genelkurmay başkanlığına (karargâh-ı umumi riyaseti veya erkân-ı harbiye-i umûmiye riyâseti) atanmıştır.⁷³⁸ Cevat Paşa erkân-ı harbiye reisliğine atandığında 8. Ordu Kumandanlığı karargâhının bulunduğu İzmir'deydi. Cevat Paşa İzmir'den Bandırma'ya oradan aynı gün Berk- i Satvet torpido kruvazörüyle İstanbul'a gelerek görevine başladı.⁷³⁹ Cevat Paşa'nın genelkurmay başkanlığına tayini o sırada Adana'da bulunan Mustafa Kemal Paşa tarafından hoş karşılanmamıştı. Hatta Cevat Paşa'nın atanmasını tanımamış göndereceği tebliğlere uymayacağını bir telgrafla kendisine bildirmişti. Cevat Paşa bu telgrafi sadarete giderek Ahmet İzzet Paşa'ya gösterdi. Ahmet İzzet Paşa son dönemlerde yaşadığı olaylarla sarsılan ve oldukça üzgün görünen Cevat Paşa'yı teselli etmiş vazifesine devam etmesini söylemişti.⁷⁴⁰ Ahmet İzzet Paşa'ya göre Mustafa Kemal Paşa Cevat Paşa'nın genelkurmayaya tayinine öfke göstermiş hatta gönderdiği telgrafta Cevat Paşa'ya ağır sözler kullanmıştı.⁷⁴¹

Mütâreke sonrasında hükümetin iyimserliğinin nereye kadar devam edeceği mütâreke akdettiği devletlerin nasıl hareket edeceğine bağlıydı. Bazı maddeler yoruma açıktı ve işgallere neden olabilecek kadar tehlikeliydi. Nitekim meclis-i mebusan ve ayan meclisleri antlaşma hükümlerini ağır bulmuş, hükümetin başka bir imkân kalmadığı yönündeki izahatları karşısında mütârekenâme'yi zoraki kabul etmişlerdi.⁷⁴² İlk

⁷³⁶ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. II., Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 31.

⁷³⁷ Andrew Mango, *Atatürk*, Sabah Kitapları, İstanbul 2000, s. 185.

⁷³⁸ BOA, BEO, Gömlek No: 4541, Dosya No: 340509, 28 M 1337 (3 Kasım 1918).

⁷³⁹ "Müteferrik Haberler", Vakıf, 4 Kasım 1918.

⁷⁴⁰ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C.I., Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 173.

⁷⁴¹ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. II., s. 32. İzzet Paşa'ya göre Mustafa Kemal Paşa'nın öfkесinin sebebi başkaydı. Mustafa Kemal Paşa Suriye cephesinde bir ödüllendirme istemiş kendisi de başarısızlıktan dolayı ödüllendirme yapmayı reddetmişti. Ona göre Mustafa Kemal Paşa öfkесinde Cevat Paşa'yı bahane etmişti.

⁷⁴² Tevfik Bıyıklıoğlu, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1962, s. 47.

hükümetler, mütâreke ahkâmına uymakla memleketi felâketten kurtarabilecekleri ümidindeydi.⁷⁴³ Gerçekte ise Anadolu üzerindeki tasavvurları belli olan İtilaf Devletleri'nin nezdinde bu çabaların hiçbir kıymeti olmayacaktı.

Mütârekenin ardından Yunan gemilerinin İstanbul'a geleceğini düşleyen Rumların taşkınlıkları başladı. Rumlar kasım ayının başlarından itibaren birtakım sevinç nümayişleriyle Türkleri tahrik etmekteydi.⁷⁴⁴ Sultan Vahdeddin'in emri üzerine 10 Kasım 1918'de Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa ile İstanbul Merkez Kumandanı Fevzi Paşa Saray'a çağrıldılar. Sultan hasta olduğu için kendileriyle görüşemedi. Saray'ın Başmâbeyni Lütfi Bey onlara padişahın emri olarak Rumların taşkınlıklarının muhakkak önlenmesi ve bu işe İtilaf Devletleri'nin karıştırılmamasını söyledi. Cevat ve Fevzi Paşa'lar gerekli önlemlerin alındığını, gerektiğinde yeni önlemlerin alınabileceğini, İstanbul'da asâyişi sağlamak için on bin kişinin görev yaptığını söyleyerek padişahın müsterih olmasını istirham ettiler. Lütfi Bey'in bu görüşmede verdiği bilgiye göre:

“ Cevat Paşa İstanbul'a gelmiş bulunan İngiliz askeri temsilcilerinden şimdilik memnun olduğunu, kendileriyle görüştüğünü, Rumlar bir münasebetsizliğe cesaret edecek olurlarsa görevini yerine getirmekte tereddüt etmeyeceğini onlara anlattığını, onlardan kabul gördüğünü ilâve etti.”⁷⁴⁵

Bu sözler kamuoyunu teskin etmeye yönelik bir beyanat değildi. Saray başmâbeynine söylenmişti. Dolayısıyla Cevat Paşa'nın sözlerinde o günlere dair bir umut ve iyimserlik vardı. Cevat ve Fevzi Paşaların bu görüşmesi Rum taşkınlıklarının önlenmesi hususundaydı. Sina Akşin'e göre bu görüşmenin diğer bir amacı da yeni kurulacak Tevfik Paşa hükümetine askerî kanadın desteğini almaktı.⁷⁴⁶

Cevat Paşa'nın genelkurmay başkanlığına atanmasından beş gün sonra 9 Kasım 1918'de Ahmet İzzet Paşa Hükümeti istifa etti. İttihatçı liderlerin kaçması ve İzzet Paşa kabinesinde bulunan evvelki harp kabinesinin İttihatçı iki nâzırı Maliye Nâzırı Cavid Bey ve Adliye Nâzırı Hayri Efendi'nin sürekli tenkitlere uğraması hükümeti bunaltmıştı. İzzet

⁷⁴³ Mütârekenin ilk günlerinde ABD Başkanı Wilson'ın prensiplerine ve itilaf kuvvetlerinin tutumlarına fazlaca bel bağlanmıştı. Rauf Bey'in hatıralarındaki şu sözlerinde itilaf kuvvetlerine itimadın boş olduğu ve bunun dahi uzun sürmediğini görmekteyiz : “İngilizler ilk günler, bana katî şekilde verdikleri sözü de tutarak, mütâreke hükümlerini sadakatle tatbik etmeye başladılar. Bu hal, benim de Bahriye Nazırı bulunduğum Ahmet İzzet Paşa kabinesi iş başında kaldığı müddetçe devam etti. Fakat biz, istifa ile çekildikten sonra, İngilizler mütâreke hükümlerini âdeta hiçe sayarak, bizi eze eze imhaya karar vermiş olduklarını fiilen belirttiler.” Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söylemedikleri İle Rauf Orbay*, Sinan Matbaası, İstanbul 1965, s. 28.

⁷⁴⁴ Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, s. 4-6.

⁷⁴⁵ Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, s. 440.

⁷⁴⁶ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 192.

Paşa baskı karşısında istifa etti.⁷⁴⁷ Yerine 11 Kasım'da İttihatçılardan arındırılmış Tevfik Paşa Hükümeti kuruldu. Harbiye nâzırlığına Balkan Harbi'nde Şark Ordusu'nda Cevat Paşa'nın komutanlığını yapan Abdullah Paşa (Kölemen) getirildi. Cevat Paşa'nın genelkurmay başkanlığı bu dönemde de devam etti. Andrew Mango'ya göre bu dönemde Türk milliyetçileri açısından (İttihatçıları kastediyor) tek doğru davranış Cevat Paşa'nın genelkurmay başkanlığına getirilmesi idi.⁷⁴⁸

3.2. Mondros Mütârekesi Tatbikâtı

Mütârekenin ilk günlerinde Osmanlı genelkurmayının halletmesi gereken öncelikli sorun orduların terhisi ve tahliyesiydi.⁷⁴⁹ 5 Kasım 1918'de Tasvir- i Efkâr Gazetesi'nde Cevat Paşa ile yapılan bir mülâkat aynı zamanda umûmî bir terhise dair irade-i seniyyenin çıkmak üzere olduğunu haber veriyordu. Terhis edilecek asker nispetinde tezkere bastırıldığı haberleri çıkmıştı. Cevat Paşa sulhun tesisine kadar erkân-ı harbiye riyâsetinin başlıca vazifesini; askerin terhisi ve askerî birliklerin düzenlenmesi şeklinde özetlemişti. Cevat Paşa memlekette belki de en çok merak edilen hususa açıklama getirerek terhisin yakında resmileşeceği bilgisini vermişti. Bir sayı vermemekle birlikte orduların terhisinin memleketteki güvenliği zaafa uğratmaması için yeter sayıda jandarma ve diğer askerî birliklerin bulundurulacağını söylemişti.⁷⁵⁰

Cevat Paşa genelkurmay başkanlığına atandığı ilk günlerde mütârekenin askerî hükümlerinin yerine getirilmesi için çalışmalara başlamıştı. 8 Kasım'da mütâreke şartlarından askeriyeğe ait olan işlemlerin karışıklığa meydan verilmeden hızlı bir şekilde tatbiki konusunda ne surette çalışılacağını ihtiva eden bir emir çıkardı. Mütârekenin askerî hükümlerine ilişkin tüm konular öncelikle Karargâh- ı Umûmî 2. Şubeye havale edilecek, konuların içeriğine göre buradan hangi daire ve şube tarafından işlem yapılacaksa vakit geçirmeden oraya gönderilecekti. Aciliyet gerektiğinde durum telefonla bildirilecekti. Yapılan işlemlerin sonucu aynı belge üzerine yazılarak bir sureti gün içinde 2. Şubeye gönderilecekti. Mütâreke ahkâmına dair res'en yapılan işlemler de yine aynı

⁷⁴⁷ Ahmet İzzet Paşa; Cavid Bey'i ve Hayri Efendi'yi tüm tenkitlere hatta iki nâzırın tenkitlerden ötürü istifalarını sunmasına rağmen kabinede tutmuştu. Mütâreke ve sulh arasındaki dönemde ikisinin de devlet işlerindeki tecrübelerinden faydalanmak ve yeni bir hükümet buhranının önüne geçmek istemişti. Ancak saray ve kamuoyunun baskısı üzerine ittihatçıları korumakla itham edilen hükümet istifa etmek zorunda kaldı. "İzzet Paşa Kabinesinin İstifası", *Vakit*, 10 Kasım 1918.

⁷⁴⁸ Andrew Mango, *Atatürk*, İstanbul 2000, s. 189.

⁷⁴⁹ Tevfik Paşa'nın sadrazamlığında 13 Kasım 1918'de Muhtelit Mütâreke Komisyonu teşkil edilmiş başkanlığına da Galip Kemalî Bey (Söylemezoğlu) getirilmişti. Galip Kemalî Bey'e göre komisyonun halletmesi gereken iki önemli mesele vardı; Birincisi Alman ve Avusturya-Macaristan vatandaşlarının İstanbul'dan çıkarılması, ikincisi ordunun terhisiydi. Galip Kemalî Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler/Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondros'tan Mudanya'ya 1918-1922*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1939, s. 27, 29.

⁷⁵⁰ "Cevat Paşa Hazretleriyle Mülâkat", *Tasvir- i Efkâr*, 5 Kasım 1918.

şekilde 2. Şubeye gönderilecekti.⁷⁵¹ Cevat Paşa daha ilk günlerde mütâreke hükümlerinin aksatılmadan tatbik edilmesi konusunda tedbirler almıştı.

Mütâreke imzalandıktan sonra mütârekenin tatbikine ne derece riayet edilirse memleketin o kadar menfaatine olacağına inanılıyordu. Bu inanış ve iyimserlik bir müddet sonra İtilaf Devletleri'nin faaliyetleri neticesinde dağılmaya başlayacaktı. Nitekim Mondros Mütârekesi savaşı bitirmiş ancak İtilaf Devletleri'nin Türk toprakları üzerindeki emellerinin bir aracı olmaktan öteye geçememişti.

Mondros Mütârekesi Osmanlı'nın müttefikleriyle yapılan muadil antlaşmalara göre daha hafif görülse bile Mondros'un yorumu açık maddelerinin devleti felâkete sürükleyebileceği çok açıktı. Mebusan Meclisi onay vermekle birlikte çekincesini belirtmişti. Ancak yukarıda işaret edildiği gibi kamuoyu uzun süren savaşların sona ermesini olumlu karşılamıştı. Hükümet, belirgin olmayan 7. ve 24. maddelere rağmen memleketin işgallere uğramayacağı noktasında iyimserlik taşıyordu. Mütârekeyi imzalayan heyet İstanbul'a döndüğünde Sadrazam Ahmet İzzet Paşa Amiral Calthorpe'a heyeti dostça karşılamalarından dolayı bir teşekkür mesajı yollamış ateşkesin iki ülke arasındaki barışın başlangıcı olduğuna emin olarak hiçbir olayın İngiltere ve Türkiye arasındaki dostane ilişkiyi bozmaması temennisinde bulunmuştu.⁷⁵² Kasım ayı başlarında mütârekenin tatbiki konularında çalışmak üzere İstanbul'a gelen İngiliz ve Fransız askerî heyetleri oldukça iyi karşılanmış üst düzeyde kabul görmüşlerdi. Cevat Paşa hem İngiliz hem Fransız askerî heyetlerini makamında ağırlamıştı. Ahmet İzzet Paşa ve Cevat Paşa İngiliz heyeti üzerinde iyi bir izlenim bırakmıştı. İngiliz subaylar "bu gibi zevât ile gayet iyi anlaşabileceklerini ve çalışabileceklerini" söylemişlerdi.⁷⁵³ Tüm bu iyimserlik ortamında İngilizler Calthorpe'a İstanbul için Türk hükümetine taviz verilmeyeceğini, mevcut durumun işgal yapılarak kabul ettirilebileceğini bir direktifle bildirmişlerdi.⁷⁵⁴ Ayrıca Türk kamuoyundaki bu iyimserliğin farkında olarak İngiltere Dışişleri Bakanı A. J. Balfour 9 Kasım'da Calthorpe'a gönderdiği yönergesinde "Türkler, bırakışma koşullarının kendi lehlerinde olduğu iddiasında bulunmaya başladılar. Böyle bir izlenim

⁷⁵¹ ATASE Arşivi, İSH, Klasör No:69, Dosya No: 63, Fihrist: 1, 8/11/1334 (8 Kasım 1918).

⁷⁵² BOA,HR,SYS, 2563. Akt. Savaş Açıkka-Çelik, *Bir Devrin Sonu Mondros*, İskenderiye Kitap, İstanbul 2014, s. 53.

⁷⁵³ "İngiliz ve Fransız Heyetleri", *Zaman*, 10 Kasım 1918 ; "İngiliz Zâbitan Heyeti İşe Başladı", *Vakit*, 10 Kasım 1918.

⁷⁵⁴ Calthorpe, 31 Ekim 1918'de Foreign Office'e çektiği telgrafta 7. Maddeye; emniyetle ilgili bir tehlike olmadığı müddetçe mütâreke hükümlerinden hiçbirinde İstanbul'un işgaline müsaade edilmeyeceğinin ilave edilmesini istemişti. Yunan askerinin İstanbul ve İzmir'e çıkmasından kaçınılması konusunda Türk hassasiyetini de aktarmıştı. Sadece İtalyanlardan ötürü İzmir'e Yunan askerinin çıkarılmaması kabul edildi. Bir de Boğaz'a girecek Yunan gemilerinin arka taraflarda bırakılabileceği bildirildi. Gotthard Jaeschke, "İngiliz Belgeleri Işığında Mondros'a Giden Yol", *Belleten* XXXI, s. 133.

yaratılmasına fırsat vermemeliyiz.” demektedir.⁷⁵⁵ Amaç Türklerin iyimser havasını dağıtmak kısa sürede isteklerini tatbik etmektir. Mütârekenin daha ilk günlerinde İtilaf Devletleri’nin amaçları belli olmuştur. Türk orduları hızla tahliye edilmeye çalışılırken tahliye edilen noktalara İtilaf gücü askerleri çıkmaya başlamıştır. Son derece stratejik önemi bulunan Musul, İskenderun ve İstanbul’un mütârekeden sonraki iki haftada işgal edilmesi İtilaf Devletleri’nin niyetlerini ve bundan sonraki hareket tarzlarını açıkça göstermiştir.⁷⁵⁶

3.2.1. Orduların Tahliyesi

3.2.1.1. Adana ve Civarının Tahliyesi

3 Kasım 1918’de torpil arama bahanesiyle İskenderun önlerine gelen İtilaf gemilerinin tarama yapmasına müsaade edildi. Ancak limana müfreze çıkarma istekleri kabul edilmedi. Durumu liman reisinin raporundan öğrenen Ahmet İzzet Paşa, aynı gün Yıldırım Ordular Grubuna* gönderdiği telgrafta, mütârekede şehrin işgaline dair bir hüküm olmadığından izin verilmemesini şayet zor kullanarak işgale kalkarlarsa ateş açsalar bile karşılık verilmemesini emretti.⁷⁵⁷ 7 Kasım’da İngilizler resmen İskenderun’u işgal edeceklerini, şehrin General Allenby’ye teslim edilmesini aksi takdirde zor kullanacaklarını bildirdiler. Ahmet İzzet Paşa her ne kadar buna hakları yoksa da bu sebeple mütâreke feshedilemeyeceğinden şehrin tahliye ve teslimine onay verdi.⁷⁵⁸ İskenderun 9 Kasım’da bir İngiliz müfrezesi tarafından işgal edildi. İskenderun kaymakamı, liman reisi ve bazı memurlar tutuklandılar.⁷⁵⁹ İngiliz generali Clark ile Nihat Paşa arasında 12 Kasım’da Raco’da bir görüşme yapıldı. Clark bu görüşmede Islahiye’den Misis’e kadar uzanan hattın güneyindeki ve Kilis’in güneyindeki tüm Türk birliklerinin; 1 Aralık’a kadar Ceyhun Nehri’nin batısına, 5 Aralık’tan önce de Seyhan ve Göksu nehirlerinin batısına ve Adana – Tarsus demiryolunun kuzeyine, 14 Aralık öğleden önce de Pozanti’nin batısına çekilmeleri gerektiği konusunda bir nota verdi. Çekilmeleri mütârekenin 16. maddesine dayandırdı. Notaya göre mütârekenin 20. maddesi gereği tüm

* Yıldırım Ordular Grubu 7 Kasım’da lağvedildi. Artık bir vazifesi kalmayan Mustafa Kemal Paşa Adana’dan İstanbul’a çağırıldı. 7. Ordu, Nihat Paşa’nın kumandasındaki 2. Orduyla birleştirilmişti. Lağvedilen Yıldırım Orduları mıntakası 2. Ordu Kumandanı Nihat Paşa’nın emrine verildi. 2. Ordu merkezi Adana’daydı. Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2010, s. 86.

⁷⁵⁵ Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, TTK, Ankara 1987, s. 10.

⁷⁵⁶ Mustafa Budak, “Mütâreke Döneminde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri”, *İlmî Araştırmalar*, S.5, İstanbul 1997, s. 84.

⁷⁵⁷ Tevfik Bıyıklıoğlu, *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 58.

⁷⁵⁸ Tevfik Bıyıklıoğlu, *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 62. Buna karşın Ahmet İzzet Paşa hatıralarında, İngilizlerin zorlaması karşısında “İktidar makamındayken muvafakat cevabı verdiğimi hatırlamıyorum. Sonradan ne olduğunu da bilmiyorum.” diyerek işgale onay vermediği iddiasındadır. Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. II, s. 38.

⁷⁵⁹ HTVD, Sayı: 31, Vesika No: 774.

kıtarlar silahlarını cephaneleriyle birlikte Katma İstasyonu'na teslim edeceklerdi. Terhis işlemleri de Pozantı'nın batısında yapılacaktı. Nihat Paşa silah ve cephane tesliminin mütârekeye aykırı olduğunu, bu hususların ancak hükümetle müzakerelerden sonra gerçekleşebileceğini söyledi. Cevat Paşa bu görüşmeden bir gün sonra 13 Kasım'da Nihat Paşa'ya gönderdiği bir şifrede silah ve cephane tesliminin mütârekeye aykırı olduğu konusunda onunla aynı görüşü paylaşarak:

“...meselenin İngiliz Yüksek Komiserliği'yle İstanbul İtilaf Ordusu Kumandanı Ceneral Wilson arasında konuşulacağını, emir verilinceye kadar çekilmenin ve diğer işlerin gecikebileceğini münasip bir dille İngiliz Ceneraline bildirilmesini...”⁷⁶⁰

istedi. İngiliz Komiseri Carltrope 17 Kasım'da Harbiye Nezâretine Clark'ın notasının bir benzerini bildirdi. Buna göre Türk birliklerinin silah ve erzakları teslim edilecek tüm kuvvetler 15 Aralık öğleye kadar Pozantı'nın batısına çekileceklerdi.⁷⁶¹ Cevat Paşa 19 Kasım'da Hariciye Nezâretine gönderdiği yazıda Carltrope'un isteklerinin mütâreke hükümlerine aykırı olduğunu bildirerek Hariciye Nezâretince gerekli teşebbüslerin yapılması ricasında bulundu. Cevat Paşa'ya göre; Filistin Cephesi'ndeki kuvvetlerimize ait silahların elimizde bırakılacağı daha önce İngiliz heyeti murahhaslarınca şifahen bildirilmişti. 2. Ordu Kumandanlığı da bu yönde bilgilendirilmişti. Carltrope'un silahların teslimini istemesi çelişkiydi. Dahası mütâreke Kilikya'da düzenin sağlanması için gereken kuvvetlerden fazlasının tahliyesi yer aldığı halde Osmanlı kuvvetlerinin tamamının Pozantı'ya kadarki araziye boşaltması isteniyordu. Bu apaçık bir işgaldi. Cevat Paşa mütâreke ahkâmına aykırı gördüğü bu konularda hâriciye uyararak diplomatik bir girişimde bulunulmasını işaret etti.⁷⁶² Hariciye Nezâretine aynı gün gönderdiği ilave yazıda Cevat Paşa, tahliyenin tamamen yapılmayıp muhtemel asayiş olaylarına tedbir mahiyetinde Adana ve Ayıntap'ta bir fırka ve süvari alayının bırakılmasını asgari bir gereklilik olarak görmüştü.⁷⁶³ Cevat Paşa bu konuda daha önce Harbiye Nezâreti nezdinde başvuruda bulunan Nihat Paşa ile aynı görüşteydi.⁷⁶⁴ Ancak Hariciye Nezâretinin teşebbüslerinden bir sonuç çıkmadı.

⁷⁶⁰ Tevfik Bıyıklıoğlu, *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 65.

⁷⁶¹ Nihat Paşa 23/24 Kasım 1918'de Katma'da İngiliz Ordu Komutanlığına birtakım tekliflerde bulundu. Nihat Paşa'nın tekliflerinden sadece tahliye süresinin 12 gün uzatılması kabul edildi. Nihat Paşa İstanbul'la haberleşme yapılamadığından 12 günlük ek süre istemişti. Tevfik Bıyıklıoğlu, *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 65.

⁷⁶² HTVD, Sayı: 31, Vesika No: 780.

⁷⁶³ HTVD, Sayı: 31, Vesika No: 781.

⁷⁶⁴ 14-15 Kasım 1918 tarihlerinde Harbiye Nezaretinden askeri teşkilatlara gönderilen yazılarda 3., 5., ve 8. Orduların ve 21. Kolordunun lağvedildiği bildirilmişti. Bkz. HTVD, Sayı: 31, Vesika No: 768; HTVD, Sayı: 31, Vesika No: 769. 14 Kasım 1918'de 2. Ordu Kumandanlığı, ordudaki yeni düzenlemelerin ardından asayişin sağlanabilmesi için 2. Ordu bölgesindeki bazı birliklerin ipkasını gerekli görmüş, azınlıklardan ötürü çıkması muhtemel asayiş olayları nedeniyle Başkomutanlık Erkân-ı Harbiye Riyasetine özellikle Adana Vilayetiyle, Maraş ve Ayıntap sancaklarında bazı birliklerin bırakılmasını önermişti. HTVD, Sayı: 31, Vesika No: 770. Cevat Paşa 2. Ordu Kumandanlığına 18 Kasım'da

İngilizlerle yapılan müzakerelerin de akıbeti belli değildi. Cevat Paşa bunun üzerine 22 Kasım'da Nihat Paşa'ya bir yazıyla; Kilikya'nın tahliyesi, silah ve malzeme teslimi konularının henüz müzakere edildiğini, sonucunun ne olacağının bilinmediğini, bir taraftan da tahliye için tanınan sürenin yaklaştığını bildirerek sonradan sıkışık bir duruma düşmemek için müzakere sonucu ne olursa olsun eldeki malzemelerden kurtarılabileceklerin şimdiden nakledilmelerinin faydalı olacağını emretti.⁷⁶⁵ Bir gün sonra benzer bir emir Harbiye Nâzırı Abdullah Paşa imzasıyla gönderildi.⁷⁶⁶ Nihat Paşa zaten daha evvel tahliye emri gelir gelmez cephanenin Pozantı ve Konya ilerisine nakli için çalışmaktaydı.⁷⁶⁷

Osmanlı Harbiye Nezâreti ve erkân-ı harbiye-i umûmiye riyâseti tahliyelerin geciktirilmesi, silah ve cephanenin teslim edilmemesi noktasında Nihat Paşa'yla birlikte hareket ediyordu. Tahliye, terhis ve silahların teslimi konularında yeterli adımların atılmaması üzerine General Wilson 22 Kasım'da hükûmete bir nota verdi. Bahsedilen konularda "...Osmanlı kumandanına hükûmet tarafından kesin ve açık emirler verilmesinden kaçınılmış" olduğu belirtiliyor "...gerekirse İngiltere Hükûmeti'nin yeniden muhasamata girişmekte tereddüt etmeyeceği" söylenerek nota verilmek suretiyle hükûmet açıkça tehdit ediliyordu. Meclis-i Vükelâda Wilson'ın notası görüşüldü. Hükûmet yeniden muhasamata girişilebileceği tehdidi karşısında Adana havalisini Pozantı'ya kadar boşaltmayı zarurî gördü. Harbiye Nezâreti alınan kararı 23 Kasım'da ordulara bildirdi.⁷⁶⁸ Nezâret 24 Kasım'da ültimatomdan dolayı sadârete gönderdiği bir yazıyla gecikmelerin özel bir maksada dayanmadığını birtakım sebepler öne sürerek açıklama gereği duydu.⁷⁶⁹ Pozantı'ya kadar Adana'nın tahliyesi kabul edilince Nihat Paşa, Adana'da asayiş için yeter sayıda jandarma ile hükûmeti temsil yeteneğine sahip, faal ve muktedir mülkî idare memurları bulundurmaya zarurî gördü.⁷⁷⁰ Cevat Paşa Harbiye nâzırı nâmına sadârete gönderdiği yazıda Nihat Paşa'nın teklif ettiği nitelikli

gönderdiği cevabî yazısında Maraş ve Ayıntap'ta birer kuvvetli müfreze bırakılması için çalışılacağını, birliklerin konuşlarının henüz İngilizlerle müzakere halinde olduğunu bildirmişti. HTVD, Sayı: 31, Vesika No: 771. Cevat Paşa 21 Kasım'da 2. Ordu Kumandanlığına ; "...Ayıntap ve Adana'da birer fırka bırakılması hakkındaki fikri âlilerine iştirak ederim. Ancak bu husus burada İngiliz heyeti murahhasasıyla tezekkür edilmekte olduğundan neticesine göre ayrıca tebligat yapılacaktır..." diyerek aynı görüşte olduğunu ve müzakerelerde bulunulduğunu aktardı. HTVD, Sayı: 31, Vesika No: 782.

⁷⁶⁵ ATASE Arşivi, Koleksiyon: İSH, Klasör No:5, Dosya No: 43, Fihrist: 43; HTVD, Sayı: 31, Vesika No: 783.

⁷⁶⁶ HTVD, Sayı: 31, Vesika No: 785.

⁷⁶⁷ HTVD, Sayı: 31, Vesika No: 784.

⁷⁶⁸ Tevfik Bıyıklıoğlu, *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 66.

⁷⁶⁹ Harbiye Nezâreti Sadâret makamına gönderdiği yazıda gecikmelerin kumandanlıklarla zamanında irtibat kurulamamasından kaynaklandığını bildirmiştir. Nezâret Kilikya'daki gecikmeyi ise Allenby'nin başlangıçta Kilis sonradan Pozantı hattına çekilme isteğinin mütârekeye aykırı olması sebebiyle İngilizlerle müzakere halinde olunmasına bağlamıştır. HTVD, Sayı: 32, Vesika No: 791.

⁷⁷⁰ HTVD, Sayı: 32, Vesika No: 792.

memurların tayinini nezâretlerinin uygun gördüğünü bildirdi.⁷⁷¹ Nihat Paşa, asayiş için gerekli birlikler yerlerinde bırakılmadan tahliyeler yapılırsa İtilaf kuvvetlerinin askerî işgallere girişeceği fikrindeydi. O'na göre bölgede jandarmanın bile kalmasına müsaade etmeyeceklerdi.⁷⁷² Amaçları bölgenin tamamen işgal edilmesi idi. Bu bakımdan İtilaf güçlerinin işgal hareketine girişecekleri yerlere cesur memurların atanmasını fevkalade önemli bulmuş birkaç kere nezârete bu görüşünü arzetmişti. O'nun bu fikrine iştirak eden Harbiye Nezâreti, Adana'nın askerî işgal tehlikesinin farkında olarak 8 Aralık'ta doğrudan gönderdiği bir yazıda sadâret makamını; İngiliz kıtalarının işgal edecekleri yerlerde anâsırın taşkınlıklarını zabtedebilecek cesur memurların çok az olduğu, İngilizlerin bu karışıklıkları bahane ederek idaresizlik sebebiyle memur ve jandarmamızı dahi Adana'dan çıkarabilecekleri konularında uyardı ve sadâretten mülkî memurlardan en muktedirlerinin gönderilmesini, Adana'nın askerî işgal altına alınmasını önleyecek tedbirlerin alınmasını arz etti.⁷⁷³ Cevat Paşa, aynı gün Nihat Paşa'ya durumun sadârete bildirildiğini "...Ordu; er ve subaylarından lüzumu kadariyle Adana jandarma kadrosunun her halde ikmali ve neticenin bildirilmesini" yazdı.⁷⁷⁴ Sadâret makâmı; Harbiye Nezâretinin, Erkânı- Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa'nın ve 2. Ordu Kumandanı Nihat Paşa'nın pek önemli bulduğu bu konulara ancak 7 Ocak 1919'da cevap verdi. Cevabî yazıya göre sadâret makâmı mütâreke ahkâmına aykırı hareketlerde bulunulmaması konusunda İngiltere Fekalâde Komiserliğinin dikkatini çekmiş, komiserlik Allenby ordusunun katiyyen mütâreke ahkâmına aykırı harekette bulunmayacağını kendilerine bildirmiştir. Sadârete göre "mezkur ordunun tarafımızdan izhar edilen endişelere sebep olacak ahvale ictira etmiyeceği temin edilmiş"ti(!).⁷⁷⁵

İskenderun'un işgalinin ardından Beylân kasabası yapılan protokole aykırı olarak Fransızlar tarafından işgal edilmişti. 2. Ordu Kumandanlığının İngilizler nezdindeki protestolarına cevap dahi verilmemişti. Nihat Paşa'ya göre asker buradan tahliye olunca Kilis – Payas hattının güneyi tamamen işgal edilecekti. Aldığı duyumlara göre Fransızlar,

⁷⁷¹ "Adana Valisiyle Mersin ve Cebelibereket ve Silifke Mutasarrıflarının tebdil ve Adana'ya müstaid bir Polis Müdürünün tayini ve mukaddema Ermeniler tehirci esnasında müstahdem bulunmuş olan Polis heyetiyle Jandarma zabitanının tebdilleri Nezâreti âcîzede muvafıkî mütâlâa edilmekte...26/11/1334, Harbiye Nazırı Namına Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Ferik Cevat", HTVD, Sayı: 32, Vesika No: 793.

⁷⁷² 2. Ordu Kumandanı Nihat Paşa 8 Aralık'ta Cevat Paşa'ya gönderdiği yazıda "İngilizlerin Ordumuz tarafından tahliye edilen menakıtı işgali tasmin etmekte oldukları buralarda jandarma kıtatımızın bile kalmasına muvafakat etmiyecekleri harekâtlarından istidlâl edilmektedir." diyerek İngilizlerin amaçlarını ortaya koymuş, anâsırın taşkınlıklarına karşı devlet otoritesinin varlığını gösterebilmek için cesur memurların bölgeye atanmasını arz etmişti. HTVD, Sayı: 33, Vesika No: 817.

⁷⁷³ HTVD, Sayı: 33, Vesika No: 818.

⁷⁷⁴ Tevfik Bıyıklıoğlu, *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 70; HTVD, Sayı: 33, Vesika No: 819.

⁷⁷⁵ HTVD, Sayı: 33, Vesika No: 820.

İskenderun ve Beylan kazalarının dışında Harım, Cesrilaşur, Antakya, Payas ve Erzin'i de işgal edecekler, işgal edilecek sahil mıntıkasının doğusunu Kilis dâhil Şerif'in idaresine bırakacaklardı. Nihat Paşa kendi mıntıkamızdaki yerlere girilmeye kalkışılırsa silahla karşılık verilmesini emretti. İngiliz kumandanlığını da ateşle karşılık verileceğinden haberdar etti.⁷⁷⁶ Cevat Paşa 2 Aralık 1918'de Nihat Paşa'ya, İngiliz ve Fransızlarla bir meseleye meydan vermemek için ateşle karşılık verilmesi yerine daha emin tedbirlerle hareket edilmesini emretti.⁷⁷⁷

Adana'nın işgalini mütârekeye aykırı gören Harbiye Nezâreti hükümetin işgali engellemesini istiyordu. Hariciye Nezâretine göre ise siyaseten yapılacak bir şey kalmamıştı. İtilaf Devletleri Türk tarafının teşebbüslerini tetkik ve müzakere etmekten dahi uzak duruyordu.⁷⁷⁸ Adana vilayeti İngilizlerin gerekirse yeniden muhasamata başlanabileceği tehdidinden sonra hiçbir mukavemet gösterilmeden tahliye edilerek işgale açık bir hale getirilmiş oldu.

İngilizlerin silahların teslim edilmesiyle ilgili dayatmalarından beri 2. Ordu Kumandanlığı top ve silah gibi askerî teçhizatların Pozantı'ya nakliyle uğraşmıştı. Bir yandan da tahliye ve terhislerin yapılacak olması büyük bir zorluk ortaya çıkarmıştı. Pozantı-Konya arasındaki demiryolu hattı üzerinde kısıtlı sayıda tren ve vagonlardan faydalanılabiliyordu. Hatta Adana'yı tahliye eden birlikler yaya olarak sevkedilebiliyordu. Nakil araçlarının yetersizliği erkân-ı harbiyeye yansıyacak kadar birtakım tatsız olayların yaşanmasına neden olmuştu. Yaşanan sorunların giderilmesi için Cevat Paşa 4 Aralık'ta 2. Ordu komutanına çözümün kendilerinde olduğunu vurgulayarak İstanbul'a kadar uzanan demiryolu hattı üzerinde nizamın sağlanması konusunda ne gibi yardımları olabileceğini sordu.⁷⁷⁹ Aynı gün 2. Ordu Komutanlığı Harbiye Nezâretine cevaben; Pozantı-Ulukışla arasındaki izdihamı ortadan kaldırmak için Pozantı'dan Konya'ya her gün bir tren seferi yapılacağını bildirdi.⁷⁸⁰ Askerî malzemenin kaçırılması için nakliyatın ordu işlerinde sıkıntı yarattığını, nakil araçlarının yetersizliğini, İstanbul'dan tren gönderilirse Pozantı-Konya arası seferler için ancak 10-15 günlük yakıtı sahip olduklarını rapor etti. Komutanlık Harbiye Nezâretinden; İstanbul'a gidip dönmeyen makine ve vagonlardan azamisinin iadesini, Pozantı'dan Konya'ya gönderilecek trenlerin kuzeye değil de güneye iadesini, fazladan 5-6 makinist gönderilmesini, otomobil kollarını

⁷⁷⁶ HTVD, Sayı: 32, Vesika No: 795.

⁷⁷⁷ HTVD, Sayı: 32, Vesika No: 796.

⁷⁷⁸ Tefik Bıyıklıoğlu, *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 71.

⁷⁷⁹ HTVD, Sayı: 33, Vesika No: 812.

⁷⁸⁰ HTVD, Sayı: 33, Vesika No: 813.

sevkedecek zâbitan ile şoför ve tamircilerin gönderilmesini ve Konya ile İstanbul arasında muntazam en azından üç günde bir tren seferlerinin yapılmasını talep etti.⁷⁸¹ Tahliyeyi güçleştiren bir başka husus kış şartlarıydı. Adana ve civarı tahliyeye başlandı. Ancak tahliyeler kış şartları nedeniyle zamanında yapılamadığından tahliye için verilen mühletin 15 Ocak'a kadar uzatılması konusunda Cevat Paşa'nın da imzası bulunan bir yazıyla 11 Aralık'ta Harbiye Nezâretinden Hariciye Nezâretine bir başvuruda bulunuldu.⁷⁸² Hariciye Nezâretinden gelen cevap bu gibi konularda General Allenby'ye doğrudan başvurulması şeklindeydi.⁷⁸³

Çoğunluğu firarî Ermenilerden oluşan ve başlarında üç Fransız zâbitinin bulunduğu Fransız üniformalı 400 neferden oluşan bir müfreze 11 Aralık'ta Dört Yol kasabasını işgal etmiş ve buradaki jandarmayı kasabadan dışarı atmışlardı. Nihat Paşa bunun üzerine tahliye edilen Adana'nın işgaline hazırlık yapıldığını bildirerek gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti.⁷⁸⁴ İtilaf güçleri Adana ve havalisinin tahliyesini mümkün olamayacak kadar kısa bir zaman zarfında istiyordu. Ayrıca jandarmanın silahsızlaştırılması veya işgallerle bölgeden uzaklaştırılması Ermeni saldırıları nedeniyle iç güvenliği tehdit eden bir duruma yol açmıştı.⁷⁸⁵ Türk ordusunun tahliyesi ve akabinde işgal tehlikesi karşısında Adana'da geçici bir hükümet kurulması fikri gündeme gelmişti. Nihat Paşa'nın Harbiye Nezâretine bildirdiğine göre şehrin ileri gelenleri Adana'nın müşkül vaziyetini görüşürken böyle bir fikir ortaya atılmış ancak çoğunluk tarafından reddedilmişti. Adana halkı işgal sonucunda özellikle Ermeni tehdidi nedeniyle emniyette olmayacaklarından endişeliydi.⁷⁸⁶ Erkân-ı harbiye riyâseti 14 Aralık'ta Dâhiliye Nezâretine gönderdiği yazıda iki tehlikeden bahsetti. Birincisi Adana halkını endişeye sevk eden Ermeni saldırılarını ikincisi ise hükümet-i muvakkata fikriydi. Her iki tehlikeye karşı sağlam bir mülkî idareyle kuvvetli polis ve jandarma bulundurulması lüzumu nezârete bildirildi.⁷⁸⁷

Harbiye Nezâreti 15 Aralık'ta karargâhı Adana'da bulunan 2. Orduyu lağvetti. Nihat Paşa Yıldırım Kıtâatı Müfettişliğine ve sonra Adana vali vekilliğine atandı. İtilaf makamları bir ordu komutanı olan Nihat Paşa'nın vali vekilliğine atanmasını tepkiyle karşıladılar. 19 Aralık'ta da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa Abdullah

⁷⁸¹ HTVD, Sayı: 33, Vesika No: 814.

⁷⁸² HTVD, Sayı: 33, Vesika No: 821.

⁷⁸³ HTVD, Sayı: 33, Vesika No: 822.

⁷⁸⁴ HTVD, Sayı: 33, Vesika No: 823.

⁷⁸⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 32.

⁷⁸⁶ HTVD, Sayı: 33, Vesika No: 824.

⁷⁸⁷ HTVD, Sayı: 33, Vesika No: 825.

Paşa'nın yerine Harbiye Nâzırlığına atandı. Aynı dönemde İtilaf kuvvetlerinin işgalleri hız kazandı. 17 Aralık'ta Mersin'e çoğunluğu Ermenilerden oluşan 1500 kişilik bir işgal gücü çıkarıldı. Mersin'in ardından Tarsus, Adana ve Misis işgal edildi. Hariciye Nezâreti işgaller karşısında siyasî bir teşebbüste bulunmadı. Zira yukarıda belirtildiği gibi nezârete göre Adana vilayetinin işgali karşısında siyaseten yapılacak bir şey yoktu.

Toros Tünelleri, mütârekenin 10. Maddesine göre İtilaf Devletleri tarafından işgal edilecekti.⁷⁸⁸ Ancak tünellerin dışında kalan Pozantı'yla ilgili bir madde yoktu. Buna rağmen 22 Aralık'ta Fransız Suriye Kuvvetleri Komutanı General Hamlin Pozantı'nın 26 Aralık'ta işgal edileceğini bildirdi. İşgalden sonra hiçbir askerî malzeme kuzeye taşınamayacak müsadere edilecekti. 23 Aralık'ta Pozantı'ya gelen Nihat Paşa, yağmur nedeniyle Hacıkırı – Kelebek arasındaki 10 km'lik demiryolu hattının kullanılamaz hale gelmesinden dolayı tahliye için 4 gün ek süre istedi. Nihat Paşa'nın talebi kabul edilmedi ve Kelebek istasyonundaki önemli miktarda malzeme nakledilemedi.⁷⁸⁹ Vali vekili olarak atanmasına karşın Nihat Paşa'nın Adana'ya gitmesi de mümkün olmadı. Nihat Paşa'nın 23 Aralık'ta Pozantı'dan Harbiye Nâzırı Cevat Paşa'ya gönderdiği yazıya göre kendisine 17 Aralık'tan sonra Adana-Tarsus güneyindeki ordu mensuplarının harp esiri sayılacakları bildirilmişti. 26 Aralık'ta Pozantı işgal edileceğinden nezârete sonraki gün Ulukışla'ya döneceğini haber verdi.⁷⁹⁰ Böylece azledilerek İstanbul'a çağrılan eski Adana Valisi Nâzım Bey yeni bir vali tayinine kadar yerinde kalmış oldu. Cevat Paşa sonraki gün 24 Aralık'ta Nihat Paşa'ya verdiği emirde Pozantı'nın bizde kalmasının öneminden, bu konuda gerekenlerin yapıldığından bahsederek kendisinin de bu yönde çalışmasını istemişti. Cevat Paşa boşaltma süresinin uzatılması, Karapınar'ın İtilaf kuvvetlerinde Pozantı'nın Türklerde kalması için çalışmıştı. Pozantı'yı nakliye için bir depo mıntıkası olarak kullanmayı düşünmüştü.⁷⁹¹ Teşebbüslerinden bir sonuç alamadı. Nihat Paşa 25 Aralık'ta Harbiye Nâzırı Cevat Paşa'yı vatanın en zor günlerinde gösterdiği çaba ve muvaffakiyet üzerine şahsen tebrik etti.⁷⁹² 27 Aralık'ta Pozantı tüm çabalara rağmen işgal edildi. Fransızlar 3 Şubat'ta Akköprü ve Çiftehan'ı yine mütârekeye aykırı olarak işgal edeceklerdir.

Tahliye müddetince İtilaf kumandanlarına zorluk çıkaran Nihat Paşa'nın Adana'ya yakın bir yer olan Konya'da Yıldırım Kıtaat Müfettişi olması İtilaf

⁷⁸⁸ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. I, s. 13; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, s. 46.

⁷⁸⁹ Tevfik Bıyıklıoğlu, *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 73.

⁷⁹⁰ HTVD, Sayı: 33, Vesika No: 831.

⁷⁹¹ Tevfik Bıyıklıoğlu, *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 73.

⁷⁹² ATASE Arşivi, Koleksiyon: İSH, Klasör No:4, Dosya No: 129, Fihrist: 102, 25/12/1334 (25 Aralık 1918).

makamlarını rahatsız etmeye devam etmişti. O'nu Adana vali vekilliğinden uzaklaştırmanın yanısıra Konya'dan da uzaklaştırmak istediler. "Türk halkını teşkilatlandırıp silahlandığı, kasaba ve köylerde İslâm cemiyetleri kurduğu" gerekçesiyle 2 Ocak 1919'da görevden alınmasını istediler. Cevat Paşa sözde kalmış bu isnatlardan dolayı O'nu görevden alamayacağını sadârete bildirdi. Ancak İngilizlerin 16 Ocak'taki notası üzerine hükümet baskıya karşı koyamayarak Nihat Paşa'yı görevden aldı. Yerine 22 Ocak 1919'da Mersinli Cemal Paşa'yı getirdi.⁷⁹³

Genelkurmayın resmî yayınında "mütâreke antlaşmasına aykırı olan bu davranışı askerî şeref ve haysiyetine yediremeyen" Cevat Paşa'nın bu sebeple istifa ettiği ve Nihat Paşa'nın azledilme emrini yeni Harbiye Nâzırı Ömer Yaver Paşa'nın verdiği bilgisi yer almaktadır. Ancak Nihat Paşa'nın görevden alınmasına karşı çıktığı için Cevat Paşa'nın İngilizlerin baskısıyla istifa etme ihtimali de vardır.⁷⁹⁴ Cevat Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı resmî olarak 13 Ocak'ta Tefvik Paşa'nın kurduğu yeni hükümetle birlikte sona ermiştir. 2. Tefvik Paşa Hükümeti'nin harbiye nâzırı Ömer Yaver Paşa olmuş Cevat Paşa bu hükümette görev almamıştır. Esasen Cevat Paşa istifa etmiş olsa da olmasa da İtilaf isteklerini karşılamaya daha fazla evrilmiş 2. Tefvik Paşa Hükümeti'nde harbiye nâzırı olarak devam etmesi düşük bir ihtimaldi. 12 Ocak akşamı padişaha istifasını sunan Tefvik Paşa sonraki gün yeni hükümetini kurdu. Kabinede yer değişikliği olmakla birlikte sadece üç kişi yeni kabinede yer almadı: Kabine azâsı Rıza Tefvik ve Mustafa Arif Beylerle, Harbiye Nâzırı Cevat Paşa.⁷⁹⁵ Tefvik Paşa'nın yeni kabinesi Sina Akşin'e göre Vahdetin'e ve O'nun izlediği çizgiye uygun olarak kurulmuştu. Cevat Paşa'nın yerine harbiye nâzırı olan Ömer Yaver Paşa İttihat ve Terakki tarafından emekli edilmiş bir kişiydi. Cevat Paşa'ya göre Saray'a daha yakın bir insandı.⁷⁹⁶

3.2.1.2. Musul'un Tahliyesi

6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa mütârekenin imzalandığını haber aldığıında İngiltere Irak Ordusu Kumandanı General Marshall'a 1 Kasım'da bir mektup göndererek barış sağlanıncaya kadar iki ordu birliklerinin yerlerinde kalmaları ve iki ordu arasında kalan yerlerin tarafsız bölge sayılması önerisinde bulundu. Ancak İngilizlerin Musul'la ilgili tasavvurları mütârekeye bağlı değildi. İngilizler hangi şartlar altında olursa olsun

⁷⁹³ Tefvik Bıyıklıoğlu, *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 74.

⁷⁹⁴ Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 22.

⁷⁹⁵ "Tefvik Paşa Kabinesinin İstifası-Yeni Hükümetin Teşkili", *Vakit*, 14 Ocak 1919.

⁷⁹⁶ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. I, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 127.

Musul'u işgal etmek niyetindeydiler.⁷⁹⁷ Bölge üzerinde planları olan İngilizler mütâreke imza aşamasında iken bile Musul'u işgal etmek için buraya bir kuvvet gönderme kararı almışlardı. Ateşkesin sağlanmış olması İngilizlerin planlarını değiştirmede. Ali İhsan Paşa kuvvetlerin yerlerinde kalmaları teklifini sunduğunda İngilizler Musul'un 60 km güneyindeydiler. Daha Musul işgal edilmemişti. Vilayetin büyük kısmı Türk kuvvetlerinin kontrolü altındaydı. Marshall aynı gün birliklerine Musul'u işgal emri verdi.⁷⁹⁸ 2 Kasım'da İngiltere Irak İleri Harekâtı Komiseri General Cassel Ali İhsan Paşa'ya Musul'u işgal etmek için emir aldığını bildirdi. Ali İhsan Paşa mütârekeden haberdar olmakla birlikte maddeleri konusunda bilgi sahibi değildi. İngilizlere vaziyeti üstlerinden sorduktan sonra ancak tahliye konusunu konuşabileceği cevabını verdi. Genel karargâhtan 3 Kasım'da gönderilen yazıda; Musul'un bırakılmaması gerektiğinden bahsedilerek İngilizlerin fiili taarruzlarına kadar işgalin reddedilmesi ancak bir taarruz durumunda sadece protesto edilmesi, silahla karşılık verilmemesi emrolundu. Yazıya göre taarruz olursa İngilizlere silahla karşılık verilmeyecek Türk birlikleri Musul'un kuzeyine doğru geri çekilecekti.⁷⁹⁹ İngilizler ilerleyişe geçerek 3 Kasım'da Musul'a girdiler. İki ordu birlikleri aynı anda Musul'da bulunmaya başlamıştı.⁸⁰⁰ İngilizlere göre Irak sınırı Süleymaniye-Erbil-Akra-İmadiye-Siirt-Silvan-Osmaniye-Siverek kuzeyinden geçmekteydi. Bu hattın güneyinin boşaltılmasını Türk birliklerinin silah ve cephaneleriyle birlikte teslimini istediler. Mütârekeye aykırı işgallerine haklılık kazandırmak için türlü gerekçeler sundular. Arap ahaliye kötü davranıldığını ve Mondros'un 7. maddesini öne sürdüler. Ali İhsan Paşa bu haksızlık karşısında 7. maddenin tatbikini gerektiren emniyetle ilgili bir durum olmadığını söyleyerek birliklerini teslim etmeyi kabul etmedi. O'na göre Irak sınırı diplomasi yoluyla belirlenmeliydi. General Marshall ve Ali İhsan Paşa 7 Kasım'da bir araya geldiler. Marshall görüşmede Ali İhsan Paşa'ya işgal için emir aldığını, 15 Kasım öğleye kadar Musul vilayetinin tamamen boşlatılmasını söyledi. Ahmet İzzet Paşa'dan 8 Kasım 1918 tarihli Musul'un tahliyesi emri geldi.⁸⁰¹ 9 Kasım'da Ali İhsan Paşa Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'ya tahliye emrini aldığını, 15 Kasım'a kadar son birliklerin Musul'dan çıkacağını, müzakereler yapılırken kazanılan zaman zarfında epeyce silah ve cephan

⁷⁹⁷ Bağdat'taki İngiliz Siyasi Temsilciliğinden 31 Ekim'de İngiltere Hindistan Bakanlığına gönderilen yazıda, Musul'u ele geçirmek gerektiğinden ve bunun ateşkesin koşullarına bırakılamayacağından bahsedilmiştir.

FO, 3384, 182014, Akt. Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, TTK, Ankara 1987, s. 16.

⁷⁹⁸ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.1, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 39.

⁷⁹⁹ Tevfik Bıyıklıoğlu, *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 81.

⁸⁰⁰ *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, BOA Yayınları, Ankara 1993, s. 58.

⁸⁰¹ Tevfik Bıyıklıoğlu, *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 90.

kurtarıldığını ancak önemli miktarda cephanenin bırakıldığını bir şifre yazıyla bildirdi. Cevat Paşa'ya gönderdiği yazıda; İngilizlerce birliklerimizin çekileceği yerin Diyarbakır hududu olarak belirlendiğini bu haliyle sadece Musul şehrini değil bütün Musul vilayetini terkettiğimizi söyleyerek, ambarlara el konulması nedeniyle şehri tahliye değil adeta teslim ettiğimiz uyarısında bulundu.⁸⁰² Osmanlı hükümeti İngiliz baskısına direnmediğinden şehir İngilizlere kolayca teslim edilmiş oldu. 15 Kasım'a gelindiğinde Musul'da hiçbir Türk birliği kalmamıştı.⁸⁰³ Ayrıca Musul'daki ambarlarda bulunan milyonlarca lira değerindeki cephane ve yiyecek İngilizlerin eline geçti. İngilizler Türk birliklerinin beraberlerinde askerî malzemelerini taşımalarına müsaade ediyor ancak ambarlardaki tüm malzemeye ve yiyeceklere el koyuyorlardı. Ambarlara el konulması mütâreke şartlarında yoktu. 23 Kasım'da Cevat Paşa 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'ya Adana Vilayeti için İngiliz notasını örnek göstererek böyle bir tazyikle karşılaşıldığında gerekli tedbirleri şimdiden alması için dikkatini çekti.⁸⁰⁴ Ali İhsan Paşa zaten İngiliz isteklerinin sadece Musul şehrini değil bütün Musul Vilayetini kapsadığının farkındaydı. Nitekim İngilizler 30 Kasım'a kadar Musul Vilayetinin boşaltılmasını istediler. Ordular tahliyei gerçekleştirirken İngilizler cephane ve yiyeceklerin geri taşınmasının önüne geçmek için teşebbüslerde bulunuyorlardı. İngilizlerin mütâreke ahkâmına aykırı bu faaliyetlerine karşı koyan 18. Alay 2. Kumandanı Nuri Veysi Bey İngilizler tarafından esir edildi. Cevat Paşa 27 Kasım'da harbiye nâzırı nâmına Ali İhsan Paşa'ya, mütârekeye aykırı hareket eden İngiliz faaliyetlerine son verilmesi ve esir edilen tabur kumandanı Veysi Bey'in iadesi için teşebbüste bulunulduğunu yazdı. Aynı yazıda Cevat Paşa "İngilizlerin harekâtı ne olursa olsun katiyyen silahla mukabele edilmemesi menafi-i vataniye icabındandır" sözleriyle hükümetin görüşünü kendisine aktardı.⁸⁰⁵ Türk orduları Musul'u tahliye ettikten sonra Şeyh Mahmut adında birisi İngilizlerin himayesi altında Musul vilayetinde Türklerin yoğun olduğu yerleri de içine alacak şekilde bir Kürt Hâkimliği kurdu. Ali İhsan Paşa Musul'dan çekilmesine rağmen bölgedeki bu yapılanmanın zararları konusunda Harbiye Nezâretinin dikkatini çekmiş erkân-ı harbiye-i umûmiye riyâsetine gönderdiği bir yazıyla Musul'daki bu zararlı teşekkülle Türk

⁸⁰² ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör No:1-1, Dosya No: 125, Fihrist:36, 9/11/1334 (9 Kasım 1918); ATASE Arşivi, Koleksiyon: İSH, Kutu No:1, Gömlek No: 36, Fihrist: 49.

⁸⁰³ 15 Kasım öğleye kadar Türk birlikleri Musul'u tamamen tahliye etmişti. Revanduz ve Süleymaniye gibi uzak yerlerdeki birliklerin bu tarihten sonra Anadolu'ya geçmelerine müsaade edilmiş, İngilizlerle yapılan antlaşma gereği tahliye 30 Kasım'a kadar sürmüştü. *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, BOA Yayınları, Ankara 1993, s. 59.

⁸⁰⁴ ATASE Arşivi, Koleksiyon: İSH, Kutu No:2, Gömlek No: 84, Fihrist: 17-1, 23/11/1334 (23 Kasım 1918).

⁸⁰⁵ ATASE Arşivi, Koleksiyon: İSH, Kutu No:2, Gömlek No: 103, Fihrist: 36, 27/11/1334 (27 Kasım 1918).

ordularının kontrolünde olan yerlerde mücadele edeceğini bildirmişti.⁸⁰⁶ Ali İhsan Paşa Diyarbakır hududuna kadar çekilmiş ordusuyla güneydeki İngiliz faaliyetlerine karşı mücadele kararlılığındaydı. Ancak İngiliz generali Allenby 7 Şubat'ta hükümete bir nota vererek 6. Ordunun lağvedilmesini ve Ali İhsan Paşa'nın görevden alınmasını istedi. Zaten oldukça küçülmüş olan 6. Ordu bir kolordu haline getirildi. 6. Ordu yerine Albay Cevdet Bey'in komutasında 13. Kolordu kuruldu.⁸⁰⁷

3.2.1.3. Elviye-i Selâsenin Tahliyesi

Ahmet İzzet Paşa Mondros Mütârekesi'nden önce 21 Ekim 1918'de Elviye-i Selâse adı verilen Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını elde tutabilmek için Batum Antlaşması'nın bir gereği olarak Brest Litovsk Antlaşması'nda belirlenen hudut haricindeki Osmanlı kuvvetlerinin işgal ettiği yerlerden çekilmesi emrini vermişti.⁸⁰⁸ Üç sancak Berlin Antlaşması'yla elden çıkmış 40 yıl sonra Sovyet Rusya ile yapılan Brest Litovsk Antlaşması'yla (3 Mart 1918) yeniden Türk sınırlarına dâhil edilmişti.⁸⁰⁹ Mondros Mütârekesi'nin 11. maddesine göre; Kafkasya'nın güneyindeki (Mavera-i Kafkas) Türk birliklerinin boşaltılmasına devam edilecek “bu bölgenin geri kalan bölümü”nün boşaltılması ise “oradaki durum incelendikten sonra, gerek görülürse” gerçekleşecekti.⁸¹⁰ Metinde ismi geçmemekle birlikte “geri kalan bölümü”yle İtilaf Devletleri'nin kastettiği Elviye-i Selâse idi. Ancak mütâreke gereğince buranın tahliyesinin istenebilmesi için orada mahallî bir tetkik yapılması icabetmekteydi. Plebisitle Osmanlı idaresine katılmış bu bölgede yapılacak bir inceleme tahliyeyi gerektiren bir durum olmadığını açıkça ortaya koyacaktı. Ne var ki 11 Kasım 1918'de İngilizler Mondros Mütârekesi'nin 11. maddesine ek bir bend yerleştirmek suretiyle hiçbir tahkikata gerek duymadan üç sancağın boşaltılmasını istediler. Mütârekeye yapılan bu ek maddeye Osmanlı hükümeti sessiz kalırken ilk tepki Osmanlı erkân-ı harbiyesinden geldi. Tahliye kararına hükümetçe bir direnme olmadığından Cevat Paşa İngiliz İrtibat Subayı Yarbay Murphy'e Türk askerlerinin hiç olmazsa kış aylarını Kars, Ardahan ve Batum'da geçirmesi için müsaade edilmesi talebinde bulundu. Erken tahliyeyi sakıncalı

⁸⁰⁶ Zekeriya Türkmen, *Mütâreke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK, Ankara Basımevi, Ankara 2001, s. 42.

⁸⁰⁷ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s.34. Ali İhsan Paşa 2 Mart'ta İstanbul'a gidecek burada İngilizler tarafından tutuklanarak mart ayı sonlarına doğru Malta'ya sürülecektir. Ali İhsan Sâbis, *Birinci Dünya Harbi, 4. Cilt*, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s. 343.

⁸⁰⁸ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1983, s. 34.

⁸⁰⁹ 11 Kasım'da Almanya'nın savaştan çekilmesi üzerine Merkez Sovyet Hükümeti 13 Kasım'da Brest Litovsk Antlaşması'nın geçersiz olduğunu ilan ederek Alman kuvvetlerinin boşalttığı yerlerde Sovyet idaresini tesisi etmeye çalıştı. Brest Litovks Antlaşması kısa sürede geçersiz duruma düşmüştü. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 592.

⁸¹⁰ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. I, s. 13.

gören Cevat Paşa 9. Ordunun en azından kış aylarında Üç Sancak'ta kalması gerektiğine inanıyordu.⁸¹¹ Cevat Paşa tahliyenin kış sonrasına bırakılması için teşebbüste bulunduğunu 23 Kasım'da 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya bildirerek yine de kendisinden erzak ve malzemeyi Elviye-i Selâse her an boşaltılacakmış gibi düzenlemesini istedi. Nitekim Yarbay Murpy 24 Kasım'da İtilaf Harp Meclisi'nin kesin tahliye kararında olduklarını bildiriyordu.⁸¹² Cevat Paşa bunun üzerine 25 Kasım'da 9. Ordu Kumandanına İngilizlerin tahliye ısrarlı olduklarını ve bu talebi yerine getirmek zorunda kalacaklarını yazdı. Aynı yazıda tahliyenin nasıl yapılacağına süratle kendisine bildirilmesini emretti.⁸¹³

Mondros Mütârekkesi'ne bir ek bend yerleştirmek suretiyle Elviye-i Selâsenin tahliyesini isteyen İngilizlere karşı hükümet diplomatik bir teşebbüste bulunmamıştı. Kaldı ki bunun nasıl bir sonuç getireceği belirsizdi. Harbiye Nezâreti ve erkân-ı harbiye-i umûmiye riyâseti bu durumda tahliye müddetinin uzatılmasına çalıştı. Cevat Paşa 9. Ordu Kumandanlığına bir an önce erzak, silah ve mühimmatın geri taşınması için uyarılarda bulundu. Çünkü ordunun Elviye-i Selâse'de 6 aylık iaşesiyle teçhizatı vardı. Doğu Anadolu'da Ruslar ve Ermenilerle uzun süren mücadelelerden dolayı tarım yapılamadığından iaşenin nakledilememesi geri çekilen orduyu açlıkla karşı karşıya bırakabilirdi.⁸¹⁴ İngilizler ise tahliyenin acilen yapılması için baskı yapıyordu. Osmanlı Erkân-ı harbiyesinin Elviye-i Selâse'nin boşaltılmasının 1919'un Mart ayına kadar ertelenmesi için İngiliz karargâhı nezdinde yaptığı müracaatlar kabul görmemişti. Cevat Paşa 12 Aralık'ta mart ayından önce tahliyelerin yapılmasının kış şartları ve taşıma zorlukları nedeniyle imkânsız olduğundan İtilaf Devletleri murahhaslarından oluşacak bir heyet tarafından görülüp tahliye süresinin 9. Ordu komutanıyla birlikte tespitini önermişti. Gerçi Yakup Şevki Paşa tahliye için elinde bulunan malların gelecek heyet tarafından Rus malları oldukları gerekçesiyle Kars'ta bırakılma ihtimalini gözeterek İtilaf komisyonunun gelmesini sakıncalı görmüştü.⁸¹⁵ Yine de İngiliz genel karargâhıyla yapılan bu yazışmalar en azından tahliye için Yakup Şevki Paşa'ya bir ay

⁸¹¹ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1983, s. 34.

⁸¹² Tevfik Bıyıklıoğlu, "Mondros Mütârekenamesinde Elviye-i Selâse İle İlgili Yeni Vesikalar", *Belleten*, Cilt: XXI, Sayı: 84, s. 575; Tevfik Bıyıklıoğlu, *TİH, I, Mondros Mütârekkesi ve Tatbikatı*, s. 157.

⁸¹³ Tevfik Bıyıklıoğlu, *a.g.m.*, s. 576.

⁸¹⁴ Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, ATAM Yayınları, Ankara 2002, s. 80.

⁸¹⁵ Yakup Şevki Paşa çekincesinde haklıydı. İtilaf devletleri Osmanlı Devleti'nin Ruslardan ganimet olarak alındığını düşündükleri herşeyde hak iddia ediyorlardı. Cevat Paşa komisyon oluşturulması teklifinden kısa bir süre sonra harbiye nazırı oldu. Fakat itilaf devletlerinin baskısıyla olacak ki kendisinin de imzası bulunan bir kabine toplantısında ganimet olarak alınan Rus silah ve cephanesinin iadesi kararı alındı. BOA, MV, Dosya No: 213, Gömlek No: 84 25 Ra 1337 (29 Aralık 1918).

kazandırmıştı.⁸¹⁶ Bu arada İngilizler 7 Aralık'ta ve 18 Aralık'ta iki İngiliz gemisini Batum'a göndererek önce limanı kontrollerine aldılar. 24 Aralık'ta bir İngiliz tümeninin Batum'a çıkmasıyla Batum İngilizler tarafından işgal edildi. Batum'daki idare buraya atanan askerî valinin kontrolü altında olmak üzere muhtelif milletlerden oluşan bir heyete bırakıldı. Oysa Batum işgal edilse dahi buradaki mülki yöneticilerin ve memurların uzaklaştırılarak Osmanlı egemenliğinin sona erdirilmesi mütârekeye göre itilaf devletlerine tanınmış bir hak değildi.⁸¹⁷ İngilizler bu hareketiyle Batum'daki Türk idaresini resmen sonra erdiriyordu. Harbiye nezareti tahliye gerçekleşse bile burada Türk memur ve jandarmasının kalması gerektiğine inanıyordu.⁸¹⁸ 29 Aralık'ta Harbiye Nâzırı Cevat Paşa bu doğrultuda 9. Ordu Kumandanına tahliyeden sonra jandarma vasıtasıyla güvenliğin sağlanması için 2. Ordu bölgesinde alınan tedbirlerin benzerini içeren bir emir verdi.⁸¹⁹ Bu emirler daha tatbik edilmeden aynı gün Dâhiliye Nezâretinden 9. Ordu Kumandanına gönderilen bir başka emirle Batum mülkiye hükûmetinin İngilizlere teslimi ve hükûmet memurlarının geri gönderilmeleri istenmişti.⁸²⁰ Hükûmetin iki nezaretinden aynı gün çıkan birbirinin tamamen zıttı bu emirler harbiye nezaretiyle hükûmetin görüş ayrılıklarını ortaya koyması bakımından son derece dikkat çekicidir. Memurların görevden çektirilmeleri 1 Ocak 1919'da Vükelâ Meclisinden çıkan kararla kesinleşti. Dâhiliye Nezâreti 2 Ocak'ta Batum Mutasarrıflığına gönderdiği yazıyla kararı ve kararın Kars, Ardahan ve diğer yerlerdeki memurlara tebliğini bildirdi.⁸²¹ Sonuç olarak harbiye nezaretine rağmen hükûmetin isteğiyle Batum'daki memurlar geri çağrıldılar. Böylece Batum'daki Türk idaresi resmen sona erdi.

Cevat Paşa Ermeni tehlikesini gözeterek Elviye-i Selâse'deki cephanenin teslim edilmemesi noktasında büyük gayret göstermişti. Harbiye nazırı iken ziyaretine gelen Hüseyin Kâzım (Kadri) Bey'e bu konudaki kararlılığını gösteren şu sözleri söylemişti:

“ Ordu tarumar olmuş. Ben resmî ve şahsî her kuvvetimi tahlis yolunda istimal etmekten çekinmem. Ve iktiza ederse sizinle bizzat feda-yı hayat edinceye kadar çalışırım. Arkadaşlarınızı temin ediniz. Harbiye Nezareti Yakup Şevki Paşa'ya emir vermiştir.

⁸¹⁶ Tevfik Bıyıklıoğlu, *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 160.

⁸¹⁷ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.1, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 59.

⁸¹⁸ Tevfik Bıyıklıoğlu, *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 162.

⁸¹⁹ Cevat Paşa'nın alınmasını istediği tedbirler şunlardı: 1) Süvari birliklerinin süvari jandarmasına dönüştürülerek hükûmet memurlarının emrine verilmesi. 2) Terhis olunmayanlardan jandarma kuvvetlerinin taviyesi. 3) Jandarmada görev yapmaları için subay verilmesi. 4) Asayiş için bırakılacak sayının tespiti ve jandarma birliklerine yapılacak takviye sayısının harbiye nezaretine bildirilmesi. 5) Jandarma görevi yapacak tüm birliklerin tek tip kıyafet giymeleri. Atase Arşivi: 1/2, Klasör: 56, Dosya: 19, Fihrist: 31.4. Akt. Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, AAM Yayınları, Ankara 2002, s. 124.

⁸²⁰ Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, s. 125.

⁸²¹ Tevfik Bıyıklıoğlu, *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 162.

Kafkasya cephesindeki mühimmattan tek bir tüfek ve kurşun itilâf devletlerine teslim olunmayacak.”⁸²²

Ancak durum böyle olmadı. İngilizler tahliye de güçlük çıkardılar ve bazı askerî mühimmata el koydular.

6 Ocak 1919’da Harbiye Nâzırı Cevat Paşa⁸²³ ile İstanbul İtilaf İşgal Kumandanı General Wilson arasında yapılan görüşmede Batum’daki cephanenin taşınması konusunda bir anlaşma yapılmıştı.⁸²⁴ Buna rağmen İngiltere Karadeniz Ordusu Kumandanı Milne anlaşmaya aykırı olarak karayoluyla tahliye olunan birliklerimizdeki tüfek ve makineli tüfeklerin haricindeki cephanenin taşınmasına müsaade etmedi. Denizden hiçbir cephane taşınmadığı gibi İngilizler Türklere ait ele geçirdikleri savaş malzemelerine el koydular. 7 Ocak’ta Yakup Şevki Paşa Batum’u işgal eden 27 İngiliz Tümeni Kumandanı General Walker ile Elviye-i Selâsenin tahliyesini görüştü. Görüşmede tahliyelerin 1919 Ocak ayının sonuna kadar bitmesi kararlaştırıldı. Yakup Şevki Paşa iklim şartlarının elverişsizliği ve nakliye araçlarının yetersizliği gibi olumsuzluklara rağmen ocak ayının sonuna kadar Batum’un tahliyesini ve şubatın sonuna kadar da Kars’ın tahliyesini bitirerek birliklerini Erzurum’a kadar getirmeyi başardı.

3.2.1.4. Hicaz, Asir ve Yemen’in Tahliyesi

Mondros Mütârekesi’nin imzalanmasıyla Osmanlı Devleti resmen I. Dünya Savaşı’ndan çekilmişti. Ancak mütâreke akdinin bazı mevkilerdeki birliklere tebliğ edilmesi o dönem muhabere imkânlarının yetersizliği nedeniyle bir sorun haline gelmişti. Sadece İngilizlerin aracılığıyla telli haberleşme yapılabilirdi. İstanbul’la hiçbir haberleşme vasıtası olmayan Hicaz, Asir, Yemen ve Trablusgarp’taki Osmanlı kuvvetleriyle bağlantı kurulamamıştı. İngilizlerin direkt olarak Türk birliklerine mütârekeyi tebliğ etmeleriyle Türk birliklerinin teslim olması beklenemezdi. Calthorpe, haklı olarak bu şekilde düşünerek Mısır’dan çekilmek üzere bir emir gönderilmesini istemişti.⁸²⁵ Nitekim daha önce İngiliz makamlarından yapılan tebligatlara Türk

⁸²² Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 305.

⁸²³ Tevfik Bıyıklıoğlu, *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s.163’de 6 Ocak 1919’da General Wilson’la görüşme yapan Harbiye Nazırının Ömer Yaver Paşa olduğu yazmaktadır. Ancak o tarihte harbiye nazırı Cevat Paşa’dır. Ömer Yaver Paşa 13 Ocak’ta teşekkül eden ikinci Tevfik Paşa hükümetinin harbiye nazırlığına getirilecektir.

⁸²⁴ Yapılan anlaşmaya göre; Batum’daki Türk askerleri havaların durumuna göre karadan ve denizden naklölünacak; silah, mitralyöz ve topları yanlarında götürebileceklerdi. Sadece terhise tabi erlerin silahları Batum’daki depolara konulacaktı. ATASE Arşivi, Koleksiyon: İSH, Kutu No:7, Gömlek No: 12, Fihrist: 12-3.

* **Fahreddin Paşa:** 1868’de Ruscuk’ta doğdu. Ailesi 93 Harbi nedeniyle İstanbul’a göç etti. 1891’de Erkân-ı Harp Mektebi’nden mezun oldu. 31 Mart Hâdisesi’nin bastırılmasında, Trablusgarp Harbi’nde ve Balkan Harbi’nde çeşitli vazifeler aldı. Birinci Dünya Harbi’nde Hicaz Vali ve Kumandanlığına tayin edildi. Millî Mücadele döneminde Malta’ya sürgün edilenler arasındadır. 22 Kasım 1948’de vefat etmiştir. Süleyman Beyoğlu, *Medine Müdafası ve Fahreddin Paşa*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018.

komutanlar tarafından itibar edilmemişti. Ahmet İzzet Paşa 6 Kasım 1918’de sadrazam ve harbiye nâzırı imzasıyla, Mısır Visamiralliği vasıtasıyla Medine Kumandanı Ferik Fahreddin Paşa’ya* ve Asir Kumandanı Mirliya Muhiddin Paşa’ya gönderilmek üzere mütârekenin tebliğini ve memlekete dönmelerini içeren bir emir yazdı. Emir birkaç gün içerisinde ilgili kumandanlıklara ulaştı. Hicaz, Asir ve Yemen’deki Türk kumandanlar İngiltere aracılığıyla gelen emre uymadılar ve biraz da İngiltere aracılığıyla geldiğinden emre kuşkuyla yanaştılar. Fakat bu kumandanlarla kendi emrindeki kurmay başkanı ve kolordu kumandanları arasında görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Hicaz Kuvvetleri Kumandanı Fahreddin Paşa birliklerini teslim etmemekte kararlıydı.⁸²⁶ Kurmay başkanı Emin Bey ise direnme imkânlarının yetersizliği sebebiyle Fahreddin Paşa’yla görüş ayrılığına düşmüştü. O kadar ki Yarbey Emin Bey Harbiye Nâzırı Cevat Paşa’ya O’nu şikâyet eden bir mektup yazmıştı.⁸²⁷ Fahreddin Paşa emri dışında hareket eden kurmay başkanını görevden aldı. Yemen’deyse 39. Tümen 7. Kolordunun görüşü dışına çıkarak kendi iradesiyle Aden’de İngilizlere teslim olmuştu. Sonuç olarak Hicaz, Asir ve Yemen’deki birlikler sadrazamın emrine ve aynı emrin 28 Kasım ve 8 Aralık 1918 tarihlerinde Harbiye Nâzırı Abdullah Paşa tarafından tekrarına rağmen hala İngilizlere teslim olmamışlardı. Üstelik 8 Aralık’taki emir Yüzbaşı Ziya isminde bir zâbitle bizzat elden gönderilmişti. 26 Aralık’ta dönemin harbiye nâzırı Cevat Paşa da benzer bir emir göndermişti. Aynı gün Fahreddin Paşa padişah irâdesi olmadan gelen emirlere uymayacağı cevabını verdi.⁸²⁸ Yemen’de teslim konusunda anlaşmazlıklar yaşandığı bir sırada Harbiye Nâzırı Cevat Paşa’nın İngilizler aracılığıyla ulaştırılan yeni bir emri geldi.⁸²⁹ İngiliz aracılığı nedeniyle bu emre karşı da bir güvensizlik duyuldu. Ancak Harbiye Nâzırı Cevat Paşa imzasıyla Yemen ve Asir Kumandanlıklarına Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye 1. Şubesinden Yüzbaşı Ömer’in getirdiği emir 7. Kolordu Kumandanlığının tavrını değiştirdi. Kolordu, 40. Tümene gönderdiği emirde daha fazla direnmenin hükûmete zarar vereceğini söylüyordu. Cevat Paşa bu kumandanlığa gönderdiği emirlerde 16. maddeye uyulmadığı takdirde İtilaf Devletleri’nin şiddetli usullere başvuracağını, tehlike altındaki vatana karşı vazifenin mütâreke emirlerini tatbik

⁸²⁵ *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 47.

⁸²⁶ Fahreddin Paşa, Ahmet İzzet Paşa’nın emrine rağmen kutsal toprakları terketmek niyetinde değildi. Harem-i Şerif’te kalabalığa seslenerek son derece duygusal bir konuşma yapmıştı. Bkz. Feridun Kandemir, *Fahreddin Paşa’nın Medine Müdafaaası*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2017, s. 159.

⁸²⁷ *BDHTH VI. Cilt, Hicaz Asir Yemen Cepheleeri ve Libya Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s. 377.

⁸²⁸ *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 47.

⁸²⁹ ATASE Arşivi, Koleksiyon: İSH, Kutu No: 91, Gömlek No: 99, Fihrist: 27, 08/01/1335 (8 Ocak 1919); *BDHTH VI.Cilt*, s. 608’e göre 9 Ocak 1919.

etmekten geçtiğini belirtmişti.⁸³⁰ Harbiye Nâzırı Cevat Paşa imzasıyla benzer içerikte bir emir yine bir subay vasıtasıyla Trablusgarp'a gönderilmişti.

Fahreddin Paşa padişahın irâdesi olmadan teslim olmayacağını söylemiş hükümetten gelen hiçbir emri dinlememişti. İstanbul'dan Haydar Molla başkanlığındaki heyetin kendisine irâdeyi tebliğ etmesiyle 10 Ocak 1919'da Medine'deki Osmanlı kuvvetleri teslim oldular. Asir ve Yemen'deki birliklerin teslimi de 1919 Ocak ayı içerisinde gerçekleşti.⁸³¹ Trablusgarp'ta direniş bir müddet daha devam etti. Ancak İtilaf Devletleri'nin memleketin bazı noktalarını işgal etme tehlikesi yönünde gelen haberler onları teslim zorladı.⁸³² 1 Mart 1919'dan itibaren Türk birlikleri Trablusgarp'tan çekilmeye başladılar.

Hükümetin ve Harbiye Nâzırı Cevat Paşa'nın görüşü mütâreke ahkâmında yer aldığı şekliyle Hicaz, Asir ve Yemen'deki Türk kuvvetlerinin en yakın İngiliz kuvvetlerine teslim olması yönündeydi. Telgraflarla, heyet ve subaylar vasıtasıyla gönderilen emirler başkente uzaktaki birliklerin teslimini öngören içerikteydi. Cephelerdeki kuvvetler gelen emirlere başlangıçta şüpheyle yaklaşmıştı. Öte yandan bu emirler birlikler içerisinde görüş ayrılıklarına neden olmuştu. Netice itibarıyla bu dönemde hükümetin ve Harbiye Nâzırı Cevat Paşa'nın direnişin daha fazla uzamasının memleketin zararına olacağı hususundaki tutumları Türk kuvvetlerini teslim zorlayan bir etken olmuştur.⁸³³

3.2.2. Ordunun Terhisi ve Silahsızlandırılması

Cevat Paşa genelkurmay başkanlığına atandığında öncelikli olarak üzerinde durulması gereken konular; kendi beyanatında belirttiği üzere ordunun terhisi meselesi ile ordunun yeniden düzenlenmesiydi. Mondros Mütârekası'nın 5. maddesi, iç güvenlik ve hudut muhafazası için gerekli askerî kuvvetin haricindeki Türk ordusunun gecikmeden terhis edilmesini öngörüyordu. Mütârekenin ardından bu aciliyete binaen gazeteler

⁸³⁰ BDHTH VI. Cilt, *Hicaz Asir Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s. 615.

⁸³¹ Harbiye Nazırı Cevat Paşa'nın bir subay vasıtasıyla gönderdiği emir üzerine Yemen'deki birlikler 15 Ocak 1919'da teslim olmaya karar verdiler ve ellerindeki silahları İmam Yahya'ya bıraktılar. İmam Yahya daha sonra İngilizlere, Fransızlara ve İtalyanlara karşı Yemen'in bağımsızlığı için mücadeleye girişti. Ahmet Nuri Diriker, *Cephelerde Bir Ömür*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013, s. 261.

⁸³² İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 189.

⁸³³ Gerçekten İngilizler tehditlerini ileri boyutlara taşımışlardı. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Webb hükümetinden aldığı talimatla Medine teslim edilmediği takdirde Boğaz'daki istihkâmların havaya uçurulacağı tehdidinde bulunmuştu. İngilizler, Medine müdafii Fahrettin Paşa ve diğer cephelerdeki Türk birlikleri teslim olmakta direndikçe hükümet nezdindeki tehditlerini giderek artırmışlardı. Bkz. Salahi Sonyel, "İngiliz Belgelerine Göre Medine Müdafii Fahrettin Paşa", *Belleten*, Cilt XXXVI, Sayı: 143, Yıl:1972, s. 344-346.

ordunun terhisine dair haberler vermekteydi.⁸³⁴ Mütâreke hükmünü yerine getirmek bir yana ordunun terhisi meselesi kamuoyunu ilgilendiren ve merakla beklenen bir konuydu. Harbiye Nezâreti ve genelkurmay başkanlığı mütârekenin hemen ardından bu meselenin çözümüne ağırlık verdi.

Harbiye Nezâretinde 4 Kasım'da son şekli hazırlanan Terhis Tâlimatnâmesi 5 Kasım 'da padişahın irâdesiyle yürürlüğe girdi.⁸³⁵ Buna göre 82-309 doğumlu erler terhis edileceklerdi. Ancak bu erlerin tamamının aynı anda terhisleri sevkîyâtta izdihama yol açabileceğinden ilk etapta 82-300 doğumlu erlerin tedricen terhisleri tebliğ edildi. Kömür ve linyit madenlerindeki memur ve işçiler, şimendifer, mavna, gemi gibi nakliye araçları hizmetlileri ile Hilâl-i Ahmer memurları ve hizmetlileri, İaşe Nezâreti'ne bağlı değirmen hizmetlileri, fırıncılar, işçiler, mangal kömürü imâl eden zanaatkârlar ve işçiler, şoför ve arabacılar yeni bir emre kadar terhis olunmayacaklardı. 301-309 doğumlu erlerin terhislerine 82-300 doğumlu erlerin terhisleri tamamlanınca başlanacaktı. 314, 315, 316 doğumlu erlerin terhislerinin daha sonra yapılması kararlaştırılmıştı.⁸³⁶ Erlerin terhislerinde titizlik gösterilmişti. Erkân-ı harbiye-i umûmiye riyâseti tarafından terhise tabi erler son kez muayeneden geçirilmiş, aşıları yapılmış, muayeneleri yapıldıktan sonra sağlık sorunu olmayanlar terhis edilmişti.⁸³⁷

Ordunun terhisi işgalleri kolaylaştıracağından İtilaf Devletleri hükümet üzerindeki baskılarını artırarak terhisin bir an evvel tamamlanmasını istiyorlardı.⁸³⁸ 5. maddenin savsaklandığını düşünen İngilizlere Harbiye Nâzırı Cevat Paşa 19 Aralık 1919'da hükümetin 5. maddeyle meşgul olduğunu şimdiye kadar neler yapıldığının müzâkere edilebileceğini yazdı.⁸³⁹ Cevat Paşa'nın Harbiye nâzırlığı döneminde gerek İngiliz baskısı gerek mütâreke ahkâmının gereği olarak askerin terhis işlemlerine devam edildi. 314, 315, 316 doğumlu erlerin terhisleri hususunda padişah irâdesi çıktıktan sonra terhis muamelelerinin yapılması için Cevat Paşa imzasıyla bir yazı çıktı. Buna göre; 314, 315, 316 doğumlu erlerden memleketleri ve köyleri yakında olanlar hemen terhis edilecek, terhisleri için nakliye aracına ihtiyaç duyulanlar ise parça parça terhis edileceklerdi. Menzillerdeki erlerin terhislerine ihtiyaca binaen bulundukları makamca

⁸³⁴ "Askerin Terhisi Yakın", *Zaman*, 4 Kasım 1918 ; "Terhis", *Vakit*, 4 Kasım 1918 ; "Terhisin Kat'i Şekli", *Hâdisat*, 5 Kasım 1918 ; "Askerin Terhisi", *Zaman*, 5 Kasım 1918 ; "Ordunun Terhisi", *Zaman*, 6 Kasım 1918.

⁸³⁵ "Terhisin Kat'i Şekli", *Hâdisat*, 5 Kasım 1918 ; "Terhis Hakkında İrâde-i Seniyye Şerefsâdır Oldu", *Hâdisat*, 6 Kasım 1918; Zekerîya Türkmen, *Mütâreke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 72.

⁸³⁶ "Terhis Nasıl Olacak", *Vakit*, 8 Kasım 1918.

⁸³⁷ Zekerîya Türkmen, *Mütâreke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 73.

⁸³⁸ *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 184.

⁸³⁹ ATASE Arşivi, Koleksiyon: İSH, Kutu No: 75, Gömlek No: 51, Fihrist: 30-2, (19 Aralık 1918).

karar verilecekti. Terhis tâlimatnâmesinde olduğu gibi doğumu itibariyle terhisi gelen erlerden umum kömür ve linyit madenlerinde, şimendifer, mavna ve gemilerde, Hilâl-i Ahmer’de çalışanların, mangal kömürü imal eden zanaatkârların, işçi, şoför ve arabacıların terhisleri şimdilik ertelenecekti. Terhis komisyonu vasıtasıyla sırayla terhisleri yapılacak olan erlerin miktarlarına ait bilgiler bağlı bulundukları birlikler tarafından her hafta perşembe günleri ordu dairesine bildirilecekti.⁸⁴⁰ Böylece mütârekeden sonra yapılan terhislerle 1310-1313 doğumlu erler birliklerinde kalabilmiş bunların haricindeki erler terhis edilmişlerdi.⁸⁴¹

Mütârekede Osmanlı ordularının mevcudu dikkate alınmış, ordunun tümen, alay, tabur ve batarya sayılarının ne olacağına ilişkin bir hüküm verilmemişti. Mütârekedeki bu boşluktan faydalanmak amacıyla kolordu ve birlik sayılarının artırılması yoluna gidildi. Böylece birliklerin sayısı artırılmak suretiyle terhislerle askerî bakımdan zayıf bırakılan birliklerde en azından daha fazla subay istihdam etme fırsatı doğacaktı. Erkân-ı harbiye 2 Ocak’ta General Wilson’a 9 kolordu ve 20 tümen halinde ordunun teşkilatlandırılacağını bildirdi. Bu konuda İngiliz makamlarıyla uzun süreli yazışmalar gerçekleşti. Ankara’da hükümetin teşkiliyle bu yazışmalar hükümsüz kalsa da, zayıf da olsa elde tutulan 20 tümenin kuruluşu İstiklâl Harbi’ni kazanacak ordunun yapılandırılmasında büyük bir fayda sağladı.⁸⁴² Mümkün olduğu kadar subayın kadroda tutulması amacıyla yapılan bu uygulamanın yanısıra aynı amaca yönelik olarak eldeki subaylar terhis edilmediler. Büyük kısmı izinli sayılarak kadrolarında muhafaza edildi. Ordunun çekirdek kadrosu bu şekilde korunmak istendi.⁸⁴³

Mütâreke döneminde Harbiye Nezâreti ve erkân-ı harbiye riyâseti için orduların terhisi gibi mühim bir mesele ordunun silahtan arındırılmasıydı. Mütârekenin 20. maddesi terhis edilecek Osmanlı ordusunun “taşıtlarıyla birlikte, araç gereçlerinin, silahlarının ve cephanesinin kullanılış biçimi konusunda verilebilecek buyrukların yerine getirilmesi”ni içermekteydi.⁸⁴⁴ Madde gereğince İngilizlerin Türk ordusunun silahsızlandırılması noktasındaki tâlimatlarının yerine getirilmesi gerekiyordu. Buradan hareketle terhis konusunda olduğu gibi İtilaf Devletleri’nin istekleri baskı halinde devam etti.

⁸⁴⁰ ATASE Arşivi, Koleksiyon: İSH, Kutu No: 138, Gömlek No: 113, Fihrist: 4, (8 Ocak 1919).

⁸⁴¹ Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşı’nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, TTK, Ankara 1990, s. 2.

⁸⁴² *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 175.

⁸⁴³ Zekeriya Türkmen, *Mütâreke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 81.

⁸⁴⁴ İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. I, s. 14.

Cevat Paşa'nın harbiye nâzırlığında harp döneminde Osmanlı ordularının eline geçen İngiliz ve Rus silahlarının iadesi kararı alındı.⁸⁴⁵ Terhis edilen ordulardan arta kalan hayvanlar İstanbul ve çevresindeki çiftçilere satıldı.⁸⁴⁶ Osmanlı ordusundaki silah ve cephanenin iadesinde ise İtilaf Devletleri'yle birtakım sorunlar yaşandı. Osmanlı erkân-ı harbiyesi mütâreke kadrosu fazlası tüfeklerin birliklerde subayları nezdinde muhafazasını isterken İngiliz generali Milne cephanenin kendilerine teslim edilmesini veya teslim edilemeyen tüfeklerin sürgü kollarının İstanbul'a gönderilmesini istemişti.⁸⁴⁷ İngilizlerle yapılan yazışmalar sonucunda birliklerde kalması gereken tüfek sayısı 2 Ocak 1919 tarihli tezkere ile 1540 olarak tespit edilmişti. Aynı tezkereye göre 20 tümen ve toplam 30800 silahlı piyade eri olacaktı.⁸⁴⁸ Ancak 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa sefer kadrosundan mütâreke kadrosuna geçişte elde kalan fazla silahlara ait sürgü kollarını Doğu cephesindeki Ermeni tehlikesi sebebiyle İstanbul'a göndermedi. General Milne 18 Temmuz 1919'da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa'ya şikâyetinde bulundu. Kâzım Karabekir her tümeninde 3200 silah bırakmakta ısrar etmişti. Cevat Paşa, Kâzım Karabekir'in çekincesini haklı bularak durumu hükûmete izah etmiş sorunun çözülmesini istemişti.⁸⁴⁹ 30 Temmuz 1919'da hükûmete sunduğu raporda; memleketteki asayişle ilgili vaziyetin bir tümeninde 1500 tüfekten fazlasını gerektirdiğini, son günlerde Doğu'daki Ermeni faaliyetlerine tümenlerdeki 1500 tüfekte karşı konulamayacağını belirtti. Silah meselesi Harbiye Nezâreti nezdinde halledilememiş Cevat Paşa durumu hükûmete rapor etme ihtiyacı duymuştu. İngilizlerin silahların teslimi konusundaki baskıları arttığından Cevat Paşa hükûmetten bu sorunu halletmesini istemişti. Cevat Paşa hükûmete gönderdiği yazıda mütârekenin 5. maddesini özellikle hatırlatmıştı. 5. maddeye göre memleketteki asayişin korunması hükûmetin bir göreviydi ve bu görev Cevat Paşa'nın yazıda açıkladığı üzere ancak silahla sağlanabilirdi. Cevat Paşa aynı gün General Milne'in 18 Temmuz tarihli yazısına verdiği cevapta memleketteki durumun tümenlerde

⁸⁴⁵ BOA, MV, Dosya No: 214, Gömlek No : 4 30 Ra 1337 (3 Ocak 1919).

BOA, MV, Dosya No: 213, Gömlek No: 85 25 Ra 1337 (29 Aralık 1918).

⁸⁴⁶ BOA, MV, Dosya No: 213, Gömlek No: 84 25 Ra 1337 (29 Aralık 1918).

⁸⁴⁷ *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 180.

⁸⁴⁸ ATASE Arşivi, Koleksiyon: İSH, Klasör No: 75, Dosya No: 51, Fihrist: 30-5, 27/01/1335 (27 Ocak 1919).

⁸⁴⁹ Kazım Karabekir Paşa 30 Kasım 1918'de Harbiye Nâzırı Abdullah Paşa'yı ziyaret etmiş ve iki konu hakkında görüşünü bildirmişti. Birincisi Doğu'da tahliye edilecek yerlerde İtilaf heyetleri bulunmadığı takdirde Müslümanların Ermeniler ve Gürcüler tarafından katledilecekleri idi. Diğeri de İstanbul gazetelerinde İttihatçıları kötöleme adına Ermenilerin katledildiği haberlerinin yapıldığı, buna karşın Ermenilerin Doğu'da yaptıkları katliamların kat kat fazla olduğu ve yeniden harekete geçecekleriydi. Kazım Karabekir Paşa, Ermeni katliamlarını Cevat Paşa'ya da anlatmış görüşlerini kendisine yazılı olarak da vermişti. Kazım Karabekir'in sonradan gönderdiği katliam vesikaları İsmet Bey'in (İnönü) başkanlığındaki bir komisyon tarafından neşredildi. İstanbul gazeteleri bu şekilde aydınlatılmış oldu. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969, s.8. İleride Cevat Paşa Doğu'daki tehlikenin bilincinde olarak Kazım Karabekir'in güvenlikle ilgili endişelerine ve bu sebeple silahların teslimine yanaşmamasına hak verecek kendisini bu konuda destekleyecektir.

1500 tüfekten fazlasını gerektirdiğini, tümenlerden fazlalık olarak istenen 1700 tüfek sürgü kollarının gönderilmesine hükümetin karar verebileceğini bildirmişti. Ancak hükümet Cevat Paşa'nın gönderdiği yazıya aldırış etmedi.⁸⁵⁰ Milne şikâyetini 22 Ekim 1919'da tekrarladı. Cevat Paşa, Milne'e verdiği cevabında İngilizlerin kabul ettiği mütâreke kadrosuna göre halen 12260 ere ihtiyaç duyulduğunu bunların bir kısmının 15. Kolordunun karşılanması düşünülse bile 15. Kolordu askerinin bir kısmının demiryolu ve Kale'de kullanıldığını ve buraya asker celbolmadığından hastalık vb sebeplerle fazlalığın zamanla ortadan kalkacağını söyledi. İngilizlerin onay verdiği mütâreke kadrosu 55403 eldeki kadro 43143 idi.⁸⁵¹ İngilizlerin kabul ettiği kadroya göre 12260 askere daha ihtiyaç vardı. Cevat Paşa'nın ortaya koyduğu rakamlar aslında mütârekenin 5. maddesinin Türk ordusunun zararına uygulandığını göstermektedir. Cevat Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa İngilizlerin bütün baskılarına ve hükümetin ilgisizliğine rağmen sonuna kadar direnerek 15. Kolorduyu olduğu gibi bırakmayı başardılar.⁸⁵² Doğudaki 15. Kolordunun varlığıyla Ermeni mezâliminin önüne geçilmiş bu kolordu İstiklâl Harbi'nde mühim bir rol oynamıştır.

Sonuç olarak Cevat Paşa ilk erkân-ı harbiye- i umûmiye reisliği ve harbiye nâzırlığı görevlerini Mondros Mütârekesi hükümlerinin çiğnenerek memleketin işgal edildiği, hükümetlerin mütârekeye aykırı durumlar karşısında dahi etkisiz kaldığı bir dönemde yapmıştır. Kendisinin ve erkân-ı harbiyedeki kıymetli subayların ve cesaretle hareket eden ordu kumandanlarının müşterek hareketleri sayesinde ordunun tamamen dağılması ve daha geniş alanların işgalleri engellenmiştir.⁸⁵³ İtilaf güçlerinin yaptıkları bazı işgaller mümkün olduğunca geciktirilmiş daha fazla cephe iç kesimlere ulaştırılmıştır. Bütün bu çabalar İstiklâl Harbi'ni zaferle sonuçlandıracak Türk ordusuna önemli katkılar sağlamıştır.

Cevat Paşa genelkurmay başkanlığının ilk döneminde ve harbiye nâzırlığı görevindeyken mütâreke hükümlerini yerine getirmek konusunda son derece sorumlu

⁸⁵⁰ 19 Mayıs 1919 – 20 Temmuz 1919 tarihlerinde 2. Damat Ferit Paşa Hükümeti, 21 Temmuz 1919 – 1 Ekim 1919 tarihlerinde 2. Damat Ferit Paşa Hükümeti iktidardaydı. Ali Arslan, *İstanbul'dan Çıkış Millî Mücadele'ye Giriş*, İdil Yayıncılık, İstanbul 2013, s.21,26. Cevat Paşa'nın Damat Ferit Paşa hükümetlerinden hiçbir destek alamadığı görülmektedir. 1 Ekim 1919'da millî mücadeleye bakışı olumlu olan Ali Rıza Paşa'nın iktidara gelmesiyle tümenlerdeki fazlalık 1700 adet tüfegin İstanbul'a gönderilme tehlikesi ortadan kalktı. *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 182.

⁸⁵¹ Türk ordusunun mevcudunun düşürülmesi için İngiliz baskılarının bir sonucu olarak 29 Mayıs 1919'da Cevat Paşa'nın genelkurmay başkanlığında yapılan bir düzenlemeyle kolordu ve tümenlerdeki toplam er sayısı 54503 kişi oluyor 24 ağır top için 900 er tahsisi ile bu sayısı 55403 ere ulaşıyordu. Bu düzenlemeler İngilizler tarafından tasdik edilmişti. Zekeriya Türkmen, *Mütâreke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 81.

⁸⁵² *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 183.

⁸⁵³ *TİH, I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, s. 96.

davranmıştır. O'nun bu davranışının altında İtilaf güçlerinin mütârekeye sadık kalacaklarına inancı etkili olmuştur. İtilâf Devletleri'nin gerçek emelleri haksız işgallerle birlikte ortaya çıkınca mütârekeye aykırı hususlarda askerî ve diplomatik çözümler aramıştır. Fakat ne olursa olsun İtilâf güçleriyle sıcak bir çatışmaya girmemeyi memleket menfaatinin bir gereği olarak görmüştür. Verdiği emirler de bu doğrultudadır. Cevat Paşa'nın mütârekenin ilk dönemlerinde hukukî hassasiyetle hareket ettiğini söylemek mümkündür.

3.3. Cevat Paşa'nın Millî Mücadele Dönemi'nde İçinde Yer Aldığı Cemiyetler ve Heyetler

3.3.1. Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti

Verem hastalığı 1. Dünya Savaşı sürecinde tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı'da da olumsuz şartların tesiriyle yaygınlık göstermiş, hastalıktan ölenlerin sayısı bir hayli artmıştı. İstanbul'daki gazeteler verem hastalığının artışına dair haberlerle konuya dikkat çekmekteydi. Çünkü İstanbul Sıhhiye Müdüriyet- i Umûmîsinin haftalık yayınlarına göre İstanbul'daki verem hastalarının artışı feci boyutlara ulaşmıştı. Kuşkusuz zor şartlardaki Anadolu halkının durumu daha vahimdi. Veremin bulaşıcı bir hastalık olması sebebiyle hastalığa karşı toplumun bilinçlendirilmesi son derece mühimdi. Veremle mücadele tıbbî mücadelenin yanında sosyal dayanışmaya da muhtaçtı. Bu amaçla İstanbul'da Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti kuruldu. Başkanı Besim Ömer Paşa, ikinci başkanları Cevat Paşa ve Hakkı Şinasi Paşa idi.⁸⁵⁴

Cemiyet aza kayıt ve kabul işlemlerini pazartesi, perşembe ve cumartesi günleri Sultanahmet'teki Sultan Mahmud Türbesi civarındaki Osmanlı Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezinde⁸⁵⁵ yapmıştı. Cemiyete en az bir lira verenler tam üye, bir liranın altında bağış yapanlar ise yardımcı üye olarak kaydedilmişti. Cemiyetin ilk toplantısı Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezinde yapılmıştı. Cemiyetin nizamnâmesini cemiyetin başkanlığına seçilen Besim Ömer Paşa hazırlamıştı. Cemiyet, halkı yayın yoluyla bilgilendirmeyi, dispanserler ve verem hastaneleri açarak veremle mücadele etmeyi amaçlamıştı.⁸⁵⁶ Cevat Paşa Veremle Mücadele Cemiyeti'nin ikinci başkanı olarak cemiyeti maddi ve manevi

⁸⁵⁴ “Veremle Mücadele Cemiyeti”, *Tasvir-i Efkar*, 11 Mayıs 1919.

⁸⁵⁵ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti bünyesinde 20 Mart 1912'de “Osmanlı Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi” kurulmuştu. Cemiyet birçok faaliyetlere katılmış hatta Çanakkale muharebelerindeki çalışmalarından ötürü cemiyet kadınları Bahr-i Sefid Mevki-i Müstahkem Kumandanı Cevat Paşa tarafından tebrik edilmişlerdi. Muzaffer Tepekaya-Leyla Kaplan, “Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi, Sayı:10, s. 184.

⁸⁵⁶ Yeşim Işıl Ülman, “Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Bir Aydının Portresi (1861-1940) Dr. Besim Akalın”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları -9-*, İstanbul 2005, s. 15.

olarak desteklemişti. Veremle Mücadele Osmanlı Cemiyeti, sonradan veremle mücadele için kurulan cemiyetlerin öncüsü olmuştur.

3.3.2. Heyet-i Nasihalar

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin aleyhine sona ermesiyle Mondros Mütârekesi imzalanmış bu mütâreke 7. maddesiyle İtilaf Devletleri'ne güvenlikleri tehlikede buldukları noktaları işgal etmek hakkı tanımıştı. Gayrimüslim tebaadan Rumlar yukarıda değinildiği gibi mütârekenin henüz ilk günlerinde Müslüman ahalinin maneviyatını sarsacak şekilde İtilaf Devletleri'nin işgallerini sevinçle karşılayan nümayişler yapmışlardı. İlerleyen zamanlarda mütârekeden medet uman türlü hesaplar peşindeki Rum ve Ermeni unsurlar İstanbul ve çevresiyle Anadolu'nun çeşitli yerlerinde taşkınlıklara başlamışlardı. 1919'un mart ayı ortalarında Şile ve civarında eşkıyalık yapıp Türk köylerine saldıran Rum çetelerini tedhiş hareketlerinden vazgeçirmek için bir heyet oluşturulmuştu. Hükümet bu yola başvurarak bir yandan jandarma gücünü artırarak memlekette asayiş, öte yandan özel heyetler oluşturmak suretiyle unsurlar arasında huzuru sağlamayı amaçlamıştı. Kısa bir zaman sonra “unsurlar arasındaki kin ve nifakın giderilmesi maksadıyla” aynı şekilde daha geniş bir organizasyonla heyetler oluşturulması düşünüldü.⁸⁵⁷ Bu amaçla Meclis- i Vükelâda iki heyetin gönderilmesi kararı alındı.⁸⁵⁸ Heyetlerden birisi Anadolu'ya diğeri Rumeli'ye gönderildi.

Anadolu ve Rumeli'ye gönderilecek heyetlerle ilgili haberler kısa süre içinde basında çıkmaya başlamıştı. Gazetelerden heyetlerin kendilerine birtakım nasihatlarla bulunacağını öğrenen halk bu heyetlere “Heyet-i Nasiha” adını vermişti.⁸⁵⁹ Anadolu'ya gönderilecek Heyet-i Nasiha'da; Şehzade Abdürrahim Efendi'nin başkanlığında ayandan Ferik Ali Rıza Paşa, Divan-ı Harbi Örfi eski reisi Ferik Mahmut Hayret, Süleyman Şefik Paşa (Söylemezoğlu), Bursa Müftüsü Ömer Fevzi Efendi, Pazarcık eski müftüsü Halil Fehmi Efendi, Dâhiliye Nezâreti Memurin- i Kalem Müdürü Ohannes Ferit ve Karahisar eski mebusu Yanko Kovenidi Bey yer almıştı. 16 Nisan 1919'da vapurla İstanbul'dan yola çıkan heyet, Mudanya'ya vardıktan sonra Bursa, Balıkesir, Manisa, Aydın, Denizli, Burdur, Antalya, Isparta, Konya şehirlerinde ziyaretlerde bulundu. Bilhassa en mühim

⁸⁵⁷ Celal Bayar'a göre heyetlerin teşkilindeki asıl maksat hanedanın meşrutiyetle birlikte azalan nüfûzunu artırmak ve 1914-1918 yıllarındaki yönetimi kötülemektir. Celal Bayar, *Ben De Yazdım*, Cilt 6, s. 24. Heyetlerin başında şehzadelerin olması Bayar'ın görüşünü desteklemektedir.

⁸⁵⁸ Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s. 64.

⁸⁵⁹ Celal Bayar, *Ben De Yazdım*, Cilt 6, s. 26.

durağı olan İzmir’de büyük bir alakayla karşılandı. Heyet, Konya’dayken İzmir’in Yunanlar tarafından işgal edildiği haberini alınca 18 Mayıs’ta İstanbul’a döndü.

İkinci heyetin Rumeli’ye gönderilmesine karar verilmişti. Gazetelerde ikinci Heyet-i Nasiha olarak da geçen Rumeli nasihat heyetine Şehzade Seyfettin Efendi’nin başkanlığı uygun görülmüş ancak rahatsızlanması nedeniyle heyetin başkanlığına Şehzade Cemalettin Efendi getirilmişti.⁸⁶⁰ Rumeli Heyet-i Nasihası’nda eski Harbiye Nâzırı Cevat Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Fevzi Paşa görev almıştı.⁸⁶¹ Rumeli Heyet-i Nasihası için özel bir tren tahsis edildi.⁸⁶² Heyet 10 günlük bir vazifeyi yerine getirmek üzere 28 Nisan 1919 Pazartesi günü trenle İstanbul’dan yola çıktı.⁸⁶³ Geceyi Pavli Köyü’nde (Bugün Kırklareli’ne bağlı Pehlivan köy İlçesi) istirahatle geçiren heyet sabah saat yedide Pavli’den hareket etti. Tren 29 Nisan günü saat sabah onda Edirne istasyonuna vardı. Burada şehzadenin başkanlığındaki heyeti gece dahi yollarda bekleyen halk büyük bir coşkuyla karşıladı. Edirne istasyonunda müftü, ulema, Rum Metropolitide, Ermeni murahhası, Bulgar Piskoposu ve Yahudi cemaatinin hahambaşı ve müslim ve gayrimüslim eşraftan kimseler hazır bulunmuşlardı. İstasyondan itibaren yollarda müslim ve gayrimüslim çocuklar ellerinde Osmanlı bayraklarıyla sevinç gösterileri yapmışlardı. Her türlü ahâlden insan karşılamada yer almıştı.⁸⁶⁴ Heyet o günü istirahat ve ikâmet için belediye dairesinde geçirdi. Ertesi gün hükümet konağı avlusunda heyetle birlikte Edirne Valisi Salim Paşa, kolordu komutanı Cafer Tayyar Paşa, Edirne’nin askerî ve mülkî erkânı, ulema, gayrimüslim din adamları, eşraf, mektep talebeleri ve birçok ahâli hazır bulundular.⁸⁶⁵ Onların huzurunda Cevat Paşa padişah beyannâmesini okudu. Padişah beyannâmesi ziyaret edilen her yerde halka okunmuştur. Her seferinde de beyannâme Rumeli Heyet-i Nasihası adına Cevat Paşa tarafından okunmuştur. Beyannâme Cevat Paşa’nın okumasında hitâbetinin iyi olması kuşkusuz önemli bir etkidir. Bununla

⁸⁶⁰ Meclis-i Vükelânın 24 Nisan 1919 tarihli kararında heyetin başkanı olarak Şehzade Seyfettin Efendi’nin adı geçmektedir. 27 Nisan 1919 tarihli Alemdar ve Hâdisat gazetelerinde Rumeli Vilayeti’ne gidecek olan heyetin Şehzade Seyfettin Efendi’nin başkanlığında pazartesi günü (28 Nisan’da) yola çıkacağı haberleri yer almıştır. Haberlerden Şehzade Seyfettin Efendi’nin son anda hastalandığı yerine Şehzade Cemalettin Efendi’nin getirildiği anlaşılmaktadır. “İkinci Heyet-i Nasiha”, *Alemdar*, 27 Nisan 1919 ; “Heyet-i Nasiha”, *Hadisat*, 27 Nisan 1919.

⁸⁶¹ Meclis-i Vükelâda heyetler için ödenek tahsisi yapılarak Edirne’ye gidecek heyet-i mahsusadan Şehzade Seyfettin Efendi’ye 1000 lira, heyet azasından Cevat Paşa’ya ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa’ya 100’er lira, yâverler mülazım-ı evvel Refik ve Ali Efendilere de 30’ar lira verilmesi kararı alınmıştı. BOA, MV, Dosya No: 215, Gömlek No: 81-1,2 23 B 1337 (24 Nisan 1919).

⁸⁶² “Heyet-i Nasiha”, *Hadisat*, 27 Nisan 1919.

⁸⁶³ “İkinci Heyet-i Nasiha”, *Alemdar*, 28 Nisan 1919.

⁸⁶⁴ Memleket Gazetesi’nin haberine göre heyet, yüzbinlerce halkın alkışları arasında Edirne’ye girmiş, bayraklarla donatılan şehirde tarifi mümkün olmayan bir sevinç başlamıştı. Heyetin Edirne’ye varışı gazeteye göre gayrimüslim ahali üzerinde olumlu bir tesir yapmıştı. “Heyet-i Nasiha”, *Memleket*, 30 Nisan 1919.

⁸⁶⁵ “Heyet-i Nasiha”, *Alemdar*, 2 Mayıs 1919; Mevlüt Çelebi, *Heyeti Nasîha Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, Akademi Kitabevi, İzmir 1992, s. 59.

birlikte Çanakkale zaferinin tanınan kahramanı olarak halkta olumlu bir tesir bırakacağı da düşünülmüş olabilir. Cevat Paşa okuduğu beyannâmeyle halkta büyük bir coşku uyandırmıştı. Tarık Mümtaz Göztepe, Cevat Paşa'nın Edirne'de okuduğu padişah beyannâmesinin halk üzerindeki coşkusunu şu sözlerle tasvir etmektedir:

“Şanlı Çanakkale Savaşının en yüksek alınlı maceralarından biri olan 18 Mart zaferinin kahramanı payesile tarihimize geçen bu kahraman kumandan, yeleleri kabarmış bir aslan heybetile okuduğu o yavan hükûmet beyannamelerine bir destan edası veriyordu. Bu yüzdendir ki, Edirnelilerin heyecanı son dereceyi bulmuş...”⁸⁶⁶

O gün öğleden sonra Şehzade Cemaleddin Efendi Edirne Valisiyle birlikte Gureba Hastanesi'ni ve Askerî Hastane'yi ziyaret ederek moral vermiş padişahın selâmlarını iletmiştir. Sonra kolordu karargâhını ziyarete gitmiştir. Cevat Paşa da aynı gün Edirne'deki İngiliz temsilcisine ve Rum metropolidine iade-i ziyarette bulunmuştur.⁸⁶⁷

1 Mayıs günü heyet, vali ve kolordu komutanıyla beraber ayş (yaşama) yurdunu ziyaret etti. Buradaki öksüz öğrencilerin başarıları Şehzade Efendi tarafından takdir edildiler. Darülmuallimat, Mekteb-i Sultani ve ardından Musevî Mektebi ziyaret edildi. Şehzade Cemaleddin Efendi tarafından anâsır-ı sadıka- i Osmaniye'ye, onların ruhanî temsilcilerine, muhtelif sosyal tabakalardan eşrafa ve şehrin ileri gelenlerine bir ziyafet verildi. Ziyafet esnasında Maarif Müdürü Rahmi Bey Edirnelilerin şükran duygularını ve sadâkatlerini yansıtan bir konuşma yaptı. Bu sırada sadâret makamından gelen telgraf Cevat Paşa tarafından okundu. Öğleden sonra Rum Mektebi'ne gidildi. Burada heyet metropolid efendi, din adamları, mektep hocaları ve öğrencileri tarafından karşılandı. Karşılama töreninde talebeden biri Türkçe bir konuşma yaptı. Ardından metropolid efendi yaptığı konuşmasında Rum cemaatinin saltanatlık makamına sadâkat hisleriyle bağlılıklarını beyan etti. Heyet adına Cevat Paşa onlara cevâbî bir konuşma yaptı. Buradan Ermeni Mektebi'ne geçildi. Şehzade ve maiyyeti benzer biçimde hürmet ve sadakat belirten tören ve nutuklarla karşılandılar. Son olarak Sanayi Mektebi'ni ziyaretle buradaki talebelerin başarıları ve kabiliyetleri takdir edildi. 2 Mayıs'ta heyet Cuma namazı için Selimiye Camii'ndeydi. Cuma namazı öncesinde Hafız Halil Efendi tarafından bir mevlid okundu. Ömer Ziyaeddin Efendi millet-i Osmaniye'nin refah ve selâmeti için duada bulundu. Edirne'den ayrılmadan önce Şehzade Efendi Vali Paşa'dan Edirne'de bulundukları süre içerisinde kendilerine gösterilen ilgiden memnun olduklarını

⁸⁶⁶ Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütâreke Gayyasında*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1969, s. 144.

⁸⁶⁷ Mevlüt Çelebi, *Heyeti Nasîha Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, s. 59.

ahâliye bildirmesini istedi. Ahâlinin ilgisi padişahın da hoşuna gitmişti. Öyle ki Cevat Paşa'ya gönderdiği telgrafta memnuniyetini ifade etmişti. Heyet, Cuma namazının ardından kendilerine tahsis edilen otomobillerle Kırkkilise'ye (Kırklareli) doğru yola çıktı.⁸⁶⁸ Yediye çeyrek kala kasaba içinde ve dışında bekleyen muhtelif unsurlardan binlerce ahâli tarafından parlak bir şekilde karşılandı. Mülkî memurlar, askerî temsilciler, ruhanî reisler, ulema, eşraf ve mektep talebeleri karşılamada yer aldılar. Hükümet konağı önünde padişah beyannâmesi okundu. Heyet daha sonra belediye dairesinde istirahat çekildi.⁸⁶⁹ 3 Mayıs'ta Lüleburgaz'da, 6 Mayıs'ta Tekfurdağı'nda (Tekirdağ) yine aynı şekilde parlak bir törenle karşılandılar. Padişah beyannâmesi buralarda da ahâliye Cevat Paşa tarafından okundu.⁸⁷⁰ Rumeli Heyet-i Nasihası 9 Mayıs'ta görevini tamamlayarak İstanbul'a döndü. Heyet o gün padişah tarafından kabul edildi.⁸⁷¹ Cevat Paşa 13 Mayıs'ta bakanlar kurulu toplantısına katılarak burada gezi, eğitim, ulaşım ve tasarım konularında bilgiler sundu. Ayrıca padişaha verilmesi için bir de rapor hazırladı.⁸⁷²

Heyet-i Nasihalar gittikleri yerlerde özellikle Türkler tarafından büyük coşkuyla karşılandılar. Kuşkusuz bu ilginin asıl nedeni heyetlerin başında olan şehzadelerdi. Halk hanedâna ve onun temsilcisi olan şehzadeye büyük saygı göstermiş her yerde sevgi gösterilerinde bulunmuştu. Sina Akşin'e göre Saray bu suretle siyaset sahnesine ben de varım demişti.⁸⁷³ Müslüman halk şehzadeye gösterdiği ilgiyle padişaha bir umut olarak baktığını da göstermiş oluyordu.⁸⁷⁴ Gayrimüslimler için bu durum aynı ölçüde söz konusu değildi. Gerçi gayrimüslim yetkililer karşılamalarda ve resmî törenlerde yer almışlardı. Ancak Rumlar yaptıkları zararlı faaliyetlerle samimi olmadıklarını kısa sürede gösterdiler.⁸⁷⁵ Daha Anadolu'ya gönderilen heyet görevini tamamlamadan İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildi. İzmir'in işgali Rumların taşkınlıklarını artırdı. Heyet-i Nasihalar huzur ortamı sağlamada başarılı olamadı. Sadece iyi niyetli bir teşebbüs olarak kaldılar.

Cevat Paşa 18 Mart kahramanı olarak bilinen ve dönem gazetelerinde adından saygıyla bahsedilen bir isimdi. Ayrıca mütâreke döneminde harbiye nâzırlığı ve erkân-ı

⁸⁶⁸ "Heyet-i Nasiha Edirne'de", *Alemdar*, 4 Mayıs 1919.

⁸⁶⁹ "Heyet-i Nasihalar", *Sabah*, 5 Mayıs 1919.

⁸⁷⁰ "Heyet-i Nasiha", *Sabah*, 8 Mayıs 1919 ; "Dahili Haberler- İkinci Heyet Tekfurdağı'nda", *Hâdisat*, 8 Mayıs 1919 ; "Heyet-i Nasiha", *Memleket*, 8 Mayıs 1919.

⁸⁷¹ "Rumeli Heyet-i Nasihasının Avdeti", *Sabah*, 10 Mayıs 1919.

⁸⁷² Mevlüt Çelebi, *Heyeti Nasîha Anadolu ve Rumeli Nasîhat Heyetleri*, s. 62.

⁸⁷³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, s. 227.

⁸⁷⁴ Mevlüt Çelebi, *Heyeti Nasîha Anadolu ve Rumeli Nasîhat Heyetleri*, s. 63.

⁸⁷⁵ Mevlüt Çelebi, *Heyeti Nasîha Anadolu ve Rumeli Nasîhat Heyetleri*, s. 63. Lütfi Bey'e göre Türkler heyete ilgi gösterirken hristiyan ahâli patrikhânelere aldıkları gizli emir üzerine heyetleri karşılamamışlardı. Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, s. 497.

harbiye-i umûmiye reisliği yapmıştı. Yukarıda belirtildiği gibi bu hususiyetleriyle halk üzerinde etkisi olabileceği düşüncesiyle ve hitabetteki marifetiyle heyetlerde görevlendirilmiş olabilir. Ancak Cevat Paşa İttihatçılara yakın ve meşrutiyetçi bir kişiydi. Her gidilen yerde bizzat kendisinin okuduğu padişah beyannâmesinin başında yer alan

“Hepimizin de bildiği gibi, şu son on yıldır büyük Osmanlı devletimizin uğradığı dert belâlar, kanunların ve şeriâtın hükümlerine aykırı davranmış olan birtakım devlet adamlarının eseridir.”⁸⁷⁶

sözleriyle meşrutiyet devri idaresine hücum ediliyordu. Bu çelişkili bir durumdu. Celal Bayar:

“1908 yılında Meşrutiyet’in ilan edildiği zaman, hürriyete kavuşan millet namına konuşan bütün hatipler, konferansçılar, “33 seneden beri çektiklerimiz” diye söze başladılar. Böylelikle 93 meşrutiyetini ortadan kaldıran İkinci Abdülhamid istibdadından şikayet olunurdu. Heyetin içinde bulunanlardan bu teraneyi bol bol kullanmış olanlar çoğunlukta idi.”

diyerek heyetteki bazı kişilerin çelişkili durumuna dikkat çekmiştir.⁸⁷⁷

3.3.3. Vahdet- i Milliye Cemiyeti ve Cevat Paşa’nın Mandacılığı

Cevat Paşa’nın üyeleri arasında yer aldığı Vahdet- i Milliye Cemiyeti’nin kurucusu Jön Türk hareketinin önde gelen isimlerinden Ahmet Rıza Bey’dir. Ahmet Rıza Bey, Sultan Vahdettin tarafından mütâreke döneminde Ayan Meclisi Reisliği görevine getirilmiş bu vazifesi esnasında Vahdet- i Milliye Cemiyeti’nin kurulmasına öncülük etmiştir.⁸⁷⁸ Cemiyet, Vahdet-i Milliye Heyeti adıyla resmen 6 Mart 1919’da bir beyannâme ve nizamnâme hazırlamak suretiyle teşekkül etmiştir.⁸⁷⁹

Mütârekeden sonra memleket siyaseten yalnızlık içerisindeydi ve siyasî birlikten yoksundu. Ahmet Rıza Bey’e göre Vahdet- i Milliye Cemiyeti, barış konferansına bir birlik halinde gidilmesi amacıyla kurulmuştu.⁸⁸⁰ Nitekim barışın tesis edilmesiyle cemiyetin misyonu sona erecekti. Vahdet-i Milliye bu yönüyle kendisini bir parti veya cemiyet olarak görmüyor siyaset üstü bir mevkide tanımlıyordu.⁸⁸¹ Bu sebeple kuruluşunda “cemiyet” yerine “heyet” adı uygun görülmüştü.

Ahmet Rıza Bey’in kurduğu Vahdet-i Milliye Cemiyeti içerisinde eski Harbiye Nâzırı Cevat Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Abdurrahman Şeref Bey,

⁸⁷⁶ Beyannâme metni için bkz. Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, s. 497-499.

⁸⁷⁷ Celal Bayar, *Ben De Yazdım*, Cilt 6, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s. 26.

⁸⁷⁸ Ziyad Ebuzziya, “Ahmed Rıza”, *TDV, İA*, Cilt: 2, s. 126.

⁸⁷⁹ “Vahdet-i Milliye Heyetinin Beyannâme ve Nizamnâme-i Esâsisi”, *Hâdisât*, 7 Mart 1919.

⁸⁸⁰ “Ahmed Rıza Bey’in Hatıraları”, *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1950.

⁸⁸¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 432.

Topçu Feriki Rıza Paşa, Birinci Ferik Hurşit Paşa, Nabi Bey, Celaleddin Muhtar Bey, Hamit Bey, Çürüksulu Ahmet Paşa, Rasathane Müdürü Fatin Efendi, Eski Mabeyin Başkâtibi Cevat Bey, Matbuat Cemiyeti Reisi Mahmut Sadık Bey, eski Konya Valisi Celal Bey, eski Divaniye Mebusu Ali Haydar Mithat Bey, eski sefirlerden Osman Nizamî Paşa, eski Maarif Nâzırı Sait Bey, eski Dâhiliye Nâzırı Mustafa Arif Bey, eski Nafia Nâzırı Ziya Paşa, eski Dâhiliye Müsteşarı Fuat Bey, eski Şeyhülislam Hulûsi Efendi, damad Hâmi Bey, eski Dâhiliye Müsteşarı Hamit Bey, âyandan Halim Bey, eski Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey yer almışlardı. Cemiyet dönemin önemli ve saygın isimlerini kendisinde toplamıştı.

Cemiyet, nizamnâmesinin ikinci maddesinde yer aldığı üzere Wilson Prensipleri'nin memlekette adaletli bir şekilde tatbik edilmesi için çalışıyordu. Ayrıca Avrupa'lı ve Amerika'lı kişilerden oluşacak bir heyetin Anadolu'da tedkiklerde bulunarak dünya kamuoyunu aydınlatmasını umuyordu. 16 Mart 1919'da Vahdet-i Milliye Cemiyeti Paris Barış Konferansı'na ulaştırılması için İstanbul'daki yüksek komiserlere muhtıra verdi. Wilson Prensipleri'ne uyulması, Türk delegelerinin konferansta dinlenilmesi istenmişti.⁸⁸² Wilson'ın 14 maddelik ilkelerine pek çok aydın ve devlet adamı bir sigorta nazarıyla bakmaktaydı. Oysa İngiltere ve Fransa, ABD'nin yalnızlık politikasına dönmesinden istifade etmek istemiş barış koşullarını Wilson Prensipleri'ni gözardı ederek hazırlamaya çalışmışlardı.⁸⁸³ Bunun bir sonucu olarak İzmir 15 Mayıs 1919'da Yunanlar tarafından işgal edildi. İzmir'in işgali Türkiye'de bitmekte olan ABD mandası isteğinin yeniden alevlenmesine yol açtı.⁸⁸⁴ Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa Amerika'dan mandacılık isteğinde bulundu. Pek çok aydın Wilson'a mektuplar gönderdi.⁸⁸⁵

Yunanların İzmir'i işgali üzerine Sultan Vahdettin 26 Mayıs'ta fikir alışverişinde bulunmak ve bir karara varmak maksadıyla Yıldız Sarayı'nda Saltanat Şûrası'nı topladı.⁸⁸⁶ Şûrada Vahdet- i Milliye'nin görüşünü Hamit Bey aktarmıştı. Vahdet- i Milliye; çoğunluğu Müslüman olan yerlerin parçalanmasına manda veya başka bir şekilde

⁸⁸² Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Cilt: I, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara 1982, s. 174.

⁸⁸³ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1985, s. 412.

⁸⁸⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I., s. 285.

⁸⁸⁵ Arthur Walworth, *Wilson and His Pecemakers*, New York – London, 1986, s.495'den Akt. Oğuz Aytepe, "Milli Mücadelede Manda Sorunu ve Mustafa Kemal'in Yaklaşımı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 6, S. 24, Ankara 1999, s. 479.

⁸⁸⁶ Tayyip Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 99.

diğer devletlerin idaresine verilmesine karşıydı. Şayet manda gerekliyse ve başka bir çare yoksa geçici olarak bir büyük devletin yardımı alınabilirdi.⁸⁸⁷

ABD Başkanı Wilson milletlerarası barışın korunabilmesi ve mandacılık yönetiminin âdilane biçimde tatbik edilebilmesi için Cemiyet-i Akvâm'ın kurulmasını gerekli görüyordu. Paris Barış Konferansı'na bu amaçlarla katılmıştı. Türkiye'nin ABD mandası altına girmesi burada pek çıkarı olmayan ABD için cazip bir şey değildi. Wilson ABD'ye döndükten sonra Türkiye'den gelen raporlar oldukça şaşırtıcıydı. ABD mandası isteğinin Türkiye'deki aydınlar arasında arttığı hakkında haberler gelmişti. Bunlar arasında Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve Çürüksulu Mahmut Paşa gibi Türk ordusunda nüfûzu olan kimseler de vardı.⁸⁸⁸ Amerika'nın mandacılık propagandası yapmamasına karşın Türkiye'de ciddi düzeyde ABD taraftarlığından söz edilebilirdi. Ancak bunlar Wilson'un bakışını değiştirmede etkili olmadı.⁸⁸⁹

İzmir'in işgali ve Amerikan heyetinin gelişi Türkiye'deki ABD mandası yanlılarının teşebbüslerini artırdı. Yakın Doğu'daki mandacılık meselesini tedkik etmek üzere 3 Haziran'da İstanbul'a gelecek olan ABD'nin King–Crane Heyeti'nden önce 31 Mayıs'ta Cevat Paşa, Mahmut ve İzzet Paşalar ABD Komiserliği'nde özel bir toplantı yaptılar. Toplantıda Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa, Mahmut ve İzzet Paşalar Türkiye'nin ABD mandasına girmesi için istekte bulundular. Ordunun ABD mandasına desteği konusunda güvence verdiler.⁸⁹⁰ Zaten bu kişiler bir müddettir Cevat Paşa'nın konağında mandacılık meselesi hakkında görüşmeler yapıyorlardı.⁸⁹¹ Amerikan Heyeti 3 Haziran 1919'da İstanbul'a geldi. King–Crane Heyeti'nin gelişi manda yanlılarınca sevinçle karşılanmıştı. Amerika heyeti manda konusunun önemine ve zorluğuna değindi. Heyete göre manda konusundaki karar Amerika halkına aitti. Dört gün İstanbul'da kalan heyet 7 Haziran'da Filistin'e hareket etti.

Amerika heyetinin Türkiye'ye geldiği günlerde Türk kamuoyunu meşgul eden husus Paris Barış Konferansı'na davet edilen Türk heyetinin belirlenmesi ve bu heyetin konferansta nasıl bir politika izleyeceğiydi. 1 Haziran'da Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı ziyaret eden Fransa Fevkalâde Komiseri Mösyö Defrance sadrazama taleplerinin kabul edildiğini Osmanlı Devleti'nin haklarını müdafa etmek için konferansa gidebileceklerini

⁸⁸⁷ Tayyip Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 108.

⁸⁸⁸ Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi (1919-1920)*, İleri Basımevi, Giresun 1972, s. 20.

⁸⁸⁹ Mine Erol, *a.g.e.*, s. 21.

⁸⁹⁰ Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, Milliyet Yayınları, 1972, s. 172.

⁸⁹¹ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. II, s. 64.

bildirdi.⁸⁹² Sadrazam ve Hariciye Nâzırı Damat Ferit Paşa, eski sadrazam Tevfik Paşa murahhas, Dâhiliye Nâzırı Ali Kemal ile Şûrayı Devlet Reisi Rıza Tevfik Beyler müşâvir olarak görevlendirildi.⁸⁹³ İzmir'in işgali nedeniyle ümitsiz ve tepkili olan Türk kamuoyu bu daveti bir müjde olarak karşıladı. Gazetelerde çeşitli aydınlar Paris'e gidecek heyete nasıl tavır takınacakları konusunda telkinlerde bulundular.⁸⁹⁴

Cevat Paşa konferansa gidecek heyetin nasıl hareket edeceği konusunda bazı tahmin ve önerilerde bulundu. İzmir'in işgalini müteakip Avrupa'dan gelen ajans ve gazete haberleri Osmanlı Devleti'nin iki-üç vilayetten ibaret kalacağı diğer yerlerin muhtelif hükümetlerin idaresi altına gireceğinden bahsediyordu. Bu olumsuz tabloya dikkat çeken Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa, konferansa gidecek heyetin evvelâ Anadolu ve Rumeli'de tam bağımsızlık isteyeceği fakat barış konferansına davet edilen hükümetin böyle bir taksim mecburiyeti karşısında kalması durumunda "ehven-i şer olmak üzere elyevm elimizdeki arazinin tamamını muhafaza eylemek şartıyla" sadece bir hükümetin yardımını talep edecekleri görüşündeydi.⁸⁹⁵ Cevat Paşa'nın hem şahsî düşüncesi hem de tahmini bu yöndeydi. Nitekim Cevat Paşa'ya göre kamuoyu taksim edilme tehlikesi karşısında memleketin bütünlüğünü muhafaza etmek için yalnız bir hükümetin vesâyetini kabule evrilmiş durumdaydı. Cevat Paşa'nın görüşleri Vahdet-i Milliye namına Saltanat Şûrası'nda görüş bildiren Hamit Bey'in bir benzeriydi.

Amerika mandası; Yunan işgalleri ve Amerikan heyetlerinin Türkiye'ye gelip gitmeleri gibi etkenlerle Erzurum ve Sivas Kongreleri sürecinde yoğun şekilde tartışıldı.⁸⁹⁶ Wilson, Türkiye'nin bütünü üzerinde mandacılık yanlısı değildi. Bu sebeple Amerikalılar Türkiye'deki mandacılara tüm milleti temsil eden bir heyetin kendilerine başvurması durumunda Amerika Kongresi'nde ciddiye alınabileceğini telkin etmişlerdi. Manda taraftarları bir yandan ümitlerini korurken öte yandan kongrelerde karar alınması için Mustafa Kemal Paşa'yı etkilemeye çalışmışlardı. Bekir Sâmî Bey 25 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektupta Amerika mandası isteğini gerekçeleriyle beraber açıklamıştı.⁸⁹⁷ Ali Fuat Paşa'ya mektup gönderen Kara Vâsıf Bey

⁸⁹² "Sulh Konferansına Davet Edildik", *Alemdar*, 2 Haziran 1919; *Hâdisat*, 2 Haziran 1919.

⁸⁹³ "Sulh Murahhaslarımızın Tasdik-i Memuriyetleri", *Sabah*, 4 Haziran 1919.

⁸⁹⁴ Cenab Şahabettin konferansa gidecek heyete İttihatçılıkla ve Almanya hükümetiyle bir ilişkileri olmadığının karşı tarafa açıkça anlatılmasını, kendilerinin milletin gerçek temsilcileri olduklarının hissettirilmesini tavsiye ediyordu. "Mümessillerimiz", *Alemdar*, 4 Haziran 1919.

⁸⁹⁵ ATASE Arşivi, Koleksiyon: ATAZB, Kutu No: 5, Gömlek No: 21, Fihrist: 6, 3/6/1335 (3 Haziran 1919).

⁸⁹⁶ Erzurum ve Sivas Kongreleri'ndeki tartışmalar için bkz. Naşit H. Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet Yayınları, 1973, s. 99-125.

⁸⁹⁷ "İstiklâl, şâyân-ı arzu ve tercihtir. Ancak istiklâl- i tâm talep ettiğimiz halde mülkün menâtık- ı müteaddideye taksimi, kat'i ve şüphesizdir. Şu halde iki üç vilâyete münhasır kalacak istiklâl, tamamiyet-i mülkiyemizi temin edecek mandaterlik elbette müreccahtır." Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 81.

onlarla aynı fikri paylaşarak; Osmanlı aydınlarından Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet, Cevat ve Çürüksulu Mahmut Paşalar, Reşat Hikmet, Câmî, Reşit Sadı Beyler ve Esat Paşa başta olmak üzere pek çok kişinin Amerikan mandasını “ehven-i şer” olarak istediklerini haber vermişti. Ali Fuat Paşa Sivas’ta bulunan Mustafa Kemal Paşa’ya telgrafla bu düşünceleri iletmişti.⁸⁹⁸ Ancak Amerika mandası fikrinin bu kadar güçlü olduğu bir dönemde kongrede mandacılık yönünde bir karar çıkmamıştır.

“Amerika mandası”, bu fikri savunanlar için bir ideal değil kötü seçenekler arasındaki en iyisiydi. Halide Edip’in deyişiyle “...taksim ve izmihlâl korkusu karşısında”ki bir mecburiyetti.⁸⁹⁹ Cevat Paşa’nın Amerika mandası hakkındaki görüşü memleketin paylaşılma tehlikesine karşı “ehven-i şer” bir tercihti. Ancak Amerika Türkiye konusunda hemfikir değildi. Bundan ötürü Cevat Paşa’nın Amerika mandası fikrinin canlı tutulduğu dönemde dahi millî mücadele yönünde adımlar atacaktır.

3.4. Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a Gönderilmesinde Cevat Paşa’nın Rolü

Mütâreke hükümleri gereğince seferber olan ordunun barış durumuna getirilmesi için ordu kumandanlıkları lağvedilmiş Türk ordusu 9 kolordu ve 20 tümen şeklinde teşekkül etmişti. Kolorduların başına asayiş gözetilerek önemli kumandanlar atanmıştı. Ancak pek çok üst düzey kumandan İstanbul’da vazifesiz bir haldeydi. Seferî durumdan hazerî duruma geçildiği öne sürülerek orduları lağvedilmiş kumandanların Anadolu’ya atanabilmeleri maksadıyla ordu müfettişliklerinin kurulması yoluna gidildi.⁹⁰⁰ Ordu müfettişliklerinin kurulması tarihe “Üçler Misâkı” olarak geçen mütabakatla hız kazandı.⁹⁰¹

14 Mayıs 1919’da genelkurmay başkanlığında değişiklik yapılarak Fevzi Paşa’nın yerine Cevat Paşa göreve getirildi. Mütârekeden beri genelkurmay başkanlıklarını yürütmüş olan Cevat Paşa ve Fevzi Paşa millî meselelerde beraber hareket etmişlerdi.⁹⁰²

⁸⁹⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 92.

⁸⁹⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 89.

⁹⁰⁰ Zekeriya Türkmen, *Mütâreke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 104. Ordu görünürde hazerî kadro esasına göre düzenleniyordu. Ancak asıl amaç seferî bir kadro esaslı teşkil etmektir. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye bunu İtilaf Devletlerini tedirgin etmeden yapmaya çalışmıştı. Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s. 106.

⁹⁰¹ Ordu müfettişliklerinin kurulmasında, müfettişlerin atanmasında ve faaliyetlerinin desteklenmesinde mühim faktörleri olan Cevat ve Şevket Turgut Paşa’ların vazifelerinin sona ermesinin ardından İngiliz baskıları neticesinde ordu müfettişliklerinin yetkileri daraltıldı. Bir müddet sonra da müfettişlikler lağvedildi. Zekeriya Türkmen, *Mütârekeden Millî Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa*, s. 228. Ordu müfettişliklerinin yetkilerinin kaldırılarak ordu komutanlıklarına verildiğine dair belgeler için bkz. *HTVD*, Sayı: 3, Vesika No:52, 53, 54. 16 Ağustos 1919 tarihli irâde ile ordu müfettişlikleri lağvedilecektir. Buna dair vesikalar: *HTVD*, Sayı:3, Vesika No: 55, 56, 57.

⁹⁰² Atatürk’e göre Cevat Paşa harbiye nazırlığı döneminde liyakat sahibi olduğuna inandığı Fevzi Paşa’ya Erkân-ı Harbiye Reisliği teklif etmişti. Her iki kumandan eldeki cephaneyi İtilaf Devletleri’nin kolaylıkla teslim alamaması için Anadolu’nun içlerine sevk etmişlerdi. Ayrıca İstanbul’daki depolarda bulunan silah ve cephane farkettilmeden

Fevzi Paşa namuslu ve vatansever biri olarak gördüğü Cevat Paşa'ya gizli işleri ve düşüncelerini açabilmişti. Süleyman Külçe'nin aktardığına göre Cevat Paşa ile 15 Mayıs'ta genelkurmaya gelen Fevzi Paşa arasında gizli bir görüşme gerçekleşti.⁹⁰³ Burada uzun bir görüşmeden sonra şu kararlar alındı:

- 1) Daha önceden kararlaştırılmış olan üç ordu müfettişliğinin karargâhlarıyla beraber acilen kurulması.
- 2) Mümkün olduğu kadar cephanenin İtilaf Devletleri'ne teslim edilmeyip Anadolu'da toplanması.
- 3) İtilaf Devletleri'nin baskısındaki İstanbul Hükümeti'nin yerine Anadolu'da millî bir hükümet teşkil edilmesi.
- 4) Millî galeyandan istifade ederek Kuvâyı Milliye'nin kurulması.
- 5) Müdafaada kalınmayarak taarruza geçilmesi.⁹⁰⁴

Kararlaştırılan beş maddenin ayrıntıları üzerinde görüşmeye geçildiği esnada Samsun'a gidiş hazırlıkları içerisindeki Mustafa Kemal Paşa genelkurmaya geldi. Üç önemli kumandan aynı konulardaki görüşmelere devam ettiler. Mustafa Kemal Paşa önceki gece sadâret konağındaki görüşmeden ötürü Cevat Paşa'nın düşüncelerinden haberdardı. Ancak Fevzi Paşa'nın görüşlerini bilmiyordu. Fevzi Paşa'ya vaziyet hakkında ne düşündüğünü sordu. Fevzi Paşa: “- Anlamıyorum ki efendim... dedi (ve sağ elinin şahadet parmağı ile haritada İstanbul noktasını göstererek) buradaki rahatımızı feda etmemek için koskoca memleketi veriyoruz, bu ne akıldır?” cevabını verdi. Cevat Paşa da Atatürk'ün tabiriyle “öyle oluyor” der gibi bakıyordu. Fevzi Paşa'nın cevabı Mustafa Kemal Paşa'yı sevindirmiş ve rahatlatmıştı.⁹⁰⁵

sonradan kullanılabilecek noktalara taşınmıştı. Cevat Paşa ve Fevzi Paşa mütâreke dönemi sonrasının genelkurmay başkanları olarak kurtuluş savaşı sürecinin ön hazırlığını yapan faaliyetlere girişmişlerdi. Bir dönem harbiye nazırlığı yapan Cevat Paşa nâzırlıktan istifa etmek zorunda kaldığında Fevzi Paşa'ya : “ – *Paşam göreceksiniz sık sık harbiye nazırları değişecektir. Fakat siz yerinizde kalınız ki başlanılan işleri yürütebilesiniz!*” demişti. Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1998, s. 122-124.

⁹⁰³ Zekeriya Türkmen'e göre bu mütâbakatta alınan kararlar 15 Mayıs'ta değil daha önceki bir tarihte alınmıştı. Çünkü 15 Mayıs'a gelindiğinde müfettişlikler zaten kurulmuştu. 1919'un Nisan ayında Cevat, Fevzi ve Şevket Turgut Paşalar arasında İstanbul'da sık sık gizli görüşmeler yapılmış vatanın kurtarılması doğrultusunda çözüm yolları aranmıştı. Zekeriya Türkmen, *Mütârekeden Milli Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa*, s. 105. Enver Behnan Şapolyo'nun aktardığı bilgiye göre Fevzi Paşa'nın Beykoz'daki evinde Cevat Paşa ve Mustafa Kemal Paşa ile birlikte toplantılar yapılmış Anadolu'da “mukavemet merkezi” oluşturmaya bu üç kumandan burada karar vermişlerdi. Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul 1958, s. 12. Süleyman Külçe'nin 1953'te basılan “Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askerî, Hususî Hayatı” adlı eserinde Misak'ın tarihi 15 Mayıs'tır. Misak'ı hazırlayanlar Cevat, Şevket Turgut ve Fevzi Paşa'dır. Murat Bardakçı eserin sonraki baskılarında Misak'ı hazırlayanlar arasında Mustafa Kemal Paşa'nın yer aldığı bilgisini vermektedir. Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu 19 Mayıs*, Turkuvaiz Kitap, İstanbul 2019, s. 372.

⁹⁰⁴ Süleyman Külçe, *Mareşal Fevzi Çakmak Askerî Hususî Hayatı*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1953, s. 108.

⁹⁰⁵ Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, 1998, s. 136.

Mustafa Kemal Paşa yapılan görüşmede Cevat Paşa ve Fevzi Paşa arasında mütabık kalınan beş maddeyi uygun görmüştü. Sıra Anadolu’da millî bir idârenin nasıl kurulacağı konusuna gelindiğinde Mustafa Kemal Paşa “Ben zaten bunu tahakkuk ettirmek üzere Anadolu’ya gidiyorum. Buradan verilen emirleri dinlemeyeceğim. Kahraman milletimin sinesinde hayatımı feda edinceye kadar çalışacağım.” dedi. Bu sözlerden heyecan duyan Cevat Paşa ve Fevzi Paşa heyecanla ayağa kalkarak Mustafa Kemal Paşa’nın elini sıktılar ve üç kumandan orada vatanın kurtarılması yolunda hiçbir şeyden çekinmeden beraberce mücadele edeceklerine yemin ettiler. Devamını Atatürk şu şekilde anlatmaktadır:

“... Cevat Paşa’ya döndüm: “- Bilhassa siz paşam. Asıl salâhiyet makamında şimdi siz bulunuyorsunuz. Beraber yürüyebilecek miyiz? “- Elbette”, “- O halde ilk iş olarak Ulukışla taraflarında bulunurken şimendiferle nakillerine müsaade olunmayan Yirminci Kolordu’nun yürüyerek Ankara’ya hareket etmelerini emir buyurunuz!” Önündeki bloknota işaret etti: “- Emir vereceğim...” dedi. “- Sonra sizinle şahsen muhabere edebilmek üzere hususi bir şifre isterim” “- Şimdi!” dedi, zile bastı, lazım gelenlere söyleyerek bana bunu da temin etti. Burada ilave edeyim: aldatıcı vaatlerle Anadolu’dan İstanbul’a çağrıldığım vakit, hakiki sebebi bu şifre ile Cevat Paşa’dan sormuş ve işgal kuvvetleri kumandanlığı tarafından bunda ısrar edilmekte olduğunu öğrenmiştim. Arkadaşlara veda ederek ayrıldım.”⁹⁰⁶

Cevat Paşa ve Mustafa Kemal Paşa arasında kararlaştırılan şifre millî mücadelenin kazanılmasında önemli bir rol oynadı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa Kurtuluş Savaşı sonrasında İzmir’de gazetecilerin kendisine zaferi nasıl kazandığını sorduklarında onlara “telgraf telleriyle” cevabını vermişti.⁹⁰⁷

Vatansever ordu kumandanları Anadolu’da bir direniş oluşturmada yalnızca siyasî yolla kurtuluşun sağlanamayacağı düşüncesindeydiler. Mustafa Kemal Paşa bu sebeple Anadolu’da görev alabilmek için çalışmalarına başlamıştı. O’nun görev almasında devlet ricaliyle ikili ilişkileri etkili olmuştu.⁹⁰⁸ Ali Fuat Paşa’nın babası İsmail Fazıl Paşa vasıtasıyla bir akşam yemeğinde Mehmet Ali Bey’le tanışmıştı. Tanışıklıkları devam etmiş Mehmet Ali Bey Mustafa Kemal’le Şişli’deki evinde sık sık görüşmüştü. Hatta bir keresinde Avni Paşa’yla birlikte gitmişlerdi. Avni Paşa, Harbiye Nâzırı Şakir Paşa’nın damadıydı. 7 Nisan 1919’da Mehmet Ali Bey dâhiliye nâzırı oldu.⁹⁰⁹ Samsun ve havâlisinde Müslümanlarla Rumlar arasında asayiş olayları başgösterince İngiliz

⁹⁰⁶ Falih Rıfık Atay, *Atatürk’ün Bana Anlattıkları*, Cumhuriyet Yayınları, 1998, s. 137.

⁹⁰⁷ Zekerîya Türkmen, “19 Mayıs 1919 Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a Çıkışı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.15, s. 1533.

⁹⁰⁸ Sabahattin Selek, *Millî Mücadele*, C.I, Örgün Yayınlar, İstanbul 1982, s. 129.

⁹⁰⁹ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 2010, s. 118.

yetkililer Osmanlı hükümetine Rumların katledildiğini öne sürerek bu olaylar önlenmezse bölgenin işgal edileceği ultimatoomunu verdiler. Mehmet Ali Bey Sadrâzam Damat Ferit Paşa'ya daha önce üzerinde olumlu bir tesir bırakan Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirilmesini teklif etti. Mustafa Kemal Paşa'nın hem Enver Paşa'yla hem de harp sırasında Alman kumandanlarla arasının iyi olmaması, Sultan Vahdettin'in veliahtlığında tanıdığı bir kişi olması O'nu padişah, hükümet ve İngilizler nezdinde kuşku duyulmayan bir kişi haline getirmişti.

Mehmet Ali Bey sadrazamı genç ve dinamik bir kumandan olan Mustafa Kemal Paşa'nın asayişini temin edebileceği yönünde ikna etmişti. Ancak Damat Ferit Paşa Anadolu'ya mühim bir vazifeye göndermeyi düşündükleri Mustafa Kemal Paşa'yla tanışmak konuşmak istemişti. Sadrazamın davetiyle Cercle d'Orient'da bir öğle yemeği ayarlandı. Yemekte Mehmet Ali Bey ve Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa da hazır bulunmuştu. Burada yapılan görüşmede Mustafa Kemal Paşa sadrazamın sorularına verdiği cevaplarla O'nun itimadını kazandı. Cevat Paşa ve Mehmet Ali Bey konuşmada kendisine destek verdiler. Görüşmeden bir gün sonra Damat Ferit Paşa Harbiye Nâzırı Şakir Paşa'ya Samsun ve çevresinde asayişin tesisi için Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirilmesi emrini verdi. 30 Nisan'da padişahın irâdesiyle Mustafa Kemal Paşa 9. Ordu Müfettişliğine tayin edildi.⁹¹⁰ Mustafa Kemal Paşa'ya verilen müfettişlik görevi O'nun Anadolu'ya gönderilmesi için ihdas edilmiş bir görev değildi.⁹¹¹ Bu durum müfettişliklerin kurulmasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçtiği tarihin birbirine rastlamasından ibaretti.⁹¹² Avni Paşa'nın naklettiği bir iddiaya göre İzzet Paşa, Cevat Paşa ve İttihat ve Terakki'nin diğer öndegelen bazı üye ve yöneticileri özel görüşmelerinde Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesini de konuşmuşlardı. Tam da bu sırada Mustafa Kemal Paşa ordu müfettişliği görevine tayin edilmişti.⁹¹³

Samsun'a gitmeden önce 13 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa ile Damat Ferit Paşa arasında bir görüşme daha gerçekleşti.⁹¹⁴ Damat Ferit Paşa'nın davetiyle Nişantaşı'ndaki

⁹¹⁰ HTVD, Sayı:1, Belge No:1; Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul 2010, s.120; *Arşiv Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk*, ATASE Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2017, Belge No:119. Cevat Paşa ve Erkânı Harbiye İkinci Reisi Kâzım Paşa Sadaret Makamına ordu müfettişliği sayısının üçe indirilmesi teklifinde bulunacaklardır. HTVD, Sayı: 4, Vesika No: 73. Bir müddet sonra müfettişlik sayısı üçe indirilecektir.

⁹¹¹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul 1976, s. 212.

⁹¹² Zekeriya Türkmen, "19 Mayıs 1919 Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı", s. 1531.

⁹¹³ Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 201.

⁹¹⁴ Atatürk, Falih Rıfki Atay'a Damat Ferit'le ikinci buluşma tarihi için "*galiba Mayıs'ın 14. günü*" derken aynı hatırayı naklettiği Enver Behnan Şapolyo'ya 13 Mayıs tarihini vermiştir. Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 199; Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, İstanbul 1958, s. 300. Sina Akşin 13 Mayıs'ın doğru tarih olduğu düşüncesindedir. Akşin'e göre görüşme 14 Mayıs'ta olsaydı Damat Ferit Paşa İzmir'in işgal edileceğinden haberdar olurdu. Sofrada böyle bir şey konuşulduğuna dair bilgi olmadığına göre buluşma tarihi Akşin'e göre 13 Mayıs 1919 olmalıdır. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, s. 592. Jaeschke'nin ise hangi

konağında bir akşam yemeğinde buluşuldu. Mustafa Kemal Paşa'nın orada Damat Ferit'ten öğrendiğine göre Cevat Paşa da toplantıya davet edilmişti. Kısa bir bekleyişten sonra Cevat Paşa geldi. Beraber yemek salonuna geçildi. Sofrada hiçbir şey konuşulmadı. Sofradaki sessizlik sonradan mühim şeylerin konuşulacağına işaret etti. Yemeğin sonlarına doğru Damat Ferit, Cevat Paşa'ya ve Mustafa Kemal Paşa'ya yemekten sonra bir görüşme yapılacağını söyledi. Ortasında genişçe masa olan bir salona geçildi. Sadrazam ayakta bir vaziyette "Bir harita getirelim müfettiş paşa bize izahat versinler" dedi. Harita getirildi ve masanın üzerine serildi. Mustafa Kemal Paşa Samsun ve havâlisindeki olayların İngilizlerin mübalağası olabileceğini yerinde yapılacak tetkikatla halledilebileceği cevabını verdi. Cevat Paşa sadrazamın sorusu üzerine "Öyledir efendim, bu gibi işler yerinde hallonulur." diyerek Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerini tasdik etti. Ancak sadrazam hala endişeliydi. Heyecanla Mustafa Kemal Paşa'ya bu endişesini giderecek şu soruyu sordu: "Pekâla, siz bana harita üzerinde nerelere kadar kumanda edeceksiniz, gösterir misiniz?". Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik yetkileri çok genişti. Sadrazam belli ki kuşkularını gidermek istemişti.⁹¹⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın ve Cevat Paşa'nın sadrazama verdiği cevaplar, aralarında geçen konuşmalar yakın tarihimiz için son derece önemlidir. Atatürk'ün Falih Rıfkı'ya anlattığı hatıra mahiyetindeki anekdotlar Cevat Paşa'nın kendisine desteğini açıkça göstermektedir:

" – Vesveseye düştüğü noktayı hemen anlamıştım. "–Efendim henüz ben de pek iyi bilmiyorum, belki... takriben (Kipert'in küçük haritasına elimi koyarak) ihtimal şu kadar ufak bir parça..." diye bazı vilayetleri gösterdim ve manalı bir tarzda Cevat Paşa'nın yüzüne baktım. Ben haritadan elimi kaldırırken, o da ilave etti: "–Efendim, dedi, Paşa tabii o mıntıkadaki kuvvete kumanda edecek... Zaten nerede kuvvet kaldı ki... " Sözüünü tamamlarken, vaziyetin hiç de ehemmiyetli olmadığını anlatmak istermiş gibi, masadan uzaklaşır gibi oldu. İçimden Cevat Paşa'ya teşekkür ediyordum. Her birimiz birer koltuğa çekildik ve kahvelerimizi içmeye başladık. Damat Paşa ferahlamış gibi idi... Sadrazamın konağından çıktıktan sonra, Cevat Paşa ile kolkola, karanlıkta, Nişantaş caddesinden Teşvikiye'ye doğru sık adımlarla ilerliyorduk. Cevat Paşa samimi bir lisanla bana sordu: "– Bir şey mi yapacaksın Kemal?" "– Evet Paşam, bir şey yapacağım!", "– Allah muvaffak etsin!", "– Mutlaka muvaffak olacağız!" Birbirimizden ayrıldık."⁹¹⁶

Ertesi gün yukarıda izah edildiği üzere 14 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa erkân-ı harbiye ri'yâsetine uğramış orada Cevat ve Fevzi Paşaların almış olduğu kararlara iştirak

kaynağa dayanarak 11 Mayıs dediği belli değildir. Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, TTK, Ankara 1989, s. 30.

⁹¹⁵ Mustafa Kemal Paşa'ya verilen tâlimat için bkz. HTVD, Sayı: 1, Vesika No: 5.

⁹¹⁶ Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, Cumhuriyet Yayınları, 1998, s. 134.

etmesiyle Üçler Misakı gerçekleşmişti. Mustafa Kemal Paşa o gün Bâbîâli'ye gitmiş bazı nâzırlardan Yunanların İzmir'i işgal edecekleri haberini almıştı. Samsun'a doğru yola çıkmadan önce en son 14 Mayıs akşamı Yıldız Sarayı'nda Sultan Vahdettin'le görüştü.

Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişi olarak padişah ve hükümet tarafından Samsun'a hangi maksatla görevlendirildiği üzerinde bazı tartışmalar vardır. Ancak bizzat Atatürk'ün anlattıkları O'nun Anadolu'ya hangi amaçla gittiğini en azından Cevat ve Fevzi Paşaların bildiklerini ve bu yolda kendisini desteklediklerini göstermektedir. Genelkurmay eski ve yeni başkanlarının millî mücadelenin başlatılması hususunda Mustafa Kemal Paşa'yla beraber hareket ettikleri açıktır. Atatürk'ün Nutuk'ta "bana bu salâhiyeti onlar bilerek ve anlayarak vermediler" derken Osmanlı genelkurmayını bu yargısının dışında tuttuğu anlaşılmaktadır. Nitekim aynı yerde "O tarihte Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'de bulunan ve benim maksadımı bir dereceye kadar iştîmam eden zevât ile görüştüm. Müfettişlik vazifesini buldular ve salâhiyete müteallik talimatı da ben kendim yazdım."⁹¹⁷ demekle genelkurmayı farklı bir yere oturtmaktadır.

Cevat Paşa Damat Ferit Hükümeti'nin politikasına aykırı hareket etme pahasına Mustafa Kemal Paşa'ya ve Anadolu'daki mücadeleye desteğini vazifesi ölçüsünde sürdürecektir.

Cevat Paşa millî mücadele amacıyla Kâzım Karabekir Paşa'nın da Anadolu'ya atanmasına katkıda bulunmuştur. Cevat Paşa harbiye nâzırlığına tayin olduğunda kendisinden vazife bekleyen Kâzım Karabekir Paşa'yı Tekirdağı'ndaki 14. Kolordu Komutanlığı'na atamıştı. Cevat Paşa bu atamanın ardından Anadolu'ya geçmek niyetinde olduğunu bildiği Kazım Paşa'ya ilk fırsatta Doğu'ya tayin edileceğini söylemişti. Kâzım Paşa 15. Kolordu'ya tayini çıkınca vazifesine gitmeden padişahın huzuruna çıktı. Sonra kendisinin bu göreve getirilmesinde emeği olan Ahmet İzzet Paşa, Cevat Paşa ve Şevket Turgut Paşaları ziyaret etti. Teşekkür ederek onlarla vedalaştı.⁹¹⁸

3.5. Yunan İşgalleri Karşısında Cevat Paşa

Cevat Paşa'nın Erkânı Harbiye-i Umûmiye Reisliğine atanması, İzmir'in işgali, Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişi göreviyle Anadolu'ya gönderilmesi aynı günlere rastlamıştı. İzmir'in işgali kimsenin beklediği bir hâdise değildi. Memlekette pek çok felâket ihtimâli düşünüldüğü halde Yunanlara İtilaf Devletleri içerisinde bir pâyeye

⁹¹⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 13.

⁹¹⁸ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, Emre Yayınları, İstanbul 2000, s. 39.

verilerek İzmir'in işgaline zemin hazırlanacağı en ümitsiz insanların dahi aklından geçmemişti.⁹¹⁹ İtilaf Devletleri işgal hazırlıklarını gizlilik içerisinde yürütmüşlerdi. İtalya 12 Mayıs'ta haberdar edilirken 14 Mayıs'ta İzmir Valisi İzzet Bey'e verilen notayla İzmir ve civarındaki tabyaların işgal edileceği bildirilmişti. Bu notanın ardından verilen yeni bir notada İzmir'i Yunanların işgal edecekleri haber verilmişti.⁹²⁰ Tabyaların İtilaf Devletleri tarafından işgalleri Yunan çıkarmasını kolaylaştırmak ve işgallere müttefik işgali görünümü vermek içindi. İngilizler mütârekenin 7. maddesini öne sürerek bu haksız işgale bir meşruiyet sağlamak istemişlerdi.⁹²¹ Oysa İzmir'de İtilaf Devletleri'nin güvenliklerini tehlikeye düşürecek herhangi bir durum meydana gelmemişti.⁹²² 15 Mayıs'ta Yunan işgali gerçekleştiğinde Cevat Paşa harbiye nâzırına Yunanların İzmir'e çıkışının mütârekeye aykırı olduğunu söyledi. Ancak Harbiye Nâzırı Şakir Paşa 17. Kolordu'ya işgalin mütâreke gereği yapıldığını yazmıştı.⁹²³ İzmir'in Yunanlar tarafından işgali neticesinde Damat Ferit Paşa istifa etti. Yeni kabine yine kendisi tarafından kuruldu.⁹²⁴ Yeni kabinede harbiye nâzirliğine Şakir Paşa'nın yerine Şevket Turgut Paşa getirildi. Şevket Turgut Paşa millî mücadeleye destek verecek bir şahsiyet idi. Cevat Paşa onunla daha rahat çalışma imkânına sahip oldu. Bununla birlikte Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin siyasetini tasvip etmeyen bu iki kumandan uzun süre görevde kalamayacaklardı.

İzmir'in işgaline Damat Ferit Paşa Hükümeti sessiz kalırken Osmanlı erkânı harbiyesi işgale hükümeti gibi yaklaşmadı. Cevat Paşa işgalin ilk günlerinde İngiliz askerî istihbarâtından bir subaya Yunanların İzmir'i işgalinden İngilizlerin sorumlu olduğunu, büyük bir Müslüman devlete karşı yanlış bir siyaset izlendiğini, şayet Türklerin sabrı tükenirse herşeyi göze alabileceklerini söyledi.⁹²⁵ Erkânı harbiyenin teslimiyetçi çizgiden uzak olması Anadolu'da millî hareketlerin doğup gelişmesi bakımından önemliydi. Erkânı harbiyeden işgal sahalarındaki birliklere verilecek tâlimatlar millî kuvvetlerin

⁹¹⁹ Kâzım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)*, Cilt I, TTK, Ankara 1998, s. 3. İsmet İnönü o günlerde İzmir'in işgalinin kimsenin aklından geçmediğini söylemektedir. Çünkü O'na göre Yunanistan'ın İtilaf Devletleri gibi mütârekeden faydalanmasının memlekette büyük tepkiler doğuracağı Amiral Calthorpe'a ve diğer yetkililere "*ehemmiyetle anlatılmıştı*". İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, 2009, s. 169.

⁹²⁰ İzmir Valisi İzzet Bey verilen nota üzerine işgal karşısında ne yapılacağını sormasına rağmen kendisine İstanbul'dan herhangi bir cevap verilmemişti. Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Milliyet Yayınları, 1970, s.236.

⁹²¹ Refi Cevat İngilizlerin görüşlerine hizmet edercesine İzmir'in işgalini haksız bir Yunan işgali olarak değil İtilaf Devletleri'nin Mondros Mütârekesi gereğince yaptığı bir işgal olarak yazmıştı. "İzmir Hâdisesi Münâsebetiyle", *Alemdar*, 18 Mayıs 1919. İkdâm Gazetesi'ne göre işgal Wilson'ın Milliyetler Prensipleri'ne aykırıydı ve yapılacak barış antlaşmasının adiliyetine olan inancı azaltmıştı. "İzmir'in İşgali", *İkdâm*, 17 Mayıs 1919.

⁹²² Yücel Özkaya, "İzmir'in İşgalinin Anadolu'daki Tepkileri", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Ankara 1996, Sayı: 1, s. 65.

⁹²³ Celâl Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 36.

⁹²⁴ BOA, İ.DUİT, Dosya No: 9, Gömlek No: 60.

⁹²⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I – Mutlakiyete Dönüş*, 608.

toparlanması için zaman kazandıracaktı. Cevat Paşa İzmir'in işgalinin ertesi günü acil koduyla gönderdiği yazıyla orduya şu emri vermişti:

“...Genel olarak kıtalarımızın mevkillerini terketmeyerek yerlerinde kalmalarını ve bir olup bitti halinde silâhlarından tecrit gibi bir muameleye maruz kalmamaları için, her kıtanın toplu, silâh başında ve disiplinli bir halde bulundurulmasını, en küçük silâhlı kıtanın dahi bu yolda hareket etmesi için, bütün komutanlar ve asker alma teşkilâtı başkanlarınca her kıtaya tebligat yapılmasını...”⁹²⁶

Cevat Paşa'nın bu emri Osmanlı erkânı harbiyesinin işgallere karşı direnme fikrini benimsediğini göstermektedir. Genelkurmayın resmî yayınına göre bu emir işgallere karşı mukavemetin ilk işareti sayılabilir.⁹²⁷

15 Mayıs günü İzmir'de vuku bulan Yunan zulmüne ve cinayetlerine dair İstanbul'a resmî bilgi verilememiştir. İşgalden iki gün sonra İzmir Valisi İzzet Bey'le görüşen Dâhiliye Nâzırı Vekili Mehmet Ali Bey “...İzmir'de bazı hâdiseler vukua geldiğinden hükûmet resmen haberdar değildir. Bu vâdide dolaşan rivayetlere ehemmiyet atfedilmemelidir”⁹²⁸ demiştir. İşgalin mahiyeti, bundan sonra ne şekil alacağı henüz belirsizdi. Cevat Paşa tarafından 18 Mayıs'ta 14. Kolordu Kumandanlığına gönderilen tamimden anlaşılan İzmir ve civarına hâkim 17. Kolordu ile 56. Fırka karargâhlarıyla işgal gününden beri irtibat kurulamamıştır. Cevat Paşa aynı tamimde kıtalar arasında haberleşmenin nasıl sağlanacağına değinmiş öte yandan İzmir hâdisesiyle ilgili olarak icâb eden yerlere memurlar gönderme kararı alarak gerektiğinde bu memurlar vasıtasıyla doğrudan nezârete bilgi verilmesini istemiştir.⁹²⁹ İzmir'deki askerî makamlarla irtibat kurulamadığından ertesi gün Ali Nadir Paşa'dan işgalin safahatı hakkında bilgi alınması için erkânı harbiyeden İzmir Valisi İzzet Bey'e bir telgraf çekilmiştir.⁹³⁰

Şevket Turgut Paşa ve Cevat Paşa İzmir'in işgal günlerinde ilk iş olarak işgallere karşı direniş gösterebilecek nitelikteki kumandanların atamasını yaptılar. Çünkü bölgede dirayetli kumandan ve yönetici yoktu. Nurettin Paşa İzmir'i işgale hazırlanan Yunanların işgalini kolaylaştırmak amacındaki İtilaf Devletleri'nin isteğiyle valilikten alınmış yerine İzzet Bey getirilmişti.⁹³¹ Nurettin Paşa Yunanlara sorun çıkarabilecek bir kişiydi. Yunanların siyasî faaliyetlerini takip etmiş uyarılarda bulunmuştu. 23 Şubat 1919'da

⁹²⁶ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt I. Kısım*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1963, s.68.

⁹²⁷ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt I. Kısım*, s. 68.

⁹²⁸ Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, s. 91.

⁹²⁹ Kâzım Özalp, *Milli Mücadele (1919-1922)*, Cilt II, Ankara 1989, s.6, (Bkz. Belge no: 4).

⁹³⁰ BOA, DH. ŞFR., Dosya No: 99, Gömlek No: 254.

⁹³¹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 65.

İtalyan siyasî temsilcısından aldığı bilgiye istinaden Edremit'ten Antalya'ya kadar olan mıntıkanın sahildeki Rumların mevcudu öne sürülerek Yunanistan'a verilmesi için çaba gösterildiğini harbiye nezâretine raporlamıştı.⁹³² Nurettin Paşa'nın varlığı İtilaf Devletleri'ni rahatsız ettiğinden onların istekleri üzerine mart ayında görevden alındı. O'nun görevden alınması İzmir'in işgalinde mukavemeti kıran bir etken olmuştu. İzmir'de 17. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa'ydı. İzmir'e Yunanların çıkışından itibaren ihmalleri ve hataları görülmüştü. 17. Kolordu Kumandanlığına Ali Nadir Paşa'nın yerine vekâleten 20 Mayıs'ta 56. Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sâmî Bey atandı.⁹³³ Ali Nadir Paşa 17. Kolordu Kumandanlığını 9 Nisan 1919'dan beri yürütmekteydi.⁹³⁴ Bekir Sâmî Bey ne olursa olsun Yunanlarla mücadele etmek kararındaydı. Cevat Paşa tarafından bu sebeple tayin edilmişti.⁹³⁵ Şevket Turgut Paşa Manisa'ya hareketinden önce Bekir Sâmî Bey'e irâde takdim etmiş ve “kat'i mecburiyet olmadıkça Yunanlarla müsademe edilmemesi”ni telkin etmişti. Bu aynı zamanda gerekirse müsademe yapılabilir emriydi. Bekir Sâmî Bey'in “- Merak buyurmayınız Paşam, vazife-i vataniyyemi yapacağım.” cevabı üzerine Şevket Turgut Paşa “- Ben de Cevat Paşa da sizden bunu bekliyoruz.” demişti.⁹³⁶ Bekir Sâmî Bey kısa sürede Ege'de umutsuz havayı dağıtacak, Kuvâyı Milliye hareketinin doğuşuna ve örgütlenmesine önemli katkılar sağlayacaktır.⁹³⁷

Harbiye Nezâreti 17. Kolordu mıntıkasında cereyan eden hâdiseler nedeniyle yeni bir düzenleme yapma gereği duydu. 29 Mayıs'ta Şevket Turgut Paşa imzasıyla gönderilen emirle Aydın demiryolu hattının güneyinde kalan birlikler doğrudan Harbiye Nezâretine bağlandı. Tekirdağ'daki 14. Kolordu Balıkesir'e nakledildi. 6. Fırka ile İzmir'den Bursa'ya nakledilmiş olan 56. Fırka 14. Kolorduya bağlandı. 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'ydı. Bu düzenlemeyle 17. Kolordu lağvedilerek 14. Kolorduya bağlanmış Bekir Sâmî Bey'in vekâleti düşmüştü. Bekir Sami Bey'in İstanbul'a gitmesi gerekmişti. Ancak kendisi vazifeye devam etmek istiyordu. Aynı gün Alaşehir'e hareket etti ve Cevat Paşa'dan 56. Fırka Kumandanlığına gönderilen “Bergama ve Ödemiş'te esliha ve cephanenin emin mahallere nakli ile Yunanlıların eline geçmemesi mercudur.”

⁹³² HTVD, Sayı: 42, Vesika No: 991.

⁹³³ BOA, İ. DUİT., Dosya No: 158, Gömlek No: 82.

⁹³⁴ BOA, İ. DUİT., Dosya No: 158, Gömlek No: 64.

⁹³⁵ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt 6, s. 111; Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 187.

⁹³⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 193.

⁹³⁷ İzmir'in işgal edildiği 15 Mayıs'tan sonraki 15 günlük sürede Ege'de halk moral bozukluğu ve tereddüt içerisinde subaylar dahi can derindeydi. Ordudan mühim miktarda firar olmuştu. Bu dönemde “tehlikeli bir barışçı zihniyetin etkisi” hâkimdi. Bekir Sami Bey'in faaliyetleriyle bu bocalama dönemi kısa sürecektir. *Türk İstiklal Harbi II. Cilt I. Kısım*, s. 124; Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979, s. 1238.

emrini aldı.⁹³⁸ Bu emirle 56. Fırka Kumandanlığına tayin edildiğini öğrendi. Fırka kumandanı olarak aldığı ilk emir cephanenin güvenilir yerlere taşınmasıydı. Cevat Paşa düşmana silah kaptırılmamasını emretmişti. 29 Mayıs'ta Bekir Sâmî Bey fırka kumandanlığına atanmış aynı günlerde Aydın ve Ayvalık işgal edilmişti. Bekir Sami Bey fırka kumandanlığına tayin edildiği gün İtilaf Devletleri'nin yüksek komiserlerine çektiği telgrafta "Artık biliniz ki, kalem değil, silah konuşuyor" sözleriyle bir bakıma Kuvâyı Milliye devrinin başladığını ilan etmişti.⁹³⁹

Mukavemet maksadıyla Cevat Paşa tarafından tayini yapılan bir diğer kişi de Kâzım Bey (Özalp)'di. Kâzım Bey Yunan işgali günlerinde bir ara İstanbul'a giderek Cevat Paşa'yla görüşmüştü. Cevat Paşa'ya bu görüşmede Ege'de müşahede ettiği duruma ilişkin tafsîlâtlı bir rapor verdi. Raporunda; İzmir civarında ne kadar asker ve subay varsa hepsine acilen millî bir hüviyet kazandırarak bunların Yunanlara karşı küçük müfrezeler halinde mukavemet etmelerini ve halkın da bu mücadeleye iştirak ettirilmesini önerdi. Cevat Paşa'nın bunun nasıl mümkün olabileceği sorusu üzerine Kâzım Bey tüm bu amaçları gerçekleştirmek maksadıyla mesuliyeti üzerine alıp 61. Fırka Kumandanlığına tayinini istedi. Cevat Paşa bu konuşmadan duygulanmıştı. Fırka kumandanlığına irâde gerektiğinden erkânı harbiye-i umumiye reisi sıfatıyla 61. Fırka Kumandanlığına vekâleten atama yaptı. Kâzım Bey 2 Haziran'da fırka kumandanlığını teslim aldı.⁹⁴⁰

İzmir'in işgalinden birkaç gün sonra Yunanlar işgal sahalarını genişletmeye başladılar. 16 Mayıs'ta Urla'yı, 17 Mayıs'ta Çeşme'yi, 20 Mayıs'ta Torbalı'yı, 22 Mayıs'ta Menemen'i işgal ettiler.⁹⁴¹ Menemen'in işgali ve Yunanların buradaki cephaneyi teslim aldıkları haberi ulaşınca Cevat Paşa askerî birimlere şu emri gönderdi:

"Devletin Yunanlılara kaptıracak fazla ne bir silâhı ve ne de bir fişengi vardır. Binaenaleyh bu gibi tehlikelere maruz mallarla esliha ve cephane ile toplarımızı hiçbir dağdağaya meydan vermemek üzere emin mahallere nakil ettirmenizi rica ve böylece teslimi silâh gibi zilletlere meydan bırakılmamasını ehemmiyetle ilâve eylerim."⁹⁴²

Cevat Paşa'nın bu emri "cesurcaydı". Mütâreke gereği silahların İtilaf kuvvetlerine teslimi gerekirken bu emri uygulamakla yükümlü makamlara silahları teslim

⁹³⁸ Bekir Sami Bey, silah deposunun Yunanlılara kalmaması için gerekli tâlimatları Bergama'ya ilettili. Muhittin Ünal, *Miralay Bekir Sami Bey'in Milli Mücadele Anıları*, C.I, TTK Yayınları, Ankara 2016, s. 58; Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 195.

⁹³⁹ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt I. Kısım*, s. 125. Bekir Sami Bey 8 Temmuz'da görevden alınacaktır. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. I, s. 288.

⁹⁴⁰ Osmanlı Erkânı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa bu görüşmede Kâzım Bey'e Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs'ta Samsun'a çıktığını bir müjde olarak söylemişti. Kâzım Özalp, *Milli Mücadele (1919-1922)*, Cilt I, s. 17.

⁹⁴¹ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanyaya Kadar*, Cilt: 1, s. 209.

⁹⁴² Kâzım Özalp, *Milli Mücadele (1919-1922)*, Cilt I, s. 15.

etmeme emrini vermişti.⁹⁴³ Cevat Paşa'nın emri üzerine 17. Kolordu Kumandanı Bekir Sâmî Bey Manisa Mevki Kumandanı Ahmet Zeki Bey'e silahların geri kaçırılması emrini verdi. Manisa'da düşmanın eline geçebilecek çok sayıda mühimmat bulunuyordu. İngiliz temsilcisinin müdahalesi ve halkın düşmana karşı koyup koymama noktasındaki kafa karışıklığından ötürü yardım etmemesi nedenleriyle emir tatbik edilemedi. Yunanlar 25 Mayıs'ta Manisa'ya hiçbir direniş görmeden girdiler.⁹⁴⁴

İzmir'in işgal hâdisesi Ege'de ve tüm Anadolu'da büyük bir tepki uyandırmıştı. Yunan işgalleri genişleyince dağılan birlikler, askerlerin firarı, halkın mukavemet konusundaki tereddütleri, olumsuz propagandaların tesiri gibi sebeplerle işgal sahalarında Yunanların zorluk çekmediği görülmeye başlandı. 57. Fırka Kumandanı Şefik Bey 23 Mayıs'ta Harbiye Nezâretine gönderdiği yazıda durumu düzeltmek için Kuvâyı Milliye teşkilâtının kurulmasını önerdi.⁹⁴⁵ Cevat Paşa Şefik Bey'in raporunun altına el yazısıyla "Son fıkra gayet mühimdir. İstical lâzımdır" kaydını düştü. Cevat Paşa da Kuvâyı Milliye kurulması fikrindeydi.⁹⁴⁶ Yunanların Aydın'ı işgalinden önce harbiye nâzırı nâmına Cevat Paşa 57. Fırka Kumandanlığına 24 Mayıs'ta mevcut durum üzerine cevaben uyarılarda bulundu:

" Ahali tarafından Yunanlıların hüsnu kabul görmesi, Aydın vilâyetinin âkıbeti için gayri kabili telâfi zararlar tevhit edecektir. Bunu, ahaliye pek seri bir surette anlatmanızı rica ederim. Bununla bir kital yapılmasını arzı etmiyorum. Fakat, herhalde, o havalideki itilâf zabitanı ile ecnebiler, bizim Yunan idaresini kat'iyen istemediğimizi anlamalıdır. Ahvali mahalliyeye göre yapılması lâzımgelen işleri siz daha iyi takdir edersiniz. Askerin dağılması vahameti pek büyük âkıbetlere yol açar, heyeti zabitan işe çok ehemmiyetle sarılmalıdır."⁹⁴⁷

Celal Bayar'a göre Cevat Paşa'nın bu emri Millî Mücadele tarihinde özel bir öneme sahipti. Özellikle "Ahval-i mahalliyeye göre yapılması lâzım gelen işleri siz daha iyi takdir edersiniz" diyerek Cevat Paşa bundan sonra kurtuluş istikâmetinin silahla yapılacağını işaret ediyordu.⁹⁴⁸ Cevat Paşa bu dönemde İngilizlerin Hindistan'da 600 bin

⁹⁴³ Metin Ayışığı, "Kurtuluş Savaşı Sırasında İstanbul Hükümetleri İle Kuvâ-yı Milliye Arasındaki Münasebetler", *Türkler*, Cilt: 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1182.

⁹⁴⁴ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanyaya Kadar*, Cilt: 1, s. 212.

⁹⁴⁵ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt I. Kısım*, s.79. Albay Şefik Bey yeni kurulacak kuvvetlere Kuvâyı Milliye ismini vermiş Cevat Paşa da bunu uygun görmüştür. Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 77.

⁹⁴⁶ Burdur Askerlik Şube Başkanı İsmail Hakkı Bey 17 Mayıs'ta Şefik Bey'e halkın silahlı bir şekilde teşkilâtlandırılması suretiyle milli bir mukavemetin teşkil ettirilmesi gerekliliğinden bahsetmişti. Şefik Bey 23 Mayıs'ta Harbiye Nezaretine işgallerin seyrini anlatmış Kuvâyı Milliye'nin en iyi tedbir olacağını belirtmişti. Cevat Paşa da raporun altına Kuvâyı Milliye'ye atfen "son fıkra gayet mühimdir" diyerek acele etmek gerektiğini yazmıştı. Kuvâyı Milliye fikrinin ilk olarak İsmail Hakkı Bey'den çıktığı görülmektedir. Zekeriya Türkmen, *Mütâreke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, s. 174.

⁹⁴⁷ Rahmi Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, s. 34.

⁹⁴⁸ Celal Bayar, *Ben De Yazdım*, C.6, s. 128.

kişilik Hint-Afgan ordusuyla mücadele etmek zorunda kalması nedeniyle Anadolu'ya sanıldığı kadar asker çıkaramayacakları düşüncesindeydi.⁹⁴⁹ Anlaşılan O'nun Yunanlara mukavemet isteğinde bu düşüncenin etkisi olmuştu. Ayrıca işgallere mukavemet edilmesi noktasında Meclis-i Vükelâ kararlarını etkilemeye çalışmıştı. 15 Haziran'da sadâret makamına en azından İzmir haricindeki Yunan işgallerine millî kuvvetlerimizle karşılık verilmesi icap ettiğini yazmıştı.⁹⁵⁰

25 Mayıs'ta Manisa, 27 Mayıs'ta Aydın işgal edildi. Direnme imkânı olmayan 57. Fırka Aydın'ı terketti. Yunanların işgal ettikleri yerlerde yaptıkları vahşet Müslüman ahaliyi göçe zorladı. Meclisi Vükelâ 1 Haziran 1919'da toplanarak Müslümanların göç etmesinin engellenmesi kararını aldı. Göçler Müslüman nüfusu azaltacağından bunun ancak işgal devletinin amaçlarına hizmet edeceği vurgulandı ve alınan kararlar Dâhiliye ve Harbiye Nezâretlerinden bölgedeki Müslüman ahalinin teskin edilerek hicretin önüne geçilmesi için tedbirler alınması istendi.⁹⁵¹ Bunun için 4 Haziran'da Yunan işgallerine karşı alınacak tedbirler hususunda bir komisyon kuruldu. Komisyon dâhiliye ve nafia nâzırları ile Ayan Heyeti'nden Rıza Paşa ile Erkânı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa'dan oluşmuştu.⁹⁵²

27 Mayıs'ta Ayvalık'a çıkarma yapan Yunan kuvvetlerine 172. Alayın direnişi oldu. 29 Mayıs'ta Ayvalık'ı işgal eden Yunanlarla 172. Alay'a ait kuvvetler iç kesimlerde çatıştılar. Tarihe bu direniş İlk Kurşun Savaşı olarak geçti. Alay Kumandanı Ali Bey'in (Çetinkaya) izlenecek yolla ilgili tâlimat isteği üzerine Meclis-i Vükelâda yoğun tartışmalar yaşanmış düşman ilerlerdiği takdirde ateşle mukavemet edilmesi, ancak düşman kuşatılmadan ve esir edilmeden vatanın savunulması kararı alındı.⁹⁵³ Ayvalık'taki birlikler direnişi devam ettirecek kuvvetten mahrumdu. Cevat Paşa sadâret makamına Meclisi Vükelâ kararını hatırlatarak bölgedeki askerin müdafa yapabilecek kuvvette olmadığını bildirdi ve ahalinin can ve namuslarının korunması için ne gerekiyorsa yapılması isteğinde bulundu.⁹⁵⁴ Ancak hükümet işgallere karşı tavrını değiştirmişti. İzmir beklenmedik bir anda Yunanlar tarafından işgal edilince hükümet

⁹⁴⁹ ATASE Arşivi: 4-8065, Klasör:239, Dosya No: 20, Fihrist: 34'den Akt. Zekeriya Türkmen, *Mütârekeden Milli Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa*, s. 180.

⁹⁵⁰ Cevat Paşa, Trakya'ya giren Yunan taburunun buradan çıkarılması, Diyarbakır'daki kolordunun lağvedilmemesi, Ermenilerin geri dönüşünün Müslümanları açıkta bırakacağından bu sene içinde avdetine izin verilmemesi konularında Sadarete görüş bildirmişti. Yazıda Cevat Paşa ile birlikte erkânı harbiye ikinci başkanı Kazım Paşa'nın da imzası vardır. HTVD, Sayı: 2, Vesika No:84.

⁹⁵¹ BOA, MV., Dosya No: 216, Gömlek No:1.

⁹⁵² BOA, MV., Dosya No: 216, Gömlek No:11.

⁹⁵³ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. II, s. 69.

⁹⁵⁴ HTVD, Sayı: 38, Vesika No: 914.

İzmir'in işgalindeki İngiliz hilesi, işgalin genişlemesi ve işgalin bir tedhiş hareketine dönüşmesi gibi nedenlerle direniş hareketlerine başlangıçta olumlu yaklaşmıştı. İzmir'in işgaline ilk tepkisinden bir müddet sonra Paris'teki konferanstan medet umarak tamamen teslimiyetçi bir çizgiye dönmüştü.⁹⁵⁵ Damat Ferit Paşa Hükümeti Paris'te toplanan konferansı son ümit olarak görüyordu. Buradan siyaseten bir sonuç alınabileceği umuluyordu. Hükümet hiçbir şekilde düşmana mukavemet edilmesi taraftarı değildi. Gerçi Ermeni ve Rumlara karşı bazı tedbirler düşünülmüştü. Ancak bu dönemde kesin bir biçimde millî mücadeleye cephe alınmıştı.⁹⁵⁶ Dâhiliye Nâzırı Ali Kemal Bey mülkî amirlere bu yönde emirler göndermişti. 22/23 Haziran'da Balıkesir Mutasarrıflığına gönderdiği yazıyla siyaseten bir sonuç beklendiğinden işgaller haksız olsa bile silahla karşı konulmaması gerektiğini emretmiş tâlimatlara aykırı hareket edenlerin cezalandırılacağı tehdidinde bulunmuştu.⁹⁵⁷ Hazırladığı bir beyannâmade millî ordu teşkil etmenin ve Müdafaa-i Milliye hazırlamanın bir felâket olduğunu söylemişti.⁹⁵⁸ Hükümet, Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki heyetin Paris'teki konferansa çıkacağı sırada işgallere karşı mücadeleden uzak duracak tedbirler almakla meşguldü. Bugünlerde Harbiye Nezâretinden ve genelkurmaydan gönderilen emirler de bu yöndeydi. Her türlü millî hareket İttihatçılık sayılmakta ve yok edilmek istenmekteydi.⁹⁵⁹

Yunan ve İtalyan işgallerine karşı nasıl hareket edileceği hususunda izahat isteği üzerine Şevket Turgut Paşa, Cevat Paşa ve Erkânı Harbiye İkinci Reisi Kâzım Paşa aralarında durumu müzakere ederek 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'ya 21 Haziran'da verdikleri cevapta; İtalyan işgaline karşı protesto ve mitingler yapılmasını, işgallere tepki gösterilmesini istedikleri halde fiilen mukavemet edilmesini doğru bulmamışlardı. Celal Bayar'a göre harbiye nâzırı ve erkânı harbiye-i umûmiye reisi tereddüt içindeydi.⁹⁶⁰ Cevat Paşa'nın bu dönemde Kuvâyı Milliye'nin başarı ihtimalini düşük görerek yapacakları başarısız bir saldırı sonucunda Yunanların katliamlarını artırabileceği endişesinde olduğu anlaşılmaktadır. 22 Haziran'da Cevat Paşa imzalı emirle barış görüşmelerine başlandığı şu zamanda harekâtın ve millî teşkilatın devamı memleket için iyi bir sonuç

⁹⁵⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, s. 339.

⁹⁵⁶ Ali Arslan, *İstanbul'dan Çıkış Milli Mücadeleye Giriş*, s. 22.

⁹⁵⁷ Metin Ayışığı, "Kurtuluş Savaşı Sırasında İstanbul Hükümetleri İle Kuvayı Milliye Arasındaki Münasebetler", s. 1181.

⁹⁵⁸ Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, s. 161.

⁹⁵⁹ Dâhiliye Nezâreti sadâret makamını bazı İttihat ve Terakki liderlerinin mütâreke ahkâmının uygulanmaması için halkı tahrik ettikleri konusunda uyarmış tedbir alınmasını istemişti. Harbiye nâzırı namına Cevat Paşa kolordu kumandanlığına 29 Haziran'da İttihat ve Terakki'nin İzmir Kâtib-i Mes'ulü Celal Bey'in yakalanması emrini vermişti. Celal Bayar, *Ben De Yazdım*, C.7, İstanbul 1997, s. 80.

⁹⁶⁰ Celal Bayar, *Ben De Yazdım*, C.7, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s. 36.

vermeyeceğinden 14. Kolordu Kumandanlığından orduyla ilişkisi olmayan bu yapılanmanın önüne geçilmesi istenmişti.⁹⁶¹ Anlaşılan o ki Cevat Paşa da bu dönemde konfrandan çıkacak sonuçtan beklenti içerisindeydi. Ancak Yunanların Menemen’de katliam yaptıkları haberi genelkurmayda büyük bir tepkiye neden olmuştu. Cevat Paşa ve Kâzım Paşa imzasıyla sadrazama gönderilen 23 Haziran tarihli yazıyla Yunanların Menemen’de katliam yaptıkları, mahallî memurların tamamını öldürdükleri, Bergama’ya girildiği ve Müslüman ahalinin göç ettiği bildirildi. Eşi benzeri görülmemiş Yunan vahşetinin önüne ya siyaseten geçilmesi ya da Müslüman ahalinin can ve namuslarının büyük devletlerin kefaleti altına aldirılması yahut bizzat asker vasıtasıyla korunması ve seferberlik ilan edilmesi çözüm yolu olarak sunuldu.⁹⁶² Hükümet bu çözüm önerilerine yanaşmayacağı gibi çok geçmeden, daha evvel Ali Kemal Bey’in genelgelerle engellemeye çalıştığı millî teşkilatlar Meclisi Vükelânın 8 Temmuz’da aldığı kararla yasaklandı. Aynı gün harbiye nezaretine Kuvâyı Milliye hususunda askerî ve mülkî makamların birbiriyle uyumlu bir biçimde Meclis-i Vükelâ kararları doğrultusunda hareket etmeleri tâlimatı verilmişti.⁹⁶³ Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa 29 Haziran’da istifa etmiş yerine millî kuvvetlere karşı olan Ali Ferit Paşa getirilmişti.⁹⁶⁴ Böylece bir bakıma hükümetin görüşü dışında hareket etmesi muhtemel yegâne yer kalan genelkurmayın dikkati çekilmek istenmişti.

Ali Ferit Paşa’nın harbiye nâzırlığında milli kuvvetler destek almak bir yana sulha zarar verdiği gerekçesiyle sindirilmek, yok edilmek istendi. Her türlü millî mukavemet İttihatçılıkla suçlandı. Cevat Paşa bu dönemde istifa etmek yerine hizmet etmeyi sürdürdü. İşgalleri İtilaf Devletleri nezdinde protesto ederek Yunan mezaliminin önüne geçmek için teşebbüslerde bulundu.⁹⁶⁵ Cevat Paşa hükümetin millî mukavemeti yok etmeye yönelik politikasına uygun biri değildi. Ali Kemal Bey tarafından zaman zaman İtilaf Devletleri temsilcilerine ismen şikâyet edilmişti.⁹⁶⁶ İngilizlerin mimlediği bir isim olmuştu. Nitekim İngilizlerin isteği üzerine 1 Ağustos’ta erkân-ı harbiye-i umumiye

⁹⁶¹ ATBD, Yıl: 51, Sayı: 113, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1982, Belge No: 4153. Erkânı Harbiyeden 13. Kolordu Kumandanlığına gönderilen 3 Temmuz tarihli yazıda mevcut teşkilat haricinde bir teşkilat kurmanın kolordunun lağvedilmesine neden olacağı uyarısında bulunulmuştur. HTVD, Sayı: 39, Vesika No: 945.

⁹⁶² Celal Bayar, *Ben De Yazdım*, C.8, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s. 69.

⁹⁶³ ATBD, Sayı: 113, Belge No: 4154.

⁹⁶⁴ BOA, İ.DUİT. Dosya No: 9, Gömlek No: 75.

⁹⁶⁵ Cevat Paşa, İzmir’in işgali esnasında akan kana hala son verilmediğini, tüm bu katliamların Yunanların arazi kazanmak arzusundan başka bir şey olmadığını belirterek 8 Temmuz’da General Milne’den Yunan katliamlarının önüne geçilmesini istedi. HTVD, Sayı: 40, Vesika No: 946.

⁹⁶⁶ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, s. 346.

reisliği görevinden alındı.⁹⁶⁷ Yerine Hâdi Paşa getirildi. Aynı irâdeyle Cevat Paşa, Şûrayı Askerî azalığına atandı.⁹⁶⁸

Damat Ferit Paşa Kuvâyı Milliye'yi millî bir hareket değil İttihatçıların işi olarak görmüştü. Bir gün Cevat Paşa'yı Bâbîâlî'ye davet etmiş Kuvâyı Milliye adı altında örgütlendiklerine inandıkları İttihatçılardan dert yanmıştı.⁹⁶⁹ Bunun üzerine Cevat Paşa dayanamamış şu cevabı vermişti:

“ – Paşa hazretleri; biz Anadolu'da sizin belirttiğiniz gibi çetelerin bulunduğu kanaatinde değiliz. Bildiğimiz bir şey varsa o da ailelerinin ırz ve namusunu savunmak ve yurtlarını düşmana karşı korumak için düşmana karşı silâha sarılan, kalpleri din ve vatan duyguları ile titreyen birtakım vatanseverlerin ayaklanmış bulunmalarıdır”⁹⁷⁰

Damat Ferit Paşa bu cevaba öfkelenmişti. Enver ve Talat Paşa gibi İttihatçılar memleketi felaket sürüklerken –Kuvâyı Milliye'yi kastederek- şimdiki gibi millî kuvvetler neden buna engel olmadı diye çıkıştı. Damat Ferit'e göre zaten bu kuvvetler İttihatçılığın bir parçasıydı. Öyle gördüğü için neden bu kuvvetlerin geçmişte İttihatçılara engel olmadığı sualini ispat mahiyetinde sormuştu. Cevat Paşa:

“Bu konuşmalarınızla bana da pay çıkardığınızı, daha da açık söyleyeyim, taş attığınızı anlıyorum. Ben dört buçuk yıl çeşitli cephelerde çarpıştım. Askerdim ve asker olarak sadece bana verilen görevleri yerine getirmekle yükümlüydüm. Şimdi kendilerini kastettiğiniz kumandanlar da tıpkı aynı durumda bulunuyorlardı. Sonra bir noktayı da ben hatırlatayım: Bugün deli ve cahil olduklarını ileri sürdüğünüz Talat'ların ve Enver'lerin, iş başında bulundukları zaman, yaptıkları sizin evvelden beri üyesi olduğunuz ayan meclisinde alkışlanıyordu; sanırım bu mecliste siz de vardınız. O zaman alkışa katılanlar içinde bulunup bulunmadığınızı bilmem ama, bir üye olarak niçin o vakit yüzlerine karşı aynı suçlamaları haykırmadınız? Benim inancım odur ki memleketin seçkinler meclisi olan ayanın – ortada suçlar ve kusurlar varsa – hepimizi aydınlatması gerekirdi.”⁹⁷¹

cevabını vermiştir.

3.6. Mustafa Kemal Paşa'yla İlişkiler

İtilaf Devletleri ile mücadelenin siyaseten olamayacağına çok erken kanaat getiren bazı vatansever kumandanlar direniş oluşturmak maksadıyla tayinlerini Anadolu'ya

⁹⁶⁷ İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'un Dışişleri Bakanı Curzon'a gönderdiği rapora göre Cevat Paşa'nın görevine millî hareketi desteklediği için son verildi. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. 2, s. 26.

⁹⁶⁸ BOA, İ.DUİT., Dosya No: 159, Gömlek No: 16.

⁹⁶⁹ Cevat Paşa, Damat Ferit'le görüşmesini Lütfü Simavi'ye anlatmıştır. Lütfü Simavi'nin eserinde görüşme tarihi 13 Ağustos 1920'dir. Ancak bu tarihte Cevat Paşa Malta'da sürgündedir. Tarihte yanlışlık vardır. Lütfü Bey, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, s. 531.

⁹⁷⁰ Lütfü Bey, *a.g.e.*, s. 532.

⁹⁷¹ Lütfü Bey, *a.g.e.*, s. 533.

aldırmışlardı. Bu tayinlerde mütâreke döneminde erkânı harbiye reisliği görevlerini sırasıyla yürüten Cevat ve Fevzi Paşa'ların mühim katkıları olmuştu. Samsun'a hareket etmeden evvel Mustafa Kemal, Fevzi ve Cevat Paşalar aralarında özetle Anadolu'da milli mukavemet oluşturmak hususunda söz birliği etmişlerdi. Daha özelde Mustafa Kemal Paşa ile Cevat Paşa arasında muhaberatı tesis için bir şifre dahi kararlaştırılmıştı. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığında ilk iş olarak orduyla teması lüzumlu görmüş sadece görev alanındakiler değil tüm birlikler hakkında erkânı harbiye ile haberleşmişti.⁹⁷² Mustafa Kemal Paşa'nın daha Samsun'a çıkarken dahi bir ümit olarak görüldüğü ve kendisinden bir beklenti içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıda değinildiği gibi Cevat Paşa bu günlerde Kâzım (Özalp) Paşa'ya Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışını müjdeli bir haber olarak vermişti.

Samsun'a çıkışını müteakip Mustafa Kemal Paşa, 21 Mayıs'ta erkânı harbiyeye; Samsun ve civarındaki Rum çetelerinin millî emellerle Pontus hükümetinin teşkili gibi bir safсата etrafında toplandıklarını, tamamen siyasî bir şekle bürünen çetelerin Samsun'daki Rum Komitası ve özellikle Rum Metropoliti tarafından idare edildiklerini rapor etti. Rumların taşkınlıkları Mustafa Kemal Paşa'ya göre asayiş için zarurî miktarda askerın bırakılmamasından kaynaklanmıştı.⁹⁷³ Nitekim 24 Mayıs'ta erkânı harbiyeden Canik, Sivas ve Amasya havalisindeki jandarmanın asayişini temine yetecek miktarda olmaması sebebiyle birkaç bin neferle takviye edilmesi için İtilaf Devletleri nezdinde teşebbüste bulunulmasını istedi. Mustafa Kemal Paşa'ya göre şayet asayiş isteniyorsa bu isteğe iyi niyetle yaklaşılmalıydı.⁹⁷⁴ Aynı gün erkânı harbiyeye üç yüz silahlı Ermeninin Erzurum civarlarına geldiği haberini vererek Ermenilerin asayişini bozmak maksadıyla doğu vilayetlerine çeteler getirecekleri uyarısında bulundu. Mustafa Kemal Paşa Ermenilerin siyasî emelleri karşısında 15. Kolordu mevcudunun korunmasını zarurî gördüğü gibi duruma göre mevcudun artırılmasını istedi.⁹⁷⁵ Şevket Turgut Paşa ve Cevat Paşa Mustafa Kemal Paşa'nın şifresine, 15. Kolordunun azaltılması için bir müracaat yapılmadığı böyle olsa bile fazla efradın jandarmaya nakledileceği cevabını verdiler.⁹⁷⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın raporları üzerine erkânı harbiye riyâseti, sadaret makamını

⁹⁷² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.19. Mustafa Kemal Paşa ile Cevat Paşa arasında Trakya'daki birlikler ve Cafer Tayyar Paşa hakkındaki yazışmalar için bkz. *Nutuk*: Vesika No: 17, 18.

⁹⁷³ *HTVD*, Sayı: 45, Vesika No: 1051/a,b,c,d.

⁹⁷⁴ *HTVD*, Sayı: 4, Vesika No: 71.

⁹⁷⁵ *HTVD*, Sayı: 4, Vesika No: 77.

⁹⁷⁶ *HTVD*, Sayı: 4, Vesika No: 78.

Ermenilerin çoğunluğu sağlamak maksadıyla İtilaf Devletleri'nin desteğiyle Doğu'da yeni bir İzmir faciası doğurabilecekleri konusunda uyardı.⁹⁷⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı ilk gün İngilizlerin Karadeniz Orduları Başkomutanı Milne, Harbiye Nezâretine 9. Ordunun lağvedilmesine rağmen 9. Ordu Kıtalarına genel bir müfettişle, kurmay başkanı ve kurmay heyetinin neden dolayı gönderildiğinin anlaşılamadığını sormuştu.⁹⁷⁸ 24 Mayıs'ta Basri, Kâzım ve Cevat Paşa imzalı yazıyla kendisine müfettişlik havalisindeki silahların sürgü kollarıyla kamaların süratle sevki ve asayişin temini için gönderildiği cevabı verildi.⁹⁷⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışına her ne kadar İngilizlerin notası etken olmuşsa da Samsun'daki varlığı İngilizlerin dikkatindeydi. Samsun'daki hareketleri bir İngiliz istihbârat subayı tarafından tâkip edilmekteydi.⁹⁸⁰ Samsun'da rahat çalışamayacak olan Mustafa Kemal Paşa erkânı harbiyeye gönderdiği yukarıdaki ilk raporlarından sonra 25 Mayıs'ta Havza'ya geçti. Havza'da bütün memlekette millî teşkilât oluşturulmasını mülkî amirlere ve komutanlara tebliğ etti. İşgallerin İtilaf Devletleri ve Bâbîâli nezdinde protesto edilmesi ve millî bilincin uyandırılması için mitingler düzenlenmesi tâlimatını verdi.⁹⁸¹ Mustafa Kemal'in Anadolu'daki varlığı İngilizleri huzursuz etmişti. Mustafa Kemal'in vazifesinin ne olduğu cevabı 24 Mayıs'ta kendisine verilmesine rağmen General Milne, tanınmış bir generalin memleket içlerinde dolaşmasının kamuoyunu taciz ettiğini ve askerî bakımdan da buna gerek olmadığını öne sürerek 6 Haziran'da Mustafa Kemal'in maiyetiyle birlikte “derhal” İstanbul'a dönmesini istedi.⁹⁸² Harbiyeden Cevat Paşa imzasıyla iki gün sonra Milne'e; zaten Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişliğine tayinindeki sebebin İngiltere'nin Bâbîâli'ye verdiği nota olduğu, mütâreke hükümlerince memlekette asayişten hükümetin mes'ul olduğu, Mustafa Kemal Paşa'nın hazarî teşkilât dolayısıyla ordu komutanı değil ordu müfettişi olduğu cevabı verildi.⁹⁸³ Şevket Turgut Paşa birbiri ardına gelen İngiliz notaları üzerine 8 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa'yı “Maiyyet-i âlinizdeki istimbotlardan biriyle hemen buraya teşrifiniz rica olunur” emriyle

⁹⁷⁷ HTVD, Sayı: 4, Vesika No: 79.

⁹⁷⁸ HTVD, Sayı: 1, Vesika No: 15.

⁹⁷⁹ HTVD, Sayı: 1, Vesika No: 16.

⁹⁸⁰ H.C. Armstrong, Arba Yayınları, İstanbul 1998, s. 89.

⁹⁸¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 24.

⁹⁸² HTVD, Sayı: 1, Vesika No: 17. Milne'in yazısından iki gün sonra 8 Haziran 'da Amiral Calthorpe Harbiye Nezaretine verdiği notada Milne'in görüşlerini teyid ederek Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun ve çevresindeki asayişsizliğe neden olan olayların liderliğini yaptığını bildirdi. Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 125.

⁹⁸³ HTVD, Sayı: 1, Vesika No: 18/ a,b,c.

İstanbul'a çağırıldı.⁹⁸⁴ Mustafa Kemal Paşa gizlice geri çağırılma sebebini sordu. Harbiye nâzırı bunun bir hükümet kararı olduğu cevabını verdi.⁹⁸⁵ Ancak Cevat Paşa İstanbul'a geri çağırılmasının, kıymetli bir generalin Anadolu vilayetlerinde dolaşmasının kamuoyunda iyi bir tesir etmeyeceğini öne süren İngilizlerin isteği olduğunu kendisine gizlice bildirmişti.⁹⁸⁶ Mustafa Kemal Paşa geri çağırıldığı halde daha önce tasarladığı millî mücadeleyi başlatma amacıyla Havza'dan Amasya'ya geçerek faaliyetlerine hız verdi.⁹⁸⁷

Mustafa Kemal Paşa İngilizlerde uyandırdığı tereddütten dolayı verilen notalar üzerine hükümet tarafından geri çağırılmıştı. Ancak o zamana kadar hükümetle Mustafa Kemal arasında ciddi bir anlaşmazlık olmamıştı. Akşin'e göre Mustafa Kemal Paşa'nın hükümetle arasının resmen bozulması, İzmir'deki Redd-i İlhak Cemiyeti'nin telgraflar yoluyla direnişi teşvik etmesi üzerine Ali Kemal'in 16 Haziran'da bunun engellenmesi için yayınladığı tamimle başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Haziran'da Ali Kemal'in genelgesine karşılığı çok şiddetli oldu. Milletin meşru haklarını engellemeye yönelik bu teşebbüslere bulaşanların Divan-ı Harbe verileceğini bildirdi.⁹⁸⁸ Paris'teki konferanstan sonuç uman Meclis-i Vükelânın siyaseti de bu sıralarda tamamen millî teşkilâtların aleyhine dönmüştü. Mustafa Kemal Paşa Amasya'da millî mücadele yolunda çok önemli esaslar içeren bir genelge yayınladıktan bir gün sonra 23 Haziran'da görevinden azledildi. İstanbul'a gelmesi istendiği halde gelmediği, ahaliyi hükümete karşı tahrik ettiği gerekçeleriyle hükümet tarafından bütün resmî görevleri üzerinden alındı. Yerine eski bayriye nâzırı Hurşit Paşa atandı.⁹⁸⁹ Buna rağmen Cevat Paşa'yla Mustafa Kemal Paşa arasındaki irtibat devam etti. Nitekim Mustafa Kemal Paşa 24 Haziran'da yani görevden alındıktan bir gün sonra Cevat Paşa'ya İstanbul'daki hamiyet sahibi kimselerin Anadolu'ya geçmelerinin fevkalâde önemli olduğunu yazmıştı.⁹⁹⁰ Refet Paşa 16 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir'den İngilizlerin gizli haberleşmeleri ele geçirme ihtimaline karşı zorunlu olmadıkça muhaberat yapılmamasını istemişti. Refet Paşa'ya göre İngilizlerin Cevat Paşa'dan şüphelenme ihtimalleri vardı.⁹⁹¹

⁹⁸⁴ ATASE Arşivi, Koleksiyon: ATAZB, Klasör: 8, Dosya No: 45, Fihrist: 2. Akşin'e göre Şevket Turgut Paşa'nın 11 Haziran'da Doğu Anadolu'da Ermeni saldırılarıyla ilgili Mustafa Kemal Paşa'ya görev vermesi geri çağırma konusundaki isteksizliğini göstermekteydi. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, s. 310.

⁹⁸⁵ HTVD, Sayı: 1, Vesika No: 22.

⁹⁸⁶ ATASE Arşivi, Koleksiyon: ATAZB, Klasör: 8, Dosya No: 45, Fihrist: 2-3.

⁹⁸⁷ Bülent Atalay, "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkış Sürecinde Gelişen Olaylar", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, s. 1579.

⁹⁸⁸ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, s. 312.

⁹⁸⁹ BOA, BEO, Gömlek No: 4580, Dosya No: 343446-1.

⁹⁹⁰ ATASE Arşivi, Koleksiyon: ATAZB, Klasör No: 8, Dosya No: 97, Fihrist: 5.

⁹⁹¹ ATASE Arşivi, Koleksiyon: BDH, Klasör No: 10, Dosya No: 88, Fihrist: 15.

3.7. Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın ve Erkânı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa'nın İstifaları

Millî mücadeleye karşı siyaset takip eden Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Şevket Turgut Paşa ve Cevat Paşa'ya uzun süre tahammül göstermeyeceği açıktı. Şevket Turgut Paşa istifa ederken Cevat Paşa İngilizlerin isteğiyle 1 Ağustos'da görevinden alınarak aynı gün teşekkül eden Askerî Şûra üyeliğine atanmıştı.⁹⁹² Cevat Paşa'nın Askerî Şûra üyeliğine atanıp emekli Hadi Paşa'nın Erkânı Harbiye Reisliğine getirilmesi çok açık bir tasfiyeydi. Eski ordu mensuplarının göreve getirilip millî mücadele taraftarı kumandanların pasif görevlere atanmalarıyla ordunun komuta kademesi hükümetin siyasetiyle paralel hale getirilmek istenmişti. Cevat Paşa açığa alınmayarak genelkurmay başkanlığından alınıp Askerî Şûra üyeliğine atanmıştı. Hükümet Cevat Paşa'yı pasif bir görevle de olsa elde tutmuştu. Bir yoruma göre Cevat Paşa'dan Anadolu'daki hareketi “*ülumlu bir yola sokma*” niyetiyle faydalanılmak istenmişti.⁹⁹³ Şûrayı Askerî azalıklarına Cevat Paşa'yla birlikte Ahmet Abuk Paşa, Hurşit Paşa ve Şevket Turgut Paşa atandı.⁹⁹⁴ Askerî Şûra; Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa, Erkânı Harbiye Reisi Hâdi Paşa ve ordu komutanlarıyla yapılan atamalar dâhil dokuz üyeden oluşuyordu. 13 Ağustos'ta harbiye nâzırlığından istifa ettirilen Nâzım Paşa'nın yerine Süleyman Şefik Paşa getirilmişti.⁹⁹⁵ Süleyman Şefik Paşa kendi yetkilerini sınırladığından Askerî Şûranın kaldırılmasını istemişti. Damat Ferit Askerî Şûrayı kaldırmak yerine nâzırın yetkilerini artırmak istese de şûra fayda vermediği düşüncesiyle 1 Eylül'de kaldırıldı.

Erzurum Kongresi'nde Heyet-i Temsiliye başkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa kongrenin ardından askerlik mesleğinden ihraç edilmişti. Heyetin yetkileri Sivas Kongresi'nde tüm yurdu temsil edecek şekilde genişletilmişti. Anadolu'da yürütülen millî mücadeleyi engellemek isteyen Damat Ferit Hükümeti, Harput Valisi Ali Galip aracılığıyla Sivas Kongresi'nin toplanmaması için bir komplo dahi hazırlamıştı. İstanbul Hükümeti'nin düşmanca siyaset takip etmesi üzerine İstanbul'la her türlü haberleşme kesildi. Anadolu'ya söz geçiremeyen ve pek çok yerden protesto telgrafları alan Damat Ferit Paşa baskılar üzerine istifa etmek zorunda kaldı. Damat Ferit'in istifası Anadolu hareketinin başarısı olarak görüldü. Damat Ferit'in istifası sonrasında hükümeti kurmakla

⁹⁹² Askerî Şûranın teşekkülü için bkz. BOA, İ.DUİT, Gömlek No: 59, Dosya No: 31.

⁹⁹³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I*, s. 407.

⁹⁹⁴ BOA, İ.DUİT, Gömlek No: 159, Dosya No: 15.

⁹⁹⁵ BOA, İ.DUİT, Gömlek No: 9, Dosya No: 80. Nâzım Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın ve Rauf Bey'in tutuklanmasına karşı çıktığından Damat Ferit'in güvenini sarsmıştı. Nâzım Paşa'nın yerine Harbiye Nâzırlığına “*Kuvayı Milliye'nin hakkından ben gelirim*” diyen Süleyman Şefik Paşa getirilmişti.

Ali Rıza Paşa görevlendirildi.⁹⁹⁶ Hükümet 1 Ekim 1919'da kuruldu.⁹⁹⁷ Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde Anadolu'yla İstanbul arasında resmî ilişkiler ve uzlaşmaya yönelik teşebbüsler başladı.

Yeni hükümetin harbiye nâzırı Mersinli Cemal Paşa'ydı. Fransız kamuoyuna göre Cemal Paşa'nın tayininde Mustafa Kemal Paşa etkili olmuştu.⁹⁹⁸ Cemal Paşa'nın harbiye nâzırı olması Heyet-i Temsiliye ile münasebetler açısından önemliydi.⁹⁹⁹ Cemal Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya kendisini Heyet-i Temsiliye'nin murahhası nâmıyla takdim ediyor Mustafa Kemal Paşa da Cemal Paşa'ya teşkilât-ı milliyenin bir murahhası gözüyle bakıyordu.¹⁰⁰⁰ Hükümetin bir diğer önemli ataması Cevat Paşa'nın yeniden erkân-ı harbiye-i umûmiye reisliğine getirilmesi idi. İkinci başkanlığa da daha evvel Cevat Paşa'yla birlikte çalışmış olan Kâzım Paşa getirildi. Cevat Paşa hükümetin kurulmasından bir hafta sonra 8 Ekim 1919'da genelkurmay başkanlığına atanmıştır.¹⁰⁰¹ Bu Cevat Paşa'nın üçüncü ve son genelkurmay başkanlığı olacaktır.

Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuvâyı Milliye'ye ve millî teşkilâtlara sıcak bakmakla birlikte hükümetin otoritesine ve sonuçları itibariyle memlekete zarar verebilecek başına buyruk hareketlere karşıydı. Cemal ve Cevat Paşaların Kuvâyı Milliye'yle ilişkilerine bu anlayış hâkim olmuştur. Nitekim Cemal Paşa Mustafa Kemal Paşa'dan memlekette çiftbaşlılık varmış gibi davranılmamasını, kanuna aykırı faaliyetlerin engellenmesini istemiştir.¹⁰⁰² Aynı amaçla Cevat Paşa imzasıyla 19 Ekim'de 14. Kolordu Komutanlığına gönderilen şifre hükümet emirlerine uymanın memleketin menfaatine olacağı yönündedir.¹⁰⁰³

Hükümet için Kuvâyı Milliye halkın işgallere karşı nefsi müdafaaı olarak doğmuş bir harekettir. Bununla birlikte bu meşru hareketin İtilaf Devletleri'yle ilişkileri bozmamasına dikkat edilmiştir. Eğirdir'de bazı memur ve zâbitanın Kuvâyı Milliye birliği kurarak halktan zorla para ve hayvan almaları üzerine Cevat Paşa imzalı 22 Kasım

⁹⁹⁶ BOA, BEO, Gömlek No: 4593, Dosya No: 344454.

⁹⁹⁷ BOA, İ.DUİT., Gömlek No : 9, Dosya No :84.

⁹⁹⁸ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, TTK, Ankara 1988, s. 92.

⁹⁹⁹ Harbiye Nazırı Cemal Paşa hükümetle Heyeti Temsiliye arasındaki irtibatı sağlayan kişiydi. Cemal Paşa'nın teşebbüsü ve hükümetle Heyet-i Temsiliye'nin yakınlaşmasının bir sonucu olarak Damat Ferit hükümetinde askerlikten ihraç edilerek nişan ve madalyaları alınan Mustafa Kemal Paşa'ya, sadece müstefi sayılarak nişan ve madalyaları geri verildi. BOA, BEO, Gömlek No: 4608, Dosya No: 345542-1.

¹⁰⁰⁰ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Cem Yayınevi, İstanbul 1976, s. 303.

¹⁰⁰¹ BOA, İ.DUİT., Gömlek No : 159, Dosya No :62.

¹⁰⁰² Süleyman Beyoğlu, "Kuvayı Milliye Hakkında Bazı Yeni Bilgiler", *Bir Dergisi*, Sayı: 5, 1996, s. 43; Zekeriya Türkmen, "Kuvayı Milliye Döneminde İstanbul – Anadolu İlişkilerinde Yumuşama Dönemine Geçiş: Ali Rıza Paşa Kabinesi – Mustafa Kemal Paşa İlişkileri", *Atatürk Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, Ocak, 2000, s. 208.

¹⁰⁰³ HTVD, Sayı: 46, Vesika No: 1081.

1919 tarihli bir emirle Konya'daki 12. Kolordu Komutanlığından bunun önüne geçilmesi istenmiştir. Mütâreke ahkâmına aykırı bir şekilde Kuvâyı Milliye'nin memurlar vasıtasıyla sevk ve idaresine karşı çıkmıştır. İtilaf Devletleri bu durumu memurların asker topladığı şeklinde telakki edeceğinden memur ve zâbitanın bu işlere karışmaması emredilmiştir.¹⁰⁰⁴ General Milne'den gelen şikâyet ve Dâhiliye Nezâretinden gelen yazı üzerine Cevat Paşa imzasıyla 12. ve 20. Kolordulara orduya mensup subayların Kuvâyı Milliye için efrat toplamamaları tebliğ edilmiştir.¹⁰⁰⁵ Cevat Paşa'nın 3 Ocak 1920 tarihli emriyle Ahz-ı Asker Dairesinden Kuvâyı Milliye liderlerinin asker ve gönüllü toplamalarına müsaade edilmemesi istenmiştir. Burada özellikle dikkat edilen konu İtilaf Devletleri nezdinde müşkül duruma düşmemektir.¹⁰⁰⁶

Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuvâyı Milliye ile eşkıyaları birbirinden ayırmış şahsî menfaatleriyle hareket edenler hakkında kanuni takip başlatmıştır.¹⁰⁰⁷ Harbiye Nezâreti Gebze ve Kartal arasında Kuvâyı Milliye namına hareket eden ve asayiş bozan Yahya Kaptan üzerine bir müfreze gönderilmesini emretmiştir.¹⁰⁰⁸ Ayrıca Cevat Paşa imzasıyla 14. Kolordu Komutanlığına gönderilen 26 Ekim 1919 tarihli bir emirle Salihli tarafına giden Ethem Bey ve Reşit Bey'in birtakım inzibatsızlığa neden olduklarından bölgeden uzaklaştırılmaları istenmiştir.¹⁰⁰⁹ Buna karşın halen vatanın müdafası için çalışan Demirci Mehmet Efe'nin millî harekete katılmadan önceki asayişe aykırı faaliyetleri üzerinde durulmamıştır.¹⁰¹⁰

Hükümet disiplin dışı hareketlerle merkezî otoritenin zayıflatılmasının önüne geçmek için tedbirler alırken bir yandan da Kuvâyı Milliye hareketine elinden geldiğince destek olmuştur. Başta Cemal Paşa ve Cevat Paşa'nın Kuvâyı Milliye birliklerine önemli yardımları olmuştur. Cevat Paşa ile millî teşkilatlar yakın ilişki içerisindeydi. Karasi ve Saruhan Harekât-ı Milliyesinin Cevat Paşa'dan açıkça yardım isteği bunun bir örneğidir. Cevat Paşa'dan kış mevsiminin gelişi nedeniyle Kuvâyı Milliye kuvvetlerinin acil ihtiyacı için 31 Ekim 1919'da kaput ve çadır isteğinde bulunulmuştur. Cevat Paşa yardım isteğine kısa sürede olumlu cevap vererek 14. Kolordu Komutanlığına Kuvâyı Milliye'ye yardım olarak bin adet kısa gocukun kolorduya gönderileceğini yazmış bunların Karasi Hareket-i Milliye Heyet-i Merkeziyesine teslimlerini ve yardımların gizli tutulmasını

¹⁰⁰⁴ HTVD, Sayı: 46, Vesika No: 1089.

¹⁰⁰⁵ HTVD, Sayı: 47, Vesika No: 1100.

¹⁰⁰⁶ HTVD, Sayı: 48, Vesika No: 1114.

¹⁰⁰⁷ Metin Ayışığı, *a.g.m.*, s. 1185.

¹⁰⁰⁸ HTVD, Sayı: 46, Vesika No: 1090.

¹⁰⁰⁹ HTVD, Sayı: 9, Vesika No: 220.

¹⁰¹⁰ Metin Ayışığı, *a.g.m.*, s. 1185.

emretmiştir.¹⁰¹¹ Kuvâyı Milliye'ye yapılacak yardımlar ve bu yardımların gizliliği son derece önem taşımaktadır. Nitekim erkânı harbiye-i umûmiye riyâsetinin 29 Kasım 1919 tarihli şifre telgrafında İtilaf Devletleri'ne karşı sorun yaşamamak için tüm faaliyetlerin gizlilikle yürütülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Aynı şifrede Kuvâyı Milliye'nin ihtiyaçlarının nizamî birlikler tarafından giderileceği belirtilmiştir.¹⁰¹²

Hükümet düzenli yardım yapmadığından Kuvâyı Milliye kendi ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanıyor bu nedenle zaman zaman kanunsuz yollara başvuruluyordu. Bazı Kuvâyı Milliye birliklerinin ihtiyaçlarını halktan zorla karşılama yoluna gitmesi hükümeti İtilaf Devletleri nezdinde zor durumda bırakıyordu. Kuvâyı Milliye bazen hükümetten yardım alıyor ancak çoğunlukla kendi ihtiyaçlarını kendi karşılıyordu. Bu durum suistimale çok açıktı. 1919'un Aralık ayına kadar Kuvâyı Milliye ile ilişkiler böyle devam etti. Hem Kuvâyı Milliye'ye yardım etmek hem de Kuvâyı Milliye'nin keyfî ve kanun dışı hareketlerinin önüne geçmek maksadıyla 4 Aralık 1919'da Harbiye Nezâreti tarafından "Kuvâyı Milliye İaşesinin Sûret-i Teminine Aid Talimat" adıyla gizli bir tâlimat hazırlandı. Tâlimata göre Kuvâyı Milliye birliklerinin ihtiyaçları mıntkasındaki nizamiye birlikleri tarafından karşılanacak Kuvâyı Milliye liderleri mülkî amir ve memurlardan ayrıca talepte bulunmayacaktı.¹⁰¹³ Batı cephesini kapsayan bu tâlimat Konya'daki 12. Kolordu ile Bandırma'daki 14. Kolordu Komutanlıklarının uhdesine verildi. Aynı ay içerisinde Kuvâyı Milliye birlikleri kontrol ve disiplin altına alınmak için nizamiye birliklerine bağlandı.¹⁰¹⁴

Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Erkânı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa, Ali Rıza Paşa Hükümeti döneminde millî kuvvetlere büyük bir cesaretle yardımlar yaptılar. Gerçekten İngiliz raporlarına da yansdığı gibi Cemal Paşa ve Cevat Paşa'nın birlikte çalıştığı bu dönemde Harbiye Nezâreti hiçbir dönemde olmadığı kadar millî mücadeleye destek vermiştir.¹⁰¹⁵ Kilikya'da Fransızlara İzmir'de Yunanlara direnen Kuvâyı Milliye'ye yaptıkları yardımlar İtilaf Devletleri'nin dikkatinden kaçmadı. Bu sebeple İtilaf Devletleri 20 Ocak 1920'de hükümete nota verdiler. Siyasî temsilciler vasıtasıyla hükümete verilen notayla Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye

¹⁰¹¹ HTVD, Sayı: 38, Vesika No: 922.

¹⁰¹² Zekeriya Türkmen, "Kuvayı Milliye Döneminde İstanbul – Anadolu İlişkilerinde Yumuşama Dönemine Geçiş: Ali Rıza Paşa Kabinesi – Mustafa Kemal Paşa İlişkileri", s. 211.

¹⁰¹³ Süleyman Beyoğlu, *a.g.m.*, s. 44.

¹⁰¹⁴ Süleyman Beyoğlu, *a.g.m.*, s. 45.

¹⁰¹⁵ Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, C. 1, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2010, s. 40.

Reisi Cevat Paşa'nın kırk sekiz saat zarfında görevden çekilmeleri istendi.¹⁰¹⁶ Meclis-i Mebusan müzâkerelere başlamadığından Heyet-i Vükelâ istifa etmedi.¹⁰¹⁷ Ancak Cemal Paşa ve Cevat Paşa “hükümet-i seniyyeyi müşkülâta sokacak” bir vaziyete meydan vermemek için 21 Ocak'ta istifa ettiler.¹⁰¹⁸

Harbiye nâzırının ve erkânı harbiye reisinin istifalarının istenmesi büyük tepkiye neden olmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu müdahaleyi “devletin istiklâl-i siyâsiyesine kat'î bir tecavüz” olarak görmüştür.¹⁰¹⁹ 61. Fırka Kumandanlığı hedefin Kuvâyı Milliye olduğu düşüncesindedir.¹⁰²⁰ Fırka kumandanı Kâzım Bey'e göre “istifa etmemeleri menâfi-i vataniye icabındandır”.¹⁰²¹ 3. Kolordu Kumandanlığı ile 56. Fırka Kumandanlığı İtilaf Devletleri'nin isteğine direnilmesi taraftarıdır.¹⁰²² Ancak Cemal Paşa ve Cevat Paşa yukarıda değinildiği gibi meclisin henüz müzâkerelere başlamadığı bir ortamda hükümeti zor durumda bırakmamak için istifa etmişlerdir.

3.8. İstanbul'un İşgali ve Cevat Paşa'nın Malta Sürgünü

Mondros Mütârekese imzalandığında hükümette ve basında iyimser bir hava olsa da İtilaf Devletleri nezdinde bu mütâreke; dünya harbi öncesinde imzalanan gizli antlaşmaların tatbik imkânı bulacağı bir vesikadan ibaretti.¹⁰²³ Mütâreke maddeleri ülkeyi işgallere açık bir halde bırakmıştı. Bir an evvel işgal hareketlerine girişmek isteyen İtilaf Devletleri için bu süreçte tahammül edilemeyecek tek şey kendilerine zaman kaybettirecek sorunlarla uğraşmaktı.¹⁰²⁴ İtilaf Devletleri'ne en çok sorun çıkaranlar cephe komutanlarıydı. Bu nedenle İtilaf Devletleri İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri arasından önce cephe komutanlarını, yargılamak veya Malta'ya sürerek uzaklaştırmak istediler. Pozantı'nın düşman işgaline girmemesi için mücadele eden 2. Ordu Kumandanı Nihat Paşa'ya destek veren Cevat Paşa daha harbiye nâzırlığı döneminde İngilizlerin kara listesine girenler arasındaydı.¹⁰²⁵

¹⁰¹⁶ İtilaf Devletleri gönderdikleri notada Cemal Paşa'yı ve Cevat Paşa'yı suçlamışlardı. Seçme subayların ve 14. Kolordu efradının Kuvayı Milliye'ye gönderildiği, Anadolu'ya top kaması ve bazı alet edavatın kaçırıldığı, Zonguldak'tan İstanbul'a getirilen taburun geri gönderildiği, İtilaf Devletleri'nden izin almadan Alaşehir'e ve Bursa'dan Bandırma'ya alay nakledildiği notanın gerekçeleriydi. Metin Ayışığı, “Mütareke Döneminde Harbiye Nezareti İle Kuvayımilliye Arasındaki İlişkilere Dair Bazı Belgeler”, *Kuruluştan Günümüze Türk Ordusu On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri II*, Genelkurmay Yayınları, Ankara 2010, s. 5.

¹⁰¹⁷ ATASE Arşivi, ATAZB, Klasör No: 27, Dosya No: 85, Fihrist: 5-10.

¹⁰¹⁸ Atatürk Kitaplığı Arşivi, Bel. Mtf. 47784.

¹⁰¹⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 325.

¹⁰²⁰ ATASE Arşivi, Koleksiyon: ATAZB, Klasör No: 27, Dosya No: 85, Fihrist: 5-11.

¹⁰²¹ ATASE Arşivi, Koleksiyon: ATAZB, Klasör No: 27, Dosya No: 85, Fihrist: 5-24.

¹⁰²² ATASE Arşivi, Koleksiyon: ATAZB, Klasör No: 27, Dosya No: 85, Fihrist: 5-16, 5-25.

¹⁰²³ Mustafa Budak, *Misakı Milli'den Lozan'a*, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 15.

¹⁰²⁴ Serpil Sürmeli, “Malta Sürgünlerinin Yurda Dönüşü”, *Atatürk Dergisi*, 2003, C. 3, Sayı: 4, s. 63.

¹⁰²⁵ Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 22.

3 Ekim’de kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin Heyet-i Temsiliye ile yakın ilişkileri Amasya Protokolü ile tescillenmişti. Devam eden süreçte Cemal ve Cevat Paşaların Anadolu’yla ortak hareketleri İtilaf Devletleri’nin tepkisine neden olmuş verilen bir notayla istifa etmek zorunda kalmışlardı. Ancak Cemal ve Cevat Paşaların istifaları Ali Rıza Paşa Hükümeti üzerindeki baskıyı ortadan kaldırmadı. 12 Ocak’ta açılan meclis 28 Ocak’ta Misak-ı Millî’yi ilân etti.¹⁰²⁶ Meclis bir bakıma “müttefiklerin gözleri önünde kendilerine meydan okumaktaydı”.¹⁰²⁷ 26/27 Ocak gecesi Akbaş cephesindeki Türk direnişi müttefiklerin canını sıkkan diğer bir sebepti. Tüm bu gelişmeler hükümet üzerindeki baskıyı artırdı. Hükümetteki Heyet-i Temsiliye yanlısı bakanların istifası istendi. İtilaf Devletleri ile Heyet-i Temsiliye arasında kalan Ali Rıza Paşa Hükümeti 3 Mart 1920’de istifa etti. Öte yandan İtilaf Devletleri Türk direnişleri karşısında sürekli geciken planlarını daha rahat tatbik etmek için barış antlaşması imzalanana kadar İstanbul’u işgal altında tutmak istediler. 8 Mart’ta Salih Paşa Hükümeti kurulduğunda artık İstanbul’un işgal kararı alınmak üzereydi.¹⁰²⁸ Londra Konferansı’nın 10 Mart günlü toplantısında İstanbul’un işgaline karar verildi. 16 Mart günü İstanbul işgal edildi.

16 Mart günü gerçekleşen işgalle birlikte İngilizler millî mücadeleye destek veren kişileri tutuklamaya başladılar. Cevat Paşa bir İngiliz müfrezesi tarafından Nişantaşı’ndaki konağından alındı. Cevat Paşa hiçbir direniş göstermemesine rağmen elleri kelepçelendi. Cevat Paşa gibi üst rütbeli bir kumandanın düşük rütbeli bir asker tarafından kelepçelenmesi askerî nezaketle bağdaşır nitelikte değildi. Üstelik bu hâdisenin ailesi önünde gerçekleşmesi gurur kırıcı olmuştu. Cevat Paşa’nın uğradığı ağır muamele Malta sürgünü esnasında çeşitli yerlere bildirilmiş olsa da bu konuda İngilizler bir özre yanaşmadı.¹⁰²⁹ Cemal Paşa ise 16 Mart günü evi kuşatılarak, giyinmesine dahi

¹⁰²⁶ Kazım Karabekir Paşa, Cemal Paşa, Rauf Bey ve Cevat Paşa meclisin İstanbul dışında toplanmasına karşıydı. Cevat Paşa’ya göre “Meclis-i Milli hariçte mahzurludur. Henüz sabit fikir alamayan İstanbulun mukadderatı için fena yardım ederiz. Saniyen hükümetin kontrolü lâzımdır. Dedikodulardan ictinab için en elzem temas kayboluyor. Halbuki bizim daha İstanbul ile Mudanya arasında muntazam postamız yok.” Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, s. 359.

¹⁰²⁷ Fahir Armaoğlu, “İngiliz Belgelerinde İstanbul’un İşgali (16 Mart 1920)”, *Belleten Dergisi*, 1998, C. VXII, S. 234, s. 471.

¹⁰²⁸ BOA, İ.DUİT., Dosya No: 9, Gömlek No: 92; Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye’nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul 2001, s. 81. Akt. Ş. Can Erdem, “İşgal Devletlerinin İstanbul’u Resmen İşgali ve Faaliyetleri”, *AAMD*, C.XXI, Temmuz 2005, Sayı: 62, s. 679. Ali Fuat Paşa’ya göre 1920 Mart ayına gelindiğinde İstanbul’un işgal edileceği, meclisin kapatılacağı veya İtilaf Devletleri güdümünde bir hükümet kurulacağı, İstanbul’daki milli liderlerin tutuklanıp Malta’ya sürüleceği anlaşılmıştı. Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 372.

¹⁰²⁹ Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970, Cilt: II, s. 118.

müsaade edilmeden odasından gecelikle çıkartılarak tutuklandı.¹⁰³⁰ Cevat ve Cemal Paşalara yapılan onur kırıcı muamele, iki kumandanın harbiye nâzirliği ve erkânı harbiye reisliği dönemindeki faaliyetlerinin bir intikamı gibiydi. Aynı gün Meclis-i Ayan azası Çürüksulu Mahmud Paşa evinden, Sivas mebusları Vasıf Bey (Kara Vasıf) ve Rauf Bey (Orbay) meclisten zorla alınarak götürüldüler.¹⁰³¹ Tutuklamaların ardından bir süre haber alınamayan Cevat Paşa'nın akıbeti memleketi Arapgir'de merak edildi.¹⁰³² Mustafa Kemal Paşa Arapgir'de Halilpaşazâde Reşâd Bey'e gönderdiği telgrafta, işgal hâdisesi esnasında tevkif edilen Cevat Paşa'yı götüren vapurun hâdiseden birkaç gün sonra Çanakkale Boğazı'ndan çıktığı bilgisini verdi.¹⁰³³

İstanbul'un işgalinden önce Malta'ya İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri sürgün olarak gönderilmişlerdi. Gönderilenler arasında eski sadrazam Sait Halim Paşa, eski nafia nâzırı Abbas Hilmi Paşa, eski adliye ve hariciye nâzırı Halil Bey (Menteşe), eski iâşe nâzırı Kemal Bey (Kara Kemal) gibi devlet adamlarıyla yazar ve hoca Ziya Gökalp ile Ahmet Ağaoğlu da vardı. Mütârekenin ardından İngilizleri uğraştıran ordu komutanı Ali İhsan Paşa da sürgünler arasındaydı. Malta'ya sürülenler çoğunlukla önde gelen İttihatçılardı ve Ermenilere zorbalıkla suçlanmışlardı. Tehlikeli görülen kişiler alakaları olmadıkları halde Ermeni meselesiyle ilişkilendirilerek Malta'ya sürülmüştü. İstanbul'un işgali ile sürgüne maruz kalanlar bu sefer Anadolu'da millî mücadeleyi yürüten kişiler oldu. Böylelikle İtilaf Devletleri Anadolu'daki mukavemeti kırmayı, kendilerine yakın bir hükümet kurmayı amaçladılar. Nihâî hedefleri barış antlaşmasını kolaylıkla imzalatabilmektir.

Cevat Paşa'nın yer aldığı sürgün kafilesi 18 Mart günü İstanbul'dan yola çıktı. Kafile 22 Mart'ta Malta'ya vardı. Kafilede Cevat Paşa'yla birlikte Çürüksulu Mahmut Paşa, Mehmet Cemal Paşa (Mersinli), Hasan Tahsin Bey (eski Erzurum ve Şam valisi, İzmir mebusu), Hilal-i Ahmer Cemiyeti Reisi Dr. Mehmet Esat Paşa (Işık), Hüseyin Rauf Bey (Orbay), İstanbul Müstahkem Mevki Kumandanı Albay Ahmet Şevket Bey, Vasıf Bey (Kara Vasıf), Edirne Mebusu Şeref Bey, Edirne Mebusu Ahmet Faik Bey, İstanbul Mebusu Numan Usta yer almıştı. Cevat Paşa'nın sürgün numarası 2773'tü. Kendisine isnat edilen suç "Milliyetçileri desteklemek ve Müttefik Temsilcilerinin otoritesini hiçe

¹⁰³⁰ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.III, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 44.

¹⁰³¹ ATASE Arşivi, ATAZB, Klasör No: 29, Dosya No: 113, Fihrist: 13.

¹⁰³² ATASE Arşivi, ATAZB, Klasör No: 28, Dosya No: 114, Fihrist: 29-2.

¹⁰³³ ATASE Arşivi, ATAZB, Klasör No: 28, Dosya No: 114, Fihrist: 29-3.

saymak politikasında Cemal Paşa'ya başlıca akıl veren kişi" olmaktadır. Cevat Paşa, General Milne tarafından bu suçlar öne sürülerek tutuklatılmış ve ardından sürgün edilmiştir.¹⁰³⁴

Cevat Paşa düzeyindeki kumandanlar ile devlet adamları ve aydınlar diğer sürgünlerden daha iyi şartlara sahipti. Üst düzey bu kişiler Malta'da Polverista Kışlası'na konuldular. Polverista Kışlası zâbitlerin aileleriyle birlikte kalmaları için yapılmış her katında on daire olan üç katlı bir apartmandı.¹⁰³⁵ Daireler 2-4 odalıydı. İçlerinde ocak ve mutfakları vardı.¹⁰³⁶ Malta'ya ilk sürgün edilenler sıkı bir inzibat altında tutulmuşlardı. Sadece ayda bir askerî kontrol altında gezme imkânı bulabilmişlerdi.¹⁰³⁷ Millî mücadelenin başarısı arttıkça belirli gün ve saatlerde gezmelerine, çarşıda dolaşmalarına, alışveriş yapmalarına müsaade edildi. Cevat Paşa Malta sürgününde sonradan damadı olan Hasan Basri (Saran) Bey'le birlikte aynı odayı paylaşmıştı. Cevat Paşa sürgün günlerini çoğunlukla harp tarihi kitapları okuyarak geçirdi. Cevat Paşa'nın harp tarihi kitaplarına merakı vardı. Türkçenin yanında Almanca ve Fransızca harp tarihi kitapları okuyabiliyordu. Cevat Paşa bu dönemde Ahmet Emin Yalman'la dostluk kurmuştu.¹⁰³⁸ Dostluk kurduğu bir başka kişi Ziya Gökalp'ti. Ziya Gökalp'le Malta'da tanışan ve yakınlık kuran Cevat Paşa, El Cezire Cephesi Kumandanlığı ve Diyarbakır Valiliği döneminde Ziya Gökalp'in korunması için tâlimat vermişti.

Suçlu görülen Türklerin yakalanmasına dair bir maddenin yer alacağı Sevr Barış Antlaşması'ndan çok önce 12 Şubat 1920'de İngiliz Yüksek Komiserliği, hükümetlerinin tâlimatları doğrultusunda A, B ve C şeklinde kategorize ettikleri üç çeşit suçlu listesi hazırladı. A listesinde İngiliz savaş esirlerine zorbalık edenler, B listesinde Türkiye'deki Hristiyanlara zorbalık edenler, C listesinde mütârekeye aykırı hareket edenler yazılmıştı. C listesinde Mustafa Kemal Paşa, Cevat Paşa, Cemal Paşa, Haydar Bey, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Yakup Şevki Paşa, Halit Bey (Deli Halit Bey), Ömer Lütfi Bey vardı. Önceden yapılan bu fişlemeye binaen İstanbul'un işgali sonrasında Cevat Paşa yakalanıp yargılanmak üzere Malta'ya sürülmüştü.¹⁰³⁹ Cevat Paşa, Sevr Barış Antlaşması'nın 230. maddesine göre müttefik mahkemelerinde yargılanacak suçlular arasındaydı. Cevat Paşa "Sınır boyundaki göçebe kabileleri Müttefiklere karşı silahlı direniş için örgütlemeye kalkışmaktan" Cemal Paşa da milliyetçi ordu için asker toplamak ve mütârekenin bazı

¹⁰³⁴ Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 171.

¹⁰³⁵ Ahmet Tetik, "Malta'dan Esir Mektupları", *AAMD*, C.XX, Mart 2004, Sayı: 58, s. 86.

¹⁰³⁶ Ahmet Tetik, *a.g.m.*, s. 91.

¹⁰³⁷ *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, (hzl.) İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s. 141.

¹⁰³⁸ Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970, C. I, s. 258.

¹⁰³⁹ Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 224.

maddelerini çiğnemekten yargılanacaktı. Ancak casusluk faaliyetleriyle toplanan delillerin mahkemece kabulü General Harrington'a göre kuşkuluydu. Delillerin kaynağının açıklanması olanak dışıydı.¹⁰⁴⁰

28 Mayıs 1919'da İstanbul'da tutuklanan 12 kişiyle başlayan tutuklama ve sürgünler 1920 Kasım ayına kadar devam etti ve bu süreçte 144 kişi Malta'ya sürüldü. İngilizlerin tutuklama ve sürgünlerine karşılık Anadolu'da İngiliz subay ve askerleri esir edildi. Bu esirler Malta'daki esirlere karşı bir koz olarak elde tutuluyordu. Bunun bir sonucu olarak esirlerin mübadelesi konusunda ilk diplomatik girişimler 1921 Londra Konferansı'nda başladı. 16 Mart 1921'de TBMM temsilcisi Bekir Sâmî Bey'le İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Robert Vansittart arasında mübâdele antlaşması imzalandı.¹⁰⁴¹ Tutsakların salıverilmesi için yapılan antlaşmanın ikinci maddesine göre İngiltere Hükümeti Cevat Paşa, Cemal Paşa, Sevkî Bey ve Şevki Paşa'yı ancak İstanbul'a dönmeleri koşuluyla serbest bırakacaktı. İngilizler serbest kaldıklarında milli mücadeleye katılacaklarından şüphelendikleri bu kişilerin Türkiye'ye gönderilmemelerini antlaşma maddesine sokmuşlardı. Ayrıca antlaşmaya göre Malta'da 54 sürgün daha kalıyor ve bu sürgünlerin İngilizlerce veya uluslararası mahkemelerce yargılanması kabul edilmiş oluyordu. TBMM Hükümetinin kabul etmeyeceği çok açık olan bu antlaşmayı imzalayan Bekir Samî Bey yurda döndüğünde Dışişleri Bakanlığından alındı.¹⁰⁴² Devam eden dönemde İngilizlerin tüm esirleri bırakmak istememesi TBMM Hükümeti ile İngiltere arasında sorun olmuştu. Ne var ki İnönü Muharebelerinin ve bilhassa Sakarya Muharebesi'nin kazanılmasının ardından İngiltere esir mübadelesi konusunda TBMM Hükümeti ile anlaşma zemini aradı. Sonuçta 23 Ekim 1921'de TBMM Hükümeti ile İngiltere Türkiye'deki İngiliz esirleriyle Malta'daki Türk esirlerinin tamamının mübadelesi konusunda mütabakata vardı.

Malta sürgünlerinin Türkiye'ye getirilmesi için Krizantemum ve Montenol adlı iki vapur tahsis edilmişti. Daha konforlu olan Krizantemum'da Cevat Paşa'nın yer aldığı çoğu paşalardan oluşan 17 kişilik seçkin bir grup vardı.¹⁰⁴³ 25 Ekim'de yola çıkan 59 kişilik Malta'daki son Türk sürgünleri taşıyan gemiler 30 Ekim sabahı İstanbul Boğazı'na giriş yaptı. Gemiler Haydarpaşa Limanı'na yaklaştığında Cevat Paşa ve diğer zevâtın Krizantemum'un güvertesinde dolaştıkları görüldü. Kendilerini limdanda karşılamaya

¹⁰⁴⁰ Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 233.

¹⁰⁴¹ Mesut Çapa, "Sakarya Savaşı'ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşması'nın Uygulanması ve Belgeler", *AÜTİTE Dergisi Atatürk Yolu*, 1989, Sayı: 3, s. 400.

¹⁰⁴² Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 355.

¹⁰⁴³ Serpil Sürmeli, "Malta Sürgünlerinin Yurda Dönüşü", s. 71.

gelen ve teknelerle vapurun etrafında dolaşan yakınlarını görmek heyecanı içerisindeydiler. Mübâdele edilmek üzere getirilen sürgünlerin aileleriyle görüşmelerine müsaade edilmedi. Yazdıkları mektup mahiyetindeki notları limdanda bekleyen ailelerine teslim edildi. Birkaç saat aileleriyle uzaktan bakışıp birbirlerine seslenebilme imkânları oldu.¹⁰⁴⁴ Gemiler İstanbul'da birkaç saat durduktan sonra mübâdele için İnebolu'ya hareket etti. Gemiler 31 Ekim sabahı İnebolu'ya ulaştı. Anadolu'daki İngiliz esirler de mübâdele için buraya getirilmişti. Önce Cevat Paşa ve Rauf Bey karaya çıktılar. Mustafa Kemal Paşa; Cevat Paşa, Cemal Paşa, Rauf Bey ve Vasıf Bey gibi milli mücadelenin önde gelen isimlerinin yer aldığı kafilenin tezahüratlarla karşılanması ve Ankara'ya hareketlerinde yardımcı olunması için tâlimat vermişti.¹⁰⁴⁵ Kafile kendilerini karşılayan Hüsnü Paşa ile birlikte İnebolu Gençler Mahfili'ne gitti. İnebolu kaymakamı onları Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa ve Yusuf Kemal Bey adına "hoşgeldiniz" sözüyle karşıladı. Burada kendilerine çay ikramı yapıldı. Kafile Kastamonu üzerinden Ankara'ya hareket etti.¹⁰⁴⁶ Ancak kafileden 7 kişi Krizantemum Vapuru'yla geri döndüler.¹⁰⁴⁷ Cevat Paşa, Cemal Paşa ve Rauf Bey üç gün İnebolu'da dinlendikten sonra ilk vâsıtaıyla 4 Kasım 1921 Cuma sabahı Ankara'ya hareket ettiler. Diğerleri de fasılalarla Ankara'ya doğru yola çıktılar.¹⁰⁴⁸

Avni Paşa'nın anlattığına göre Cevat Paşa Malta sürgününü müteakip Ankara'ya gittikten sonra bir aralık İstanbul'a gelerek padişahın huzuruna çıkmış ve padişaha "Velinimetimiz; Anadoludakiler, Kemaliler, Celaliler, Komitacılar, memleketi mahvedecekler. Bu memleketi yine Efendimizin basiretli siyaseti kurtaracaktır." demiştir.¹⁰⁴⁹ Avni Paşa'nın Cevat Paşa'yla arasının iyi olmadığı hatırdan tutulmalıdır. Cevat Paşa'nın İnebolu'dan doğrudan Ankara'ya gitmesi ve ardından Harp Encümeni görevine getirilmesi ve birkaç ay sonra da El Cezire Cephesi Kumandanlığına atanması dikkate alındığında Avni Paşa'nın aktardıklarının doğruluk ihtimali zayıftır.

¹⁰⁴⁴ Serpil Sürmeli, "Malta Sürgünlerinin Yurda Dönüşü", s. 79.

¹⁰⁴⁵ Mesut Çapa, "Sakarya Savaşı'ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşması'nın Uygulanması ve Belgeler", s. 408.

¹⁰⁴⁶ Mesut Çapa, *a.g.m.*, s. 409.

¹⁰⁴⁷ "Malta Mevkufları İstanbul'a Geldiler", *Tercüman-ı Hakikât*, 3 Kasım 1921.

¹⁰⁴⁸ "İnebolu'da Malta'dan Dönenlerle Hasbihal", *Tercüman-ı Hakikât*, 16 Kasım 1921; Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 404.

¹⁰⁴⁹ Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, s. 195.

3.9. Cevat Paşa'nın El Cezire Cephesi Komutanlığı

3.9.1. Cevat Paşa'nın Cephe Komutanlığına Atanmasından Önce Bölgede Yaşanan Gelişmeler

Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte öncelik Batı cephesinde olmak üzere her cephede bir sorumlu komutanlık teşkiline başlanılmıştı. Bu amaçla bakanlar kurulunun 26 Haziran 1920 tarihli kararnamesiyle İran sınırı ile Fırat Nehri arasındaki bölgede Elcezire Cephesi Komutanlığı kuruldu. Komutanlığına Nihat Paşa atandı. Cephe komutanlığının bölgesi 13. Kolordu bölgesini yani Musul, Bitlis, Diyarbakır ve Elazığ illerini kapsamaktaydı.¹⁰⁵⁰ Elcezire Cephesi bölgesi Misakı Millî'de olup İngilizlerin işgali altındaki yerleri kapsaması bakımından oldukça önemliydi. TBMM Hükümeti Misak-ı Millî'de olan Musul Vilayetindeki gelişmeleri yakından takip etti. Nihat Paşa bölgedeki gelişmeleri merkeze bildirirken daha sonra Elcezire Cephesi Komutanlığına atanan Cevat Paşa Irak'taki vaziyetle ilgilenmiş Revandiz, Süleymaniye ve Kerkük havalisindeki müdafaa-i hukuk cemiyetlerine gereken desteği sağlamaya çalışmıştı.¹⁰⁵¹

İngilizler Musul'u işgal etmelerine rağmen bölgede otorite kuramamışlardı.¹⁰⁵² Bazı yerlerde Türk hükümetine bağlılık devam ediyordu. Halkın bir kısmı maddi menfaatlerden ötürü İngilizlere bağlılık gösterirken Osmanlı idaresinin devam etmesini isteyen Süleymaniye, Revandiz, Zebar ve Akra bölgeleri halkı ile Kerkük Sancağı'ndaki Türkler İngilizlerin işgal yönetimine karşıydılar.¹⁰⁵³ Özellikle Revandiz'de İngilizlere karşı ayaklanmalar başlamıştı.

Halkın çoğunluğu Türk idaresinden yana idi ve bu isteklerini 9 Şubat 1920 tarihinde Osmanlı hükümetine başvurarak açık bir şekilde göstermişlerdi.¹⁰⁵⁴ Bölgede İngiliz işgali aleyhine çalışan cemiyetler mevcuttu. Teşkilatlanma hemen hemen bütün Irak dâhilinde genişlemiş olup Süleymaniye ve Revandiz ile temas halinde bulunuyordu.

¹⁰⁵⁰ BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No: 45 Dosya Gömleği No: 291 Sıra No: 4.

¹⁰⁵¹ Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s. 36.

¹⁰⁵² İngilizler Musul'u işgalleri sonrasında bölgedeki Kürtleri yanlarına çekmek amacıyla onların menfaatlerine hareket ettikleri yönünde politika izlediler. Parayla Erbil ve Revandiz'daki aşiretleri yanlarına çekmek istedilerse de bunda başarılı olamadılar. İngiliz yönetimini istemeyen ve Türk idaresinin devamından yana olan bir kısım aşiretler İngilizlere karşı mikavemete başladı. İmadiye'de aşiretler İngilizlere karşı birleşip savaştılar. Halk Akra, İmadiye ve Erbil'de İngiliz taraftarlarını etkisiz kılıp mahalli idareler kurdu. Osmanlı'ya bağlılıklarını bildirerek Türk hükümetinden silah, cephan ve ehliyetli zâbit talebinde bulundular. Bu isteklerin karşılıksız kalmasının Musul ahalisinin direncini kıracağı yönünde sınır vilayetlerinden merkeze uyarı yazıları gönderildi. *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, BOA Yayınları, Ankara 1993, s. 401-418.

¹⁰⁵³ Suat Akgül - Sahir Uzel, *Musul Kerkük Harekâtı*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2004, s. 3; İsmet Görgülü, *Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 1999, s. 72.

¹⁰⁵⁴ Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, s. 35.

Bu nedenle özellikle Revandiz bölgesinde daha önceki dönemlerde de İngilizler'e karşı bir düşmanlık ve yer yer ayaklanmalar olmuştu. 1920 Haziranındaki ayaklanmada yapılan çarpışmalarda yenilgiye uğrayan İngilizler burayı bırakmak zorunda kaldılar. Bu başarı üzerine Türk hükümetine bağlı olan Revandiz civarındaki aşiretler birleşme imkânı buldular.¹⁰⁵⁵ Bu olayın ardından El Cezire Cephesi Komutanlığı Revandiz ileri gelenlerinin isteği üzerine 1920 yılının sonlarında üç subay ve yüz erden oluşan bir bölüğü Revandiz'e gönderdi.

İngilizler 1920 Haziranı'ndaki Revandiz ayaklanmasından sonra bölgeden çekilince bir daha siyasî bir otorite kuramadılar. Türk birliği gelince buradaki Türk ve Kürt aşiretler otorite boşluğunu doldurmayı başardılar. "Meclis-i Millî" adıyla yerel bir yönetim oluşturuldu. Meclis Harir ve Batas gibi yakın yerlerdeki İngiliz-Irak karakollarına baskınlar yapılması kararını aldı. Süleymaniye ve çevresindeki hareketlenmenin artması ve operasyonları yönetmek üzere El Cezire Cephesi Komutanlığı 9 Ağustos 1921'de Binbaşı Şevki'yi Süleymaniye komutanlığına atadı.¹⁰⁵⁶ Binbaşı Şevki'ye verilen emirde, kuvvet mevcudunun azlığı ve cephane ikmalinin güçlüğü dolayısıyla zorda kalmadıkça İngilizlerle çatışmaktan kaçınılması emri verilmişti.¹⁰⁵⁷

İngilizlerin Revandiz'in batısındaki Harir kasabasına 12 Eylül 1921'de yaptığı taarruz Şeyh Yakup liderliğindeki millî kuvvetler tarafından püskürtüldü. Aşiretleri askerî harekâtlarla kontrollerine alamayacaklarını anlayan İngilizler bir kısım aşiretleri kendi yanlarına çekmeye ve aşiretler arasındaki rekabetlerden faydalanmaya çalıştılar. 1921 yılı sonlarına doğru Pişdar, Navdeşt ve Balak aşiretleri reislerini parayla yanlarına çektiler. Aşiretlere cephane yardımıyla bulundular. İngiliz destekli aşiretlerin Revandiz millî kuvvetlerine saldırıları onların TBMM Hükümetiyle bağlarını kesmesine neden oldu. Millî kuvvetler zor durumda kalırken İngilizler bölgede yeniden etkin olmaya başladılar. İngilizlerin 1922 Ocak ayı başlarında Erbil–Revandiz arasında bulunan ve Türkleri destekleyen Sürücü aşiretine yaptıkları saldırılar TBMM Hükümetini yeni tedbirler almaya zorladı. Mustafa Kemal Paşa 1 Şubat 1922 tarihinde Millî Müdafâ Vekâletine gönderdiği telgrafta, Faysal'ın Irak'ta hükümet kurmayı ve İngilizlerin de Musul ilini siyasî manda altında bulundurmayı amaçladıklarını belirterek, bu sebeple esasen Misak-ı Millî sınırları içinde kalan Musul'un kurtarılması amacıyla Revandiz bölgesine bir kısım

¹⁰⁵⁵ *TIH, C.IV, Güney Cephesi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 297.

¹⁰⁵⁶ Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askerî Yönden Çözüm Arayışları(1922-1925)*, s. 35.

¹⁰⁵⁷ İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 188.

kuvvet gönderilmesini emretmiştir. ¹⁰⁵⁸ Erkân-ı harbiye-i umûmiye riyâseti bölgeyi tanıyan aşiretleri organize edebilecek yetenekteki Özdemir Bey'i görevlendirdi. Özdemir Bey milis yarbayı olarak Antep'te Kuvâyı Milliye komutanlığı yapmış bir kişiydi. ¹⁰⁵⁹

TBMM Hükümeti Revandiz bölgesindeki direnişe sessiz kalmayarak kuvvet gönderme kararı aldı. Ancak buraya gönderilecek kuvvetin TBMM Hükümetiyle bağı olmayan resmî görünümünden uzak milis bir kuvvet olması gerekiyordu. Nitekim 1 Şubat'ta Mustafa Kemal Paşa imzasıyla Özdemir Bey'e verilen tâlimatta bu hususlara dikkat çekilmişti:

“Özdemir Bey'in yapacağı görevi hususî bir mahiyette ve kişisel bir teşebbüs şeklinde idare etmesi, dışarıya karşı böyle bir görüntü vermesi...Özdemir Bey'in kendisi ve maiyetini teşkil eden kadro mürettebatı Elcezire cephesi tarafından gizli bir surette ordu icmaline dahil edilerek...”¹⁰⁶⁰

Özdemir Bey Elcezire Cephesi Komutanlığına gizli bir surette bağlı olarak Revandiz bölgesinde görevlendirilmişti. Bu görevlendirmeden hemen sonra 9 Şubat 1922'de Cevat Paşa cephe komutanlığına atandı. Cevat Paşa 16 Mart 1921'de İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürülmüş 31 Ekim 1921'de yurda dönmüştü. Cevat Paşa üst rütbeli tecrübeli bir komutan ve saygınlığı olan bir kişilikti. Yurda dönüşünü müteakip Ankara'ya giderek millî mücadeleye katılan Cevat Paşa'nın merkezi Diyarbakır'da olan Elcezire Cephesi Komutanlığına atanması TBMM Hükümetinin bölgeye ve cepheye önem verdiğini göstermekteydi. ¹⁰⁶¹

3.9.2. Özdemir Bey'in Revandiz Harekâtı Ve Elcezire Cephesi Komutanı Cevat Paşa'nın Desteği

Özdemir Bey'in emrine bir binbaşı, altı yüzbaşı, altı üsteğmen, dokuz teğmen, altı asteğmen, bir subay yardımcısı ve bir hesap memuru yardımcısı verildi. Er ihtiyacı ise aşiretlerden ve Fransız ordusundan kaçan Arap askerlerden karşılanacaktı. Özdemir Bey için bahsedilen erattan 100 kişilik bir müfreze oluşturuldu. Müfrezenin masrafları için cephe komutanlığına maliyeden bir bütçe ayrıldı.

¹⁰⁵⁸ *Türk İstiklal Harbi, C.IV, Güney Cephesi*, s. 299.

¹⁰⁵⁹ Şefik Özdemir Bey'in faaliyetlerine ve şahsına dair bilgiler için bkz. Murat Göztoklusu, *Özdemir Bey'in Filistin Suriye Kuva-i Milliyesi ve El Cezire Konfederasyonu*, İstanbul 2010.

¹⁰⁶⁰ Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, s. 38.

¹⁰⁶¹ Murat Göztoklusu, *Özdemir Bey'in Filistin Suriye Kuva-i Milliyesi ve El Cezire Konfederasyonu*, İstanbul 2010, s. 260.

Özdemir Bey 9 Mart 1922'de Ankara'dan ayrıldı. 22 Nisan'da Diyarbakır'a gelerek cephe komutanı Cevat Paşa'yla görüştü. Cevat Paşa Özdemir Bey'le yaptığı görüşmeye dair izlenimlerini bir şifreyle genelkurmay'a yazma gereği duydu. Cevat Paşa Özdemir Bey'i iyi kalpli, saf ve mert biri olarak tasvir etmiş ancak maiyetindekilerden endişelenmişti. Özdemir Bey Antep müdafasında başarı göstermiş ne var ki Suriye içlerine yaptığı harekâta maiyetindekiler çapulculuğa varan hareketlerde bulunmuştu. Cevat Paşa'ya göre Revandiz'e gidecek müfrezenin benzer olaylara girişmesi İngilizlerin emellerine fırsat tanıyacaktı.¹⁰⁶² Fevzi Paşa aynı gün Cevat Paşa'ya verdiği cevapta Özdemir Bey'den herhangi bir şikâyet alınmadığını beraberindekilerin güvenilir kimseler olduğunu belirterek şayet olumsuz bir hareketleri görülürse ihtar edilmelerini bildirmiştir.¹⁰⁶³

Özdemir Bey'in vazifesi Misak-ı Millî'de olan yerleri Faysal'ın işgal etmesini engellemektir. En uygun yer olarak Revandiz bölgesi görülmüştü. Özdemir Bey'in faaliyetlerine TBMM Hükûmetiyle bağlantısı olmayan şahsî bir teşebbüs, mahallî bir direniş hüviyeti verilmesi gerektiğinden Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Cevat Paşa'ya bu hususta sık sık uyarılarda bulundu.¹⁰⁶⁴ Elcezire Cephe Komutanlığına bağlı ancak gizlice bir harekât yürütülecekti. Çünkü Musul'un mukadderatı ileride yapılacak bir konferansta belirlenecekti. TBMM Hükûmeti bu nedenle açık bir savaş yerine gizlice bölge halkını örgütleyip İngilizlerin etkisini kırarak Türk otoritesini artırma yoluna gitti.

Cevat Paşa Diyarbakır'da bulunan Özdemir Bey müfrezesinin yerel kıyafetleri başta olmak üzere hazırlanmalarına yardımcı oldu. Kumandanlığın binbaşı Hasan Basri Bey (Cevat Paşa'nın damadı Hasan Basri Saran) Özdemir Bey'e görev bölgesiyle ilgili bilgiler verdi. Müfreme 15 Mayıs'ta Diyarbakır'dan ayrıldı. Siirt üzerinden Beytüşşebap'a oradan Hakkâri'ye vardı. Diyarbakır'dan uzaklaştıkça ikmal ve haberleşme zorluğu artmıştı. Bu sorun halledilmeden Revandiz'e varıldığında haberleşmede sıkıntı yaşanacaktı. Özdemir Bey'in isteğiyle ve cephe komutanlığının aracılığıyla Hakkâri Mutasarrıflığı kısa sürede telgraf hattını tamamladı.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶² ATASE Arşivi, Klasör: 1687, Dosya No: 452/15, Fihrist: 1; Akt. Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, s. 42.

¹⁰⁶³ ATASE Arşivi, Klasör: 1687, Dosya No: 452, Fihrist: 1; Akt. Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, s. 42.

¹⁰⁶⁴ *TİH*, Güney Cephesi, C. IV, Güney Cephesi, s. 302.

¹⁰⁶⁵ Murat Gözöklü, *Musul Özdemir Harekâtı*, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 105; Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, s. 46.

Özdemir Bey Zaho yoluyla başka bir harekât daha yapmak niyetindeydi. Hem Zaho ve Deruk'u Nasturiler'den kurtaracak hem de kışın kapanan Şemdinli yoluna alternatif olarak Revandiz harekâtına elverişli yeni bir yol açacaktı. Özdemir Bey bu amaçla Gökten, Jelikan, Mahmuran, Kiravyan, Mahmadan, Şahbur, Şırnak, Sulupya ve Haratuş aşiretlerinin tek reisi olan Lazkin Ağa ile görüştü. Lazkin Ağa 100 Osmanlı ve Rus mavzeri ile Pervari'deki 2. Fırkaya ait bir bölüğün harekâta iştiraki karşılığında Özdemir Bey'e destek verdi.¹⁰⁶⁶ Ayrıca Elcezire Cephe Komutanlığının tâlimatıyla Van Mebusu Haydar Bey bölge aşiretleriyle bir toplantı yapmış Özdemir Bey müfrezesinin Zaho'ya yapacağı harekâta onların desteğini almıştı. Bununla birlikte Cevat Paşa aşiret reislerinin destek sözlerine rağmen temkinliydi. Aşiretlerin düzensiz, eğitimsiz birlikleriyle yapacakları harekâtın başarı şansını düşük görüyor sadece asayiş sağlayacak kadar elde bulunan az miktardaki düzenli birlikleri maceraya atmak istemiyordu. Cevat Paşa bu nedenle Özdemir Bey müfrezesinin Revandiz harekâtında alacağı sonuç belli olana kadar Zaho üzerinden yapılacak harekâtı erteledi.¹⁰⁶⁷ Özdemir Bey Zaho harekâtı isteğinde daha sonra da ısrar edecek ancak Cevat Paşa Hakkâri'deki Nasturi tehlikesi sebebiyle buna yanaşmayacaktır.¹⁰⁶⁸

Özdemir Bey müfrezesi Beytüşşebap–Hakkâri istikâmetindeki yürüyüşüne devam ederek Hakkâri'ye vardı. 12 Haziran'da Hakkâri'den yola çıkan müfreze 17 Haziran'da Şemdinan'a (Şemdinli) ulaştı. Şemdinan'dan güneye Revandiz istikâmetine yol alındı. Özdemir Bey geçtiği bölgelerdeki otorite boşluğunu Türk hükümeti adına doldurma yolunda faaliyetlere girişti. Hükümetin tekrar bölgede kontrol sağlayacağı müfrezenin bu amaçla gönderilen öncü bir kuvvet olduğu yolundaki propagandalar aşiretler üzerinde etkili oldu.¹⁰⁶⁹ Aşiretlerin Özdemir Bey'in müfrezesine yanaşmalarında Simko'nun aşiretler üzerindeki baskıları da rol oynadı. Şıkak Aşireti Reisi Simko Türkiye, Irak ve İran hudut bölgesindeki aşiretleri kendi otoritesi altında tutma amacındaydı. Türkiye ve İran'dan çekindiğinden İngilizlerle iyi ilişkiler kurmuştu. Simko'nun etkisini gören Özdemir Bey daha Revandiz'a varmadan cephe komutanlığını uyardı. Elcezire Cephesi Komutanlığı tarafından 16 Haziran 1922'de Özdemir Bey'e Simko'ya karşı nasıl hareket edilmesi gerektiği konusunda bir yazı gönderildi. Cephe Komutanlığı Simko'nun İran'da nüfuz tesis edene kadar şimdilik Türkiye'yle iyi geçinmeye çalıştığının farkındaydı.

¹⁰⁶⁶ Suat Akgül - Sahir Uzel, *Musul Kerkük Harekâtı*, s. 50.

¹⁰⁶⁷ Murat Göztoklusu, *Musul Özdemir Harekâtı*, s. 105.

¹⁰⁶⁸ Özdemir Bey'in Zaho yolunun açılmasına dair ayrıntılı gerekçeleri için bkz. Murat Göztoklusu, *Musul Özdemir Harekâtı*, s. 112.

¹⁰⁶⁹ Suat Akgül - Sahir Uzel, *Musul Kerkük Harekâtı*, s. 51.

Aşiretler arasında nüfûz kazanmasının millî menfaatlerimize aykırı olduğu görüşündeydi. Bu nedenle Özdemir Bey'den Simko'nun İngilizlerle hareket ettiğine dair propagandalar yapması, aşiretler üzerindeki etkisinin kırılması istendi. Özdemir Bey ayrıca cephe komutanlığından Çölemerik'teki müfrezenin gönderilmesi ile cephane yardımı istemişti. Özdemir Bey'in Cevat Paşa'ya söylediğine göre yegâne sıkıntısı cephane eksikliği idi.¹⁰⁷⁰ Cephe komutanlığı vasıta yokluğu nedeniyle mitralyöz ve top gönderilemediğini Çölemerik müfrezesinin de şartlara göre gönderileceğini bildirdi.

Özdemir Bey müfrezesinde üniformalı asker ve subayların bulunmaması aşiretler üzerinde olumsuz bir tesir bırakmıştı. Harekâtın gayri resmî olması ve gizli olması nedeniyle müfreze düzenli birlik vasfından uzaktı. Bu durum aşiretleri tereddüde düşürmüştü. Özdemir Bey müfrezesi düzenli birlik vasfı taşımadığı gibi yüz kişiden oluşan birlik içerisinde Fransız ordusundan kaçan Tunus ve Cezayirli askerler bulunmaktaydı. Revandiz ve civarı İngilizlerin desteklediği Arapların bölgede bir yönetim kurmasına karşı çıkan Kürt aşiretlerin yoğunlukta olduğu bir yerdi. Türk müfrezesinde Arap askerlerin bulunması hoşnutsuzluk yaratmıştı.¹⁰⁷¹ Üstelik müfreze yeterli sayıda değildi. 19 Haziran'da Özdemir Bey Cevat Paşa'ya söz verilen iki cebel topuyla iki makinelinin gönderilmediğini, birliğin 300 kişiye çıkarılması söylendiği halde herhangi bir takviye yapılmadığını üstelik birlikteki Arap efrâdın sıkıntı doğuracağını, aşiretlerin ancak yeterli destek yapıldığı takdirde yardım edeceklerini yazdı.¹⁰⁷² 27 Haziran'da cephe komutanlığı Özdemir Bey'e gönderdiği yazıda cephane konusunda yardım yapılacağını söylemekle birlikte Çölemerik'teki müfrezesinin neden gönderilemeyeceğini de açıkladı. Cevat Paşa'ya göre Çölemerik müfrezesi Nasturiler nedeniyle bulunduğu yerde kalıcıydı. O'na göre müfrezesinin Özdemir Bey'e gönderilememesi hayal kırıklığı, umutsuzluk nedeni olmamalıydı. Cevat Paşa "İkinci müfrezesinin Çölemerik'e tevcihi umudu kıracak kadar ehemmiyetli bir şey değildir. Antep muhasarasını yaratan Özdemir Beyden şimdi bulunduğu sahada daha başka harikalara intizar ediyoruz." diyerek O'na güven duyduğunu belirtmiş müfreze nedeniyle

¹⁰⁷⁰ Murat Göztoklusu, *Musul Özdemir Harekâtı*, s. 112.

¹⁰⁷¹ İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, s. 193.

¹⁰⁷² Özdemir Bey'in müfrezesinde yer alan Tunuslu ve Cezayirli askerler Revandiz'e varıldıktan kısa süre sonra müfrezeden firar ettiler. Özdemir Bey kendisini zor duruma sokan bu hareketten sonra Cephe Komutanlığına firarları yazarken neden Çölemerik'teki 2. Müfreze'yi istediği konusunda anlayış beklemişti. Cevat Paşa 7 Temmuz'da Özdemir Bey'e Çölemerik müfrezesinin tamamının Revandiz'e göndermeyi uygun görmediği cevabını vermişti. Çölemerik'in tamamen boşaltılmasını istemediğinden müfrezeden 54 neferin Revandiz'e gönderilmesini emretti. Özdemir Bey'in istediği cebel topunu gönderemedi. Müfreze elinde bulunan bozuk topu tamir edebilecek bir nefer gönderilecek kuvvete dâhil edildi. Cevat Paşa'ya göre eldeki imkânlar ancak buna yeterliydi. Suat Akgül - Sahir Uzel, *Musul Kerkük Harekâtı*, s. 190.

umudunun kırılmasını doğru bulmamıştı.¹⁰⁷³ Ayrıca Cevat Paşa Özdemir Bey'i göndermiş olduğu yazılardaki bilgilerin açıkça yazılmasından dolayı İngilizlere karşı dikkatli olunması konusunda uyardı.

Özdemir Bey müfrezesi 22 Haziran 1922'de Revandiz'e ulaştı. Türk yönetimine bağlılığını önceden beri gösteren Revandiz halkı Özdemir Bey'in gelişini törenlerle kutladı. Özdemir Bey İngilizlere karşı Müslümanların Türk hükümetiyle beraber hareket etmesini vurgulayan konuşmalar yaptı. İngilizlerin Kürtleri ayrıştırmak için etnik kimliklerini ön plana çıkaran faaliyetlerinin önüne geçilmek istendi. Kısa sürede Revandiz ve Zebar'da sivil bir idare ile jandarma teşkilatı kurdu. Mâlî işlerde düzenlemeler yaptı.¹⁰⁷⁴ Sürücü, Barzan, Zivar, Balikli, Nadoşt ve Pişdar aşiretlerini kendi yanına çekerek nüfuzunu Akra, Ranya, Ebil ve Köysancak taraflarına kadar genişletti. İngilizler 10 Temmuz'da aşiretlerin Özdemir Bey'e katılmasından ve bu desteğin genişlemesinden endişe duyarak destek veren aşiretleri sindirme amaçlı hava taarruzları yaptı. Özdemir Bey İngilizlere saldırma hazırlıklarına başladı. Bir yandan İngilizlere karşı taarruz için müfrezesini hazırlarken öte yandan aşiretlerin yardımını almak için propagandalar yapıyordu. İngilizler bu durumdan telaşlanarak Süleymaniye ve Kerkük'teki kuvvetlerini Musul'a kaydırmaya başladılar.

Özdemir Bey ciddi bir taarruz hazırlığı içerisinde olduğu halde beklediği yardım cephe komutanlığından bir türlü gelmemişti. Cephe komutanlığına 12 Temmuz'da bu sefer oldukça sitemkâr bir yazı gönderdi. Çölemerik müfrezesini ve kendisine vaat edilen cebel toplarını defalarca istediği halde buna yanaşmadıklarını, kendisinin bir çocuk gibi oyalandığını söyledi. Yazıda bizzat Cevat Paşa'ya şöyle seslendi:

“Paşa Hazretleri, bendeniz daha Ankara'da iken bu havalide yapılması mümkün olabilen harekât hakkında ahval-i aşâyire vukufum dolayısıyla Erkan-ı Harbiye'den birçok muavenet talep etmiş ve Elcezire Cephesi'nden temin edileceği taahhüdünü almıştım. Maalesef bunların hiçbirisi olmadı.”¹⁰⁷⁵

Özdemir Bey'in cephe komutanlığından istediği yardımlar bir türlü gelmedi. Özdemir Bey kışın uzun sürmesi Diyarbakır yoluyla irtibatın sağlanamaması, Revandiz–Hakkâri–Van yolunun daha elverişli olması nedeniyle müfrezesinin Doğu Cephesi Komutanlığı'na bağlanmasını teklif etti. Genelkurmay Başkanlığı bu teklif üzerine 6 Ağustos 1922'de Hakkâri sancağı bölgesi ve Revandiz müfrezesini Doğu Cephesi

¹⁰⁷³ Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, s. 121.

¹⁰⁷⁴ *TİH, C IV, Güney Cephesi*, s. 303.

¹⁰⁷⁵ Suat Akgül - Sahir Uzel, *Musul Kerkük Harekati*, s. 192.

Komutanlığı emrine verdi.¹⁰⁷⁶ İhsan Şerif Kaymaz'a göre Özdemiş Bey'in ulaşım sorununu öne sürerek Şark Ordusuna bağlanma talebi bu işin Cevat Paşa'yla yürümeyeceğine kanaat getirmesinden kaynaklanmıştı. Ancak O'na göre Şark Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa da işin ciddiyetini anlama konusunda Cevat Paşa'yı aratmadı.¹⁰⁷⁷

Özdemiş Bey kuvvetleri 31 Ağustos 1922'de Derbent Muharebesi'nde İngilizleri yenilgiye uğrattılar. Türk ordularının 30 Ağustos'ta kazandığı zaferle birlikte İngilizlere karşı cesaretlenen aşiretlerin katılımı Özdemiş Bey'in gücünü artırmıştı. Türklere karşı koyamayacağını anlayan İngilizler Süleymaniye'yi boşaltmak zorunda kaldılar.¹⁰⁷⁸ İngilizler takviye güç olmadan bölgede kontrol sağlayamayacaklarından kendilerine bağlı bir manda yönetimiyle nüfuzlarını korumak istediler. Şeyh Mahmut'u bu amaçla kullanarak Süleymaniye'de İngiliz mandası altında bağımsız bir Kürdistan idaresi kurdular. Özdemiş Bey Şeyh Mahmut'la irtibata geçerek O'nun düşüncesini öğrenmek ve Türk hükümetinin Misak-ı Millî konusundaki hassasiyetini bildirmek istedi. Şeyh Mahmut Irak'ta Faysal'ın İngiltere'ye dayalı devleti gibi Türk devletinin desteği altında bir idare kurma amacındaydı. Özdemiş Bey Şeyh Mahmut'un tekliflerini Cevat Paşa'ya ilettili.¹⁰⁷⁹ Cevat Paşa 12 Kasım 1922'de verdiği cevapta İngilizlerin Şeyh Mahmut vasıtasıyla Kürdistan bağımsızlığını tesise çalıştıklarını şimdiye kadar ellerine geçiremedikleri toprakları bu yolla elde ederek kuzeye doğru uzanmak istediklerini belirtti. Ayrıca Özdemiş Bey'i İngiliz amaçlarının aşiretlere anlatılması maksatlarının ne olduğu konusunda aydınlatılmaları uyarısında bulundu.¹⁰⁸⁰ Cevat Paşa Şeyh Mahmut'un söylediklerinde samimi olmadığı düşüncesindeydi. Şeyh Mahmut İngilizler için de güvenilir olmaktan çıkmıştı. Bu nedenle Seyit Taha ve Simko'dan faydalanma yoluna gittiler.

Türk orduları bir yandan Büyük Taarruz'da zafer kazanırken Revandiz harekâtındaki başarı göz ardı edilmemişti. Misak-ı Millî sınırları içerisindeki Musul vilayetinin kurtarılması için Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa 7 Eylül 1922'de Şark ve Elcezire Cephe Komutanlıklarına Musul vilayetinin gerekirse silahla kurtarılmasının

¹⁰⁷⁶ *TIH, C IV, Güney Cephesi*, s. 305. Murat Göztoklusu'na göre Şark Ordusuna bağlanma teklifi Özdemiş Bey'den gelmemişti. Müfrezesinin Şark Cephesine bağlandığını Cevat Paşa'nın 7 Ağustos tarihli telgrafından öğrenmiş ve hayal kırıklığı yaşamıştı. Cevat Paşa'da bulunduğu sıcaklığı Şark Cephesi Komutanı Kazım Karabekir'de görememişli. Murat Göztoklusu, *Musul Özdemiş Harekâtı*, s. 115.

¹⁰⁷⁷ İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, s. 193.

¹⁰⁷⁸ Mim Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1991, s. 83.

¹⁰⁷⁹ Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, s.57.

¹⁰⁸⁰ Suat Akgül - Sahir Uzel, *Musul Kerkük Harekâtı*, s. 220.

kararlaştırıldığı, zorunluluk halinde Elcezire Cephesi'nin bütün kuvvetiyle Dicle'nin iki tarafından Musul yönünde taarruz edeceği, Şark Cephesi'nin de takviye kuvvetlerle desteklenen Özdemir Bey müfrezesiyle birlikte Musul-Kerkük hattına taarruz edeceği emrini vermişti. Bunun için cephe komutanlıklarından hazırlıklar ve taarruz planları hakkında rapor istedi. Cevat Paşa 11 Eylül'de gönderdiği cevabî yazısında; hazırlıkların ancak iki ayda tamamlanabileceğini, giderler için paraya ihtiyaç olduğunu ve Dicle'nin iki yakasından harekât yapılacaksa buradaki zayıf birliklerin en az bir tümenle takviye edilmesi gerektiğini bildirdi. Şark Cephesi Komutanlığı benzer mâlî sıkıntıların yanında harekâtın Dicle bölgesinden yapılmasının lojistik olarak uygun olacağını rapor etti.¹⁰⁸¹ Genelkurmay bu raporlar doğrultusunda 28 Eylül'de harekâtın Şark Cephesi'nden verilecek kuvvetlerle Elcezire Cephe kuvvetlerinin birleşerek Dicle boyunda harekât yapması kararını aldı. Aynı gün Elcezire Cephesi'nde genel seferberliğe geçildi.¹⁰⁸²

Fevzi Paşa yapılacak harekât için mâlî ve lojistik tedbirleri alıyor öte yandan Özdemir Bey'den gelen haberler doğrultusunda Elcezire Cephesi'nin 10 Kasım 1922'ye kadar hazırlıklarını bitirmesini istiyordu. Aynı günlerde Türk heyeti Lozan'a varmıştı.¹⁰⁸³ Lozan'a giden heyete verilen tâlimatta Misak-ı Millî'deki Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin istenmesi de vardı.¹⁰⁸⁴ Ancak konferansın kesintiye uğrama ihtimali Boğazlar ve Batı Anadolu'da kuvvet bulundurmayı gerektirdiğinden Musul harekâtı için Elcezire Cephesi'ne gönderilecek uçak bölüğü 23 Aralık'ta genelkurmayın emriyle Batı Cephesi emrine verildi. 30 Aralık'ta Cevat Paşa genelkurmay başkanlığına Lozan'daki konferansın bir sonuca ulaşamaması durumunda Suriye sınırında Fransızlara karşı durumun ne olacağını sordu. Eldeki kuvvetlerin buraya ayrılması Musul'daki harekâtı etkileyeceğinden ne şekilde hareket edileceği önemliydi. Gelen emre göre; konferans kesintiye uğrarsa Suriye sınırında Fransızlara karşı savunma tertipleri alınacak, Boğazlar ve Trakya'nın durumuyla Fransızların Suriye'deki askerî hazırlıklarına göre hareket tarzı Elcezire Cephesi Komutanlığına ayrıca bildirilecekti.¹⁰⁸⁵

İngilizlerin Musul vilayetinde nüfûzunun kuvvetli olması Lozan Konferansı'ndaki isteklerini gerçekleştirmesi bakımından son derece mühimdi. Üstelik Türklerin Musul'a taarruz edecekleri haberleri alınmaktaydı. İngilizler bu nedenlerle Revandiz harekâtına

¹⁰⁸¹ *TİH, C IV, Güney Cephesi*, s. 311.

¹⁰⁸² *TİH, C IV, Güney Cephesi*, s. 312.

¹⁰⁸³ Ali Naci Karacan, *Lozan*, Milliyet Yayınları, 1971, s. 74.

¹⁰⁸⁴ Ömer Kürkçüoğlu- Çağrı Erhan, "Lozan Gelişmeleri", *Yaşayan Lozan*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 46.

¹⁰⁸⁵ *TİH, C IV, Güney Cephesi*, s. 312.

son vermek için Musul– irkat ve Bağdat bölgesinden artırdıkları kuvvetlerle taarruza geçtiler.¹⁰⁸⁶ İngiliz güçlerine karşı tutunma imkânı kalmayan Özdemiş Bey İran’a kadar çekildi ve Revandiz harekâtı sona ermiş oldu.

Lozan Konferansı’nın toplanması ile Türk hükümeti diplomasiye ağırlık verdi. Batı Anadolu ve Boğazlar bölgesinde kuvvet bulundurulması için pek çok kuvvet buraya gönderildiğinden Özdemiş Bey müfrezesine gerekli askerî yardımlar yapılamadı. Böylece Musul’a yapılması planlanan harekât sona ermiş oldu.

Cevat Paşa Malta sürgününden sonra yurda dönerek millî mücadeleye katılmış Elcezire Cephesi Komutanlığına atanmıştı. Misak-ı Millî’deki Musul vilayetine Özdemiş Bey vasıtasıyla yapılacak gizli harekât Elcezire Cephesi’ne bağılı olarak gizli bir surette yürütölmüşüü. Ancak yukarıda açıklandığı gibi Hakkâri’deki Nasturi tehlikesi ve birliklerin büyük bir kısmının Batı Cephesi’nde olması nedenleriyle Özdemiş Bey’e yeterince yardım yapılamamıştı. Derbent Zaferi’nden sonra genelkurmay tarafından Musul’a harekât yapılması düşünölmüşse de Musul sorununun diplomasi yoluyla çözümüne gidildiğinden bundan vazgeçildi. Cevat Paşa İstiklâl Harbi’nin Elcezire Cephesi Komutanı olarak hizmetlerine binâen İcra Vekilleri Heyeti’nin 5 Ağustos 1923 tarihli kararıyla Kırmızı Şeritli İstiklâl Madalyası’yla taltif edildi.¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸⁶ *TİH, C IV, Güney Cephesi*, s. 314.

¹⁰⁸⁷ BCA, Fon No: 30 18 1 1 Kutu No: 7 Dosya Gömlöğü No: 27 Sıra No: 5. Madalyanın TBMM tarafından Cevat Paşa’ya tevdi edildiğı tarih 3 Kasım 1923, BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No: 194 Dosya Gömlöğü No: 327 Sıra No: 11.

4. BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİNDE CEVAT PAŞA’NIN SİYASİ VE ASKERÎ FAALİYETLERİ

Cevat Çobanlı II. Meclis’te Elazığ mebusluğuna seçilmiştir. Merkezi Diyarbakır’daki III. Ordu Müfettişliği göreviyle mebusluğu bir müddet beraber sürdürmüş kanundaki değişiklik nedeniyle iki görevden birini tercih etmek zorunda kalarak mebusluktan istifa etmiştir. Mebusluktan istifasının ardından Askerî Şûra üyeliğine getirilmiştir. Ayrıca Musul meselesinin çözümü için oluşturulan Tahkik Komisyonu’na Türk tarafını temsilen yardımcı müşâvir olarak atanmıştır.

4.1. Cevat Paşa’nın Mebusluğu

23 Nisan 1920’de açılan Büyük Millet Meclisi 1 Nisan 1923’te seçim kararı almış son toplantısını 16 Nisan 1923’te yaptıktan sonra dağılmıştı.¹⁰⁸⁸ Yeni meclisin mebus adaylarını belirlemek için Mustafa Kemal’in başkanlığında bir seçim kurulu oluşturuldu. Mustafa Kemal Paşa bu kurulla beraber sonradan Halk Fırkası’na dönüşecek olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin mebus aday listelerini hazırladı.¹⁰⁸⁹ Cevat Paşa seçim kararının alındığı ve meclis çalışmalarına ara verildiği bu dönemde 30 Nisan 1923’te vekâleten Diyarbakır valiliğine atandı. Cevat Paşa El Cezire Cephe Kumandanlığı ve valilik görevini yürüttüğü sırada Mustafa Kemal Paşa’nın onayından geçerek ikinci dönem Elazığ (Elaziz) mebusluğuna aday gösterildi. Millî mücadelenin olağanüstü şartlarında hazırlanan 5 Eylül 1920 tarihli Nisâb-ı Müzâkere Kanunu’na göre ordu ve kolordu komutanlarının mebusluk görevini yürütmesi mümkündü.¹⁰⁹⁰

Elazığ’da ikinci meclis seçimleri için Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Halk Fırkası 5 kişiyi aday göstermiştir: Cevat Paşa, Birinci Meclis mebuslarından Çötelizâde Muhittin Bey, Birinci Meclis mebuslarından Diyarbakır eski Polis Müdürü Hüseyin Bey (Gökçelik), Birinci Meclis mebuslarından Nâci Bey (Karaali),

¹⁰⁸⁸ Mustafa Kemal Paşa mecliste “*parti disipliniyle hareket etme*” maksadıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurdu. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 34. Buna mukabil grup dışında bırakılan muhalif mebuslar, örgütsüz olarak faaliyetlerine bir süre daha devam ettikten sonra İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurdular. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 229. İkinci Grub’un kişi tahakkümüne karşı olma ve dış politikada yoğunlaşmayı içeren iki temel eleştirisi vardı. Kurtuluş Kayalı, “I. TBMM’de Muhalefet”, *TCTA*, C. 5, s. 1164. Nitelim Lozan’daki görüşmeler sırasında meclisteki tartışmalar yoğunlaşmış Ali Şükrü Bey cinayeti gerginliği iyice artırmıştı. Meclisin çalışmalarının aksadığı bu dönemde seçimlerin yenilenmesine karar verilmiştir. İhsan Güneş, *Atatürk Dönemi Türkiye’sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 131-133.

¹⁰⁸⁹ Ahmet Demirel, “Birinci Mecliste İktidar ve Muhalefet”, *Yeni Türkiye, Cumhuriyet*, C. I, , Sayı: 4, Ankara 1998, s.308; Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 35.

¹⁰⁹⁰ Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilat-ı Mahsusadan Cumhuriyete*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2004, s. 306.

eski Elazığ mektupçusu Mustafa Bey.¹⁰⁹¹ Cevat Paşa'nın adaylığı Elazığ'da memnuniyetle karşılanmıştır.¹⁰⁹² Cevat Paşa'yla birlikte Elazığ'dan aday gösterilen 5 kişi ikinci dönem mebusu seçilmiştir. Cevat Paşa mazbatasını 12 Ağustos 1923'te almıştır.

21 Ekim 1923'te merkezi Diyarbakır'da bulunan 3. Ordu Müfettişliğine atanan Cevat Paşa görev müddetince izinli sayıldığından meclis oturumlarında bulunamamıştır. Bu sebeple mecliste bir konuşması veya önergesi yoktur.

26 Ekim 1924'te 1. Ordu Müfettişi ve aynı zamanda İstanbul mebusu olan Kâzım Karabekir Paşa bir yıllık ordu müfettişliği döneminde teftişlerinin neticesinde verdiği raporlarının, ordunun takviyesi için takdim ettiği layihaların dikkate alınmadığını öne sürerek erkân-ı harbiye-i umûmiye riyâsetine istifa dilekçesini vermiş bu suretle mebusluk görevine devam etme kararı almıştı. Kazım Karabekir'in hemen ardından 30 Ekim'de 2. Ordu Müfettişi ve Ankara mebusu Ali Fuat Paşa mecliste yasama faaliyetlerine katılmak amacıyla istifasını verdi. İngiltere'yle Musul meselesi nedeniyle harp ihtimalinin göze alındığı bir dönemde orduları savaşa hazır tutmakla vazifeli 1. ve 2. Ordu Müfettişlerinin istifaları Nutuk'ta Atatürk tarafından eleştirilmiştir. Atatürk'e göre kendisine karşı bir "komplo" kurulmaktadır. Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Vekile Riyâsetinden çekilmesinden beri Rauf Bey'in Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve bazı kişilerle birlikte bir tertip içerisinde olduğunu düşünmektedir. O'na göre Kâzım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşa orduyu kendi yanlarına çekmek için çalıştılar. Hatta 3. Ordu Müfettişi Cevat Paşa ile aynı mıntıkadaki 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'nın da tertiplerine dâhil olabileceklerine inandılar. Bir sene boyunca ordular üzerinde nüfûz tesis etmeye, komutanları kendi yanlarına çekmeye çalıştılar.¹⁰⁹³ Atatürk komplo diye nitelendirdiği bu hareketlere karşı ilk tedbir olarak

¹⁰⁹¹ "El'aziz Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesine", *Satvet-i Milliye Gazetesi*, 24 Haziran 1339 (24 Haziran 1923). Gazetenin aynı nüshasında Cevat Paşa'da övgü dolu sözlerle bahsedilmiştir: "Sevgili El'azizimizin şanlı ve şerefli bir hemşerisi olmakla ebediyyen iftihar edeceğimiz Cevâd Pâşâ Hazretleri Arapkir Kazâsı eşrâf ve hânedânından Müşir Şâkir Pâşâ merhumun oğludur. Pâşâ Hazretlerini müdde-i hayâtını hıdmet-i vatana hasr etmiş bir asker ve bir kumandan olarak tanıdığımız gibi memleketi ve milleti için, ruhuyla mefkûresiyle uğraşan ictimaiyyat-ı mutahassisi bir siyâset âlimi olarak da tanırız. Müşarü'l-ileyh mütâreke-i facia zamânında Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Re'isi iken vatanperverliği töhmet add eden İngilizler tarafından tevkif edilip Maltaya gönderilmiş idi. Maltadan avdeti müteâkib sinesinde soğumak bilmeyen harâret-i muhabbet ve aşk-ı vatanla Anadolu'ya koştu. Ve hıdmet sâhasına bilmez ve yorulmaz mevcudiyetiyle atıldı. El Cezire Cephesi Kumandanlığında harb sahalarından muvaffakiyetle dönen ıslâhat-ı dâhiliye ve ictimaiyede büyük bir vukûf ve alâkaya malik olan Pâşâ Hazretleri, memleketin imraz-ı ictimaiyesini tedaviye yardım etmiş, yetimler babası olarak memlekete azim-i mukayesede sarf-ı himmet buyurmuş halkın mazhar-ı teveccüh ve itimadı olmuştur. Genç ve cevval bir dimağa, celâdetli bir ruha sahip müşarü'l-ileyh vilâyetimiz mebûsluğuna kabul buyurulmuş minnet ve şükrânlarla karşılanacak surûr ve iftihar ile alkışlanacak bahtiyarlıklardandır. Pâşâ Hazretleri memleketimizin hakiki ve şerefli mebûslarının birincisi olmakla müftechir olalım." "El-Cezire Cephesi Kumandanı Cevâd Pâşâ Hazretleri", *Satvet-i Milliye Gazetesi*, 24 Haziran 1339.

¹⁰⁹² Cevat Paşa kendisine başarı dileyen Elazığ Gençler Yurdu'na teşekkürlerini bildirmiştir: "El'aziz'de Gençler Yurdu Murahhası Hulusi Bege, Teşekkürler eder ve bana itimad gösteren gençlere mürebbi bir baba hıdmetine nâilini Allahdan dilerim." "Teşekkür Telgrafi", *Satvet-i Milliye*, 24 Haziran 1339.

¹⁰⁹³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 721.

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Fevzi Paşa'yla görüşerek istifasını almış, mebus olan 3. Ordu Müfettişi Cevat Paşa, 1. Kolordu Komutanı İzzettin Paşa, 2. Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa, 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa, 5. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa ve 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'ya gönderdiği telgrafla mebusluktan istifa etmelerini istemiştir. Gönderilen telgrafta "itimat ve muhabbetinize istinâden gördüğüm lüzum üzerine" denilmiş, sebebi konusunda bir açıklamada bulunulmamıştır. Ertesi sabah 1. Kolordu Komutanı İzzettin Paşa İzmir'den, 2. Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa Karesi'den, 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa Pangaltı'dan, 5. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa Adana'dan gönderdiği telgraflarla Mustafa Kemal Paşa'nın teklifini kabul ettiklerini bildirdiler. Mebusluktan istifa ederek ordudaki vazifelerine devam etmeyi tercih ettiler.¹⁰⁹⁴ Cevat Paşa ve Cafer Tayyar Paşa bağlılık ve itimatlarını bildirmekle birlikte hemen istifa etmemiş bunun sebebini sormuşlardır. Ali Fuat Paşa'nın istifasını verdiği 30 Ekim 1924 günü Mustafa Kemal Paşa komutanlardan mebusluktan istifa etmelerini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın derhal harekete geçtiği görülmektedir. Cevat Paşa'nın cevabî telgrafi yine aynı gündür. Cevat Paşa Diyarbakır'dan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta bağlılığını bildirmiş ancak kendisini seçen millete karşı mes'ul duruma düşmemek için istifa isteğinin sebebini sormuştur. Benzer mealde bir cevap da Cafer Tayyar Paşa tarafından gönderilmiştir. Mustafa Kemal Paşa 31 Ekim'de her iki komutana gönderdiği telgrafta komutanların mebus olmalarının ordunun niteliğiyle bağdaşmadığını belirtmiştir. Buna örnek olarak da münasip olmayan bir zamanda 1. ve 2. Ordu Müfettişlerinin istifalarını göstermiştir. Cevat Paşa, Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın ordu mensuplarının mebus olmaması görüşüne iştirak etmiştir. Bununla birlikte mebusluktan istifasının seçim bölgesinde iyi karşılanmayacağını gerekçe göstererek hiç de uygun görmediği bir zamanda mecburiyet nedeniyle ordudan ayrılma kararı verdiğini bildirmiştir.¹⁰⁹⁵ Cevat Paşa'nın 3. Ordu Müfettişliğinden istifası gönüllü olmamıştır. Cevat Paşa ve Cafer Tayyar Paşa mebusluğa devam etmeyi tercih etmişlerdir.¹⁰⁹⁶

Cevat Paşa 23 Kasım 1924'te 3. Ordu Müfettişliği görevini devretti.¹⁰⁹⁷ Diyarbakır'dan Ankara'ya döndü ve burada gelişen siyasî olayları takip etme imkânı buldu. Bu dönemde ordudan istifa eden Kâzım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşalar Rauf

¹⁰⁹⁴ "Orduyu Tercih Eden Kumandanlarımız", *Tevhid-i Efkâr*, 2 Teşrin-i Sâni 1924.

¹⁰⁹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 725.

¹⁰⁹⁶ "Cevat ve Cafer Tayyar Paşalar Mebusluğu Tercih Ettiklerinden Vazifelerine Hitam Verildi", *Tevhid-i Efkâr*, 1 Teşrin-i Sâni 1924.

¹⁰⁹⁷ BCA, Fon No: 30 10 0 0, Kutu No: 46, Dosya Gömleği No: 299, Sıra No: 14.

Bey'le birlikte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardı. Cevat Paşa Ankara'ya döndükten sonra mebusluktan istifa etti.¹⁰⁹⁸ Cevat Paşa'nın Elazığ mebusluğundan istifası 22 Aralık'ta meclis toplantısında kabul edilerek Cevat Paşa'nın yerine yeni mebus seçimi yapılmasına karar verildi.¹⁰⁹⁹ Atatürk'e göre Cevat Paşa'nın mebusluktan istifa nedeni Ankara'ya geldikten sonra vaziyeti anlaması ve teklifinin lüzumuna ikna olmasıdır. Atatürk, Cevat Paşa'nın kendisine karşı gelişen vaziyetlerle bir ilişkisi olmadığı düşüncesindedir.¹¹⁰⁰ Cevat Paşa mebusluktan istifasından 3 gün sonra 25 Aralık 1924'te Şura-yı Askerî üyeliğine atanmıştır.¹¹⁰¹ Emekliliğine kadar aynı vazifeyi sürdürmüştür.

4.2. Cevat Paşa'nın Musul Tahkik Komisyonu'ndaki Görev ve Faaliyetleri

Musul, Mondros Mütârekkesi imzalandığında Türk ordularının kontrolünde olmasına rağmen İngilizler tarafından işgal edilmişti. İstiklâl Harbi döneminde TBMM Hükümeti batı cephesinde yoğunlaşırken Misak- ı Millî sınırları içerisindeki Musul'u göz ardı etmemiş hatta Musul'a bir harekâtı dahi göze almıştı. Ancak yaklaşmakta olan Lozan Barış Konferansı'ndan siyaseten bir sonuç beklentisi ile buraya yapılacak bir harekâta batıdan asker sevkياتının Boğazlar ve İstanbul'u tehlikeye düşüreceği sebebiyle Musul harekâtı gerçekleşmedi. Ali Şefik Bey yardım alamadığından başlatmış olduğu direniş sonuçsuz kaldı.

Musul meselesi Lozan Konferansı'nı kesintiye uğratabilecek kadar harâretli müzâkerelere sahne oldu. Türkiye ile İngiltere Musul meselesinin konferanstan sonra iki taraf arasında çözülmesini kararlaştırdılar. Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesine göre Türkiye-Irak hududu dokuz ay zarfında Türkiye ile İngiltere arasında çözüme kavuşturulacak bu müddet zarfında iki hükümet arasında uzlaşma sağlanamadığı takdirde ihtilâf Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne arz olunacaktı.¹¹⁰² İki hükümet temsilcileri 19 Mayıs 1924'te İstanbul'daki Haliç Konferansı'nda bir araya geldiler. İngiltere heyetinin başında Irak Yüksek Komiseri Sir Percy Cox Türk heyetinin başında da meclis başkanı Ali Fethi Bey vardı. Her iki taraf Lozan'daki tezlerini tekrar ettiler.¹¹⁰³ Üstelik İngilizler Musul'un yanında Hakkâri ve civarının da Nasturi yurdu olarak Irak'a bırakılmasını talep ettiler. Bu nedenle konferans 5 Haziran'da bir sonuç alınamadan dağıldı.¹¹⁰⁴ Esasen İngilizlerin

¹⁰⁹⁸ "Mebusluktan İstifalar", *Tevhid-i Efkâr*, 23 Kânun-ı Evvel 1924.

¹⁰⁹⁹ BCA, Fon No: 30 10 0 0, Kutu No: 4, Dosya Gömleği No: 23, Sıra No: 43.

¹¹⁰⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 726.

¹¹⁰¹ BCA, Fon No: 30 11 1 0, Kutu No: 9 Dosya Gömleği No: 35, Sıra No: 33.

¹¹⁰² Mehmet Gönübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 70.

¹¹⁰³ Türk ve İngiliz tezleri için bkz. Ayhan Aydın, *Musul Meselesi*, Turan Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 63-66.

¹¹⁰⁴ Emine Kısıklı, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.24, Kasım 1999-2003, s. 517.

amacı bir sonuç almak da değildi. Daha konferansın açılış konuşmasında Sir Percy Cox anlaşma olmadığı takdirde sorunun Milletler Cemiyeti'ne götürüleceğinden bahsetmişti. Lozan'da Türk tarafının kabul etmediği isteklerin yanına Hakkâri'yi ilave etmeleri sorunu Milletler Cemiyeti'ne götürmek istediklerinin çok açık göstergesiydi.¹¹⁰⁵

Milletler Cemiyeti'nde 20 Eylül'de başlayan görüşmelerde Türkiye'yi yine Ali Fethi Bey temsil etti. Plebisite başvurulduğu takdirde Türkiye'nin bunun sonucunu kabule hazır olduğunu belirtti. Ancak İngilizler Lozan'da olduğu gibi plebisite karşı çıktılar.¹¹⁰⁶ Milletler Cemiyeti Meclisi 30 Eylül 1924'te Musul meselesini incelemek amacıyla bir komisyon kurulmasına karar verdi. Komisyon, Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından seçilecek tarafsız devlet uyruğuna sahip üç kişiden oluşacaktı. Komisyon devletlerden gerekli belgeleri sağlayacak isterse yerinde soruşturma yapabilecekti. Komisyona her iki ülkeden yardımcı olmak maksadıyla müşâvirler atanacaktı. Komisyonun masrafları her iki tarafça ödenecekti.¹¹⁰⁷ Taraflar cemiyetin vereceği karara uyacak ve her türlü askerî hareketten kaçınacaktı.¹¹⁰⁸

Musul Tahkik Komisyonu'na Macaristan eski başbakanı ve tanınmış coğrafyacı Kont Teleki, İsveç'in Bükreş Elçisi de Wirsén ve Belçika ordusundan emekli subay Pavlis atandı.¹¹⁰⁹ Komisyonun isteğiyle "muavin aza" olarak Türkiye'den eski ordu müfettişi ve Elcezire Cephesi Komutanı Cevat Paşa, İngiltere'den Jardine ve Irak adına Bayındırlık eski bakanı Sabih Bey komisyonun araştırmalarını inceleyeceklerdi.¹¹¹⁰ İngiltere temsilcisi 7 Ocak'ta Cevat Paşa'nın atandığını haber alınca aynı gün Türk hâriciyesinden kendisine teşrifâtta bulunmak amacıyla haberin doğru olup olmadığını teyit etmek istedi.¹¹¹¹ İngiliz temsilcisine Türk tarafını temsilen Cevat Paşa'nın atandığı bilgisi verildi. Edmons'a göre Cevat Paşa bu görevi almakta hiç istekli değildi. Bir gün Cevat Paşa Erbil sokaklarını Edmons'la dolaşırken O'na bu görevi istemediğini, mazur görülmesini istediği halde göreve atandığını söylemişti.¹¹¹² Kaymaz'a göre Cevat Paşa zaten bu görev öncesi moralsizdi. "Paşalar Komplosu" olayıyla bir ilişkisi olmadığı halde

¹¹⁰⁵ Kadir Mısıroğlu, *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1994, s. 102.

¹¹⁰⁶ Bülent Demirbaş, *Musul Kerkük Olayı*, Arba Yayınları, İstanbul 1995, s. 87.

¹¹⁰⁷ Türkiye üzerinden Bağdat'a gidecek olan Musul Tahkik Komisyonu'nun masrafları için kararname çıkarıldı. BCA, Kutu No: 12, Gömlek No:63, Sıra No:13; Ömer Kürkçüoğlu, *Mondros'tan Musul'a Türk İngiliz İlişkileri*, İmaj Yayınevi, Ankara 2006, s. 359.

¹¹⁰⁸ C.J. Edmons, *Türkler Kürtler ve Araplar (1919-1925)*, Avesta Yayınevi, İstanbul 2003, s. 504.

¹¹⁰⁹ Mim Kemal Öke, *Musul Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, s. 287.

¹¹¹⁰ Mim Kemal Öke, *Musul Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, s. 288.

¹¹¹¹ BOA, HR.İM. Dosya No: 247, Gömlek No:24, Sıra No:109 (7 Ocak 1925).

¹¹¹² C.J. Edmons, *Türkler Kürtler ve Araplar (1919-1925)*, s. 552.

orduya dönmesine müsaade edilmiş ancak aktif bir görev olan 3. Ordu Müfettişliğinden Askerî Şûra üyeliği gibi pasif bir göreve atanmıştı.¹¹¹³

Komisyon, Londra’da ve Türkiye’de diplomatik temaslarda bulundu. Türk heyetinin Şam’da katıldığı komisyon 16 Ocak 1925’te Bağdat’a vardı. Irak’taki İngiliz Yüksek Komiseri Henry Dobbs heyeti Kral Faysal’a götürdü. Faysal heyete İngiliz propagandasını içeren bir konuşma yaptı. İngilizler komisyonun bağımsız olmasından endişeliydi. Dobbs heyeti etkilemek için çeşitli yollara başvurdu. Heyet henüz Bağdat’a vardığında Türk heyetinde uzman olarak görev yapan Nâzım Bey ve Fettah Bey’in Musul’lu olduklarını, Irak hükümeti tarafından arandıklarını, ihtilafli bölgelere girdiklerinde asayiş bozacaklarını öne sürerek tutuklanmalarını talep etti. Komisyon, Nâzım ve Fettah Beyler’in komisyon çalışması bitene kadar Irak uyuğundan sayılamayacağını belirterek talebi reddetti. Ancak Cevat Paşa’ya aranan iki kişinin seçilmesi nedeniyle bu durumu kınadıklarını söylediler.¹¹¹⁴

Irak hükümeti Nâzım ve Fettah Beyler’i Bağdat’ın dışında dikenli tellerle çevrili bir askerî garnizona yerleştirmişlerdi.¹¹¹⁵ Dobbs komisyon üyelerini kendi yerinde ağırlarken Nâzım ve Fettah Beyler Bağdat’ın dışına sürülerek komisyondan izole edilmişti. Cevat Paşa ve komisyon üyelerinin karşı çıkmalarıyla diğer komisyon üyelerine yakın bir yere yerleştirildiler. Ancak Musul’daki görevlerinde serbest olmakla birlikte Bağdat’ta bulundukları sürece dışarı çıkmayacaklardı. Yine de bu durum Türk heyetinden iki kişinin komisyondan tecrit edilmesi demekti. Cevat Paşa İngilizlerin baskıcı hareketlerini Ankara’ya bildirdi. Türk heyetine yapılan bu muamele TBMM’de tepkiye neden oldu.¹¹¹⁶ Dışişleri Bakanı Şükrü Kaya 26 -27 Ocak’ta Milletler Cemiyeti Sekreteri Eric Drumand’a ve Musul Tahkikat Komisyonu Başkanı Wirsén’e gönderdiği yazılarda, Türk heyetinin güvenliğinden İngilizleri sorumlu tutuyor, özetle Nâzım ve Fettah Beyler’in maruz kaldığı muamelenin soruşturmanın engellenmesi maksadıyla yapıldığını ifade ediyordu.¹¹¹⁷

Komisyon, Bağdat’tan 26 Ocak gecesi trenle hareket etti. 27 Ocak’ta incelemelerde bulunacakları Musul’a varıldı. O gün Cevat Paşa, Teleki, Milletler

¹¹¹³ İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, s. 430.

¹¹¹⁴ İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, s. 409.

¹¹¹⁵ Mim Kemal Öke, *Musul Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, s. 289.

¹¹¹⁶ Rize Mebusu Ekrem Bey’in, Musul’a giden Milletler Cemiyeti refakatindeki Türk heyetinin İngilizler tarafından maruz bırakıldığı muamele hakkında mecliste verdiği önerge, BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No: 7 Dosya Gömleği No: 40, Sıra No: 33, (26 Ocak 1925).

¹¹¹⁷ Fikret Çiftçi, *Atatürk ve Musul Meselesi (Türkiye’nin Musul Meselesindeki Düşüncelerini İfade Eden Kırmızı Kitaba Göre)*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2000, s. 336-338.

Cemiyeti görevlilerinden Rodollo ve çevirmen Charrère Musul sokaklarını dolaşmak için dışarı çıktılar. Cevat Paşa'nın üzerinde askerî üniforması vardı. O'nu gören ve sayıları giderek artan bir kalabalık alkışlarla Türkiye lehine tezahüratlara başladı. Aslında bu grup Arap asıllı kimselerden oluşuyordu. Yönlendirme olmadan doğal bir destek gösterisi yapmışlardı. Küçük bir grup da Faysal taraftarı gösteride bulundu. Ancak polis Türkiye'yi destekleyen gruba güç uygularken Faysal taraftarlarını gösteriye teşvik etmişti. Teleki bu yanlış müdahaleyi kınadı.¹¹¹⁸ Sonraki gün Musul mutasarrıfı ile Musul'daki İngiliz idarî müfettişi komisyona müracaat ederek Türk heyetinin gidecekleri yeri en az bir saat önce kendilerine bildirmelerini ve Cevat Paşa'dan askerî üniformayla dolaşmamalarını istediler. Türk temsilciler polis nezâretinde olmak kaydıyla dolaşabileceklerdi. Türk temsilcilerin güvenliğinden sorumlu olmadıklarını söylemişlerdi. Sadece Türk temsilcilerin asayiş bozucu olaylarına karşı gerekli önleyici tedbirler alınacaktı! Amaç güvenliği sağlamak değil Türk temsilcilerin bölgedeki nüfûzunu kırmaktı. Komisyon, bağımsız tahkikatı engellemeye yönelik bu istekleri protesto etti. Komisyon Başkanı Wirsén imzasıyla Musul İdarî Müfettişi Lloyd'a nota verilerek Türk uzmanların görevleri süresince bağımsız hareket edecekleri, halkı kışkırtacak eylemlere komisyonun müsaade etmeyeceği, Cevat Paşa'nın özel durumlar dışında askerî üniforma giymeyeceği, komisyon çalışmalarının özgürce yürütmesinin yerel yetkililerin görevi olduğu bildirildi. Komisyon bu şartlar oluşmadan çalışmalarına başlamayacaktı. Türkiye lehine gösteri yapanlar tutuklanırken öte tarafta komisyon üyelerinin her hareketi takip ediliyordu.¹¹¹⁹ Cevat Paşa komisyon üyelerinin isteğiyle soruna kendince bir çözüm getirerek 5 Şubat 1925'te hükümete danışmadan Türk üyelerin güvenlikleriyle ilgili sorumluluğu kendi ve hükümeti adına üstlendiğini, önerilen koruma önlemlerini heyet üyelerinin onurlarına dokunmayacak biçimde kabul ettiğini belirten bir taahhütname imzaladı.¹¹²⁰ Wirsén Dışişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya gönderdiği yazıda komisyonun Türk hükümetinin Cevat Paşa'nın görüşünü paylaşıp doğrulaması yönündeki ısrarını ilettili. Wirsén'in acele cevap beklemesine karşın 5 Şubat tarihli yazısına ancak 2 Mart'ta cevap verildi. Şükrü Kaya Komisyon Başkanı Wirsén'e:

“İngiliz Hükümeti'nin Türk Delegeleri için serbest dolaşım ve soruşturma ve yardımcılar Nâzım ve Fettah Beyler'in gizli korumayla kabul etmesinin, Cevat Paşa tarafından

¹¹¹⁸ F.O.371/10825, E 2731/32/65, Akt. İhsan Şerif Kaymaz, *a.g.e.*, s. 411.

¹¹¹⁹ F.O.371/10825, E 2731/32/65, Akt. İhsan Şerif Kaymaz, *a.g.e.*, s. 412.

¹¹²⁰ C.J. Edmons, *Türkler Kürtler ve Araplar (1919-1925)*, s. 532; İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, s. 412.

soruşturma ve Türk Heyeti'nin saygınlığı olanağıyla uyuşturunun kabul edilmesi, aynı şekilde Türk Hükümeti'nin görüşüne de uymaktadır.”¹¹²¹

cevabını vererek Cevat Paşa'yla benzer fikirde olduklarını onaylamış oldu. Oysa hükümet daha önce Türk temsilcilerin güvenliğinden yerel makamların sorumlu oldukları görüşünü bildirmişti. Hükümetin görüşünde ısrar etmemesi Kaymaz'a göre Cevat Paşa'yla hükümetin ters düştüğü izlenimini vermemek içindi.¹¹²² Komisyon resmî olarak çalışmalarına bu meselenin halledilmesiyle başladı.

Komisyon dört alt komite halinde çalışma kararı aldı. Dobbs bu usule karşı çıktı. Dobbs'a göre Nâzım ve Fettah Beyler komisyonla Türk müşâvir Cevat Paşa aracılığıyla irtibat kurabilirlerken alt komisyon uygulamasıyla doğrudan müşâvir gibi hareket etme olanağını elde edecekleri. Dobbs ayrıca bu uygulamanın değerlendirme yapmayı güçleştireceği düşüncesindeydi. Öke'ye göre Dobbs'u böyle düşünmeye iten komisyon üyelerinden bazı kişilerin Türkiye lehinde görüş bildirme ihtimalleriydi.¹¹²³ Rapora Türkiye lehinde görüşler yansıdığı takdirde tam bir değerlendirme yapmak zorlaşacaktı. Komisyon, çalışmalarının kısa zamanda sonuçlanması için alt komisyonlar halinde çalışma esasına sadık kalarak 11 Şubat'ta çalışmalarına başladı. Başkan Wirsén'le Cevat Paşa ve İngiliz temsilci Jardine resmî temsilciler ünvanıyla çalışmak için Musul'da kalırlarken, Teleki, Kramers ve Nâzım Bey Erbil'de, Paulis, Kâmil Bey ve Sabih Bey Kerkük'te, Fettah Bey ve Pourtalés Kifri'de incelemelerde bulundular.¹¹²⁴ Aslında inceleme çok basit ve yüzeyseldi. Gidilen yerlerde önceden belirlenmiş insanlara Türkiye'ye mi yoksa Irak'a mı dâhil olmak istedikleri soruluyordu. Komisyonların elinde görüşülecek kişilere ait isim listeleri vardı. Ancak bu isim listeleri İngilizler tarafından verilmişti. Türk temsilcilerin ellerinde tezlerine dayanak teşkil etmek amacıyla hazırlanmış bir isim listesi yoktu. Listeler konusunda ciddi bir ön hazırlık yapılmamıştı. Çoğu yerde İngilizlerin hazırladıkları listelerdeki kimselerle görüşüldü. Nitekim bu

¹¹²¹ Fikret Çiftçi, *a.g.t.*, s. 349.

¹¹²² İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, s. 412.

¹¹²³ Mim Kemal Öke, *Musul Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, s. 290.

¹¹²⁴ C.J. Edmons, *Türkler Kürtler ve Araplar (1919-1925)*, s. 533. Cevat Paşa çalışmaları sırasında uğradığı yerlerde Türkiye'yi destekleyenlerce büyük bir heyecanla ve nümâyişlerle karşılandı. Ancak Türkiye'ye bağlılık duymayanların tepkisi de oldu. Hatta Edmons'ın anlattığına göre Şubat ayı sonlarında Nasturiler (Asuriler) tarafından Cevat Paşa'nın eline kendisine suikast yapılacağına ilişkin bir kağıt verilmişti. Cevat Paşa, kendisine ve yanındaki azalara suikast yapmak için 15 Nasturi'nin Suriye'ye gönderildiğine dair rapor almıştı. Edmons suikast haberlerinin doğru olamayacağı konusunda Cevat Paşa'ya bazı telkinlerde bulundu. Nasturiler'in Cevat Paşa'ya Türkiye temsilcisi olmasının yanısıra Elcezire Cephesi Komutanlığındaki faaliyetleri nedeniyle kin duyma ihtimalleri de vardı. Bugünlerde Cevat Paşa'nın ailesi kendisinden haber alamadıkları için endişeliydi. Ailesi Hariciye Nezâretinden Cevat Paşa'nın sağlığı hakkında malumat istedi. Suikast haberleriyle ilişkili olup olmadığı belli değildir. Ancak ailesinin kendisinden bir müddet haber alamadığı anlaşılmaktadır. BCA, HR.İM. Dosya No: 247 Gömlek No: 119 Kayıt No: 109, (10 Mart 1925).

sebeple Telafer ve Altıncöprü gibi Türkmenlerin yaşadığı yerlerde bile görüşülen kişiler Irak yanlısı görüş bildirmişlerdi. Cevat Paşa, Türkiye'nin aleyhinde olan ve tarafsızlık hukukuna aykırı bu uygulamaya karşı çıkmadı. Oysa mülakat yapılacak kişilerin listesi komisyonun raporunu etkilemesi bakımından son derece önemliydi.¹¹²⁵

Komisyonun gelmesinden önce Kral Faysal mezkûr vilayetleri gezmiş propagandalar yapmıştı. Türk hükümetini destekleyen köyler bombalanmıştı. Yönetim ve polis İngiliz–Irak güçlerinin elindeydi. Gezilecek yerlerde Türkiye aleyhinde alınan tedbirlerle, görüşülecek kişilerin daha evvelden belirlenmiş olması Irak'taki durumu Türkiye için olumsuz etkilemişti. Dış olumsuzlukların yanında Türk müşâvir ve yardımcılarının açısından da bazı eksiklikler vardı. İngiliz temsilciler Türklere göre daha kulışıydı.¹¹²⁶ Bölgeyi bilen ve orada görev almış kişilerden oluşmuştu. Cevat Paşa görevi zoraki kabullenmişti. Musul vilayeti ve Türkiye'nin tezleri hakkında bilgisi yeterli değildi. Nâzım ve Fettah Beyler O'nun bu açığını kapatabilirdi. Ancak onlar da komisyon alt gruplara ayrılınca beraber hareket edemediler. Üstelik Nâzım Bey uzmanı olduğu Kerkük yerine Erbil, Kâmil Bey Musul yerine Kerkük alt komisyonunda görevlendirildiler. Kuşkusuz bu ciddi bir hataydı ve buna neden itiraz edilmediği anlaşılamamaktadır. Komisyon çalışmaları esnasında Doğu'da vuku bulan Şey Sait İsyanı Türkiye'yi İngilizler karşısında güç duruma düşürmüştü. İsyân hareketi İngilizlere propaganda fırsatı vermişti. Kaymaz'a göre isyanın etkisini gizlemek yerine Cevat Paşa'nın Zaho yolu üzerinden Türkiye'ye dönmekten korktuğunu belli etmesi komisyon üzerinde olumsuz bir etki bırakmış olmalıydı.¹¹²⁷

Tüm komisyonlar çalışmalarını tamamlayarak 18 Mart'ta Musul'da toplandı. Burada üyeler beş gün boyunca topladıkları verileri düzenleyip kontrol etmeyle uğraştı. 23 Mart'ta Milletler Cemiyeti'nin görevlileri Deyrizor ve Beyrut'a doğru yola çıkarken Cevat Paşa ve maiyeti Nusaybin'e ve oradan Ankara'ya doğru yol aldılar.¹¹²⁸

Komisyon 20 Nisan'da Cenevre'de toplanarak Musul'la ilgili raporunu yazmaya başladı. Cevat Paşa yaz aylarına gelindiğinde Cenevre'deki komisyon çalışmalarına katıldı. Türkiye adına komisyona sunulacak ayrıntılı bir rapor hazırlandı.¹¹²⁹ Türkiye'den

¹¹²⁵ İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, s. 414. Edmons'ın anlattığına göre Cevat Paşa sakıncalı gördüğü bazı isimleri Paulis'e vermişti. C.J. Edmons, *Türkler Kürtler ve Araplar (1919-1925)*, s. 547. Ancak Cevat Paşa'nın görüşülecek kişiler konusunda çalışması veya itirazı görülmemektedir.

¹¹²⁶ Mim Kemal Öke, *Musul Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, s. 291.

¹¹²⁷ İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, s. 431.

¹¹²⁸ C.J. Edmons, *Türkler Kürtler ve Araplar (1919-1925)*, s. 561.

¹¹²⁹ BOA, HR. İM. Dosya No: 57, Gömlek Sıra No: 6, Sayfa: 133.

gitmeden kendisine orada nasıl hareket etmesi gerektiğine dair bir tâlimat verildi. Komisyonun sorularına Cevat Paşa'nın vereceği cevaplarla hükümetin vereceği cevaplar arasında bir ayrılık yaşanmaması için Cevat Paşa'dan Musul meselesi hususunda vereceği bilgilerin muhtelif yollarla önceden Hariciye Vekâletine bildirmesi istendi.¹¹³⁰

Komisyon yaklaşık üç aylık bir çalışmadan sonra 16 Temmuz'da raporunu Konsey'e sundu. 91 sayfalık komisyon raporunda öncelikle Türk ve İngiliz hükümetlerinin tezleri yer almıştı.¹¹³¹ Komisyon raporunun sonuç bölümü Kaymaz'a göre İngilizlerin her türlü isteklerini tam olarak karşılamıştı. Bilimsel saptamaların sıkça kullanılmasının nedeni ise tarafsız izlenimi uyandırmak içindi.¹¹³²

3 Eylül 1925'te komisyonun Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunduğu raporun değerlendirilmesi amacıyla Milletler Cemiyeti Encümeni toplandı. Toplantıya Türkiye'yi temsilen Tefvîk Rüştü Bey (Aras) katıldı.¹¹³³ Buradaki toplantılara maiyetinde Binbaşı Yusuf İzzet Efendi'yle birlikte Cevat Paşa da katılmıştır.¹¹³⁴ Türk ve İngiliz hükümetleri burada raporla ilgili görüş bildirmişlerdir.

4.3. Hususî Hayatı

4.3.1. Ailesi

Cevat Paşa, Arapgir'de Çobanoğulları olarak bilinen ailedendir. Annesi Emine Hanım, Arapgir'in Sıhhi 1 Mahallesinden Yıldızcızâdelerdendir.¹¹³⁵ Babası Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Müşiri Mehmet Şakir Paşa'dır. Mehmet Şakir Paşa'nın babası Arapgir'li Çobanoğlu Mehmet Ağa'dır. Kardeşleri Hüseyin Rüştü Paşa ve Halil Paşa'dır. Mehmet Şakir Paşa büyük kardeşi Hüseyin Rüştü Paşa tarafından İstanbul'a getirilerek askerî okullara verilmiştir. 1868'de Harbiye'den Erkân-ı Harp Yüzbaşısı olarak mezun olmuştur. Mekteb-i Osmanî'de hocalık ve ardından Paris Ataşemiliterliği yapmıştır. Mirlivalığa kadar yükseldikten sonra Maiyyet-i Seniyyeye memur edilmiştir. Ferikken Bağdat'a gönderilen Mehmet Şakir Paşa İstanbul'a döndüğünde 1896'da müşir rütbesini almış ve aynı zamanda Yâver-i Ekrem olmuştur. Son olarak Teftiş-i Askerî Komisyonu Azâlığıyla Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Müşirliği yapmıştır.

¹¹³⁰ BOA, HR. İM. Dosya No: 57, Gömlek Sıra No: 6, Sayfa: 130.

¹¹³¹ Mim Kemal Öke, *Musul Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, s. 292.

¹¹³² İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, s. 432.

¹¹³³ Ahmet Eyicil – Peyman Hamadlark, "Türkiye – Irak İlişkilerinde Musul Sorunu", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 2015, s. 75.

¹¹³⁴ BCA, Fon No: 30 18 1 1 Kutu No: 15, Dosya Gömleği No: 54, Sıra No: 8.

¹¹³⁵ <http://www.arapgir.gov.tr/arapgirli-pasalar> (20.07.2017).

Mehmet Şakir Paşa; Murassa İftihar, Murassa Osmanî, Murassa Mecidi, Altın ve Gümüş İmtiyaz, Altın Liyakat madalyalarına sahipti. Yabancı devletlerden çeşitli nişanlar almıştı. Askerlik ilminde bilgi sahibi idi. Memleket için yapılan yol, köprü gibi imar faaliyetlerinde bilgisinden istifade edilirdi.¹¹³⁶ Hicaz Demiryolu'nun lüzumu üzerine Sultan Abdülhamit'e rapor hazırlayanlardan biriydi. Hicaz Demiryolu'nun güzergâhına ve mâliyet hesabına yönelik başka bir raporu daha vardır.¹¹³⁷ Sultan Abdülhamit döneminde birkaç kez Almanya'ya gönderilmiş, Alman İmparatoru II. Wilhelm İstanbul'a geldiğinde mihmandarlığını yapmıştır.¹¹³⁸ II. Wilhelm'in mihmandarlığını yapanlardan biri de Şakir Paşa'nın oğlu Cevat Paşa'dır.

Mehmet Şakir Paşa 29 Aralık 1904'te İstanbul'da ölmüştür. Mezarı Fatih haziresinde Gazi Osman Paşa'nın türbesinin hemen arkasındadır. Sandukalı lahit mezarı mermer işçiliğinin güzel örneklerinden olup İtalyan bir mimar tarafından tasarlanmıştır.¹¹³⁹

Cevat Çobanlı Paşa'nın eşi Hâdiye Hanım'dır. Oğlu Hasan Feridun (vefatı: 28 Aralık 1961) ve kızı Ayşe Faika Hanım'dır (vefatı: 6 Haziran 1954). Oğlu Hasan Feridun Çobanlı; hâriciye memurluğu, Türkiye'nin Tiran Büyükelçiliğinde ikinci kâtiplik, Basra konsolos yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur.¹¹⁴⁰ Cevat Paşa'nın damadı ise (Ayşe Faika Hanım'ın eşi) General Hasan Basri (Saran) Paşa'dır.

4.3.2. Konakları

4.3.2.1. Çobanlı Konağı (Arapgir)

Cevat Paşa'nın babası Mehmet Şakir Paşa ve kardeşi Halil Paşa tarafından yaptırılmıştır. Konak Malatya'nın Arapgir ilçesinde ilçe merkezinin biraz dışında kalan Çobanlı Mahallesi'ndedir. Konak ve bulunduğu mahalle günümüzde Cevat Paşa'nın aile adıyla anılmaktadır. Uzun süreler harap ve kullanılmaz vaziyette kalan konak 2011-2012 yıllarında onarılarak Kültür Bakanlığına devredilmiştir. Konağın yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1890'lı yıllarda yapıldığı tahmin edilmektedir. Yerel bazı kaynaklar ise yapılış tarihini 1875 yılına kadar götürmektedirler. Cevat Paşa vazifesi gereği bu konakta fazla kalma şansı bulamamıştır. Dört katlı konak taş ve ahşaptan

¹¹³⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill – i Osmani Zeyli*, Cilt XVII, Ankara 2009, s. 63.

¹¹³⁷ Murat Özyüksel, *Hicaz Demiryolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 80.

¹¹³⁸ Ö. Kürşat Karacagil, "Alman İmparatoru İstanbul'da (1917)", *Gazi Akademik Bakış*, C. 6, S. 12, s. 114, 2013.

¹¹³⁹ <http://www.tas-istanbul.com/portfolio-view/fatih-camii-haziresi-musir-mehmet-sakir-pasa/> (11.10.2017).

¹¹⁴⁰ BCA, Fon No: 30 11 1 0, Kutu No: 141, Dosya Gömleği No:29, Sıra No: 8.
BCA, Fon No: 30 11 1 0, Kutu No: 119, Dosya Gömleği No:10, Sıra No: 18.

yapılmıştır. Uzun süre metruk kaldığından günümüze kadar korunabilmiş tarihî değere sahip eşya, eser vb. kalmamıştır. Yine Çobanlı ailesinin yaptırdığı ve tarihî değere sahip olan Çobanlı Camisi'nin hemen yakınındadır.

4.3.2.2. Cevat Paşa Köşkü (Kadıköy)

Cevat Paşa'nın Kadıköy Göztepe'de bir köşkü vardı. Köşk, Mehmet Şakir Paşa tarafından yaptırılmıştır.¹¹⁴¹ Köşk, bugün de aynı ismi taşıyan Tütüncü Mehmet Efendi Caddesi (o dönem sokağı diye geçiyor) üzerindeki Cavit Paşa Sokağı'ndaydı. Konağa ait 1922 yılındaki sigorta poliçesinde adres; Göztepe Mahallesi, Mehmed Efendi Sokağı, Vehib Efendi Numrosu olarak geçmektedir.¹¹⁴² Sonradan köşkün bulunduğu Mehmet Efendi Sokağı'nın ismi değiştirilmiş Cavit Paşa Sokağı adını almıştır. Sokağa Cevat Paşa'nın ismi verilmek istenmiş ancak yanlışlıkla Cavit Paşa ismi verilmiş adı da bu şekilde kalmıştır.

Köşk oldukça büyüktü. Arka tarafında İtalyan bir mimar tarafından düzenlenmiş geniş bir bahçesi vardı. Bahçesi gibi köşkün de İtalyan bir mimar tarafından yapılma ihtimali vardır. Köşk 1956'da yıkılmıştır. Hızlı betonlaşmanın bir sonucu olarak 1978'de bahçesinin olduğu kısma bir apartman yapılmıştır. 1980'de de köşkün bulunduğu yerin bir kısmına apartman yapılmış apartmana Cevat Paşa Apartmanı adı verilmiştir. Diğer kısmına ise 1988'de Ersan adı verilen bir apartman daha yapılmıştır.¹¹⁴³ Apartmanlar ve Cavit Paşa Sokağı aynı isimlerle birlikte günümüzde varlığını sürdürmektedirler.

4.3.2.3. Cevat Paşa Köşkü (İhlamur / Nişantaşı)

Cevat Paşa işi gereği daha çok Nişantaşı'ndaki konağını kullanmıştır. Bazen burada devlet meseleleri görüşülür devlet adamlarına yemekler verilirdi. Emeklilik adresi de Nişantaşı'ndaki konağıdır ve orada vefat etmiştir.

4.3.3. Yaptırdığı Eserler

Çanakkale, denizde ve karada çok çetin muharebelere sahne olmasına rağmen Cevat Paşa, Müstahkem Mevki Kumandanı olarak burada bulunduğu müddetçe eğitime büyük önem verdi. Savaş esnasında ve sonrasında eğitimin kesintiye uğramaması için tedbirler aldı. Bu vesileyle yaptırdığı okulların halen eğitim faaliyetlerine devam ettiği düşünüldüğünde Cevat Paşa'nın faaliyetlerinin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

¹¹⁴¹ Müfid Ekdal, *Kapalı Hayat Kutusu Kadıköy Konakları*, s. 298.

¹¹⁴² BOA, HR.İM. Kutu No: 60, Gömlek No: 1. 5/1/1922.

¹¹⁴³ Müfid Ekdal, *a.g.e.*, s. 298.

Ahmet Yurttakal'ın yaptığı araştırmaya göre Cevat Paşa Çanakkale'de ilkokul düzeyinde yedi okul yaptırmıştır. Günümüzde Çanakkale Cevat Paşa Mahallesi'nde 18 Mart İlkokulu adıyla eğitime devam eden okul kara muharebeleri sırasında Muhtelit Mevki- i Müstahkem Numune Mektebi adıyla Cevat Paşa tarafından yaptırılmıştır. Mektepte Çanakkale'de ikâmet eden asker çocukları eğitim görecekti. Bundan başka merkeze bağlı Çınarlı, Saraycık, Kurşunlu, Ulupınar ve Yalova köylerinde ilkokullar yaptırmıştır. Kurşunlu köyündeki ilkokul Ahmet Yurttakal'ın verdiği bilgiye göre harabe bir halde olup Cevat Paşa'nın yaptırdığı okullar içerisinde günümüzde kullanılmayan tek okuldur. Sarıcaeli'nde yaptırdığı ilkokulun inşaatında amele taburlarıyla gayri müslim askerler çalışmışlardır. Cevat Paşa Sarıcaeli Köyü meydanına ayrıca bir de çeşme yaptırmıştır. Kitabesinde “ Cevat Paşa himmet etti cihan cengi olur iken yaptırdı.” yazmaktadır. Yalova Köyü'ndeki ilkokul 18 Mart zaferine atfen “Yâdigâr- ı Zafer” adını almıştır. Ahmet Yurttakal'ın aktardığına göre köyün en yaşlısı olan Hüseyin Oral okulun yapımını şöyle anlatmaktadır:

“ 1915 yılının baharıydı. Öğretmenimiz Süleyman Bey, hepimizi topladı. Cevat ‘Paşa’yı ziyaret edeceğiz’ dedi. Yola çıktık. Yol kenarlarından topladığımız çiçeklerden bir demet yaptık. Paşa bizi görünce sevindi. Hatırımızı sordu. “İsteğiniz nedir çocuklar? deyince hep beraber “ Okul İstiyoruz” diye cevap verdik. Okul yapımı için Cevat Paşa, İstihkam Binbaşı Zeynel Abidin'i (Çarpanlı) görevlendirmiştir. Köy halkı ise taş ve kum çekerek okul yapımına katkıda bulunmuştur. İki katlı Okulun yapımı, Aydın Amele Taburu tarafından kısa sürede tamamlanmıştır.”¹¹⁴⁴

Cevat Paşa tıpkı Çanakkale'de olduğu gibi El Cezire Cephesi Kumandanı iken sadece askerî vazife üstlenmemiş bölgeye birtakım eserler kazandırmıştır. Diyarbakır merkezi ile askerî kışla arasında asker mezarlığı vardı. Cevat Paşa bakımsız vaziyetteki mezarlığın etrafına yüksek duvarlar ile mezarlığın içerisine âbide inşa ettirdi. Ziya Gökalp şehitlerin mezarlığına sahip çıkan Cevat Paşa'yı “Bütün yiğitlerle memleketimizi güzelleştiren büyük kumandanımız Cevat Paşa Hazretleri bu noksanımızı da ikmal buyurdular.” sözleriyle övmüştür.¹¹⁴⁵ Ziya Gökalp bu sözleriyle Cevat Paşa'nın bölgeye önemli hizmetler yaptığını vurgulamıştır. Âbidenin kapısı üzerindeki mermerde Ziya Gökalp'in bir şiiri bulunmaktadır.

¹¹⁴⁴ Ahmet Yurttakal, “Cevat Paşa'nın Çanakkale'de Yaptırdığı Okullar”, http://www.geliboluyuanlamak.com/179_cevat-pasa-nin-canakkale-de-yaptirdigi-okullar-ahmet-yurttakal.html (10.11.2016).

¹¹⁴⁵ Ali Nüzhet, “Asker Mezarlığı”, *Küçük Mecmua*, 1338, Sayı: 20, s. 151.

9 Eylül’de düşmanın kesin olarak Anadolu’dan atılması üzerine Cevat Paşa’nın büyük bir zafer âbidesi inşa etme düşüncesi olmuştur. Hatta âbidenin şeklini bile belirlemiştir. Taştan büyük bir kule şeklindeki âbidenin üzerinde Misak- ı Millî’nin maddeleri yazacaktı.¹¹⁴⁶ Ancak bu düşüncesini gerçekleştirememiştir.

Cevat Paşa’nın doğuda yaptırdığı bir diğer eser Midyat merkezinde kendi adını taşıyan Cevatpaşa Camisi’dir. Cami 1925 yılında yapılmıştır. Midyat taşı kullanılarak inşa edilen cami günümüze kadar aynı sağlamlığını muhafaza ettirmiştir.¹¹⁴⁷

Arapgir’deki Çobanlı Camisi’nin kim tarafından yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Cami, Çobanlı Konağı yanındadır. Cevat Paşa’nın yaptırmış olma ihtimali bulunsa da babası Şakir Paşa tarafından yaptırılma ihtimali daha kuvvetlidir. Nitekim camii bölgede Şakirpaşa Camii olarak da bilinmektedir. Mihrâbın yanındaki yazıda caminin 1893’te yapıldığı yazmaktadır. Yapım tarihi caminin Şakir Paşa tarafından yaptırıldığını kuvvetlendirmektedir.

4.3.4. Karakteri

Cevat Paşa çok kibar ve iyi eğitim almış bir insandı. Çevresinde sevilen bir kişiydi. Vefatı dostlarını ve son dönemlerini geçirdiği Göztepe’deki komşularıyla civar halkı pek üzmüştü. Cenazesindeki büyük kalabalık tarihi şahsiyetiyle olduğu kadar kendi şahsiyetine verilen değerle ilişkiliydi. Arkadaşlarından Galip Pasiner Paşa vefatından sonra Cevat Paşa’yı şu cümlelerle anlatmıştı: “Arkadaşları arasında çok sevilir, fakirleri korur, kendinden büyüklere hürmet ederdi.”¹¹⁴⁸ Varlıklı bir aileden gelen Cevat Paşa paylaşmayı, insanlara ihsanlarda bulunmayı severdi. Beraberindeki erlerden sokaktaki fakirlere kadar çok kimseye yaptığı yardımlarla bilinirdi.

Ailesine düşkündü. Fırsat buldukça ailesiyle tatil yapardı. Düzenli bir hayatı vardı. Erken yatar ve erken kalkardı. Okumayı çok severdi. Oğlu Feridun’a okumanın dünyada en büyük keyif olduğunu söylerdi. Çok iyi düzeyde Almanca yanında Fransızca ve İngilizce bilirdi. Harp tarihi kitapları okumaya meraklıydı. Yerli ve yabancı dillerde askerî kitaplar okurdu.

Cevat Paşa onurlu bir komutandı. Nablus Muharebesi öncesinde Liman Von Sanders’in uyarıda bulunurken kaba bir üslup kullanması haysiyetine dokunmuş derhal

¹¹⁴⁶ Ziya Gökalp, “Zafer Âbidesi”, *Küçük Mecmua*, 1338, Sayı: 15, s. 69.

¹¹⁴⁷ <http://midyat.net/midyat-camileri.html> (15.08.2017).

¹¹⁴⁸ “Milletin Büyük Bir Kaybı”, *Kurun*, 14 Mart 1938.

istifasını vermişti. 8. Ordunun İngilizler karşısında kısa sürede dağılması O'nu çok etkilemişti. O derece ki Avni Paşa O'nu “teessüründen intihar etmemesi için yalnız bırakmamaya ve teselliye” çalışmıştı.¹¹⁴⁹ Ancak Avni Paşa'nın yaptığı -kendi tabiriyle- yakışıksız bir latife nedeniyle araları bozulmuştu. Cevat Paşa ordusu dağılmış İstanbul'a dönmüştü. Bazı komutanlarla birlikte menzil karargâhı olarak kullanılan bir oteldeyken Cevat Paşa tartıya çıkmış sekiz kilo verdiğini söylemişti. Avni Paşa 8. Orduya imada bulunarak ordusu nispetinde kilo verdiğini söyleyince zaten fevkalâde üzgün olan Cevat Paşa bu düşüncesiz nükteyi affetmemişti. Avni Paşa'ya göre Cevat Paşa daha Tasfiye-i Rütüb Kanunu'ndan beri kırgındı. Hassa Ordusu İkinci Fırka Kumandanlığı yaptığı sırada Cevat Paşa'nın kurmay başkanı Avni Paşa'ydı. Tasfiye-i Rütüb Kanunu ile Cevat Paşa'nın rütbesi kaymakamlığa indirildiği halde Avni Paşa miralay rütbesini muhafaza etmişti. Avni Paşa'ya göre Cevat Paşa'nın kırgınlığı daha o zamanlardan gelmekteydi.¹¹⁵⁰ Tasfiye-i Rütüb Kanunu ile pek çok komutan feriklikten kaymakamlığa indirildiğinde istifasını veya emekliliğini istediği halde Cevat Paşa bunu gurur vesilesi yapmamış kendisine verilen vazifeye devam etmişti. Ancak bunun verdiği kırgınlığı bir süre taşımıştır.

Cevat Paşa insancıl bir kişiliğe sahipti. Görevleri esnasında askerlerine ve maiyetindekilere iyi muamelede bulunurdu. Ancak askerin disiplinsiz hareketlerine müsamaha göstermezdi. Cevat Paşa görevini önemser ancak insanî konulara dikkat ederdi. Adülkadir Kemali Bey'in anlattığı şu hatıra göreviyle vicdanı arasında kalan Cevat Paşa'nın karakterini ve askere bakışını yansıtmaya bakımından dikkat çekicidir. İngilizlerle muharebe halindeyken taburunu bırakıp kaçan Sadık Efendi adında bir yüzbaşıya ait yazı Cevat Paşa'nın önüne gelir. Cevat Paşa çok üzgündür. Ancak karar bellidir. Yüzbaşının ertesi gün kurşuna dizilmesi emrini verir. Kemali Bey alay komutanı atlanarak doğrudan ordu komutanına gönderilen yazı hakkında en azından bir tahkikat yapılmasının doğru olacağını söyler. Cevat Paşa bu öneriye çok sevinir çünkü içi rahat değildir. Yüzbaşı Sadık Efendi Cevat Paşa'nın batı cephelerinde beraber bulunduğu kahramanlığına çok kereker şahit olduğu bir askerdir. Gelen yazı Cevat Paşa'yı o derece üzmüştü ki bu basit muamele dahi aklından geçmemişti. Bir kurtuluş şansı doğunca sevinçle Kemali Bey'i alnından öptü. Artık o gece rahat uyuyabileceğini söyledi. Tahkikat neticesinde yüzbaşının masum olduğu ortaya çıktı. Tabur komutanı yargılama

¹¹⁴⁹ Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 192.

¹¹⁵⁰ Osman Öndeş, *a.g.e.*, s. 192.

yapanların askerî disiplinden yoksun oldukları ithamını yapınca Cevat Paşa tabur komutanına yargılama yapan ve yargılanan askerleri koruyan ders niteliğinde bir cevap verdi:

“...Askeri disiplinden haberdar olmayan kimseler dediğiniz insanlar, küçük yaşından beri askerî mekteplerde okuyarak, uzun zaman orduya hizmet ederek, kaymakamlığa kadar yükselmiş bir reisle, iki binbaşı ve iki kıdemli yüzbaşından oluşmuş bir Divanı Harp heyetiyle, seferberliğin başlangıcından beri bilfiil cephelerde bulunmuş bir yedek subay, yani ordu müşaviridir ki, bunların aldıkları adil karar, hem mağdura çektiklerini unutturmuş, hem Sadık Efendi’yi yakından bilenleri memnun etmiş, hem de Allah’ı hoşnut etmiştir. Bunun için, bundan böyle subaylar hakkında şefkat ve adaletle, bilhassa iyi inceleme yaparak, ceza verme yetkisini kullanmanızı tavsiye ederim.”¹¹⁵¹

Cevat Paşa askerlerini sever tüm başarıları onların gayret ve cesaretinde arardı. Yedigün Dergisi’nde kendisiyle yapılan röportajda Çanakkale zaferinin sırrının Mehmetçiğin ruhunda ve kalbinde olduğunu söylemişti. Söz Galiçya’ya geldiğinde yine derin bir tevazuyla “Mehmetçik burada da yine o kâbına varılmaz kahramandı.” diyerek kazandığı bütün başarıları Mehmetçiğin fedakârlığına bağlamıştı.¹¹⁵²

Cevat Paşa vatansever olmakla birlikte Batılı hayat tarzına yakın bir kişiydi.¹¹⁵³ Aldığı eğitim, vâkıf olduğu yabancı diller, O’nu Batılı anlayışa yaklaştırmıştı. Alman komutanlarla müşterek hareket edilen cephelerde vazife verilmesinin sebeplerinden biri onlarla uyum içerisinde çalışabilecek mizaca ve görgüye sahip olmasıydı. Von Kress 8. Ordu Kumandanlığını Tul Kerim’de Cevat Paşa’ya devrederken kendisinden çabuk kavrayışlı inisiyatif alabilen bir kişi olarak bahsetmişti. Ayrıca O’na göre Cevat Paşa’nın Almancayı iyi bilmesi Alman müşâvirleriyle yapacağı çalışmalarda çok faydalı olacaktı.¹¹⁵⁴ Gerçekten Cevat Paşa birlikte çalışılabilecek nâzik bir insandı. Bununla birlikte Türkün onuruna dokunan hususlarda o sâkin insan, yerini coşkulu vatansever bir komutana bırakırdı. Nitekim Çanakkale’de istihkâmları teftiş eden bir Alman müfettiş tenkit sınırlarını aşır Müstahkem Mevkiyi eleştirince Cevat Paşa’nın hiddetli cevabına maruz kalmıştı.¹¹⁵⁵

¹¹⁵¹ Işık Öğütçü, *Abdülkadir Kemali Bey’in Anıları*, Everest Yayınları, İstanbul 2009, s. 227.

¹¹⁵² “General Cevat Savaş Hatıralarını Anlatıyor”, *Yedigün Dergisi*, Sayı: 180, Ankara 1936, s. 16.

¹¹⁵³ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. I, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970, s. 258.

¹¹⁵⁴ Von Kress, *Son Haçlı Seferi Kuman Gömülen İmparatorluk*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 364.

¹¹⁵⁵ “Tenkitleriniz bizce senelerdenberi bilinen şeylerdir, ve sizin istediğiniz gibi olmasına da imkân yoktur. Biz silah ve malzemeden ziyade imanla harbederiz. Bu bir. İkincisi: Siz bir erkânıharb değilsiniz. Rütbeniz mevkii müstahkemi tenkide müsait değildir. Bana gelince: Ben önce bizim askerî mektebi pek iyi derece ile bitirdikten sonra sizin harb akademinize de devam ederek Berlin’deki bu en yüksek askerî mektebinizden ikincilikle mezun oldum. Bu hale göre Türk olduğu kadar bir Alman erkânıharbının ve sizden rütbece yüksek bir generalin karşısında olduğunuzu

Cevat Paşa zor şartlarda karamsarlığa düşmezdi. İyimserliğini koruduğu gibi etrafına da yansıtırdı.¹¹⁵⁶ 18 Mart günü Kilitbahir'den karşıya geçmek için Çimenlik'e hareket ettiğinde yüzlerce mermi motorun etraflarına düşerken dahi sâkin ve telaşsızdı. Motordan indiğinde cebinden çıkardığı gümüş bir mecidiyeyi kendisini karşılayan bahriye neferine vererek ona: “– Bununla helva alın çocuklar.” diyerek iskeleye doğru yürümüşü. Etraf o anda toz dumandı.¹¹⁵⁷

İngiliz istihbarat servisi belgelerine göre Cevat Paşa Alman hayranı ve fırsatçı biridir. İyi davranışları olan, eğitilmiş ve yetenekli bir yöneticidir. Eski kafalıdır. Biraz içince dua etmeye başlar. Atatürk'ü kıskandığı söylenmektedir.¹¹⁵⁸ İngilizlerin Cevat Paşa hakkındaki bilgilerinin bir kısmı doğru değildir. Cevat Paşa Alman hayranı değildir. Alman hayranlığını teyit edecek bir bilgi yoktur. Cevat Paşa çok iyi eğitim almış bir komutandır. Türk kültürünü yaşayan bununla birlikte Batı'ya açık bir insandır. İçki kullanmadığı bilinmektedir. Eski kafalı bir insan olduğu ve Atatürk'ü kıskandığı bir iddiadan ibarettir.

4.3.5. Düşünceleri

Cevat Paşa meşrutiyetçi ve cumhuriyetçi çizgide bir komutandır. Meşrutiyetçi yönüne rağmen İttihat ve Terakki yönetimince rütbesi düşürülmüştür. Tasfiye-i Rütbe Kanunu ile rütbesinin düşürülmesi 31 Mart Hâdisesi esnasındaki faaliyetlerinden sorumlu tutulmasıyla ilgili olmalıdır. Çünkü komuta ettiği fırka askerleri isyan etmiş kendisi dahi Saray'a sığınmak zorunda kalmıştı.

Balkan Harbi'nde Sultan Abdülhamit'in Selânik'ten İstanbul'a getirilme mecburiyeti doğduğunda ikâmet için saray hazırlanana kadar geçici ikâmet yeri arayışları olmuştu. Şark Ordusu Kurmay Başkanı Miralay Cevat Bey'den Sultan'ın geçici ikâmeti için Nişantaşı'ndaki konağını kullanma izni istenmiş Cevat Bey ailevî sebepleri öne sürerek buna izin vermemişti. Cevat Paşa'nın Göztepe'de bir konağı daha vardı. İzin vermemesi ailevî değil daha kuvvetli bir ihtimal siyasî sebepleydi. Abdülhamit'in İstanbul'a gelişi büyük bir hâdise olarak karşılanmıştı. Cevat Paşa meşrutiyetçi olmakla birlikte Abdülhamit karşıtlığıyla ön planda bir insan değildi. Yıllarca saray kurmaylığı yapmıştı. Hatta Millî Mücadele Dönemi'nde bir yönüyle Saray'ın memlekette yeniden

unutuyorsunuz.” Cevat Paşa'nın bu cevabı karşısında Alman subayı esas vazife alarak selam vererek kendisinden özür dilemiştir. Gıyas Yetkin, *Yaratılanların Ağzından 18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi*, s. 101.

¹¹⁵⁶ Nusret Baycan, “Orgeneral Cevat Çobanlı”, s. 367.

¹¹⁵⁷ Gıyas Yetkin, *a.g.e.*, s. 129.

¹¹⁵⁸ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Cilt: 6, TTK, Ankara 2005, s. 248.

nüfûz kazanma faaliyeti sayılabilecek Heyet-i Nasihalar'da da yer almıştı. Konağının kullanılmasına müsaade etmemesi Abdülhamit karşıtlığının egemen olduğu bir ortamda kendisine gelebilecek baskıyla ilişkilidir.

Cevat Paşa Millî Mücadele Dönemi'nde vazife alırken İttihatçıların sıcak baktığı bir isimdir. İttihatçılara yakın olmakla birlikte komitecilik düzeyde hiçbir teşebbüsü olmamıştır. Bu yönüyle mütâreke döneminde harbiye nâzırlığı ve erkânı harbiye reisliği görevlerine getirilmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Türkiye'de ilk mecliste varolan muhalefetin bir benzeri, mebuslarının bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından belirlenmesine rağmen ikinci meclis döneminde de devam etmiştir. İnkılapların yapılış tarzı, halifeliğin kaldırılması gibi meseleler Halk Fırkası içerisinde Rauf Bey'in önderliğinde muhalif bir hareket başlatmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Türkiye'nin ilk muhalefet partisi olarak kurulmuştur. Ancak kısa bir süre sonra Şeyh Sait isyanıyla ilişkilendirilerek kapatılmıştır. Muhalif hareketler Şeyh Sait İsyanı'nı müteakip çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'yla sindirilmiştir. Cevat Paşa Takrir-i Sükûn Kanunu öncesinde her mebus ve kumandanın siyasî hüviyetini açıkça ifşa edebildiği bir ortamda siyasetle temas içerisinde olmamıştır. Cevat Paşa kendisine verilen görevleri en iyi şekilde yapmaya çalışan bir şahsiyettir. Siyasetle fazla içli dışlı değildir. Cumhuriyetin kuruluş değerlerine sadıktır.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya karşı oluşan muhalif hareketlerin içerisine girmemiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa muhaliflerinin tasfiye edildiği suikast teşebbüsü hâdisesinden sonra muhtelif vazifeler yürütme imkânına sahip olmuştur.

Atatürk, cumhuriyet döneminde Cevat Çobanlı'yla hem Ankara'da hem İstanbul'da çok kereler görüşmüştür. 1935'te Atatürk'e suikast teşebbüsünde bulunduğu bir dönemde Cevat Paşa emekliye ayrıldı. Cevat Paşa emekliye ayrıldığı gün Atatürk'e hem geçmiş olsun dileklerini iletmek hem de O'na bağlılığını bildirmek amacıyla şu telgrafı çekmişti:

“ Yarım asırdan beri hizmetinde bulunduğum ordudan yaş haddinden ötürü bugün ayrılırken cumhuriyet ordularının başkomutanı bulunan ulu önderimize içten bağlılığımı tekrar eder derin ve daimi saygılarımı sunarak eller öperim.”¹¹⁵⁹

¹¹⁵⁹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Sıra No:1, Ebis No: 1015023, Belge No:22, Ek No: 25.

Cevat Paşa'nın Atatürk'e bağlılığı ve onunla irtibatı emekliliğinden sonra da devam etmiştir.

4.3.6. Vefatı ve Basına Yansımaları

Orgeneral Cevat Çobanlı Paşa 13 Mart 1938 Pazar günü Nişantaşı'nda Büyük Çiftlik Sokağı'ndaki konağında vefat etti. 10–15 gündür rahatsızlığı sebebiyle tedavi görmekteydi.¹¹⁶⁰ Önemli doktorlar ve bu arada Gülhane Hastanesi'nin ünlü doktorları Mazhar Osman ve Akil Muhtar sağlığıyla yakından ilgilenmişlerdi. Son dönemlerinde hastalığı biraz düzelmeye yüz tutmuştu. Ancak 13 Mart günü sabahı ailesine ve oğluna kendini iyi hissetmediğini söylemişti. Saat sabah 10 civarında aniden fenalaştı ve geçirdiği nezfi dimağı (beyin kanaması) nedeniyle vefat etti. Köşk; kızı, oğlu ve torunlarının gözyaşlarıyla derin bir mâteme büründü. Vefat haberini alan aile dostları ile İstanbul Merkez Komutanı Halis, General İhsan, General Galip ve ordunun diğer komutanları derhal köşke geldiler.¹¹⁶¹ Vefat haberi Atatürk'ün yakın dostlarından biri olması münasebetiyle cumhurbaşkanlığı köşküne, orduya, İstanbul'da bulunan generallere, Askerî Şuradaki arkadaşlarına ve Ankara'ya bildirildi. Atatürk silah arkadaşı olan Cevat Paşa'nın ailesine taziyelerini bildirdi.¹¹⁶²

Cevat Paşa'nın naaşı büyük bir askerî törenle defnedildi. Törene Atatürk'ü temsilen¹¹⁶³ yâveri Cevdet (Tolgay), Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak adına Harp Akademileri Kumandanı Korgeneral Ali Fuat (Erden), İstanbul Kumandanı Korgeneral Ömer Halis (Bıyıktay), İstanbul Kumandan Vekili Korgeneral Cemil Cahit (Toydemir), Merkez Kumandanı General İhsan İlgaz, Belediye Reisi Muhiddin Üstündağ, Polis Müdürü Salih, Beyoğlu Kaymakamı Daniş, İstanbul'daki emekli generallerin neredeyse tamamı, birçok milletvekili ile Cevat Paşa'nın şahsî dostları

¹¹⁶⁰ Cevat Paşa'nın bazı sağlık sorunları yaşadığı ve tedavi maksadıyla zaman zaman yurtdışına çıktığı anlaşılmaktadır. Arşiv belgelerine göre Cevat Paşa, 1932 yılında Askerî Şûra üyesi iken tedavi amacıyla Viyana'ya gitmişti. Kendisine eşlik edecek olan eşi Hediye Hanım'a 13 Temmuz 1932 tarihinde Atatürk'ün imzası bulunan kararnameyle siyasi pasaport çıkarılmıştı. BCA, Fon No: 30 18 1 2, Kutu No: 30, Dosya Gömleği No: 52, Sıra No: 14. Cevat Paşa'ya vefatından hemen önce tedavi amacıyla yurtdışına çıkabilmesi için 1 Mart 1938 tarihinde yine diplomatik pasaport çıkarılmıştı. BCA, Fon No: 30 18 1 2, Kutu No: 82, Dosya Gömleği No: 15, Sıra No: 15. Ancak Cevat Paşa'nın hastalığı ilerlemiş ve yurtdışına çıkamamıştır. 28 Şubat'ta rahatsızlanan Cevat Paşa birkaç gün kendine gelse de nezfi dimağı tanısı konulan hastalığını atlatamamıştır.

¹¹⁶¹ "Milletin Büyük Bir Kaybı", *Kurun*, 14 Mart 1938.

¹¹⁶² "Büyük ve Acı Bir Kayıp 18 Mart Kahramanı Orgeneral Cevat Öldü", *Cumhuriyet*, 14 Mart 1938.

¹¹⁶³ Cevat Paşa, Atatürk'ün sevdiği ve İstanbul'a geldiğinde zaman zaman görüştüğü bir insandı. Ancak hastalığı nedeniyle Cevat Paşa'nın cenaze törenine katılması mümkün olmadı. Cevat Paşa'nın rahatsızlığı ve vefatı döneminde Atatürk muayene ve tetkiklerden geçmekteydi. 6 Mart günü Çankaya'da Türk hekimlerce yapılan muayene ve konsültasyon neticesinde Atatürk'ün hastalığının ciddi olduğu sonucu bir kere daha teyid edilmişti. Atatürk, Cevat Paşa'nın vefatından bir gün önce 12 Mart günü Prof. Dr. Frank tarafından muayene edilmişti. Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s.383-384. Atatürk'ün hastalığının ortaya çıkışı, muayene ve tedavi süreci için bkz. Mithat Aydın, "Atatürk'ün Son Hastalığı", *Belgi*, Sayı: 12, Denizli 2016.

katıldılar. Cenaze 14 Mart 1938 Pazartesi günü saat 11:30'da merhumun Nişantaşı'ndaki konağından kaldırıldı. Cevat Paşa'nın tabutu askerî teşrifâta uygun olarak top arabasının içerisine konulmuş ve üzerine Türk bayrağı sarılmıştı. Önde süvari müfrezesi ve piyade alayı gidiyordu. Cenazeyi geriden Kuleli Askeri Lisesi, Yedek Subay Okulu, Polis müfrezesi, izciler ile kalabalık bir halk topluluğu takip ediyordu. Cenazede başta Cumhurbaşkanı Atatürk'ün gönderdiği çelenk olmak üzere, Başvekil Celal Bayar'ın, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın, Milli Müdafaa Vekili Kâzım Özalp'ın, Maarif Vekili Saffet Arıkan'ın, Yüksek Askeri Şuranın, Harp Akademisinin, Topçu ve Nakliye Okulunun, İstanbul Komutanlığının çelenkleri ile pek çok kuruluş, daire ve şahıs tarafından gönderilmiş yüzlerce çelenk vardı. Cevat Paşa Galatasaray Sultanisi mezunu ve Galatasaraylı olduğundan cenazesine Galatasaray Spor Kulübü, Ankara Galatasaray Kulübü, Galatasaray Lisesi, Galatasaray izci oymağı ve Galatasaray cemiyeti adına sarı kırmızılılar 5 çelenk göndermişlerdi. Cevat Paşa mezun olduğu Galatasaray Lisesi ile bağını devam ettirmiş, her yıl mezunları için yapılan pilav günlerine de katılmıştı. Galatasaraylılar onu vefatında yalnız bırakmadılar.

Cenaze Cevat Paşa'nın konağından askerî kortejle Teşvikiye'ye getirildi. Burada bir genç tarafından Cevat Paşa'nın memlekete yaptığı büyük hizmetleri, inkılâpçı hüviyetini, temiz, dürüst ve asil şahsiyetini vurgulayan bir konuşma yapıldı. Teşvikiye'de kılınan cenaze namazından sonra cenaze tekrar arabaya konularak matem marşı eşliğinde Beşiktaş'a inildi. Cenaze Beşiktaş vapur iskelesinden özel olarak tahsis edilen Şirket-i Hayriye'nin 74 Numaralı vapuruyla Kadıköy'e geçirildi. Cevat Paşa'nın silah arkadaşlarından Yakup Şevki Paşa ile Selimiye Kumandanı Tümgeneral Osman Tufan cenazeyi burada karşıladılar. Selimiye Kışlası'ndan gönderilen askerî kıtaların Kadıköy İskelesi'nden aldığı cenaze arabaya konuldu. Cenaze alayı Yoğurtçu'ya doğru ilerledi. Cenaze marşı eşliğinde önde deniz ve kara askerleri, çelenkler, naaşı taşıyan top arabası ve arkada cenazeye katılanlardan oluşan kortej Yoğurtçu Köprüsü önüne geldiğinde askerî merasime son verildi. Top arabasından çıkarılan tabut cenaze aracına konuldu. Cenazeye katılan kalabalık otomobillerle cenaze aracını takip ettiler. Cenaze aracı son olarak Cevat Paşa'nın Göztepe'deki köşkü önünden geçti. O'na karşı son vazifelerini ifa etmek isteyen Göztepeliler köşkün önünde beklemişlerdi.¹¹⁶⁴ Cevat Paşa'nın naaşı buradan Erenköy Sahrayı Cedid Kabristanı'na götürüldü. Cevat Paşa aile kabrinde eş

¹¹⁶⁴ "Büyük Askerin Cenazesi Merasimle Kaldırıldı", *Akşam*, 15 Mart 1938.

Hadiye Hanım ile damadı İkinci Kolordu Kumandanı Basri Paşa'nın (Saran) yanına defnedildi. Burası Cevat Paşa'nın ilk mezar yeridir.

Cevat Paşa'nın vefatı dönemin gazetelerine birinci sayfa haberleriyle yansdı. Cumhuriyet Gazetesi birinci sayfadan “Büyük ve Acı Bir Kayıp – 18 Mart Kahramanı Orgeneral Cevad Öldü”¹¹⁶⁵ başlığıyla haberi verdi. Akşam Gazetesi “Ordumuz Kıymetli Bir Kumandanını Kaybetti – Orgeneral Cevad Dün Hayata Gözlerini Kapadı”¹¹⁶⁶, Son Posta Gazetesi “Orgeneral Cevad'ı Kaybettik”¹¹⁶⁷, Haber Gazetesi, “Büyük Bir Kayıp – Emekli Orgeneral Cevat Vefat Etti”¹¹⁶⁸, Kurun Gazetesi, “Milletin Büyük Bir Kaybı – General Cevad Vefat Etti”¹¹⁶⁹ başlıklarıyla vefat haberini duyurdular. Cenaze töreninin nasıl yapıldığına dair 14 Mart'ta Cumhuriyet ve Kurun gazetelerinde ertesi gün de Ulus ve Akşam gazetelerinde yazılar çıktı. Cevat Paşa 18 Mart kahramanı olarak tanınan ve pek sevilen bir şahsiyetti. Vefatı Ankara ve İstanbul'da derin bir üzüntü uyandırdı. Ulus'ın haberine göre cenazeye katılan İstanbul halkının gözyaşlarıyla toprağa verildi.¹¹⁷⁰

Ölümünden sonra 22 Nisan 1938 Cuma günü saat 14'te Teşvikiye Camisi'nde Beşiktaşlı Hafız Rıza tarafından okunmak üzere Cevat Paşa'nın ruhuna ithafen bir mevlid-i şerif tertiplendi.

Cevat Paşa'nın eşi Hadiye Hanım 1935'te vefat etmişti. Kendisi vefat ettiğinde aile efradından oğlu Hasan Feridun ve kızı Ayşe Faika ile üç torunu vardı. Paşa, çocuklarını ve torunlarını çok severdi. Vefatından sonra Kurun Gazetesi muhabiri konaklarında aileyi ziyaret etmiş oğlu Hasan Feridun ile bir görüşme gerçekleştirmişti. Hasan Feridun babasının vefatının ardından şunları söylemiştir:

“ Babamı kaybettiğim için duyduğum teessürü hiçbir zaman unutmayacağım. Sevgili babamı çok, pek çok severdim. O da beni o kadar severdi ki, size tarif edemem. Geçen yaz babamla Çekoslovakya'ya gitmiştik. O kadar güzel eğlendik ki hayatımda orada geçirdiğimiz günleri hiç unutamayacağım. Babam çok olgun bir adamdı. Bana daima iyi şeyleri gösterir, küçükten beri daima okumanın dünyada en büyük zevk olduğunu söylerdi. Bu sabah gözümüzün önünden kayboluşu tasavvur edemediğimiz kadar derin bir yara açtı. Diğer kız kardeşimi ve torunlarını da çok severdi.”¹¹⁷¹

¹¹⁶⁵ “Büyük ve Acı Bir Kayıp 18 Mart Kahramanı Orgeneral Cevad Öldü”, *Cumhuriyet*, 14 Mart 1938.

¹¹⁶⁶ “Ordumuz Kıymetli Bir Kumandanını Kaybetti”, *Akşam*, 14 Mart 1938.

¹¹⁶⁷ “Büyük Bir Ziya Orgeneral Cevad'ı Kaybettik”, *Son Posta*, 14 Mart 1938.

¹¹⁶⁸ “Büyük Bir Kayıp Emekli Orgeneral Cevat Vefat Etti”, *Haber*, 13 Mart 1938, (Gazete ögle baskısı olmalı).

¹¹⁶⁹ “Milletin Büyük Bir Kaybı”, *Kurun*, 14 Mart 1938.

¹¹⁷⁰ “Orgeneral Cevadın Cenaze Töreni”, *Ulus*, 15 Mart 1938.

¹¹⁷¹ “Milletin Büyük Bir Kaybı”, *Kurun*, 14 Mart 1938.

14 Mart 1938’de Erenköy Sahrayı Cedid Mezarlığı’na defnedilen Cevat Paşa’nın naaşı 26 Eylül 1988’de buradan alınarak Ankara Devlet Mezarlığı’na defnedildi. 26 Eylül’de aralarında Cevat Paşa’nın da olduğu Atatürk’ün silah arkadaşlarından 11 komutanın cenazesi İstanbul’dan törenle defnedilmek üzere Ankara’ya gönderildi. Gülhane Askeri Tıp Akademisi ve Haydarpaşa Eğitim Hastanesinde saygı duruşu ve havaya silah atışıyla başlayan askerî törenlerden sonra Cevat Çobanlı Paşa ile beraber Orgeneral Yakup Şevki Subaşı, Tümgeneral Kazım Sevüktekin, Tümgeneral Rüştü Sakarya, Tümgeneral Hüseyin Nurettin Özsu, Tümgeneral Mehmet Sabri Erçetin, Tümgeneral Aşır Atlı, Tümgeneral Alaettin Kaval, Albay Mümtaz Çeçen, Albay Ahmet Fuat Bulca ve Albay Halit Akmansu’nun tabutları Türk bayrağına sarılı olarak askerî bando eşliğinde Ankara’ya gönderilmek üzere Yeşilköy Askeri Havaalanı’na gidecek araçlara konuldu.¹¹⁷² Cevat Paşa 26 Eylül’de diğer komutanlarla birlikte Atatürk Orman Çiftliği içerisinde bulunan Devlet Mezarlığı’na nakledildi.

¹¹⁷² “11 Komutan Devlet Mezarlığında”, *Milliyet*, 27 Eylül 1988.

SONUÇ

22 Şubat 1894'te Padişah Yâveri ünvanıyla maiyyet-i seniyye erkân-ı harbiyesine atanan Cevat Çobanlı 1909 yılına kadar olan süreçte ferikliğe kadar terfi etmişti. Cevat Çobanlı, 13 Nisan 1909'da meydana gelen 31 Mart Hâdisesi esnasında Saray'ı korumakla görevli İkinci Fırka Kumandanlığı görevindeydi. 31 Mart Hâdisesi'nden önce İkinci Fırkaya mensup bazı askerlerin Cidde'ye sevk edilmelerine karşı çıkararak terhislerini istemeleriyle başlayan isyan Hassa Ordusu Kumandanı Mahmud Muhtar Paşa'nın emirleriyle sert bir biçimde bastırılmıştı. Yıldız Sarayı'nı korumak maksadıyla Anadolu'dan askerlerin getirilmesiyle başlayan Arnavut ve Arap taburlarının isyanı yine sert bir şekilde bastırılınca Cevat Paşa 31 Mart Hâdisesi'nde askerlerin hedefi haline gelmişti. İsyancıların peşindeki Cevat Paşa, Saray'a sığınmak zorunda kaldı. Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'ya göre isyanla ilgili duyumlar kendisine ulaşmasına rağmen Cevat Paşa gerekli tedbirleri almamıştı. Hem isyancıların hedefindeki kişi olarak hem de hâdisede ihmali görülerek İkinci Fırka Kumandanlığı görevinden alındı. Aynı yılın ağustos ayında Tasfiye-i Rütbe Kanunu'yla rütbesi feriklikten kaymakamlığa kadar düşürüldü. Cevat Çobanlı pek çok kumandanın bu kanundan sonra emekliliğe ayrılmasına rağmen bunu bir gurur vesilesi yapmayarak askerî görevine devam etti. 28 Ağustos 1909 – 9 Ocak 1911 tarihleri arasında Harp Akademisi Komutanlığı görevini yürüttü. Balkan Harbi öncesinde 31 Temmuz 1912'de Birinci Ordu Kurmay Başkanlığına atandı.

Cevat Çobanlı, pek çok kumandan gibi Osmanlı ordusunun Balkanlar'da bir harbi kaldıracak düzeyde olmadığı görüşündeydi. Ordunun hızla seferberliğini tamamlayabilmesi için gerekli olan ulaştırma hizmetlerindeki aksaklıklara ve ordunun eğitimsizliğine dikkat çekmişti. Kumandanların ordunun mevcut haliyle savaşa girmesine karşı olmasına rağmen dış gelişmeler Osmanlı Devleti'ni Balkan Harbi'ne sürükledi. Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın kurmaylığını yapan Miralay Cevat Bey henüz bir stratejinin belirlenmediği savaş ortamında Karargâh-ı Umûmiyle sürekli görüş alışverişinde bulunarak Şark Ordusu'nun hareket tarzı üzerinde bir fikir birliği oluşturulmasına çalıştı. Abdullah Paşa ve Cevat Bey ordu seferberliğini tamamlayamadığından taarruz fikrine karşıydı. Ancak Başkumandan Vekili Nâzım Paşa'nın zorlamasıyla 21 Ekim'de daha birliklerini bile toplayamayan Şark Ordusu taarruz emri vermek zorunda kaldı. 22 Ekim'de Türk ve Bulgar ordularının karşılaşmasıyla başlayan Kırkkilise (Kırklareli) Muharebesi Türk ordusunun bozgunuyla sonuçlandı. Şark Ordusu Kumandanlığı ordunun daha gerideki Ergene'de toplanması

fikirinde olmasına rağmen ordu Lüleburgaz civarında mevzilendi. 28 Ekim’de başlayıp dört gün süren Pınarhisar – Lüleburgaz Savaşı’nda Şark Ordusu panik halinde geri çekildi. Bütün kuvvetler ancak 13 Kasım’a kadar Çatalca hattında toplanabildiler. Başkumandanlık Çatalca’daki bir muharebede İstanbul’un tehlikeye düşeceğini savunarak diplomasi yolunun tercih edilmesini istedi. Çatalca’daki savunmaya açıkça karşı olduğunu belirten Başkumandanlığın hükümete resmî olarak sunduğu görüşün altında Miralay Cevat Bey’in de imzası vardı. Ancak Kâmil Paşa Hükümeti diplomatik teşebbüslerinden bir sonuç alamadı. Şark Ordusu lağvedilerek Çatalca Ordu Komutanlığı kuruldu. Miralay Cevat Bey yeni teşekkül eden orduda Çatalca Müstahkem Mevki ve Topçu Komutanlığı Kurmay Başkanlığı görevine getirildi. Birinci Çatalca Muharebesi’nde Bulgar orduları geri püskürtüldü. Barış görüşmeleri yapılana dek geçerli bir mütâreke imzalandı. Cevat Bey mütâreke hükümleri gereğince iki taraf kuvvetlerini ayıran tarafsız bölgenin belirlenmesi için oluşturulan komisyonun başkanlığını yaptı. Cevat Bey ayrıca Gelibolu’da da tarafsız bölgenin belirlenmesi için protokolün hazırlanmasına öncülük etti. Londra Konferansı’nın sonuçsuz dağılması üzerine başlayan İkinci Çatalca Muharebesi’nde Cevat Bey 9. Fırka Kumandanlığı görevini yürüttü. Osmanlı orduları kahramanca savunmasına rağmen Edirne, Yanya, ve İşkodra’yı kaybetti. İkinci Balkan Harbi’nin başlaması üzerine Cevat Bey, Çatalca ve Bolayır’dan Edirne’nin geri alınması için yapılan ileri harekâta yine 3. Kolorduya bağlı 9. Fırka Kumandanlığı görevini yürütmüştür. Cevat Çobanlı, Balkan Harbi’nde Şark Ordusu’nun taarruzu meselesinden ötürü tahkikâta maruz kalmıştır. Ancak bu tahkikâttan bir sonuç çıkmamıştır.

9. Fırka Kumandanı Miralay Cevat Bey, Birinci Dünya Harbi’nin hemen öncesinde fırka bölgesi dâhilindeki Bolayır mıntıkasında düşmanın çıkarma yapma olasılığına karşı bazı tedbirler almıştı. Hemen akabinde Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığına atandı. Aynı görev esnasında mirliya rütbesi alarak “paşa” oldu. Cevat Çobanlı göreve atanır atanmaz Boğaz’ın tahkimâtı ve müdafa planları üzerinde çalıştı. Çünkü elde sadece harpten önce Türkiye’ye gelen Alman Askerî Misyonu’ndan Amiral Schack’ın hazırladığı bir rapor vardı. Cevat Paşa, Amiral Schack’ın planının sakıncalarını ve tatbik imkânı olmadığını kısa sürede gördü. Müstahkem Mevki Kumandanlığı 20 Eylül 1914’te Boğaz girişindeki tabyaları güçlü tutmaya, savunmanın esasını girişte kurmaya dayanan plan yerine düşmanı içeride kabul eden asıl müdafa mevkiini Kilitbahir-Çanakkale arasında kuran bir plan hazırladı. Planda en mühim müdafa araçları mayınlar

ve kıyı bataryalarıydı. Mayınlar 18 Mart'ta zafer kazanılmasında çok önemli bir rol oynadı. Oysa Schack'ın planında mayınlar ihmal edilmişti. Cevat Paşa giriş istihkâmlarının her türlü düşeceğini öngördüğünden savunma tertibatını içeride kurmuştu. O'na göre rahat manevralarla açık denizden uzun menzilli toplarla yapılacak saldırıda girişi tutabilmek mümkün değildi. Üstelik savunmayı girişte kurmanın bir başka sakıncası da düşmanın karaya yapacağı başarılı bir çıkarmayla savunmanın büsbütün çökme ihtimaliydi. Müstahkem Mevkinin savunma planında Karanlık Liman mevkiine özel bir önem verilmişti. Karanlık Liman düşman gemilerinin manevra yaptığı bir alandı. Cevat Paşa, Karanlık Liman'ın top ateşi menzili içerisinde bırakılması ve mayınlanmak suretiyle düşman gemilerinin manevra alanı olmaktan çıkarılması düşüncesindeydi. Bu amaçla girişle merkez arasına yerleştirdiği obüslerle düşman donanmasının merkez istihkâmlarını rahatça bombardıman etmesinin önüne geçti.

Başkumandanlık 22 Ekim 1914'te Boğaz'ın müdafaasına dair bir plan hazırlanacağını bildirdi. Planın hazırlanması için oluşturulan heyette o sırada miralay rütbesinde olan Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Bey de vardı. Merten Paşa'nın başkanlığında hazırlanan müdafa planı 8 Kasım'da başkumandanlığa gönderildi. Hazırlanan müdafa planında genel hatlarıyla 20 Eylül'de Müstahkem Mevki Kumandanlığının hazırladığı plana sadık kalındı. Boğaz savunmasında ağırlığın dar geçitte olması, mayınlara ağırlık verilmesi ve Karanlık Liman–Erenköy Koyu mıntikasına alınan tedbirler bu görüşü doğrulayan başlıca benzerliklerdir. Bu hususiyetiyle 18 Mart Çanakkale Deniz Zaferi'nin kazanılması başta Cevat Paşa olmak üzere Türk komuta kademesinin hazırladığı planların bir neticesidir.

Enver Paşa'nın çok önem verdiği ve seçme askerlerin gönderildiği Galiçya Cephesi'nde 15. Kolordu, Yakup Şevki Paşa kumandasında başarılı müdafaasına rağmen çok kayıplar vermişti. Yakup Şevki Paşa cephede çok kayıplar verilmesi ve Alman kumandanlarla anlaşamaması nedeniyle Enver Paşa tarafından görevden alındı. Yerine o sırada Çanakkale'de 14. Kolordu Kumandanı olan Cevat Paşa getirildi. Cevat Paşa'nın Galiçya'ya atanmasında Alman komutanlarla uyum içerisinde çalışabilecek bir mizaca sahip olması ve iyi Almanca bilmesi etkili olmuştu. Enver Paşa'nın, Cevat Paşa'yı dünya harbi öncesinde önem arzeden Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığına ve harbin seyrini değiştireceğini düşündüğü ayrıca önem verdiği Galiçya'ya ataması O'na olan güveninin bir göstergesiydi. Cevat Paşa atanmasından itibaren kış öncesi tahkimat hazırlıkları yaptı. O'nun atanmasından sonra 15. Kolordunun kayıpları azaldı. Ancak

bunda kış aylarının ve Rusya'daki iç karışıklıkların etkisi oldu. Çünkü cephedeki Rus taarruzları Rusya'daki karışıklıklar nedeniyle eski şiddetinden uzaklaşmıştı. Cevat Paşa cephenin tedricen sakinleşmesiyle birlikte 15 Temmuz 1917'de kolordu karargâhıyla yurda dönmüştür.

Cevat Paşa, Birinci Dünya Harbi'nde son olarak 8. Ordu Kumandanı ünvanıyla Sina-Filistin Cephesi'nde görev yapmıştır. Gazze'nin düşmesinden bir gün sonra 8 Kasım 1917'de 8. Ordu Kumandanlığına atanmıştır. O'nun görevi devraldığı günlerde İngilizler Kudüs'e saldırı hazırlığı içerisindeydi. Nitekim 9 Aralık'ta İngilizler 7. Ordunun 20. Kolordusu tarafından savunulan Kudüs'e girdi. Gazze – Birüssebi hattının ve son olarak Kudüs'ün kaybedilmesiyle Falkenhayn görevden alınarak Yıldırım Ordular Grubunun başına L. V. Sanders getirildi. İngilizler, Şeria Nehri'nin doğusunu tutabilmek için 7. ve 4. Orduların karşıladığı iki saldırı yaptı. İngilizler burada kesin bir mağlubiyete uğradı. İngilizlerin bu saldırısı üzerine L. V. Sanders bundan sonra tüm dikkatini Şeria üzerine yoğunlaştırdı. Allenby ise Şeria Muharebeleri'nden (1918 Mart – Mayıs ayları) beri kesin sonuçlu bir taarruz hazırlığı içerisindeydi. Allenby, Şeria'nın doğusunda bu tarz bir harekâtın zorluğunu görmüştü. Planlarını Cevat Paşa komutasındaki 8. Ordu bölgesinde yoğunlaştırdı. Cevat Paşa edindiği bilgiler ve tahminlerle düşmanın ağırlıklı olarak kendi bölgesinden taarruz başlatacağı düşüncesindeydi. Düşmanın kendi bölgesi önlerinde konuşlanması, sahile yakın yerlerde demiryolu ve yol inşaatları yapması O'nu bu düşünceye sevk eden etkenlerdi. Cevat Paşa bunları teyit etmek için keşif uçağı isteğinde bulunmuşsa da L. V. Sanders yol çalışmalarını taarruz sebebi saymayarak Cevat Paşa'nın isteğini yerine getirmedi ve görüşlerini dikkate almadı. Cevat Paşa'nın taarruza karşı aldırma istediği bazı tedbirler de onay görmedi. Hatta L. V. Sanders, Cevat Paşa'yı yetkileri konusunda kaba bir üslupla uyardı. Bu duruma fazlasıyla üzülen Cevat Paşa komutada güvensizlik oluştuğunu öne sürerek istifa etti. Ancak istifası kabul edilmeden 19 Eylül 1918'de İngiliz taarruzu başladı. Taarruz Cevat Paşa'nın tahmin ettiği gibi kendi bölgesindeki sahil mıntikasından başladı. 8. Ordu kısa sürede dağıldı. Sadece bir karargâhtan ibaret kaldı. Osmanlı orduları Halep'in kuzeyine kadar geri çekildi. Cevat Paşa merkezi İzmir'e alınan sadece karargâhı kalmış teşekkül mahiyetindeki 8. Ordunun kumandanıyken mütârekeden birkaç gün sonra erkân-ı harbiye-i umûmiye riyâsetine tayine edildi.

Cevat Paşa mütâreke ahkâmının tatbik edilmesinde genelkurmay başkanlığı ve harbiye nâzırlığı dönemlerinde oldukça titizlik göstermişti. Mütârekeye sâdık kalındığı

takdirde İtilaf Devletleri'nin aynı anlayışla hareket edecekleri konusunda başlangıçta iyimserdi. Mütârekenin ilk günlerinde genelkurmay başkanlığına getirilen Cevat Paşa'nın öncelikli uğraşı orduların terhisi ve tahliyesi meselesiydi. Kısa sürede anlaşıldı ki İtilaf Devletleri Türk ordularının tahliyesini hızlandırırken tahliye edilen yerleri işgal etme amacı taşımaktaydı. Musul'un, İskenderun'un, Adana ve çevresinin işgalleri ve bu işgaller sırasında cereyan eden hâdiseler İtilaf güçlerinin amaçlarının mütârekenin dışına çıkarak memleketi işgal etmek olduğunu açıkça ortaya koymuştu. Buna karşın Cevat Paşa mütârekeyi takip eden ilk aylarda İtilaf güçleriyle silahlı mücadeleye girişmenin memleketin menfaatine aykırı olduğu düşüncesindeydi. Diplomatik vasıtalarla çözüm aranmasına çalıştı. Verdiği emirler bu doğrultuda olmuştur. Ancak İtilaf Devletleri'nin hukuk dışı hareketleri karşısında sessiz kalmamış yine memleketin menfaati icabı bunlara direnmiştir. Ordunun dağılmaması, cephanenin iç kesimlere taşınması, işgallerin geciktirilmesi ve geniş alanlara yayılmamasına çalışmıştır. Tüm bu çabalar Millî Mücadele'yi zaferle sonuçlandıracak Türk ordusuna önemli katkılar sağlamıştır.

İtilaf Devletleri'nin haksız işgalleri ve hukuk dışı hareketleri neticesinde Anadolu'da bir direniş hareketini benimseyen Cevat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya atanmasında rol oynamış, genelkurmay başkanlığı ve harbiye nâzırlığı görevlerinde Anadolu'daki millî hareketi desteklemiştir.

Cevat Çobanlı; kibar, alçakgönüllü, cömert, çok okuyan ve çevresinde sevilen bir insandı. O'nun bu karakteristik özellikleri askerî hayatına etki etmiştir. Çalıştığı ast ve üstleriyle genellikle uyum içerisindeydi. Askerî hayatı boyunca kendisine tevdi edilen vazifeyi en iyi şekilde yapmaya gayret eden bir görev adamıydı. Meşrutiyetten cumhuriyete uzanan süreçte yaşanan iktidar mücadelesinin ve siyasî hesaplaşmaların içerisine girmemiştir. Çanakkale'de 18 Mart deniz zaferini sağlayan planların hazırlanmasındaki ve bu planların tatbikindeki başarısıyla, Millî Mücadele'ye genelkurmay başkanlığı ve harbiye nâzırlığı görevlerindeki desteğiyle tarihteki yerini almıştır.

KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Milli Savunma Bakanlığı Arşivi: Cevat Paşa Şahsi Dosyası.

Atatürk Kitaplığı Arşivi

T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Sadâret – Mektubî Mühimme Kalemi

Sadâret – Mukavelenâmeler

Bâbîâli Evrak Odası

Îrâde – Taltifât

Dâhiliye Nezâreti – Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti

Dâhiliye Nezâreti – Emniyet-i Umûmiye Kalem-i Umûmi

Dâhiliye Nezâreti - Şifre Kalemi

Dâhiliye Nezâreti – Mektubî Kalemi

Hâriciye Nezâreti

Îrâde

Meclis-i Vükelâ Mazbataları

Yıldız

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE):

Balkan Harbi Koleksiyonu (BLH)

Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (BDH)

İstiklal Harbi Koleksiyonu (İSH)

Atatürk Koleksiyonu (ATAZB)

YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı:1, E.U. Basımevi, Ankara 1952, Vesika No : (1, 5, 15, 16, 17, 18/ a,b,c., 22).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 2, E.U. Basımevi, Ankara 1952, Vesika No: (84).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 3, E.U. Basımevi, Ankara 1953.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 4, E.U. Basımevi, Ankara 1953, Vesika No: (71, 73, 77, 78, 79).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 9, E.U. Basımevi, Ankara 1954, Vesika No: (220).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 31, E.U. Basımevi, Ankara 1960, Vesika No : (768, 769, 770, 771, 774, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 789).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 32, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1960, Vesika No: (791, 792, 793, 795, 796).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 33, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1960, Vesika No: (812, 813, 814, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 831).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 38, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1961, Vesika No: (914, 922).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 39, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1962, Vesika No: (945).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 40, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1962, Vesika No: (946).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 42, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1962, Vesika No: (991).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 45, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1963, Vesika No: (1051/a,b,c,d).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 46, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, Vesika No: (1081, 1089, 1090).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 47, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, Vesika No: (1100).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 48, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, Vesika No: (1114).

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 113, Belge No: (4153, 4154).

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 132, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2014, Belge No: (1, 1-8, 2, 2-7, 3-1, 3-5, 5-18, 5-22, 5-23, 5-24, 6-9, 6-10, 6-13, 7-2, 7-3, 8-5, 9).

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı: 88, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989, Belge No: (2130).

Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), BOA Yayınları, Ankara 1993.

Arşiv Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017, Belge No: (119).

GAZETE VE DERGİLER

Akşam
Alemdar
Cumhuriyet
Haber
Hâdisat
Hayat Tarih Mecmuası
İkdam
Kurun
Memleket
Milliyet
Sabah
Satvet-i Milliye
Son Posta
Tan
Tasvir-i Efkâr
Tercüman-ı Hakikât
Tevhid-i Efkâr
Ulus
Vakit
Yedigün
Zaman

KİTAPLAR

1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı, İstanbul 1336.

Abdurrahman Şeref, *Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, (hızl.) Bayram Kodaman-M. Ali Ünal, TTK, Ankara 1996.

Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki*, (çev.) Nuran Ülken, Sander Yayınları, İstanbul 1971.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C. I ve II, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

Akbay, Cemal, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları İle Harbe Girişi*, Genelkurmay Atase Yayınları, Ankara 2014.

Akgül, Suat – Uzel, Sahir, *Musul Kerkük Harekâtı*, Berikan Yayınevi, Ankara 2004.

- Aksakal, Mustafa, *Harb-i Umûmî Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi?*, (çev.) Ebru Kılıç, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Akşin, Sina, *31 Mart Olayı*, İmge Kitabevi, İstanbul 2015.
- Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I – Mutlakiyete Dönüş*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.
- Akyol, Taha, *Rumeli'ye Veda 100. Yılında Balkan Bozgunu*, Doğan Kitap, İstanbul 2013.
- Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, TTK, Ankara 1988.
- Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, TTK, Ankara 2014.
- Alkan, Ahmet Turan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Cedit Neşriyat, Ankara 1992.
- Alkan, Necmettin, *Selanik İstanbul'a Karşı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- Alkan, Necmettin, *Ve Selanik Düştü 1912-1913 Balkan Savaşı ve Hezimet*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- Altay, Fahrettin, *10 Yıllık Savaş ve Sonrası*, Eylem Yayınları, Ankara 2008.
- Andonyan, Aram, *Balkan Savaşı*, (çev.) Zaven Biberyan, Aras Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Apak, Rahmi, *İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, TTK, Ankara 1990.
- Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, TTK, Ankara 1999.
- Armstrong, H.C., *Bozkurt*, (çev.) Gül Çağalı Güven, Arba Yayınları, İstanbul 1998.
- Arslan, Ali, *İstanbul'dan Çıkış Milli Mücadeleye Giriş*, İdil Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Artuç, İbrahim, *1915 Çanakkale Savaşı*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2015.
- Atabey, Figen, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, TTK, Ankara 2014.
- Ataksor, Halis, *Çanakkale Raporu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011.
- Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Atay, Falih Rıfkı, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1998.
- Avcı, Alaettin, *Türkiye'de Askerî Yüksek Okullar Tarihçesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1963.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. III., Remzi Kitabevi, İstanbul 1978.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.
- Avcıoğlu, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979.
- Aydın, Ayhan, *Musul Meselesi*, Turan Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Aydın, Salim, *Balkanlar'ın Acı Yüzü*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013.

- Balcıoğlu, Mustafa, Teşkilat-ı Mahsusadan Cumhuriyete, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2004.
- Balkan Harbi I*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1970.
- Balkan Harbi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1979.
- Bardakçı, İlhan, *İmparatorluğun Yağması*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- Bardakçı, Murat, *Bir Devlet Operasyonu 19 Mayıs*, Turkuvaz Kitap, İstanbul 2019.
- Bardakçı, Murat, *Şahbaba*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2006.
- Bartlett, Ellis Ashmead, *Bir İngiliz Savaş Muhabirinin Kaleminden Çanakkale Gerçeği*, (hızl.) Muzaffer Albayrak, (çev.) Yüzbaşı Rahmi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.
- Bartlett, Ellis Ashmead, *Türkler'in Rumeli'ye Vedası*, (çev.) Görkem Şengün – H. Büşra Yavuz, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 3, Kısım: II, TTK, Ankara 1991.
- Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 3, Kısım: III, TTK, Ankara 1991.
- Bayar, Celal, *Ben De Yazdım*, C. 6, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
- Ben De Yazdım*, C. 7, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
- Ben De Yazdım*, C. 8, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
- Beliğ, Mahmut, “Balkan Harbi’nde Çatalca ve Sağ Cenah Ordularının Harekâtı, Harbin Siyasi ve Psikolojik Tetkikatı”, *Askeri Mecmua*, İstanbul 1931.
- Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014.
- Birinci Dünya Harbi VII, Avrupa Cepheleri 1. Kısım Galiçya Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967.
- Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi*, VIII. Cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976.
- Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt, I. Kitap, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- Besbelli, Saim, *Çanakkale’de Türk Bahriyesi*, Deniz Matbaası, İstanbul 1959.
- Belen, Fahri, *Çanakkale Savaşı’ndan Alınan Dersler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009.
- Belen, Fahri, *20. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.
- Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1962.
- Bilbaşar, Sayhan, *Çanakkale 1915*, İstanbul 1971.

- Budak, Mustafa, *Misakı Millî'den Lozan'a*, Küre Yayınları, İstanbul 2014.
- Cassar, George H., *Çanakkale ve Fransızlar*, (çev.) Nejat Dalay, Milliyet Yayınları, 1974.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2010.
- Çakmak, Aydın, *Sürgünde Bir Hakan*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.
- Çamoğlu, Şemsettin, *Çanakkale Boğazı ve Savaşları*, Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1962.
- Çanakkale 1915 Boğaz Harekâtı*, (hızl.) Murat Çulcu, E Yayınları, İstanbul 2008.
- Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, (hızl.) Çanakkale Boğaz Komutanlığı, İstanbul 2008.
- Çanakkale Deniz Savaşları*, (hızl.) Erdoğan Şimşek, Aynur Güner, Deniz Basımevi, İstanbul 2010.
- Çanakkale Muharebâtı, Cihan Harbinde Osmanlı Harekât-i Tarihçesi*, (hızl.) Bülent Özdemir, Abdülmecit Mutaş, TTK, Ankara 2012.
- Çanakkale Savaşları Anlatıyor*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2006.
- Çelebi, Mevlüt, *Heyeti Nasîha Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, Akademi Kitabevi, İzmir 1992.
- Çobanoğlu, Ömer Zeki, *Balkan Harbi ve Şark Ordusunun Hezimet-i*, (nşr. Tüccarzâde İbrahim Hilmi), Dersaadet, 1332.
- Danışmend, İsmail Hamî, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.
- Danışmend, İsmail Hamî, *31 Mart Vakası*, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1961.
- Demirbaş, Bülent, *Musul Kerkük Olayı*, Arba Yayınları, İstanbul 1995.
- Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- Demirel, Ahmet, *Tek Partinin İktidarı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Diriker, Ahmet Nuri, *Cephelerde Bir Ömür*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013.
- Dündar, Recep, *Çanakkale Deniz Muharebeleri ve Orgeneral Cevat Çobanlı Paşa*, Bilsam Yayınları, Malatya 2015.
- Ekdal, Müfid, *Kapalı Hayat Kutusu Kadıköy Konakları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- Erickson, Edward J., *Size Ölmeyi Emrediyorum-Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, (çev.) Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.
- Erickson, Edward J., *Büyük Hezimet Balkan Harpleri'nde Osmanlı Ordusu*, (çev.) Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013.
- Erikan, Celâl, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- Erkal, Şükrü, *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı*, Atase Yayınları, Ankara 2014.

- Erol, Mine, *Türkiye 'de Amerikan Mandası Meselesi (1919-1920)*, İleri Basımevi, Giresun 1972.
- Ertem, Şefik, *Avrupa 'da Yüzbin Türk Askeri*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1992.
- Gençcan, Mehmet İhsan, *Çanakkale Savaşları ve Menkıbeler*, Bayrak Yayınları, İstanbul 2010.
- Gökbilgin, Tayyip, *Milli Mücadele Başlarken*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.
- Gönlübol, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.
- Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, TTK, Ankara 1993.
- Görgülü, İsmet, *Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 1999.
- Göztepe, Tarık Mümtaz, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütâreke Gayyasında*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1969.
- Göztoklusu, Murat, *Özdemir Bey'in Filistin Suriye Kuva-i Milliyesi ve El Cezire Konfederasyonu*, İstanbul 2010.
- Göztoklusu, Murat, *Musul Özdemir Harekâtı*, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Gülsoy, Ufuk, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994.
- Günesen, Fikret, *Çanakkale Savaşları*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1986.
- Güneş, İhsan, *Atatürk Dönemi Türkiye 'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- Hall, Richard C., *Balkan Savaşları*, (çev.) M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.
- Hochwachter, Gustav Von, *Balkan Savaşı Günlüğü*, (çev.) Sumru Toydemir, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009.
- İrtem, Süleyman Kâni, *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamit*, Temel Yayınları, İstanbul 2003.
- Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, TTK, Ankara 1989.
- Kadri, Hüseyin Kâzım, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- Kandemir, Feridun, *Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafası*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2017.
- Kandemir, Feridun, *Hatıraları ve Söylemedikleri İle Rauf Orbay*, Sinan Matbaası, İstanbul 1965.
- Karabekir, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969.
- Karacan, Ali Naci, *Lozan*, Milliyet Yayınları, 1971.

- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, TTK, Ankara 2011.
- Kayabalı İ. - Arslanoğlu C., *Çanakkale Zaferi 1915*, Ankara 1975.
- Kaymaz, İhsan Şerif, *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.
- Knight, Frank, *Çanakkale Savaşı*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1971.
- Kocahanoğlu, Osman Selim, *31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid*, Temel Yayınları, İstanbul 2009.
- Kocatürk, Utkan, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- Kurtoğlu, *Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale'de Türk Donanması*, (hızl.) Ali Fuat Örenç – Levent Düzcü, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- Kurtoğlu, Fevzi, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, Deniz Matbaası, İstanbul, 1935.
- Külçe, Süleyman, *Mareşal Fevzi Çakmak Askerî Hususî Hayatı*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1953.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Mondros'ta Musul'a Türk İngiliz İlişkileri*, İmaj Yayınevi, Ankara 2006.
- Lauzanne, Stephane, *Balkan Acıları*, (çev.) Murat Çulcu, Kastaş Yayınları, İstanbul 1990.
- Lorey, Hermann, *Türk Sularında Deniz Hareketleri*, (çev.) Tacettin Talayman, Deniz Basımevi, İstanbul 1946.
- Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, Hürriyet Yayınları, İstanbul.
- Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, Matbaa-i Ahmed İhsan, İstanbul 1341.
- Mahmud Muhtar, *Balkan Harbi (Üçüncü Kolordunun ve İkinci Doğu Ordusunun Muharebeleri)*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1979.
- Mahmud Muhtar Paşa, *Acı Bir Hatıra*, Kahire 1932.
- Mango, Andrew, *Atatürk*, (çev.) Füsun Doruker, Sabah Kitapları, İstanbul 2000.
- Mehmed Nihad, *Balkan Harbi'nde Çatalca Muharebesi*, İstanbul 1341.
- Mevlânzâde Rıfat, *İnkılâb-ı Osmâni'den Bir Yaprak*, , Kahire 1329.
- Mısıroğlu, Kadir, *Musul Meselesi ve Irak Türkleri*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1994.
- Miralay Pertev, *Balkan Harbi'nde Büyük Karargâh-ı Umûmi*, Erkân-ı Harbiye Matbaası, İstanbul 1927.
- Mirliva Sedat, *Yıldırım Ordularının Bozgunu Filistin'e Veda*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009.

- Mirliva Sedat, *Boğazlar Meselesi ve Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi*, Phonenix Yayınevi, Ankara 2007.
- Mithat, Ali Haydar, *Hatıralarım*, Akçit Yayın, İstanbul 1946.
- Moorehead, Alan, Çanakkale Geçilmez, (çev.) Günay Salman, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972.
- Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), BOA Yayınları, Ankara 1993.
- Mütercimler, Erol, *Gelibolu 1915*, Alfa Yayınları, İstanbul 2005.
- Oglander, Aspinall C.F., *-Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı*, C. I, Arma Yayınları, İstanbul 2005.
- Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, C. I, Emre Yayınları, İstanbul 1993.
- Osmanlı Askeri Tarihi*, (ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- Otay, Oğuz, *Efendi Kaptan Kurtar Bizi*, Denizler Kitabevi, İstanbul 2005.
- Öğütçü, Işık, *Abdülkadir Kemali Bey'in Anıları*, Everest Yayınları, İstanbul 2009.
- Öke, Mim Kemal, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1991.
- Öke, Mim Kemal, *Musul Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İrfan Yayımcılık, İstanbul...
- Öndeş, Osman, *Avni Paşa Anlatıyor*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- Özalp, Kâzım, *Milli Mücadele (1919-1922)*, C. I, TTK, Ankara 1998.
- Cilt II, TTK, Ankara 1989.
- Öztuna, Yılmaz, *Avrupa Türkiyesi'ni Kaybımız*, BKY Yayınları, İstanbul 2006.
- Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi*, (TBMM II. Dönem), TBMM Vakfı Yayınları, C.III,
- Özyüksel, Murat, *Hicaz Demiryolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, C. V, TTK, Ankara 2008.
- Renouvin, Pierre, *Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004.
- Rhodes, Robert, *Gelibolu Harekatı*, (çev.) Halûk V. Saltıkgil, Belge Yayınları, 1965.
- Said Halim Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı*, (çev.) Fatih Yücel, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, İmge Yayınevi, Ankara 2003.
- Sanders, Liman Von, *Türkiye'de Beş Yıl*, (çev.) Eşref Bengi Özbilen, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.
- Saray, Mehmet, *Türk Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, MEB Yayınları, İstanbul 1998.
- Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. I, Öğretmen Dünyası Yayınları, Ankara 1982.

- Satan, Ali, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, C. I, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2010.
- Satan, Ali, *100 Soruda Birinci Dünya Savaşı*, Rumuz Yayınları, İstanbul 2014.
- Schurman, Jacob Gould, *The Balkan Wars (1912-1913)*, Princeton University Press, 1914.
- Schweder, Paul, *Çanakkale Cephesinde Türklerin Genel Karargâhında*, (çev.) Eşref Bengi Özbilen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012.
- Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar Hatıralar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Cem Yayınevi, İstanbul 1976.
- Selek, Sabahattin, *Milli Mücadele*, C.I, Örgün Yayınlar, İstanbul 1982.
- Shaw J., Stanford, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, (çev.) Beyza Sümer Aydaş, TTK, Ankara 2014.
- Shaw, Stanford- Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, (çev.) Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 1983.
- Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, TTK, Ankara 1987.
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C. I, TTK, Ankara 1983.
- Söylemezoğlu, Galip Kemalî, *Başımıza Gelenler/Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondros'tan Mudanya'ya 1918-1922*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1939.
- Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım*, Arma Yayınları, İstanbul 2004.
- Şark Ordusu Birinci Çatalca Muharebesi, C.I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.
- Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1981.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul 1958.
- Şimşir, Bilal N., *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.
- Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C. VI, TTK, Ankara 2005.
- Taçalan, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Milliyet Yayınları, 1970.
- Taşyürek, Muzaffer, *Hedefi Meçhul Cephe Galiçya*, İzmir 2008.
- Talat Paşa, *Hatıralarım ve Müdafaam*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.
- Thomazi, A., *Çanakkale Deniz Savaşı*, (çev.) Hüseyin Işık, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997.

- TİH*, C.IV, *Güney Cephesi*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.
- Toker, Hülya, *Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014.
- Toker, Hülya, Nurcan Aslan, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri I*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.
- Toker, Hülya, *Birinci Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi 15. Kolordunun Harekâtı*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Balkan Harbi'nde Neden Münhezim Olduk?*, Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, İstanbul 1329.
- Türk İstiklal Harbi II. Cilt I. Kısım*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1963.
- Türkmen, Zekeriya, *Çanakkale 1915*, Berikan Yayınları, Ankara 2010.
- Türkmen, Zekeriya, *Mütâreke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK, Ankara Basımevi, Ankara 2001.
- Türkmen, Zekeriya, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları(1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011.
- Türkmen, Zekeriya, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1999.
- Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.
- Uluğ, Naşit H., *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet Yayınları, 1973.
- Uzdil, Mahmut Belig, *Balkan Savaşı'nda Mürettep I. Kolordunun Harekâtı*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- Ünal, Muhittin, *Miralay Bekir Sami Bey'in Milli Mücadele Anıları*, C. I, TTK, Ankara 2016.
- Von Kress, *Son Haçlı Seferi Kuman Gömülen İmparatorluk*, (çev.) Tahir Balaban, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, *Tanıdıklarım*, (hızl.) Göktürk Ömer Çakır, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.
- Yalman, Ahmed Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970, C. I ve II.

- Yazman, Mehmet Şevki, *Cephaneniz Yoksa Süngünüz Var Bir Subayın Kaleminden Türk Çanakkale*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008.
- Yel, Selma, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.
- Yetkin, Gıyas. *Yaratanların Ağzından 18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi*, Türkiye Eski Muharipler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1965.
- Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, (hızl.) İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.

MAKALELER

- Albayrak, Muzaffer, “ 100. Yılında Çanakkale Muharebelerini Hatırlamak”, *Yeni Türkiye*, Ankara 2015, Sayı: 65, s. 222-251.
- Akalın, Durmuş, “Dünya Savaşı Öncesinde Goeben ve Breslau’nın Akdeniz’deki Faaliyetleri ve Çanakkale’ye Gelişleri”, *Yeni Türkiye*, Ankara 2015, Sayı: 65, s. 146-161.
- Ali Nüzhet, “Asker Mezarlığı”, *Küçük Mecmua*, 1338, Sayı: 20, s. 150-151.
- Alkan, Necmettin, “ II. Abdülhamid’in Selanik’ten İstanbul’a Nakli ve İkamet Yeri Arayışları “, *Mehmet İpşirli Armağanı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 97-105.
- Armaoğlu, Fahir, “İngiliz Belgelerinde İstanbul’un İşgali (16 Mart 1920)”, *Belleten*, 1998, C. VXII, S. 234, s. 469-484.
- Atabay, Mithat, “Çanakkale Savaşları Sırasında Devletlerin Stratejileri”, *Çanakkale Tarihi*, C. IV, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 1881-1890.
- Atabey, Figen, “Belgelerle Çanakkale Muharebelerine Denizden Bakış”, *Yeni Türkiye*, Ankara 2015, Sayı: 65, s. 432-455.
- Atalay, Bülent, “Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a Çıkış Sürecinde Gelişen Olaylar”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1572-1584.
- Avcı, Sinan, “Çanakkale Savaşlarında Alman Komutanlar”, *Yeni Türkiye*, Ankara 2015, Sayı: 65, s. 702-720.
- Ayışığı, Metin, “Mütareke Döneminde Harbiye Nezareti İle Kuvayımillîye Arasındaki İlişkilere Dair Bazı Belgeler”, *Kuruluştan Günümüze Türk Ordusu On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri II*, Genelkurmay Yayınları, Ankara 2010, s. 1-14.

- Ayışığı, Metin, “Kurtuluş Savaşı Sırasında İstanbul Hükümetleri İle Kuvâ-yı Milliye Arasındaki Münasebetler”, *Türkler*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1181-1213.
- Aytepe, Oğuz, “Milli Mücadelede Manda Sorunu ve Mustafa Kemal’in Yaklaşımı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.6, S.24, Ankara 1999, s. 475-486.
- Bal, Ali, “Balkan Harbi’nde Türk Ordusunun Lojistik Durumu”, *XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi, On Dördüncü Askeri Tarih Kongresi Bildirileri II*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2014, s. 497-503.
- Baycan, Nusret, “Orgeneral Cevat Çobanlı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VII, Sayı: 20, Kasım 1991, s. 367-389.
- Beşikçi, Mehmet, “On Yıllık Harp ve Topyekün Seferberlik”, *Osmanlı Askeri Tarihi*, (ed. Gültekin Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 287-311.
- Beyoğlu, Süleyman, “Kuvayı Milliye Hakkında Bazı Yeni Bilgiler”, *Bir*, Sayı: 5, İstanbul 1996, s. 39-59.
- Bıyıklıoğlu, Tefik, “Mondros Mütârekenamesinde Elviye Selâse İle İlgili Yeni Vesikalar”, *Belleten*, Cilt: XXI, S. 84, 1957, s. 569-584.
- Birinci, Ali, “31 Mart Vak’ası’nın Bir Yorumu”, *Türkler*, C. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 335-374.
- Budak, Mustafa, “Mütâreke Döneminde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri”, *İlmî Araştırmalar*, S.5, İstanbul 1997, s. 81-105.
- Çapa, Mesut, “Sakarya Savaşı’ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşması’nın Uygulanması ve Belgeler”, *AÜTİTE Dergisi Atatürk Yolu*, 1989, S. 3, s. 399-418.
- Çobanlı, Cevat, “Çanakkale ve Mehmetçik”, *Kemalizm*, C. 16, S. 188, İstanbul, Mart 1976, s. 23.
- Demirel, Ahmet, “Birinci Mecliste İktidar ve Muhalefet”, *Yeni Türkiye, Cumhuriyet*, C. I, S. 4, Ankara 1998, s. 289-311.
- Eldemir, Lokman, “Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevkii İntepe Topçu Grubu’ndan Bir Subayın Günlüğü”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 11, Bahar 2013, S. 14, s. 33-47.
- Erat, Muhammet, “Çanakkale Savaşlarında Deniz Harekâtı”, *Çanakkale Tarihi*, C.4, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 2005-2056.

- Erdem, Ş. Can, “İşgal Devletlerinin İstanbul’u Resmen İşgali ve Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XXI, S. 62, Temmuz 2005, s. 677-694.
- Esenkaya, Ahmet, “Çanakkale Cephesinde Anadolu Yakası Topları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, 2012, S. 12, s. 1-34.
- Esenkaya, Ahmet, “Çanakkale Cephesi Açılışı ve 18 Mart 1915 Zaferi”, *Yeni Türkiye*, Ankara 2015, S. 65, s. 162-189.
- Eyicil, Ahmet, – Hamadlark, Peyman, “Türkiye – Irak İlişkilerinde Musul Sorunu”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12-2, 2015, s. 67-84.
- Gökalp, Ziya, “Zafer Âbidesi”, *Küçük Mecmua*, Diyarbekir Vilayet Matbaası, 1340, S. 15, s. 69-70.
- Jaeschke, Gotthard, “İngiliz Belgeleri Işığında Mondros’a Giden Yol”, *Belleten*, C. XXXI, S.121, TTK, Ankara 1967, s. 113-133.
- Karacagil, Ö. Kürşat, “Alman İmparatoru İstanbul’da (1917)”, *Akademik Bakış*, C. 6, S. 12, 2013, s. 111-133.
- Kemal, Cemal, “Nablus Meydan Muharebesi’nde Mustafa Kemal “, *AÜTİTE Atatürk Yolu Dergisi*, S. 51, Ankara 2013, s. 617-651.
- Kısıklı, Emine, “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi “, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 24, Kasım 1999-2003, s. 487-526.
- Koloğlu, Orhan, “İttihat ve Terakki Partisinin Dış Politikası”, *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, TTK, Ankara 1999, s. 233-239.
- Küçük, Cevdet, “Balkan Savaşı “, *DİA*, C. 5, s. 23-25.
- Kürkçüoğlu, Ömer - Erhan, Çağrı, “Lozan Gelişmeleri”, *Yaşayan Lozan*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 17-106.
- Nykiel, Piotr, “Osmanlı Ordusunun Galiçya’da Ne İş yaptı?”, *Atlas Tarih Dergisi*, Sayı: 30, 2014, s. 86-93.
- Öksüz, Melek, “Girit Meselesi’nin Belirsizlik Yılları”, *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar 2010, S. 25, s. 93-114.
- Özcan, Azmi, “Otuzbir Mart Vakası”, *DİA*, C. 34.
- Özgüldür, Yavuz, “Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na Girişi Goeben ve Breslau Olayı”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, ATASE Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 111-117.

- Özkaya, Yücel, “İzmir’in İşgalinin Anadolu’daki Tepkileri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara 1996, S. 1, s. 65-74.
- Semiz, Yaşar, “ 18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14, Konya 2003, s. 221-247.
- Sonyel, Salahi, “İngiliz Belgelerine Göre Medine Müdafii Fahrettin Paşa”, *Belleten*, C. XXXVI, S. 143, Yıl: 1972, s. 333-375.
- Şahin, Enis, “Çanakkale Savaşları Kronolojisi”, *Çanakkale Tarihi*, C. 4, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 1843-1862.
- Tepekaya, Muzaffer, “ Osmanlı – Alman İlişkileri (1870 – 1914) , *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 40-56.
- Tepekaya, Muzaffer - Kaplan, Leyla, “Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi, S. 10, 2003, s. 147-201.
- Tetik, Ahmet, “Malta’dan Esir Mektupları”, *AAMD*, C. XX, Mart 2004, S. 58, s. 83-103.
- Tolon, Hurşit, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr’e Giden Yol”, *Onbirinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri I*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 89-101.
- Türkmen, İsmet, “ Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basına Yönelik Sansür Uygulamalarına Dair Bir Değerlendirme”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. 4, S. 10, 2015, s. 71-89.
- Türkmen, Zekeriya, “Kuvayı Milliye Döneminde İstanbul – Anadolu İlişkilerinde Yumuşama Dönemine Geçiş: Ali Rıza Paşa Kabinesi – Mustafa Kemal Paşa İlişkileri”, *Atatürk Dergisi*, C. 3, S. 1, Ocak, 2000, s. 201-213.
- Türkmen, Zekeriya, “19 Mayıs 1919 Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a Çıkışı”, *Türkler*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1529-1571.
- Ülman, Yeşim Işıl, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Bir Aydının Portresi (1861-1940) Dr. Besim Akalın”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* “, S. 10-11, İstanbul 2004-2005, s. 435-464.
- Vâsıf Bey, “ Sultan Hamid’in Muhafızıydım – Düşman Selanik Kapılarında- ”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 12, İstanbul 1967, s. 78-83.
- Yavuz, Celalettin, “Abdülhamid’in Selanik’ten İstanbul’a Alman Gemisi İle Nakli”, *AÜDTCTF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 20, S. 31, Ankara 2000, s. 167-177.
- Ziyad Ebuzziya, “Ahmed Rıza”, *DİA*, C.2, s. 124-127.

TEZLER

- Çiftçi, Fikret, *Atatürk ve Musul Meselesi (Türkiye'nin Musul Meselesindeki Düşüncelerini İfade Eden Kırmızı Kitaba Göre)*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2000.
- Kemal, Cemal, *Birinci Dünya Harbinde Filistin Cephesi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2004.
- Korkmaz, Ender, *Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.
- Kurşun, Zekeriya, *Küçük Mehmed Said Paşa*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1991.
- Şen, İsmail, *Sadrızam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa (1832-1913)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995.
- Tarım, Mehmet Fatih, *Birinci Dünya Savaşı'nda Yıldırım Ordular Grubu*, Yüksek Lisans Tezi, MKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Zeyrek, Suat, *Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

GENEL AĞ KAYNAKLARI

- <http://www.arapgir.gov.tr/arapgirli-pasalar> (20.07.2017).
- <http://www.tas-istanbul.com/portfolio-view/fatih-camii-haziresi-musir-mehmet-sakir-pasa/> (11.10.2017).
- http://www.geliboluyuanlamak.com/179_cevat-pasa-nin-canakkale-de-yaptirdigi-okullar-ahmet-yurttakal.html (10.11.2016).
- <http://midyat.net/midyat-camileri.html> (15.08.2017).

EKLER

EK 1: Vesikalar

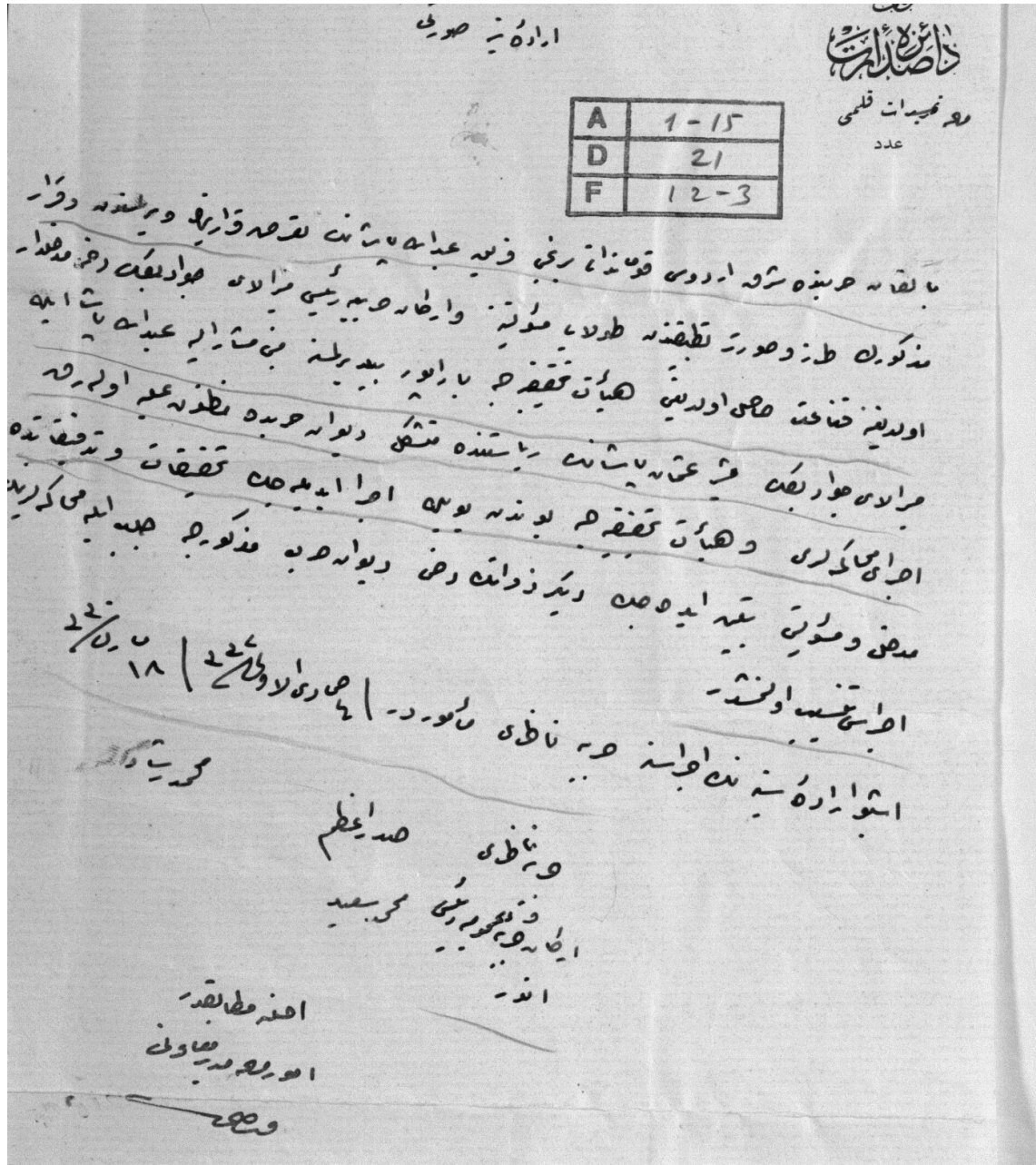
BOA, BEO, A.MKT.MHM, Dosya No: 742, Gömlek No: 22 -3.

289

Vesika No: 2

Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa ile Şark Ordusu Erkân-ı Harbiye Reisi Cevat Bey'in Şark Ordusu'nun taarruz kararından ve taarruzun tatbikinden sorumlu tutularak divan-ı harpte yargılanacaklarına dair irâde sureti.

ATASE Arşivi, Koleksiyon: BLH, Klasör: 100, Dosya: 28, Fihrist: 12-3.

Çanakkale Muharebeleri döneminde Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nin 29 Ekim 1915 tarihli nüshasında Mirliva Cevat Paşa ile Miralay Mustafa Kemal'in fotoğrafları (Atatürk'ün ulusal gazetelerde yayınlanan ilk fotoğrafıdır).

تشیق ۱۰ یاره • ییشکی سنه

اشراق نشراتی | استانبول وولات ایچون سنه ۱۰۰۰ آلی آلی • اوچ آلی • بر آلی • احراف

ایک ایشیه ایچون • ۳۷ • ۱۹ • ۱۰ • یولده یولده

ساعت	اول	ایک	ایک	ایک	ایک
۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱
۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲
۱۳	۱۳	۱۳	۱۳	۱۳	۱۳
۱۴	۱۴	۱۴	۱۴	۱۴	۱۴
۱۵	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵
۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶
۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷
۱۸	۱۸	۱۸	۱۸	۱۸	۱۸
۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹
۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰
۲۱	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱
۲۲	۲۲	۲۲	۲۲	۲۲	۲۲
۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳
۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴
۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵
۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶
۲۷	۲۷	۲۷	۲۷	۲۷	۲۷
۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸
۲۹	۲۹	۲۹	۲۹	۲۹	۲۹
۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰
۳۱	۳۱	۳۱	۳۱	۳۱	۳۱
۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲
۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳
۳۴	۳۴	۳۴	۳۴	۳۴	۳۴
۳۵	۳۵	۳۵	۳۵	۳۵	۳۵
۳۶	۳۶	۳۶	۳۶	۳۶	۳۶
۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۳۸	۳۸	۳۸	۳۸	۳۸	۳۸
۳۹	۳۹	۳۹	۳۹	۳۹	۳۹
۴۰	۴۰	۴۰	۴۰	۴۰	۴۰
۴۱	۴۱	۴۱	۴۱	۴۱	۴۱
۴۲	۴۲	۴۲	۴۲	۴۲	۴۲
۴۳	۴۳	۴۳	۴۳	۴۳	۴۳
۴۴	۴۴	۴۴	۴۴	۴۴	۴۴
۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۶	۴۶	۴۶	۴۶	۴۶	۴۶
۴۷	۴۷	۴۷	۴۷	۴۷	۴۷
۴۸	۴۸	۴۸	۴۸	۴۸	۴۸
۴۹	۴۹	۴۹	۴۹	۴۹	۴۹
۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰
۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱
۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲
۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳
۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴
۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵
۵۶	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶
۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷
۵۸	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸
۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹
۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰
۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱
۶۲	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲
۶۳	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳
۶۴	۶۴	۶۴	۶۴	۶۴	۶۴
۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵
۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶
۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷
۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸
۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹
۷۰	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰
۷۱	۷۱	۷۱	۷۱	۷۱	۷۱
۷۲	۷۲	۷۲	۷۲	۷۲	۷۲
۷۳	۷۳	۷۳	۷۳	۷۳	۷۳
۷۴	۷۴	۷۴	۷۴	۷۴	۷۴
۷۵	۷۵	۷۵	۷۵	۷۵	۷۵
۷۶	۷۶	۷۶	۷۶	۷۶	۷۶
۷۷	۷۷	۷۷	۷۷	۷۷	۷۷
۷۸	۷۸	۷۸	۷۸	۷۸	۷۸
۷۹	۷۹	۷۹	۷۹	۷۹	۷۹
۸۰	۸۰	۸۰	۸۰	۸۰	۸۰
۸۱	۸۱	۸۱	۸۱	۸۱	۸۱
۸۲	۸۲	۸۲	۸۲	۸۲	۸۲
۸۳	۸۳	۸۳	۸۳	۸۳	۸۳
۸۴	۸۴	۸۴	۸۴	۸۴	۸۴
۸۵	۸۵	۸۵	۸۵	۸۵	۸۵
۸۶	۸۶	۸۶	۸۶	۸۶	۸۶
۸۷	۸۷	۸۷	۸۷	۸۷	۸۷
۸۸	۸۸	۸۸	۸۸	۸۸	۸۸
۸۹	۸۹	۸۹	۸۹	۸۹	۸۹
۹۰	۹۰	۹۰	۹۰	۹۰	۹۰
۹۱	۹۱	۹۱	۹۱	۹۱	۹۱
۹۲	۹۲	۹۲	۹۲	۹۲	۹۲
۹۳	۹۳	۹۳	۹۳	۹۳	۹۳
۹۴	۹۴	۹۴	۹۴	۹۴	۹۴
۹۵	۹۵	۹۵	۹۵	۹۵	۹۵
۹۶	۹۶	۹۶	۹۶	۹۶	۹۶
۹۷	۹۷	۹۷	۹۷	۹۷	۹۷
۹۸	۹۸	۹۸	۹۸	۹۸	۹۸
۹۹	۹۹	۹۹	۹۹	۹۹	۹۹
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

تشیق افکار

مستقل افکار نشرته

عزتک اور تحریریه و اخبارات ازمسته خانه اوزال (تشیق افکار) اوزماتنی سنه کوندرلیدر

تشیق ۱۰ یاره • ییشکی سنه

اشراق نشراتی | استانبول وولات ایچون سنه ۱۰۰۰ آلی آلی • اوچ آلی • بر آلی • احراف

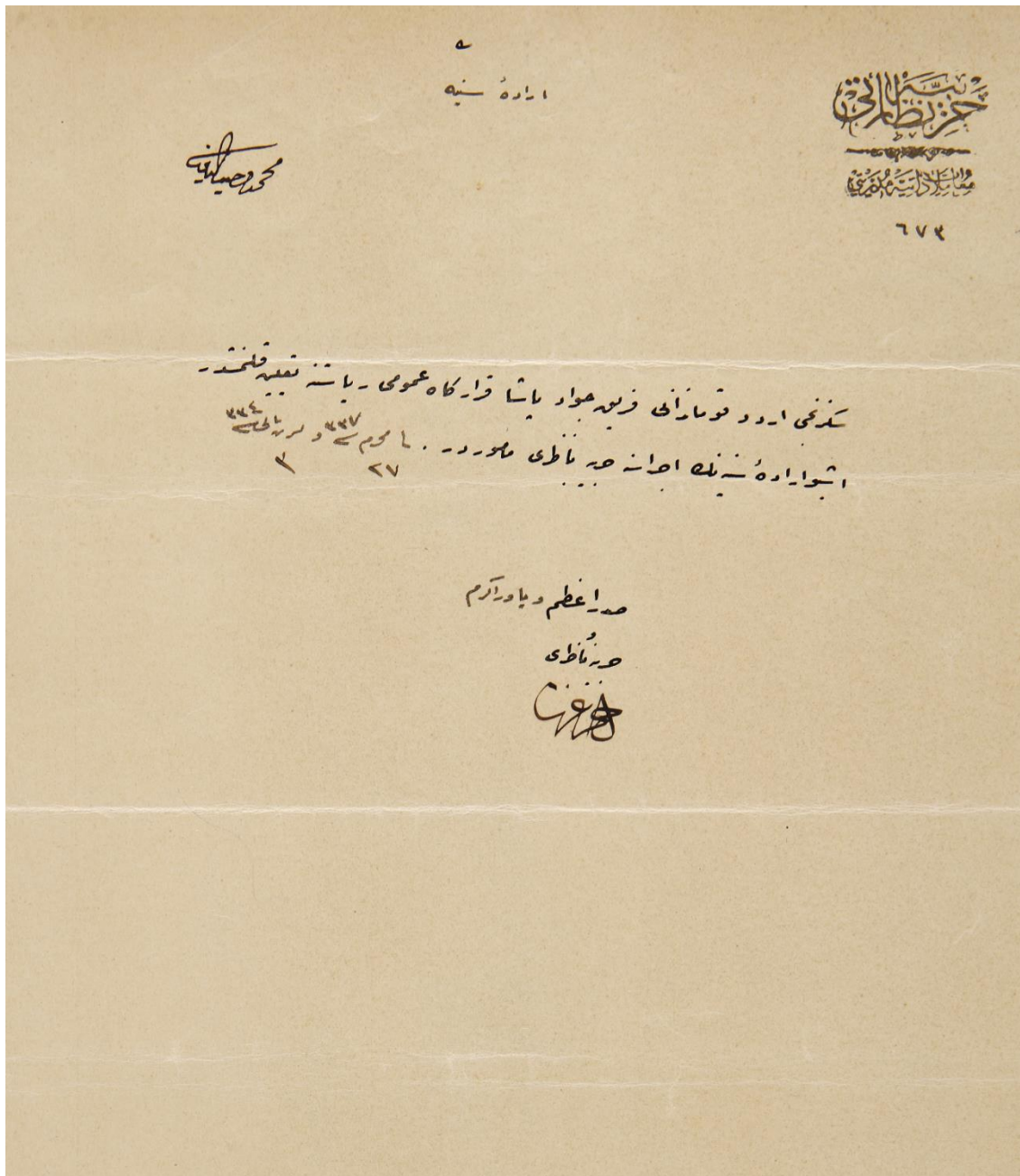
ایک ایشیه ایچون • ۳۷ • ۱۹ • ۱۰ • یولده یولده

ساعت	اول	ایک	ایک	ایک	ایک
۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱
۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲
۱۳	۱۳	۱۳	۱۳	۱۳	۱۳
۱۴	۱۴	۱۴	۱۴	۱۴	۱۴
۱۵	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵
۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶	۱۶
۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷
۱۸	۱۸	۱۸	۱۸	۱۸	۱۸
۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹	۱۹
۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۰
۲۱	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱	۲۱
۲۲	۲۲	۲۲	۲۲	۲۲	۲۲
۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳	۲۳
۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴
۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵	۲۵
۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶	۲۶
۲۷	۲۷	۲۷	۲۷	۲۷	۲۷
۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸	۲۸
۲۹	۲۹	۲۹	۲۹	۲۹	۲۹
۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰	۳۰
۳۱	۳۱	۳۱	۳۱	۳۱	۳۱
۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲	۳۲
۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳
۳۴	۳۴	۳۴	۳۴	۳۴	۳۴
۳۵	۳۵	۳۵	۳۵	۳۵	۳۵
۳۶	۳۶	۳۶	۳۶	۳۶	۳۶
۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۳۸	۳۸	۳۸	۳۸	۳۸	۳۸
۳۹	۳۹	۳۹	۳۹	۳۹	۳۹
۴۰	۴۰	۴۰	۴۰	۴۰	۴۰
۴۱	۴۱	۴۱	۴۱	۴۱	۴۱
۴۲	۴۲	۴۲	۴۲	۴۲	۴۲
۴۳	۴۳	۴۳	۴۳	۴۳	۴۳
۴۴	۴۴	۴۴	۴۴	۴۴	۴۴
۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵	۴۵
۴۶	۴۶	۴۶	۴۶	۴۶	۴۶
۴۷	۴۷	۴۷	۴۷	۴۷	۴۷
۴۸	۴۸	۴۸	۴۸	۴۸	۴۸
۴۹	۴۹	۴۹	۴۹	۴۹	۴۹
۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰
۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱	۵۱
۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲	۵۲
۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳	۵۳
۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴	۵۴
۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵	۵۵
۵۶	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶	۵۶
۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷	۵۷
۵۸	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸	۵۸
۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹	۵۹
۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰	۶۰
۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱	۶۱
۶۲	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲	۶۲
۶۳	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳	۶۳
۶۴	۶۴	۶۴	۶۴	۶۴	۶۴
۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵	۶۵
۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶
۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷	۶۷
۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸	۶۸
۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹	۶۹
۷۰	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰	۷۰
۷۱	۷۱	۷۱	۷۱	۷۱	۷۱
۷۲	۷۲	۷۲	۷۲	۷۲	۷۲
۷۳	۷۳	۷۳	۷۳	۷۳	۷۳
۷۴	۷۴	۷۴	۷۴	۷۴	۷۴
۷۵	۷۵	۷۵	۷۵	۷۵	۷۵
۷۶	۷۶	۷۶	۷۶	۷۶	۷۶
۷۷	۷۷	۷۷	۷۷	۷۷	۷۷
۷۸	۷۸	۷۸	۷۸	۷۸	۷۸
۷۹	۷۹	۷۹	۷۹	۷۹	۷۹
۸۰	۸۰	۸۰	۸۰	۸۰	۸۰
۸۱	۸۱	۸۱	۸۱	۸۱	۸۱
۸۲	۸۲	۸۲	۸۲	۸۲	۸۲
۸۳	۸۳	۸۳	۸۳	۸۳	۸۳
۸۴	۸۴	۸۴	۸۴	۸۴	۸۴
۸۵	۸۵	۸۵	۸۵	۸۵	۸۵
۸۶	۸۶	۸۶	۸۶	۸۶	۸۶
۸۷	۸۷	۸۷	۸۷	۸۷	۸۷
۸۸	۸۸	۸۸	۸۸	۸۸	۸۸
۸۹	۸۹	۸۹	۸۹	۸۹	۸۹
۹۰	۹۰	۹۰	۹۰	۹۰	۹۰
۹۱	۹۱	۹۱	۹۱	۹۱	۹۱
۹۲	۹۲	۹۲	۹۲	۹۲	۹۲
۹۳	۹۳	۹۳	۹۳	۹۳	۹۳

Vesika No: 4

Birinci Dünya Harbi'nde 8. Ordu Kumandanı Cevat Paşa'nın Karargâh-ı Umûmî Riyâsetine tayin edildiği.

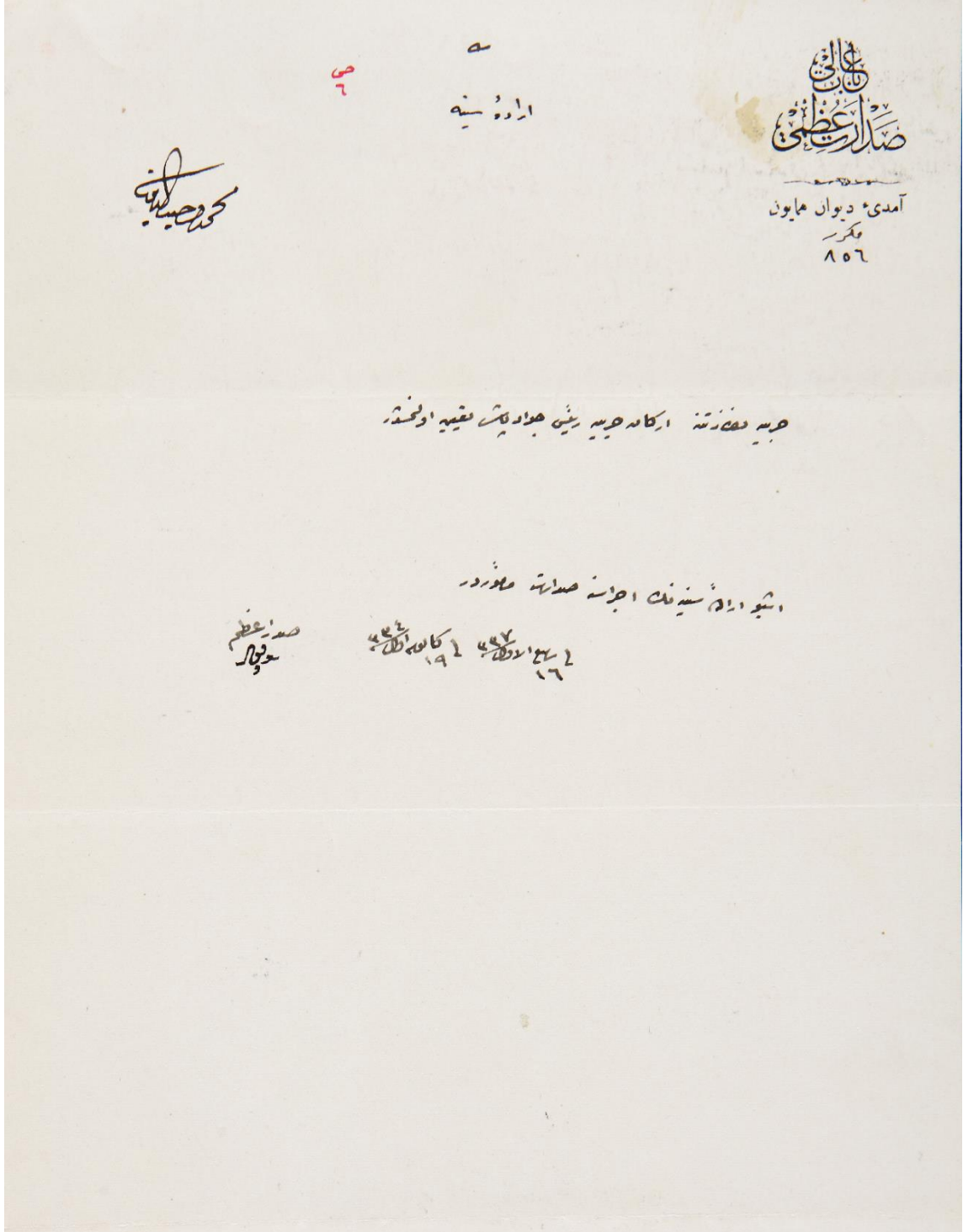
BOA. DUÏT. 157/72.

Vesika No: 5

Cevat Paşa'nın Harbiye Nâzırlığına atanmasına dair irâde.

BOA. DUİT. 9/47.

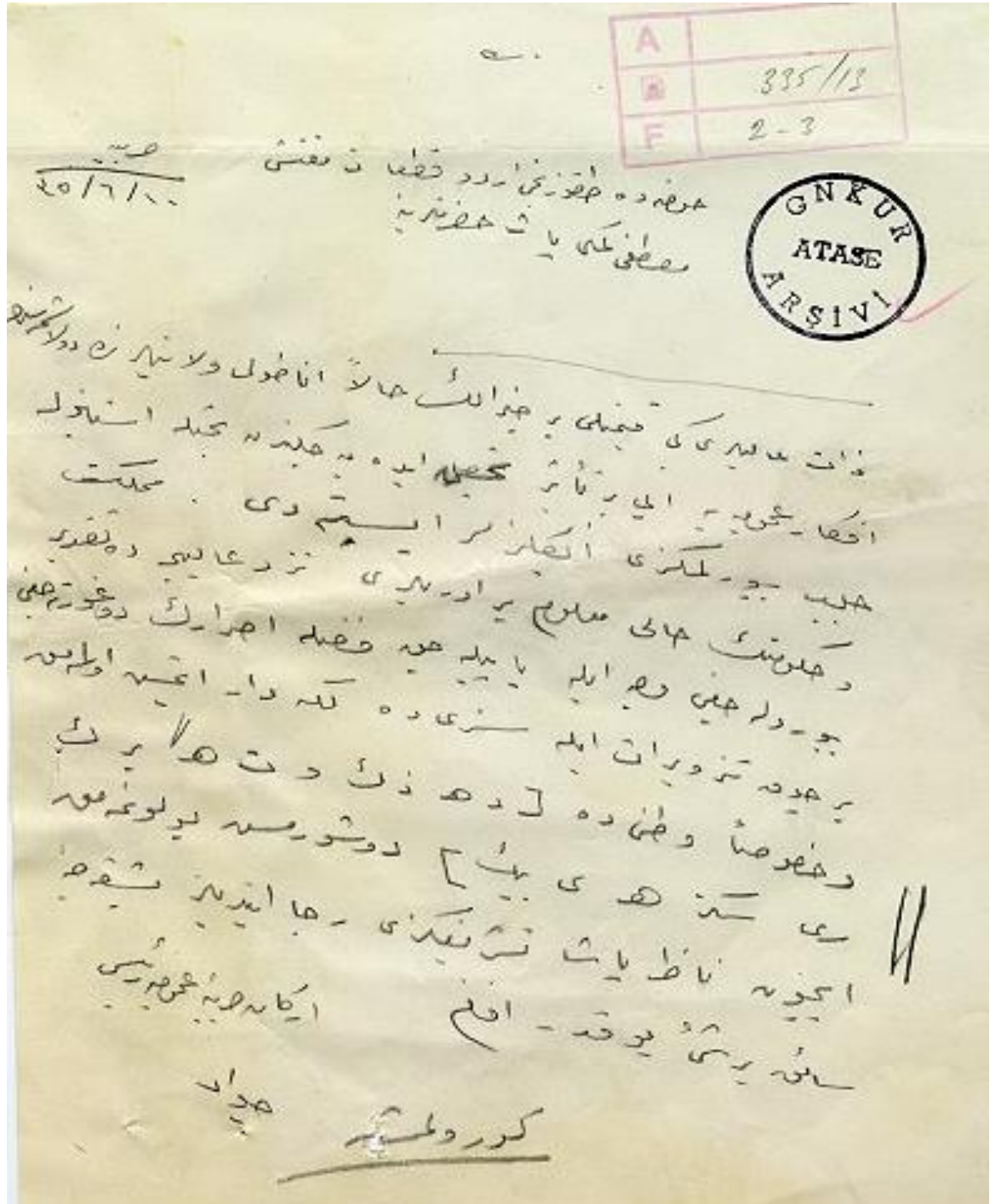
ATASE Arşivi, Koleksiyon: ATAZB, Kutu No: 5, Gömlek No: 21, Fihrist: 6.

Vesika No: 7

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa'nın Havza'da 9. Ordu Kıtaaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya kendisini İstanbul'a çağırmanın İngilizler olduğu hususundaki yazısı.

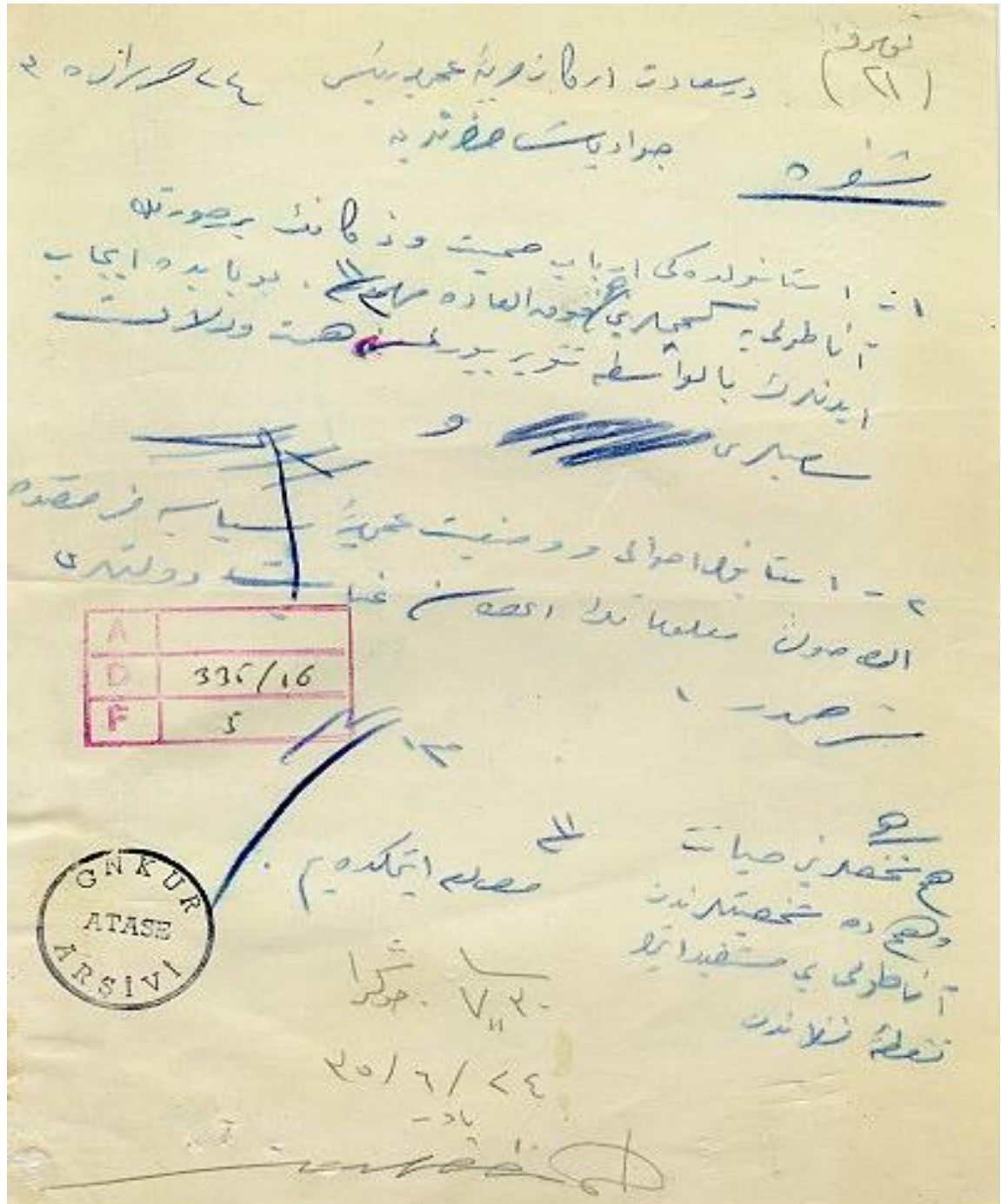
ATASE Arşivi, Koleksiyon: ATAZB, Kutu No: 8, Gömlek No: 45, Fihrist: 2-3.

Vesika No: 8

9 Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Haziran 1919'da Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa'ya İstanbul'daki hamiyet sahibi kişilerin Anadolu'ya geçmelerinin son derece önemli olduğunu bildirmesi.

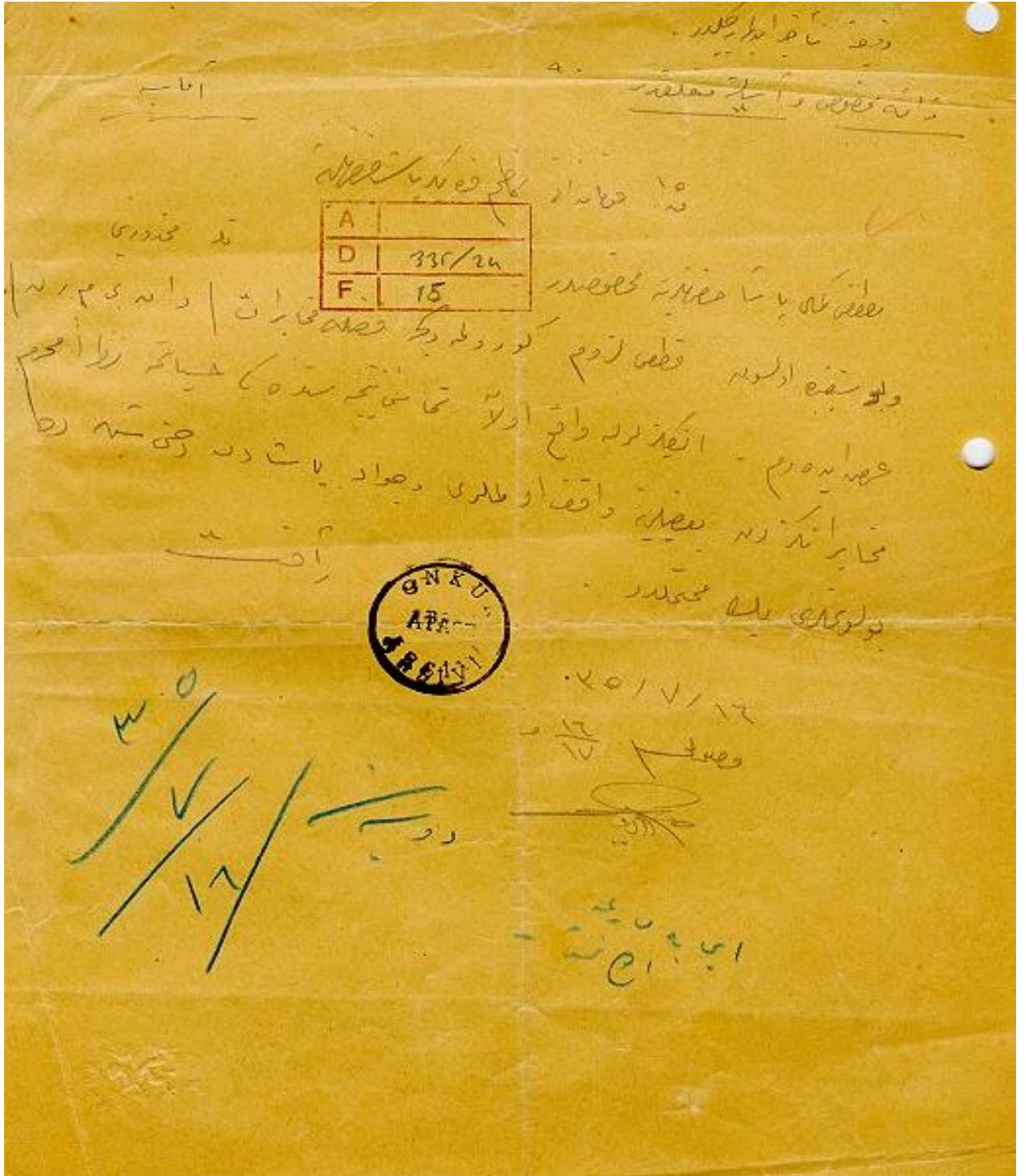
ATASE Arşivi, Koleksiyon: ATAZB, Kutu No: 8, Gömlek No: 97, Fihrist: 5.

Vesika No: 9

Refet Paşa'nın İngilizlerin Cevat Paşa'dan şüphelendiklerine, İngilizlerin eline geçme ihtimaline karşı gerekmedikçe haberleşme yapılmamasına dair Mustafa Kemal Paşa'ya ve Kazım Karabekir Paşa'ya uyarısı.

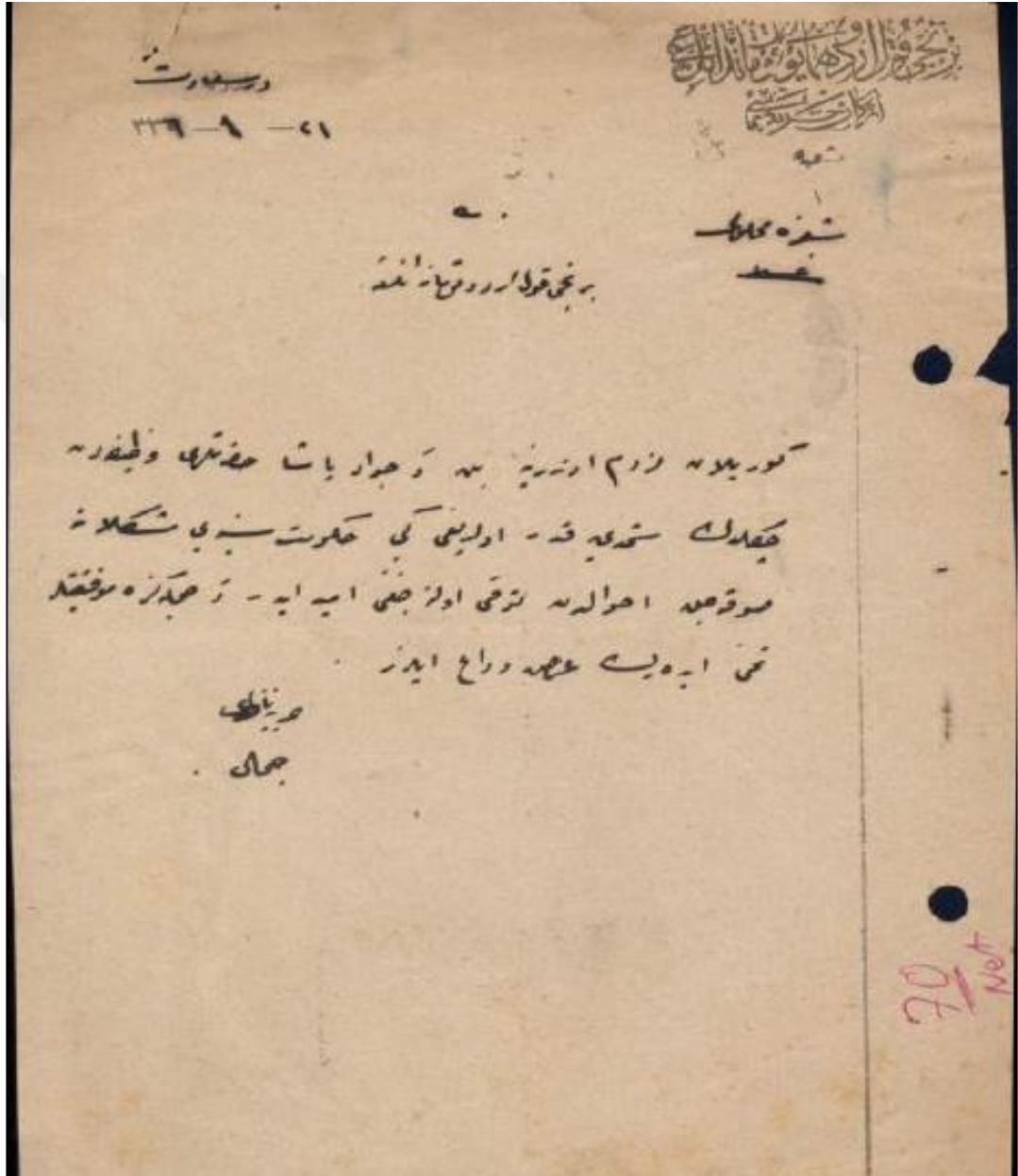
ATASE Arşivi, Koleksiyon: ATAZB, Kutu No: 10, Gömlek No: 88, Fihrist: 15.

Vesika No: 10

Hükümeti zor durumda bırakmamak için Harbiye Nâzırı Cemal Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa'nın istifa ettikleri.

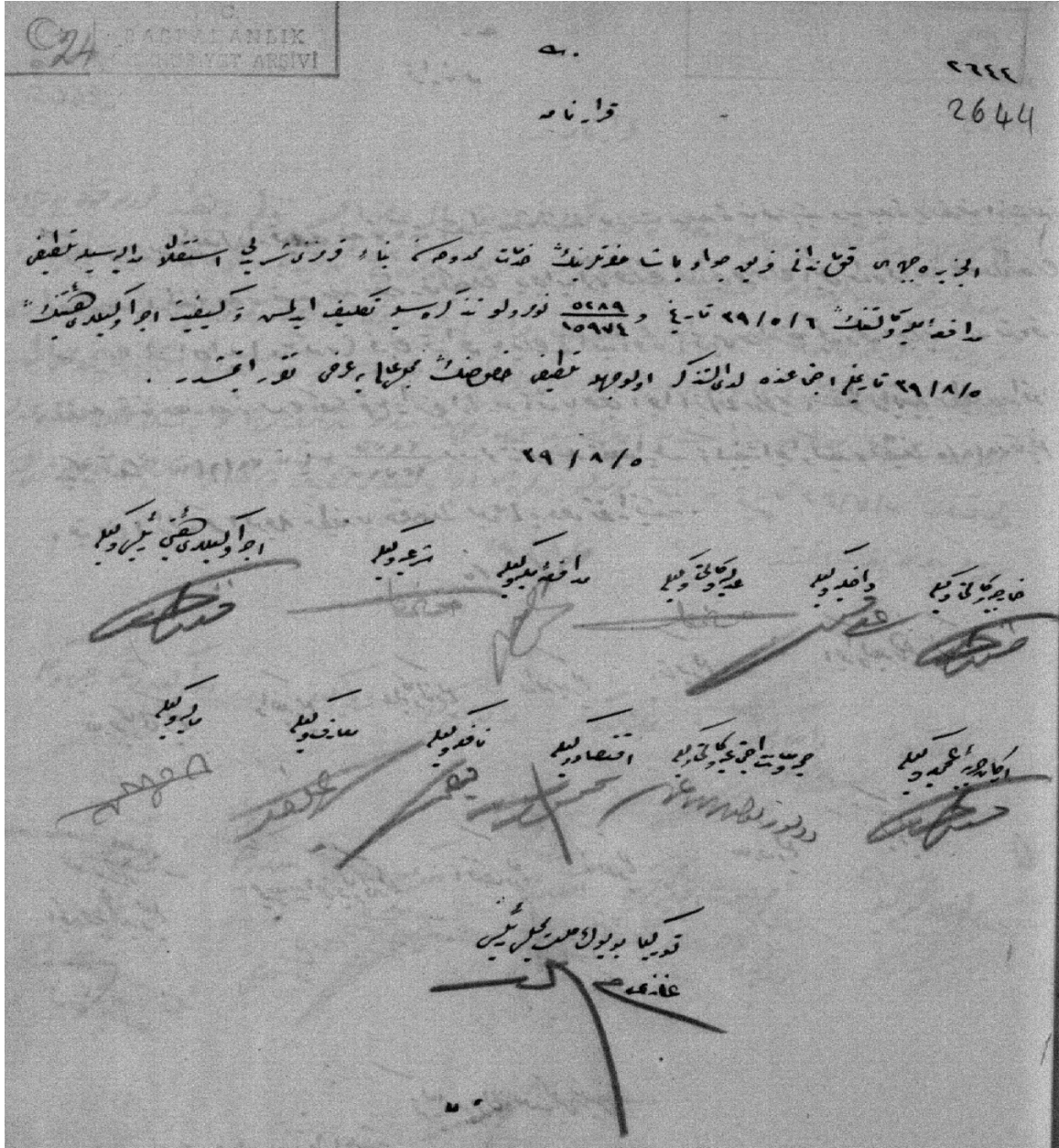
Atatürk Kitaplığı Arşivi, Bel. Mtf. 47784.

Vesika No 11:

El-Cezire Cephesi Kumandanı Cevat Paşa'ya 5 Ağustos 1923'te İstiklâl Harbi'ndeki hizmetlerine karşılık TBMM tarafından Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası verilmesine dair kararname.

BCA, Fon No: 30 18 1 1, Kutu No: 7, Dosya Gömleği No: 27, Sıra No: 5.

Elazığ Mebusu Cevat Paşa'nın mebusluktan istifasının kabul edildiği.

BCA, Fon No: 30 10 0 0, Kutu No: 4, Dosya Gömleği No: 23, Sıra No: 43.

[illegible]

Vesika No: 13

Yaş haddinden emekliye ayrılan Cevat Paşa'nın Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e bağlılığını bildirmesi.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Sıra No:1, Ebis No: 1015023, Belge No:22, Ek No: 25.

T. C.
P. T. T. U. M.

TELGRAF
14526

1015023-25
Yol (No: 251/1)

Devlet telgraf muhaberatından dolayı: **türkiye cumhuriyeti başkanı kemal ata turan ankara =**

ANKARA
21 10 93
SİMEN

A	5-5
D	79
F	3-23

İLK MERKEZ	NO	KELİME	VERİLDİĞİ	RESMİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI	İMZA
1148	tophane	672 39 24/10 11 50	g				

varım esirdanberi hizmetinde bulunduğum ordudan yas haddinden oturu bu gün ayrılırken cumhuriyet ordularının baş komutanı bulunan ulu onderimize ieden bağlılığını tekrar eder derin ve daimi saygılarımı sunarak eller operim = 1 emekli orgeneral

cevad cobanlı

EK 2: Fotoğraflar

Fotoğraf No: 1 Cevat Çobanlı'nın babası Müşir Mehmet Şakir Paşa.

Fotoğraf No: 2 22 Ağustos 1907 - Şam – Rayak demiryolu hattının açılış töreninden.
(Cevat Paşa üniformalılardan soldan ikinci)

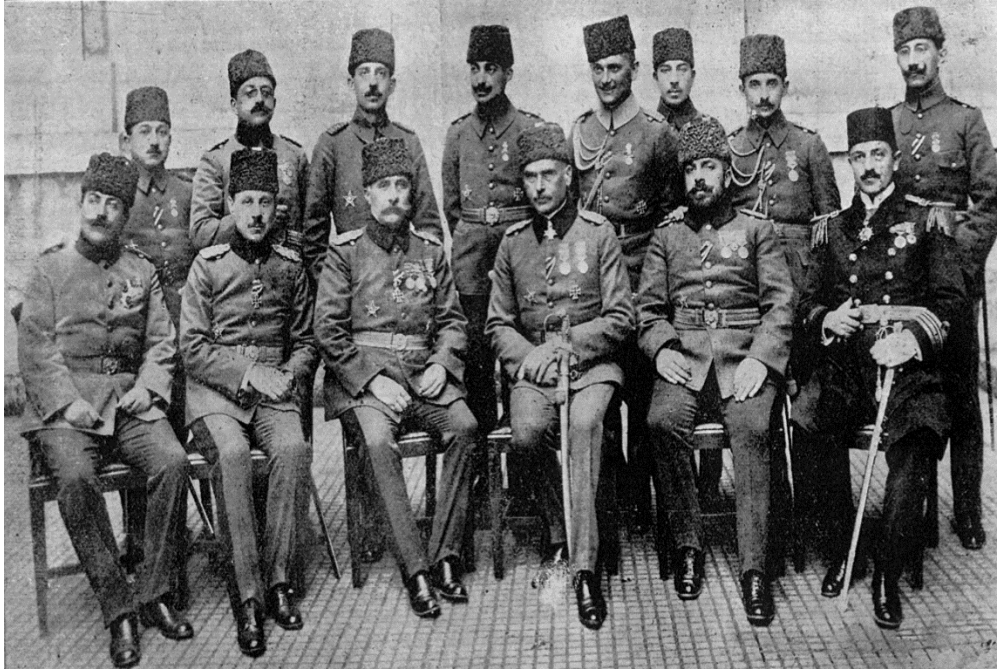
Fotoğraf No: 3 Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Mirliya Cevat Paşa

Fotoğraf No: 4 Cevat Paşa müstahkem mevki karargâhında kurmaylarıyla birlikte.
(Ortada önde)

Fotoğraf No: 5 Çanakkale Muharebeleri'nde komuta kadrosu (Cevat Paşa oturanlarda sol başta).

Fotoğraf No: 6 1917’de Galiçya Cephesi’nde yaralanan ve Viyana St. George Hastanesi’nde tedavi gören Türk askerlere madalya veren Cevat Paşa (Tunca Örses Arşivi’nden).

Fotoğraf No: 7 Almanların hazırladığı bir kartpostal.

Fotoğraf No: 8 Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa Fransız General Franchet d'Esperey'i karşılıyor (Hemen arkada karşılamak üzere bekleyen). 23 Kasım 1918.

Fotoğraf No: 9 Komuta kadrosunun yer aldığı milleti Millî Mücadele'ye çağıran bir duvar ilanı. Üstte Halâskârân-ı İslâm altta Misak-ı Millî yazmakta. Cevat Paşa alt sırada sağdan ikinci.

Fotoğraf No: 10 Cevat Paşa'nın da yer aldığı Yâdigâr-ı Misak-ı Millî tablosu (1922).

Fotoğraf No: 11 Malta sürgünü günlerinden. Cevat Paşa günlerini daha çok harp tarihi kitapları okuyarak geçirmiştir.

Fotoğraf No: 12 İstiklâl Harbi'nin komuta kademesinden (Cevat Paşa önde soldan ikinci).

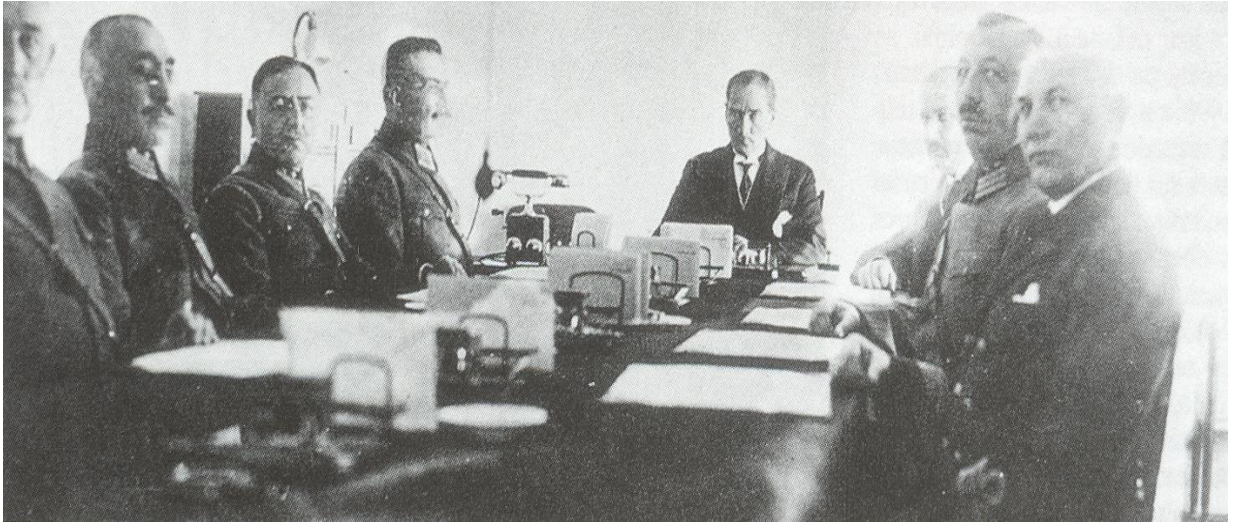
Fotoğraf No: 13 Cevat Paşa ve Ali Fuat Paşa (Cebesoy).

Fotoğraf No: 14 Cevat Paşa ve Fevzi Paşa'nın (Çakmak) Gölcük Donanması'nı ziyaretleri (11 Ekim 1926). (Ayakta soldan dördüncü sırada)

Fotoğraf No: 15 Cumhurbaşkanı Atatürk, Yüksek Askerî Şûra üyeleriyle birlikte (28 Aralık 1925). (soldan üçüncü sırada)

Fotoğraf No: 16 Cumhuriyetin 10. yıldönümü kutlamalarından (29 Ekim 1933)
(Cevat Paşa sol başta)

Fotoğraf No: 17 Cevat Paşa, İstanbul'a gelen Atatürk'ü karşılıyor (21 Temmuz 1931). (Önde solda, eli bastonlu)

Fotoğraf No: 18 Arapgir - Çobanlı Konağı. Mehmet Şakir Paşa ve kardeşı Halil Paşa tarafından yaptırılmıştır. 2012’de Kùltür ve Turizm Bakanlığı tarafından restore edilen konak bugün müze olarak kullanılmaktadır.

Fotoğraf No: 19 Cevat Çobanlı'nın Kadıköy Göztepe'deki konağının bulunduğu yerde yapılmış apartmanlar. Konak bugün Tütüncü Mehmet Efendi Caddesi üzerinde bulunan Cavit Paşa Sokağı'nda bulunmaktaydı. Konağın yerine yapılan apartmanlardan birinin adı Cevat Paşa'dır.

Fotoğraf No: 20 Cevat Çobanlı'nın Erenköy Sahrayı Cedit Mezarlığı'ndaki ilk kabri.

Fotoğraf No: 21 Cevat Çobanlı'nın 26 Eylül 1998'de nakledildiği Atatürk Orman Çiftliği'ndeki Devlet Mezarlığı'nda bulunan kabri.

EK 3: KRONOLOJİ

14 Eylül 1870: İstanbul’da doğdu.

19 Haziran 1888: Harp Okulu’na girdi.

1891: Harp Okulu’ndan mezun oldu.

1892: Üsteğmen rütbesini aldı.

20 Mart 1894: Akademiyi birincilikle bitirdi ve kurmay yüzbaşı oldu.

22 Şubat 1894: Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyesine (Saray Kurmaylığı) atandı.

17 Kasım 1894: Kolağası (Kurmay Kıdemli Yüzbaşı) oldu. Aynı rütbeyle İstanbul’daki büyük depremde hasar görmüş kışlaların onarımında görev aldı.

13 Mayıs 1895: Kurmay binbaşılığına yükseldi.

26 Ağustos 1895: Fransız ordusunun manevralarını tâkip etmek amacıyla Paris’e gitti.

27 Ocak 1898: Kurmay yarbay rütbesini aldı.

1 Mayıs 1899: Hollanda’nın Lahey şehrinde yapılan Tensik-i Teslihat Konferansı’na refakat kâtipliği göreviyle katıldı.

17 Ocak 1900: Kurmay albaylığa (miralay) yükseldi.

5 Aralık 1901: Mirlivalığa (tuğgeneral) terfi ederek “paşa” ünvanı aldı.

2 Ağustos 1904: Hamidiye-Hicaz Demiryolu’nun Şam’dan Maan’a ulaşması dolayısıyla yapılan törene katıldı.

1905: Deprem nedeniyle tahrip olan Edirne’deki kışlaların tahkimi için oluşturulan kurulda görev aldı.

17 Temmuz 1905: Köstence telgraf hattının açılışında bulundu.

26 Aralık 1906: Ferikliğe (tümgeneral) yükseldi.

4 Nisan 1907: 2. Ordunun eğitimiyle görevlendirildi. Bu görevi 10 Temmuz 1907’ye kadar devam etti.

31 Ağustos 1908: Hicaz Demiryolu’nun Medine kısmının resmi açılışına katıldı.

18 Nisan 1909: Hicaz Demiryolu Nezâretine tayin oldu.

19 Ağustos 1909: İttihat ve Terakki yönetiminin 7 Ağustos 1909'da çıkardığı Tasfiye-i Rütbe-i Askeriye Kanunu ile rütbesi yarbaylığa (kaymakam) düşürüldü.

28 Ağustos 1909: Harp Akademisi Komutanlığı'na atandı. 28 Ağustos 1909 – 9 Ocak 1911 tarihleri arasında bu görevi yürüttü.

29 Eylül 1910: Tekrar miralaylığa terfi etti.

7 Temmuz 1910: Alman ordusunun yaptığı manevra ve resmigeçitte bulunmak üzere Berlin'e gitti.

15 Ocak 1911: I. Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harbiye Reisliğine (I. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı) atandı.

4 Mayıs 1911: İngiltere Kralı'nın taç giyme törenine katılmak üzere Veliâht Yusuf İzzeddin Bey'in maiyyetinde Londra'ya gitti.

27 Temmuz 1912: Vekâleten erkân-ı harbiye-i umûmiye reis-i sânis (genelkurmay ikinci başkanı) oldu.

31 Temmuz 1912: Yeniden I. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığına atandı.

29 Eylül 1912: Şark Ordusu Erkân-ı Harbiye Reisi (Şark Ordusu Kurmay Başkanı) oldu.

7 Kasım 1912: Çatalca Müstahkem Mevki ve Genel Topçu Komutanlığı Kurmay Başkanlığına getirildi.

4 – 8 Aralık 1912: I. Çatalca Muharebesi sonrasında tarafsız bölgeyi belirlemek için Türk tarafının oluşturduğu komisyonun başkanlığını yürüterek protokolün hazırlanmasına katkıda bulundu.

4 Şubat 1913: İkinci Çatalca Muharebesi'nde 9. Fırka Kumandanlığına getirildi.

10 Ağustos 1914: Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı olarak atandı.

29 Kasım 1914: İkinci kere mirlivalığa yükseldi.

11 Kasım 1915: 14. Kolordu Komutanlığına (ve Güney Grubu Komutanlığına) getirildi.

10 Kasım 1916: Galiçya Cephesi'nde Ruslar'a karşı 15. Kolordu Komutanlığına atandı.

15 Temmuz 1917: Cevat Paşa'nın Galiçya'dan karargâhıyla birlikte yurda dönüşü.

19 Ağustos 1917: Yeniden 14. Kolordu Komutanlığına getirildi.

8 Kasım 1917: Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına bağlı 8. Ordu Komutanlığına atandı.

1 Aralık 1917: Tul- ü Kerem'e giderek 8. Ordu Kumandanlığını Von Kress'den devraldı.

28 Temmuz 1918: Ferikliğe terfi etti.

6 Eylül 1918: Cevat Paşa görüş ayrılığı yaşadığı Liman V. Sanders'e istifasını sundu.

3 Kasım 1918: Karargâh-ı Umûmî Riyâsetine (genelkurmay başkanlığı) tayin olundu.

19 Aralık 1918: Tevfik Paşa hükümetinde Harbiye Nâzırı oldu (13 Ocak 1919'a kadar).

28 Nisan 1919: Cevat Paşa'nın yer aldığı Rumeli Nasihat Heyeti'nin İstanbul'dan trenle yola çıkışı.

13 Mayıs 1919: Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın daveti üzerine Nişantaşı'ndaki konağında Mustafa Kemal Paşa ve Cevat Paşa'yla bir araya geldiler.

14 Mayıs 1919: İkinci kere Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisliğine getirildi.

15 Mayıs 1919: Cevat Paşa, Fevzi Paşa ve Mustafa Kemal Paşa arasında Üçler Misakı'nın gerçekleşmesi.

1 Ağustos 1919: Şûrayı Askerî azalığına atandı.

8 Ekim 1919: Üçüncü kere Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisliğine getirildi.

20 Ocak 1920: İtilaf Devletleri Osmanlı hükümetine verdikleri notayla 48 saat zarfında Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'yla Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa'nın istifalarını istediler.

21 Ocak 1920: Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'yla Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa'nın istifaları.

16 Mart 1920: İngilizler tarafından İstanbul'un işgalini müteakip tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderildi.

18 Mart 1920: Cevat Paşa'nın yer aldığı sürgün kafilesinin İstanbul'dan ayrılışı.

22 Mart 1920: Sürgün kafilesinin Malta'ya varışı.

23 Ekim 1921: TBMM Hükümeti ile İngiltere'nin Türkiye'deki İngiliz esirleriyle Malta'daki Türk esirlerinin tamamının mübadelesi konusunda mutâbakata varışı.

30 Ekim 1921: Cevat Paşa'nın bulunduğu sürgünleri taşıyan Krizantemum Vapuru'nun İstanbul Haydarpaşa Limanı'na girişi.

31 Ekim 1921: Kafiye taşıyan gemilerin mübadele için İnebolu'ya ulaşmaları.

4 Kasım 1921: İnebolu'da birkaç gün istirahatten sonra Cevat Paşa'nın Cemal Paşa ve Rauf Bey'le birlikte Ankara'ya hareketleri.

9 Şubat 1922: Cevat Paşa'nın El Cezire Cephesi Kumandanlığına atanması.

30 Nisan 1923: Vekâleten Diyarbakır Valiliğine atandı.

12 Ağustos 1923: Elazığ Mebusu seçilen Cevat Paşa mazbatasını aldı.

21 Ekim 1923: Cevat Paşa merkezi Diyarbakır'da bulunan 3. Ordu Müfettişliğine atandı.

23 Kasım 1924: Diyarbakır'a giden Kâzım Paşa 3. Ordu Müfettişliğini Cevat Paşa'dan devraldı.

23 Kasım 1924: Cevat Paşa'nın mebusluktan istifası TBMM toplantısında kabul edildi.

25 Aralık 1924: Cevat Paşa Şûrayı Askerî üyeliğine atandı.

7 Ocak 1925: Cevat Paşa'nın Musul Tahkik Komisyonu'na muavin aza olarak atanması.

30 Ağustos 1926: Orgeneral rütbesini aldı.

12 Mart 1928: Cenevre'de yapılan Silahsızlanma Konferansı'na temsilci olarak katıldı.

14 Eylül 1935: Âli Askerî Şûra üyesi iken yaş haddinden emekliye ayrıldı.

13 Mart 1938: İstanbul'da Nişantaşı'ndaki konağında vefat etti.

27 Eylül 1988: Naaşı Erenköy Sahrayıcedit'teki aile mezarlığından, Ankara Atatürk Orman Çiftliği içerisinde bulunan Devlet Mezarlığı'na nakledildi.

EK 4: NİŞAN VE MADALYALARI

- 1 Mayıs 1895: Gümüş Liyakat Madalyası
- 5 Temmuz 1896: Üçüncü Dereceden Mecidi Nişanı
- 24 Mayıs 1902: İkinci Rütbeden İzabella Katolik Nişanı (İspanya Hükümeti tarafından)
- 4 Ocak 1904: İkinci Rütbeden Kron de Prus Nişanıyla (Alman Hükümeti tarafından)
- 4 Mayıs 1911: İkinci Dereceden Alexander Nişanı (Bulgar Hükümeti tarafından)
- 23 Şubat 1915: Gümüş Muharebe İmtiyaz Madalyası
- 31 Mart 1915: Altın Muharebe Madalyası
- 14 Nisan 1915: Birinci Dereceden Croix de Fer Nişanı (Alman Hükümeti tarafından)
- 17 Ocak 1916: Muharebe İmtiyaz Madalyası
- 1916 Yılında: Alman İmparatorluğu tarafından İkinci Dereceden Aigle Rouge Nişanı ve İkinci Dereceden Kırmızı Kartal Nişanı, Alman İkinci Dereceden Kırmızı Kronlu Nişan
- 31 Mayıs 1917: Tebdilen Kılınçlı ve Yıldızlı İkinci Dereceden Kırmızı Kartal Nişanı, Alman İkinci Dereceden Kırmızı Kronlu Nişan, Avusturya – Macaristan İmparatorluğu tarafından İkinci Dereceden Harp Alâmetli Demir Taç Nişanı
- 19 Ağustos 1917: Avusturya – Macaristan İkinci Dereceden Harp Alâmetli Demir Taç Nişanı
- 23 Eylül 1917: Birinci Dereceden Mecidi Nişanı
- 15 Ekim 1917: Alman Birinci Sınıf Kılınçlı Taç Nişanı
- 1918 Yılında: Avusturya – Macaristan Salib-i Ahmer Nişanı
- 5 Ağustos 1923: TBMM tarafından Kırmızı Şeritli İstiklâl Madalyası

ÖZGEÇMİŞ

4 Ocak 1977’de Trabzon’un Of ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini İstanbul’da tamamladı. 1999’da Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu. Yüksek lisansını 2005 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde “92 Numaralı Mühimme Defteri” adlı teziyle tamamladı. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2000 yılında Sosyal Bilgiler Öğretmeni olarak atandı. Bakanlığa bağlı çeşitli okullarda öğretmenlik ve yöneticilik görevlerinde bulundu. Evli ve iki çocuk babasıdır.

